

**СПОГАДИ ВОЯКІВ УПА
ТА УЧАСНИКІВ ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ
ЛЬВІВЩИНИ ТА ЛЮБАЧІВЩИНИ**

**ЛІТОПИС УПА,
БІБЛІОТЕКА —ТОМ 4**

**LITOPYS UPA
LIBRARY — VOL. 4**

**Memoirs of the UPA Soldiers
and Members of the
Armed Underground in L'viv
and Liubachiv Regions**

**Editors: Petro J. Potichnyj
Volodymyr V'iatrovych**

Preface and Summary in English

**ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
БІБЛІОТЕКА — ТОМ 4**

**Спогади вояків УПА
та учасників
збройного підпілля
Львівщини та Любачівщини**

**Редактори: Петро Й. Потічний
Володимир В'ятрович**

З передмовою й англійським резюме

До книги увійшли спогади командира ВО “Буг” Ярослава Левковича– “Вороного” та його дружини Ярослави, в яких описано діяльність УПА та збройного підпілля в 1940-1950 рр. на Львівщині, а також мемуари учасників визвольного руху на Любачівщині й Ярославщині: сотенного Миколи Тарабана– “Тучі”, політвиховника Івана Філя– “Шеремети”, кушового Івана Василевського-Путка– “Вуса”, Костя Міхалика– “Думи” та Катерини Когут-Лялюк– “Грізної”. У книзі подано коротку згадку про Якова І. Чорнія– “Кулю”, “Мушку”, “Ударника”, командира Перемиської 6 ВО УПА, авторства Федора Лопадчака.

The book contains memoirs of the Commander of Military Okruha “Buh” Yaroslav Levkovych (“Voronyi”) and his wife Yaroslava, who write about the activities of the UPA and the armed underground in 1940-1950 in L'viv region. In addition, there are memoirs of the members of the liberation movement in Liubachivshchyna and Yaroslavshchyna of the company commander Mykola Taraban (“Tucha”) and the political instructor Ivan Fil’ (“Sheremeta”), the Kushch leader Ivan Vasylevs'kyi-Putko (“Vus”), Kost’ Mikhalyk (“Duma”) and Kateryna Kohut-Laluk (“Hrizna”). The book also contains a brief mention of Iakiv I. Chonii (“Kulia”, “Mushka”, “Udarnyk”), Commander of the Peremysyl 6 Military Okruha UPA written by Fedir Lopadchak.

30-річчя Літопису УПА 1973–2003

Фундатором цього тому є
**Товариство колишніх вояків УПА в Канаді,
Відділ у Монреалі,
голова — Іван Василевський-Путко**

Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини

Книга, яку пропонуємо увазі читачів, містить спогади учасників українського визвольного руху 1940–1950 років на Львівщині та Любачівщині. Названі терени, на жаль, досить бідно представлені в літературі, присвяченій цій тематиці, незважаючи на те що діяльність українських повстанців там була доволі інтенсивною протягом кількох років. Щоб заповнити цю прогалину в історії УПА, вирішено видати цей мемуарний збірник у серії “Літопис УПА. Бібліотека”.

Авторами спогадів є люди, які займали дуже різні посади у структурі цього руху — від полковника, командира воєнної округи, до стрільця повстанського відділу та зв’язкової підпілля. Проте всіх цих людей свого часу об’єднала ідея боротьби за Українську державу, якій вони віддали найкращі роки свого буремного життя. Після десятиліть їх знову об’єднало бажання донести до нащадків правду про боротьбу ОУН та УПА – тому й були написані ці спогади. Вони доволі різні за стилем, адже несуть на собі відбиток характеру автора.

Відкривають збірник спогади полковника Василя Левковича–“Вороного”, надзвичайно насичені фактами про умови створення перших повстанських відділів на Волині та різні аспекти діяльності підзвітної йому Воєнної Округи “Буг”. Але разом з тим вони доволі сухі та беземоційні, писані суворим вояцьким стилем, радше нагадують повстанський звіт, у якому немає місця особистим переживанням автора. Можливо, ці мемуари справді є звітом автора перед історією, не даремно він закінчує їх словами крилатого латинського вислову: *feci quod potui, faciant meliora potentes!* — Я зробив що міг, хто може, нехай зробить краще.

Інакшими є спомини дружини полковника Ярослави Левкович. Вони також містять багато цінної інформації про підпілля на Львівщині, але, разом з тим, наскрізь просякнуті авторськими емоціями. Читаючи рядки цих мемуарів, не тільки дізнаємося про ті чи інші події з життя українських підпільників, а й починаємо розуміти їхні почуття та настрої. Така емоційна насиченість спогадів Ярослави Левкович зумовлена тим, що всі події, які відбувалися довкола неї в ті буремні дні, вона переживала не тільки розумом, а й серцем. Ярослава Левкович вісім років перебувала в підпіллі, відбула восьмилітнє ув’язнення, дванадцять років чекала звільнення чоловіка; вона мала що сказати своїм землякам і зробила це дуже вдало у своїх споминах.

Другу частину збірника становлять спогади вояків УПА та підпільників ОУН із Любачівщини та Ярославщини. Зокрема, найбільше інформації тут

подано про курінь “Месники”. Серед авторів, що розповідають про його діяльність, сотенний Микола Тарабан–“Туча” та чотовий політвиховник того ж відділу Іван Філь–“Шеремета”, колишній кущовий та повстанець сотні “Шума” з цього ж куреня Іван Василевський-Путко–“Вус”, районний військовий референт Кость Міхалик–“Дума” та зв’язкова підпілля Катерина Когут-Лялюк–“Грізна”. Ця добірка спогадів дає доволі повне і цілісне уявлення про створення повстанських відділів на Любачівщині та Ярославщині, їх організацію, вишкіл, бойові акції протягом 1944–1947 років. Особливу увагу звернено на діяльність повстанців, спрямовану проти виселення українців з цих земель.

Спогади, вміщені в обидвох частинах книги, будуть важливим доповненням до відповідних документальних томів “Літопису УПА”, зокрема, тому документів та матеріалів про Воєнну Округу “Буг” та тому про Тактичний Відтинок “Бастіон”, що незабаром з’являться у книжковій серії нашого видавництва.

Останню частину книги названо “Листи до редакції”. Протягом тридцяти років існування “Літопису УПА” видано кілька десятків томів, які ввели в науковий обіг тисячі нових документів, невідомих фактів, забутих особистостей. Опубліковані матеріали часто знаходять відгук у наших читачів, які намагаються посприяти роботі видавництва, доповнюючи та уточнюючи потрібні нам інформації. За цей час отримано велику кількість таких матеріалів, частина з яких увійшла в опубліковані томи, інша ж досі не була опублікована. Один із таких матеріалів розповідає про першого командира ВО “Сян” Якова Чорнія–“Ударника”. Цей діяч визвольного руху, особисто причетний до розбудови структури українського підпілля на Перемищині, виявився якось забутим, довгий час історики не мали певної інформації про нього, невідоме було його фото. Саме тому в цій останній частині книги ми публікуємо життєпис цього військовика, підготовлений його земляком Федором Лопадчаком, незважаючи на те що цей нарис не має безпосередньої причетності до заголовка книги.

Переконані, що книга знайде вдячних читачів і стане черговою сходинкою на шляху донесення правди про героїчну боротьбу українських повстанців до їх нащадків.

*Петро Й. Потічний,
Володимир В’ятрович*

Reminiscences of UPA Soldiers and Members of the Armed Underground from the L'viv and Liubachiv Region

This book contains the reminiscences of participants in the Ukrainian liberation movement of the 1940s and 1950s from the L'viv and Liubachiv regions. Unfortunately, these territories are rather poorly represented in the literature devoted to this topic, despite the fact that for several years the activity of Ukrainian insurgents there was quite intense. In order to fill in this unfortunate lacuna in the history of the Ukrainian Insurgent Army it was decided to publish this collection of memoirs in the series entitled *Litopys UPA. Biblioteka [Chronicle of the UPA. Library]*.

The authors of these reminiscences are individuals who occupied a wide variety of positions in the structure of this movement — from colonel and commander of a military *okruha* to a private in an insurgent unit and female courier of the underground. However, all these people were united by the idea of a struggle for a Ukrainian state, to which they dedicated the best years of their turbulent lives. After more than a decade after the proclamation of Ukraine's independence, they are once again united in their desire to reveal the truth about the OUN and UPA's struggle to their descendants. With this in mind they wrote their reminiscences, which are all stylistically different owing to the distinct character of each author.

The collection begins with the recollections of Colonel Vasyl Levkovych ("Voronyi"), which are full of facts concerning the conditions in which the first insurgent units were formed in the Volyn region and the various facets of the activity of Military *Okruha* "Buh," which was under his command. These reminiscences are somewhat dry and lacking in emotion. Written in a stern soldier's style, they bear a greater resemblance to an insurgent report than a personal recollection. Perhaps these memoirs are actually the author's report to history, considering that he concludes them with the lofty Latin expression: *Feci quod potui, faciant meliora potentes!* I did what I could, let him who can, do better!

The recollections of his wife Yaroslava Levkovych are a distinct departure from Col. Levkovych's memoirs. Her reminiscences also contain much valuable information about the underground in the L'viv region. But her memoirs are imbued with emotion. In reading these memoirs, we not only learn about events taking place in the lives of Ukrainian underground members, but also begin to understand their feelings and moods. The emotional saturation of Yaroslava Levkovych's reminiscences is conditioned by the fact that the author experienced all the events that were taking place around her in those turbulent years not only intellectually but emotionally. This woman, who spent eight years in the underground, served an eight-year prison sentence, and waited

twelve years for her husband's release, has much to say to her countrymen, and she has done this in an exemplary fashion.

The second part of the collection contains the reminiscences of UPA soldiers and members of the OUN underground from the Liubachiv and Yaroslav regions. The greatest amount of information is about the "Mesnyky" battalion. Among the authors who have provided an account of its activity are company commander Mykola Taraban ("Tucha"), the platoon political lecturer of this same unit Ivan Fil' ("Sheremeta"), the former kushch leader and insurgent from "Shum's" company of this battalion Ivan Vasylevs'kyi-Putko ("Vus"), the raion responsible military leader Kost' Mikhalyk ("Duma"), and the underground courier Kateryna Kohut-Laluk ("Hrizna"). This group of memoirs paints quite a vivid and complete picture of the insurgent units that were formed in the Liubachiv and Yaroslav regions, their organization, training, and combat actions, which were carried out during 1944-1947. Particular attention is paid to insurgent activity, which was directed against the deportation of Ukrainians from these lands.

The reminiscences included in both sections of the book are an important complement to the corresponding volumes of documents contained in Chronicle of the UPA, in particular a volume of documents and materials about Military Okruha "Buh" and another, forthcoming volume about Tactical Sector "Bastion", which will be published shortly in the book series of our publishing house.

The final section of the book is entitled "Letters to the Editor." Several dozen volumes have appeared during the thirty-year publication history of the Chronicle of the UPA, providing scholars with thousands of new documents, unknown facts, and forgotten personalities. These published materials often strike a chord with our readers, who try to assist our publishing house by providing and specifying necessary information. Throughout the years we have received a large number of these materials, some of which have been included in this volume. Other materials await publication. One of these materials provides an account of Yakiv Chornii ("Udarnyk"), the first commander of Military Okruha "Sian." Chornii, who contributed much to the development of the Ukrainian underground structure in the Peremyshl region, was somehow forgotten. For a long time historians had no precise information about him or even a photograph. Therefore, in the last section of this book we have published a biography of this military man, written by his countryman Fedir Lopadchak, even though this biographical sketch has no direct bearing on the subject matter.

We are convinced that readers will welcome this book and that it will become the next stepping-stone on the path toward disclosing the truth about the heroic struggle of the Ukrainian insurgents to their descendants.

*Petro J. Potichnyj
Volodymyr V'iatrovych*

Василь Левкович—“Вороний”

СТОРІНКИ З ПЕРЕЖИТОГО КОМБАТАНТОМ УПА

Присвячується цей спомин дружині Ярославі, яка відбула 8 літ у підпіллі при большевицькій дійсності і 8 літ в ув'язненні, та дочці Дарусі і синові Романові, які також, як діти репресованих батьків, немало горя зазнали. А що таке 8 літ підпілля в большевиків, може зрозуміти тільки той, хто хоч трохи побував у підпіллі.

— 1 —

Тяжко на восьмому десятку літ згадувати про все, що треба було б залишити для згадки про минувшину людям, тим більше не маючи жодних записок та інших матеріалів, які хоча б чимось нагадували про минулі події.

Народився я 6.02.1920 р. в с. Люблинець Старий, пов. Любачів Львівського воєводства (тепер це територія під Польщею у складі Ряшівського воєводства) і прожив там до семи років життя, тобто до смерті моєї бабуні (батькової матері) в січні 1927 р., яка з моєї родини померла останньою. Батьки померли в 1924 році, так що я мало їх пам'ятаю.

Дід мій (по батькові) Дмитро помер від холери в Першу світову війну і я його зовсім не знаю. Батько Михайло в Першу світову війну з австрійської армії потрапив у російський полон і вернувся звідти з підірваним здоров'ям, та ще й трапилось так, що, переїжджаючи зимовою порою ріку по кризі, провалився і мало не потопив коней і сам не втопився. Після цього захворів на запалення легенів, що пізніше перейшло в туберкульоз легенів; помер він навесні 1924 року.

Мати, Ева, з роду Біла, після нелегких переживань захворіла на сухоти горла і також 1924 року восени померла. Я остався з одною бабунею (батькова мати) і прожив з нею в Люблинці Старому до січня 1927 року.

У вересні 1926 р. пішов до 1 класу місцевої школи. Школа там була українська, бо село Люблинець Старий повністю було українське, за винятком 2-х родин жидівських, які там замешкували.

У січні 1927 року після смерті бабуні я опинився в Жукові, присілок Дубині, в мого опікуна, брата матері Білого Костянтина і звідти пішов до польської школи в сусідньому присілку Долини цього ж села Жуків, так що як на 7-и літнього хлопця — це були деякі труднощі, бо раніше польської мови я зовсім не чув.

Про грамотність моїх батьків я можу ось що сказати: батько співав на крилосі по церковних книгах, отже, був письменним. Про матір нічого сказати не можу.

Бабуня, хоч була старенька, мала понад 70 років у тому часі, але коли вона не мала 5 грошів на рисік (гриф для писання на керамічній таблиці для 1 класу), вона дала мені 20 грошів і сказала, що там учителька тобі видасть або 3 по 5 грошів, або 10 і 5 грошів, тобто разом 15, а такі числа як 5, 10, 15 я вже в той час знав, отже, мабуть, бабуня також була письменна.

У Жукові, тобто у присілку Дубині, я вперше почув про діяльність УВО, а відтак ОУН від опікунового сина, мого двоюрідного брата Білого Степана Константиновича, а також мого вуйка, наймолодшого брата матері, Білого Івана, які між собою часто вели розмови про діяльність УВО й ОУН на території українських земель, опанованих Польщею після 1-ї світової війни. Від них я чув і про смерть Головінського Юліяна, крайового провідника ОУН, застріленого польського поліцією, і про Біласа та Данилишина — героїв боротьби ОУН, і про процес над учасниками атентату на міністра внутрішніх справ Польщі Перацького, — якого в основному засуджено на кару смерті за пацифікації в 1930-х роках, проведені над мирним населенням українських земель, а також за знущання над українськими політв'язнями і ще багато за що.

Дружина Головінського учителювала в сусідньому селі Фрайфельд, що межує з Жуковом. Після смерті Головінського вона враз з двома дочками виїхала кудись, і навіть мій опікун Білий Костянтин купив у неї невидні їй для перевезення меблі.

— 2 —

Після вибуху 2-ї світової війни (1.IX.1939 р.) місцевість, у якій я жив, попала під німецьку окупацію. Будучи симпатиком, а відтак членом ОУН, я проходив підготовку для ведення боротьби з окупантами, а також у разі війни з більшовиками для походу в похідних групах ОУН на схід. Навесні 1941 року я пройшов підпільний вишкіл військового характеру в с. Улазів. Крім цього, проходив я військову підготовку в курені молоді, який був організований у кожному селі в піднімецькій окупації.

Військовий вишкіл в Улазові на Чесанівщині був організований повітовим провідником ОУН на Чесанівщині (Любачів тоді був на большевицькій стороні) Грабцем Омеляном з Нового Села, яке, до речі, в той час також було під більшовиками. Грабець був високого зросту, брюнет, дуже енергійний і товариський, закінчив Празьку політехніку (Чехословаччина), віком у той час десь поза 30 років, встиг побувати в польських тюрмах як член ОУН, а також у польському концтаборі — горезвісній Березі Картузькій.

Вишкіл був організований під виглядом агрономічних курсів, а тому вдалося добитися на нього офіційного дозволу від німецької адміністрації. Місцем заквартирування була обширна священникова стодола, а навчання частково у школі, а решта — під відкритим небом.

Проводили вишкіл якісь приїжджі спеціалісти з військової справи, щось із 4 чи 5 чоловіків, кожний по кілька днів за своєю спеціальністю. Впоряд

один, польову службу другий, зброезнавство третій і т. д. Ні прізвищ їхніх, ні псевдонімів ми, учні, не знали. Не знали також, звідки прибули вони, але здається, що з Кракова. У тому часі (вересень 1939 – червень 1941 рр.) у Кракові в основному зібралася українська інтелігенція, яка емігрувала з території західних земель України, що в той час опинились під большевицькою окупацією, а також з Закарпатської України. Запам'ятались мені пісні від Грабця Омеляна, які ми співали у вільний від занять час.

*А в Березі кожний з нас арештант,
Це є дипломований маркерант,
Пів дня він накладає, ще й пальцем попихає,
Що крок постійкує – кричить, гей-руп!
Бо ми є хлопці на все готові,
Тортури нові не зломлять нас.
А в Березі кожний з нас це є спец,
Швець, столяр, голяр, муляр і кравець,
Орудую мітлою, лопатою, косою,
А бульбу шкrepче, як старий лупій.
Бо ми є хлопці на все готові,
Тортури нові не зломлять нас.
А в Березі кожний з нас — це поет,
Що складає пару важких сонет,
Поезії райдужні, трагедії...
(далі не пам'ятаю).*

І друга пісня:

*В сірих мурах тюремних,
В темних льохах підземних
І в таборах за дротом густим
Нас тирани карають,
В серці вбити бажають
України любов пресвяту.
Ні кайдани, ні мури,
Ні катівські тортури,
Ані холод, ні голод, ні лють,
Гордих дум про свободу
І про щастя народу
В вольних душах незломних не вб'ють.
Пам'ятає княжої слави
І козацької справи,
І вогняних полум'яних днів,
І освячена зброя
Кров'ю впавших героїв
Веде в бої нові побідні.*

*Грянуть знову гармати
Гроном бою розплати
За тризуба зневажений знак.
В блиску щастя і слави
Українська держава
Стане вольна, могутня, грізна.*

Після закінчення вишколу присвоєно нам і військові ступені, враховуючи і знання військової справи з інших армій. Мені присвоєно ступінь старшого стрільця.

У 1941 р. в першій декаді липня була сформована наша похідна група (понад 40 осіб) на схід. Керівником групи був призначений повітовий провідник ОУН Чесанівщини Грабець Омелян, вихованець Празького вищого навчального закладу.

Згідно з планом організації ОУН, такі похідні групи були підготовлені на всіх землях Закерзонщини з місцевої молоді, а також багатьох прибулих з території західних українських земель, окупованих більшовиками в 1939 р. Мета підготовки таких груп проведення й організування української влади на землях, зайнятих німцями. Наша група мала призначення в південну частину Воронізької області, тобто на етнічні українські райони в цій області.

— 3 —

Однак події на фронті розвивались не таким темпом, як передбачувалось, беручи до уваги воєнні події на заході чи півдні Європи.

Ми пройшли північною територією Галичини і півднем Волині й опинилися в м. Рівне. У той час у Рівненській області помер обласний провідник ОУН Робітницький, і на його місце назначено обласним провідником нашого керівника групи Грабця Омеляна. Похід далі не відбувся і ми були розміщені по території Рівненської області з призначенням організувати і вишколювати місцеву молодь у куренях молоді, а також організувати тимчасову народну міліцію, яка в майбутньому могла б стати основою української армії.

П'ятеро чоловіків з нашої групи (Пилипівський Теодор, Стасик Михайло, обидва з Горайця, Мозіль, Хіта — з с. Хуторів та я) були віддані в розпорядження заступника начальника міліції в м. Дубно. Федорчука Сергія із ним приїхали в Дубно Рівненської області, Начальником Дубенської міліції (більше 100 осіб) був сотник петлюрівської армії (прізвище Шпільник). Федорчук приблизно на початку 1942 року був заарештований німцями, правдоподібно, як член ОУН, і в тому ж, 1942 році помер у тюрмі. Мабуть, німці допомогли йому в цьому.

У Дубенській міліції ми, приїжджі 5 осіб, виконували функції інструкторів військової та політико-виховної підготовки.

Дубно було тоді окружним центром з приналежними до нього районами: Дубенським, Вербівським, Козинським, Радивілівським, Млинівським, Демидівським і Острожецьким.

З комендантів районних міліцій особливо запам'ятались мені брати Кривичуни Арсен і Гавриїл з с. Рачин. Один був комендантом міліції в м. Варковичі Дубнівського району, а другий — не пам'ятаю, в якому районі. Кривичун Арсен був старшим, приблизно в 1940 році большевики арештували його. Сидів він у Дубенській тюрмі.

У перші дні війни Німеччини з Радянським Союзом молодший брат, Кривичун Гавриїл, був мобілізований большевицькою адміністрацією з возом і парою коней на форшпан для транспорту деяких потрібних адміністрації речей. У Дубно, коли його завантажували якимсь вантажем, він довідався від місцевого населення, що в тюрмі розстрілюють в'язнів. Його підводу завантажили крісами та іншою зброєю, і вночі велика валка підвод рушила в напрямі м. Рівне. За Дубном, не доїжджаючи повороту на польову дорогу до Рачина, Гавриїл зупинив підводу, щоб нібито поправити упряж на конях, але справжня мета його була в тому, щоб зачекати, доки проїдуть інші підводи і опинитись у кінці валки. Конвойний солдат запитав, що сталося. Той сказав, що "порвалась упряжка", зараз поправлю і поїдемо далі. Коли переїхала валка, Гавриїл, у минулому капраль, чи плітунувий польської армії, взяв один з крісів з підводи і заіхав прикладом кріса дрімаючого конвойного по голові так, що той полетів у придорожній рів. Чи вбив він його, чи тільки приголомшив, Гавриїл так і не знав.

Не гаючи часу, він повернув на Рачин, підняв алярм, зібрав хлопців і зі зброєю, яку мав на підводі, а також захованою в селян, вони пішли розбивати большевицьку тюрму в Дубні (це всього за два кілометри від Рачина). Коридор тюрми повністю прострілювався, і коли пустили по ньому серію з кулемета, адміністрація й охорона тюрми, думаючи, що це німецький десант, припинили розстрілювати в'язнів, покинули тюрму і подалися втікати в напрямі Рівного. Рачинські хлопці порозбивали двері камер тюрми зі ще живими в'язнями і звільнили їх. Частина в'язнів тюрми вже була розстріляна. Брат Гавриїла Арсен ще був живий і його разом з іншими в'язнями було звільнено.

Адміністрація тюрми, проходячи через місто, побачила, що ніяких німців немає, і здогадалась, що то зробило місцеве населення. Вона повернулася назад до тюрми, але рачинці вже встигли звільнити всіх живих в'язнів, так що большевики застали в тюрмі тільки розстріляні ними жертви.

Десь у кінці липня або на початку серпня 1941 р. я був у цій тюрмі, бачив порозбивані двері, пошкоджені кулями стіни, кров і мозок, порозбризувані на стінах і підлозі, а також могили розстріляних у тюрмі людей, що були на подвір'ї тюрми коло західної огорожі. В одній могилі, як казали місцеві люди, лежало більше 700 чоловіків, в другій, добре пам'ятаю, 211 жінок.

І так рачинські хлопці завдяки Кривичуну Гавриїлові врятували життя кільком сотням, а може, і тисячі в'язнів.

Пізніше, в ув'язненні в мордовських таборах, стрічав Охримовича (не пам'ятаю імені), який був у тюрмі з чоловіком, який у 1941 році був ув'язнений, його камера вся розстріляна, а він під трупами остався живим.

Цей чоловік уже старший віком, здається, з села Мирогоща, як один з кращих господарів села був у 1940 або в 1941 році заарештований, щоб змусити його записатися в колгосп, що мало би послужити прикладом для інших.

Як розказував він, у той день (день розстрілу) дали їм дуже добру і смачну вечерю та об'явили "отбой" на годину раніше. Після цього вони почули постріли на верхньому поверсі тюрми. Молодші люди в камері почали зривати батареї для опалення, щоб у такий спосіб організувати оборону. Коли прийшла черга розстрілу їхньої камери, "кормушка" у дверях відкрилась і з кулемета пустили серію по в'язнях камери. Той чоловік лежав на підлозі ззаду за людьми, і вбиті кулеметними серіями в'язні впали на нього. Він не чув, як після цього відкрили двері камери, бо в камері було чути стогін перебитих, наглядач запитав, хто ще живий, — відізвись, — більше стріляти не будуть. Відізвалось кілька голосів. Наглядач усіх їх дострелив з пістолета. Відтак він чув якісь голоси, розбивання дверей та інші звуки, але не відзивався. Він не знав, що то Рачинські хлопці розбивали камери, а ті, побачивши в камері розстріляних, нічого там не робили. Щойно через кілька днів прийшли в тюрму німці і, розбираючи трупи розстріляних, витягнули його, живого, з-під трупів. Визвано німецького генерала. Той сфотографував його, розпитав про все і наказав відвезти машиною в його рідне село.

У 1944 році з приходом радянської влади на Рівненщину його знову арештовано. "Почему ты, старик, клеветешь на советскую власть и говоришь, что в 1941 расстреливали заключённых в Дубенской тюрьме?". Тоді стрічав його Охримович, який був з ним у камері і все це мені розказав.

Казав мені також Охримович, що десь у 1944 році в Дубні на центральній площі прилюдно повісили начебто ініціатора розбиття Дубенської тюрми в 1941 році. Виходить з того, що це повісили Кривичуна Гавриїла, який у 1941 році організував розбиття тюрми і тим врятував від смерті свого брата Арсена і сотні інших людей від розстрілу в тюрмі.

Про Охримовича нічого докладніше сказати не можу, однак у Львові є Осадчий Михайло, журналіст за професією, який з ним близько здружив і він, мабуть, зможе про нього більше розказати.

— 4 —

Служба в міліції йшла своєю чергою, а німецька агресія розвивалась по-своєму. Десь у кінці серпня чи у вересні 1941 року в Дубні встановлено німецьку жандармерію і розформовано частини української народної міліції. З її рядів організовано "шуцманшафт", який виконував функцію поліції під керівництвом німецької жандармерії, а з другої частини — "Гільфсвахманшафт" (Hilfswachmanschaft), тобто допоміжну вартівничу чи охоронну службу, завданням якої було охороняти різні матеріальні склади та інші об'єкти. Частина молоді з міліції розійшлась по домах.

Я попав у "шуцманшафт" і, виконуючи завдання організації ОУН, лишився там, щоб зачекати до відповідного часу. Пробув я там до березня 1943 р., доки не отримав наказу йти в підпілля і повести з собою всіх членів поліції зі всім озброєнням.

За час служби в “шуцманшафті” був у мене доволі цікавий випадок. Дубенська тюрма, про яку я вже розказував, перейшла в розпорядження вермахту (німецької армії). У ній тримали німецьких дезертирів та інших порушників військової дисципліни. Жандармерія для свого користування переробила на тюрму 2-поверховий мурований будинок на віддалі близько кілометра від канцелярії жандармерії, і в її обслузі був лише один начальник тюрми, фольксдойчер. Для нагляду замість наглядачів відправляли з “шуцманшафту” на чергування по кілька чоловіків і вони мінялися раз на добу. Один з них був як комендант вартівничої служби, інші чергували.

У міру потреби в Дубно приїжджав з Рівного німецький військовий суд і розглядав справи підсудних у військовому ресторані “nur für Deutsche” (тільки для німців). Цей суд присуджував переважно до кари смерті. Були засуджені і на тюремне ув'язнення, і таких відводили десь до Рівного в тюрму.

Засудженого до кари смерті з тюрми приводили двоє “шуцманів” у чергову канцелярію жандармерії, звідси з ним ішов черговий жандарм через місто на місце розстрілу і там його розстрілював.

Сталося так, що десь з Козинського району привезли двох хлопців-українців, членів чи симпатиків ОУН. Їм також загрожувала кара смерті. Але їх ще не судили.

Недалеко від Дубна в околицях Кременця в місцевості, здається, Криниця (точно не пам'ятаю) німці організували “батальйон шуцманшафту”. Ця частина готувалась для боротьби з червоними партизанами, які вже діяли на Поліссі і просувалися ближче до нас.

Вони, як і наші шуцмани, були в шинелях і шапках радянської армії та мали білі пов'язки з віддрукованим на них номером. З того шуцбатальйону підійшло до мене два хлопці (я тоді був комендантом шуцманшафту), щоб допомогти вирвати тих двох хлопців з тюрми. Це були їхні знайомі. Прізвище одного з них було Пасічник, другого не пам'ятаю.

Я скористався з того, що мені наперед від жандармерії повідомили, що сьогодні о 24.00 годині прийшли два шуцмани, щоб вони пішли в тюрму і привели в жандармерію чоловіка. Прізвище чоловіка вони давали шуцманам безпосередньо перед відходом з канцелярії жандармерії в тюрму.

Комендантові вартівничої служби я сказав перед відходом на чергування, що вночі прийдуть по людей, а двом хлопцям з батальйону передав, щоб зайшли в тюрму не пізніше як о 22–23.00 годині і забрали потрібних їм ув'язнених хлопців. Двері тюрми відкрили, бо я сказав комендантові, що прийдуть по людей, ті (Пасічник і другий чоловік) зайшли і сказали начальникові тюрми видати їм таких-то двох чоловік. Свої пов'язки з трицифровими числами вони перешли так, що видно було тільки дві цифри (у нас були пов'язки тільки з двоцифровим номером). Начальник тюрми записав їхні номери пов'язок і віддав їм під розписку вказаних людей, ті вивели їх з тюрми, посадили на ровери по двоє на один ровер і поїхали.

Після 24 години зайшло в тюрму двоє шуцманів за чоловіком, потрібним жандармерії, той тільки запитав, а чому разом не брали. Ті, нічого не знаючи, сказали, що мають привести в жандармерію тільки того чоловіка.

Мені вранці доповіли, що перед ними взяли двох чоловіків з тюрми. Я, вдаючи, що нічого не знаю, пішов перевірити по написах, хто і кого взяв. У результаті винним залишився начальник тюрми — фольксдойчер, якому все рівно нічого не зробили.

З мене жандармерія по цій справі списала два протоколи, чому я ска-зав комендантові вартівничої служби, що приїдуть вночі по людей, але я з того виплутався, тим більше, що то була їхня вина, що вони висилали шуцманів без відповідної записки від жандармерії. Так вдалося врятувати двох наших хлопців.

Зв'язок з організацією ОУН я тримав через чоловіка на прізвище Казван, імені не пам'ятаю, у минулому це був офіцер польської армії, по-ходженням десь з Демидівського району (Дубенська округа); у той час працював у Дубні як окружному центрі Дубенщини. Виконував він функцію команданта дубенського гільфсвахманшафту — допоміжної вартівничої служби.

У ніч з 16 на 17 березня 1943 р. я отримав від ОУН наказ іти в підпілля і повести з собою увесь шуцманшафт (всього до 60 чол.). Однак при собі тільки кілька чоловіків мали пістолети, а кріси і кілька десятизарядок (на-півавтоматична зброя) були закриті в окремій кімнаті, ключ від якої був у канцелярії жандармерії. Однак замок у тій кімнаті був нескладний і мені вдалося відімкнути його звичайним витрихом (відмичкою), зробленим за-мість ключа.

У ту ніч увесь “шуцманшафт” Волині перейшов у підпілля. Жандар-мерія дзвонила по телефонах: “Alle Schutzmannschaft-Banden!” (увесь шуцманшафт — бандити).

Дубенський гільфсвахманшафт мав у своєму розпорядженні ще хар-човий склад, так що вийшли вони не тільки зі зброєю, а ще й з деяким запасом харчів. Командантом там був Казван, який пізніше під псевдом “Черник” був шефом штабу “Енея” — к-ра Воєнної Округи південна Рів-ненщина – Дубно – Крем'янець.

Шуцмани, які чергували в той час у тюрмі, відкрили двері камер і ви-пустили всіх в'язнів, тим більше, що в цій тюрмі сиділо тоді кілька українців. У тюрмі остався сам начальник тюрми фольксдойчер, який там і спав.

Так закінчилась у мене епопея з шуцманшафтом та почалась відкрита збройна боротьба з окупантами України німцями, а відтак і з большевика-ми, де основний девіз був: “Здобудеш Українську державу або згинеш у боротьбі за неї”.

— 5 —

Вихід у повному складі всієї групи (понад 60 осіб) був неможливий, щоб німці не помітили нас, а тому розійшлися невеликими групами по 3–5 осіб, у більшості на роверах, а інші пішки. Збірний пункт був за 10–15 км на північ від Дубна на хуторах, назви яких не пам'ятаю. Там до мене заїхав і Казван — майбутній “Черник”, через якого я постійно мав зв'язок з ОУН.

З цієї групи оформлено дві чоти — перша під команду Орлюка Вікто-ра, який раніше був командантом народної міліції в райцентрі Острожець,

а донедавна був у складі дубнівського “щуцманшафту”. Командантом 2-ї чоти був Пилипівський Теодор на псевдо “Жбурляй” з нашої похідної групи на схід. Я був командиром цих двох чот.

Через кілька днів прибули зв’язкові і відпроварили обидві наші чоти в розпорядження Военної округи “Заграва”, яка була розміщена в північній частині Рівненської області. У районі м. Дерезне нас прийняв у своє підпорядкування к-р ВО “Заграва” “Дубовий”. Він тимчасово призначив нас до співдії з місцевою боївкою, псевда командира якої я тепер не пам’ятаю.

“Дубовий” — брюнет, середнього зросту, досить сильної будови з чорною бородою, що надавала йому вигляду старшого чоловіка. Насправді мав він десь 30–35 літ.

Під час першого звіту я вистроїв обидві чоти, і коли він приймав від мене звіт, то так енергійно стукнув закаблуками, що мені аж дивно стало, що такий старикан до тої міри енергійний. Я тільки пізніше приглянувся і побачив, що він далеко молодший, ніж насправді виглядав зі своєю бородою.

Кілька років тому мав можливість ознайомитися із п’ятим томом з серії “Літопис УПА” і там у споміні “Грабенка” читаю, що “Дубовий” високого зросту, сильної будови і т. д. Чи то “Грабенко” кого іншого вважав “Дубовим”, чи зовсім його не бачив, а пише, що стрічав, але щось тут не так. “Дубовий” приблизно мого росту, а може, і дещо нижчий, а в мене зріст 167 см, що ніяк високим вважати не можна.

Приблизно в кінці березня або в перші дні квітня мали ми (боївка і мої дві чоти) сутичку з німецьким гарнізоном з Цуманя. У Деражному німців не було. Їх звідти вигнали повстанці ще до мого приходу в ті околиці.

По короткій перестрілці німці втекли. Два з них попали нам у полон, обидва мали по 16–17 літ, зовсім “смаркаті”. Ми їх роззброїли і з відповідною запискою пропагандивного характеру, хто ми і за що боремося, відпустили в Цумань.

Через кілька днів з цією ж боївкою ми трохи пошарпали німецький гарнізон у с. Головин. Гарнізон цей був в мурованому будинку і укріплений земляними окопами, так що без тяжкої зброї добувати його було би беззміслу і була би зайва втрата людей, а в мене фактично і кулеметів не було. Але після 2–3 таких потривожень з нашого боку німці менш важливі гарнізони залишили і втекли в більш безпечне місце, таке як Костопіль чи Рівне.

Доволі складне питання було тоді з поляками. Під впливом пропаганди санаційного уряду Польщі для поляків кожний українець — це був русін-кабан, проти якого вони всіма можливими засобами вели боротьбу і донощитво німцям, а також де тільки могли контактувалися з червоними партизанами і при їх допомозі виступали проти нас. Були випадки, і навіть дуже часто, базування в польських населених пунктах боївок АК (Армія Крайова) десь навіть з Варшави, які чинили немало шкоди нашому народові, винищуючи в першу чергу нашу інтелігенцію. Одним словом, довели нас до того, що довелося їм сказати: вибирайтеся геть з нашої землі, раз не можете жити в згоді з нами.

Довелось і моїм двом чотам враз з вищезгаданою боївкою очищувати від поляків село Пняки. Фактично ми не старались їх знищувати, а просто виганяли з села, піднявши стрілянину для постраху. У Пняках, наприклад, не було ні одного вбитого, а всіх вигнано за межі їхнього села. Звичайно, вони подавалися на захід за Буг, тобто на корінні польські землі.

7 квітня (на Благовіщення) після цілонічного маршу мої дві чоти враз з іншими відділами (псевда к-рів не пам'ятаю) під командою к-ра "Карпа" заквартирували на денний постій у селі Бутейки Степанського району. Поляки враз з червоними партизанами несподівано напали на нас, запалили село запальними кулями, і хоч ми їх відбили і завдали їм солідних втрат (більше 40 вбитими), однак через несподіваний наскок і самі ми понесли доволі солідні втрати. З нашого боку загинуло 8 осіб, серед них к-р моєї чоти Пилипівський Теодор—"Жбурляй". Усі вони похоронені у спільній могилі на місцевому цвинтарі.

Десь перед Великоднем з'явилися у цих околицях (Степань—Деражне) сотня "Яреми", зорганізована в околицях м. Сарни, а також сотня "Шаули" десь з околиць Людвіполя (на північний схід від Рівного). Сотні ці були в повному складі і добре озброєні; в кожному рою, крім крісів, було по кулеметові, а також і автомати, не так як у мене. Я не мав ні одного кулемета чи автомата. Десь з тиждень перед Великоднем сотня "Яреми" розгромила німецький гарнізон у м. Цумань. Здобуто багато зброї і боєприпасів, а також кілька верхових коней з сідлами.

У лісах тих околиць (Костопільщина) лежить невелике місто Іванова Долина. До війни це був центр обробки базальтових виробів. Там є поклади базальту. У тому місті був доволі сильний німецький гарнізон і поляки — жителі цього міста, також озброєні. Вони співпрацювали з німцями. У великодній четвер, 23.IV.1943 р., сотні "Яреми" і "Шаули" отримали завдання розгромити цей німецько-польський осередок, який був свого роду чиряком у тій околиці; своїми грабежами німці і поляки не давали спокою місцевому населенню.

Я зі своїми двома чотами в тій операції стояв у резерві. Бій тривав кілька годин і відтак обидві сотні, не маючи тяжкої зброї і бачачи недоцільність втрачати людей і здобувати добре укріплений німецький гарнізон, відступили. Я стояв у резерві, але в бою так і не був. Здобуто більше тонни амоніту, детонатори, шнур Бікфорда та ін.

Через кілька днів після цього бою німецький гарнізон враз зі своїми прихвостнями-поляками покинули Іванову Долину і відступили десь у Костопіль чи Рівне.

— 6 —

Великдень 1943 р. святкували ми — сотня "Яреми", сот. "Шаули", мої дві чоти, якісь місцеві боївки, а також штаб к-ра ВО "Дубового" та штаб УПА-Північ "Клима Савура" — в лісі в околицях сіл Тростянець, Золотолин, Стидинь Степанського р-ну. У перший день Великодня відбулося Богослуження під відкритим небом, спільна сповідь, причастя, свячення пасок та спільні столи зі свяченим. Про священика, який відправляв Богослуження,

говорили, що він бувший петлюрівський полковник, а в тому часі (1943 р.) був священником не знаю, в якій місцевості, але десь далі від цих околиць.

На святкуванні Великодня був присутній к-р УПА-Північ (фактично в той час головний к-р УПА) “Клим Савур”, або “Охрім”, а також к-р ВО “Заграда” “Дубовий” зі своїм штабом. Увечері при величезній ватрі була проведена присяга, перша в УПА. Присягу на хрест і Євангеліє проводив той же священник за текстом присяги 1918–1920 років. З промовою виступав і “Клим Савур”.

Крім того, була поминальна церемонія по борцях, полеглих на Полі Слави.

Там я довідався, що Мархевка Микола з Жукова, учасник нашої похідної групи в 1941 році з Закерзонщини на схід, поліг на Полі Слави. Точніше про нього я нічого не знаю, бо коли мене забрали при розподілі з Рівного в Дубно, він ще там остався, і куди пізніше потрапив, я не знаю.

Присягу на вірність Україні, крім сотень УПА і боївок та штабів “Клима Савура” і “Дубового”, склали і всі інші учасники підпілля, які були на святкуванні Великодня, загалом більше п’ятисот осіб.

Тут треба сказати, що в той час ще не було назви УПА, а була — українські партизани. Була і пісня, складена, здається, в 1940 році, — “Ми українські партизани, рушаєм лавами у бій”.

Назва УПА (Українська повстанська армія) щойно почала вживатися влітку 1943 р. Була і спроба замість “стрілець” вживати назву “козак”. Але чогось ця назва не прижилась і остаточно прийнято назву “стрілець”.

Після присяги проведено деяку реорганізацію. Мої дві чоти розформовано, а мене назначено к-ром 1-ї чоти в сотні Яреми й одночасно його заступником. Командиром цієї чоти був до сеї пори чотовий “Острий” — Ждан Ярослав з Чесанова, також з нашої похідної групи з Закерзонщини на схід. “Острого” призначено командиром якогось самостійного відділу. З літератури, яку я останньо отримав, довідався, що “Острий” загинув на посту командира Костопільського куреня в 9-годинному бою з большевиками 10. IV. 1944 р.

Командирами чот у сотні “Яреми” були, крім мене, “Журавель” і “Пашенко”, політвиховником “Хмара”. Сотенний “Ярема” родом з с. Немовичі, близько 10 км на південь від Сарнів, військові знання здобув у радянській армії. Сам він високого зросту, смуглявий, залюбки носив вуса. Одного разу в неділю, коли ми не проводили ніяких занять з сотнею, він заспівав уривок з ролі Карася опери “Запорожець за Дунаєм”. При цьому виконав це так вдало, що мені дивно стало, звідки мешканець поліського села так прекрасно оволодів цією роллю. З’ясувалося, що його родинне село Немовичі було настільки розвинене, що аматорський гурток з цього села ставив у Сарнах оперу, чи, вірніше, уривок з опери “Запорожець за Дунаєм”, і він виконував там роль Карася.

Я і в галицьких селах щось не стрічав, щоб сільський аматорський гурток до такої ролі міг братись. Відтоді я зрозумів, що і на Поліссі декотрі села були настільки розвинені, що і деяким галицьким селам могли втерти носа.

За час мого приходу на територію ВО “Заграва” і до складання присяги на Великдень 1943 року я 2 чи 3 рази стрічав командира під псевдом “Сом”. Він, як чув я тоді, мав би бути шефом штабу у “Клима Савура”. Сам “Сом” (друге псевдо “Сонар”) смаглий, високого зросту, сильної будови, і, як мені видалось, була в нього доволі велика голова) так що, на мою думку, хтось йому підібрав дуже вдалий псевдонім “Сом”: сом — це риба з великою головою.

Виступав “Сом” з промовами перед повстанчими відділами, на яких був і я зі своїми двома чотами. Загальний зміст промов про організацію армії, готовність до боїв і все інше, необхідне в повстанчому житті. Точно не пам’ятаю, але здається, що під час прийняття присяги нашими відділами і штабами “Клима Савура” та “Дубового” на Великдень 1943 р. “Сома” не було.

Десь у короткому часі після Великодня “Сом” і ще троє наших старшин загинули в бою з німцями. З некрологу пам’ятаю, що “Сом” — це Івахів Василь, походив з Бережанщини.

“Охрім”, “Клим Савур” — командир УПА-Північ, а в 1943 р. — фактично Головний командир УПА. Вперше стріву я його 1943 р. під час святкування Великодня і ввечері, коли при величезній ватрі приймали присягу. “Клим Савур” виступав з промовою. Стрічав я його і пізніше багато разів. Сам він був вище середнього зросту, русявий, з подовгастим обличчям, десь, мабуть, близько 40 років. Увесь час був він серйозним, навіть дуже. Усміхненим я його майже не бачив, а щоб сміявся, то такого при мені ніколи не було. Залишився він у моїй пам’яті як дуже серйозний і суворий керівник, вимогливий, але дуже точний і справедливий, до якого увесь час відносивсь з великою пошаною, на яку він особливо заслуговував. З некрологу знаю, що прізвище його Клячківський Дмитро. Такі, як “Клим Савур”, хто з ними стрічався, остаються назавжди в пам’яті як справжні провідники, з вродженими до керівництва здібностями.

У вільний час ми проводили зі стрільцями військову підготовку: впоряд, внутрішня служба, польова служба, зброезнавство, політвиховна робота та ін.

З того часу пригадується мені бій з німцями, які пограбували село Чудель і на зворотній дорозі ми їх розбили, а награбоване майно повернули населенню.

Також ми очистили від поляків с. Угли. Десь, здається, в кінці травня ми зробили спробу захопити поїзд на залізничній лінії Сарни–Костопіль, де надіялися здобути зброю і боєприпаси. Бій був невдалим. У ньому дістали поранення сотенний “Ярема”, один з працівників підпільної сітки ОУН “Дорош”, який також був учасником бою, та ще кілька стрільців.

— 7 —

На початку червня мене з сотнею (“Ярема” був на лікуванні) покликано з Сарненщини в Степанщину для участі в операції ліквідації польського населеного пункту Гута Степанська, в якій базувалась варшавська боївка АК

(армії крайової). Село це було досить добре укріплене оборонними земляними точками. Жителі його й учасники боївки АК робили напади на сусідні українські села, вбивали наших селян, грабували збіжжя, худобу і все, що можна було з собою взяти. Раніше вони ще й активно співпрацювали з німцями, німці їм і зброю дали, а в той час представники німецької влади з добре укріпленими гарнізонами zostалися тільки вздовж залізничних ліній і в центрах, таких як Рівне, Костопіль, Сарни та ін., так що поляки на місцях уже не могли співпрацювати ними.

При спробі наступу першого дня (розвідка боєм), в якій брали участь моя сотня і ще якийсь відділ, здається, підстаршинська школа — псевда командира не пам'ятаю, загинув чотовий 2-ї чоти “Журавель” і були поранені один чи два стрільці.

Відділ, співучасник з нами в цьому бою, мав на озброєнні міномет, здається, 45-міліметровий, але боеприпасів для нього було зовсім мало, однак кілька снарядів з нього ми випустили по противнику, що особливо нагало на нього страху.

Цього дня ми повернулися на свої вихідні позиції, плануючи на другий день продовжувати бій до повної ліквідації цього польського кубла. Однак несподівано для нас через ніч поляки покинули село і свої оборонні позиції, так що ранком ми вже нікого там не застали. Здається, особливо їх настрашило обстрілювання з міномета, на що вони не розраховували. Напевно, вони ще знали і про те, що на цю операцію проти них стягнуто кілька наших сотень, а отже, вони мусили б зазнати поразки. Казали, що відділ червоних партизанів, який там базувався втік заздалегідь і участі в бою не брав.

Перш ніж завершити розповідь про Гуту Степанську знову звернуся до вже згадуваних споминів сот. “Грабенка” і неточностей допущених у них

І. Сот. “Грабенко” подав (стор.81), що на початку осені 1943 р. проведена операція по ліквідації польсько-більшовицького осередку Гута Степанська, який дістав від німців зброю й виконував функцію допоміжної поліції, плюндруючи разом з німцями, а відтак з червоними партизанами довколишні українські села. Усі ці дані він подав доволі точно і дещо ширше, ніж я подав у своїх споминах, тим більше, що він, мабуть, мав якісь матеріали про це, а я тільки згадую зі своєї пам'яті, при тому давно вже не так аж дуже доброї, бо прийшлося пережити, як кажуть, Рим, Крим, мідні труби і чортові зуби, так що пам'ять уже давно не відповідає тим вимогам, які повинні би бути.

Операція на Гуту Степанську відбулась не восени, а десь з початком літа, отже, ще тоді, коли “Грабенко” був командиром сотні, а можливо, в підстаршинській школі.

У цій операції в перший день, можна сказати, розвідкою боєм зі східної сторони брала участь підстаршинська школа, командир чи не “Грабенко”, але інший, не автор споминів, бо я автора споминів пізніше стрічав у Галичині на посту к-ра тактичного відтинка, і я з сотнею “Яреми”. “Ярема” був тоді на лікуванні і сотнею командував я. Тоді ж із моєї сотні загинув к-р чоти “Журавель”.

Над вечір ми відступили на вихідні позиції, а через ніч поляки з червоними партизанами залишили Гуту Степанську, що для нас було неабиякою несподіванкою, бо за розвідними даними в Гуті Степанській базувалась і польська, як казали, варшавська боївка ("Грабенко" пише, що то батальйон "Бомби") і якийсь відділ червоних партизанів. При тому село було досить укріплене, приготовані земляні траншеї до оборони та відповідні укріплення коло мурованих будинків. А до осені я ще встиг побувати на півночі з куренем "Бористена" в р-ні Столина, відтак к-ром загону, як описую далі.

II. Сот. "Грабенко" подав (стор. 75), що в його сотні був чотовим "Вороний", який пізніше став к-ром Львівської Воєнної Округи "Буг". Тут Грабенко щось то сплутав. "Вороний", к-р ВО "Буг", — це я. Але я в сотні "Грабенка" ніколи не був. Я був чотовим у сотні "Яреми" від Великодня 1943 р., коли "Грабенко" ще був у Галичині, відтак к-ром сотні, шефом штабу куреня "Бористена", затим к-ром загону ім. Петра Дорошенка, відтак медшефом ВО "Заграва". Звідти забрав мене полк-к "Гончаренко" старшиною для до-ручень, а відтак я потрапив у командний склад старшинської школи.

У той час, коли "Грабенко" каже, що я був його чотовим, я був або к-ром загону, або медшефом ВО "Заграва". Оце і всі мої зауваження до споминів "Грабенка".

— 8 —

Десь на початку літа з нашої сотні к-ра "Ярка", яку ми жартівливо називали пшеничниками ("Ярок" прийшов з півдня Рівненської області, де в основному їдять пшеничний хліб, чого ніяк не скажеш про Полісся, де основний продукт жито і овес) та ще з якихось дрібних частин (псевд-командирів не пам'ятаю) створено курінь під командою к-ра "Бористена" зі штабу "Дубового" для проведення рейду в північніші райони, де діяла в основному червона партизанка з їх большевицькою пропагандою.

Мене призначено шефом штабу і заступником "Бористена", а сотнею став командувати к-р 1-ї чоти "Ворон", бувший офіцер червоної армії на прізвище Бороденко, десь із Полтавщини.

Останнім північним пунктом нашого рейду було село, оточене зі всіх сторін болотами (назви не пам'ятаю) недалеко від м. Столин. Підходили ми до нього щось зо 5 кілометрів водою і болотами по коліна. На ніч заквартирували ми в тому селі. Червоні партизани пробували нас атакувати, однак по короткому бою вони відступили. Вони у своєму складі мали багато жидів, циганів та ін. з сім'ями, що, на мою думку, робило їх небоєздатними.

Під час цього рейду ми по дорозі атакували німецький гарнізон у містечку Дубровиця, де німці особливо завзято держались, бо це одна із залізничних станцій рокадної залізниці Рівне – Вільнюс.

Пощарпали ми також німецький гарнізон у містечку Володимирець. Після цього бою к-р "Бористен" написав німцям листа, щоб вони залишили Володимирець і вибралися в вигідному їм напрямку, обіцяючи їм не тривожити їх у дорозі.

Німці справді через кілька днів забрали свій гарнізон з Володимириця. Не до смаку були їм наші гостинці. З того рейду ще слід відзначити такий

епізод. Десь у районі сіл Литвиця, Кривиця нас атакував великий відділ червоних партизанів, десь понад 500 осіб, але по короткому бою ми їх відбили і вони втекли геть. Однак в одному з сіл, в якому вони побували щось зо дві години, вони спалили до 10-ти хат усіх національно свідомих жителів цього села. Видно, в тому не обійшлося без місцевих сексотів.

Ще один доволі цікавий випадок мали ми в сутичці з мадярами, хоч ми з ними намагалися не стрічатись. Десь у селах на захід від Дубовиці привели нам до штабу двох стрільців у повному озброєнні з мадярської військової частини, яка там перебувала в той час. Вони відірвалися від частини, шукаючи, чим поживитись.

Перед тим к-рові “Бористенові” доповіли, що мадярська частина арештувала районного провідника місцевої сітки ОУН. К-р “Бористен” повернув мадярським стрільцям їхню зброю і написав командирові мадярської частини, що відпускаємо їхніх вояків без ушкодження, бо ми з ними не воюємо, тільки з німцями, які є наїзниками на наші землі, а також додав, що вчора їхня частина затримала нашого чоловіка, просимо його відпустити. Мадярів нагородано і відвезено до місця постою їхньої частини та відпущено. Ще того самого дня нашого районного провідника мадяри звільнили.

Улітку після повернення з північного рейду наш курінь розформовано. Сотня “Ворона” (колишня “Яреми”) повернулася в Сарненщину. Там “Ярема” вже виликувався і був призначений командиром загону в Сарненщині. Інші відділи також пішли за призначенням, мене призначено командиром загону імені Петра Дорошенка в околицях Степаня. Приділено мені сотню, недавно прибулу з Галичини під командою сотенного “Дереша” вишколенця батальйону “Нахтігаль”, боївку “Ярмака” і ще якісь дрібні боївки (псевд к-рів не пам’ятаю). На цій території було доволі густо скупчені повстанські частини. Там базувалась старшинська школа УПА “Лісові чорти”, за іншими даними, її назва “Дружинники”, підстаршинська школа і цілий ряд боївок спеціального призначення. У той час там перебував і к-р УПА-Північ “Клим Савур” зі своїм штабом.

На захід від нашої ВО містилася Воєнна Округа “Турів” під керівництвом к-ра “Рудого”.

У Цуманських лісах тої ВО розмістилась група червоних партизанів під командою Медведєва. К-ром загону УПА на цій території був “Рубашенко” з доволі сильним загonom, який мав у своєму підпорядкуванні щось більше 5-ти сотень. Загonomі “Рубашенка” було доручено ліквідувати групу Медведєва в Цуманських лісах. Для прискорення виконання операції направлено і мене туди. Шефом штабу загону “Рубашенка” був сотник кавалерії петлюрівської армії на псевдо “Яр”, він мав обрубане одне вухо десь у боях у Першу світову війну. У центрі Цуманських лісів лежало село Берестяни. Для проведення операції було заплановано перекинути відповідні сотні в це село, а звідти в міру потреби і даних розвідки розвивати дальші дії.

Одна з сотень добралась до Берестян. Інші по дорозі наткнулись на доволі сильний опір червоних партизанів, ще не доходячи до Берестян, і по короткому бою завернули на вихідні позиції. Тут червоні партизани

були добре озброєні, і ліквідувати таку частину, коли вона постійно рухалася, було доволі трудно, так що цієї операції в той час не завершено.

Пізніше, вже будучи в Галичині, чув я, що шеф штабу загону “Рубашенка”, бувший петлюрівський сотник “Яр”, був зв’язаний з відділом червоних партизанів Медведєва з допомогою зв’язкової на псевдо “Київлянка”, яка чомусь дуже часто приїздила в Цумань у справах, що і я помітив, будучи там. Щойно тоді мені стало ясно, чому червоні партизани перекрили нам дорогу при підході до Берестян і чому вони так безпечно почувались там. Вони точно знали про всі наші плани від цього сексота.

Вернувся я на територію розположення мого загону якраз після бою з червоними партизанами, які намагалися там закріпитись. Ще й труп убитих не були похоронені. Головною діючою частиною в цьому бою була старшинська школа. Були в бою і якісь інші частини. З нашого боку було лише кілька поранених.

Після цього бою полковник “Гончаренко”, шеф штабу УПА-Північ (бувший петлюрівський полковник кавалерії Ступницький), з великим задоволенням говорив мені, що в загальному відомо, що підстаршинська школа добре справляється в боях, а в нас найкраще показала себе в бою старшинська школа. Це неабиякий плюс. Отже, вийдуть з них добрі командири.

Десь у серпні 1943 року проведено перший випуск старшинської школи УПА. Кожний учень школи отримав ступінь хорунжого.

Це було перше призначення старшинських ступенів в УПА. Ступені хорунжих отримали також командири воєнних округ “Дубовий”, “Рудий” і “Еней”.

Щодо ступенів та відзначень в УПА, то вони були такі:

стрілецькі ступені: новобранець (рекрут), стрілець, старший стрілець; підстаршинські — вістун, старший вістун, булавний, старший булавний; старшинські — хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник,

полковник.

генеральські — ген.-хорунжий, ген.-поручник, ген.-сотник.

Ступені ст. стрільця, вістун та ст. вістун надавав к-р ВО наказом по Воєнній Окрузі:

булавного і ст. булавного — к-р армії УПА-Північ чи іншої армії наказом по армії,

хорунжого, поручника, сотника — головний командир УПА;

майора, підполковника і вище надавала УГВР (Українська Головна Визвольна Рада).

Відзначення за бойові заслуги та заслуги були такі:

Золотий Хрест Бойової Заслуги I-ї класи (вимовлялося так “кляси”, не класу, як тепер говорять).

Золотий Хрест Бойової Заслуги II-ї класи.

Золотий Хрест Заслуги. Усі ці три відзначення проводила УГВР.

Срібний Хрест Бойової Заслуги I-ї класи;

Срібний Хрест Бойової Заслуги II-ї класи;

Срібний Хрест Заслуги — усі три ці відзначення проводив Головний командир УПА.

Бронзовий Хрест Бойової Заслуги та Бронзовий Хрест Заслуги проводив к-р Армії УПА-Північ, УПА-Захід чи інші.

командири Воєнних округ проводили як шостий ступінь відзначення похвалу наказом по Воєнній Окрузі.

— 9 —

Десь у вересні чи жовтні 1943 р. трапилась зі мною доволі велика неприємність. З підзвітної мені сотні галичан сотенного “Дереша” дезертирувало більше 10-ти осіб, хотіли вернутись у Галичину, мотивуючи тим, що на своїх землях вони зможуть більш успішно себе показати. Відійшовши не більше 20-ти кілометрів від розташування своєї сотні, вони буди затримані к-ром боївки “Ярмаком” і як дезертири доставлені у штаб Воєнної Округи, де проведено над ними слідство і за дезертирство поставлено під суд.

Мене за це у вигляді покарання знято з поста командира загону та призначено медшефом. До моїх обов’язків входив контроль над шпиталіями УПА на території Воєнної Округи “Заграва”.

Однак у штабі командування УПА-Північ поставились до того дещо по-іншому, і через деякий час полковник “Гончаренко” забрав мене до себе, де я тимчасово виконував обов’язки старшини для доручень.

Якось, проїжджаючи конем, з якимсь дорученням, не пам’ятаю, коло якого села в Степанському р-ні, запам’ятав таку сцену. На віддалі не більше кілометра від мене клекотить короткий, але завзятий бій, як пізніше виявилось, то відділ червоних партизанів хотів прорватись і наткнувся на наш відділ, а з другого боку, не більше 200 метрів від мене, маршерував відділ, співаючи, при тому пісню цю почув я вперше. Здається, це були галичани.

*Маршерують добровольці,
як колись ішли стрільці,
Сяють їх шоломи в сонці,
Грає усміх на лиці.
Хто живий, хто живий,
В ряд ставай, в ряд ставай
Визволяти, визволяти рідний край.
Перед ними, молодими
Розстелився волі шлях,
А над ними небо синє,
Ясне сонце в небесах.
Хто живий, і т. д.
Вже не буде ворог лютий
Розпинать на хрест батьків
І не влив уже отрути
В юні серця юнаків.
Хто живий, і т. д.*

Так у той час виглядав наш повстанський край: з одного боку — клекіт шаленого бою, з другого — прекрасна пісня.

З того часу пригадуються мені дві події, варті уваги. Тоді на цих землях (територія УПА-Північ, ВО “Заграва”) організувався Блок поневолених народів, і ряд представників — учасників цього Блоку, доводилось мені зустрічати з середньоазіатських, кавказьких та інших народів.

Другою помітною подією було те, що нас прилетів літаком представник Залізної Гвардії Угорщини доктор... (прізвище угорське, якого я не пам’ятаю). Це мала би бути організація на території Угорщини як опозиція до тодішнього угорського уряду. Приїхав він десь на південну Рівненщину, де командиром ВО був “Еней”, а відтак заїхав і до вас у ВО “Заграва”. Бачив я його і чув його виступ на святкуванні нами Свят-вечора в навечер’я Різдва Христового 1944 року. З ним був перекладач, мабуть, українець, бо чужинець не може так добре вивчити української мови. Від нас він полетів літаком в Угорщину. Сигналом для літака були розложені на снігу коци в формі букви Т.

Після випуску першого набору старшинської школи організовано другий набір і продовжено навчання. У січні 1944 р. мене включено до складу командування цієї школи для виконання функції к-ра чоти. У зв’язку з наближенням радянсько-німецького фронту наша школа перемістилась на територію Волинської області, десь район Володимира-Волинського. Однак через безупинне наближення фронту прийшов наказ учнів школи розпустити по своїх територіях, призначивши їм по заслугі підстаршинські ступені. Мені призначено ступінь ст. булавного.

Командний та інструкторський склад старшинської школи: пор. “Поль”, сотник “Боровий”, інструктори — капітан рад. армії “Бондаренко”, старшина рад. технічних військ “Дніпровий”, “Березя”, а також лінійний старшина рад. армії осетин “Кацо” та ще шість осіб, у тому числі і я, перейшли кордон між Волинню і Галичиною (кордон охоронявся німецькими пограничними військами) та опинились на території Галичини. Головний військовий штаб УПА направив нас у Карпати для поповнення інструкторського складу старшинської школи імені Пипського “Олені”, яка проходила вишкіл у Карпатах на горі Магурі Болахівського району. Тут слід ще згадати учасників нашої похідної групи на схід у 1941 р., яких стрічав я там у Воєнній Окрузі “Заграва”.

“Верещак” — к-р УПА-Схід. У нашій групі він був на прізвище Воробець, псевда не пам’ятаю, емігрував у Закерзонщину в кінці 1939 року зі Станіславівщини. Там на півночі він діяв як східний сусід “Клима Савура” й охоплював своїми діями територію Чернігівської, Житомирської і північної частини Київської областей.

“Лебідь” — Лашин Володимир з Жукова на Чесанівщині. У сарненському окружному проводі виконував функцію господарчого референта.

“Смола” — Лугинський Богдан, також був в окружному проводі Сарнеччини. На Закерзонщину емігрував у 1939 році десь із Тернопільщини.

“Жмайло” — Жук Юрко з Дахнова (село між Любачовом і Чесановом), загинув під Бережницею (на північ від Сарнів) у бою з червоними партизанами як командир чоти або сотні восени 1943 року.

“Жбурляй” — Пилипівський Теодор з Горайця на Любачівщині, загинув як к-р чоти в с. Бутейки Степанського р-ну на Благівіщення 1943 р. в бою з червоними партизанами. Похоронений на цвинтарі в Бутейках у спільній могилі (8 осіб).

“Острий” — Ждан Ярослав з Чесанова, загинув на посту к-ра Костопільського куреня в 9-годинному бою з більшовиками у квітні 1944 р.

“Батько” — Грабець Омелян, командир Генеральної округи УПА-Південь, загинув 10 квітня 1944 р. на Вінниччині.

— 10 —

При переході з Волині на Галичину був при нашій групі і повстанець “Скирда”, який мав з собою верхового коня з сідлом (трофей з бою з німцями). У Галичині він подався кудись то чи то у своїх справах, чи по завданню к-ра нашої групи пор. “Поля”, але цього верхового коня він оставив з нашою групою, а так як у нас ніхто, крім мене, в сідлі на коні не вмів їздити, опіку над цим конем було доручено мені. Я доглядав його, а вночі об’їжджав, щоб кінь не застоювався, і одночасно проводив розвідку терену.

Десь у лютому, здається, 24 числа, під час нашого квартирування в с. Підкосіл (тепер Буського р-ну), увечері я осідлав коня та й поїхав, щоб його розрухати і провести розвідку терену. Під’їжджаючи до с. Тур’я, наткнувся на заставу червоних партизанів під командою Наумова, які заквартирували в цьому селі. На оклик російською мовою: “Стій, злязь з коня, руки вгору!” — я зрозумів, що наткнувся на червоних, розвернув коня, але партизани серією з автомата його. Я встиг вийняти ноги зі стремен і відскочити в бік, та коли я падав, ті пустили по мені другу автоматну серію. Одна куля влучила мені в ліве плече і вийшла нижче лопатки, друга прошила ковнір і шапку. Я мав при собі тільки пістолет, так що про якусь спробу оборони не могло бути й мови, але, користуючись темнотою, я відбіг і подався в напрямі Підсокола, де квартирувала наша група. Це було десь до 4-х кілометрів, так що, стікаючи кров’ю, я заледве дібрався туди. Там зробили мені перев’язку. На другий день при лікарському огляді рана виявилась не такою страшною, тільки була трохи надмірна втрата крові і температура впала до +34. Я, так сказати, на ходу лікувався. Коли наша група була на постої, то я лежав, а коли вирушала в дорогу, то я помаленьку тягнувся за ними.

Тут слід згадати, що десь за тиждень перед моїм пораненням з нашої групи відійшов повстанець на псевдо “Кобза” і наткнувся на червоних партизанів. Ті його відразу розстріляли. “Кобза”, мабуть, був сином священика десь із Тернопільщини. Відійшов він, здається, розшукати якогось знайомого, а в Галичині в той час у денну пору не можна було переходити зі зброєю, і він пішов вечором, та не вернувся. Місцеві люди розказали нам про його розстріл більшовицькими партизанами.

У Карпати на постій старшинської школи УПА ім. Пипського “Олені” наша група прибула в березні 1944 р.

Сотня старшинської школи розміщувалась у таборі в колибах на горі Магура Болахівського району. Була там також сотня підстаршинської школи. Командиром був поручник “Хмель”, у минулому учитель за професією.

Згідно з наказом зверху командиром школи став наш командир групи, поручник “Поль”, у минулому адвокат, а пор. “Хмель”, передавши керівництво школою, відійшов по іншому призначенню. Сотенним курсантів старшинської школи був к-р сотні “Чмелик”, к-ром 1-ї чоти чотовий “Грім”, к-ром 2-ї призначено мене, а 3-ї — не пам’ятаю, хто.

Теоретичні і практичні заняття йшли нормально, без особливих пригод. Десь у кінці березня або на початку квітня приїхав до нас к-р Воєнної Округи Станіславщини “Гуцул”, а в короткому часі після нього приїхав до нас на інспекцію і старшинської, підстаршинської шкіл Головний Командир УПА “Тарас Чупринка” або “Тур” — Роман Шухевич.

За його наказом к-ра 1-ї чоти “Грома” назначено на Станіславщину к-ром Воєнної Округи, а мене на такий же пост у Львівщину. Тоді нам обом признано перший старшинський ступінь — хорунжого.

Десь через два дні ми з “Громом” вирушили з табору за призначенням, спочатку разом, а через якийсь десяток кілометрів ми розпрощались, і “Грім” подався у Станіславщину, а я у Львівщину. Більше “Грома” я не стрічав.

По дорозі через Дрогобиччину стрінув я к-ра УПА-Захід “Шелеста”, який уже знав про моє призначення. З к-ром “Шелестом” я стрічався раніше десь улітку 1943 р. на території УПА-Північ, коли він приїжджав туди на інспекцію частин УПА. Він дав мені загальний короткий інструктаж, і я поїхав у Львівську область. Стрінув я там і к-ра Воєнної округи Дрогобиччини “Дзвінчука”, якого пізніше ніколи не бачив; чув нині, що він залишився живим.

— 11 —

В осідок осередку обласного Проводу ОУН на Львівщині я прибув у кінці квітня 1944 р. Розміщувався осідок у с. Під’ярків Бібрецького р-ну Львівської області. Там я застав тільки організаційного референта обл. проводу “Скитана” (прізвище Конрад) з Нових Стрілиськ. Він був і заступником обласного провідника “Скали”. Віддав я йому грипс, вручений мені к-ром старшинської школи. Змісту грипса я не знав, а це був наказ Головного К-ра УПА “Чупринки” про призначення мене к-ром Воєнної Округи УПА на Львівщині, а також членом обласного проводу по військових справах.

Попередником моїм був там “Ярема” — Линда Остап, бувший учасник легіону “Нахтігаль”. Про військові справи УПА на Львівщині він знав небагато, бо мав дуже слабкий контакт зі штабом Воєнної Округи, який в основному розміщувався на території Равщини і Сокальщини. Так почалась моя діяльність на Львівщині.

Перша моя інспекція з працівником окружного проводу ОУН була в курінь УПА, розположений у лісах на південь від Львова, між селами Суходіл, Бродки, Вільхілець (назв інших сіл не пам’ятаю). К-ром куреня був курінний

“Липей”. Максимович, автор спогадів про УПА чомусь назвав його псевдо “Орлик”. Максимович як учасник цього куреня, мабуть, так його знав.

Курінь недавно організований (десь весною 44 року), ще й не мав жодних поважних боїв, коли не рахувати дрібних сутичок з німецькими групами на території цих районів, проходив військовий вишкіл. Командирами сотень були сотенні “Дир”, “Сочовик” і “Голуб”. На своєму місці розположення вони мали побудовані дерев’яні шатра чи, як тут прийнято називати покарпатськи, — колиби не тільки для розміщення стрілецьких частин, а й на відповідні матеріальні склади для всього потрібного куреневі. Одним словом, курінь був прикріплений до постійного місця, що для партизанських дій не зовсім себе виправдує. Однак спочатку, доки стрільці не опанували потрібних військових навичок, це було необхідним.

Запам’ятався мені з цієї інспекції такий епізод. На місце постою куреня прибули ми перед вечором і там заночували. Ранком присутній зі мною член окружного проводу передав мені, що в курені часто практикуються випивки, про що мені і перед тим подавали, а вчора вечором привезли нову порцію самогону і частину розпивали його в якомусь закусівку, коли всі вже спали, а решту заховали.

Уранці, перевіряючи матеріальний склад, я вказав місце і сказав завідувачому складом: “Отут негайно поставте мені той самогон, який учора привезли”. Завідувачий складом на псевдо “Залізник” тільки глянув на мене, наче перевіряв, чи я справді знаю про самогон, відтак пішов поза бочки і якимись мішками, витягнув з укриття бідон з-під молока, в якому була самогонка, і поставив на вказане мною місце.

При інспекції, крім к-ра куреня і ще когось, був присутнім і фельдшер, який очолював при курені медичну службу. Я сказав віддати в його розпорядження бідон з самогоном для використання в санітарних потребах, фельдшер при мені влив у бідон з самогоном йоду і перебрав його у своє розпорядження.

Постачальникам я на перший раз подарував це, але пообіцяв за спроби дальшого завезення в курінь самогонки строго їх покарати. Отже, в загальному добрих задатків на дуже дисциплінований курінь тут не було, якщо командний склад без самогону не може обійтися. Пізніше це дало про себе знати.

—12—

Через кілька днів після інспекції в курені “Липея” я квартирував у Під’яркові. Мене покликав орг. реф. проводу “Скитан”. З ним я побачив чоловіка середнього зросту, літ поза сорок, на вид енергійного і строгого. “Скитан” сказав мені, що друг провідник хоче зі мною поговорити. Той розказав мені, а також показав на зарисовках з топографічної карти (а карту я якраз мав з собою, і зарисовки збігалися) про розположення якоїсь повстанської частини в лісах на південь від Львова і про те, що німці знають про неї і в найближчі дні готують облаву на ці ліси. Це було розположення куреня “Липея”, я негайно передав повідомлення в курінь, щоб вжили відповідних заходів і перемістилися в інше місце, так що під час облави німці застали

тільки порожні колиби і спалили їх. Як я пізніше довідався, провідник, з яким я говорив, був Микола Лебедь, який під час ув'язнення Бандери був Головним Провідником ОУН під псевдом "Максим Рубан". Більше я його ніколи не стрічав.

Правда, брат його Василь під псевдом "Марко" був призначений у мій штаб старшиною для доручень і я навіть з ним був у його хаті в Нових Стрілиських, однак він у короткому часі після приходу большевиків, десять, мабуть, у серпні 1944 року загинув.

Коли я був в ув'язненні на Воркуті, до нас у табір 6-ї шахти десять у 1952 р. привезли батька Миколи Лебеда. Це був старий чоловік літ 70–80. Нам, працюючим, у той час платили невеликі гроші, і ми кілька десятків чоловіків, склалися по 10 карбованців, щоб старий міг собі дещо купити, що було в продажу у крамниці табору. Говорив я з ним тільки один раз. Він знав, що молодший син його Василь "Марко" загинув, а про дочку і старшого сина Миколу він у той час не знав нічого. Я розказав йому, що Микола виїхав за кордон для ведення дипломатичної роботи з рамені Закордонного Представництва УГВР та що дочка його поїхала разом з Миколою. Я, будучи в околицях Нових Стрілиськ, від місцевих людей чув про це.

Під час першого страйку в нас у таборі 6-ї шахти (червень або липень 1953 р.) старого Лебеда і ще кількох чоловіків від нас забрали і вивезли невідомо куди. У 1972 р., коли я вийшов на волю, то чув, що старий Лебедь повернувся в Україну, у свої околиці.

Досить характерний випадок стався в с. Під'ярків Бібречького району приблизно в кінці травня або початку червня 1944 р. Члени обласного проводу зібралися на конференцію для обговорення питань, пов'язаних зі сподіваними змінами, бо наближався німецько-радянський фронт, а також для вирішення інших питань.

Несподівано розвідка донесла, що німці їдуть у село з доволі загадковими намірами. Щоб уникнути небезпечних несподіванок, ми вийшли яром з села на пасовисько і на віддалі близько 500 м від села продовжували конференцію. Пасовисько було вкрите кущами терну, і ми розмістились коло одного з кущів.

Через 2–3 години, коли вже всі питання були вичерпані, до нас прийшов співпрацівник оргреферента "Скитана" "Скрипач" і повідомив, що німці, полагодивши якісь питання в сільській раді, від'їхали з села, і господарі просять на обід. Ми піднялись іти в село. Обласний провідник "Скала" був з машин-пістолем німецької марки з дерев'яним прикладом. Він поставив його коло куща терну і тепер взявся за ремінь машин-пістоля, щоб закинути його на плече, та машин-пістоль не був забезпечений, важіль замка зачепив за галузку терну, і замок відкрився до тієї міри, що захопив патрон і вистрілив. Куля влучила в підборіддя "Скали" і він через кілька годин помер. Похоронили його в с. Старі Стрілиська на цвинтарі. "Скала" походив десять із тих околиць, можливо, що це було його рідиме село.

Там я вперше стрівся в діловій справі з провідником СБ центрального проводу "Михайлом" (прізвище Арсенич) у минулому (до війни) він

був редактором якогось часопису. Він переслухував усіх нас, які були присутні на конференції і бачили трагічне поранення “Скали”.

— 13 —

У той час (червень 1944 р.) ішла підготовка до дій підпілля в умовах радянської дійсності, посилення конспірації та інші необхідні заходи. Розв’язано також юнацьку сітку, яка до сеї пори вела ідеологічну підготовку молоді на повноцінних членів організації ОУН. Крайового провідника юнацтва “Моряка” – Скасківа Ярослава, і його співпрацівника під псевдом “Херсонець” приділено до нас в обласний провід Львівщини. “Моряк” став у нас обласним провідником на місці загиблого “Скали”.

Я в терені був зорієнтований, бо, проводячи інспекцію відділів УПА, вже встиг познайомитись із окружними осередками ОУН; тепер пішов з “Моряком” для проведення конференції в окружних проводах. Побували ми в Золочівській окрузі, де окружним провідником був “Іж”, його заступник і організаційний референт — “Блакитний”, реф. СБ — “Гроза”, орг. моб. — “Карий”; у Сокальській окрузі, окр. пров. — “Бурій”, орг. реф. — “Грива”, реф. Пропаганди — “Черник”, орг. моб. — “Богдан”, реф. СБ — “Голуб”; у Равській окрузі (Рава-Руська), окр. пров. — “Гордій”, орг. моб. — “Чайчук”. Інших референтів окр. проводів не пам’ятаю. На конференціях були всі окружні: референти, а також надрайонові (повітові) провідники.

Не пам’ятаю сьогодні, що стало нам на перешкоді, щоб не бути в Холмсько-Грубешівській окрузі, де окружним провідником був “Жен” та підобласним “Павур” (Мигаль — учасник судового процесу проти ОУН за вбивство Перацького), яких пізнав я в осередку обласного проводу.

Не встигли ми побувати у Львівській окрузі (на південь від Львова), де окружним був “Дніпровий” і орг. референтом “Майський”. Львівську округу ми мали намір відвідати після зустрічі у крайовому проводі. Для цієї зустрічі ми поїхали в Старі Стрілиська, та несподівано потрапили в облаву, яку від імені німецької адміністрації проводили власівці, яких у загальному в народі називали “козаками”, тому що основним складом у власівців були донські козаки, а також калмики і ще якісь нацмени.

У цій облаві 19 липня 1944 р. загинув обласний провідник “Моряк” – Скасків Ярослав та організаційний референт крайового проводу “Токар” – Гуляк Юліан. Обидва вони поховані на цвинтарі в селі Прибин.

Десь у травні 1944 р. побував я в Равщині, де вперше стрів усіх референтів штабу Воєнної Округи “Буг”.

Шефом штабу був “Орест” – Онишкевич Мирослав з Угнова, якому 14 жовтня 1946 р. призначено ступінь майора УПА. Функцію шефа штабу виконував він десь до половини 1945 р. відтак його призначено командиром Групи 6 (Воєнна Округа “Сян”). У 70-х роках я читав у польській літературі, що після виселення українців з Закерзоння на західні землі, взяті від німців, його (Ореста) хтось із працівників КБП (Корпус безпеченства публічного) впізнав у Вроцлаві на вулиці. Там його арештовано. За даними з польських архівів, “Орест” – Онишкевич Мирослав народився 26 січ-

ня 1911 р. в Угнові Рава-Руського повіту; засуджений до смертної кари 3 червня 1950 р. у Варшаві, страчений 6 липня 1950 р.

Керівником розвідного відділу був “Аркас” – Рудий Володимир. До вступу в УПА працював у Кам’янці Струмиловій. Після відходу “Ореста” на пост к-ра Групи 6 він (Аркас) став шефом штабу Групи 2 (Воєнна округа “Буг”). Ступінь майора УПА признано йому з датою старшинства 19.XII.1945 р. Загинув він 19 грудня 1945 р. на хуторі Корчепка (с. Купичволя) Жовківського р-ну. Похоронений на цвинтарі в с. Купичволя разом з “Блакитним” — працівником служби безпеки (загинули разом).

Керівник політвиховного відділу “Ватюга” – Ваврук Василь з Себечева на Белзчині, майор-виховник, 19.XII.1945 р. відзначений Золотим Хрестом Заслуги. Керівником політвиховного відділу при штабі ВО “Буг” він був від весни 1944 р. і до 19.XII.1945 р., тобто до дня смерті. Незадовго до того він назначений референтом пропаганди крайового проводу Львівського краю, але обов’язків прийняти не встиг. Отже, лицар Золотого Хреста Заслуги, виховник майор “Ватюга” фактично поліг на Полі Слави як референт пропаганди Львівського краю. Загинув він на хуторі Корчепка (с. Купичволя) разом з майором “Аркасом”, шефом штабу ВО “Буг”. Тіло його забрали большевики в Кам’янку Струмилову і невідомо де похоронили. “Ігор” — поручник-виховник, відзначений Срібним Хрестом Заслуги, заступник “Ватюги”, редактор журналу-місячника “Стрілецькі вісті”, поліг на Полі Слави 5.IX.1945 р. о 6-й годині ранку в боротьбі з большевицькою бандою.

“Стрілецькі вісті” писали: “Редакція “Стрілецьких вістей” ділиться з читачами болючою, але гордою вісткою, що дня 5.9.1945 р. згинув Геройською Смертю в боротьбі з окупантом редактор “Стрілецьких вістей”, лицар Бронзового Хреста бойової заслуги ст. бул. Ігор-Див-Хмурний.

Слава його Світлій Пам’яті. Редакція”.

Тепер я знайшов у документах, що “Ігор” — насправді лицар Срібного Хреста Заслуги. “Стрілецькі вісті”, за наведеними звітами, які передав я колишньому співредакторові “Літопису УПА” Євгену Штендері у травні 1945 року, видано 500, а в червні 1945 р. — 600 екземплярів.

“Бродич” – Вонс Ігор з Тернопільщини, співпрацівник “Ватюги”, технічний редактор “Стрілецьких вістей”. Загинув восени 1945 р.

Тут слід додати, що одне або два числа “Стрілецьких вістей” мали назву “Помста”, що було в пам’ять того, що коли “Орест” зі своєю сестрою, оплакуючи загиблого брата Тараса – “Галайду” на похороні, неначе змовились і одночасно вигукнули: “Помсти!” — тобто, щоб помститися ворогам за смерть їхнього брата “Галайди”.

“Ватюга”, ставши на пост к-ра політвиховного відділу в штабі ВО “Буг”, змінив назву газети “Стрілецькі вісті”. При розмові з “Орестом” був присутній і “Ватюга”. Він тільки додав, що якщо би був знав про цей факт, то був би й далі залишив назву “Помста”. А змінив він її тому, що вважав більш відповідним назвати газету для стрільців “Стрілецькі вісті”.

Керівником організаційно-мобілізаційного відділу був “Володимир Нечипір” – Мазуркевич Зиновій, у минулому учасник легіону “Нахтігаль”. Десь недавно перед тим був він поранений і в той час ще не володів рукою (здається правою). У короткому часі після приходу большевиків (здається, у серпні 1944 р.) він загинув у бою з большевиками в невідомих для мене обставинах, десь недалеко від Кам’янки Струмилової.

Керівником господарчого відділу був “Шершень” – Заблоцький Василь, походженням десь від Угнова. Про дальшу його долю нічого мені не відомо.

Старшинами для доручень у той час були “Носач” і “Лисай”.

За словами районної провідниці Великомоствщини “Марти” – Романини Ярослави, “Носач” з 1948 по 1950 рік був окружним референтом пропаганди. Загинув він десь у 1950 році в с. Зарудці разом з “Сірим” — окружним провідником, “Андрієм” — районним провідником і бойовиком на прізвище Горобець Славко з Нестанич. Відбивались вони в мурованому будинку цілий день. При тому тяжко поранили полковника-чекіста, по якого спеціально прилетів літак, та вбили багато чекістів (скільки — “Марта” не знає) і самі там загинули.

З її ж (“Марти”) слів, “Лисай” під псевдом “Білоус” був окружним провідником Сокальсько-Равської округи. Загинув у 1951 році коло хутора Батюки між Ботятичами і Здишевом.

“Носача”, “Сірого” та “Андрія”, як пізніше виявилось, видала “Марійка” — східнячка, яка в той час працювала машиністкою в підпіллі і була пов’язана з чекістами як агентка МГБ. У 1951 році її агентурну роботу виявила Служба Безпеки і її покарано на смерть. Щойно тоді стала зрозуміла причина смерті “Носача” та інших.

У Львові під час німецької окупації сітка ОУН користувалась правами окремої області. Літом 1944 року її скорочено до мінімуму і строго за-конспіровано, а командир групи (Воєнної Округи) на місто Львів “Хмара” — прізвище Харків перейшов у розпорядження штабу нашої групи і став старшиною для доручень у штабі Групи-2 (ВО “Буг”). Сам “Хмара” у минулому був учасником легіону “Нахтігаль”, про дальшу судьбу його на сьогодні нічого не знаю.

У тому часі скорочено також організаційно-мобілізаційні референтури в окружних проводах сітки ОУН, і орг-моб. Равської округи “Чайчук” також став старшиною для доручень у штабі Групи-2 (ВО “Буг”).

Десь у кінці 1944 року спустився парашутом на наші землі “Іванчук” — Вересюк Іван, прибув він із Західної Німеччини. Походив зі Львова. У минулому студіював у Львові в Лісотехнічному інституті. Добрий співак-баритон, у минулому співав в опері “Аїда”. Після проведення відповідної перевірки Службою Безпеки його також надано в моє розпорядження. Він став старшиною для доручень у штабі ВО. В останній час він отримав ступінь хорунжого, а що був дуже популярний як співак, то його знали в загальному між населенням як хорунжий, що добре співає. Загинув він разом зі своїм бойовиком “Кригою” в Білому лісі (хутір села Туринка) в першій половині 1946 року.

У другій половині 1944 року дещо змінено територіяльний поділ. Зі Станіславської області, крім Рогатинської округи, утворено Карпатський край, у який входила, крім Станіславщини, Чернівецька область, а також Закарпатська і Дрогобицька на південь від Дністра. Провідником Карпатського краю ОУН був “Роберт” – Мельник, командиром Групи-4 (ВО “Говерла”), що вписувалась у Карпатський край, був к-р “Грім” – Твердохліб Микола.

Подільський край — до нього входила Тернопільська обл., крім районів Перемишляни і Поморяни, та добавлена частина земель на схід від Тернопільської області (точніше не знаю). Провідником ОУН Подільського краю був “Данило”. Командиром Групи-3 (Воєнна Округа “Лисоня”, що вписувалася в Подільський край) був “Остап” – Польовий Омелян, який живе донині дня (1992 р.).

Львівський край, ВО “Буг” (Група-2). Входила в нього тодішня Львівська обл., з Дрогобицької обл. р-ни Мединичі, Судова Вишня, Комарно, Щирець, Миколаїв, Ходорів, Нові Стріліська (райони за тодішнім поділом). Зі Станіславської обл. ввійшли Рогатин, Букачівці, Бовшівець, Бурштин, із Тернопільської — Перемишляни і Поморяни.

Провідником Львівського краю після смерті “Моряка” став “Золотар”, у минулому обласний провідник на м. Львів під псевдом “Арпад”. К-ром групи (другої) призначено мене (“Вороний”).

Десь у червні 1944 року, ще при німецькій окупації (большевики прийшли в липні, Львів зайняли 28 липня) проводив я інспекцію відділів УПА Золочівської округи. Курінний к-р “Шугай”, мав близько 40 років.

К-р 1-ї сотні сотенний “Свобода”, 2-ї — сот-й “Іванко”, у минулому учасник Закарпатської Січі в 1938 р., був у мадярському полоні, відтак у легіоні “Нахтігаль”; к-р 3-ї сотні — “Оверко”.

У північній частині Золочівської округи (Броди–Лопатин) розташовувалась сотня “Малинового”. “Малиновий” у минулому — учасник легіону “Нахтігаль”. У кінці 1945 року “Малиновий” дезертирував і опинився за кордоном.

На території дій сотні “Малинового” розміщувалась підстаршинська школа Воєнної Округи “Буг”. Командиром школи був поручник “Чавун” – Чайківський Роман зі Львова, один зі старшин дивізії “Галичина”, розбитої під Бродами влітку 1944 року. Заступником його був хорунжий “Грім”, також з цієї дивізії. Псевдонімів інших інструкторів школи не пам’ятаю. Були між ними і випускники старшинських шкіл “Дружинники” з УПА-Північ та “Олені” ім. Пипського в Карпатах. Після закінчення школи (1.XI.1944 р.) кожний випускник отримав ступінь вістуна. За кількома слабшими закріплено ступінь старшого стрільця. Школа ця провела тільки один випуск, бо в дальшому обставини склалися так, що не було можливості проводити вишкіл. Большевики закинули величезні сили для боротьби проти УПА, так що ні спокійного часу для навчання, ні місця не було.

“Чавун” і “Грім” взялися до перекладу з польської мови книжки про ведення партизанської боротьби, яка в той час була однією з найкращих.

Інші книжки на цю тему до неї не рівнялися. “Чавун” загинув у с. Станин Радехівського р-ну десь у кінці 1945 року. “Грома” після смерті “Чавуна” я ще стрічав, будучи в Радехівщині. Дальша його доля мені невідома.

“Чавун” отримав ступінь сотника УПА. Але коли наказ дійшов про його номінацію, то “Чавун” уже не жив. “Грім” ще читав той наказ про номінацію “Чавуна”. Від “Чавуна” знав я, що дружина його в той час була у Відні. Він запитував мене, чи можна при допомозі підпільних зв’язків переслати туди листа. Тоді такої можливості не було. Появилась вона щойно пізніше, десь у кінці 1945 р., коли наше підпілля на Закерзонні зав’язало необхідні контакти з деякими посольствами у Варшаві.

При зустрічі з гол. к-ром УПА “Тарасом Чупринкою” я сказав йому про смерть “Чавуна”. Він тільки відповів: “Бідний Ромко”. Він знав його особисто.

На території Золочівської округи осінню 1944 року, коли було відмінено організаційно-мобілізаційну референтуру (військовика) в окружному проводі, “Карий”, який до того часу очолював цю референтуру, тепер організував з курців на території Золочівщини курінь УПА. Сотенними у ньому (курені) були 1-й “Лапайдух”, 2-й “Опока” і 3-й “Ткаченко”. Однак у тих умовах він не зміг дати куреневі ні належний військовий вишкіл, ні завести відповідну дисципліну, так що курінь цей скоро розпався, а “Карий” за невідомих мені обставин попав у руки большевиків. Через короткий час він нібито втік з ув’язнення. Цією справою зайнялася Служба Безпеки, щоб вияснити загадкове положення, бо в той спосіб звичайно чекісти випускали зловлених підпільників, які погоджувалися на співпрацю з ними. Про загадкову втечу “Карого” з ув’язнення з рук МГБ говорив мені провідник Західних Земель України “Петро” – Кравчук Роман. Він походив з Золочівщини і багато деяких дій у тих околицях він добре знав. Дальшої долі “Карого” я не знаю.

—15—

У березні 1944 року українська поліція на території Равщини (Рава-Руська) і Любачівщини переходить у підпілля згідно з рішенням організації ОУН. Командант поліції в Раві-Руській Шпонтант Іван під псевдом “Залізник” очолює новоорганізовану сотню УПА “Месники”. Першим чотвим стає “Шум” – Шиманський Іван з Нового Люблинця, 2-м “Крук” – Стасик Іван з Горайця, 3-м “Калинович” – Мазур Григорій з Карова.

За словами учасника “Месників” Подольчака Степана Івановича, протягом 1944 року, крім невеликих боїв з німцями, у вересні сотня повністю знищила погранзаставу в с. Шуварі під Немировом (у липні 1944 р. прийшли большевики і встановили там кордон), а відтак під с. Гребенне сотню оточили большевики. Загинув там один чоловік на прізвище Мацейко. Уночі сотня пробилася без втрат з оточення.

У кінці 1944 року “Залізник” стає курінним чи, вірніше, командиром Тактичного Відтинку на Любачівщину і Ярославщину — терену, який від Львівського краю відійшов до Польщі, так звана Закерзонщина, або Закерзонська Україна. 1-шу сотню очолює “Шум” (бувний 1-й чотовий), 2-гу “Крук”, а 3-тю “Калинович”. Літом 1945 р. організовано 4-ту сотню — сотенний “Балай”

(прізвище Булас), а в 1946 р. 5-ту сотню, але вона вже активної ролі не відіграла, бо там пройшло виселення українського населення на територію Радянської України, а відтак корінних українців, що там zostались, 1947 р. вивезли на землі, приділені до Польщі від німців (частина Східної Пруссії і східні окраїни німецьких земель — Щецін, Зельона Гура, Вроцлав та ін.).

5 лютого 1945 р. стався найбільш трагічний випадок у курені “Залізняка”. Була страшна хуртовина. Запроданець (псевда Подольчак не пам’ятає), який був господарчим, дав большевикам точні дані про розквартирування сотні “Калиновича” на присілках Грушка, Мриглоди, Монастирок і привів їх на місце постою. З сотні було вбито і поранено більше 80-ти осіб. Сотню поповнено набором нових людей під командою того ж сотенного “Калиновича”.

Весною 1945 року (березень — початок квітня) проведено операцію з ліквідації постерунків польської поліції в селах Брусно Нове, Хотилиб, Коровиця, у кожній точі більше 30-ти осіб.

Восени 1945 року розбита польська військова частина з дивізії ім. Костюшка в селі Дахнів та містах Чесанів і Угнів.

Останній раз на інспекції у штабі “Залізняка” був ядесь у червні 1945 року в лісах в околицях сіл Диків–Цівків (здається, це Ярославський повіт). Там якраз у них відбувалась конференція. Крім працівників штабу Тактичного Відтинку “Залізняка”, стрічав я там окружного провідника цих теренів під псевдом “Сталь” і поета “Петра Волоша”, про якого треба згадати.

“Петро Волош” – поет Василенко Петро, родом з Полтавщини. При відступі німців він, не бажаючи лишитися під большевиками, подався на захід. Десь в околицях Любачівщини дорогу на захід перетягли йому большевицькі війська і він, не маючи змоги їхати більше на захід, віднайшов зв’язок з місцевим українським підпіллям і так опинився при штабі к-ра Тактичного Відтинку “Залізняка”.

Відходячи з Закерзонщини, я, крім іншої пошти отримав збірку поезій (десь 20–30 віршів), віддруковану на циклостилі, поета Петра Волоша. Тепер не пам’ятаю, але здається, що отримав я її від провідника Закерзонщини “Стяга” (прізвище Старух). Я і з ним там стрічався. Збірку цю я віддав у відділ пропаганди Львівського краю. Запам’ятались мені слова з цієї збірки “Прокляття большевикам”, в якій сказано:

*“За смерть батька в тюрмі
За висил козарлюги діда
прокляття я вам прокричав...*

Яка судьба цієї збірки поезій, я так і не знаю.

Ще один вірш “Петра Волоша” – Василенка літератури минулих часів.

*Після маршу заснув... хтось гукнув: Уставай!..
Я зірвався і вхопивсь за зброю.*

Навкруги чую крик, у риданнях — одчай.
Чую всю невблаганність розбою.
Спав, снилась степів голуба тишина,
Раптом гук і орожевлені хмари,
Бачу: люди втікають в страху з села...
Хто це? Половці, готи, татари?
Хто приніс цій землі чорний трепіт життя,
Яке ймення сумній цій руїні?
І згадалась вся дійсність проклятого дня,
Увесь морок страждань України.
Це ж її знов червоним азійським конем
Правнук Батия з реготом топче,
І побіду свою торжествує вогнем,
Вславши трупами нашими площі..
І гукнув тоді я гнівом крові:
Прокидайтесь! Вперед! До розплати!
І спішили ми так вперто крізь бурі і сніг
Боронити солом'яні хати.

Ще один вірш Василенка – “Волоша”.
Наша правда свята, вона сонцем горить
Нам на наших повстанських знаменах
Лиш для неї клялися до смерти ми жить
І з шляхів цих ніколи не звернем.
Ще відплатим катам, ще по рідних степах
Із піснями пройдем бойовими!
Не розбійники ми, хоч живем у лісах,
Ми повстанці – сини України.

Десь у 1946 р. я читав, що поет “Петро Волош” і окружний провідник ОУН “Сталь” загинули (здається, разом). Не пам’ятаю, чи це був некролог, чи якесь повідомлення. Подольчак твердить, що “Волош” загинув десь коло Люблинця Нового — в моїх родинних околицях. Старий Люблинець віддалений від Нового не більше 500 м через ріку Вирова, так сказати, “на нашій, не своїй землі”, де тепер повністю панують поляки.

В курені “Залізняка” була відома пісня на слова цього ж “Волоша”.
Лав наших залізних нічим не здолати,
Нас крик не лякає ворожих атак,
Бо в нас попереду син дальніх Карпатів,
Хоробрий наш друг командир “Залізник”.
 (“Залізник” сам з Закарпаття).
...В нім воля сталева, він наш командир,
І з ним ми як леви, як буря, як вир.
Більше слів цієї пісні не знаю.

Треба взнати, що в відділах, підзвітних “Залізнякаві”, була найвище поставлена дисципліна, ніж у всіх відділах на території Львівського краю (група 2, ВО “Буг”). І сьогодні на поставлене мені запитання, чому “Залізняка” не мав жодного бойового відзначення, я не знаю, що відповісти.

К-р ТВ “Залізняка” відзначений Срібним Хрестом Бойової Заслуги 2-ї класи — Наказ ч. 12 к-ра УПА-Захід дня 28.IV.1945 р. Дані ці отримав я щойно в 1991 р. завдяки досліднику УПА май. П. Содолю.

— 16 —

У другій половині 1945 р. на Закерзонщині утворено віддільну групу 6 (Воєнна Округа “Сян”). Командиром туди призначений мій заступник, шеф штабу групи-2 “Орест” — Онишкевич Мирослав. Краєвим провідником ОУН на тих землях призначено ще в кінці 1944 року члена Центрального проводу ОУН “Стяга” — Старуха — історика, сина посла від Галичини в австрійському парламенті.

На території Любачівщини після розбиття польської частини з дивізії ім. Костюшка (осінь 1945 р.) у польських військах вищими командирами (від майора і вище) призначено большевицьких офіцерів. І коли польські військові частини під час боротьби проти УПА не дуже-то охоче заходили в ліс, подібно, як колись німці, то тепер, керовані большевицькими офіцерами, залазили в кожний закуток лісу. Фактично між ними було багато українців, жидів та інших. У польській армії їх скорочено називали РОР (ПОП — виконуючий обов’язки поляка).

Пам’ятаю такий характерний випадок на території Грубешівщини. У бойовій сутичці з відділом “Ягоди” або “Дуди” загинуло щось із десятка представників тодішньої польської влади і між ними один РОР, здається, в чині майора. Ім’я його було Альойзи і якесь польське прізвище, а в партійних документах знайдено, що він не Альойзи (характерне польське ім’я), а Абрагам, і далі стояло жидівське прізвище.

Від початку березня 1945 р. на Любачівщині польські війська і допоміжні їм большевицькі частини проводять акцію виселення українців з Закерзонської України на большевицьку територію. Весняний етап тривав близько 2-х місяців (березень, квітень). Другий такий етап проведено дець у листопаді 1945 року. За твердженням Подольчака, з Любачівщини за ці два етапи виселено на большевицьку територію до 80% українців. Невелика кількість українського населення (до 20%) залишилась на місці протягом усього 1945 року і весною 1947 р. під час операції “Вісла” їх усіх виселено.

Приблизно у вересні 1945 відділами “Залізняка” розбито польські осередки в Любачеві і Горинці.

Дець під осінь 1946 року коло села Нова Гребля загинув к-р 4-ї сотні “Балай” — прізвище Булас. На його місце командиром сотні став “Туча”.

У кінці 1946, а відтак і в 1947 р. був наказ легалізуватися всіма можливими засобами, так що частина людей перейшла на територію Радянської України, інші пішли на захід. Подольчак Степан Іванович, в основному від якого маю цей матеріал, перейшов кордон сюди, на територію України,

був арештований, пізніше звільнився і жив з сім'єю в Червонограді помер 2 жовтня 1993 року. Равський Іван з Люблинця Старого був роевим у сотні "Шума". Якимось чином живим потрапив полякам у руки і був розстріляний у Ряшеві прилюдно, для постраху іншим).

Філь Іван з Жукова (присілок Кособуди) був у повстанчих частинах на Любачівщині (як написав він мені) від 1944 до листопада 1947 р. Відтак не знаю, якими дорогами опинився в Філадельфії. Тепер живе у штаті Арізона під іншим прізвиськом.

Лашин Андрій з Жукова був учасником сотні "Шума" під псевдом "Буревій", стрічав я його в таборах Воркути. Він перейшов на територію Радянської України, тут арештований і засуджений на 20 літ каторги, висланий на Воркуту.

Цибульський Василь був родом з Люблинця Старого, але він опинився не у Воркуті, а в Мордовії. Обох їх (Лашина і Цибульського) в 1955 р. передано в Польщу і там звільнено.

"Шум" (Шиманський Іван з Люблинця Нового), командир 1-ї сотні, чув я, що загинув, не знаю точніше, де і за яких обставин.

Про "Крука" (Стасика Івана з Горайця), к-ра 2-ї сотні, нічого невідомо.

"Калинович" (Мазур) був к-ром -ї сотні. Десь у кінці 1948 р. правдоподібно, переданий чехами полякам. За польськими архівами, Мазур Григорій, псевдо "Калинович", син Василя і Пелагії, народився 15 січня 1912 р. в Карові Рава-Руського повіту, засуджений до смертної кари 10 січня 1949 р. в Ряшеві, страчений 28 квітня 1949 р.

"Залізник" – Шпонтар Іван, к-р Тактичного Відтинку, опинився в польських руках, переданий чехами.

Десь у 1962 році в таборах Мордовії випадково мені потрапив у руки польський журнал "Пшекруг" (Przekryj), в якому було коротке повідомлення такого змісту: Po prawie 15-u latach przechowywania się został schwyciony jeden z widniejszych dowódców UPA Szpontak Iwan pod pseudonimem "Zaliziak", "Dubrownik" i dr. (По майже 15-ти роках переховування зловлено одного з визначних командирів УПА Шпонтар Івана на псевдо "Залізник", "Дубровник" і др.).

В інших польських журналах був описаний і хід процесу над "Залізником", але я цього не читав. "Залізника" засуджено на досмертне ув'язнення.

У квітні 1991 року попали мені в руки дані від нашої діаспори про те, що Шпонтар – "Залізник" у 1961 р. звільнений з польської тюрми і в квітні 1989 р. помер на території Словаччини. Шпонтар походив десь з Закарпаття, мабуть, з українських земель, які входять до складу Словаччини.

Також написали мені, що в "Нашому слові", українській газеті в Польщі, на основі архівних повідомлено, що 5 січня 1946 р. в Любліні розстріляно Білого Ярослава з Жукова (присілок Дубині), а також багато інших.

Білий Ярослав у 1944–1945 роках був орг. референтом окружного проводу ОУН Холмщини під псевдом "Мілько" і десь у серпні 1944 року я стрічав його там. Так що в людей різні долі, до того ж здебільшого трагічні, як і вся історія нашого народу.

Після приходу большевиків (липень 1944 р.) частина Сокальщини на захід від Бугу і на північ від р. Солокії увійшла до складу Грубешівщини, чи, як її називають, Грубешівсько-Холмської округи. Організатором сотень на цьому терені був орг. моб. (військовик) з Боратина Захарко під псевдом “Атос”. Тут весною 1944 року утворена сотня УПА під керівництвом сотенного “Корсака”. За станом здоров’я “Корсак” у скорому часі відійшов, а сотню очолив “Голуб” (Василь Пелех з Опільського). Один із вояків цього відділу згадує про бої сотні “Голуба” з польською штурмівкою коло сіл Мініни, Долобичі, а також про участь у боях з польськими частинами в с. Посадів разом з сотнями “Ема”, “Громового” і ще якимись частинами з Волині. У Посадові розбито штаб полковника польських частин на прізвище Басай, а також розгромлено ті польські частини, які попалили на Холмщині багато сіл – Річиця, Ульгівок та ін. (назв він не пам’ятав).

За твердженням бувшого кулеметника з сотні “Ема” під псевдом “Козел” (прізвище Космина), командир відділу “Ягода” взяв живим у полон цього ж полковника на прізвище Басай у с. Крилів, уже як працівника польської Служби безпеки, дець під кінець 1945 року і возив його по селах і показував людям як одного з катів місцевого населення. Басай, змушений стрільцями з відділу “Ягоди”, заявляв населенню про те, як він у 1944 році палив села і як знущався над українськими людьми.

“Голуба” забрав раненим “Юрченко” разом із сокальським МГБ, відвезли його до Сокаля, а при перевезенні з Сокаля до Львова “Голуб” помер від ран. Після смерті “Голуба” сотня перестала існувати.

Тут слід згадати про “Юрченка” як одного з найбільших негідників з цього терену. “Юрченко” був родом з с. Себечів, прізвище його Левочко, ім’я Василь. Доволі цікавим є спогад про нього повстанця “Пугача” – Вергуна Михайла Григоровича. Зразу після переходу фронту в селах довкола Белза, таких як Стеблів, Жужіль, Бузулів, Муроване, Вербіж, Примисловичі та ін., проведено мобілізацію молоді. Збір назначено в Вербіжі. Зібралось понад 1000 осіб. Їх переведено з с. Миців, там построєно в каре, і перед строем виступив “Юрченко” – Левочко з Себечева (село за східної Сокальщини), який був призначений курінним. Він заявив, що хто має вдома матір, сім’ю або якісь інші обставини, а також хто боїться ставати в ряди УПА, то нехай виступить уперед, і його відпустять додому. Бо після присяги вже буде запізно — не будуть нікого відпускати. При тому він додав, що наша ціль — “здобути або вдома не бути”. Не виступив ніхто.

Тоді перевірено, хто які має військові знання, і згідно з цим надавали відповідні функції.

Всю групу людей поділено на чотири сотні. Одна з них названа молодіжною сотнею, в яку потрапив і повстанець “Пугач”. Він тоді був ще зовсім молодим. Була чутка, що після підготовки курінь перейде у волинські ліси. Близько 3-х тижнів курінь стояв у Мицові і там вишколювався. У “Пугача” відкрилася рана на нозі, і його звільнено додому на лікування. Доходило до того, що лікарі хотіли йому ногу відрізати.

Десь у серпні прийшли два куці проводжати курінь за Буг на Волинь. Курінь розділено на дві частини. Одні переправлялись прямо через Буг, а другі йшли через міст, бо курінь мав з собою підводи і дві гармати. Переправлялись через Буг в околицях сіл Маджарки і Скоморохи.

Після переправи помітили, що “Юрченко”, який був у німецькій уніформі, в якомусь селі став переодягатися. Його запідозрили в зраді й арештували. Він все-таки викрутився, але куреном вже не командував. Ним зайнялася Служба безпеки. “Юрченкові” дають якесь доручення, і він десь у вересні 1944 р. втікає до большевиків у Сокальське МГБ.

Доки сотні дібрались до волинських лісів, у сутичках з большевиками загинуло кілька осіб. Кордон тоді проходив по Бугу і ще майже не був укріплений. Сотні подалися східним берегом Бугу в напрямі Ковеля. По дорозі вони мали ряд сутичок з чекістами, а десь поблизу Ковеля їх большевики розбили. У другій половині грудня люди з розбитих сотень повернулись у свої околиці. Курінь не був належно вишколений і не мав відповідних керівних кадрів, так що в тих умовах він і не міг довше протриматися.

“Юрченко” отримав у своє розпорядження від большевиків близько 40 стрибків і разом з чекістами піратствував по всій Сокальщині, незважаючи на те що західна Сокальщина юридично входила до складу Польщі.

Та до часу дзбанок воду носить. Прийшла черга і на “Юрченка”. За спогадом “Пугача”, в кінці літа 1945 р. в с. Русинь чи його околицях повністю ліквідовано групу сокальських чекістів разом з “Юрченком”, більше 20-ти осіб. За словами “Пугача”, безпосередньо мала б це виконувати боївка “Вишні”. З інших даних я пам’ятаю, що це виконували підзвітні к-ра “Ягоди”. Однак можливе й те, що “Вишня” тоді був підзвітним “Ягоді”. Так чи інакше, але справу ліквідації “Юрченка” завершено дуже вдало, тим більше, що з інших джерел, про що я подаю вище (“Космина”), крім ліквідованих чекістів і “Юрченка”, в наші руки ще й потрапили списки сексотів зі всієї Сокальщини, близько 300 осіб. Так закінчилось піратствування одного з найбільших негідників на території Львівського краю.

Зі споминів повстанця під псевдом “Жук” – Михальчука Василя Лук’яновича, який раніше був станичним в с. Савчин, відтак кулеметником в сотні “Голуба”, а потім “Дуди”, курінь “Юрченка” через річку Буг переправляли не куці, як подає “Пугач”, а сотня “Голуба”, в якій повстанець “Жук” був кулеметником. Сотня мала доволі великий бій з чекістами відразу після переходу Бугу, так що втрати чекістів були тільки вбитими до сотні чоловік, а може, і більше. З нашого боку загинуло кілька осіб. Сотня “Голуба” переправила курінь “Юрченка” через Буг, а сама повернулася в терени своїх дій на західну Сокальщину, яка тоді юридично була під Польщею.

Повстанець “Жук” через деякий час захворів і пішов додому лікуватися. Через кілька місяців коли “Жук” одужав, то сотня “Голуба” вже не існувала. Раненого “Голуба” забрали сокальські чекісти, і пізніше він помер. Повстанець “Жук” пішов у сотню к-ра “Дуди”.

На Великдень 1946 р. “Жук” з роєм ройового “Діброви” заховалися під час облави в бункері. Чекісти і поляки їх виявили. Ройовий “Діброва” з бун-

кера ще зміг викинути кілька гранат на чекістів, але, прощитий кулеметною серією, впав на дно бункера. Їх закидали гарматами. “Жук”, поранений і оглушений від вибуху гранати, втратив притомність.

Бункер чекісти з поляками розкопали, витягнули звідти загиблих, однак помітили в “Жука” ознаки життя. Живим був також повстанець “Андрій” зі східних областей України. Після лікування їх обох відправлено в Томашів, звідти в Люблін, а відтак у Варшаву. А оскільки “Андрій” був громадянин Східної України, їх у Варшаві засудив воєнний трибунал на 10 літ ув’язнення. Їх відправлено у Воркуту для відбуття строку ув’язнення. Приблизно в 1955 році по комісії їх звільнили.

“Жук” був також присутнім при ліквідації яничара “Юрченка” з групою чекістів і стрибків, він твердить те ж саме, що “Космина”: повстанцям потрапила в руки сумка зі списками сексотів Сокальщини. Списки були зашифровані, але в сумці був і ключ до шифру, так що “Ягода” розшифрував їх, і цими списками пізніше користувалася Служба безпеки.

Повстанець “Пугач” передав мені доволі “кострубатий” вірш про “Юрченка”, який подаю повністю. Автор вірша невідомий.

Вірш про “Юрченка”

*Юрченко — парубок моторний,
Хлопець хоч куди козак.
Удавсь на все проворний,
Завзятіший усіх бурлак.
Україні трохи прослуживши,
Скоро зрадив свій народ,
Бо дуже бачити боявся
Труди турбот і невигод.
Зробився клятим яничаром,
Звізду на лоб вчепив собі,
Облавою, вогнем, пожаром
Визвольній шкодив боротьбі,
Ой не одна матуся плаче
Та чорний ворон сумно криче
Понад могилами борців.
Юрченко, вірний посіпака,
Служив совітам у стрибках.
Від УПА, як той собака,
Він мав ганебний підлий страх.
Одного дня начальник його
Звернувся до нього, каже:
Юрченко, сукін ти прохвост,
Спімай же Ягоду самого,
Тогда я дам тебе каші много
Та з астраханської риби хвост.*

Юрченко, губу облизнувши
Від тих обіцяних щедрот,
На авто всіх стрибків зібравши,
Гукнув: ребята, вперьод!
Поїхав Ягоду шукати,
Забув собі і пригадати,
Що каже приказка народу:
Хто яму на кого копає,
То сам до неї потрапляє.
Ось біжить сексот, сопе, як міх,
Кричить, аж з рота тече слина:
Товариш Юрченко, втікайте,
Прошу вас, скоренько,
Бо Ягода шукає вас.
Юрченко з страху, як перець, посинів
Та видрапався на машину,
Скоріше до Вар'яжа погнав
Та зграбовану хустину
і чобітки малі з дитини
За пазуху собі сховав.
Як звір, реве та виє авто
Везе до Вар'яжа стрибків,
А їх повно, як у коробці сірників,
Вони уже веселились,
Бо Вар'яж недалеко був.
Юрченко теж радів, сміявся,
Палити села нахвалявся,
Про страх недавній вже забув.
Але Ягода хоробрий вчасно
На шосе з хлопцями прибув.
Ті хлопці трохи забарились,
Бо перед тим вони бились
з енкаведистами.
Но коли показалось авто, бігли так
Завзято, як тільки може наш козак.
Тут Вишня замок відтягає
І першу серію пускає
У радіатор прямо в лоб.
Жалібно ревнола машина,
Струмочком потекла бензина
Олива, масло потекло.
Звернувши вбік, машина стала
Та замовчала, а стрибки,
Недаром таку назву мали,
Стрибали з авта, як тріски.

*Повстанча зброя гарно грала,
Про пімсту зрадникам співала,
Аж в голові гуло.
Один стрибок живим остався,
Він вгору рученьки підняв,
Просив, молився і блавав:
Друзья, друзюнці, не стріляйте,
Я жити хочу, не вбивайте,
Жалійте молодість мою.
Якщо хочете, можу вбити
Батька і сестру свою.
Є на світі такі люди,
Ми знищимо їх до ноги,
Бо їх ніхто не любить —
Ні ми, ні наші вороги.*

— 18 —

На території на захід від Бугу та на півночі від р. Солокії організована і друга сотня, яку очолив сотенний під псевдом “Громовий” – Лагода Петро з с. Савчин. Сотня ця вела успішні бої проти німців, а також брала участь у розгромі польських частин АК зі штабом у Посадові. Але при переході фронту сотня зав’язала бій з фронтовими радянськими військами і була розбита. Кажуть, що “Громовий” не провів як слід розвідки і не зорієнтувався, що це фронтові частини, і зав’язав з ними бій, думаючи, що це якась випадкова група червоних партизанів, які часто в той час тут з’являлись. Сотня перестала існувати. “Громовий” у 1947 р потрапляє в Чехословаччині в руки чеської Служби безпеки. Ті передають його в Польщу. Поляки засуджують його на кару смерті і як українця віддають большевикам. У Радянському Союзі кари смерті в той час не було, і йому присудили 25 літ ув’язнення. Перебував у Мордовських таборах, а в 1955 р. його як громадянина Польщі передають у Польщу. Тут його звільняють, і він проживає на польських землях дотепер.

У березні 1992 р. він приїхав до своєї сестри в Забужу на Сокальщині. На Великдень (26.IV.1992 р.) я стрічав його. Це старий хворий чоловік (народився у травні 1912 р.), і взагалі з минулих подій він майже нічого не пам’ятав.

Дальше на північ від тих теренів розмішувалися відділи “Ягоди” і “Дуди”. З їхніх дій особливо відомі два наскоки на Варяж і один на Грубешів та ряд дрібних сутичок з поляками і большевиками.

Однією з найбільш вдалих сутичок “Ягоди”, при тому невеликою групою, бо інші люди сиділи в засідках на всьому терені дій, була вже згадувана ліквідація групи сокальських чекістів разом з їхнім прислужником “Юрченком”. У сутичці згинуло близько 20 чекістів Сокальського МГБ та “Юрченко”, за яким особливо багато довелось поганятись по всьому терені. Він прекрасно знав терен і тактику повстанців. Завжди на акцію їхав одною дорогою, а вертався іншою, так що йому довго вда-

валось уникати зустрічі з повстанцями. “Дуда” в 1947 р. в Варешині за Варяжом був ранений і помер.

У першій половині 1945 року на цій території ще була організована самостійна чота під командою “Чавса”, який до того часу був у моїй охороні і об’їздив зі мною увесь Львівський край. Походив “Чавс” десь з-під Львова і ще за Польщі, до 1939 року, відбув ув’язнення як політичний в’язень по справі, пов’язаній з ОУН. У минулому він якийсь час був на Підляшші, і тепер я використав його знайомство з цим тереном та передав його к-ві Тактичного Відтинку “Прірві” для проведення рейду в терени Підляшшя. З рейдом він справився прекрасно. Пам’ятаю, що політвиховником в нього був “Еней”, син учительки з Переходова.

В другій половині 1945 року цей терен відійшов до 6-ї Групи (ВО “Сян”) і про дальшу долю “Чавса” і його чоти я нічого не знаю. “Чавс” – Краль Василь, за даними з польських архівів, нар. 26 травня 1913 р. в с. Дорошові Львівського повіту, засуджений на кару смерті 10 лютого 1949 р. в Люблині. 9 травня 1949 р. кару смерті замінено на довічне ув’язнення.

Як згадував вище, ще в піднімецькій окупації з території Холмщини приїжджали в обласний осередок проводу ОУН “Жен” і “Павур” — перший як окружний провідник Холмщини, другий мав би виконувати обов’язки підобласного, тобто контроль за діяльністю Холмської і Сокальської округ. Яка їх далі доля, не знаю, але десь зимою 1944–1945 року назначено на цей терен надрайонового орг. моба Радехівщини (його звичайно називали військовим надрайоном) Євгена Штендеру під псевдом “Прірва”. В часі моєї інспекції відділів УПА на території Холмщини він (“Прірва”) там виконував обов’язки командира Тактичного Відтинку і рівночасно окружного провідника ОУН, котрий по лінії ОУН підпорядковувався безпосередньо “Стягові” — провідникові Закерзонської України.

З другої половини 1945 року про його діяльність як к-ра ТВ я вже не був зорієнтований (тут охоплювала Воєнна Округа “Сян”), але з польської літератури знаю, що діяв він на цих теренах до останнього вивозу українців з Закерзоння (операція “Вісла”), а потім продовжував підпільну діяльність ОУН і на німецьких землях між українцями з Закерзонщини. Відтак невідомо мені, в який спосіб він опинивсь за океаном, довгий час потім був відповідальним редактором “Літопису УПА”.

— 19 —

Доволі колоритною появою на території Львівської області був відділ “Сіроманців”, тоді це була сотня під командою сотенного “Яструба” – Карпенка Дмитра зі Східної України. Ще будучи в Карпатах у старшинській школі ім. Пипського “Олені”, чув пісню “Сіроманців”:

*Із гір Карпат несеться гомін волі,
Із гір Карпат несеться волі зов.
Там синьо-жовті лопотять прапори,
Там вже заграла українська кров.*

*Там горами мандрують “Сіроманці”,
На плечах кріс, гранати у руках,
Батьківщині це вірнії повстанці,
Виконують провідників наказ.*

*Бандера шлях до волі нам покаже,
На його приказ підемо як стій.
І розіб'єм, розгромим кодро враже,
Запалимо визвольний буревій.*

*Ти, рідний брате з Заходу і Сходу,
До нас єднайсь в визвольний моноліт.
Батьківщині ми вибором свободу
І перевернем загарбницький світ.*

*О, Україно, наша рідна мати,
Ми на багнетах волю принесем.
І заgrimлять могутнії гармати,
Нас поздоров з твоїм воскресним днем!*

Відділ “Сіроманців” фактично був підпорядкований III групі (ВО “Лисоня”).

Десь весною 1944 року він перейшов через Золочівщину, Радехівщину, Сокальщину, Равщину і опинився в Любачівщині. В дорозі вони мали й ряд боїв, звичайно вдалих або дуже вдалих, із німцями та червоними партизанами.

Один з учасників куреня “Залізняка” Подольчак, який стрічався не раз з “Сіроманцями”, характеризує цей відділ як найбільш веселий, в котрому не вмовкали пісні та жарти. І сам “Яструб” був доволі жартівливий. Одне з бойових завдань, яке він виконував на території Любачівщини, була ліквідація німецько-польського осередку-кубла в с. Великі Очі. Поляки звідти робили багато пакостей місцевому населенню, як це звичайно вони всюди робили в 1944 році, співпрацюючи і з німцями, і з червоними партизанами, щоб тільки проти українців.

Як пізніше розказував мені шеф штабу Групи-2 “Орест”, звіт про хід операції починає “Яструб” такими словами: “З Великих очей ми зробили Малі очі”. І далі йде опис операції, втрати та здобутки по одній і другій стороні, здобута зброя, боєприпаси та ін. Слід підкреслити, що “Сіроманці” виконували бойове завдання або зовсім без втрат, або з дуже малими.

Проходили “Сіроманці” фронт не в лісах, як інші відділи, а в селі — ховали довгу зброю і, переряджені за селян, перечекали, коли промине ця навала, відтак вийняли кріси, кулемети і все інше та й пішли далі.

Мені розказувала жінка в Червонограді, п. Люба, походженням з Городеччини, як вона, будучи 12-літньою дівчинкою, пам'ятає, як в їхній околиці сотня мала бій з чекістами, а відтак день чи два квартирувала в

їхньому селі. Її стрийко, також повстанець, сказав їй тоді: “Ти любиш співати пісню про “Сіроманців”. Оце і є ті “Сіроманці”. Тоді “Сіроманці” через Городеччину переходили в свої терени.

У жовтні 1947 р. в журналі “Літопис УПА” ВО “Буг” у статті “Сотник “Яструб” сказано: “Карпенко Дмитро родом зі Східної України, легендарний к-р “Сіроманців”, лицар Золотого Хреста Бойової Заслуги, загинув 17.12.1944 р, при наскоці на райцентр Стрілиська Нові”. Стрілиська Нові містяться на території Львівського краю.

*Вітер буйний
Шугав по степах,
Як птах,
Гуляв з вітрами ти
Навперейми,
Як сірий вовк,
Ти з Сіроманцями.
Синіх верхів,
Скочив у шовк степів.
Червоний слід
На росах тлів,
Шляхом побід,
Кудюю йшов
Ти наступом,
Гей, славо.
Славо буйнокрила!
Про тебе враз заговорили
Голубоплесий Буг
І Солокії лук,
І Любачівське верховіття,
Ліси мережі піль
По Тернопіль
І вже лунатиме століття.
І діти перекажуть
Дітям
Ім'я твоє славне.
Гей, жив, ломив
Ворожі полчища
Тиранів.
І оп'яніли в перемогах,
Життя зложив
Зі зброєю в руках,
Без кайданів,
Як вільний воїн,
Як козак.
І даром буде ждати*

На сина мати...
Не прийде. Лиш буйну славу
У Полтаву
На крилах вітер
Занесе.

Зі "Стрілецьких вістей". Ч. 5. 1945.

Не знаю, чому не сказано там, що сотник "Яструб", легендарний к-р "Сіроманців", — лицар Золотого Хреста Бойової Заслуги 1-ї кляси. Золотий Хрест Бойової Заслуги встановлений 1-ї і 2-ї кляси. То тільки Золотий Хрест Заслуги є один, отже, кляси не відзначається.

Після смерті сотника "Яструба", вже тоді к-ра Тактичного Відтинку, на його місце став к-ром "Довбня", і на території Львівського краю (ВО "Буг") вже не показується.

— 20 —

Доволі цікавий спомин передавав мені бувший повстанець "Дуб" з куща "Тараса" про бій в лісах між Родованцями і Нестаничами, що його повністю передаю. Бій цей — один з найбільших боїв на Львівщині.

"Про бій, який відбувся в лісах між селами Родованці та Нестаничі 17 вересня 1944 р. розповідає повстанець "Дуб" — Романина Богдан Григорович з куща "Тараса" — Співака Івана, який охоплював села Нестаничі, Павлів, Станин. Десь в перших числах вересня мене назначено розвідником на села Родованці та Нестаничі, що я виконував, буваючи один день в Родованцях, другий в Нестаничах і доповідав про все кущевому "Тарасу".

15 вересня в дорозі до Родованець я стрів двох незнайомих повстанців. Після обміни кличкою, я довідався, що це розвідники з сотень "Беркута" та "Куліша". Уночі вони прийшли в наш ліс і зупинилися на віддалі около кілометра від нашого табору, про що, повернувши в табір, я доповів кущовому. 16 вересня кущовий вислав мене на зв'язок з сотнями, щоб довідатись, чи довго вони будуть стояти тут. Сотенний "Беркут" сказав мені, що 3–4 дні. Крім того, довідався я, що на цей ліс готується велика облава. 17 вересня "Тарас" в розвідку мене не пустив, бо по лісі вже лунали большевицькі постріли.

Вранці "Тарас" відправив кущового військовика "Моха" — Самійла Йосипа до сотень, щоб домовитись про з'єднання з ними на час облави. "Мох" пішов з табору десь о год. 7.30, а о 8-й ми почули часті стріли з с. Родованці і побачили дим. То чекісти запалили село Родованці. Почалась також стрілянина зі східної частини Павлова і все ближче до нашого табору. В таборі почалась метушня, "Тарас" ходив нервовий та проклинав "Моха", що той довго не вертає.

Побачивши мене, "Тарас" приказав усилити стійку, що находилась в північній частині табору за колодязем. При відході я запитав, чи нас знімуть, чи приймати бій, на що "Тарас" відповів, що знімуть. Коли я підійшов

до стійкових, то вони молилися. Це були хлопці з Нестанич Типрун та Демчук. Постріли були вже зовсім близько.

Не пройшло і двох хвилин, коли я побачив, що кущовий військовик “Мох” іде до нас. Я з радістю спитав, що, здійсмає нас? Так, сказав він, і ми бігом подались в табір. Але коли я оглянувся, то побачив, що “Мох” не йде за нами, а пішов далі стежкою на північ до Щіпської гори (назва гори в лісі), але я значення цьому не придав. Коли ми прибігли в табір, то кущовий нервується і кричить, де “Мох”. Я відповів, що він залишився за колодязем. “Тарас” послав мене за ним, але я і 50 метрів не пробіг, постріли були зовсім близько. “Мох” в хащах пропав, і справді, він залишив куц і втік. Коли я сказав кущовому, що “Мох” пропав, “Тарас” з лайкою на устах спитав: “Хто знає, де Косіковськові гори?” (так називали місцевість в лісі). Хлопці відповіли, що знають, і він казав вести туди.

Коли ми вийшли на поляну десь ок. 400 м від табору, то в кущах на поляні побачили москалів. Ми подались в ліс, а москалі бігом за нами. Попереду ми почули оклик: “Не стріляйте, то свої!”. Сотні (Беркута і Куліша) були вже окопані, ми перескочили через окопи всередину і через не більше трьох хвилин наші хлопці прийняли бій. Це було десь коло 10-ї години ранку. Коли ми скочили всередину підійшов до нас сотенний “Беркут” і приказав зайняти позиції з північної сторони. Там нікого не було. Одна чота почала окопуватись, а інші “Беркут” залишив в резерві і пізніше заповнював ними місця, де були вбиті або ранені. Східна, північна та південна частини вже клекотала в гарячому бою. А західна мовчала, аж десь через півгодини прийняла бій. Розповісти трудно про все, що робилося. Ворог ліз напролом. Їх гнали ззаду, як худобу. Ми чули, як їхні командири кричали — вперьод, їх мало, ми їх бисто розобйом, — і вони лізли знову.

З ворожої сторони кричали нам — бандьора, не стреляй, я твой брат, — але він говорив, а в нас стріляв. Ті, ззаду за ними, з лайкою гнали їх вперед.

Пригадую, над вечір появилсь “Беркут” з одним стрільцем і просив, щоби стрільці з крісами залишили собі по десять набоїв, а решту віддали для кулеметів, і хлопці віддали набої. Найгірше пекло було під вечір, один наступ за другим, почали бити з мінометів, запалили ліс, все горить, дихнути не було чим, ще й літак появилсь. Для мінометів вони пускали ракети, показували, куда бити, а наші командири відстрілювали ракетами і тим самим баламутили їх так, що вони били по своїх. Було чути крики: “Зачем стреляєш по своїх?”

Коли почало темніти, передали по зв’язку — останнього патрона не вистрілювати. Кожний знав, для чого, значить, з пекла виходу нема.

Але через кілька хвилин друге повідомлення — пробиваємось на північ. Кличка — свисток “гей там на горі січ іде”. Десь о 9.30 вечора північна сторона пробилла ворожу лінію. Розповідали стрільці, що пробивались з піснею на устах “лента за лентою набої подавай”. Я, правда, в цьому клекоті пісні не чув, бо я був на південній частині бою.

Я з бою виходив з чотою, якою командував кулеметник “Змій”, тому що чотовий був ранений і його вивели раніше на середину в більш безпечне місце для перев’язки.

Коли ми виходили з бою, нас було десь ок. 35 чоловік, ми попали в ворожу засаду і в цей час було поранено 3-х хлопців, але завдяки кмітливому кулеметнику ворог був знищений і ми вийшли з цього пекла.

Поранених ми не перев’язували, не було коли. І щойно як відійшли десь з кілометр, перев’язали їх. Над ранком “Змій” привів нас під с. Тоболів. Там стрінули ми своїх бойових друзів. Днем ми перев’язували рани, чистили зброю, а під вечір розпрощалися з відділами “Беркута” та “Куліша” і розійшлися. Вони в одну сторону, а наша група з кущовим “Тарасом” повернули назад, щоб зібрати вбитих і похоронити.

Ворог робив 16 наступів на нас. Вбитих у бою наших було 11 хлопців. З ворожої сторони впало ок. 200 чоловік, між ними один полковник.

З Нестанич у бою впав Жовна Михайло та Прус Петро, якому з міномета відірвало половину голови. Тяжко поранили в бою кулеметника з Нестанич Ожіївського Івана. Три друзі його несли на руках і зблудили, а рано їх ворог найшов. Хлопці були всі з Нестанич — Кондрасюк Михайло, Демчук Н. та Луцків Іван.

Коли ворог найшов хлопців, то почали катувати пораненого Ожіївського Іван, хотіли, щоб сказав, які були сотні, куди пішли і інше. Він мовчав. Тоді кололи груди штиками, заставляли казати — хай живе Сталін, але останні слова його були — Слава Україні, і в муках помер. Тоді вони почали катувати Демчука. І цей нічого не сказав. Завів солдат його за корча і розстріляв. Стали тоді катувати Кондрасюка, нічого не добившись розстріляли. Остався Луцків Іван. Після катівні, нічого не добившись сказав офіцер солдату — відведи туда же.

Піднявся Іван і пішов за корч, та в той час зібрав останні сили, вдарив солдата в груди і почав втікати. Солдат вистрілив і поранив Івана в плече. Іван вибіг з ліса і на полі впав непритомний. Пастухи підбрали його і завезли в село. Іван вилікувався, але через 4 місяці в оточенні в бункері дав собі кулю в лоб, щоб не попасти живим в ворожі руки.

Ранених в бою було більше 10-ти чоловік. Один з них жив принаймні до 1991 р. на Бендюзі.

“Мох” – Самійло Йосип не був притягнений до відповідальності за оставлення куца у скрутному становищі перед боєм, тому що він був близьким другом кущового “Тараса” і через це “Тарас” все скрив. Це все, що я запам’ятав про бій в лісах між Нестаничами і Радованцями”.

Повстанець “Дуб”, розповідь якого про бій під Нестаничами подав вище, мабуть, у сорочці родився. Після бою в плащі, в якому він був одягнений під час бою, нарахували 28 дір від куль і осколків, а він сам навіть подряпини не мав.

Це, мабуть, завдяки молитвам моїх батьків, говорив він, які, як щирі християни, молилися за своїх дітей (в підпіллі, крім “Дуба”, ще були дві його сестри — Ярослава і Євгенія), бо більше нічим нам допомогти не могли.

Як згадував раніше, ще за німецької окупації в лісах на південь від Львова розміщувався курінь “Липей” з сотнями “Дира”, “Січовика” і “Голуба”. Десь в червні вони подались у Карпати і, як згадує в своїх спогадах Володимир Максимович — один з учасників його куреня, опинились вони в Сколівському районі на горі Парашка. Там разом з іншими відділами УПА переходили фронт з доволі солідними пригодами і втратами. Щойно в вересні 1944 року повернули вони на старе місце в лісі в околицях сіл Бродки, Суходіл та ін. Частина з них опинилась в відділі “Сіроманці”, в тому числі і Максимович, автор спогадів про УПА.

Так чи інакше, а осінню, коли я заходив туди, зі всього куреня була одна сотня під командою сотенного “Дира”. “Січовик” в ній був політвиховником. “Голуб”, колишній сотенний 3-ї сотні, тепер працював там у тереновій сітці ОУН. Курінний “Липей” разом зі своїм співпрацівником попав в облогу в с. Старі Стріліська, яку проводили власівці 19 липня 1944 р., і там загинув.

За словами Володимира Максимовича, курінний “Липей” був, мабуть, десь з Закарпаття, бо під час німецької окупації, коли попались у полон мадяри, “Липей” говорив з ними по-угорськи. А з інших теренів не бувають в нас люди, які володіли б угорського мовою.

З призначенням командира Тактичного Відтинку на ці терени нам доволі не везло. Десь по переході фронту (серпень 1944 р.) по рекомендації краевого провідника “Золотаря” назначено к-ром ТВ бувшого старшину з розбитої під Бродами дивізії “Галичина” під псевдом “Зараза”. З розмови з “Золотарем” я тільки знаю, що це хтось з відомих наших діячів у кінці 30-х — початку 40-х років у Львові. Але розмову нам перебив чоловік, що прийшов з якоюсь справою до “Золотаря”, і наша розмова не відбулася. Я так і не знаю, хто був під цим трохи невдалим псевдонімом — “Зараза”. Загинув він дуже скоро після призначення на цей пост у бою під Стоками 20.09.1944 р., не встигши перебрати обов’язків к-ра ТВ.

Другим кандидатом на цей пост був “Андрієвський”, його як к-ра ТВ рекомендував головний к-р УПА “Тарас Чупринка”. У розмові зі мною на цю тему він тільки сказав, що якщо б хтось щось негативне говорив про нього, то на це не звертати уваги, бо про нього все рішено, на цей пост він повністю відповідає. Але і він, не встигши ознайомитися зі своїми обов’язками, загинув від рук чекістів.

К-ром ТВ було назначено “Грабенка”, бувшого учасника “Нахтігалью”, про якого к-р УПА “Шелест” сказав мені лише, що він на цей пост заслужив, але, раз іншого не маємо, то нехай буде він. На цьому посту (перебув) “Грабенко” до літа 1946 року, тобто до часу, коли отримав наказ-інструкцію про розформування частин УПА на дрібні групи і перевидання їх у сітку ОУН для дальших дій проти окупанта, тільки з далеко більшими прийомами конспірації.

Сотня “Дира”, яка діяла на цьому терені, крім невеликих бойових сутичок з чекістами, мала найбільший бій у Горожанці Великій. Ось як опи-

сує його в “Літописі УПА” в одноднівці ВО “Буг” за жовтень 1947 р. чотовий (псевдо не подано, мабуть, з конспіративних міркувань).

Бій в Горожанці Великій

Був третій день Різдвяних свят 1945 року. Перша сотня куреня “Зубри” по цілоденному марші відпочивала на присілку Паленки. Всі спали, по присілку ходили тільки стежі, а по краях стояли стійки.

О год. 6-й рано стійкові зголосили, що гостинцем Горожанка Велика — Колодруби їде 19 авт. По зголошенні сотенний зарядив поготівля. За 20 хвилин сотня марширувала до лісу.

Коли ми наблизились до хуторів Крушинець, на нас посипалися з хуторів густі ворожі постріли. Тут вже була большевицька застава, яка, пропустивши першу чоту, вдарила вогнем по другій чоті. Сотня зайняла становища і сильним вогнем зліквідувала ворожу заставу. Одна чота була вже в лісі, а наших дві чоти почали просуватися долинами коло присілка Галицьки в напрямі Горожанка Велика. Коли ми прийшли до села, большевиків в селі ще не було. Зразу сотня зайняла оборонні становища на Смиків (західний край села). Перша чота зайняла оборону з півночі, друга з півдня. Смиків лежить на схилі горба, який простягається з півдня на північ, тому для забезпечення собі оборони чотовий вислав дві застави в південному напрямі, одну в силі 5 стрільців на віддаль 100 м, другу в силі 2-х роїв на віддаль 300 м. Коли чоти зайняли оборону, зорці донесли, що дорогою Гуменець—Горожанка В. їде 9 авт большевиків. Назустріч їм пішов стрілець “Циган”, озброєний ПТР. Недовго по його відході почули ми грубі постріли та довгі кулеметні серії. Це стріляв “Циган” з ПТР, і наша передня оборона атакувала большевиків.

Коло години 10-ї рано почався бій. Авта, якими большевики їхали з Гуменця, знищила передня застава, а большевики зайняли становища. На допомогу їм постійно прибували свіжі підкріплення. Большевики наступали з північного сходу. В той час з західного краю оборони донесли, що дорогою Грімно—Горожанка їде 2 авта большевиків. Стр. “Циган” побіг скоро в той бік. Двома цільними пострілами знищив він і ті два авта. Тоді по цільній нашій обороні большевики відкрили сильний кулеметний і мінометний вогонь. Горою, над нами, кружляли ворожі літаки, які, приземлюючися, обстрілювали сильним кулеметним вогнем наші становища. Ми відкрили вогонь по літаках та примусили їх піднятися високо вгору. Ми мусили зайняти становища за будинками в селі та далі завзято оборонятися. Почалась завзята боротьба, боротьба на життя і смерть. Кожний цільно стріляв, заощаджуючи при тому набої. Наше становище було погане. Оточені з усіх боків большевиками, які перевищували нас кількакратно, ми виразно бачили майже безвихідне наше положення, але бадьорого настрою ніхто не втрачав, ніхто не зневірювався.

О годині 12-й бій ще тривав і набирив ще більшої сили. Поле вкрилося десятками вбитих і ранених большевиків. З нашої сторони, крім трьох

легко ранених, не було втрат. Ми хотіли прорватися на південь, але це нам не вдалося.

Коло 13-ї години в'їхала між наші ряди ворожа танкетка, але сильний наш вогонь примусив її від'їхати назад. Також з другої сторони нашої оборони наступали большевики при допомозі танкетки; її знищив стрілець "Циган" трьома щільними пострілами з ПТР. Після цього з тої самої сторони над'їхав великий танк, в якому їхав майор Мука зі своєю жінкою оглядати поле бою. Цей танк знищив курінний бунчужний "Пушкар" трьома пострілами з ПТР. Майор з жінкою та залогою вискочили з горючого танка, але впали всі від наших куль.

Була вже година 15-та. Вогонь горючих хат не дозволяв вести бій. Він примусив нас залишити становища і відступати. Крім того, в нас був сильний брак набоїв.

Ціла сотня відступала у напрямі битого шляху Горожанка Велика-Грімно. Рівночасно стягалася наша застава, що втратила трьох стрільців.

Поле відступу було дуже погане. Треба було переповзти битий шлях, на який большевики сконцентрували весь свій вогонь. Відстрілюючись, вийшли ми в поле. Ще й на полі переслідували нас група большевиків. Впродовж останньої години бою впало 20 стрільців-героїв.

Ворожі втрати були: 304 вбитих, 30 ранених большевиків, знищено повстанцями 11 автомашин, одну танкетку і один танк.

Пам'ятаю із звітів сотенного "Дира", що через рік вони відзначали річницю бою в Горожанці Великій. Більше про них нічого не пригадую, і яка судьба "Дира" — не знаю. Від Максимовича, автора спогадів про УПА, чув, що "Дир" походив десь із Рогатинщини.

— 22 —

Курінь "Холодноярців" під командою курінного "Града", в минулому поручника польської армії.

1-а сотня — сотенний "Глухий" – Гуль Степан з Любачова.

2-а сотня — сотенний "Грізний".

Розміщувався курінь в Янівських лісах, на захід від Львова.

Всі вони вихідці зі Львова, які протягом німецької окупації в основному проводили бойові дії у Львові проти німців, польської АК, яка шаленіла в той час у Львові, та червоних підпільників, яких у Львові також було багато.

Сотенний 1-ї сотні хорунжий "Глухий" відзначений Срібним Хрестом Бойової Заслуги 1-ї класи ("Літопис УПА", одноднівка ВО "Буг" за жовтень 1947 р.).

У квітні 45 р. відбувся великий рейд куреня "Холодноярці" (к-р "Град") з Янівських лісів через Судову Вишню, Круkenичі, Лютовиська і далі на Закарпаття.

Курінь рейдував два тижні по Великобerezнянській та Воловецькій округах, влаштовуючи мітинги для населення.

Після успішного рейду курінь повернувся через Скільщину, Стрийщину, Жидачівщину й Городеччину в Янівські ліси.

Це про їх дії описує н-ч “Рейдом через Львів”, що наводжу нижче.

“Наш підвідділ начисляв 16 чоловік, командиром був ст. вістун Даниленко-Кармелюк, відзначений Золотим Хрестом Бойової Заслуги 2-ї кляси. Підвідділ був розділений на дві групи-рої. Першим роєм командував вістун “Коваль”, другим — вістун “Граб”.

Повстанці були умундировані в большевицькі уніформи, що давало можливість пересуватися в місцевості і вдень.

Місцевість дій підвідділу була Львівщина. Група ніколи не затримувалася довше на одному місці, хоч би на це дозволяли умови, як на один-два дні. Підвідділ був у постійному бойовому контакті з ворогом і завжди мав ініціативу в своїх руках. Він з’являвся там, де ворог ніяк не сподівався, і знову зникав. Унаслідок такої тактики підвідділ ніколи не був заскочений большевиками та ніколи не приймав накиненого йому бою. Це впливало також на настрій стрільців. Вояки були горді за свої дії, віддані командирів і найбільші труднощі переносили з бадьорим настроєм. На настрій відділу впливало також населення місцевості наших дій. Тут нарід ближче відчував, хто такі большевики, десятки вивезених родин, сотні убитих, замордованих і засланих були причиною крайнє ворожого ставлення до окупантів. Були випадки, коли мешканці окремих сіл прямо провокували нас до бойових виступів та помагали безпосередньо в акції.

23 жовтня 1945 р. До нас долучився місцевий куш та районна боївка. Ми вирішили провести прилюдний виступ у сусідньому селі Зашків.

Маршируємо лісом. Після кількох годин ми на краю лісу. Перед нами, напроти, трохи в полі, місцевість, з якої вийшов будівничий нової України.

Останні розпорядження, і підвідділ стрілецьким рядом попрямував до села. В ньому тихо. Гомінко проходить у святкових убраннях громадка дівчат, та, побачивши “башлаків”, загадково зникає між хатами.

Несподівано з шумом проноситься тут же перед нами пасажирський поїзд Львів–Жовква і зупиняється перед близьким будинком станції. Пасажири і службовці з цікавістю поглядають в наш бік, їх, певно, дивує порядок нашого маршу, бо большевики йдуть товпою.

Перші хати і залізничні рейки. Залишаємося в кількох крайніх хатах, щоб поснідати. Виявляється, що мешканці прийняли нас, одначе, дійсно за большевиків і тому хочуть нас позбутися: “нема наварено”. Та ми ту справу робимо при допомозі місцевого кушового і через добру годину вирушаємо до села.

В селі зупиняємо підводи, якими їдуть червоноармійці, і беремо їх в полон.

Простора шкільна зала переповнена. Більшість жінок і дівчат. З молодих мужчин нема нікого, видно тільки кілька лисих голов. що домагаються скорішого виступу, бо “сьогодні неділя”.

І нарешті виступ. Спочатку трудно наладати контакт з публікою, хоч вона здивована, що чує українську мову. Та скоро пізнають, хто ми. В залі

велике зворушення. Жінки витирають сльози. На закінчення лунке “Слава!” виривається з грудей присутніх, всі встають, по залі несеться спів національного гімну.

Відходимо. Ще довго лунають з вікон школи оклики. Та нам треба поспішати: з напрямку Львова підсувається панцерник.

Після пропагандивної балачки з червоноармійцями відпускаємо їх до дому. Вони задоволені, говорять, що вони такі самі, як і ми, тільки що ми боремося “за вольную жизнь”.

Подібні виступи проводимо ми протягом цілого грудня по різних селях. І скрізь ті самі привітання, оклики, помахування руками. І скрізь прохання побути довше, зайти до хати. І скрізь усміхнені обличчя, заплакані очі.

Вертаючись після виконання бойових доручень, наш підвідділ завартирував дня 12. XII. 1946 р. в с. Рясна-Руська. Тут був колгосп, який охороняли червоноармійці. Вирішили зліквідувати цю більшовицьку економію. Плян виконання гальмує п’ять большевицьких авт, що над’їхали зі Львова. Вони, на лихо собі, зупинилися, а большевики, що їхали, зайшли до придорожньої хати.

Команда – розстрільна.

Хата з большевиками оточена. Посуваємося з командиром і кулеметником до хати. Зупиняє нас їхня варта. Переговорюємо. Їх є 11 з капітаном, їдуть зі Львова, озброєні лише пістолетами. Вартовий залишається під опікою нашого стрільця, а нас троє йдемо до капітана. В пригоді стають документи лейтенанта військ НКВД, а брак “путьовки” в наших подорожніх є причиною їхнього роззброєння. Баранячою товпою переводимо їх до нашої хати. Їм виясняється, хто ми такі, вони дивляться на нас, як на персіян. Залишаємо їх під охороною в хаті. Решта підвідділу заїжджає до колгоспу. Червоноармійці з охорони, не підозрюючи нічого, дозволяють себе “построить” і складають зброю. Спротив ставив тільки голова колгоспу, москаль, та тут же платить за це головою.

Під ранок п’ять навантажених підвод прямують до лісу, а за ними зоріла пожежа спаленого колгоспу.

Довго не відпочивали. Квартируючи 17.XII в с. р., ми не думали, що цього дня прийдеться оглядати Львів, а довелось.

Варта донесла, що з боку Львова наближаються авта. Доки наша брашка двигнулася, вісім новеньких авт зрівнялися з нашою квартирою. Завважили нас, шофер першої машини зупинив мотор, вийшов з кабіни і почав щось в наш бік кричати. Виявилось, що вони їдуть по дрова й не знають дороги. Нас прийняли за большевицьку частину і хочуть, щоб їх вивести. Щоб ближче познайомитись з ними, перевіряємо їхні машини й документи. Переважно українці, непартійні, озброєних лише кілька. Без більших церемоній передають нам свої новенькі фінки, ми за це кличемо їх на обід, що саме вварився. Наші знайомі ніяково заходять в хату, але поволі сміливішають, хоч, може, і догадуються, хто ми такі. “Із гір Карпат” — впевнюються вони остаточно, але ми не кажемо їм нічого, тільки радимося, що робити, щоб використати авта.

Рішення нарешті прийняте. До цього прислужилася добра воля командирів З. і Ч., що в цей час прибули на цей базар. Остаточне рішення дав командир Тиміш. Шофері пускають в рух мотори, завертають авта і за кілька хвилин наша колона посувається по маршруті: Бірки–Брюховичі–Львів.

Першим їде командир “Зуб”. Він на випадок контролю має справляти до машини к-ра Даниленка, а цей на випадок большевицької впертості мав відповідати по-повстанськи, в нього зброя все наготові. Третьою машиною їде д-р Чугайстир. Я їду в самому кінці колони. Їдемо. Скрипить під колесами морозний сніг, з фільмовою швидкістю чергуються у вікні кабіни придорожні пейзажі.

Брюховичі. Ліниво поглядав з-під касарень большевицький караул. Смішно й цікаво!

Ще одно узгір'я — і перед нами розгорнулася величезна панорама Львова, та тут же контрольний пункт. Машини недовго зупиняються, але скоро їдуть далі.

Не їхали — летіли, а перед нами — на фоні заходячого сонця видно було могутній Високий Замок та чотиригранну вежу ратуші. Мимо машин пройшла колона червоноармійців, погейкуючи щось про свою Москву. Понурі обличчя, мутні очі, такі, як у тих, що проходили тут кільканадцять місяців тому. Тільки ті співали про іншу столицю.

Переїжджаємо вулицями Замарстинівською, Річною, Оборонців Львова, Огородничою, Бойового Мартина, Зборівських, Нової Різни й на Збоїська. Всюди майже пусто, брудно, знищення. Повертаємо нарешті наліво, і перед нашими очима видовжується лента Жовківського шосе. Нас випереджують і минають інші авта, але нам це байдуже, ми тільки вважаємо, щоб хтось не порушив порядку нашого маршу і не впхався до середини нашої колони. Оглядаємося назад себе. Поволі ховаються нижчі будови міста. При заході сонця поблискує купол катедри і вежа ратуші. Врешті і ті ховаються. Бунчужний витягає хусточку, підносить її ніби до носа і витирає набіглу на око сльозу, а потім поправляє кулетет.

Ще одна зустрічна машина, кілька селянських підвод, вгавати міський гомін. Відбивається тільки симфонія фабричних гудків і цілими гамами перекликаються локомотиви.

Ми вже за містом. Перед очима мерехкотять вогні села, і ми вже в ньому. Зупиняємо машини коло цегляних будівель місцевого колгоспу і висідаємо. Нас обминають окремі авта з большевиками, та це нам не заважає. Короткі розпорядження — і окремими групами посуваємося далі Коло авт залишається невелика застава, з рештою к-р “Кармелюк” їде “в гості” на участок НКВД. Кілька глухих кулететних серій всередині будинку — і участок НКВД та охорона колгоспу більше не існує. До авт несемо обережки зброї.

Ми знову в дорозі, знову в бою: іскряться тільки у хлопців очі, а обмерзлі руки стискають тільки гарячу зброю. Але що це? Кого ведуть раненого? Командира?

– Нічого, так собі, тільки рука, і далі “Друже Н., ви відповідаєте за хлопців”.

Хвилина проминула у ваганню, а потім пімста затиснула зуби.

Нова атака. Гранати. І клуби диму й полум'я з гнізда душогубів гасять гнів.

Ціна сплачена, можна вертатися.

Автами далі не поїхали — не стало пального. Партизанськими стежками попрямували в ліс, а він гостинно прийняв своїх щоденних гостей, що йшли спочити, щоб зі свіжими силами зустрінути завтрашній день”.

Це не оперативний звіт, такий впав у руки ворога. Та свій оперативний звіт писав підвідділ своєю зброєю та кров'ю найкращих боеків, які загинули. Кров'ю свого командира Кармелюка, що загинув морозного ранку 4.II.1946 р. від підступної кулі, не дочекавшись моменту, “коли треба буде йти на Львів”.

Вони впали, сповняючи свій обов'язок перед поневоленою батьківщиною.

Зате живе ідея, за яку вони боролися, і живуть ті, хто продовжує боротьбу”.

Десь у кінці 1945 р. з “Холодноряців” було сформовано один відділ під командою к-ра “Осики”, бунчужним був “Лис”, політвиховника не пам'ятаю. Переміщено їх в ліси на південь від Львова між селами Бродки, Поляна, Суходіл, Вільхivecь у підпорядкування к-ра ТВ “Грабенка”. Це був більш безпечний терен, ніж у Янівських лісах поблизу полігону, на якому завжди була сила-силенна радянських військ.

В більшості часу перебував коло них бувший їхній к-р Групи-1 на м. Львів, а в тому часі старшина для доручень від ВО “Буг” к-р “Хмара” — прізвище Харків, походженням десь із Радехівщини, бувший учасник легіону “Нахтігаль”.

Запам'ятались мені в тому відділі батько “Журба” і син “Остап”. Таке в нас бувало рідко, бо для старших людей умови повстанського життя таки були надмірно важкими.

Курінний “Град” та сотенний “Грізний” загинули відповідно у вересні і листопаді 1945 р. Сотенний “Глухий”, “Чугайстир” загинули в 1947 р. у Львові за доносом сексота.

В травні або червні 1946 р. отримав я усну інструкцію від Головного К-ра УПА Тараса Чупринки, а відтак і письмовий наказ від к-ра УПА-Захід “Шелеста” про перехід з повстанської тактики на підпільну, де ставились основною вимогою політично-пропагандивні дії. В зв'язку з цим і відділ “Холодноряці” з к-ром “Осикою” розформовано і дрібними групами по 3-5 чоловік розприділено в ряди місцевої сітки ОУН. І хоч в основному була поставлена ціль ведення політико-пропагандивних дій, але ще довго доводилось зводити бойові сутички з чекістами.

Так відділ “Холодноряці” з червня 1946 р. перестав існувати як віддільна бойова одиниця УПА.

— 23 —

Для загального огляду про положення в наших селах в перші два роки — 1944 і 1945 радянської окупації подали мені слідуючий список з с. Не-

станічі Радехівського району на Львівщині. (В Нестаничах в ХІХ ст. був парохом священик і поет Маркіян Шашкевич).

Впали на Полі Слави під час боїв і облав:

1. Крок Михайло — чекісти прив'язали його до саней і поволокли, так і замучили — невідомо де похований.

2. Ожіївський Степан — чекісти розрізали йому живіт і так залишили, доки не помер.

3. Штангурський Дмитро — в 1941 р. був арештований, сидів у Бригідках, при розстрілі під трупами остався живим, у 1944 р. загинув в криївці.

4. Олійник Роман — повітовий пропагандист, загинув у бою під Полоничною.

5. Романина Олекса — голова сільради, загинув в облаві.

6. Лисай Роман — к-р жандармерії в надр., загинув у криївці, а також:

7. Романина Василь

8. Козловський Василь

9. Косіковський Лев

10. Тимрук Іван

11. Тимрук Степан

12. Жовтна Михайло

13. Жовтна Іван

14. Луцьків Іван

15. Ригутський Петро

16. Косіковський Іван

17. Адамчук Володимир

18. Ожіївський Іван

19. Мельничук Степан

20. Косіковський Микола

21. Романина Йосиф

22. Прус Петро

23. Демків Петро

24. Демчук Микола

25. Кондрасюк Микола

26. Воробець Ярослав

27. Загранюк Михайло

28. Козир Володимир

29. Романина Іван

30. Павлюк Олекса

31. Кондрасюк Олекса

32. Коцопирів Андрій

33. Рогутський Василь

34. Галамай Борис

35. Свистун Василь

36. Ожіївський Микола
37. Саміло Йосип
38. Олійник Володимир, замордований у Бригідках в 1941 р.
39. Бербека Петро, загинув у СС дивізії “Галичина” під Бродами.
40. Луцків Василь, загинув у боївці.

Відсиділи в ув’язненні:

1. Порада Гнат
2. Романина Богдан
3. Романина Ярослав
4. Павлюк Ярослав
5. Дік Роман
6. Семесюк Петро
7. Свистун Іван
8. Свистун Тиміш
9. Свистун Арсен
10. Косіковський Михайло

Зловили більшовики і відправили на фронт:

1. Милянєвський Михайло і Павлина Федір

Вийшли з повинною:

1. Самійло Роман
2. Ожіївський Василь
3. Саміло Йосип “Мох”

Сиділи за склад муки, що зрадив Косіковський Степан

1. Пристанський Онуфрій — в ув’язненні помер
2. Грицик Богдан — повернувся
3. Грицик Іван — повернувся
4. Квасниця Василь — повернувся
5. Юзвак Михайло — помер
6. Романина Олекса — помер

Так виглядає загальна картина в с. Нестаничі в тих роках:

40 загинув, 16 ув’язнених, з них 3 в ув’язненні померли, 2 відправлені на фронт (з війни повернулися), 3 вийшли з повинною.

Село Радванці

1. Квасниця Дмитро—“Загорський”, загинув у бою з німцями.
2. Шибя Володимир — загинув в боях з більшовиками.
3. Улицький Ярослав
4. Красіньчук Григорій—“Олень”
5. Красіньчук Ярослав
6. Фарина Ярослав—“Левадний”

7. Саїк Василь
8. Іванів Григорій–“Срібний”.
9. Шиба Ярослав–“Соловейко”
10. Личак Василь
11. Трач Василь

— 24 —

Ранньою весною 1944 року з боївок ОУН Сокальщини і Равщини утворено сотню УПА, к-ром якої стає Онишкевич Тарас–“Галайда”, який гине в бою при ліквідації польсько-німецького осередка Острів (між Белзом і Кристинополем) – похоронений на Великдень 1944 р. на цвинтарі міста Угнів. Сотню очолює “Ем” – “Євшан” – Пелип Дмитро Петрович, народився 1910 р. в с. Голе Равське коло Рави-Руської. На початку 30-х років він відслужив військову службу в польській армії, відтак близько 1936 р. за-суджений польським судом на 4 роки ув’язнення за участь в ОУН. Звільнений у війну німецькими військами, які в той час окупували Польщу.

У 39–40-х роках “Ем” був у легіоні “Нахтігаль” під прізвиськом Пелип Дмитро.

Після ув’язнення в липні 1941 року уряду Стецька у Львові і ряду членів ОУН легіон “Нахтігаль” потрапляє під підозру з боку гестапо (в легіоні були переважно члени і симпатизи ОУН).

“Ем” у військовій формі і при повному озброєнні в 1942 році повертається в своє село, але через деякий час німці хочуть його арештувати. Учасники української поліції оточують хату. “Ем” вискакує на стрих і чинить німцям збройний опір. Хату підпалено.

Як результат “Ем” убиває 4-х німців, поліціанти піднімають руки вгору, завдяки чому остаються живими.

“Ем” виводить свою сім’ю (жінка і дві дочки) в безпечне місце і йде в підпілля.

Після цього німці арештують кількох близьких “Емові” людей. Їм загрожує кара смерті. “Ем” у відповідь на це організує з членів ОУН невелику бойову групу, робить наскок на німецький гарнізон і бере в полон близько 30-ти німців. Після цього “Ем” ставить німцям ультимативну вимогу, що якщо вони не звільнять ні в чому не винних арештованих за нього людей, то полонених німців чекає знищення. Німці змушені звільнити ув’язнених ними людей. “Ем” у відповідь на це звільняє полонених німців.

За споминами учасника сотні “Ема”, кулеметника Космини (псевдо “Козел”), к-ром 1-ї чоти був чотовий “Чорнота”, який поранений у Карові в бою з німцями; на його місці стає “Перемога”. “Чорнота”, за твердженням Космини, після вилікування подався на захід і тепер десь за океаном, у США або Канаді.

Командир 2-ї чоти “Скала”, 3-ї — “Беркут”.

За спомином повстанця “Комара” – Комарницького Миколи Петровича, сотня “Ема” мала доволі великий бій з німцями в селі Карів. В бою

сотня підбила 9 німецьких танків (сотня мала невелику гармату), забрано в полон 7 ранених, з німецького боку було до 2-х десятків вбитих. В бою попала в полон чота “Беркута”, яку пізніше обміняю на полоненого крайсгауптмана з Рави-Руської.

За спомином Космини, в половині березня 1944 року сотня “Ема” бере участь у контрофензиві проти польської офензиви АК на території Холмщини, де ліквідовано штаб польської АК в Посадові, який очолював полковник Басай про якого вже була мова.

Десь у травні або на початку червня “Ем” призначений курінним, а відтак к-ром Тактичного Відтинку на території Сокальсько-Равської округи. Тоді приймає псевдо “Євшан”. У пам’ять про загиблого “Галайду” перша сотня в курені “Ема” “Перемоги” названа “Галайда-I”, а сотня Куліша — “Галайда-II”.

Крім вищезгаданих боїв, ця сотня, а відтак курінь мала ряд боїв з німцями, а також червоними партизанами, які в той час з’являлись на наших землях дуже часто.

Командиром 1-ї сотні “Галайда-I” назначено сотенним “Перемогу” – Василяшка Василя з с. Завишень на Сокальщині, у минулому учасника легіону “Нахтігаль”. Батько “Перемоги” загинув як учасник бойових дій УГА (Українська Галицька Армія) коли “Перемозі” не було ще й 2-х років.

В останні місяці під німецькою окупацією, а також на початку радянської, тобто червень, липень, серпень, вересень, жовтень 1944 р., курінь проводить свої бойові дії в повному складі, до якого входять сотні “Перемоги”, “Куліша”, “Беркута”, організовані на території Сокальщини і Равщини, а також сотня “Недолугого” з Радехівщини.

Ось спогад повстанця “Демчука” (Гоголя Володимира) з Дмитрова на Радехівщині.

17-літнім хлопцем він вступив у боївку “Довбуша” (терен сіл Дмитрів, Оглядів та ін. на Радехівщині). Після переходу фронту вже в підбільшовицьку окупацію стрівув він свого односельчанина Шмагу і за його рекомендацією включився в відділ сотенного “недолугого” в 1-у чоту, чотовим був “Недоля”.

Демчук вважає, що сотня “Недолугого” була 1-ю сотнею в курені “Ема”, що, безперечно, помилково, бо перша сотня — це сотня “Галайда-I” (сотенний “Перемога”).

Курінь пройшов з боями через Радехівщину, Сокальщину, Грубешівщину. Як говорить “Демчук”, остання точка їхнього рейду на північ була недалеко Холма. Заквартували на постій трохи далі від Холма, назви села “Демчук” не пам’ятає, але до Холма було 30 км. Рейд куреня мав пропагандивно-бойовий характер, а по дорозі назад доводилося провести ряд боїв і пропагандивних виступів.

Від Холма, як запам’ятав “Демчук”, курінь вирушив на південь, у район м. Немирів на Равщині.

Один з більших боїв в присутності “Демчука” мав курінь коло села Глухів (Равщина). І останній бій, в якому повстанець “Демчук” втратив зв’язок з від-

ділом, був, як він говорить, коло Верхрати. Однак “Демчук” втратив зв’язок з відділом під час бою. В бою по зв’язку було передано, що як хто відіб’ється, то збір буде в Яворівському лісі. Чи далеко це було, Демчук не може сказати.

В бою більшовики запалили скирту соломи, щоб освітлювати поле бою, а також освітлювали терен ракетами. “Демчук”, втративши зв’язок, обійшов освітлене вогнем скирти поле і подався у невідомому йому напрямку. Скільки він пройшов, невідомо, але не менше 8-10 кілометрів. Перед ним лежала дорога з постійним рухом большевицьких військ, і “Демчук” на день заховався у скирті соломи, щоб відпочити, а відтак шукати дорогу, куди йому далі податись.

Десь коло 3-ї години кріс, 4 гранати і наплечник з запасними патронами і всім необхідним він залишив захованим у скирті соломи і пішов до невеличкого хутора (2–3 хати), щоб попросити їсти, бо вже два дні нічого не їв, і зорієнтуватись, куди йому далі податись. В хаті сказав господарі, що вертається з Німеччини з роботи. Там його нагодували, а господиня запропонувала йому скинути верхній одяг, щоб вона її випрала, бо під час бою, коли вони по-пластунськи перебирались через якесь ріпакове поле, він дуже вимазався у глинястій землі.

Під вечір з’явився і господар хати. Але він кудись відійшов і через деякий час вернувся зі своїм сусідом і з наганом у руках. З’ясувалося, що то були стрибки. Одяг “Демчука” вже висох, і вони вдвох відправили “Демчука” за яких 2 км в с. Верхрату, де в школі розміщувався большевицький військовий штаб. Говорити про те, що бій куреня був під Верхратою, не буде правильним, бо це десь за 10 км від Верхрати.

“Демчук” думає, що більшовицька частина зі штабом у Верхраті також брала участь у бою з куренем “Ема”, в якому “Демчук” втратив зв’язок зі своєю частиною.

У штабі “Демчук” обстоює твердження, що він повертається з Німеччини з роботи, і його відправляють на перевірку в райцентр Немирів.

У Немирові перевірили і по 2-х днях відправили у Львів.

У Львові його на очній ставці малий чорнявий чоловік, подібний на цигана або молдаванина, впізнав, що він стрілець з куреня “Ема”.

Провели слідство, і в грудні 1944 року “Демчука” засудили за ст. ст. 54-Ia, 54-II на 10 літ ув’язнення. Ув’язнення він відбув в Інті, пізніше повернувся в Україну і тепер живе в Червонограді.

За спомином Губки Володимира, в той час жителя с. Кам’янка-Пирятин, на Спаса (19 серпня) 1944 р. курінь “Ема” мав кількогадинний бій з чекістами коло села Кам’янка-Пирятин. Відбито кілька атак. Втрати повстанців — четверо вбитих. Ворог втратив до сотні вбитими або і більше. Про цю подію написано пісню:

*Кам’янка-Пирятин.
Ліса там не купа,
Але там містився
Славний курінь УПА.*

Приспів:
Гей же враз, соколи,
Гей же враз, орлята,
Але там містився
Славний курінь УПА.

Командир-повстанець
Б'є катів погромом.
Це є герой-борець
Він зоветься "Емом"
Приспів.

Большевицька орда
Про це дізналася.
Розбивати курінь
Зараз же взялася.
Приспів.

Ввесь ліс окружили
На чотири кінці.
Як орли степові,
Вилися повстанці.
Приспів.

Зранку до вечора
Битва там гриміла,
Аж темної ночі
Зовсім заніміла.
Приспів.

"Ем" зібрав все військо,
сказав: слава Богу,
Військо все здорове.
Та й рушив в дорогу.
Приспів.

На другий день рано,
Рано в ранечіні
Там гармати били
По пустій соснині.
Приспів.

З пімсти за свою поразку на другий день (20 серпня) чекісти спалили в Кам'янці-Пирятин і сусідніх присілках до 60-ти селянських дворів. Були випадки, що під автоматом чекісти заставляли дядька самого підпалювати хату.

24.VIII 1944 р. знову ж таки в Кам'янці-Пирятин пройшла велика об- лава. Населення втікало в ліс чи на поле – де хто міг. Кого чекісти зловили в лісі, того на місці розстрілювали. Частина чекістів, які просувались по полі, не розстрілювали, а брали чоловіків в армію. За спомином Губки Володи- мира, тоді в Кам'янці-Пирятин і сусідніх хуторах розстріляли до 60-ти осіб.

Восени 1944 року, як твердить мешканець с. Ясрубичі Радехівського р-ну Галічин Андрій Йосипович, а саме 4 листопада 1944 року “Ем” був смертельно поранений у груди і 5 листопада помер у сусідньому селі Рад- ванці того ж району. Там же на цвинтарі похований.

Так закінчив своє героїське життя один з найвидатніших команди- рів УПА групи “Буг” (Львівський край), командир Тактичного Відтинку УПА “Ем”, “Євшан” — Дмитро Пелип з Голого Равського. Він перший у Львів- ському краї нагороджений за хоробрість Золотим Хрестом Бойової За- слуги 1-ї класи наказом 1945 р. к-ром УПА-Захід.

— 25 —

На місце “Ема” стає його заступник к-р “Перемога” – Василяшко Ва- силь з с. Завишень на Сокальщині, син учасника УГА.

Ось спогад одного з учасників сотні “Перемоги” Мізги Дмитра Васи- левича, псевдо “Чудак”, з Боянця на Жовківщині. “Чудак” вступив у сотню в лютому 1945 року і був там у розвідчому рою. Чотовими в той час були: 1-ї чоти — “Сивий”, 2-ї — “Лісовий”, 3-ї — “Ігор”, хто був 4-ї — повстанець “Чудак” не пам’ятає.

З боїв запам’ятався йому бій коло присілка Луцький (Жовківщина), у якому брала участь сотня “Перемоги” і ще якісь місцеві кущі. З нашого боку двоє вбитих, у большевиків — кілька десятків, а може, й поза сотню.

У перший тиждень великого посту в 1945 р. сотня мала один з най- більших боїв у лісі під селом Дзіболки (тепер це село перейменовано в Підлісне) на Жовківщині. З большевицького боку в бою брала участь ціла дивізія, яка до того ж патрулювала танками дороги і всі околиці.

Бій тривав цілий день. Відбито більше 10-ти атак большевиків, а ввече- рі повстанці пробились з оточення. “Перемога” з одною частиною в напрямі сіл Деревня, Кулява, а чотовий “Ігор” з рештою людей на Волю Жовта- нецьку. Через 3 дні обидві частини з’єднались. Втрати наші більше 40 осіб убитими і до 20-ти ранених, яких вдалося вивести з бою. Ворожі втрати, як твердить “Чудак”, до 1000 чоловік вбитими. Дані ці були в нас на основі того, скільки ця большевицька частина замовляла домовин після бою.

Наші втрати порівняно великі, тому що всі тяжко ранені підривались гранатами, щоб не попасти в руки ворога живим, бо винести їх з поля бою не було можливості.

З цього бою пригадується мені дуже характерний випадок. В бою по нашій стороні був учасником провокатор “Гук” зі Стреміня на Великомо- стівщині, який співпрацював з большевиками. Для відмітки він носив білий комір, що було сигналом для большевиків, щоб по ньому не стріляли. В бою він вів себе доволі активно, а в деяких випадках навіть зухвало – знаючи,

що більшовики по ньому не стріляють. Щойно пізніше виявилась причина його “геройства”. Повстанці, полегли в дзіболецькому бою, за твердженням “Чудака”, всі похоронені на цвинтарі в селі Воля Жовтанецька.

Другий великий бій в день великого посту 1945 р. мала сотня в лісі коло с. Тишиця Кам'янка-Бузького району (тоді Кам'янка Струмилова). Хоч командиром Тактичного Відтинку там був “Лис”, однак з невідомої для “Чудака” причини “Лис” кудись відійшов і боєм командував “Перемога”. Крім сотні “Перемоги”, в бою брала участь сотня “Штиля” і ще якісь дрібні частини з кущів та боївок.

Протягом дня відбито більше 10-ти більшовицьких атак. Під вечір повстанці пробились у напрямі сіл Оборотів і Витків. “Чудак” пам'ятає, що в тих селах вони святкували Великдень 1945 р. Наші втрати в бою — 1 убитий і двоє поранених. Більшовицькі втрати величезні, за словами “Чудака”, до 500 чоловік убитими, а може, і більше. “Чудак” твердить, що командувач бою з більшовицького боку розстріляний за невдале ведення бою.

У 1945 році влітку “Перемога” з сотнею перейшов радянсько-польський кордон коло Угнова (Угнів тоді був на польській стороні) і подався на захід, щоб пройти пропагандивним рейдом по території Польщі.

У вересні 1945 року сотня повернулася з рейду і перейшла польсько-радянський кордон у районі Немирова, який був тоді районним центром. Там сотня зав'язала бій з чекістами із районів, а також з прикордонними військами. Втрати сотні доволі великі. За словами повстанця “Чудака”, з бою вийшло живими не більше 100 осіб. В бою ранений і к-р “Перемога”, який лікувався зо два місяці. Сотня подалась у ліси на схід від Бугу, але обставини були настільки складні, що довелось розгрупуватись невеликими групами, роями, а то й по 4–5 чоловік. Терен був настільки заповнений чекістськими військами, що про більші угруповання не могло бути мови. Треба враховувати, що тут, крім чекістів, закинутих спеціально для боротьби з підпіллям, були ще й пограничні війська, щонайменше п'ятикратно підсилені.

Так сотня проіснувала до весни 1946 р., а у травні чи червні згідно з інструкцією Головного командування УПА про перехід від повстанської тактики до глибокого підпілля ці роздрібнені групи розформовано і передано в ряди місцевої сітки ОУН для ведення підпільної боротьби.

Командир Тактичного Відтинку сотник “Перемога” через донос провокатора, здається, того самого, який у бою під Дзіболками був з білим коміром, загинув 18.II.1946 р. у криївці в лісі між селами Боянець і Купичволя на Жовківщині.

Разом з “Перемоگو” загинув його шеф штабу “Хмель”, лікар “Макаренко” і ще один співпрацівник — “Вихор” (Василь Весній з Боянця). Їх поховали у Великих Мостах.

Наказом від 9 лютого 1946 р. командира Тактичного Відтинку УПА сотника “Перемогу” відзначено Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1-ї класи.

4 листопада 1990 р. при величезному здвигу народу з Великих Мостів і околиць, а також Червонограда і Сокаля перезахоронено останки poleg-

лих на Полі Слави Героїв: лицаря Золотого Хреста Бойової Заслуги 1-ї класи, командира Тактичного Відтинку УПА сотника “Перемогу” – Василя Василя з села Завишень на Сокальщині, шефа штабу ТВ “Хмеля”, лікаря ТВ “Макаренка” та “Вихора” – Веснія Василя з Боянця, а також ще трьох невідомих повстанців. Перезахоронено їх на Великомоштівському цвинтарі у братній могилі. Невмируща слава і вічна пам’ять вам, герої, борці за волю України!

— 26 —

Однією з перших в команді Тактичного Відтинку командира “Ема” стала жертвою чекістського Молоха сотня к-ра “Беркута”.

В короткому часі після бою в лісах між Нестичами і Радванцями (17. IX. 1944 р.) відділ з боями перейшов з цих теренів в Равщину і приблизно через місяць після Радванецького бою мав нерівний бій з чекістами десь коло полігону.

Один з учасників цього бою повстанець “Боднар” (Циганко), який доволі тяжко поранений вийшов з бою (куля ввійшла в ліве око і вийшла правим боком шиї), твердить, що чекісти, крім великої сили військ, кинених проти сотні, мали ще й кілька танків. Сотенний “Беркут” приготувався, щоб кинути проти танка гранату, але був убитий. Сотня в цьому бою була розбита. Похоронити к-ра сотні і всіх інших полеглих не було можливості через величезну кількість сили большевиків, які опанували поле бою. Коло якого найближчого села був бій, “Боднар” не знає. Скільки вбитих з нашого боку, він також не може сказати, але здається, що ні один чотовий не остався живий.

Сам “Боднар” після двох днів блукань (з іншими друзями з сотні він втратив зв’язок), лежав десь у хащах, бо не було сил іти; вперше їжу йому пастухи – молоко і хліб. Коли почав пити молоко, воно стало витікати через отвір на шиї. Він закрив пальцем отвір і так уперше підкріпився молоком і хлібом.

По кількох денних блуканнях він добрався до с. Яструбичі Радехівського р-ну, де жила його сестра. Там стрінув повстанців з їхнього куреня (сотня “Беркута” також з куреня “Ема”), які несли смертельно раненого к-ра ТВ “Ема”.

Сам “Боднар” з тяжкими пригодами без відповідної медичної допомоги вилікувався і потім жив в Яструбичах і помер 12. травня 1998 року. Судячи з цього (“Ем” ранений 4 листопада 1944 р.), сотня “Беркута” була розбита десь у кінці жовтня або в перші дні листопада.

Сотня “Куліша” (Галайда-II) з боями і тяжкими пригодами перезимувала і на літо, як і сотня “Перемоги” (Галайда-I), отримала наказ про виконання пропагандивного рейду на території Польщі прямо на захід від Равщини.

Десь під Синявою сотенний “Куліш” загинув в бою з польсько-большевицькими військами.

Поляки в книжці “Droga do nikad” пишуть, що сотенний “Куліш” загинув літом 1945 року в с. Сурмачівка Ярославського повіту. Після смерті “Куліша” сотенним стає “Ворон”. “Ворона” вбив східняк з сотні за якісь особисті порахунки. Командиром сотні став “Грубий”.

Сотня якийсь час перебувала в західній Сокальщині (тоді це було за лінією Керзона під Польщею). Частина людей з цієї сотні мала би відійти до відділу “Чавса”, який діяв на Грубешівщині. Я пам’ятаю, що в 1945 році, будучи за лінією Керзона, я стрічав там референта СБ на Закерзонщину “Дальнича”. Він інформував мене про хід справи, пов’язаної зі смертю “Ворона”. Цю справу вела Закерзонська служба безпеки. Частина цієї сотні мала б повернути в Равщину і дрібними групами проіснувати до червня 1946 року, коли відділи УПА були розформовані і передані в розпорядження сітки ОУН.

Тепер я про це жодних матеріалів не знаходжу.

Сотня “Недолугого”.

Сам “Недолугий” – Рожко Федір був у Холоєві (тепер Вузлове) Радехівського р-ну комендантом української поліції. Весною 1944 року за наказом ОУН поліція пішла в підпілля. “Недолугий” організовує на території Радехівщини сотню УПА. Першим чотовим був “Недоля” – Лобай Євген зі Стоянова, 1917 р. народження, закінчив 7 класів і сільськогосподарський технікум, у 1940 і 1941 роках був за Бугом на еміграції, втік перед більшовицькою окупацією (за Бугом на захід була німецька окупація), 2-й чотовий — Гайдук Мирослав, 3-й – невідомо хто. Бунчужним був “Перебийніс” – Галамай Борис з Нестанич на Радехівщині.

Як згадую вище, за спомином повстанця “Демчука”, сотня підпорядковувалась к-рові “Емові”, з яким була під Холмом, відтак мала бої коло Немирова (Равщина) та в інших місцях.

Тепер не знаю, з якої причини командування сотнею від “Недолугого” перебрав його заступник 1-й чотовий “Недоля”, тепер під псевдом “Штиль”.

У бою під Тишицею в великодній тиждень 1945 року разом з сотнею “Перемоги” бере участь і сотня “Штиля”.

Літом 1945 р. сотня “Штиля” іде в пропагандивний рейд у Польщу через Грубешівщину, Холмщину і на Підляшшя. Там він повинен був переправитись через Буг у Білорусію, однак по ґрунтовно проведеній розвідці “Штиль” вважав це надмірно ризикованим і вернувся назад з Підляшшя через Холмщину, Грубешівщину на свою сторону. Однак при переході кордону “Штиль” був поранений у голову, лікувався на своїх теренах (Стоянів і околиці). Загинув у с. Збоїска на початку 1946 року. За словами людей, похоронений у Радехові десь у рові біля торговиці. Більшевики в той час усіх загиблих повстанців таємно захороняли в невідомих місцях, щоб населення не знало могили, бо такі могили полеглих на Полі Слави, як звичайно, були місцем складання клятви чи присяги на вірність у боротьбі за Батьківщину.

Решта сотні дрібними групами проіснувала в своїх теренах (Радехівщина) і весною 1946 року її рештки перейшли в розпорядження сітки ОУН.

Сотня “Шумського”.

Сотенний “Недолугий” – Рожко Федір після передачі командування сотнею своєму заступникові “Недолі” тепер уже під псевдом “Шумський” восени 1944 р. організовує з кущів нову сотню, відому як сотня “Шумського”. З найбільш відомих дій цієї сотні — це участь у наскоку на райцентр

Радехів разом з іншими сотнями та боївками, внаслідок якого звільнено понад 500 осіб, призначених для вивезення в Сибір, знищено будинки НКВД і воєнкомату та вбито понад 20 енкаведистів.

Літом 1945 р. “Шумський” і “Штиль” зі своїми сотнями виконували рейд пропагандивного характеру в Польщу через Грубешівщину, Холмщину і відтак на Підляшшя.

В дальшому ході рейду вони мали б переправитись через Буг на східний берег і через Білорусію, на Полісся і Волинь повернутись на свої терени, на Радехівщину. Як уже вказувалося, “Штиль” по проведенні розвідки бачив таку переправу через Буг надмірно ризикованою і завернув з Підляшшя тією ж дорогою (Холмщина, Грубешівщина) і тут вже в західній Сокальщині переправився через кордон на р. Солокія.

“Шумський” пішов більш ризикованою дорогою, переправився через Буг на східний берег і там у районі погранзастави Томашівка звів бій з большевиками. У бою впав к-р “Шумський” і близько 20-ти повстанців. Інші розбіглись. Один з учасників цього бою, Гнат Порада, поранений, ще з двома повстанцями заховались у скирті сіна. Білорус (це вже була територія Білорусії), який приїхав по сіно, видав їх. Большевики одного з них, тяжко раненого, розстріляли на місці, інших арештували і засудили за 63-ю статтею (білоруська політична стаття, те саме, що в нас 54-та) на 10 літ ув’язнення.

Стрічав я з цієї сотні ще Косіковського Михайла, який вернувся додому, але за доносом сексота його арештовано і засуджено на 15 літ ув’язнення. Подібна доля й інших учасників цієї сотні, бо вона була слабо вишколена, так що з серпня 1945 р. сотня “Шумського” перестала існувати.

— 27 —

Сотня “Довбуша”. Сотенний “Довбуш” – Савчук Павло з Копитова на Сокальщині. В 1941 р. був у вермахті в Сокалі.

У квітні 1944 року “Довбуш” організовує сотню з мешканців сіл східної Сокальщини і Радехівщини.

В травні 1944 р. (правдоподібно 10 травня) “Довбуш” мав бій з німцями з Добротвора і розбив їх. Відтак на поміч добротвірським німцям підступили німці з Виткова з кількома танками. З нашого боку гине сім повстанців, в тому числі і сотенний “Довбуш”. Сотня “Довбуша” розпадається. Частина стрільців іде в сотню “Недолугого”, інші розходяться по своїх куцах.

Сотня “Черника”. “Черник” – Свистун Іван з Ордова, брат “Ясеня”, к-ра загону УПА-Північ. Після бою під Нестаничами (17. IX. 1944 р.) десь коло 25 вересня 1944 р. к-р “Черник” організував сотню з кушів. З куца “Тараса”, що охоплював села Павлів, Нестаничі, Станин, взято 15 чоловік, в тому числі повстанець “Дуб”, спогад якого про бій під Нестаничами подано вище. Тут коло Павлова набрано в сотню близько 50 чоловік. Відтак сотня пішла в Топорівщину і там поповнилась, маючи у своєму складі понад 100 чол. Через місяць чи півтори сотня вернулася в ліс під Нестаничі. Тут їх оточили большевики, але “Черник” після невеликого бою майже без

втрат (двох легко поранених) вивів сотню з оточення, полем у напрямку Павлова, на що большевики не розраховували, а всі інші напрямки були большевиками перекриті.

Повстанців “Дуба” і “Бистрого” з сотні “Черника” відправлено на санітарний вишкіл в с. Нивиці.

В короткому часі після цього “Черник” захворів на запалення легенів. Були чутки, що він лікувався у своєму селі (Ордів) і там згинув десь у 1945 р.

Сотня розформована по роях і, як сотня “Черника”, перестала існувати.

Коли повстанці “Дуб” і “Бистрий” вернулися з санітарного вишколу, то сотня “Черника” як бойова одиниця вже не існувала, і вони повернулися в свій куш до “Тараса”.

Сотня “Монети”. За спогадами Сенюти Юрія – “Богуна” і Бурка Дмитра – “Гуцула”, к-р сотні “Монета” до приходу в УПА вчителював у Доброворі. Десь у квітні-травні 1944 р. сотню зібрано з сіл Боянець і Околиці. Вишкіл продовжено на присілку Луцьки. Командирами чот там були: 1-ї чоти — “Шолом”, 2-ї чоти — “Вир” — Григорій Яремко з Туринки, 3-ї чоти — “Зорко”. Політвиховником був “Мукач”, який велів звертатись до нього не як було офіційно прийнято — “друже політвиховнику”, а Михайл Юрієвич.

Повстанець “Богун” був призначений політвиховником 1-ї чоти.

Доволі цікавий випадок мав “Богун” з “Мукачом”. Десь, здається, 12 липня він бачив у stodолі на сні “Мукача” з якоюсь жінкою. Жінка не була з того присілка, де квартирувала сотня. На сні коло “Мукача” лежали дві газети — “Вільна Україна” та “Ізвестія”, видані ще за часів німецької окупації. І насувається запитання: звідки він взяв ці газети? “Мукач” замітив, що “Богун” бачив ті газети, і тільки сказав, що нам, політвиховникам, а це і тобі, тобто “Богуну”, треба збирати всякі інформації з газет, в тому числі і з радянських.

В народі говорять, що і сліпий курці деколи зерно попадається. Так і сотні “Монети”. Десь в короткому часі перед переходом фронту за спогадом Бурка — “Гуцула” дві чоти з сотні “Монети” зробили засідку в Чорному лісі (це ліс на північ від Мостів), і попався їм у руки німецький генерал і близько 30-ти німців. Вони їх роззброїли, забрали документи і відпустили.

Я запитував “Богуна”, чи знає він про цей випадок, однак “Богун” підтвердити не міг і нічого про це не знав. Але “Богун” близько 2-х тижнів лікував чиряки, які йому кинулись на ногах, так що це могло бути в той час.

Перед переходом фронту сотня замагазинувала зброю на присілку Луцьки, а самі, користуючись цим, що були з цих околиць, розійшлись по домах, а по переході фронту знову зібрались, забрали зброю і перейшли в ліси на схід від Бугу між селами Добротвір, Тишиця, Нестаничі, Бабичі, Сілець Беньків та ін.

В кінці серпня сотня розбита большевиками в бою під Тишицею. Командував нею вже чотовий “Шолом”. Десь з тиждень перед тим “Монету” визвано у штаб куреня і він, як говорили, попав у засідку під Киями в лісі присілок с. Нестаничі і там загинув.

Через кілька днів і “Мукача” визвано нібито до курінного політвиховника і він обов’язки політвиховника сотні тимчасово передав “Богуну”. У бою під Тишицею з сотні згинуло три особи і там їх і похоронено.

Після цього “Шолом” сказав розходитись по домах. Вернувся додому і “Богун”. Однак у нього вдома (Мости Великі) на квартирі було повно большевиків. За два дні “Богун” переховується в підвалі, а далі батько йому каже: щоб сім’я не мала неприємностей, мусиш іти в червону армію.

Завдяки тому, що хтось зі знайомих працював у воєнкоматі фірманом (Мости тоді були райцентром), йому вдається включитись у групу новобранців, які направлялись десь під Білу Церкву, не пройшовши чекістської фільтрації, через яку чекісти проводили всіх із західних областей України.

У Білій Церкві “Богун” проходить військову підготовку на артилериста, відтак на фронті стає артилерійським розвідником, а в 1946 р. демобілізується з армії.

Оскільки він трохи знав кравецьку справу, влаштовується у Львові на роботу в якомусь кравецькому ательє і живе в гуртожитку.

Одного гарного дня на вулиці у Львові хтось підійшов до нього і поклав руку на плече зі словами “здоров, “Богун”. Він оглянувся і бачить перед собою бувшого політвиховника “Мукача” в формі старшого лейтенанта, чекіста. Він розпитав “Богун” де працює, чи має квартиру, і пішов. Через деякий час “Богун” арештовують, звинувачують у тому, що він, проходячи підготовку на політвиховника, був готовлений на Східну Україну для ведення націоналістичної пропаганди або для ведення розкладницької роботи в рядах червоної армії. Додають ще і те, що він без фільтрації чека потрапив у червону армію та ще й розвідником в артилерії.

У слідчому ділі було обвинувачення, написане “Мукачем”; самого “Мукача” “Богун” більше не бачив.

З’ясувалося, що “Мукач” як чекіст був посланий на політвиховника в сотню “Монети” — відтак був основним організатором “бочок” на території Великомоствіського і Жовківського районів. “Бочкою” називали в народі групу чекістів, які, перебрані в однострої українських повстанців, чинили на території всякі негідництва для компрометації повстанського руху. До речі, засідка на “Монету” — це, правдоподібно, робота “Мукача”.

Оскільки в сотні були такі політвиховники, як “Мукач”, і такі, як 2-й чотовий з Туринки “Яремко”, якого як провокатора спеціально підсаджували по камерах для провокативних дій між в’язнями, така сотня довго існувати не могла.

“Богун” засудила “трійка” (Особое совещание) на 10 літ ув’язнення. Нормальний суд чи трибунал його судити не могли, бо не було достатніх доказів, а в часі хрущовської відлиги його звільнено після відбуття близько 10-ти років ув’язнення, реабілітовано, робочий стаж в ув’язненні зараховано в загальний трудовий стаж, надано всі пільги, належні фронтовикам, і він ще й досі живе в Мостах (1991 рік).

Ось і всі відомості про сотню “Монети”, яка проіснувала від квітня до вересня 1944 р., а сам “Монета” впав жертвою нібито політвиховника

“Мукача”, а насправді чекіста “Мукача”. За іншими даними, “Монета” загинув у 1945 році. Прізвище “Мукача” невідоме, ім’я і по батькові — Михайл Юрієвич.

“Богун” думає, що походив він десь із Закарпаття або Буковини, (був брүнєтом, смаглявий, як люди з тих околиць). Однак ні на Закарпатті, ні на Буковині не прийнято називати на ім’я і по батькові, так що він, напевне, був десь із південної частини Східної України.

За даними повстанця “Чудака” з відділу “Перемоги”, “Монета” не загинув під Кіями, а після того ще якийсь час був у сотні “Перемоги” і поліг на Равщині, десь в околицях Угнова, у другій половині 1945 року.

Про другого чотового з Туринки, про якого згадано вище, повстанець “Гуцул” — Дмитро Бурко пригадує, що це Григорій Яремко, псевдо, правдоподібно, “Вир”. Його як провокатора пізніше вистежила служба безпеки і ліквідувала.

— 28 —

На схід та північний схід від Кам’янки Струмилової (тепер Кам’янка-Бузька Львівської області, районний центр) лежить великий масив лісів. Між всіма іншими проходячими там повстанчими частинами була і сотня “Садка”. Сотенний “Садок” сам був з Верби, колись райцентру Рівненської області, тепер це селище міського типу. Там стрічав я його в 1942 році, будучи в “шущманшафті”. Прізвища його я не пам’ятаю, а в 1944 році стрінув тут його як командира сотні.

Восени 1944 року проходила в цих лісах доволі велика група чекістів, десь близько 200 осіб, а може, й більше. “Садок” зі своєю сотнею зробив на них засідку. В сотні він мав 2-х чи 3-х німців-кулеметників, а також своїх кулеметників було в нього досить багато. Це була одна з найкраще озброєних сотень. По цій території проходив лікар окружного проводу Сокальської округи “Кривоніс” — Дмитраш Іван з Полоничної. У той час він опинився в цій сотні і був наочним свідком операції. Від клекоту кулеметів, казав він, я просто оглух, бо ніколи не чув такого повального вогню. З чекістів, здається, ні один звідти живим не вийшов. Так сотенний “Садок” перекреслив плани чекістів провести операцію в цій околиці.

Окружний лікар “Кривоніс” на Андрія (13.XII.1944 р.) загинув під час облави в с. Розджалів Радехівського району, але його розповідь про бій “Садка” з чекістами мені надовго запам’яталася.

Доволі характерний випадок в цих лісах коло села Соколя стався весною 1944 року.

Там, як і в інших районах наших земель, у той час організувалася сотня УПА. Командиром її назначено сотенного під псевдом “Орел” (Олійник Микола, з присілка Гануська недалеко від Радехова). “Орел” добре знав німецьку мову, бо присілок, у якому він мешкав, був в основному заселений німецькими колоністами ще з австрійських часів. Радехівщина, як і вся Галичина, до І-ї світової війни входила до складу Австрії. Чув я з розповідей людей, що “Орел” був у німецькій армії і десь на східному фронті, начебто

під Ленінградом був ранений та відправлений додому на лікування. Тут після одужання його як знавця військової справи поставлено сотенним.

За 2 чи 3 місяці командування сотнею “Орел” налагодив зв’язок з крайсгауптманом у Кам’янці Струмилової. Почалося з того, що він передав крайсгауптману якихось німців, що їх сотня взяла в полон. Той як компенсацію передав “Орлові” певну кількість зброї і боєприпасів. Дійшло до того, що крайсгауптман і сотенний “Орел” на пару проїжджали верхи на конях по вулицях Кам’янки Струмилової. По словах учасника сотні “Левадного” (Січевський Василь), цією справою зайнялась Служба безпеки. Керував розслідуванням есбіст “Пімста”, який, за словами “Левадного”, був референтом СБ в окрузі, а може, й вище.

Сотня готувалась відсвяткувати Великдень в селі Соколя. У Великодню суботу 1944 року в лісі коло села Соколя “Орел” вистроїв сотню і здав звіт “Пімсті” як провідникові з терену. “Пімста” після звіту заявив “Орлові”, що він як зрадник народу присуджений на кару смерті, і тут же, за словами “Левадного”, дає 3 постріли з револьвера в “Орла”. Так “Орел” був розстріляний за співпрацю з німцями.

Інших подробиць про це я не знаю, бо це діялось до мого приходу на Львівщину. Сам акт виконання присуду я не схвалюю, бо де гарантія, що хтось з підзвітних “Орла” не підніме зброї і не застрелить цього ж “Пімсту” як виконавця присуду над його сотенним? Та й узагалі, такі речі так не робляться, тим більше що “Орлові” навіть не дали права голосу на своє виправдання. Але факт є факт: “Орел” розстріляний за співпрацю з німцями.

Сотню, за словами “Левадного”, розформовано, частину передано в іншу сотню, а близько 60 чоловік віддано до праці в теренову сітку ОУН, у тому числі і “Левадного”, який увесь 1944 і 1945 роки пропрацював на лінії зв’язку між обласним проводом Львівщини і Сокальською округою ОУН.

На території Кам’янецьчини і всієї Сокальської округи ОУН (ТВ “Клинів”), а також частково на території на схід від Бугу командиром Тактичного Відтинку в кінці 1944 року назначили сотенного, а відтак курінного “Лиса”.

“Лис” — Фолібота Михайло з с. Раклинець на Великомоствіщині, 1915 р. народження, в 1940 і першій половині 1941 року був на еміграції, тобто за лінією Керзона в піднімецькому заборі. У 1941 році, з приходом німців повертається у свою околицю і бере участь у вишколюванні молоді у Великих Мостах. Він був чотовим на цьому вишколі. Після арешту уряду Стецька у Львові школа розпадається. “Лис” начебто став десь комендантом української поліції.

На початку 1944 року під час мого переходу з Волині в Галичину разом з командним складом старшинської школи я стрічав “Лиса”, який також переходив з Волині в Галичину. Тоді тут була границя, охоронювана німецькими пограничними військами. Прибувши у Львівщину у квітні 1944 р., я стрінув “Лиса” командиром сотні в лісах Каменеччини на схід від Бугу. Відтак він був курінним і командиром Тактичного Відтинку. У наказі к-ра УПА-Захід ч. 12 від 28.IV.1945 р., копію якого я недавно отримав з діаспори, к-рові ТВ “Лису”, та

к-рові відділу цього ж ТВ під псевдом “Летун” надано ступені хорунжих і відзначено “Срібним Хрестом Бойової Заслуги І-ї класи.

З людей, які були в курені “Лиса”, я стрівув тільки одного повстанця під псевдом “Бандурка” (Давидович Василь). Але тоді він був ще зовсім молодий (1926 р. н.) він був при охороні штабу ТВ. Він пам’ятає, що в березні-квітні 1945 р. курінь понад 800 осіб переходив з Тишиці на Стриганку. З інших місцевостей, де вони бували, запам’ятав він Киї (прис. Нестанич), Гібляки, Дуб, Реклинець, Батюки, Добротвір, Стриганка, Стремін, Купичволя, Верини, Хімки та ін. Все це села і присілки з околиць Кам’янецьчини і сусідніх районів. Ні командирів сотень, ні членів штабу Тактичного Відтинку він не пам’ятав. Знає, що заступником “Лиса” був чоловік, до якого звертались “друже хорунжий”. Однак хорунжий — це ступінь. Останній раз “Лиса” він бачив у грудні 1945 р. з цим же хорунжим і ще з чотирма повстанцями, які намірялися відійти на схід. Так “Лис” сказав, прощаючись з “Бандуркою”. “Бандурка” і “Лис” — односельчани, обидва з Рекленця з Великомоствіщини. Ще пам’ятає повстанець “Бандурка”, що, крім членів штабу й охорони, у штабі було два артисти, які проводили самодіяльні художні виступи.

Зі спомену повстанця “Чудака” зі сотні “Перемоги”, боєм коло Тишиці в великодній тиждень 1945 р. мав командувати к-р ТВ на цій території “Лис”, але він був хворий і боєм командував “Перемога” (також у той час к-р ТВ на території на захід від Бугу). Хоча частина повстанців “Лиса” також брала участь у цьому бою. Як вказував я попередньо, за спогадами повстанця “Чудака”, розвідника з сотні “Перемоги”, в бою відбито більше 10-ти атак большевиків, їх втрати були доволі великі, близько 500 осіб убитими, так що к-ра бою з большевицького боку начебто розстріляли за невдале ведення бою. З боку повстанців був тільки один убитий і двоє ранених, так що на вечір повстанці доволі легко пробились з оточення.

Як згадував вище, з цього Тактичного Відтинку к-р відділу “Летун” також мав ступінь хорунжого і був відзначений Срібним Хрестом Бойової Заслуги І-ї класи. Пам’ятаю, що “Летуна” стрічав я один раз пізньої осені 1944 року, коли він квартирував з сотнею в с. Нестаничі Радеківського району. Я проходив через це село і стрічав його на постої. Він уже знав мене в лице, бо здавав мені звіт про постій сотні. Це був доволі енергійний молодий к-р сотні, однак про його бойові дії я сьогодні нічого не пригадую.

На основі копії вищезгаданого наказу к-ра УПА-Захід я згадав ще про сотню “Скали”. “Скала” — це к-р сотні, весною 1944 року при організуванні сотні “Ема” він був командиром 2-ї чоти. Відтак став к-ром сотні, і, мабуть, входив до складу Тактичного Відтинку під командою “Лиса”. Наказом йому надано ступінь хорунжого. Більше про цю сотню я тепер сказати нічого не можу.

Інших командирів сотень з цього Тактичного Відтинку я не пам’ятаю. За спогадом “Яреми” — Леськіва Михайла, політвиховника сотні “Черемоша” з куреня “Летуна”, в кінці жовтня 1944 р. курінний “Летун” командує боєм коло с. Андріївка — бій вели сотні “Черемоша” і “Дорошенка”. Здається, в бою “Летун” був ранений. “Летун” — ще Сенюк Василь з Переходова, тепер

Закерзонська Україна. 12. II. 1945 р. “Летун” загинув у Переводові під час лікування від рук чекістів, сот-й “Черемош” загинув у Розджалові 13. XII. 1944, сот-й “Дорошенко” загинув 1945 р.

На території Кам’янецького повіту, де повітовим був “Лобода”, а організаційно-мобілізаційним “Сойка”, дець відразу після переходу фронту (кінець липня 1944 р.) з місцевих кушів був організований доволі великий відділ, більше 500 осіб. Командував цим нібито куренем бувший офіцер польської армії під псевдом “Ударник”. Однак він не зміг їм дати належного вишколу, бо не було коли, і не укомплектував належним командним складом, і в першому бою з большевиками вони були розбиті. Частина загону загинула в бою, решта розбіглися по своїх селах і влились у місцеві куші. Сам “Ударник” загинув у цьому бою.

Про них я більше нічого не пам’ятаю, хіба тільки те, що їхніми організаторами були надрайоновий “Лобода” і оргмоб “Сойка”. Згадки про це тепер ніде я не знайшов. Це й не дивно. У боях з такою масою большевиків могли вдержатись тільки добре вишколені повстанські відділи, які протягом дня могли відбити 10–15 атак і відтак увечері, користуючись ослабленням противника, організовано пробитися з большевицького оточення і замести за собою сліди.

Треба сказати про те, що большевики, як тільки зав’язувався бій з повстанцями, моментально стягали величезні сили для завершення операції, так що з таких положень пробивались тільки добре організовані і вишколені повстанчі відділи.

— 29 —

Чи не одна з найбільших трагедій того часу сталася в с. Розджалів Радехівського р-ну Львівської області. 13 грудня 1944 р., в день Андрія, село потерпіло від чекістів так, як, мабуть, ні одне село в цих околицях. Уночі з 12 на 13 грудня пограничні війська під керівництвом полковника Медінцова, котрий був начальником відтинку пограничних застав з осідком у с. Комарів (кордон тоді пролягав по Бугу), оточили село, щоб провести операцію проти “бандьорів”. За твердженням жителів цього села Пахалюка Богдана та Рєви Ольги, в селі були деякі люди, учасники повстанського руху, як і в кожному іншому селі в той час, в тому числі сотенний “Черемош” та к-р боївки “Байда”, який підпорядковувався надрайоновому референту Служби безпеки “Сергію”. “Байда” з групою своїх бойовиків пробився з оточення в напрямі присілка Лісові. Пробились з оточення ще 10 чи 20 повстанців. Під час перестрілки в селі поранили пограничну собаку, яку чекісти використовували для розшуку укриттів повстанців. Це стало причиною до того, що начальник погранзастави дав наказ палити село хата в хату.

На наших землях за німецької окупації були випадки, що за раненого чи вбитого німця в якомусь селі німці палили село і все знищували. Але щоб за ранення собаки дати такий наказ, то до того може спромогтись тільки “старший брат”. Бувало, що під час німецької окупації в Галичині червоні

партизани спеціально коло якогось села вбивали німця, щоб ті палили село. В такий спосіб стерто з лиця землі не одне село в Галичині, але щоб за ранення собаки спалити село, то такий випадок стався лише в Розджалові. Це був вияв “особливої гуманності старшого брата”.

У селі було тоді поза 150 дворів. Це ще було до колгоспної системи. Більше половини хат згоріло, а стодоли, тоді повні збіжжя та паші, а також усі інші сільськогосподарські прибудови — хліви, стайні, шопи і т. ін. — усе спалено дотла. Згоріло збіжжя, паша, корови, коні, свині, вівці, кури — все, чим було багате село. Убитих у селі було більше 100 осіб. Заарештовано до 150-ти, переважно чоловіків, ніби для перевірки. Їх забрано в Сокаль, а відтак у Львів. Одна з учасниць тої “перевірки”, яку я бачив, сиділа у Львові в Замарстинівській тюрмі. У камері було їх більше 60-ти осіб, так що сісти, а тим більше лягти не було місця. Спали позмінно. Десь через місяць-півтора розпустили їх, не давши ніякої посвідки про звільнення.

Більше 20-ти чоловіків, яких звільнили, забрано на фронт. Добратись додому вдалось лише тим, хто йшов не дорогою, а манівцями. Такі “радісні” часи довелося пережити мешканцям Розджалова на Андрія 1944 р.

В Розджалові в той час перебували із спецзавданнями працівники СБ центрального проводу ОУН “Чиж” – Голояд і “Грицько”. Їх завданням було перевірити парашутистів, яких німці закинули в той час на наші землі. Вони були разом з “Сергієм” (Бабський Олекса з Поторищі), він тоді виконував обов’язки повітового референта СБ. Були там і співпрацівники “Сергія” — машиністка Грудка Марія, бувша секретарка Радехівського секретаря райкому КПСС Касіяна, “Готур” (Дацюк Микита), Павлюк Василь, Ведмедик Лука і Сапур. Усіх їх загиблими чекісти забрали в Сокаль і невідомо де похоронили. Забрали також друкарську машинку. Большевики говорили, що це був бандерівський штаб, і тому їх всіх забрали з собою. Всі інші загиблі в Розджалові і місцеві з підпілля похоронені в Розджалові на цвинтарі. Серед них і окружний лікар на Сокальщині “Кривоніс” — Дмитраш Іван з Полоничної.

У кривці “Сергія” були також провідник Львівського краю “Золотар” і я, що тоді виконував обов’язки к-ра групи “Буг”. Але ми з “Золотарем” увечері 12 грудня пішли у справах у сусіднє село Одрів і завдяки цьому осталися у живих. Доли конем не об’їдеш. Облава проходила в селі в середу, четвер, п’ятницю, суботу і щойно в неділю чекісти залишили село.

У перший день село спалено, а в наступні чекісти по пожарищах щупами (сталеві прути до 2-х метрів довжини) розшукували криївки і їх розкопували.

Від інших людей я чув, що в Розджалові здався більшовикам у руки “Кармелюк”, який начебто був бунчужним у сотні “Черника”. “Кармелюк” — це Гнатів Степан зі Станина на Радехівщині. Говорять, що він давно носив з собою зашитий в одягу комсомольський квиток, як доказ своєї лояльності до большевиків.

Пізніше, співпрацюючи з чекістами, цей же “Кармелюк” спалив половину села Нестаничі Радехівського р-ну. Запалював він хати спеціальни-

ми запальними кулями. Він завдав багато горя нашому народові. Пізніше його, як зрадника, знищено.

Після облави в Розджалові полковник Медінцов був підвищений у чині і дістав нагороду за “отлічне” виконання операції.

— 30 —

Подібна доля, як відділу “Ударника” в Кам’янецьчині, спіткала й інший відділ у Бібреччині. Командував цим відділом к-р “Гонта”, він опинився в боївці Львівського обласного проводу ОУН після розбиття дивізії “Галичина”. Яку роль він виконував у дивізії, я не знаю. Здавався він доволі енергійним і здібним військовим, а тому в Бібрецькому надрайоні його поставлено командиром новоствореного з самооборонних кущів відділу, що мав понад 500 осіб.

Командиром відділу (сотень) були “Ворон”, “Левко”, “Олесь” та кущовий “Струя”. Бій відбувся 20. IX. 1944 р. У цьому бою загинув к-р ТВ “Асфальт” “Зараза”, який ще не встиг перебрати обов’язки к-ра ТВ. Місцевий повітовий провідник керувався умовами дій за німецької окупації, коли можна було в віддалених від райцентру місцях вільно організовувати і вишколювати підпільні військові відділи, бо німці на перевірку терену не мали ні часу, ні належної кількості військових частин, щоб їх кинути до боротьби проти повстанців, та й відповідної практики боротьби з підпіллям вони не мали, не говорячи вже про сексотів, про яких за німців ніхто і не знав, а за большевиків скрізь їх понаставляли, що аж кипіло всюди по селах від них.

Відділ вишколювався недовго, мабуть, зо два тижні. Большевики, маючи від сексотів добру інформацію про відділи, кинули на ці терени доволі великі сили. Бойові дії відбувались у районі села Стоки Бібрецького району (тоді Бібрка була райцентром). Стоки лежать при шляху Бібрка–Свірж. На південь від Стоків тягнеться масив лісів, т. зв. Любешських, від села Любешка, що лежить на краю цих лісів, кілометрів 8–10 від Стоків. На північ тягнеться доволі великий масив Романівських лісів між селами Стоки і Романів, також на віддалі 8–10 км на північ від Стоків.

Трагічний для повстанців бій відбувся на невеликому безлісому просторі між цими двома масивами лісів, куди большевики змогли витиснути відділ з Любешських лісів. Частина повстанців, до 60-ти осіб, загинула в бою, деякі попались живими в руки чекістів, інші розбіглись по своїх селах і влились у місцеві самооборонні кущі. Були і такі, що підривали гранату в кінчаль життя, щоб не попасти живим у ворожі руки. “Гонта” загинув в бою. Звітів про дії цього відділу в штабі Воєнної Округи “Буг” не було, бо не було кому це зробити, командири полягли в бою.

Тепер я не знаходжу нікого, хто міг би докладніше розказати про цей бій. Подаю ці дані тільки на основі того, що запам’ятав сам з тих часів, бо тими околицями я часто переходив, бо в південній частині Львівського краю перебував крайовий провід, а в північній — штаб Воєнної Округи, так що мені доводилось і там, і там бувати.

У північно-східній частині Бібреччини в лісовій частині десь у квітні або травні 1944 р. був організований підстаршинський вишкіл. Командиром його був хорунжий “Горинь” — випускник старшинської школи УПА-Північ ви шкільної сотні був “Ткаченко”. З інструкторського складу ще запам’ятав я інструктора під псевдом “Скорик”, брата нашого господарчого референта тодішнього обласного проводу “Перського”. Інших інструкторів не пам’ятаю.

Недавно стрінув я бувшого повстанця під псевдом “Запорожець”. Десь в травні 1944 р. “Запорожець” і ще до 40-ка осіб з сотні “Лева” на Яворівщині були відправлені на цей підстаршинський вишкіл, який проходив на території Бібреччини, а відтак Золочівщини (десь у серпні або вересні 1944 року на території Брідщини). Учням школи призначено відповідні підстаршинські ступені і розіслано по відділах Воєнної Округи “Буг”. “Запорожець” був приділений роевим в сотню, яка розміщувалась на території Радехівщини. Псевда командира сотні і командирів чот він не пам’ятає.

Для перезимування зими 1944–1945 років “Запорожець” разом зі ще одним стрільцем отримав призначення на присілок Воля Радванецька, який належить до села Радванці Радехівського району. Там удвох вони зготували собі криївку у stodолі під зложеною пашою. Через донос сексотів чекісти проводили там облави кілька разів, але їх не знайшли. Після 3-х чи 4-х безуспішних обшуків чекісти зрізали у stodолі кутовий стовп і так їх розкрили. Зброю (кріси) вони заховали окремо, і “Запорожець” так і не знає, чи чекісти знайшли її. “Запорожця” присуджено на 10 літ ув’язнення, яке він відбував у Воркуті. Про долю інших учасників підстаршинського вишколу, а також інших учасників його сотні “Запорожець” сьогодні не може нічого сказати.

— 31 —

Перша сотня УПА, яка утворилась весною 1944 року на Яворівщині, була сотня “Лева”. “Лев” у січні 1944 року перейшов кордон між Галичиною і Волинню — приблизно в той час, як і інструкторський склад старшинської школи, що тоді переходив у Карпати. Що робив “Лев” на Волині, мені нічого не відомо, однак, як зауважив я на одному з постів, “Лев” — це працівник сцени. В 1991 році почув я від повстанця “Вільхи” (Купновицького Мирона), що “Лев” працював у Львові в оперному театрі. Весною 1944 року “Лев” прибув з Волині і мав би бути направлений головним к-ром УПА в Яворівщину, за словами “Вільхи”, на к-ра сотні. Пізніше він стає к-ром куреня. Його сотенні — “Дністер”, “Петренко” і “Сян”. “Дністер” студіював десь в Бельгії, мав би мати ступінь оберлейтенанта німецької армії. “Петренко” — це Кузьменко Микола, офіцер радянської армії, вчився в Тернополі. Про “Сяна” нічого невідомо. Курінний “Лев”, за словами “Вільхи”, восени 1944 року ранений, лікувався в криївці десь коло Кутів, більшовики наскочили на криївку, і “Лев” застрілився, щоб не потрапити їм живим у руки.

З сотні “Лева”, як сказав вище, десь у травні 1944 року відійшло до 40-ка осіб, між ними і стрілець “Запорожець”, на підстаршинський вишкіл у Бібреччину, де командиром був хорунжий “Горинь”. “Горинь” після закін-

чення підстаршинської школи пішов ад'ютантом до провідника "Петра" – Кравчука Романа. За спомином повстанця "Явора" (Циганка Андрія) з с. На-конечне, в сотні "Лева", яку пізніше очолив сотенний "Дністер", командиром роя жандармерії був його брат "Лиско".

На початку серпня 1944 року в цю ж сотню, вже під командою сотенного "Дністра" ("Лев" у той час вже був курінним) вступив і повсталець "Явір", якому в сотні дали псевдо "Лисенко". Отже, були там три брати – "Лис", "Лиско" і "Лисенко".

Через територію дій сотні "Дністра" більшовики відправляли під конвоем на фронт новомобілізованих без всякої зброї і вишколу, мовляв, "на фронті получишь оружие от погибшего товарища". На такі групи мобілізованих насакувала сотня і пострілами вверх розганяла їх, щоб ті розійшлися по домівках. Під час однієї з таких операцій після звільнення мобілізованих "Лисенко" був ранений конвоем, який вів дану групу, і пішов на лікування. Його брати загинули в боях.

За спомином повстанця "Понуриго" – Михайлишина Андрія Степановича, його і повстанця "Могильного" родом з Городенка по зв'язку з Миколаївського повіту направлено в Яворівський повіт на хутір Шутова, що був перейменований в Козаківку, біля с. Бунів. Там їх приділили до пропагандивного роя в сотні "Дністра", завданням якого було проводити пропагандивні виступи серед населення. Ішли вони ночами в найбільші ліси Яворівщини і там проходили військовий ідеологічний вишкіл.

Про сотенного "Дністра" "Понурий" пам'ятає, що говорили про нього, нібито він був сержантом польської армії. У польській армії сержант — це 3-й підстаршинський ступінь після капрала і плутонового.

Із чотових сотні "Дністра" "Понурий" пам'ятає "Довбуша" і "Федочка". При сотні було кілька німців, що не змогли відійти зі своєю частиною, між ними один лікар. Штаб сотні ("Понурий" почот сотні називає штабом) посилав німців підривати більшовицькі танки. Сотня мала німецькі "фаустпатрони", які для підриву танків особливо підходили.

Поряд стояла сотня "Петренка", яка охороняла польовий шпиталь. У селях довкруги розташувались більші чи менші більшовицькі загони, так що заготівля харчів і води для сотень була доволі утруднена. Над лісом часто пролітали більшовицькі літаки. Настало 28 серпня 1944 р.

"Наше шатро, — згадує "Понурий", — стояло за 40 кроків від штабу. Було вже після обідньої пори. Раптом почулися густі постріли. Був ранений з нашого роя місцевий хлопець "Калина". Потім кулі пролетіли недалеко від штабу. Сотенний "Дністер" наказав палити документи. Чотові розташували розстрільну близько на кілометр. Але серії з мінометів ставали щораз частішими. Чулися несамовиті викрики щораз ближче. По дорозі бачив я кілька пораниених молодих хлопців, які під час обстрілу бігли просікою, замість лягти під товсту сосну. Лікар "Дем'ян" і медсестра "Женя" опікувалися раненими, яких ми несли у безпечніше місце.

Місцеві хлопці повели невеликий відділ в інший ліс – приблизно за 150 м. Ми повзли по-пластунськи, доки добрались до цього лісу. Смеркало,

і більшовики не пішли туди за нами. Ще ми чули їх крики і постріли, але вже були в безпеці. Ішли довго цим лісом. Над ранок прийшли в село (не пам'ятаю назви) і день перебули в stodolі, а вночі знову пішли далі. По дорозі хтось залишався і нас ставало щораз менше.

З нами був старший борець УПА "Горицвіт" і ще один борець із дивізії "Галичина". Він зібрав нас в невеликому лісі, повідомив про обставини, в яких ми опинилися, і сказав: хто не розконспірований у своїх околицях, може добиратись туди. Так я прибув у своє село Керниця. Що далі діялось із сотнями – мені невідомо.

На Воркуті на шахті №3 зустрів я бувшого сотенного "Петренка". Він також не знав про долю обох сотень.

Пізніше я дізнався, що чотовий "Довбуш" перебував у с. Віжомля на Яворівщині. Видно, більшовики знали про це. Як тільки "Довбуш" вийшов з хати, його вбив більшовик з автомата.

При сотні був обласний провідник ОУН "Славич", що раніше був ранений і налягав на ногу. Що з ним було далі, мені невідомо. Біля нашого шатра він провів радіозв'язок і ми слухали передачі зі світу. День чи два перед наступом більшовиків провідник "Славич", який увесь час перебував біля радіо, повідомив, що французькі війська звільнили Париж від німців". Це все зі спогадів "Понурого" про сотню.

Обласний провідник "Славич", про якого говорить "Понурий", — це, можливо, був хтось з окружного проводу і, поранений, лікувався в сотні, бо в обласному проводі, а тим більше обласним провідником чоловіка з таким псевдом не було. "Понурому" відомо, що в бою з нашого боку загинуло 11 повстанців.

Зі спогадів повстанця "Явора", який у сотні "Дністра" мав псевдо "Лисенко" і в той час був на лікуванні, та двох його односельчан (с. Наконечне на Яворівщині), бій 28. VIII. 1944 р. був у липовецькому лісі ("Понурий" не знає назви лісу). У бою загинув сотенний "Дністер" і ще більше 30-ти повстанців. Обидві — сотні і "Дністра" і "Петренка" були розбиті і більше як відділи УПА не існували.

За словами місцевого населення, бувший сотенний "Петренко" мав би працювати в 1945 і 1946 роках у Львівському МГБ. "Понурий" в ув'язненні у Воркуті стрічав "Петренка". Вивести тут правду доволі тяжко, хоч могло бути і таке, що "Петренко" справді деякий час працював у Львові в МГБ, а відтак більшовики використавши все, що могли від нього витягнути, арештували його, і "Понурий" міг стрічати його як в'язня "Речлагу" на території Воркути.

"Сян" з сотнею в бою в Липовецькому лісі не був, а пізніше з сотнею, за словами "Вільхи", був направлений за лінію Керзона (територія Польщі). Більше "Вільха" нічого не знає ні про долю "Сяна", ні про його сотню. З інших більших боїв УПА на Яворівщині слід назвати бій у селі Регізно, де вбито до 500 більшовиків,

В 1945 р. на Яворівщині організується новий відділ УПА під командою к-ра під псевдом "Бриль". Дійсне прізвище його Гамела Ярослав, родом

був з міста Яворова. До того він мав би бути районним провідником ОУН на Яворівщині. У відділі було понад 60 осіб.

В бою на присілку Верховина, що належить до села Чернилява, “Бриль” мав четверо ранених, а чекісти підібрали своїх на полі бою 3 машини вбитих. За спомином повстанця “Явора”, “Бриль” мав подібних боїв не менше 10-ти, і всі в основному вдалі.

Відділ “Бриля” проіснував на Яворівщині до початку 1947 року, аж доки не прийшла вказівка по можливості перебиратись за кордон на захід. Станом на 1991 рік з відділу “Бриля” в США проживають Лялюк Іван та Лучка Антін і в Австрії Меньок Семен. Про долю “Бриля” немає достеменної інформації. За даними Хархаліса Романа, який довгий час був політвиховником у відділі “Бриля”, “Бриль” загинув 28 травня 1947 р. в бою з польським військом на Ярославщині в Лапаївському лісі між селами Цетулею і Радовою. Похоронений на цвинтарі в Цетулі.

— 32 —

Особливої уваги заслуговує спомин повстанця “Понурого” про Юрія Липу. “Під час мого недовгого перебування на хуторі Козаківка (Шутова), що приблизно за 2 км від с. Бунів, у другій половині серпня 1944 р. ми почули жакливу вістку: на подвір’ї Яворівської тюрми було знайдено тіло відомого українського письменника Юрія Липи.

До нас доходила чутка, що Ю. Липа в Яворівській тюрмі. Щоб вирвати його з рук енкаведистів, 3 сотні воїнів УПА збиралися здійснити насок на тюрму. Коли знайшли місце, де большевицькі солдати замучили і поспіхом закопали тіло Юрія Липи, дали знати його дружині. Тіло письменника таємно поховали на цвинтарі в с. Бунів.

На Воркуті, в таборі шахти № 3 я зустрівся з Кунанцем Костянтином із села Наконечне. Ми згадували ті тривожні і напружені дні, проведені в розташуванні сотні “Дністра”. В розмові торкнулись теми смерті Юрія Липи. Кунанець сказав, що добре знав Ю. Липу. Письменник-лікар мав величезну бібліотеку, яка зберігалася у stodолі Кунанця. Юрій Липа наголошував: “Можуть загинути мої діти, моя дружина і я сам, а ці книги не сміють пропасти”. І книги пропали вже після смерті їх власника. Чекісти вивезли дві машини книг Юрія Липи, його родинний архів, його твори. Забрали енкаведисти Юрія Липу в с. Іванівки Яворівського повіту. Краєвий провід радив Юрію Липі виїхати за кордон з сім’єю, але письменник відповів, що рідної землі не покине”.

З розмови з “Понурим” я довідався про ще деякі цікаві факти з життя Юрія Липи. Перше, Юрій Липа після закінчення медичних студій у Познані працює лікарем у Варшаві. Там вславився він як дуже здібний лікар. У його житті був такий випадок. Він виліковує якогось польського генерала, якого ніхто не міг вилікувати. Після вилікування генерал написав якусь книжку і з вдячності за вилікування присвячує її Юрію Липі. Польські шовіністи, озлоблені цим фактом, пред’являють Юрію ультиматум: або він їде геть, або йому смерть. Так Юрій Липа опинився на Львівщині, де і замучили його чекісти.

Друге. На пропозицію виїхати за кордон з сім'єю Ю. Липа відповів, що рідної землі не покине. У розмові "Понурого" з Кунанцем той розказав йому, що Юрій Липа у сні бачив батька, який мав би йому сказати, щоб він, які б не були важкі умови, рідної землі не покинув. Це мало би послужити основною причиною, що Ю. Липа відмовився від виїзду за кордон.

З газети спогадів дочки довідуюсь таке. Ю. Липа — одеський студент, у 17 літ вже служив козаком-добровольцем морської піхоти Збройних сил УНР. Син письменника-тарасівця, міністра УНР Івана Липи Юрій переніс тяжкий тиф, що косив тоді нашу армію. 1923 р. помер письменник і лікар Іван Липа у Винниках на Львівщині.

На Спаса 1944 року, 19 серпня, під'їхали в бричці четверо — два офіцери НКВД і двоє солдатів. Звелили Липі взяти лікарські приладдя і вирушити з ними. Вони дали матері слово честі радянського офіцера, що батько повернеться через дві години. Через два дні закатованого, з прошитим кулями животом, запорпаного, як пса, під піском і камінняччям на подвір'ї колишнього "постерунку" знайшла і відкопала його мама — Галина Захаревич-Липа, художниця і страдниця. (За словами "Понурого", спочатку діти побачили білі полотняні мешти, які виглядали із піску і сміття, а вони знали, що такі мешти носив Ю. Липа).

Додати треба ще таку річ: проф. Лев Шанковський у своїй "Історії українського війська" на стор. 726, 29-й рядок зверху, пише: "...За підпільними звітами, згинув 2.VIII. у Витвиці Болехівського району др. Юрій Липа". Ці дані не відповідають дійсності.

Насправді є так, як я описав вище. Похований Юрій Липа в селі Бунів Яворівського району на Львівщині. Ще чув я і таке від людей: Юрій Липа носив у кишені підкову для щастя. Чекіст вистрілив у нього, і куля завернула від підкови рикошетом та вбила чекіста, який стріляв у Юрія Липу.

— 33 —

Отже, на території 2-ї групи ВО "Буг" діяли такі курені:

Курінь к-ра "Залізняка" — ТВ Любачівщина, Ярославщина (сотні "Шума", "Крука", "Калиновича", "Балая").

Курінь к-ра "Прірви" — ТВ Грубешівщина, Холмщина — відділи "Ягоди", "Дуди", "Голуба", "Чавса".

Ці обидва ТВ в середині 1945 року відійшли до 6-ї групи ВО "Сян".

Курінь "Ема", "Євшана", з листопада 1944 р. "Перемога". ТВ Сокальсько-Равська Округа, на захід від Бугу.

Курінь "Лиса" — Сокальсько-Равська Округа ТВ на схід від Бугу.

Курінь "Шугая". ТВ Золочівщина (сотні "Свободи", "Іванка", "Оверка", "Малинового").

Курінь "Холодноярці" — вихідці зі Львова. Курінний "Град" — сотні "Глухого" і "Грізного".

Курінь "Липея" — ТВ Львівська округа (сотні "Дира", "Січовика", "Голуба").

Курінь "Лева" — Яворівщина (сотні "Дністра", "Петренка", "Сяна"), відтак з 1945 р. відділ "Бриля".

Короткодіючі курені.

Курінь “Карого” (бувший окр. орг. моб.) Золочівщина.

Курінь “Юрченка” (б. надр. орг. моб.), Сокальщина (“Юрченко” став зрадником).

Курінь “Ударник” — Кам’янецьчина (Кам’янка Струмилова).

Курінь “Гонти” — Бібреччина.

Короткодіючі сотні.

Сотня “Орла” — розформована.

Сотня “Громова” — розбита фронтовими частинами.

Сотня “Марного” — розпалась після бою в Пирятині.

Сотня “Довбуша” — розбита німцями.

Підстаршинські школи.

К-ра “Гориня” — квітень–серпень 1944 р., Бібреччина–Золочівщина.

К-ра “Чавуна” — Лопативщина–Золочівщина, випуск у листопаді 1944 р.

Кожний курінь у повному складі нараховував 800–1200 осіб.

Тут треба додати, що з переходом до адміністративного поділу з областей на краї до ВО “Буг” (Львівський край) з приділеними територіями відійшов тільки курінь “Холодноріч” з м. Львова, а відійшли ТВ Холмщина і Грубешівщина (к-р “Прітва”) та ТВ Любачівщина і Ярославщина (к-р “Залізник”).

Бойові відзначення на території Львівського краю — група 2, ВО “Буг”, які вдалося встановити на основі матеріалів, переданих мені останніми місяцями від української діаспори, а деякі з пам’яті.

Золотий Хрест Бойової Заслуги І-ї класи

1. К-р ТВ “Ем”, “Євшан” — Пелип Дмитро — за наказом ч. 12 к-ра УПА-Захід від 28. IV. 1945 р.

2. К-р ТВ “Перемога” — Василяшко Василь з с. Завишень на Сокальщині — постанова УГВР — наказ командування УПА від 22. I. 1946 р.

3. У квітні 1945 р. к-р “Перемога” відзначений Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги.

Золотий Хрест Бойової Заслуги 2-ї класи

1. “Вороний” — к-р групи 2.

2. Поручик “Крутіж”.

3. Хорунжий “Орлик”.

4. Ст. вістун “Кармелюк”.

5. Ст. вістун “Таран”.

Золотий Хрест Заслуги

1. Крайовий провідник Львівського краю “Золотар” (Слюзар Дмитро Йосипович, з с. Бортники, Ходорівщина).

2. Майор-виховник “Ватюга” — к-р політвиховного відділу в штабі ВО “Буг” — Ваврук Василь з с. Себечів, Белзчина.

Срібний Хрест Бойової Заслуги І-ї класи

1. К-р ТВ “Шугай” (Котельницький Григорій з с. Підгірці на Золочівщині).
2. К-р ТВ “Лис” (Фолібота Михайло з с. Реклинець на Великомошівщині).
3. К-р куреня “Летун” – Сенюк Василь з с. Переводів.
4. Сотник “Горинь” — к-р підстаршинської школи у квітні-серпні 1944 р., відтак ад’ютант при провідникові Західних земель України “Петрові” (Кравчук Роман).
5. Поручник “Ігор” — редактор “Стрілецьких вістей” при штабі ВО “Буг”.
6. Хорунжий “Глухий” — к-р І-ї сотні куреня “Холодноярці”.
7. Ст. вістун “Атака”.
8. Булавний “Юрко”.
9. “Уляна” (УЧХ).

Срібний Хрест Бойової Заслуги 2-ї класи

1. К-р ТВ “Залізник” (Шпонтан Іван), у другій половині 1945 р. відійшов до ВО “Сян”, група 6.
2. Поручник “Павленко”.
3. Хорунжий “Сивий”.
4. Ст. стрілець “Скорий”.
5. Хорунжий “Вій”.

Бронзовий Хрест Бойової Заслуги

1. Майор “Аркас” (Рудий Володимир — Кам’янка Струмилова, шеф штабу групи 2 (ВО “Буг”).
2. К-р “Перемога” — к-р сотні, відтак ТВ.
3. Ст. бул. “Пушкар” — бунчужний ВО-2.
4. Ст. віст. “Шепеля”.
5. Ст. віст. “Скрегулець”.
6. Булавний “Біс”.
7. Булавний “Зор”.
8. Булавний “Кобзар”.
9. Ст. бул. “Нумер І”.
10. Ст. бул. “Нумер ІІ”.
11. Віст. “Крук”.
12. Ст. бул. “Прикрий”.
13. Ст. бул. “Пугач”.
14. Бул. “Савка”.
15. Бул. “Андрійко”.
16. Хорунжий “Кіран”.
17. Ст. віст. “Яремко”.
18. Ст. віст. “Недоля”.
19. Бул. “Савка”.
20. Ст. віст. “Троян”.
21. Ст. бул. “Амос”.

Бронзовий Хрест Заслуги

“Лада” — обл. реф. УЧХ

Одним з видів операцій на території Львівського краю були наскоки на райцентри. Робили їх в основному в 1944 і першій половині 1945 років. Пізніше більшовики вже настільки укріпились, що такі операції були неможливі. З тих чи інших джерел знаю про такі наскоки на Яворів, Комарно, Нові Стрілиська, Золочів, Радехів та ін. Суть наскоку полягала в тому, щоб у першу чергу звільнити людей, яких заарештованими держали в райцентрі до вивозу в віддалені райони Радянського Союзу, звичайно в Сибір або на крайню Північ. Другим завданням такого наскоку було якнайбільше знищити чекістів, які надзвичайно багато горя завдавали нашому населенню.

Втримати райцентр у своїх руках на якийсь час — день чи тиждень — повстанці ніколи не ставили собі за мету, бо на таку дію в нас не вистачало боєприпасів і всього іншого. Були випадки, що подібні сконцентрування ув'язнених до вивозу людей були і в деяких селах, наприклад, на південь від Радехова в с. Бабичі. Цей збірний пункт повстанці також розгромили і людей розпустили по домах. Одним словом, робили так, як підказувала повстанча совість і здоровий глузд.

Як подано вище, в квітні 1944 року мене назначено командиром групи 2, де до мого приходу був “Ярема” – Линда Остап. “Ярему” відправлено на моє місце — до старшинської школи УПА “Олені” в Карпатах.

За час німецької окупації на цій території до третьої декади липня полягло два обласні провідники ОУН — “Скала” і “Моряк” — під час облоги 19 липня 1944 р. влаштованої власовцями за розпорядженням німецької адміністрації, про що я описував вище.

У зв'язку з підготовкою до дій в новій дійсності — в большевицькому підпіллі, у м. Львові, яке мало права області, скорочено підпільну сітку ОУН до мінімуму. Обласного провідника Львова “Арпада” і ряд інших працівників ОУН виведено зі Львова в інші терени Галичини.

“Арпад” назначений обласним провідником Львівської області. Як вдалося мені недавно вияснити, “Арпад”, який з приходом до нас змінив псевдо на “Золотар”, а також деякий час “Кметь” — це Слюзар Дмитро Йосипович, 1919 р. народження, з с. Бортники коло Ходорова.

За даними його дружини Ірини, яку стрінув я на конференції Братства учасників ОУН-УПА 27–28 квітня 1991 р. у Львові, “Золотар” студював у Львові право, за першої большевицької окупації (1939 – 1941 роки) був учасником процесу 59-ти. У тому процес, здається, 6-х засуджено на кару смерті і розстріляно. Серед розстріляних був і близький друг Слюзаря, батько якого був українець, а мати мадярка, і він сам мав чи то прізвище, чи то псевдо Арпад. Арпад у мадярській історії — це основоположник династії угорських князів і відтак королів у 889–1301 роках. На пам'ять про свого розстріляного друга Слюзар прийняв псевдо “Арпад” і ним користувався, будучи обласним провідником м. Львова до відходу звідти в липні 1944 року. Будучи обласним провідником у нас, він деякий час користувався псевдом “Кметь”, відтак “Золотар”.

Десь осінню 1944 року змінено адміністративний поділ в сітці ОУН з областей на краї. Замість 4-х областей — Львівської, Тернопільської, Станіславівської і Дрогобицької встановлено 3 краї — Львівський, Подільський і Карпатський, а з другої половини 1945 р. — ще й Закерзонський край — землі, які опинились під Польщею.

“Золотар” стає провідником Львівського краю, Подільського — “Данило”, Карпатського — “Роберт”. Згідно з цим поділом і воєнні округи УПА також вписуються в ці краї.

Львівської на місто Львів фігурувала під шифром Група I, тепер не було, Група II — на території Львівського краю, або Воєнна Округа “Буг”, де командиром назначено мене. Група III, Подільський край, або ВО “Лисоня” — к-р “Остап”, Група IV, Карпатський край, ВО “Говерля” — к-р “Грім”. Колишньої Дрогобицької області, яка тепер ввійшла на північ від Дністра до Львівського краю, решта в Карпатський край і колись фігурувала під шифром група V, тепер, як і першої групи, також не було.

У другій половині 1945 року на землях Закерзонської України, які потрапили під Польщу, встановлено окрему адміністративну територію, в загальному названу Закерзонською Україною, або Закерзонщиною. Провідником на ті землі назначено члена Головного Проводу ОУН “Стяга”, “Стояра” — Старуха Ярослава. Він був історик, син колишнього нашого посла від Галичини до Віденського парламенту Австро-угорщини, член УГВР, член уряду Ярослава Стецька в 1941 р.

Військову групу на цій території названо група VI або ВО “Сян”. Командиром групи назначено мого заступника і члена штабу ВО “Буг” “Ореста”, “Чернява”, “Богдана” — Онишкевича Мирослава з Угнова.

— 35 —

Осідок крайового проводу ОУН Львівського краю в 1944 році в основному розміщувався в північній Бібреччині на території сіл Миколаїв, Підсоснів, Під'ярків, Селиска, Романів та ін. Одним словом, там, де розміщувалась організаційна референтура крайового проводу, керівником якої надалі був “Скитан” (прізвище Конрад), що походив десь із Стрілиस्क.

З крайовим провідником “Золотарем”, крім зустрічей і ділових розмов на території осідку крайового проводу, я часто стрічався в терені. На території Сокальсько-Равської округи за 1944 і 1945 роки, наприклад, я стрічався із ним 3 або 4 рази. Особливо запам'яталась зустріч у грудні 1944 року в Розджалові — селі на пограниччі районів Сокальського і Радехівського. Туди прибули до нас у справі бувші “Золотареві” підзвітні по сітці ОУН у Львові “Хмара” (прізвище Харків) до липня 1944 року к-р ВО на місто Львів, а в тому часі старшина для доручень ВО “Буг” та к-р куреня “Холодноярці” поручник “Град”. “Холодноярці” всі були вихідці зі Львова, в тому числі і поручник “Град”.

Склалось так, що в Розджалові ми перебували кілька днів в криївці надрайонового референта СБ “Сергія” (Бабський Олекса з Поториці). Увечері 12 грудня вийшли ми з “Золотарем” у справах у сусіднє село Ордів до

окружного “Бурого”, а вночі чекісти і пограничники оточили село і провели трагічну операцію, про яку описав вище (трагедія села Розджалів).

Загинув “Золотар” на Миколая (19. XII 1945 р.) в околицях села Любеля Жовківського повіту разом з повітовим провідником ОУН “Володимирком” і “Чайчуком” – старшиною для доручень у штабі ВО “Буг”. Убитих чекісти забрали в Раву-Руську і невідомо де похоронили.

Цей день, 19 грудня 1945 р., для нас був особливо трагічним. Крім “Золотаря” та “Володимирка”, загинув тоді шеф Головного Штабу УПА генерал “Перебийніс” – Грицай і референт пропаганди Головного Проводу ОУН “Тарас” – Маївський, коли переходили через Чехословаччину на захід, а також референти штабу ВО “Буг” майор “Аркас” та майор-виховник “Ватюга” разом з іншими повстанцями, що були з ними.

Дуже важливою рефентурою при керівництві Львівського краю була рефентура Служби Безпеки ОУН, яку очолював крайовий референт Служби Безпеки під псевдо “Мирон” – Дякон Ярослав з с. Дев’ятники на Бібреччині, полковник Служби Безпеки ОУН, відзначений Срібним Хрестом Заслуги, в минулому учитель, за польських часів політв’язень за участь в ОУН. Був я кілька разів у його хаті, навіть уночі перед облавою в Дев’ятниках, коли забрали головного редактора журналу “Ідея і чин” Петра Дужого (псевдо “Дорош”). Ми групою разом з “Мироном” і крайовим провідником “Золотарем” над ранок виходили з с. Дев’ятники в ліс і наткнулись на перші стежі чекістів, які підходили під Дев’ятники для проведення облави. Та ми після невеликої перестрілки вдало відірвалися від них.

Співробітники Мирона були “Степан” (Прокопів Богдан) і “Гайдар”. Степан мав десь 35–40 років, у минулому політв’язень польських тюрем за участь в ОУН, “Гайдар” – молодий, енергійний і дуже здібний. Загинув “Гайдар” десь на початку 1946 р.

“Мирон” постійно інформував мене про методи боротьби чекістів з нашим підпіллям, організуванням чекістами сексотів (секретних сотрудників) та засиланням агентів у наші ряди. Пам’ятаю один з протоколів, який для інформації “Мирон” давав мені читати, де жінка – член ОУН десь у Станіславові влюбилася в чекіста і співпрацювала з МГБ. Протокол був доволі обширний, десь поза 20 сторінок машинопису з хронологічним описом подій.

Але найбільш цікавою була моя остання зустріч з “Мироном” літом 1946 р. у лісах на захід від сіл Вибранівка, Бринці, Бориничі — все це на південний захід від Бібрки. Стрінувся я з “Мироном” і “Степаном” в умуволеному місці, і звідтам повели вони мене до криївки десь більше ніж за кілометр від місця зустрічі. У криївці остався в той час один зі співробітників “Мирона” Горошко, не пам’ятаю, псевдо це чи, може, навіть прізвище, бо він перед відходом у підпілля був у Львові комендантом поліції, чи, як вони називали, комісаром, так що багато його знали і на прізвище.

У криївці держали в той час большевицького агента і почали з ним вести розслідування справи. Агент, користуючись цим, що він один на один з Горошком, схопив садовий ніж, який оказався в криївці під рукою, і хотів

завдати Горошкові удар у шию, але садовим ножом не так легко це зробити, бо він скривлений і від удару закрився, так що Горошко зміг побороти противника і зв'язати підслідного агента. “Мирон” зі “Степаном” почали розмову сміхом, що, мовляв, як же це так, ми ж домовились, що ви будете співпрацювати з нами проти чекістів, а ви таке витворюєте. Але, мовляв, це все ще можна наладити.

Читав я і частину протоколу допиту того агента, бо справа ще не була закінчена. Сам він якийсь навіть трохи письменник, прізвище “Чорнобіль”, співпрацював з чекістами протягом 30-х років і виконував роль їхнього агента в боротьбі чека проти СБУ (Спілки Визволення України).

У протоколі він описував свої дії в 30-х роках проти “врагов народа”, а також свої “подвиги” в світі жуликів, з якими також доволі багато справ було в нього. Тепер його підсунули в наші ряди на території Золочівської округи під псевдом “Чигирин”, і, виконуючи роль пропагандиста, він добився до того, що став працювати в окружній референтурі пропаганди. Я і самі читав написані деякі ним речі, особливо один реферат, де він вихваляював успішність досягнень України на міжнародному відтинку в тому, що вона стала членом Організації Об'єднаних Націй. Тоді був 1946 рік.

Коли мені давали читати ці його реферати, то зразу можна було сказати, що він на 80 або більше процентів чекістський агент. Так що за ним давно слідкували, а офіційно об'явили йому, що його як здібного пропагандиста, мабуть, доведеться забрати у крайову референтуру пропаганди.

Але несподівано стався такий випадок. Одного стрільця десь із околиць Гологоди, який був у курені “Шугая” (Тактичний Відтинок на Золочівщині) “Чигирин” завербував в агенти і той, будучи у відділі УПА, вже не пам'ятає, в якій сотні писав розвідчі дані чекістам про дії підпілля і клав записки на умовних пунктах.

Одного дня сталося так, що туди тереном проходили з Бібреччини в Золочівщину повстанці “Левко” десь із с. Германів на Глинянщині, який до того часу працював бойовиком в обласній охороні, і “Голуб” з с. Бродки на Миколаївщині, на південь від Львова, який колись був навіть сотенним у курені “Липея”, а відтак в сітці ОУН. На лінії зв'язку якимось виявився і цей стрілець-агент і запропонував їм вступити до його хати, щоб відпочити і перекусити. В хаті дали їм повечеряти, а стрілець-агент сам пішов на стійку. За той час він зумів зорганізувати групу чекістів, які спеціально засіли десь за рогом хати, і як тільки повстанці вийшли з хати, їм накинули мішки на голови і пов'язали, як баранів. Стрілець-агента розшифрувала наша Служба Безпеки, і той зізнався, що на агента оформив його “провідник “Чигирин”.

“Чигирин”, щоб він не встиг довідатись, що його агент провалився, негайно викликали в крайову референтуру пропаганди, а насправді у крайову Службу Безпеки, а про виклик вгору його заздалегідь попереджували як “здібного” пропагандиста, так що він і не здогадувався, куди їде.

Як тільки його ув'язнили, він признався, що він капітан МГБ і погодився на співпрацю з Службою Безпеки, так що до того часу, коли я бачив

його після “змагу з Горошком”, він у всьому зізнавався, тим більше, що він чув від чекістів, що деякі їхні агенти переходили до співпраці з нашим підпіллям і допомагали вести боротьбу проти чекістів. Яка доля “Чигирина”, я не знаю, бо я відійшов з тих теренів, а пізніше я вже “Мирона” не стрічав, але думаю, що його як агента-чекіста знищили.

Коли я був в ув’язненні в Києві в республіканській тюрмі МГБ (Короленка, 33) в 1946 році, слідчий Дубок (начальник слідчого відділу) ставив мені запитання, чи я не чув щось про “Чигирина”. Я хоч і здогадувався, про кого йде мова, відповів, що стрічав у Сокальщині кушового “Чигирина”. Він тільки махнув рукою, що, мовляв, такі сошки мені говориш, і додав, я маю на увазі письменника Чорнобіля під псевдом “Чигирин”. Я тільки казав, що щось про такого письменника, як Чорнобиль, не чув. А він у відповідь додав, а хіба у вас (мав на увазі в підпіллі) були якісь визначні письменники? Що треба було розуміти, що на визначних письменників тільки в большевиків “монополія”.

На основі цієї розмови я зрозумів, що після арешту нашою СБ капітана МГБ Чорнобіля – “Чигирина” вони втратили слід і вважають його зниклим безвісти. Цікаво, що сьогодні сказав би слідчий Дубок, начальник слідчого відділу по боротьбі з націоналізмом при слідчій частині республіканського МГБ, якщо він ще живе, що собою являє большевицька “монополія” на визначних письменників, коли всі вони покидали партійні квитки і згадують про ті часи, як про неприємний сон.

Референтом Другої чи, вірніше, першої референтури — організаційної референтури крайового проводу — і далі був той же “Скитан” — Конрад, який в дотеперішньому обласному проводі вів цю референтуру. Осідок свій він мав, як вказую вище, в районі сіл Миколаїв, Підсоснів, Під’яроків, Селище Романів (північна Бібреччина), а десь у середині 1945 року перебрався на присілки на північ від с. Мелна Рогатинського р-ну. Присілки ці були розміщені на річці Сверх. Назва їх мені не пригадується — Бистра і ще якісь. Належали вони, здається, до Стрілиськ, не знаю, Нових чи Старих.

Пам’ятаю, що місцеві працівники куща “Дуб”, “Цех”, його брат “Со-йка”, а також “Буйний”, який пізніше загинув разом з повстанцем з моєї охорони під псевдом “Пластун” (Паливода Євген з Глібович Великих), співпрацювали з керівником осередку охорони крайового проводу під псевдом “Вуйко”.

Десь у першій половині 1946 року “Скитан” загинув, не знаю точно, в яких обставинах.

Референтом пропаганди в крайовому проводі був “Зубер”, який загинув десь у 1945 році. Керівницею жіночої сітки була “Лада” – Козак Ірина – дочка священика з якогось із сіл недалеко від Стрілиськ. Відзначена вона за свою діяльність Бронзовим Хрестом Заслуги, про що подано в наказі ч. 12 к-ра УПА-Захід від 28. IV. 1945 р.

Заступницею її була “Марта”, яка прийшла до нас десь у кінці 1944 року. Це була дружина одного з відомих в ОУН братів Голоядів. Коли вона прибула до нас, чоловік її вже не жив, а з братом чоловіка під псевдом

“Чиж”, що загинув у Розджалові, “Марта” стрічалась у Розджалові незадовго до смерті “Чижа” (13. XII. 1944 р.). У Розджалів і його околиці “Марта” приїжджала у справах жіночої сітки ОУН. Пізніше “Марта” працювала у відділі пропаганди краєвого проводу. Про “Ладу” чув я, що вона була арештована. Тепер вона живе у Мюнхені. Про “Марту” не знаю нічого.

Референтом господарчого відділу в області, а відтак краю був “Перський” – прізвища не знаю. Походив з Ходорова. У 1945 р. і пізніше цей відділ уже не діяв, і про долю “Перського” тепер я нічого не знаю. Пам’ятаю, що брат “Перського” під псевдом “Скорик”, бувший офіцер польської армії, був інструктором у підстаршинській школі під керівництвом к-ра “Гориня”, про що згадував вище.

— 36 —

У зв’язку з тим, що осідок крайового проводу Львівського краю розміщувався, як правило, на схід чи на південь від Львова, а штаб ВО “Буг” з північного боку, мені доводилось дуже часто переходити по цих теренах, як правило, лінією зв’язку з Бібреччини в Сокальщини, тобто між крайовим проводом і проводом Сокальської, а після реорганізації Сокальсько-Равської округи.

До половини 1945 року переходив я часто і кордон між Польщею та Радянським Союзом для контролю підзвітних частин УПА на Любачівщині і Ярославщині к-ра “Залізняка”, а в Грубешівщині і Холмщині — к-ра “Прірви”. Проникали в той час на польську сторону і деякі наші відділи з радянської сторони, бо тут, на схід від кордону, була безперервна нагінка за нами, облавам не було кінця, а там можна було вільно відпочити. Облав у той час там узагалі не знали. Кордон з польської сторони в той час ще зовсім не був обсаджений погранвійськами, а з радянської був обсаджений доволі сильно, але ще не так загерметизований, як пізніше, коли провели дротяні огорожі 2 м висотою та електросигналізацію.

Радянські пограничники тоді контролювали ще й польську сторону, так що, пройшовши кордон, треба було обов’язково старатися пройти через якесь село, бо в іншому випадку пограничники з собаками ішли по сліду і могли в той спосіб потрапити на місце постою. Далі просування по території було доволі безпечним, бо там чекістської наволочі крутилось далеко менше, ніж на радянській стороні.

Для зв’язків з верхніми чинниками з проводу західних земель України чи навіть з центрального проводу доводилось мені бувати і за межами Львівського краю. Наприклад, у 1944 і першій половині 1945 р. я був 2 або 3 рази в Бережанщині. Остання точка, в якій я був, — село Конюшки; запам’яталось мені, що з цього села був організаційний референт крайового проводу Подільського краю (псевда не пам’ятаю), який ще за польських часів був у підпіллі і показував мені метод свого укриття від польської поліції. Метод полягав у тому, що він спорядив собі криївку на густих деревах у лісі і поляки ніяк не могли знайти його. Крайовим провідником Подільського краю був тоді “Данило”.

Один раз звітував я там усно заступникові Головного к-ра УПА “Лемишеві” — пізніше полковник “Коваль” (Василь Кук). Я якраз тоді прибув з польської території, але звітував також про всі новини нашого краю. У вимогах до мене він здався мені далеко більше суворішим від Головного к-ра УПА Тараса Чупринки. Він уже тоді заступав Головного к-ра УПА.

Бачив я там тоді також референта СБ Центрального проводу “Михайла” (Арсенич), Гол. к-ра УПА Чупринку, провідника західних земель України “Петра”, а також референта СБ на території УПА-Північ “Смока”. Зі “Смоком” стрічався я в 1942 р. в м. Дубно. Він тоді був під прізвиськом Драпач. Більше я його не бачив і про його долю мені нічого не відомо.

З розмов в ув’язненні в Мордовських таборах з Шумуком Данилом чув я, що нібито “Смок” мав доволі неприємні справи, пов’язані з його жінкою, яка мала би бути підслана чекістами і натворила багато “ділов” доволі неприємного характеру. Жінку цю під псевдом “Ліда” стрічав я літом 1943 року. Вона тоді тільки з’явилась у тих теренах (Сарненщина) і приходила в відділ читати лекції на медичні теми — перша поміч страждалому, гігієна повстанця і т. ін. Я був командиром сотні. Вона і мені ставила питання, як я стежу за кухнею та за людьми, які там працюють, бо, мовляв, це особливо важливе місце для ушкодження здоров’я людей через підкидання отрути, чи якогось іншого шкідливого засобу. З вигляду вона була красуня, так що дуже можливо, що вона спеціально була підслана чекістами для ведення людиної роботи, яку вона і доконала на “Смокові”.

З тією ж метою (зв’язок з проводом західних земель України) був я кілька разів і в Рогатинській окрузі ОУН, яка після реорганізації на краї входила у наш Львівський край, хоча там жодний з відділів УПА не підпорядковувався керівництву ВО “Буг”. Особливо запам’ятався мені останній прихід туди літом 1946 р.

Десь на північний схід від Рогатина, так, мабуть, з 10 км, лежав хутір “Голодівка”, що відносивсь до села Підгороддя. Було в ньому більше 10 дворів. В лісі на північ від цього хутора на віддалі більше кілометра була так звана Лиса гора. Там під доволі великою скалою, здається, вапняка, побудував місцевий куш криївку. Під час побуту там я ночував у тій криївці.

Прибувши в 1946 р. на це місце, я побачив доволі дивне видовище. Криївка була підірвана, і кругом по деревах розвішено, може, з 5 десятків бинтів для перев’язки ран, що звисали з дерев, довжиною по 5 і більше метрів. Коли вітер їх колихав на всі боки, то виглядало це доволі дивним видовищем, ніби в казці.

При зустрічі з провідником західних земель “Петром” (Кравчук Роман) він розказав мені таке. Під час однієї з облав на цій території більше 10-ти осіб, у тому числі і він зі своїм ад’ютантом, окружний Рогатинщини “Шпак” та інші працівники ОУН сховались у ту криївку. Большевики знайшли її. Вхід був не дуже замаскований, бо там був ряд лисячих нор, які порозмульовала дощова вода, так що і цей вхід виглядав на розмиту водою лисячу нору.

Чекісти для перевірки опустили у нору одного солдата, підв’язаного на шнурах, щоб у разі потреби його витягнути наверх. Солдат, опустив-

шисть униз, у темноті не побачив нічого, але в одному кутку помітив, як дотлівала спалена кимось з повстанців записка (у критичному становищі повстанці завжди пошту спалювали). Солдат тоді звернувся до свого командира: “Товариш лейтенант, дайте спічку, я поспотру, там що-то блесіть”. Виходу не було. Котрийсь з повстанців пустив по ньому серію з автомата. Його на шнурах моментально витягли наверх. У криївці почалося замішання, не знали, на що рішитись. Ад’ютант провідника “Петра” сотник “Горинь”, учень старшинської школи УПА-Північ у 1943 р., а відтак у 1944 р. командир підстаршинської школи на території північної Бібреччини і Золочівщини, а після цього помічник провідника “Петра”, що мав організовувати зв’язки, охорону і все необхідне для проводу західних земель України, у цій ситуації зголосився добровільно вийти наверх і спробувати пробиватись з оточення. Однак як тільки він з’явився наверху, кілька серій з автомата вбивають його на місці. Після смерті він відзначений ступенем сотника УПА і Срібним Хрестом Бойової Заслуги 1-ї класи.

Присутні в криївці, між ними і окружний “Шпак”, вже приготували пістолети, щоб дати собі кулю в лоб у цьому безвихідному положенні. Провідник “Петро” вирішив спробувати полізти в одну з лисячих нор і в той спосіб залишити загрожену криївку. Під скалою лисячі нори були пороблені в піску, деякі з них були навіть дуже порозмивані дощовою водою.

В одну нору влізли всі, а було їх десь 12, останній загриб за собою вхід піском, щоб не було видно, коли ввійдуть у криївку, та й на випадок мінування забезпечитись. Большевики за той час замінували криївку і підірвали частину скали. У криївці було багато перев’язочних бинтів, і вибухова хвиля повикидала їх на дерева. Саме тоді я бачив це “казкове видовище”. Завдяки тому, що повстанці закрили за собою отвір, вибухова хвиля нічим не зашкодила їм, так що всі вони осталися живі і здорові, тільки трохи настрашені. Так завдяки провідникові “Петрові” всі повстанці залишились живими.

Провідник “Петро” сказав мені, що ще й тепер, якби його застукала облава в цих місцях, то він спокійно б сховався в цій криївці. Заховався б в одній з лисячих нор уже випробуваним методом.

Коли я був у Львові під слідством у 1947 році, старший лейтенант, а відтак капітан Солоп, начальник 2-го відділення слідчого відділу обласного МГБ, розказував, як вони знайшли “бандеровський бункер – госпиталь, но там был только один человек”. З’ясувалося, що цю операцію проводило Львівське МГБ, хоч це територія Станіславщини, і він був при цьому присутній. Я тільки подумав: ех, якби ти знав, скільки людей ви тоді залишили живими, ти б не так говорив, а кусав собі пальці.

З тієї зустрічі осталась мені в пам’яті доволі характерна розмова між провідником західних земель “Петром” і референтом Служби Безпеки Головного проводу ОУН “Михайлом”.

На початку 1946 року (здається, у березні або квітні) у Сокальській окрузі загинув референт СБ окружного проводу “Голуб” — походженням зі Східної України, який у 1940 році приїхав у Львів і працював як артист у

котромусь з театрів Львова, здається, танцюристом. З моїм приходом на Львівщину (квітень 1944 р.) я вже застав його на посту окружного референта СБ.

У той час через дуже часті випадки провокацій з боку так званих “східняків”, з якими чекісти скорше знаходили спільну мову, ніж з вихідцями з Західної України, до “Голуба” дехто ставився з застереженням. У розмові “Михайло” сказав: до “Голуба”, тобто окружного есбіста Сокальщини, також дехто ставився з застереженням, як до “східняка”, але він у критичному положенні дав собі кулю в лоб, а не здався чекістам. “Петро” відповів: хто знає, як там було, там могла і ця баба його застрілити, маючи на увазі окружну референтку жіночої сітки Сокальщини “Віру” (Данилюк Дарія зі Звенигорода під Львовом), котра була його нареченою, чи, може, навіть дружиною, бо вони могли в той час таємно повінчатись; обоє вони разом загинули у криївці. А мені ще раніше хтось сказав, здається “Степан”, що провідник “Петро” — це свого роду супересбіст. Я тоді і подумав, що справді, подали мені дуже влучну характеристику про “Петра”, якщо він у тому випадку висловлює сумніви щодо “Голуба”.

Увечері 29 червня 1991 р. мене випадково познайомив один працівник штабу Руху у Львові з чоловіком з Івано-Франківської області, котрий розказав, що в околицях села Ферлеїв знайдено якийсь архів ОУН у бідоні з-під молока і що цей архів мало не потрапив у руки чекістів, але тепер він у безпечному місці і його будуть розбирати спеціалісти, бо якщо його так просто відкрити, все може все розсипатись через довгий термін зберігання. При тому була мова, що десь трохи давніше чекісти мали б знайти якийсь скарб ОУН чи УПА, може, навіть дуже великий.

Справді, в розпорядженні господарчого відділу були дорогоцінності, даровані людьми для організації ОУН у так зв. Бойовий Фонд, а також дорогоцінності, забрані членами організації ОУН, які перед відходом у підпілля служили в поліції і забрали їх у жидівського населення, щоб вони не потрапили в руки німців, які розстрілювали жидів, і передали їх організації ОУН, а також дорогоцінності, конфісковані в наших ворогів та сексотів, які підлягали знищенню за свою діяльність в користь ворога.

Під час моєї останньої зустрічі з провідником “Петром” я був присутній при передачі дорогоцінностей господарчим Львівського краю “Перським” провідникові “Петрові”. В моїй присутності відбувся і перепис цих дорогоцінностей. Були там у золотих монетах долари США, царські золоті монети по 5 і 10 карбованців (інших, здається, не було), а також дорогоцінні вироби з золота та інших металів: обручки, перстені, кульчики, браслети та інші ozdobi. Деякі з них були з дорогоцінними каменями.

Я тепер не можу сказати, скільки всього цього було, але, здається мені, не більше як 2–3 кілограми. При захороненні цих дорогоцінностей були присутніми провідник “Петро”, окружний Рогатинщини “Шпак”, господарчий референт Львівського краю “Перський” і я та ще один з місцевої сітки ОУН, тобто, здається, 5 осіб. Не знаю, хто з них остався в живих, крім мене. Будучи в ув’язненні в мордовських таборах, чув я від людей з Рогатинщини,

що окружний “Шпак” був живим у руках чекістів і або зовсім не відбував ув’язнення, або відбув якийсь невеликий строк. Провідник “Петро” загинув у невідомих мені обставинах, про долю “Перського” не знаю нічого. Також не знаю, яка доля одного чи двох чоловіків з місцевої сітки ОУН, які закопували ті дорогоцінності.

Думаю, що раз “Шпак” остався живим, то до мого виходу з ув’язнення (грудень 1971 року) він повинен був передати комусь з компетентних наших людей відомості і місце заховання тих дорогоцінностей. Але дуже можливо, що коли говорили 29. VI. 1991 р., напередодні дня проголошення незалежності, про знайдений чекістами скарб ОУН чи УПА, то мали на увазі якраз ті дорогоцінності, свідком заховання яких був і я. Це ще треба точніше перевірити, де і який скарб знайдений чекістами. Але поки що я на це не маю можливості.

— 37 —

У 1946 році, здається, у травні, в лісах на південь від Львова стрічався я останній раз з Головним командиром УПА “Тарасом Чупринкою” – Шухевичем. Він сказав мені, що УГВР 22 січня 1946 р. призначила мені ступінь майора і відзначення Золотим Хрестом Бойової Заслуги 2-ї класи та поздоровив мене з цієї нагоди. Наказ про аванс і відзначення Бойовим Хрестом отримав я від к-ра УПА-Захід трохи пізніше.

“Тарас Чупринка” передав мені усно інструкцію (писаний наказ від к-ра УПА-Захід одержав я дещо пізніше) про перехід УПА від повстанчої тактики до глибоко підпільної, де ставилось основною вимогою політичнопропагандивні дії. На основі цієї інструкції мною в деяких відділах безпосередньо, а в інших через старшин для доручень зі штабу ВО “Буг” розформовано діючі тоді відділи УПА невеличкими групами по 3–5 осіб і розподілено в ряди місцевої сітки ОУН. І хоч в основному була поставлена ціль ведення політично-пропагандивних дій, але ще довго доводилося зводити бойові сутички з чекістами — десь до 1951 року і довше. Так від літа 1946 р. на території Львівського краю (ВО “Буг”) відділи УПА перестали існувати. Залишились вони тільки в більш придатних для цього теренах — у Карпатах та глибоких лісах Полісся.

Я остававсь далі як військовий референт у крайовому проводі Львівського краю. Крайовим провідником на місці полеглого “Золотаря” став бувший обласний провідник Дрогобиччини “Федір” – Зіновій Тершаковець. Я стрічав його останній раз десь у листопаді 1946 р.

В той же час (кінець листопада або перші дні грудня) отримав я в крайовому проводі пошту від центрального проводу і гроші для пересилки за лінію Керзона крайовому провідникові “Стягові”. Такі речі пересилав я і раніше, а до літа 1945 р. і сам переносив, коли переправлявся через кордон для інспекції відділів УПА.

Тепер взяв я зв’язкових 3-х осіб з охорони осередку крайового проводу — псевдо одного “Крук”, інших двох не пам’ятаю, котрі вже раніше переправлялись з поштою за кордон і знали всі входи і виходи. Пошту ніс я сам і попередив зв’язківців, що на випадок, якби я загинув, то

вони обов'язково мають забрати мою польову сумку і пошту передати за призначенням або в крайньому випадку спалити. Вона в руки ворога не повинна потрапити. Гроші і пакет десь, мабуть, зо три кілограми несли зв'язківці. Так ми прийшли з лісів на південь від Львова в Сокальщину до окружного провідника "Бурого" – Притулка Яків з с. Яструбичі Радехівського р-ну. Тут я ще мав узяти трохи грошей у нього і все це зв'язківцями відправити за кордон, а сам остатись для зимівлі на території сіл Радванці, Яструбичі, де для мене приготували осідок на зиму "Левадний" – Форина Ярослав з Радванець і "Білий" – Сарчук Василь з Ордова. Переднювати я пішов у криївку "Бурого", а всі 3 зв'язкові в криївку бойовиків при окружному проводі. Вечором зв'язківці мали відправитись далі за кордон, а я в свій осідок. Днем пересуватись було неможливо через велику кількість большевиків у терені та широку сітку сексотів.

Склалося так, що вдень випав сніг, і я не міг увечері вийти, щоб не розконспірувати криївку, оставивши на снігу слід при виході. Криївка була на полі при польовій дорозі, через яку зимою тільки раз на тиждень, у вівторок, переїжджали селяни з Яструбич на базар. І щойно у вівторок вечором до криївки мали під'їхати саньми двоє чоловіків з присілка Городище, недалеко розміщеного, привезти для "Бурого" пошту, а також хліб, воду і все необхідне. З ними я міг виїхати з криївки. Довелось чекати вечора вівторка. Побудована була криївка на полі, десь, мабуть, 2,5 x 2 м і висотою в зріст людини. Всередині двоповерхові нари для спання 4-м чоловікам і невеликий столик для писання. Перехід до криївки був під дорогою десь 60–70 см висотою і до 6 м довжиною. Головний вхід був пристосований під деревом при дорозі, а далі за кущем лози — другий вхід. Всі заходили головним входом, під деревом, а після цього "Левич" замасковував вхід і босими ногами, щоб не оставити слідів, ішов до другого входу за кущем лози. Там десь і був пристосований отвір для вентиляції. Між першим і другим входом була встановлена посудина для природних потреб.

Коли виявилось, що мені в криївці треба перебути кілька днів, я запитав "Бурого", хто знає про криївку. Він відповів, що знають лише 2 чоловіки, які мають доставляти пошту і харчі, а вони надійні люди. Вони помагали будувати криївку. Але, додав він, був один раз випадок, що коли вони з "Левичом" виходили з криївки, надійшли два його зв'язкові — "Дунай" і ще один, які ішли на зв'язок з округи до надрайонового провідника "Кременя". Я думаю, додав він, що вони думали, ніби ми стояли за деревом.

— 39 —

З понеділка на вівторок, уночі, близько 1 години, почули ми, що хтось підходить до криївки, а по мерзлій землі особливо добре чути. "Левич" підійшов до вентилятора і почув російську мову. Значить, большевики. Ми з "Бурим" почали палити: я свою пошту, яку ніс за кордон, а "Бурий" свої документи, які треба було знищити. "Левич" у той час підліз вдруге до вентилятора і не знаю, з якої причини вистрілів уверх з автомата. Видно, що над вентиляційним отвором він почув безпосередню присутність когось із

чекістів, та й нерви не видержали. Большевики дали щось зо два постріли і ранили “Левича” в голову. “Левич” уже ледве проліз по проході до криївки і з трудом вимовив, що ранили його в голову, вийняв пістолет і застрілювався.

Большевики дали ще з десять пострілів і замовкли. Що робити, питаю “Бурого”, треба спробувати піти на другий вихід, бо не може бути, щоб большевики знали про нього. В мене було дві гранати і в “Бурого” граната, в обох нас автомати та пістолети. “Бурий” відповів: ви ідіть і спробуйте пробиватись, а я останусь, бо дуже погано почуваюся. Він справді був нездоровий, а тут ще й повно диму від спалених паперів.

Я надів ремінь з патронташем і пістолетом із гранатами за ременем і автоматом ППС в руках перебравсь через мертвого “Левича”, а далі вже нічого не пам’ятаю. До посудини для природних потреб між першим і другим входами я вже не дібрався. В один момент, пам’ятаю, зробилось мені солодко в роті.

Привели мене до притомності на полі наверху над криївкою десь близько 9-ї години ранку. Коли я відкрив очі, то два чекісти тормосили мене за руки, роблячи штучне дихання. Значить, приблизно від 2-ї до 9-ї години я був непритомним.

Пізніше в документах заведеного на мене діла запишуть, що “задохнувшись ракетным газом”. Тут щось не зовсім так, бо з 10 пострілів після поранення “Левича” ніяк не виглядають на постріли ракетниць. При тому ракета після пострілу, доки згорить, видає доволі сильне шипіння, а тут нічого не було чути, а диму було повно від спалених паперів, так що зорієнтуватись ніяк не було можливості.

Штани на мені були розірвані. Видно, як витягали мене з криївки, то розірвали їх. Ясна річ, що ні ременя, ні зброї не було на мені. Не було і годинника та компаса, які я мав на лівій і правій руках. Були також почищені всі кишені і, що особливо цінним було для мене, це курвіметр (прилад для вимірювання віддалі на топографічних картах), який отримав я ще в кінці 1944 року від “Тараса Чупринки”.

У перший момент мене відразу потягнуло блювати, і я виблював усе, що було всередині. На запит одного віком старшого з чекістів, як пізніше довідався, це полковник МГБ Терентієв, про моє прізвище і псевдо я відповів, що я зв’язковий під псевдом “Петрусь”, а прізвище назвав Кругів Іван.

Де ділись мертвий “Левич” і “Бурий”, я нічого не знав і не бачив. Мене одягнули у ватні штани і якийсь демісезонний плащ. Моя шинеля з зеленого англійського сукна, яке тоді вживали в радянській армії, була з мене знята і я її більше не бачив. Шапки моєї також не було, а натягнули на мене якусь стару військову шапку. На полі при розпаленому в кількох місцях вогні було, мабуть, з 30 большевиків.

Дослідник історії УПА майор П. Содоль передав мені із збірника документів і матеріалів погранвійськ СРСР статтю, де описано акцію ліквідації Сокальсько-Равського окружного проводу. “17 декабря силами погранчастей округа при проведении операции по ликвидации окружного провода ОУН был задержан бандит. Последний дал показания о местонахождении

двух схронов, в которых должны скрываться руководство окружного провода ОУН и его охранная боевка.

Реализуя данные, группа под командой командира 109-го пограничного полка подполковника Грохова в этот же день провела операцию. Схрон, в котором должна была скрываться охранная боевка, оказался пустым. При вскрытии второго схрона из последнего по группе был открыт огонь из автоматов. В результате решительных действий группы сопротивление бандитов было сломлено. Схрон забросан гранатами, после чего из него извлечены и опознаны два трупа — проводника окружного провода ОУН и политреферента окружного провода ОУН. Из этого же схрона извлечен контуженный третий бандит. Захвачены трофеи: автоматов — 2, пистолетов — 4, патроны, гранаты, пишущая машинка, документы и литература окружного провода ОУН и советских денег в сумме 137 000 рублей.

Заместитель начальника
Пограничных войск Союза ССР
Генерал-лейтенант Петров.

“Извлечен контуженный третий бандит” — це я. Однак чомусь у документах при моєму слідчому ділі сказано — “задохнувшись ракетным газом”. Тут якась нероз’яснима загадка.

Як виходить зі статті, серед трофеїв забрано машинку до писання і 137000 карбованців. Враховуючи реформу грошей 1947 р. і девальвацію 1961 р., це на теперішні гроші 13700 карбованців. А я взагалі не орієнтувався, скільки я ніс грошей. Думав, що там було більше.

— 40 —

Мене посадили на вантажну машину разом з півтора десятком большевиків і завезли в Великі Мости, тодішній найближчий райцентр, а через кілька годин до Львова.

У Мостах відбулась така сцена. Я сидів на стільці в приміщенні МГБ і коло мене стояло два солдати на стійці. Але відхилились двері, і я побачив кількох чекістів у коридорі та почув якесь жваве перешіптування. З’ясувалося, що вони вже в Мостах показали мене через щілину між відкритими дверима і одвірками одному зі своїх співпрацівників, який раніше був у наших рядах під псевдом “Голуб”, про якого я вище описав, як він попав у руки большевиків, захоплений агентом, завербованим через “Чигирину”. Він погодився на співпрацю з большевиками і через щілину в дверях упізнав мене. А оскільки ми в Мостах були, мабуть, 2–3 години, то в той час один із чекістів у чині капітана запитав мене, як моє псевдо, на що я відповів: “Петрусь”, а він у відповідь питає: а ти не “Вороний”? Так що я тут уже побачив, що хтось упізнав мене.

Про “Бурого” пізніше, вже у Львівській тюрмі на Лонцького, під час слідства сказав мені Терентієв, підполковник-чекіст, що “Бурий” зірвав гранату, яка ушкодила йому руку і, як висловився він, “поцарапала трохи

бік". Якщо б у нього було здорове серце, то ми і його були б відрятували, закінчив він. Терентієв керував цією операцією взяття кріівки.

Після 2–3-годинного перепочинку в МГБ у Великих Мостах (тоді це був райцентр) завезли мене у Львів у тюрму Лонцького. Це була обласна тюрма МГБ у Львівській області. Везли мене в наручниках з руками, скованими назад, а коли кинули в камеру, то руки перекували наперед, щоби я міг робити необхідні рухи, їсти і т. ін. Камера була десь 2 на 3 м з пристосованим унітазом для природних потреб. Нічого більше в камері не було.

Одного вечора після команди "отбой" чув, як наглядач через кормушку у дверях в камері напроти питає, чому не лежишся? Там відповідають, що немає місця. А я сам у камері десь на 5–6 метрів квадратних.

У слідчий кабінет водили мене вечором, звичайно на цілу ніч. Вів слідство цей же підполковник Терентієв або полковник Івкін, який був начальником слідчого відділу МГБ по Львівський області.

Я десь так більше тижня обстоював стару версію, що я "Петрусь" — Кругів Іван. Давали мені і писати біографію. Я поганим почерком, вдаючи малограмотного, писав її.

Десь через півтора тижня Терентієв приводить мені на очну ставку "Голуба" — бувшого сотенного в курені "Липея" в лісах на південь від Львова, в околицях сіл Бродки, Суходіл та ін. по шляху Львів–Миколаїв над Дністром, а відтак він працював у сітці ОУН і при переводі з Бібреччини в Золочівщину схоплений живим більшовиками з допомогою агента, завербованого "Чигирином", про що я описував вище.

Той говорить, що я "Вороний", і подає дані про моє поранення – вхід кулі в ліве плече і вихід нижче лопатки. Я десь у травні 1944 року розказував повстанцям про це, при тому був присутній і "Голуб", і він тепер для підтвердження своїх свідчень подає це. Я, не маючи іншого виходу, признався, що я "Вороний", і додав: до сьогоднішнього дня в пісні дні (понеділок, середа і п'ятниця) між 10-ю і 12-ю годиною ночі на мене чекали зв'язкові в районі сіл Підсоснів, Миколаїв у північній Бібреччині для зв'язку з проводом, при тому назвав "обласним проводом", бо, як зорієнтувався я з допитів, проведених за півтора тижня, вони про реорганізацію обласних проводів у краї не знали. А тепер я вже зв'язку не маю, і раз я до цього часу не прийшов туди, у проводі орієнтуються, що я або згинув, або попав у руки ворога.

Терентієв старався якнайбільш лагідно допитувати, він каже: ось Костя (так було ім'я "Голуба") також спочатку впирався, але ось усе зрозумів і співпрацює з нами та студіює в інституті (здається, політехнічному), так що, мовляв, і ви подумайте добре над цим. Ви молоді, вам треба вчитися, бо попереду ще довге і трудне життя. "Голуб" до Терентієва звертався на ім'я та по батькові – Іван Іванович.

З цим мене відпустили в камеру, щоб я добре подумав і погодився на співпрацю з ними. Я зразу ж заявив, що такого ніколи не буде. Мені далі наклали наручники (в слідчому кабінеті знімали наручники, а коли відправляли в камеру, знову надягали їх) і відправили в камеру.

Тоді ж під час очної ставки “Голуб” сказав мені, що він ще в Мостах через щілину в дверях упізнав мене, так що я щойно тут довідався, звідки в Мостах знали, що я “Вороний”.

Тут слід згадати ще ось що. Будучи в міліції в Дубні в 1941 р., десь у липні або серпні я дав зробити зі срібної монети перстень з вигравірованим на ньому тризубом. Там жид мав тоді невелику майстерню і досить добре робив такі перстені за невелику оплату.

У підпіллі з березня 1943 р. я користувався цим перстеном при заклеюванні грипсів лаком, відбиваючи тризубець, щоб грипса не відпечатували, доки він не зайде до адресата. А так звичайно я носив його на перстеновому пальці лівої руки. Після затримання в мене забрали всі мої речі — годинник, компас, курвіметр, ручку і все інше, що я мав при собі в кишенях, а перстень не помітили і він у мене остався на пальці. Коли привели мене на допит у кабінет полковника Івкіна, туди зайшов з другого кабінету капітан МГБ і помітив у мене на руці перстень, а коли побачив на перстені тризуб, то аж ахнув і кинувся зривати, так що мало з пальцем не вирвав, бо перстень досить туго знімався з пальця. Так цей перстень і остався десь в МГБ, але тут я побачив, як МГБістів дратує вигляд тризуба, вони аж тряслись у своїй ненависті до всього українського.

Трапилась у мене в камері і така пригода. Під час того, як у слідчому кабінеті знімали з мене наручники, я помітив, що ключ до наручників зовсім простий, без всяких заглиблень чи зигзагів, які бувають на ключах. А в камері коло унітаза я помітив два цвяшки, забиті там, і загнуті, десь так 3–4 см довжини. Мені вдалося їх витягнути так, щоб я цими цвяшками відкривав наручники, щоб було рукам свободніше, і так лягав спати, а протягом дня ходив по камері чи сидів на підлозі, бо сидіти не було на чім. Удень спати не дозволялось, хіба сидючи вдалося трохи подрімати.

— 41 —

Дальше в ході слідства Терентієв доказував мені, що, мовляв, ми даремно ведемо боротьбу, бо Україна є Радянська держава і недавно пройшли вибори до Верховної Ради СРСР (в лютому 1946 р.). Я тільки відповів, що добра мені Україна, якщо я в центрі західних земель України не можу по-українськи говорити. А скільки арештів, вивозів і тому подібне. Терентієв калічено говорив по-українськи, а Івкін і всі інші — то тільки по-російськи говорили.

Під час однієї з таких розмов зайшов у кабінет майор Рець і запитав Терентієва, як ідуть діла. Той тільки відповів: “ножницы Троцкого”, підкреслюючи цим наші спірні розмови.

Через кілька днів після зустрічі з “Голубом” мене постригли. Це був доказ, що на агітування мене на їхню сторону чекісти вже втратили надію. Під час слідства ряд запитань, пов’язаних з підпіллям, я відповідав, що це військова чи підпільна тайна і на такі питання я відмовлявся давати відповідь. Мабуть, у половині січня 1947 р. на допит, який вів Івкін, прийшли в слідчий кабінет начальник МГБ у Львівській обл. генерал Воронін і перший секретар обкому партії Грушецький.

Грушецький добре говорив по-українськи. Поставив мені питання про минулі вибори, які відбулись 10 лютого 1946 р. і на яких його обрано депутатом до Верховної Ради СРСР. Я у відповідь ці вибори назвав насильством вищої марки над місцевим населенням, коли для виконання цього завдання було розміщено по всіх селах чекістські гарнізони з військ МГБ і МВД. Розказав про побої та інші знущання над людьми, яких ніхто не підрахує і не опише. Були випадки, що вони, крім побоїв, по кілька днів, а то й цілими тижнями держали людей в ізоляторі роздітими і без усякої їжі.

Розказав також про випадки палення хат для застрашування. Здається, в с. Убині приходять з урною для голосування і заставляють, що коли він не проголосує, то вони підпалять хату. Один з чекістів з вогнем підходить до стріхи, дядько все-таки не голосує. Чекіст підпалив стріху, і хата згоріла. Я розказав про один конкретний факт, а таких випадків було без ліку.

Грушецький відповів, що, можливо, деякі порушення, може, і були, бо, мовляв, у сім'ї не без виродка, але в загальному я перебільшую всі ці речі. При відході Воронін тільки гаркнув: "кончатъ с ним, и заставитъ его по-человечески отвечать". Острє своє слівце докинув і Грушецький, що, мовляв, він ще не такого допитував, і чого треба було, добився від нього. Як пізніше сказали мені чекісти, він допитував фельдмаршала Паулюса, взятого під Сталінградом у полон.

Мабуть, через два чи три дні після цього в кабінет Івкіна на допит прийшов і генерал МВД у Львівській області Грушко. Свою розмову почав він з того, що "я прийшов подивитись, що то мої земляки тут витворяють. Я з Холмщини, а ви з Любачівщини, значить, ми земляки, бо Холмщина з Любачівщиною межують". Далі він розводив свої агітаційні докази до того, що, мовляв, радянська влада дає людям техніку для сільськогосподарських робіт, а ми її нищимо, тим самим утруднюємо працю селян, і тому подібне. Ми насправді тракторів не нищили, нехай ними обробляють землю, все одно коней не вистачало, але, наприклад, сільськогосподарські комбайни нищили, щоб не дати можливості большевикам збирати збіжжя в селян. Колгоспів тоді ще не було. А такий комбайн заїде на поле, миттєво збере і обмолотить селянинове збіжжя і забере його, оставивши селянинові якийсь посід, а то й зовсім нічого не оставляли. Коли ж селянин вручну збирає і обмолочує збіжжя, то він завжди знайде можливість хоч би частину того збіжжя заховати для себе.

У загальному зрозумів я, що Грушка привели тому до мене на розмову, щоб показати, що, мовляв, у нас і українці є. Говорив він досить добре по-українськи, але деякі слова калічив, наприклад, замість "забув" говорив "забуф". Я стрічав хлопців, які також кінцівку вживали на "-уф". Видно, там так говорили. Холмщина до I-ї світової війни належала до Росії. Там за царських часів була досить сильно розвинена комуністична партія і, мабуть, Грушко був одним з комуністичних діячів того часу, а в 1940 роках був генералом МВД. Пізніше були подібні випадки, що коли з Києва приїхав у справах капітан МГБ, а він говорив по-українськи, то вони також

проводили його на розмову зі мною, щоб показати, що я в центрі західних земель України не можу по-українськи домовитись.

Слідство йде своєю чергою. Івкін, проводячи допити, не протоколював сам, а брав машиністку, чи стенографістку для цього, а сам тільки диктував їй, що записати. У зв'язку з тим, що я на деякі питання відмовлявся давати відповідь, він заводив такий порядок, що після кожної відповіді на питання я підписувавсь, а не так, як звичайно, — на кожній сторінці допиту-протоколу. Видно, під впливом генерала Вороніна, після кількох відмов від відповіді, Івкін наказав посадити мене в карцер і не дати нічого їсти. День пробув я в холодному карцері. У вікнах шиби повибивані, долівка бетонна, а це морозний січневий день, до того ж я в наручниках, так що рухи в мене обмежені, щоб хоч трохи загіртісь. Так пробігав я день по камері карцеру, а вечором приводять мене на допит в кабінет Івкіна. В теплому кабінеті, як звичайно, наручники з мене зняли; сівши в крісло, я зразу задрімав. Івкін будив мене кілька разів, а десь так через годину, бачачи, що зі мною не можна говорити, бо я на ходу сплю, визвав чергового по корпусу тюрми і конвой, щоб відправити мене в камеру. При тому сказав корпусному, щоб мені дали належну пайку хліба, якої за день не видали.

Корпусний сам мені накладав наручники і доволі сильно їх затиснув, разом з конвою вони відвели мене в камеру. В камері я чекав з півгодини, а хліба так і не приносять. Я взяв свій цвяшок, захований у мене в рукаві светра, звільнив ним туго затиснені наручники і ліг спати. А тут корпусний відкриває кормушку і подає мені хліб. При тому він зауважив, що наручники свobodно на руках, а він знав, як їх наклав, і відразу викликав чергового наглядача і вдвох роблять у мене обшук. Цвяшок у рукаві светра знаходять і зразу ж корпусний знімає наручники з моїх рук, приносить другі та накладає на руки. Але там уже не був такий простий ключик, як у попередніх наручниках. Після їхнього відходу я пробував відкривати другим цвяшком, який у мене був захований у ватних штанах і наглядачі його не найшли, але наручників уже відкрити не міг.

На другий день на допиті Терентієв тільки запитав (вони мінялися з Івкіним, одної ночі допитував один, другої — другий): Василь Михайлович, а де то ви того цвяшка взяли, щоб відкрити наручники? Я відповів, що хто шукає, той завжди знайде.

У нових наручниках я відсидів десь 4–5 днів, та приходить черговий по корпусу і знімає їх, оставляючи мене в камері зі свobodними руками, у що я спочатку і повірити не хотів. Десь через півгодини приводять до мене в камеру ув'язненого, також поки що в слідстві, на прізвище Портухай Семен, походженням з південної Золочівщини, з тих сіл, як Гологори, Словіта, так на 10–12 літ старшого від мене. Сам він у минулому як здібний учень був направлений на кошти Митрополита Шептицького в Інсбрук (Австрія) для студіювання теології. Як говорив він, у той час це був найкращий теологічний навчальний заклад на увесь світ. Портухай закінчив його, але на священника не побажав висвятитися, а пішов студіювати право. Відтак,

як українцеві, в Польщі на західних землях України роботи не дали і він працював десь у Познанському воеводстві.

Під час відбудовання військової служби в польській армії Портухай пройшов курс підхорунжівки (старшинської школи) до резерви і отримав ступінь підпоручника польської армії.

Коли в війну організовували дивізію “Галичина”, його як бувшого офіцера польської армії мобілізують у дивізію, а оскільки він добре знав німецьку мову (5 років в Інсбруці він студіював по-німецьки), стає перекладачем при штабі дивізії. Після розбиття дивізії під Бродами він повертається додому. Якимись правдами і неправдами йому вдалось добитись довідки, що він дякон, а на тій підставі його звільняють від мобілізації на фронт. Користуючись тим, що мав закінчені два вищі навчальні заклади, стає директором школи в Незнанові, р-н Кам’янка Струмилова. По деякому часі його арештують і десь у січні 1947 року він опинився в одній камері зі мною. У Незнанові він оженився вдруге (перша жінка померла), при тому жінка була приблизно такого віку, як і дочка, так що він і не казав кликати її мамою, а були вони як подружки. Він завжди повторював, що, напевне, теща дорікає жінці, що та за арештанта вийшла заміж. Але то були такі часи, що всі кращі чоловіки були арештантами, і хоч з харчами було дуже трудно, він все-таки від часу до часу отримував передачі.

В розмові зі мною він раз якось вихопився, що якщо б я хотів у якийсь спосіб вчинити самогубство, то він цього не дасть мені зробити. Видно, чекісти з ним мали розмову на таку тему, і він погодився вберегти мене від самогубства, хоч і можливостей для цього не було. Судячи з розмов з ним, він був глибоко освічений і розумний чоловік.

Вийшовши на волю в грудні 1971 року, я стрічав людей з його околиць, які його знали. Вони казали, що його засудили до ув’язнення (вони не знали, на скільки) і з таборів він не повернувся. Видно, він цього всього не видержав. А шкода, бо він був непоганий чоловік.

— 42 —

Великому начальству – Івкіну і Терентієву (перший полковник, другий підполковник) набридло возитись зі мною, і вони передали справу для протоколювання старшому лейтенанту на прізвище Солоп. Він і продовжував слідство чи, вірніше, протоколював все те, що вже було обговорено.

Солоп сам зі Східної України, добре говорив по-українськи, виконував функцію начальника 2-го відділення в слідчому відділі МГБ у Львівській області. Казали мені, що 2-ге відділення займається веденням справ проти націоналізму.

Здогадуючись, що вони можуть знати на основі колишніх розмов з “Мироном” – крайовим референтом СБ та іншими, я зізнання складав так, щоб за неправдиві покази до мене не могли придертися, при тому використовував те, що по справі ішов я один. На ряд питань я відповідав, що не пам’ятаю, а того, що я пам’ятаю, а що ні, ніхто мені не зможе доказати. Наприклад, вони мені не змогли доказати про дії за межами тодішньої Львів-

ської області, і так і осталась відповідальність за територію Львівської області. Або питали мене, що означає ТВ, я відповів, що терен військовий, і на цьому пройшло, а це в дійсності “Тактичний Відтинок”.

Так тягнулось до ночі з суботи на наділю з 8-го на 9-е лютого 1947 року. На цю ніч приготували для мене особливу масакру. Зібрались для цього не в кабінеті Івкіна, а в сусідньому. Керував справою сам полковник Івкін. Запросив до цього з сусіднього кабінету майора на прізвище Рець, та старшого лейтенанта Фйодорова. Рець невеликого зросту, до 165 см, Фйодоров десь 185–190 см, сильної будови, – одним словом, медвежа натура.

Івкін ставить 3 питання: зв'язок, архіви, склади зброї. Про зв'язок відповів я, що мав його в умовному місці до 25-го грудня, так, як подавав раніше. За архіви відповів, що їх мав у своєму розпорядженні мій заступник “Аркас”, який загинув 19 грудня 1945 року, а складів зброї ніяких не мав і не маю.

Зв'язали ноги, руки, кинули на підлогу і б'ють. Мали до того спеціальну гумову нагайку — білу, з чорною ручкою. Орудював нею тільки Фйодоров. Рець деколи копнув носком взуття під бік та піддержував, щоб я не кидався, Івкін зовсім не бив, а тільки махав рукою, бити чи перестати. Били скрізь ззаду, починаючи від шиї і до п'ят. По голові не били, за винятком того, що рукою вдарив Фйодоров кілька разів у лице. Удари по п'ятах були настільки болючими, що аж у голові віддавало.

Я не міг видержати і кричав на все горло, аж шиби в вікнах бриніли. Мені закривали якоюсь ганчіркою рота і далі били. Але ж їм треба було, щоб я давав якусь відповідь, так що змушені були рота відкривати. Не знаю, скільки це продовжувалось, але десь через годину від ударів я став втрачати притомність. Відлили водою і далі б'ють, і так багато разів. Над ранок я вже до того був ослаблений, що після одного чи двох ударів трапив притомність. Кричати вже не було ні сили, ні голосу, тільки стогнав, як доказ того, що я ще живий. Івкін бачив, що з мене вже нічого не виб'є, хіба затовче на смерть, викликав конвойних, щоб мене відвели, чи, вірніше, затягнули в камеру, бо я ні стояти, ні тим більше іти вже не міг.

Мене затягнули під руки до камери, відкрили двері і пустили. Я так на місці під порогом і впав на підлогу. Портухай пробудився і, побачивши мене, крикнув – “бійтеся Бога, що з вами зробили”. Мабуть, виглядав я страшно після такої “гостини”. Я доповз до місця, де треба було лежати (спали ми на підлозі) і так провалявся, бо заснути не було можливості.

В неділю десь коло 2-ї години дня приходить черговий офіцер з конвойними, щоб мене відвести в слідчий кабінет на виклик Івкіна. Я піднявся на ноги, та зразу зомлів і впав. Він тільки сказав “валеріянкі”, йому подали валеріянку, влили мені кілька крапель в рот, взяли мене за руки та поволокли до кабінету Івкіна і там посадили в крісло. Я думав, що далі будуть продовжувати вчорашню операцію. Але Івкін тільки подививсь, щось там поставив зо два запитання і додав, що то я сам винуватий і змусив їх своєю поведінкою до таких поступків.

Десь через 10 хвилин мене відтягнули знову в камеру, і я там вилизувавсь від цієї “гостини” щось два чи три тижні. На допити мене вже не

водили. Як я трохи прийшов до себе, мене в березні відправили в Київ. Відвозили мене конвойний офіцер, старшина і двоє конвойних. Руки в дорозі в наручниках заковані назад, у столипінському вагоні перекували наперед та посадили в окремі кабіні. Офіцер пішов у пасажирський вагон, а старшина і двоє конвойних по черзі дижурили коло моєї кабінки.

— 43 —

У Києві помістили мене в республіканській тюрмі МГБ на Короленка, 33. Тюрма ззовні вигляду тюрми не має. Казали мені, що вона перероблена з готелю на тюрму. Як звичайно, через 5-6-годинний побут у “боксі” (камера 1х2 м), я попав у загальну камеру, де присутніми було четверо чоловіків, всі під слідством.

Мабуть, найбільш цікавим з них був Якубович Василь – адвокат, походженням десь із Чернівецької області, арештований в Бухаресті (Румунія). Як звичайно в той час, звинувачений у націоналізмі. Другий — Тимкевич, ім'я і по батькові не пам'ятаю, здається, зі Львова. Після закінчення фізмату назначений був директором десятирічки в с. Миколаїв Бібрецького району. Третій — молодий хлопчина, десь з околиць Рівного, звинувачений за зв'язки з підпіллям, цікавий був тим, що попередньо сидів у тій же тюрмі в камері з перемиським єпископом Коциловським. Четвертий — загадковий чоловік, який ні з ким нічого не говорив, прізвище Сивак. Казали, що то не його прізвище. Факт, що десь за тиждень до мого прибуття в камеру його, як звичайно, визивали кожної ночі на допит, а в суботу визвали, і він назад у камеру не повернувся, тільки ранком черговий офіцер по корпусу прийшов і забрав його речі. А оскільки це була ніч з суботи на неділю, отже, в нього була подібна “гостина”, як у мене з 8 на 9 лютого. Але в Києві більш рафіновані слідчі, і його в камері не показали, щоб не було сторонніх свідків, не так, як мене показали моєму співкамернику, який аж злякався, побачивши мене.

Слідство, як і у Львові, вели в Києві тільки вночі. Вів мою справу капітан МГБ Дубок, який виконував функцію — не знаю, як і назвати, керівника чи начальника 2-го відділу при слідчій частині республіканського МГБ.

При першому виклику він сказав мені: — “говорити будемо українською мовою, я протоколюватиму російською. В нас в армії і в МГБ всю документацію ведуть по-російськи”. Тільки додавив, як щось вам буде не зрозуміло, питайте, я об'ясню. Видно, що він був попереджений про моє невдоволення, висловлене у Львові щодо української мови.

У ставленні до мене він вів себе дуже коректно. Коли, наприклад, викручуючись, я щось сказав так, як мені виходило, то він говорив — “це дані, незгідні з правдою”. Тільки раз сказав мені трохи “грубше” — “ну, це вже така брехня, що далі не йде”. Однак голосу ніколи не підвищував.

У моїй присутності один раз, говорячи по телефону, як виходило з тону відповіді, з кимось зі своїх зверхників, він сказав: “в это время я буду в университете”. Я оставсь такої думки, що він у денні години студіював в університеті. Але це тільки мій здогад.

Коли я був на допиті в кабінеті Дубка, привели одного разу ув'язненого, якого я стрічав у старшинській школі в Карпатах під псевдом “Запорожець”, щоб я підтвердив, що це він. Я сказав, що не впізнаю, хто це такий. Той вроді би був вищий і повніший. Так відвели його з нічим. Мабуть, вони знали, хто він, а він відмовлявся від цього. Я, як звичайно, в таких випадках говорив, що не впізнаю, так що не мішав чоловікові обстоювати його зізнання.

Подібно у Львові на допиті в слідчого Солопа привели в кабінет “Савича”, який працював на Бібреччині десь у надрайоновому проводі, і запитували мене, щоб потвердив, що це “Савич”. Я відповів, що “Савича” знав, але тут не впізнаю, чи це він, і вони відв'язались від мене з цим питанням.

Весною 1947 року під час допиту Дубок дав мені прочитати записку “Крука”, яка була адресована, мабуть, комусь з крайового проводу, бо починалася словами “Друже провіднику”. У ній “Крук” повідомляв, що “Вороний” разом з окружним “Бурим” загинув 18 грудня 1946 р. Крім того, Дубок показав мені фотографії вбитих “Крука” і “Ластівку”. “Крук” — це зв'язковий з крайового проводу, який ішов зі мною з Бібреччини в Сокальщину і мав далі нести гроші і пошту за кордон до крайового провідника “Стяга”, про що я описував вище. “Ластівка” працював на лінії зв'язку між проводом Львівського краю і Сокальсько-Равською округою. Його осідок був десь на території тодішнього Глинянського району. Видко, що “Крук” і “Ластівка” десь там загинули. При тому “Ластівка” мав якусь чорну пляму на шиї, вроді би перерізане горло. Фотографія була чорно-біла. Ще Дубок запитав мене, а що то таке, вроді би перерізане горло? Я відповів, що нічого про це не можу сказати. Дубок ще раз уважно оглянув фотографію і покрутив головою від подиву, що той був настільки жертовний, що перерізав собі горло, щоб не попасти живим у руки ворога.

Коли мова зайшла про смерть мого заступника “Аркаса” і “Ватюги” 19 грудня 1945 р., то Дубок відповів: то вам Миколай (19 грудня — Миколая) багато дечого приніс, і “Аркас” з “Ватюгою” тоді згинули, і “Золотар”, та й “Тарас” і “Перебийніс” тоді ж полягли. Я, вдаючи, що не знаю, що він має на увазі, запитав, про кого він говорить. Він відповів: “Тарас” — референт пропаганди, і “Перебийніс” — шеф головного штабу УПА, потрапили в Чехословаччині в руки чеської служби безпеки, але Тарас встиг застрілитись, а Перебийноса взяли живим. Але, додав він, чеські товариші не знають ваших повадок, і посадили його в камеру, не знявши ременя зі штанів. Він у камері зачепив ремінь за решітку ґратів на вікні і повісився, щоб не остатись живим у руках ворога.

Коли проводили мене на слідство, то Дубок читав якусь книгу доволі великого формату в коричневих обкладинках, і в книжці було кілька паперових закладок. Так я застав його з цієї книжкою разів два або три. А одного разу показує він мені в цій книжці фотографію і питає, кого я там знаю. То була фотографія, на якій у центрі був Петлюра з працівниками свого штабу і генералітетом. З'ясувалося, що він простудійовував “Історію українського війська”, видану у видавництві Тиктора у Львові у 30-х роках.

Тут ще треба згадати ось що. Будучи останній раз на зустрічі з к-ром УПА-Захід “Шелестом” десь у першій половині 1946 року, я запропонував йому відзначити посмертно майора “Аркаса” (загинув 19. XII. 1945 р.) Золотим чи хоча б Срібним Хрестом Бойової Заслуги. “Шелест” нічого мені не відповів, а потім у наказі подав про відзначення “Аркаса” Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги. Я зрозумів, що к-р УПА-Захід зробив це через труднощі зі зв’язком у той час, бо Бронзовим Хрестом він мав право сам нагороджувати, і він це зробив. Срібним Хрестом відзначував тільки Головний К-р УПА.

Чекісти мали в руках накази про наше відзначення, так що я ті речі подав правильно, бо знав, що вони мають можливість перевірити. Під час слідства Дубок поставив мені запитання, яке бойове відзначення мав “Аркас”. Я відповів, що він відзначений Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги. Дубок про щось задумався і відповів: так, це тільки п’яте з черги відзначення. Я підтвердив, і він, протоколюючи, записав, що це не Аркас, а я відзначений Бронзовим Хрестом Бойової Заслуги. Я, підписуючи протокол, бачив цю помилку, але не виправив її, і цей запис так і залишився у протоколі, відтак в акті обвинувачення і у вирокі. Насправді я був відзначений Золотим Хрестом Бойової Заслуги II-ї класу.

Слідство йшло своєю чергою, без якихось особливих зауважень Дубок протоколював, записуючи від руки. А коли прийшлося складати акт обвинувачення, то покликав стенографістку і диктував їй, а вона стенографічною записувала. При тому мене посадив, щоб я слухав, а коли щось буде не так, то відразу поправляв.

Тут слід сказати, що до суду я постійно був такої думки, що мене розстріляють, так що одне завдання я ставив перед собою: щоб якнайменше правдивої інформації їм подати, а якнайбільше дезінформувати. Про Указ від 26 травня 1947 р., яким у Радянському Союзі відмінено смертну кару та введено строк 25 років ув’язнення, я нічого не знав.

Треба додати, що перед судом мене тримали в основному в одиночній камері і ніяких новин зі світу я не міг знати. Та й навіть якби я про це знав, то хід дій слідства не змінився б, бо коли я побачив, що вони не змогли зламати мене в ніч з 8 на 9 лютого, то я не дуже переживав про результати присуду, навіть якщо і розстріляють.

В обвинувачення входило все, мало не те, що я на світ народився. А про те, що я з 1939 року був членом ОУН, то і говорити нема чого, хоч я ставив запитання: як бути з тим, що я вів проти німців ідеологічну, а відтак і збройну боротьбу? Вони відповіли, що їх це не цікавить. Вони у всьому бачили тільки антирадянщину.

Про участь у “щуцманшафті” я приховав, і мені цього не доказали. Приховував я це тому, що в той час вони особливо розслідували все як співпрацю з німцями, а коли додати ще те, що “щуцманшафт” був присутній разом з німцями при конвоюванні жидів, то тут уже і говорити не було чого.

В зв’язку з тим, що я ніколи не був громадянином Радянського Союзу, мене записали “без громадянства” і замість статті 54-ї (зрада Батьківщи-

ни), яку давали всім з підпілля, мені дали 54-2, що начебто означало ведення боротьби за відрив якоїсь із республік від Радянського Союзу. Врешті, я і не знаю, як звучить ця стаття, але факт, що її давали всім, хто не мав радянського громадянства. Інші статті були: 54-8 (збройний терор), 54-9 (диверсія), 54-11 (групова організація) — що, як казали мені, до 26 травня 1947 року кожний, хто мав котрусь із цих статей, підлягав карі смерті.

У 1956 р., коли в табір приїхала комісія від Верховної ради СРСР для перегляду справ, мені спецуповноважений Мищенко сказав: “У тебя такие сногшибательные статьи, что, пожалуй, никакая комиссия за пересмотр твоего дела не возьмется”. І справді, мене на комісію і не викликали.

— 44 —

22 липня 1947 р. мене визвали на суд. Судив Воєнний трибунал військ МВД Київської області в м. Києві. Ось його вирок:

“ПРИГОВОР

Именем Союза Советских Социалистических Республик. 1947 года, июля 22-го дня. Военный трибунал войск МВД Киевской области в гор. Киеве, в помещении МГБ УССР, в закрытом судебном заседании, в составе: председательствующего – майора юстиции Карплюк и членов – майора Шелкунова, майора Шишкина, при секретаре – Шиндельман, без участия обвинения и защиты, рассмотрел дело по обвинению:

Левковича Василия Михайловича, 1920 года рождения, уроженца с. Любленец Старый Любачевского повята (Польша), жителя с. Жуков Любачевского повята, без подданства, украинца, из крестьян-середняков, единоличника, имеющего образование в объеме 7-и классов, б/п, холостого, ранее не судимого, в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-2, 54-8, 54-9 и 54-11 УК УССР.

Данными предварительного и судебного следствия военный трибунал нашёл —

УСТАНОВЛЕНИЕ:

Подсудимый Левкович в августе месяце 1939 года был завербован в Организацию Украинских Националистов “ОУН” с. Жуков.

Занимая указанные должности, Левкович пропагандировал среди населения идеи украинских националистов и руководил военным обучением молодежи.

В июле месяце 1941 г., после вероломного нападения Германии на Советский Союз Левкович в составе северной рейдовой группы “ОУН” был направлен в восточные области оккупированной территории Украины для проведения антисоветской националистической работы.

Продвигаясь вперед за наступлением немецких войск по территории Львовской, Волынской и Ровенской областей, Левкович принимал участие в организации митингов, на которых создавались местные контрреволюционные органы власти, формировались военные организа-

ции, так называемые контрреволюционные органы власти, формировались военные организации, так называемые “курени молодежи”.

В сентябре месяце 1941 г. Левкович был назначен инструктором окружной националистической милиции гор. Дубно, которая устанавливала оккупированный режим на занятой немцами территории.

В ноябре месяце 1941 года Левкович перешел на нелегальное положение сначала выполнял обязанности порученца руководителя окружного провода “ОУН”, затем заместителя организационного референта этого же провода.

Состоя в указанных должностях по март месяц 1943 года, Левкович организовал “военные вышколы” и руководил подготовкой кадров для вооруженной борьбы против Советской власти.

В марте месяце 1943 г. Левкович был направлен в распоряжение командиров Соверной группы “УПА” “четовым”, а потом “сотенным” и затем “куранным”, совершая рейды на территории, занятой советскими партизанами, где он неоднократно руководил боевыми операциями против советских партизан и призывал население оказывать помощь УПА в борьбе против Советской власти.

В октябре месяце 1943 г. Левкович был назначен шефом медицинской службы “УПА” и активно участвовал в организации госпиталей для лечения раненых бандитов и в подготовке медико-санитарных кадров УПА.

С января по май месяц 1944 г. Левкович занимал инструкторские должности в офицерских школах УПА “Лисови чорты” и “Олени”, где готовились командные кадры для “УПА”.

В мае месяце 1944 года Левкович **БЫЛ НАЗНАЧЕН КОМАНДИРОМ** Львовского округа “УПА” и, состоя в этой должности по день ареста, он одновременно входил в состав Краевого провода ОУН, как военный референт.

Возглавляя военный округ “УПА”, Левкович руководил всеми действовавшими на территории Львовской области бандитскими группами, насчитывавшими 2000 бандитов, которые совершили 2067 бандитских проявлений, убили 3473 советских граждан, срывали предприятия Советской армии, совершали диверсионные акты, сжигая промышленные предприятия и учреждения, а также зверски расправляясь с лицами, активно проводившими политику Советской власти.

В 1945 году Левкович направлял в рейд 2 сотни на запад и две на восток для проведения диверсионной работы и индивидуального террора над представителями Советской власти.

Кроме этого, Левкович систематически организовывал военные обучения молодежи, прибывшей для пополнения банд “УПА”, а также лично занимался сбором материала для составления истории УПА.

Поощряя наиболее отличившихся в боях против Советской власти бандитов, Левкович присваивал им специальные звания, награждал их орденами, а также предоставлял к высшим наградам в головной штаб УПА.

Находясь в оунском подполье, Левкович имел клички “Вороний”, “Наливайко”, “Чернец”, “Роман”, а в УПА имел звание “майора УПА”, а также был награжден “бронзовым крестом заслуги”.

На основани изложенного Военный Трибунал признал виновным Левковича в совершении преступлений, предусмотренных ст. ст. 54-2, 54-8, 54-9 и 54-11 УК УССР.

Руководствуясь ст. ст. 296, 297 УПК и 45 УК УССР,

ПРИГОВОРИЛ:

Левковича Василия Михайловича, по совокупности совершенных им преступлений и на основании ст. 54-8 УК УССР, с санкцией от ст. 54-2 УК УССР и в соответствии с п. 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 мая 1947 г. лишить свободы в исправительно-трудовых лагерях сроком на 25 (двадцать пять) лет без поражения прав, без конфискации имущества, за отсутствием такого у осужденного.

Срок отбытия наказания в отношении Левковича исчислять с 17.XII. 1946 г.

Приговор окончательный и обжалованию в кассационном порядке не подлежит.

Подлинный за надлежащими подписями.

Про вирок.

1. Як подано вище, вони неправильно записали про відзначення мене Бронзовим Хрестом Заслуги.

2. В акті оскарження, який Дубок складав у моїй присутності, було сказано: “убили 3473 солдат і офіцерів радянської армії”, а не так, як у вирокі — “советских граждан”. Мені “пришили” відповідальність за загиблих у боях з відділами УПА, а там цивільних не було, тільки військові.

3. У вирокі сказано “зверски расправляясь с лицами, активно проводившими политику советской власти”. Насправді ми жодних звірств не вчиняли. Розстріл когось або якщо хтось загинув у бою, — це не звірство. Це більшовики вчиняли звірства щодо наших людей. Були ж випадки, особливо в 1940-1941 роках, коли виколювали очі, відрізували ніс, вуха, язик, обрубували руки, ноги, розпорювали живому живіт і т. ін. Оце були звірства.

4. “Поощряя наиболее отличившихся в боях, Левкович присваивал им специальные знания, награждал их орденами”. Це не відповідає дійсності. Я мав право присвоювати військові ступені, старшого стрільця, вістуна і старшого вістуна, а якихось “специальных званий” я не міг присвоювати. Нагороджувати орденами я також не мав права. Ордени в нас — це Хрести бойової заслуги. Я тільки міг клопотати перед моїми зверхниками про бойове нагородження якогось стрільця чи командира, тобто про відзначення Хрестом Боевої Заслуги чи Хрестом Заслуги.

Щодо втрат більшовиків на території 2-ї групи (ВО “Буг”), то ці дані занижені. Тут подані дані тільки по території тодішньої Львівської області. Як я подав вище, у Львівський край, тобто в ВО “Буг”, крім Львівської області, входило ще 15 чи 16 тодішніх районів з інших областей — Дрогобицької, Станиславівської, Тернопільської, але я на зізнаннях про все не зізнався, так що тут втрати їх занижені.

Будучи після 1959 р. в Мордовських таборах, я стрічався там з Левком Лук'яненком, який у 1954 р. був у Радехові на партійних зборах з нагоди десятиріччя приходу большевиків на Львівські землі. Там 2-й секретар райпарткому читав, що за десятиріччя на території Львівської області большевики зазнали втрат від підпілля 88 тисяч осіб.

Правда, там вказувалося — від усього підпілля і за 10 років. А мені в вирокі вказали втрати тільки за 2 роки і 5 місяців, до того ж тільки від відділів УПА.

Суд наді мною тривав не більше як півтори-дві години. Під час судового процесу предсідник трибуналу Карплюк поставив мені запитання, чому я після звернення органів радянської влади до УПА не зголосився, тобто не прийшов з повинною. Я сказав, що до радянської влади в мене немає довіри. Я знаю випадок, додав я, що чекісти взяли лікаря Юрія Липу, завели його в селянську хату, і з хати він живим уже не вийшов, щось подібно як з професором Буйком. У той час була ходова книжка про професора Буйка, співпрацівника з червоними партизанами, якого німці завели в селянську хату і там замучили. А що говорити мені, лінійному офіцерові, якщо з лікарем так поступили. Лікар — це ж одна з найбільш благородних професій.

Після зачитання акту обвинувачення запитали мене, чи я хочу сказати останнє слово, від чого я відказався, бо до кого говорити, як там тільки судді та секретарка. Правда, сидів там ще лейтенант з охорони тюрми, який був для того, щоб заспокоїти мене на випадок бешкетування. Я, як згадую вище, чекав кари смерті, і в разі такого присуду не намірений був писати про помилування.

Мене відправили в камеру. Там якраз дали мені тазик води, щоб я купався, бо в тюрмі тоді ще лазні не було, і відтак водою, що залишилась, помив підлогу в камері. Коли я закінчив митися і мити підлогу в камері, мене викликали вдруге — підписати вирок. Ось і ввесь мій суд. Правда, там я почув, що мене присуджують не до розстрілу, а на 25 літ ув'язнення. От і вся судова процедура, яка мені видалась більш буденною, ніж я сподівався.

— 45 —

В мене тільки надовго залишилась у пам'яті “гостина” вночі з 8 на 9 лютого. Я ще зо два місяці відчував болі у грудній клітці, мабуть, у ребрах були тріщини від копняків, та й узагалі, це, можливо, найстрашніші години в моєму житті, яких я ніколи не забуду. І все це завдяки “найгуманнішій у світі радянській владі”.

На другий день кинули мене в камеру, в якій після суду був відомий з історії Альфред Бізанц, який в УГА виконував функцію командира бригади. Десь раніше був засуджений военним трибуналом. А сталося з ним зовсім буденно. На вулиці у Відні до нього під'їхала машина, і шофер запитав, як добратися до радянської комендатури. А оскільки туди було трохи складно добиратись, попросили його (у машині було 2 чи 3 чоловіки), щоб він сів з ними і показав дорогу, бо він якраз їшов у той бік. Він і послунав людей, які так ввічливо його просили, сів у машину і опинився в Києві, з трьома тися-

чами марок у кишені, як казав він, власністю його брата. А тут як звичайно — слідство, суд. І зустріч зі мною в камері.

Бізанц старший віком, мабуть, поза 60 літ, закінчив в Австрії військову академію ще до І-ї світової війни. Війну закінчив в УГА, у післявоєнний час проживав на Львівщині у фільварку — власності його жінки, десть у селі коло Великого Любіня. Під час Другої світової війни у Львові був в Бойовій Управі, яка створювала дивізію “Галичина”, за що і привезли його в Київ і там засудили на 25 років, але з правом писати касаційну скаргу, не так, як мене, бо для мене “приговор окончательный и обжалованию в кассационном порядке не подлежит”. Він скаржитися відмовився, казав, що вони тут усі підтримують один одного, і нічого з того не вийде. Він уже з табору напише.

Розмовляли ми по-польськи, хоч, як казав він, і по-українськи може говорити, але хотів щоб наглядачі не розуміли нашої розмови. Розказував він мені, що на півострові Гель у Балтійському морі недалеко від Гданська німецькі вчені працювали над розщепленням атомного ядра. Але, казав він, то так Бог дав, що їм це не вдалося завершити, бо той вар’ят, тобто божевільний (мав на увазі Гітлера), був би цілий світ знищив, якщо б йому в руки потрапила атомна бомба. Залишились у пам’яті й інші його розповіді.

Перед Першою світовою війною в Перемишлі будували воєнні укріплення на випадок очікуваної війни проти москалів. Але від Перемишля до місць будови була доволі погана дорога, і військове командування, яке вело ці роботи, вимагало від бургомістра м. Перемишля, щоб побудував туди кращу дорогу. Однак він з тим зволікав. Одного разу генерал, керуючий роботами, заїхав до бургомістра і попросив, щоб той пішов з ним, він йому покаже, де би треба дещо поправити. Дорога заболочена, бургомістр був у лакованих туфлях, а генерал — у військових чоботях; він бере бургомістра під руку і проводить по тому болоту, промовляючи при тому, що отут треба це зробити, там це поправити і т. д. Після такої прогулянки бургомістр скоро намагався виконати домагання військового командування. Або інше. На будову укріплень, ведену під керівництвом генерала (прізвища не пам’ятаю), який був у родинних зв’язках з родом Габсбургів, витрачено доволі поважну суму грошей, і від керуючого роботами вимагали підрахунків і відповідних документів на ті витрати. Генерал пише: я на будівельні роботи витратив стільки-то і подає якесь число цих витрат і замість документів, які б підтверджували ці витрати, пише: “А хто не вірить, той дурень!”. Ті, не знаючи, як вчинити, бо ж їм за бухгалтерськими формальностями треба все оформити, беруть цей папір і йдуть до Франца Йосифа II, цісаря. Той прочитав, тоді глянув на них і каже: “Я вірю”. Це треба було розуміти: якщо ви не вірите, то ви дурні.

Треба ще додати ось що. Під час слідства була потреба вирвати мені два зуби, а зубного лікаря в тюрмі МГБ не було. Мене відправляють у Лук’янівську величезну тюрму, навіть не знаю, скільки корпусів, побудовану за Катерини II. Я попав у камеру, в якій було ув’язнених близько 10 осіб, усі ще під слідством, і між ними доволі цікавий Орест Масікевич, один ні-

мецький гауптман (прізвище не пам'ятаю), яких привезли з Москви і мали б везти далі, правдоподібно, на Короленка, 33. Масікевич був філософом і, як він говорив, переклав румунською мовою “Слово о полку Ігоревім”.

Для гартування волі він проводив на собі навіть і такі експерименти, як голодівка в домашніх умовах протягом 20-ти діб, п'ючи тільки раз на день ложку води. Як я зрозумів з його розповідей, доволі завуальованих, пришивали йому також український націоналізм. Арештували його в Бухаресті (Румунія) і відразу літаком відвезли в Москву, а через кілька місяців у Київ, де я і стрінув його. У 70-х роках, після мого виходу на волю, в “Літературній Україні” в короткій згадці про українських письменників у Румунії промелькнуло і прізвище Масікевича, отже він перебував усе і в той час (70-ті роки) був уже в Румунії як український письменник.

— 46 —

Потримали мене ще деякий час на Короленка, 33, а потім відправили на етап; транспортували зі скованими назад руками, при тому капітан, нацмен, здоровий, як медвідь, до 190 см зросту, держить однією рукою за наручники, у другій пістолет напготові; і ще були три конвойні, один спереду і два по боках.

З таким “парадом” провели мене від “воронка” до столипінського вагона понад 500 м, посадили в окрему кабіну з приставленим конвоєм і повезли. Я думав, що везуть у табір, адже після засудження. Але з назв залізничних станцій я зорієнтувався, що везуть на захід. Привезли мене у Львів на Лонцького, в тюрму, де починала наді мною слідство і влаштувала незабутню “гостину” трійка — Івкін, Рець і Фьодоров.

Я думав, що на мене надійшли якісь доповнюючі матеріали або щось подібне і хочуть вести додаткове слідство. Увесь час тримали в одиночній камері, і на запитання, чому мене сюди привезли, відповідали: скажуть.

Після деякого часу я домагаюсь, щоб дали читати книжки, на що черговий офіцер відповідає, що в тюрмі немає бібліотеки. Однак під час тих поїздок я десь у вивішених правилах читав, що книжки вони зобов'язані дати, крім газет, яких тоді ув'язненому не дозволялось читати.

Я оголосив голодівку. Не прийняв сніданку і обіду, а під вечір уже знайшли книжки і принесли мені. Як на той час, навіть дуже добрі. Там були 2-й і 3-й томи історії дипломатії і ще щось. Книжки приносили з якоїсь бібліотеки. Через деякий час і при тюрмі організували бібліотеку, бібліотекарка систематично приходила і обмінювала їх. Хоч між тими книжками було і багато сміття про марксизм, ленінізм та ін.

Коли для контролю прийшов у камеру прокурор, я поставив запитання: чому мене засудили до ув'язнення в таборах, а держать у тюрмі? Він запитав: а скільки вам дали? Коли я сказав, що 25 літ, то він на це: “О, то в таборі ще встигнете побувати”.

І так у тюрмі на Лонцького в одиночній камері просидів я 1947 рік до кінця (десь від вересня), цілий 1948 і трохи захопив 1949-го. У січні або на початку лютого перевели мене в загальну камеру, де було понад 10 осіб.

Там я зустрів лікаря Савку, відомого на Сокальщині як дуже добрий лікар, який в 1944 р. пішов у підпілля під псевдом “Софрон”, ще одного лікаря, на прізвище Лотович, про якого знаю з його розповіді, що він у підбільшовицькій дійсності перший на західних землях захистив докторську дисертацію, і якогось єврея на прізвище Вольф. Він мав би бути викладачем якогось із львівських вищих навчальних закладів. А оскільки він за Польщі сидів в ув’язненні за комунізм, то д-р. Лотович під’юджував його, що він за Польщі сидів за комунізм, а тепер за націоналізм, бо за комунізм радянська влада не може посадити. Інші люди були менш помітні, і вони мені не запам’ятались. Були в камері і двоє начебто божевільних, які в ув’язненні зійшли з розуму.

Я з лікарем Савкою стрічався літом 1944 року на конференції Сокальського окружного проводу, коли ми були там з обласним провідником “Моряком”, про що я вже писав. І хоч я відтоді змінився, Софрон, добре приглянувшись, упізнав мене і запитав, то ви були під псевдом “Во...?” Я подивився на нього, але впізнати не міг, підтвердив, що моє псевдо починається на “Во...”, і запитав, хто він такий. Він сказав, що він “Софрон”, і сказав де ми стрічались. Розказав мені, що його вже давно засудили, але чогось не вивозять у табір, а держать у тюрмі.

Ще був там у камері чоловік, прізвища якого не знаю, котрий розказав, що зв’язковий “Дунай” всипав криївку “Бурого” і “Бурий” загинув. Говорив він, що СБ якось розшифрувала цю справу, і “Дунай” зізнався, що провал криївки “Бурого” — це його робота. Зіставляючи ці дані з даними, які колись розказав мені покійний “Бурий”, я переконався, що це вина “Дуная”.

Недавно стрічав я знайомого чоловіка з Яструбич Пікулу Богдана, який розказував, що зведена сестра “Дуная”, почувши від людей, що “Дунай” винний у провалі криївки “Бурого”, казала йому, що цього не може бути, бо він був таким патріотом, що на таке не міг піти. До того, розказує вона, про “Дуная” давно перед тим уже нічого не було чути, так що він у той час, коли впала криївка “Бурого”, вже, мабуть, не жив. У розмові за кілька днів перед провалом криївки “Бурий” розказував мені про “Дуная” як живого і діючого. Тут можливе те, що “Дунай”, навіть будучи патріотом, попавши живим у руки чекістів, не витримав чекістських тортур і заломився. Це діла давно минулих днів, і ми їх уже не змінимо.

Десь через день або два після мого приходу в камеру всіх взяли на етап. Але мене забрали на Короленка, 33 і, протримавши там кілька днів, відправили в тюрму Лук’янівку. У Лук’янівській тюрмі стрінув я доволі цікавого чоловіка, особливо цікавими були його пригоди під час слідства. Він старший лейтенант авіації, Речич Григорій, здається, з Житомира або його околиць. У війну він нав’язав контакт з офіцерами англійської авіації, вони мали свій аеродром у Полтаві, і Речич став працювати на англійську розвідку. Уже на території Угорщини військова розвідка “Смерш” його розшифровує, арештує і відвозить до Києва. Спочатку, ясна річ, від нього нічого не добиваються. Через деякий час, лікар під час обходу по камерах приглядається до нього і питає: а що, ви поганого почуваетесь? Той відповів, що ніяких недомагань не відчуває. Лікар тільки додав: тепер я не маю часу,

а пізніше зайду і все перевірю. Увечері на допиті слідчий питає: а що там у вас зі здоров'ям, лікар говорив, що погано почуваетесь. Речич розповів про розмову з лікарем у камері і додав, що лікар пізніше не зайшов. А що ж то він так недбало ставиться до своїх обов'язків, каже слідчий, і тут же підіймає телефонну трубку і викликає лікаря. Лікар приходить у кабінет слідчого зі словами вибачення, що вдень не мав можливості зайти до хворого, але він зараз усе полагоди́ть. Розкриває свою валізку з медикаментами, дає Речичу якусь таблетку, відтак дає понюхати чимось змочену вату, а далі Речич нічого не пам'ятає. Під ранок Речич просинається, сидячи у кріслі у слідчому кабінеті, і слідчий йому каже: я чекаю, коли ви проснетесь. Викликає конвой і відправляє Речича в камеру. Увечері, коли Речича визвали на допит, читають йому його зізнання з попередньої ночі, проведені під наркозом. Так що вся та театралізована комедія з лікарем — то була підготовка до проведення допиту під наркозом, тобто всупереч волі Речича. На цьому піднаркозному допиті Речич називає своїх співників по ділах — якогось майора і двох капітанів радянської армії, та розповідає про всю зроблену ним роботу на користь англійської розвідки.

Так я вперше стрінув чоловіка, якому провели допит під наркозом. При підписанні двохсотки (документ, у якому підсудний знайомиться повністю з матеріалами діла, зі знанням свідків і т. п.) Речич бачив і дозвіл на допит під наркозом, підписаний міністром МГБ. Про Колиму Речич розказував такі страхіття, про які можна було почути тільки в Радянському Союзі. “Царем і богом” на Колимі був тоді Гаранін, який, крім усяких інших негідних справ, проводив і незаконні розстріли. А про інші знущання нема що й казати. Кілька років тому читав я в “Літературній Україні” статтю, як Драй-Хмара загинув від таких самовільних розстрілів там, на Колимі. Представникам радянської влади самим було неприємно за вчинки Гараніна, і вони пустили таку вигадку, що Гаранін, їдучи на Колиму, підступно був знищений у дорозі, а з документами на Колиму приїхав американський шпигун і виробляв там такі негідництва для компрометації радянської влади. Одним словом, майстерна радянська брехня.

Речича засудили на 20 літ каторги і вислали відбувати строк на Колиму. Ще йшла війна. У 1949 році його привезли в Київ на якісь доповнюючі зізнання, і я в Лук'янівці з ним стрінувся, а в другій половині 1949 року я бачив Речича у Воркуті в таборі 6-ї шахти.

Ще одним вартим уваги чоловіком у камері був Козаков, імені не пам'ятаю. Він був викладачем Львівської консерваторії; не знаю, за що арештований. Щоби не втратити навичок гри на музичних інструментах, він у кожушаній безрукавці поклав сірники так, щоб це нагадувало йому розміщення струн на гітарі, і постійно у вільні хвилини водив пальцями, як по струнах гітари.

Через два дні мене забрали в камеру, де збирали людей на етап у табір. З Лук'янівки столипінським вагоном нас перевозять у Москву на Красно-

пресню, де тоді була пересильна тюрма, а через тиждень чи два з Красно-пресні в Вологду.

Там сформували з телятників цілий ешелон і через місяць усіх в'язнів повезли у Воркуту. На воркутинську пересилку приїхав я в травні 1949 р., а 2 червня завезли нас у табір шахти №6. Перші враження навіть дуже страхотливі. Коли підводили нас до воріт табору, якраз надвели розвод з шахти, в'язні несли з собою двох шахтарів, покалічених у шахті. Шахтарі неміті; в тій же одежі, в якій працювали в шахті, вони ішли в зону.

Нас поміщають в окремих бараках на 5-денний карантин, щоб перевірити, чи не привезли ми з собою якоїсь заразної хвороби. Перша робота, яку я виконував там, — розкидання снігу коло їдальні; купи були висотою більше 2-х метрів. Коли взяти до уваги, що був червень, то це справді своєрідна робота, особливо для нас, новоприбулих. Від 1 червня сонце там не заходить, а тільки опускається на північному боці над горизонтом, і так приблизно до 10 липня. Відтак починає заходити, так що полярний день там триває 40 діб. А взимку сонце не показується близько 30-ти діб, хоч на короткий час розвидняється, на годину-півтори. Так що полярна ніч там не зовсім темна. Рослинність навесні росте скоріше, ніж у нас, там же цілодобово світить сонце.

Після карантину розподіляють на роботу згідно з призначенням лікарської комісії, вимогами адміністрації табору. До деякої міри беруть до уваги спеціальність на волі, а також фізичний стан, тобто чи ти не “доходяга”. Основну масу людей призначили на роботу в шахту. Я як “доходяга” і тому, що записався за спеціальністю “столяр”, був назначений до роботи на лісосклад, де штабелювали привезену вагонами деревину, готували ліс до відправки в шахту, а також обслуговували пилораму. Працювали ми на лісоскладі по 12 годин на добу, шахтарі по 8.

Оскільки я потрапив у розряд “доходяг” (я після тюрми був дуже виснажений), через місяць забрали мене у стаціонар, т. зв. ОП, “оправочний пункт”. Мета того заходу — “доходяг”, тобто дистрофіків, хоч трохи підживити, щоб далі можна було використовувати як волів у роботі. Харчовий пайок у тому стаціонарі був дещо кращий, ніж у загальній зоні, та ще, крім того, відправляли нас на роботу в їдальню мити посуд, чистити рибу, картоплю та ін., так що там уже наїдалися баланди чи вівсяної каші досхочу. Там я наїдався досита. Десь через місяць мене вже, нібито відживленого, випускають зі стаціонару і в вересні 1949 року направляють на роботу в шахту.

Умови тодішнього життя в усіх таборах були майже ідентичні, як докладно описує їх брат письменника Романа Іваничука Євген Іваничук (у третьому номері журналу “Дзвін” за 1990 р. в повісті “Крок вправо, крок вліво... Записки каторжника”). Взяв він заголовок з того, що конвой перед вирушенням колони в'язнів у дорогу об'являє: “шаг вправо, шаг влево конвой считает побегом и применяет оружие без предупреждения”. Щойно після цього подає команду “шагом марш!”, і колона рушає вперед.

З визначних людей, яких стрів я в таборі, були Кладочний, Сербенюк і Волошин. О. д-р Кладочний Йосиф Андрійович — у минулому про-

фесор Львівської духовної академії, а ще раніше, за Польщі, капелян українських політв'язнів. Стрінувся я з ним у Вологді на пересилці і в Воркуту приїхали разом. Будучи капеланом українських політв'язнів, сповідав він і Бандеру Степана, про якого він дуже високої думки, як про людину незвичайної сили волі і дуже великих здібностей. Розказував, що під час слідства за атентат на міністра Перацького Бандера навіть не признався, що він член ОУН, тоді як інші, особливо Підгайний, навіть досить неважно повели себе. У той час Бандера розраховував, що поляки можуть підступно його умертвити й офіційно заявити, що він покінчив життя самогубством. Д-ру Кладочному сказав: якщо б поляки таке повідомлення подали, то ви відразу опротестуйте у пресі, бо я ніколи, в яких би жахливих умовах не був, життя самогубством не покінчу. Я і в польській книжці пізніше читав, що капелан Кладочний надмірно довго сповідав Бандеру, що, на думку поляків, означало, що готувалась якась змова, щоб вирвати Бандеру з ув'язнення. І після цієї сповіді перевезли Бандеру в іншу тюрму. Розказував мені також д-р. Кладочний, що коли виникла голосна справа про архів Сеника, який потрапив у руки чеської, а відтак польської поліції, він їхав з Сеником поїздом з Відня до Риму, і на поставлене Сеникові запитання відносно архіву, той відповів, що то через його (Сеника) розхлябаність. Іншими словами, Сеник визнав свою провину в тому, що архів ОУН потрапив у руки поліції.

Сербенюк, не пам'ятаю імені і по батькові, старший віком, десь поза 60 літ. У минулому редактор якогось журналу чи газети для українців на території Румунії в післявоєнний час. Адвоката Якубовича і письменника Масікевича, про яких я вже писав, він знав особисто. У 1955 році, коли мене забрали на етап з 6-ї шахти, Сербенюк залишився там, і яка його доля, не знаю. О. д-р Кладочний звільнився в 1955 р, дочекав таки до незалежності, мешкав у Львові, де й помер 1994 році.

Волошин Михайло (по батькові не пам'ятаю). Стрінув я його в Москві на Краснопресні (пересилка) і звіти ми разом приїхали у Воркуту. Волошин ще в 1934 році за добрі успіхи в навчанні як студент журналістики був нагороджений путівкою і вже тоді оглядав Воркуту, коли починалась будова 8-ї шахти, — першої в тому місті. Тоді там було лише 2 чи 3 невеликі будинки. Під час німецької окупації Волошин був бургомістром Переяслава, а після приходу большевиків його мобілізували на війну у штрафний батальйон, де він, рядовий, був командиром роти. Після демобілізації Волошин працював журналістом, а відтак літературним редактором обласної газети в Луцьку на Волині. Там і арештований за службу в німецькій адміністрації в Переяславі. У таборі 6-ї шахти працював Волошин підземним диспетчером. Стволи в шахті, і скіповий, і клітевий, були нахилені десь на близько 45 градусів. У 1952 році Волошин, виїжджаючи скіпом на-гора, трагічно загинув (зірвався з коромисла і попав під скіп). На кліть він не хотів чекати, коли розгрузять ліс, а ми, працівники шахтного транспорту, і також Волошин, часто виїжджали скіпом на коромислі, коли кліть задержувалась, тобто коли не встигли виїхати при спуску в шахту наступної зміни. Після

смерті Волошина вже ніхто скіпом не виїжджав. Так трагічно загинув, розумний і дуже добрий чоловік Волошин Михайло.

Доволі цікавою постаттю був у нас лікар Данилович Сергій Максимович зі Збаразького р-ну Тернопільщини, село Максимівна. Прибув він до нас близько 1952 року. У той час було доволі актуальним питання, як приготуватися на випадок вибуху 3-ї світової війни, бо з минулого досвіду знали ми, що в таких випадках можливе масове знищення в'язнів. Він організував у таборі з бувших членів і симпатиків ОУН доволі добре розгорнуту організаційну сітку. У кожній шахтарській зміні був чоловік, який мав контакт з кількома людьми у зміні, так було і в групі людей, які працювали на поверхні, на погрузці, серед будівельників та ін.

В першій зміні був Савицький Михайло – підземний диспетчер;

В 2-й Забавський Антон – газомір;

В 3-й Данилюк (Данильчук) – газомір.

З погрузкою був у постійному контакті Парфенюк Петро, — працював у реммайстерні, і на будівництві — Зорян — працював на будівництві.

Був ще Стецюк Теодор, який виготовляв саморобні гранати. Пристосовував він їх у коробочці з консервної банки, туди закладав вибухову речовину, яку використовували в шахті для підривання вугілля і породи (здається, амоніт), а електричний детонатор переробляв так, що він міг детонувати від сірника чи кількох сірників. За матеріал для осколків він брав з ідальні тарілку з якогось сплаву, здається, то був дюраль з домішкою чавуну, так що вона добре розривалась на дрібненькі кусочки. Всі, хто мав можливість, виготовляли бойові ножі, щоб мати їх у разі потреби до оборони, деякі робили їх по кілька штук.

Хочу сказати, як хоронили в'язнів. У таборі шахти 6 нас було близько 3000 осіб, а за табором, у тундрі, казали, похоронених — у 3, а може, і в 5 разів більше. Раніше, десь до 1948 року, хворих на дистрофію ніхто не брав на лікування чи відживлення, так що люди гинули, як мухи. Далі властимущі побачили, що при такому порядку не буде кому працювати, бо всіх вивезуть у тундру, і почали людей підліковувати. Як я вже писав, і я як дистрофік був на такому лікуванні.

Усі транспортні роботи в таборі виконували великим рябим биком. Казали, що в інших таборах були такі самі бики. Начебто трофейні, з Німеччини. В зоні обслуговували цей транспорт ув'язнені. Вони і мертвих людей на санях також вивозили цим биком. На вахті виходив вартовий і кожному мертвому пробивав череп ломом, щоб, бува, живого між мертвими не вивезли. З вахти вже вільнонаймані везли далі ці сани з мертвими чи з іншим вантажем. Розказували, що раніше кожного ранку вивозили за зону по 5, а то і по 10 мертвих. При мені (1949 рік) такого вже не було. Хоронили померлого в тій же одежі, в якій він помер, без домовини, але обов'язково з біркою, на якій вказувався номер його справи.

Лікар Данилович скоро поїхав від нас. На його місце став Бурім Денис, а тому, що він мав якусь долею інвалідність і ніде не робив, а таких в нас брали першими в разі етапу, він це керівництво передав мені. Чому він

вирішив це мені передати, я так і не знаю, але здається, що вони з Даниловичем мали розмову на цю тему. Вони не знали, ким я був у минулому, але здогадувались, що я був на якійсь керівній роботі в підпіллі, а тут я працював під землею як електрослюсар, отже, не повинен потрапити на етап.

— 48 —

Життя і на волі, і в таборах ішло своїм порядком, без особливих змін, аж у березні 1953 р. здиhaє вождь усіх народів. У зв'язку з його смертю люди поклали великі надії на поліпшення життя, а, особливо політичні ув'язнені, які майже за ніщо були засуджені.

На лісоскладі 6 шахти в бухгалтерії працював старий — москвич. Прізвища не пам'ятаю. Десь відразу після смерті Сталіна приходить рішення: “немедленно освободить из-под стражи”. Перед виходом на волю близькі з ними люди питають, яка в нього справа. І він розказує: жив у Москві, працював десь звичайним бухгалтером чи навіть рахівником. Одного разу приснилось йому, що він хотів убити Сталіна. Ранком на роботі він розказав про це. На другий день його на роботі вже не стало — був за решіткою. І доказують йому, що, з наукової точки зору, сон — це продовження денних дій і намірів. А значить, давай, старий, своїх посібників, при помочі яких ти хотів умертвити “нашого любимого Сталіна”. Кого ти знаєш у Кремлі, які маєш з ними контакти, яку зброю і т. д., а якщо не признаєшся, то чека знає, як добитись правди. Так що при тому йому добре дісталось. Присудили йому 10 літ ув'язнення, з яких він висидів 2 чи 3 роки.

Після смерті Сталіна — арешт і розстріл Берії. У таборах бушують, домагаючись перегляду справ, а далі починають страйкувати. В нас на 6-й шахті почався страйк щойно 24 липня, фактично для солідаризації з іншими таборами.

Я постійно контактував з людьми інших національностей, щоб і їх думку почути. Між росіянами я бачив найбільш впливовим бувшого власовського офіцера Чистякова Константина Валентиновича, однак коли прийшов, щоб почути його думку, його вже чекісти за кілька годин до того забрали разом з іншими кількома людьми на етап. Близький з Чистяковим Ковалев сказав мені, що вони, росіяни, цю думку піддержують тобто щоб страйкувати. Треба визнати, що росіяни мали краще налагоджені контакти з місцевим населенням, бо там у той час жили в основному росіяни.

Був я ув'язнений із Юркою (прізвища не пам'ятаю), доволі енергійним естонцем. Він уже кілька днів допікав мені: страйкувати! Від литовців був Кобелюс, також ув'язнений з нами, однак він так неконспіративно вів себе, що його в перший день страйку забрали на штрафний. Між латишами, поляками і білорусами не мав я знайомих, яких би можна було визнати впливовими на маси, однак вони з нами в загальному солідаризувались.

Основний тягар випав на І-у зміну, де керував Савицький Михайло. Було і так, що деякі дільниці почали роботу, однак він як підземний диспетчер її не записав і послав людей, щоб ті припинили давати вугілля, бо всі інші страйкують.

Десь о 10 годині після двох годин роботи (ми почали зміну о 8.00) начальство рапортує вверху, що шахта страйкує і не знати, хто зачинщик того, бо страйкують всі. Другу зміну, а також і третю (ми працювали в три зміни) вже в шахту не опускали, а приїхав генерал Дерев'янка, який був у нас начальником т. зв. "Речлагу". Дерев'янка, між іншим, також був не в ласці у верхах. У минулому цей генерал був від радянської сторони керівною фігурою при підписанні капітуляції Японії. А потім його поставили начальником "Речлагу", що я толком і не знаю, як це зрозуміти. Одні казали, що це "режимний чрезвычайний лагерь", але чекісти цього не підтверджували, казали, що це "лагерь на речке".

На перші збори Дерев'янка зібрав всіх гірничих майстрів і сказав, щоб вони вмовили людей до праці, що, мовляв, все з часом налагодиться, будуть перегляди справ і все інше, що потрібно. Але ні до якої згоди не дійшло. Страйкували щось з чотири дні, відтак пішли далі працювати, бо стали працювали вже й інші шахти.

Зо два десятки чоловік, які особливо розконспіровано вели себе, в тому числі і Кобелюс, про якого я згадував, відправили в штабний табір.

Проте наш страйк всеж дечого досягнув:

1. Після першого страйку зняли в бараках замки з дверей і ґрати з вікон. Більше року перед тим нас після роботи в бараку закривали.

2. Зняли номери, які носили ув'язнені. Раніше тільки той, хто був засуджений до каторги, носив номер на голові, на плечах і на нозі вище коліна. До того ж засуджений до каторги мав тільки 3 вихідні на місяць. Ми носили номери на лівому рукаві і на нозі. Я мав номер з-264. Був у нас ще один Левкович — Іван Ігнатович зі Львова. У нього був номер з-265.

3. Ввели побачення з сім'ями і ріднею.

4. Дозволили носити годинники і цивільний одяг та відпускати чуприну (до того нас стригли "під Котовського").

От і всі досягнення першого страйку.

На деяких шахтах цей страйк обійшовся з пролиттям крові. Наприклад, на 29-й шахті, там, здається, керував Масленников чи щось подібне. Він мав би бути міністром МВД або його заступником. Там начебто хтось повів себе дуже зухвало, і Масленников наказав стріляти по натовпу ув'язнених з автоматів. Загинуло до 3-х десятків осіб, ранених було поза сотню. Чув я, що Масленников, коли летів літаком у Москву, дав собі кулю в лоб. Скільки в тім правди — не знаю.

В очікуванні змін минув рік. Нічого нового. Але сталося так, що ініціатором другого страйку була наша шахта і наша бригада. Я в той час працював електрослюсарем на дільниці ВШТ (внутрішахтний транспорт). Від табору до шахти віддаль близько 300 м. Ведучи розвод у другу зміну на роботу, один з конвойних через необережність вистрілив у розвод і поранив у ногу Гуцуляка, здається, Михайла. Раненого Гуцуляка ми занесли в шахтний медпункт, а в шахту вже не хотіли спускатись, тим більше, що тепер уже можна було поставити питання про минулорічні обіцянки. В шахту нас таки змусили спуститися, але ми нічого не робили. При тому

вся зміна відмовилась від роботи. Та сталося таке. Хтось десь дістав амоніт і електродетонатор, прикріпив його в шахті до двох силових кабелів, якими подається електроенергія в шахту, і, підірвавши патрон, перебив обидва кабелі. Шахта залишалась без електроенергії. Не знаю, як сталося, телефонний провід не був пошкоджений. На електростанції чергував тоді Стецюк, той, що готував саморобні гранати, і він отримує по телефону наказ від Теппера (начальника електроцеху) закрити підстанцію і нікого не допускати, доки він не пришле йому заміни. Тепер боявся диверсії, бо підстанція — це найвразливіше місце в шахті.

Я не знаю дотепер, хто це зробив. Казали мені, що то робота Мазура, який був гірничим майстром, і йому не було трудно дістати амоніт і електродетонатор, а замість електромашинки для підриву включити проводи в електромережу. А в Мазура могло статись ось що: він писав скаргу чи просьбу в прокуратуру, і хтось з його друзів прочитав це, який то він невинний, як то бандерівці його, молодого і недосвідченого, обдурили, і т. ін. Друзі за це взяли його на кпини, і він, щоб якимось чином відзначитись перед друзями, мав би вчинити той акт. Акт визнали диверсією, і за це потерпіло понад 150 чоловік, яких кинули у штрафні табори.

На ремонт кабелю вислали вільнонайманих електриків, і через 2 години електроенергію подано в шахту. Усю нашу зміну вивезли з шахти і на місці проведено перевірку. Посадили всіх на підлозі і викликають по 3-4 чоловіки, з них рідко хто повертається назад. Більшість людей відправили в штрафний табір, а деяких і в тюрму.

Мене залишили на місці. Один росіянин, Селезньов, у минулому радянський офіцер, який у шахті працював гірничим майстром проходки, сказав: “Я уверен, что если бы всех обвиняли, то мы вдвоем (тобто він і я) остались бы невиновны”. Отже, він не запідозрив, що в першому страйку я відігравав одну з основних ролей. Значить, я добре конспірувався.

Другий страйк виник стихійно, без підготовки і через одного дурня звалилось багато нещастя на людей, а по суті справи нічого не зроблено. Під час другого страйку приїжджав до нас генерал Бичков, дехто казав, Бичков відомий тим, що в кінгівських таборах влаштував масакру, коли навіть танками давили людей і в загальному в одному таборі було кілька сотень трупів. Казали, що 600. У барак нашої бригади заходив він спеціально, мовляв, “ети зачинщики всего”. Однак до чогось придертись він не міг, бо ж у нашій бригаді підстрілили Гуцуляка, і все почалося з того.

З другої половини 1954 року і для ув'язнених стали вводити зміни. Першими відпустили малолітніх, тобто тих, хто був суджений, не маючи 18 років, між ними і Стецюка. Другими пішли ті, хто служив у німців, — поліцаї, урядовці і всі інші. Для них видано спеціальний указ, і вони, звичайно, з рядом обмежень, підлягали амністії. До учасників підпільної боротьби ця амністія ніякого відношення не мала. Щойно в 1956 р. приїжджали представники, їх називали комісія від Верхової Ради, і вони переглядали справи на місцях. Багатьох звільнили, іншим знизили строки ув'язнення, а таких,

як я і мені подібних, навіть не викликали, щоб подивитися на них. Так і осталося в нас по четвертаку, тобто по 25 років.

Тут треба б повернутися ще до минулого. Коли ми приїхали в Воркуту, тоді було розділено “Воркутлаг” на дві частини. Залишився “Воркутлаг” для ув’язнених через побутові злочини, а також для каторжан. Усіх інших з політичними статтями — 54-ю (українська), 58-ю (російська) і 63-ю (білоруська) приділили в “Речлаг”, в основному всі мали по 25 років. Начальником “Речлагу” став генерал Дерев’янка, про якого я згадував, який приїжджав до нас під час першого страйку. У “Воркутлазі” обставини були дещо легшими, ніж у нас. В нас, наприклад, дозволено писати тільки два листи на рік, і тільки до найближчих рідних, у них — один раз на місяць і будь-кому. Починаючи з середини 52-го року в нас введено гроші на оплату праці, так що перестали бути різні котли, тобто різне харчування. До того були котли 1-й, 2-й, 3-й для поверхні, для підземних 4-й, 5-й і 6-й. Коли в’язень виконував роботу на 100 відсотків, йому приділяли на поверхні 2-й котел, а шахтареві — 5-й. Це мало би бути стопроцентним забезпеченням калорійністю в певній спеціальності. При невиконанні 100% завдання давали на поверхні 1-й котел, а в шахті — 4-й, із значним зменшенням пайки хліба і всього іншого (каша та ін.), а риби зовсім не давали. А при перевиконанні норми вище 100% працівникові на поверхні давали 3-й котел, а шахтареві 6-й. Тільки при 6-му котлі я почувався наїдjenим досита, а при 5-му, а тим більше при 4-му був увесь час голодним.

Щойно в 1952 році, коли ввели гроші, хоча це порівняно були копійки, але все-таки в ларку можна було купити хліба, повидла, маргарини чи маргуселіну, так що голод уже заспокоїв. Після введення грошей був тільки дієтичний пайок для хворих і загальний.

Як спосіб особливо потогінної системи в 1952 р. ввели заліки, по-російськи “зачоти”. Люди падали з ніг, а тягнулися всіма силами. При виконанні норми в шахті на 111%, а на поверхні 121% зачисляли 3 дні за день, тобто один відпрацьований плюс 2 додавали (3 за 1). За виконання завдання на 100% також була якась надбавка, здається, 1 день. Вводили заліки з великим шумом “как особое поощрение” (особливе заохочення), а про відміну заліків десь у 1958 році нічого не об’явили.

Я належав до тих, хто в червні 1952 року, крім відбутого терміну ув’язнення, заробив ще 52 дні заліків. Я працював почасово, а при добрій оцінці праці це рівнялось 111%, а нас на шахті було близько 50-ти, спеціально вивісили список на дошці пошани. З 1952 по 1958 рік доволі багато людей звільнилися по заліках, звичайно, тільки ті, хто мав малі строки. Я, наприклад, до 1958 р. заробив заліків більше як на 7 років. Але завдяки “гуманній” радянській владі це все полетіло в трубу, при тому навіть не сказали, коли ці заліки відмінили.

Ще хочу розказати про порядок привезення в’язнів у зону. Після нашого приїзду у травні 1949 р. вагони з жінками відправили в жіночий табір, а чоловіків — в основному в табір 6-ї шахти, як я вже писав. Здається, мало хто потрапив у якусь іншу зону. Дещо інакше виглядало це раніше.

Звела мене доля з чоловіком на прізвище Мандров Петро, по батькові не пам'ятаю, походженням десь зі Ставропольського краю. Сам він економіст за професією. Німці на деякий час окупували Ставропольський край. І Мандров як працював економістом, так і при німецькій владі був на цій посаді.

При відступі німців хотів з ними відступити і Мандров, але він мав у своєму розпорядженні машину і не дуже поспішав. Але склалося так, що в останній момент машина вийшла з ладу, і доки справили її, большевики вже перекрили дорогу для відступу. Мандров потрапив у руки чекістам, потім суд і Воркута. Привезли його в Воркуту ще в 1943 році на другу шахту.

Ось як він розповідає про прихід етапу. Прибув етап — ось яке перше питання нарядчиків (їх було кілька залежно від кількості людей у зоні): “а скільки целок?” (тобто скільки незайманих дівчат). Про це вже їм заздалегідь повідомляла лікарська комісія. Лікарі всі теж ув'язнені і намагаються всіма силами догодити нарядчикам, бо ті їх можуть поставити на інше місце до праці. Ті відповідають: стільки-то, дають список прізвищ. Таких дівчат по одній викликали до нарядчиків ніби для розподілу на роботу, це тоді називалося УРЧ чи ВУРЧ (управление рабочей частью чи щось подібне). Один з нарядчиків заламував дівчині руки назад, другий гвалтував. І відтак хвалилися один перед одним: “я столько-то целок сломал”, а другий: “а я столько-то”. Чув я, що одна із згвалтованих дівчат, коли такий нарядчик, її насильник, прийшов на робоче місце перевірити, як іде робота (вони і таку функцію виконували, як контроль за роботою), то дівчина взяла сокиру і рубонула його по голові на смерть (то було на лісоповалі). Після того — слідство і суд. Вона заявила, що він її згвалтував і вона помстилась у той спосіб. Суд прийняв це до уваги, як пом'якшуючі обставини і присудив їй за це 5 років ув'язнення. Але ні місця цієї події, ні прізвищ я не пам'ятаю.

Інакше тепер виглядав і вихід на роботу, ніж за тих часів, коли ми прибули в табір. Приходило в барак не менше 2-х нарядчиків викликати на роботу, лунала команда “выходи без последнего!” Тих, хто виходив останнім, били заздалегідь приготовленими нагайками чи палками. Народ товпився в дверях, щоб скорше вийти і не бути останнім. Рукоприкладством займалися також начальники дільниць, дільничні майстри і бригадир. На керівних посадах — начальники дільниць, гірничі майстри, а частково і бригадири — були звичайно люди, суджені за побутові злочини.

Між ними в табірному житті був своєрідний поділ — “вори” і “суки”. “Я вор”, вимовляв він ці слова так, ніби то була посада не нижче міністра. Вони звичайно відмовлялись від роботи. Це т. зв. “любители солнца и коистра”, про яких доволі правдиво описує Іваничук у вищеназваній повісті “Крок вправо, крок вліво...”. “Сука” — це учасник злочинного світу, який на догоду адміністрації табору погодився працювати, звичайно, на керівній роботі — начальником дільниці, гірничим майстром або бригадиром. Нарядчики були особливо привілейовані, навіть між сучнею.

У 1948 році засуджені за побутові статті і політичні відправлялися в різноманітні табори. Так що ці негідництва в нас скоро вижились. А жінок у той час у чоловічих таборах взагалі не було, їм відвели окремі табори

і вони працювали на виготовленні цегли. Для жіночих рук це дуже важка і шкідлива праця, але так вирішила “найгуманніша в світі радянська влада”.

— 49 —

Як я вже писав, після перебування в стаціонарі мене в 1949 р. направлено на роботу в шахту. Ми, група людей, пройшли т. зв. “техмінімум”, тобто отримали мінімальні знання із шахтарської справи, і нас направили в шахту на роботу. Я потрапив на третю дільницю з потужністю пласта приблизно 1 м і 40 см з нахилом 30–35°. Інструментом служила там лопата, обушок, балда (молот), а при кріпленні ще й пила та сокира. Робота, була звичайно, не до душі, тим більше, що в якому одязі працювали в очисному забої, то в тому ж ішли в житлову зону. Через 3 місяці видали нам новий одяг, а старий залишився, як спецівка до роботи в шахті, так що з 1950 року я в житлову зону ходив у чистому одязі після купання під душем.

У кінці 1949 року вдалося мені записатися на курси машиністів електровозів, після закінчення яких я розпрощався з добувною дільницею, де повно пилу в повітрі, і перейшов працювати машиністом електровоза. Але оскільки між дугою пантографа і тролеем (електровози були тролейні) виділялися іскри і та спеціальність мене не влаштовувала, бо іскри негативно впливали на зір. Пізніше я перейшов працювати електрослюсарем.

Хочу додати ось що. Шахта зупинялась тільки один раз на рік. Тоді добувні прохідні дільниці відпочивали, а ми, внутрішахтний транспорт, чистили стволи і все те, чого під час роботи шахти не можна було зробити. Пізніше такі зупинки ввели 3 рази на рік.

Відпочивали ми за графіком 4 рази на місяць. Працювали і в державні свята, тобто 1 травня, 7 листопада та ін., однак мене як потенційного диверсанта (у мене, крім інших статей, була і 54-9 – диверсія) на роботу в такі дні не виводили. Були і такі, кого в такі дні саджали в ізолятор, — тих, хто встрявав у бійки і т. ін. Мені ж тільки не давали вийти в робочу зону.

Так без особливих змін настав 1955 рік. Мене забрали на етап. Тоді формували т. зв. малу зону 7-ї шахти. Брали туди в'язнів з гучними справами, а також з двома чи більше судимостями. Наприклад, на 7-й шахті, як то було і в нас, робили саморобні гранати. Чека їх розкрило і поставило вдруге під суд, а оскільки це були ув'язнені на 25 років, то їм з моменту другого суду дали по 25 років (це максимальний строк у Радянському Союзі). Тобто той строк, що вони відсиділи, уже не рахувався.

Мене схопили настільки несподівано, що я навіть не мав часу щось комусь передати чи переказати. Від моменту повідомлення про етап до відходу і години не пройшло. Нас, 15–20 осіб, відвели пішки під конвоем у малу зону 7-ї шахти. Це близько 3 км. Я не дуже переживав, бо залишився Бурім Денис, який мав усі зв'язки з групою, організованою Даниловичем, але вона далі вже ніякої ролі не відіграла, бо там пішло на ліквідацію табору. У 1955 р. була

амністія для тих, хто співпрацював з німцями, у 1956 — комісія Верховної Ради, інших, хто залишився, розпустили на поселення, а там зробили табір для побутових в'язнів, так що найважливішу роль відіграла група, організована Даниловичем, під час першого страйку і аж до травня 1955 р.

В малій зоні 7-ї шахти працювали ми на будівництві, а через 2 місяці перевели нас на Юньягу. Це близько 10 км в тундру від 2-го району Воркути. Там будували селище для людей, які мали обслуговувати 2-гу шахту.

В лютому нас майже всіх вивели на поселення. Це з правом проживання за зоною — нежонаті в гуртожитку, жонатим давали тимчасові квартири. Оплата за роботу в нас була за по найнижчим тарифом розцінок, до того ж з мене як ув'язненого половину заробітку забирали на оплату нагляду за мною. Друга половина залишалася в'язню і для утримання сім'ї.

Видали нам тимчасові посвідки замість паспортів, місце праці повинно бути погоджене з адміністрацією табору. І раз на два тижні я повинен був відмічатися в таборі.

Нежонатим адміністрація табору рекомендувала женитися, бо знали, що коли чоловік з сім'єю, то менш імовірно, що він пиячитиме або самовільно йшов від сім'ї. Жонатим рекомендували стягати сюди сім'ю і давали тимчасові квартири. Я перейшов працювати у другий район Воркути, отримав однокімнатну квартиру. Зустрів я там дівчину — Романину Ярославу, яку знав з підпілля, а тепер вона була тут також на поселенні. І ми побралися. У листопаді 1956 р. ми розписалися (цивільний шлюб), а в лютому 1957 р. оформили церковний шлюб. Обвінчав нас о. Білан, греко-католицький священик, який був політв'язнем, — він не визнавав собору російської православної церкви у Львові в 1946 р. організованого МГБ. Через рік у лютому 1956 р. ми охрестили першого сина Романа.

Яке би в нас, зазонників, нужденне життя не було, а чекістам це не подобалося, бо ми дуже чесно жили. Краще від них, особливо тих, хто любив у чарку заглядати. У квітні 1958 р. знову заганають перших зазонників у зони, у тому числі й мене, а до кінця року — всіх.

Так тоді закінчилося моє родинне життя, я залишив дружину з маляу дитиною на руках. До речі, вона також була на правах зазонників, а не була в зоні тільки тому, що їх, жінок зазонників, лише кілька, так що для них окремої то зони зробити не могли. Врешті, забрали її до роботи в пекарні на 6-й шахті. Після роботи відпускали на свою квартиру в іншому районі. Так тягнулося до вересня 1959 р. а потім її за указом як матір з малолітньою дитиною на руках звільняють, і вона їде в Прокоп'євськ Кемеровської області до своїх батьків, які там були на висилці.

Нас, бувших зазонників, звозять у табір ТЕЦ-2, там працюємо на будівництві, а у грудні 1959 р. нас, останніх політв'язнів, вивезли з Воркути в Мордовію. До побуту у Воркуті після 1949 р. треба додати ось що. Не всі "суки" пішли в побутові табори. Деякі залишилися у нас, хоч трохи і змінили поведінку, однак їхнє "выходи без последнего!" або "я столько-то целок сломал" і все інше не забулося і не один з них дочекався помсти за це в таборах політв'язнів. У 6-му в 1954 чи 1955 році в шахті вбили Ступака, не

знаю імені, який мав сумну славу, як один з тих, що командував “виходи без последнего!””, а також ще було вбито якогось чоловіка в житловій зоні.

Хто це зробив — не знайшли, хоч привозили для цього спеціального собаку. Пробували також помститися ще на двох з тієї сучні, один Гаєвой, який раніше був завідувачем ізолятора і не одному за шкіру сала залив, а другий Садовській, який також у минулому був учасником подібних акцій. У 1955 році вони терлися біля лісоскладу, мали там якусь комору і відсиджувалися протягом робочої зміни. Ту комору замінували і підірвали, і хоч у коморі все було потрощено — і табуретки, і стіл, однак вони залишилися живими. “Мінери” не дуже-то були знавцями свого діла. Подібні випадки були і в інших таборах, до того ж у далеко більших масштабах, бо наш табір вважався порівняно спокійним. Там були випадки, що за одну ніч виносили по 6–8 убитих. Що цікаво, я не чув жодного випадку, щоб вистежили, хто це зробив.

“Помни дело Русиновича!”. Так говорили мені побутові в'язні, які їхали з Воркути разом зі мною у столипінському вагоні. Такий же напис — “Помни дело Русиновича!” — зроблений над кожним стояком зі зброєю в приміщеннях охорони таборів. Хто такий Русинович Євгеній і чому таке застереження з боку влади імущих? Русинович — поляк, з західної Білорусії, засуджений за політичною статтею на 25 років. На Юнь-язі він був разом з нами за зоною на поселенні, там він не оженився, але жив з якоюсь молодою жінкою. Коли забирали всіх інших зазонників у зону, забрали і його. Той, хто мав зареєстрований шлюб з жінками, міг ще деякий час отримати побачення з сім'єю в домі побачень, спеціально побудованому для того коло кожної зони табору. Русиновичу це не світило, бо він з тою молодницею не був зареєстрований. Але вона приходила під огорожу робочої зони, щоб з Русиновичом хоч декількома словами перекинутись і що-небудь передати. Сталося так, що начальник конвою забрав цю жінку, коли вона під огорожею зони розмовляла з Русиновичем, і хотів її відвести в міліцію чи ще кудись. Русинович все те з зони бачив і говорить: “Відпусти її, бо буде гірше”. Вахтовий не послухав. Русинович вскочив на вахту, збив з ніг вахтового і вхопив заряджений автомат: вбив вахтового і начальника конвою, а тоді іде в зону, щоб звести рахунок з начальником дільниці (не пам'ятаю, якесь у нього єврейське прізвище), але того на той час у зоні не було. Відтак Русинович з двома автоматами виходить через вахту в місто, там десь хочуть його міліціонери забрати, він і їх убиває, відтак іде машиною в 2-й район, а звідти поїздом на Юнь-Ягу. У той час на ноги підняли всі селища Воркути.

В Юнь-Язі Денісов, заступник начальника табору, побачив Русиновича і запитав: “Русинович ти куди?”. Той вистрілив у його бік, але вверх. Говорять, що він Денісова не хотів убивати, бо ми, всі ув'язнені, знали його як порівняно доброго чоловіка. Русинович добирається на місце будови шахти на Юнь-Язі, там у мурованому будинку для підйомної машини він займає оборону і при облозі вбиває кількох чекістів, а далі вже витримати не може, — це тягнулося щось зо дві доби. Він застрілюється останньою кулею. Результат: більше 15-ти убитих. Оце і є “діло Русиновича”.

2 грудня 1959 року ми, останні політв'язні Воркути, 150–200 осіб, приїжджаємо поїздом у Мордовію — у “славні” Темніковські табори, мабуть, старші як сама радянська влада, а з 20–30-х років особливо відомі по всьому Радянському Союзу, зі своєю “столицею” — станцією Потьма. Нас розміщують у пересильному таборі, а там через кілька днів з'їжджаються “купці” і розбирають нас по кілька десятків у різні табори.

Тут у таборах була деревообробна, а в деяких металообробна промисловість, бувало й невелике будівництво місцевого характеру. Клімат, безперечно, не можна зрівняти з Воркутинським. Ми від'їздили звідти глибокої зими (там практично зима від вересня), а тут щойно зима починалась, лежав невеликий сніжок. Але до цього клімату нам легше звикати, ніж до заполярного. Там у народі кружляла поговорка: “Воркута — чудная планета, 12 місяців зима, остальное лето”, хоч це не відповідало істині, бо все-таки більше 2-х місяців літа ніяк зимою не назвеш, а рослинність, хоч і карликова, але зеленіша, і навіть у літні місяці доволі буйно росла, бо там цілодобово світило сонце.

Але тут не було полярного саява, а там можна було ним любоватися, скільки душа бажає. Так в останні дні листопада я розпрощався з Воркутою, а в грудні стрінув Мордовію. “Відслужив” я у Воркуті 10 років і 6 місяців, з них під землею добував вугілля 6 з половиною років (на 6-й шахті 5 років і 9 місяців, на 4-й — більше 8-ми місяців). Решту, близько 5 років, на будівництві з особливими умовами, бо ж там вічна мерзлота. У Мордовії був з 2 грудня 1958 р. до 17 грудня 1971 р, тобто 12 років і 46 днів.

Після розприділення на пересильному пункті мене направлено в табір № 7 у селищі Соснівка, де при таборі була робоча зона з деревообробною промисловістю. Виробляли там дерев'яний корпус радіоприймача “Урал” і якісь меблі — розсувні столи, табуретки, етажерки та ін. Через деякий час замість корпусів радіоприймача “Урал” робили корпуси приймача “Мелодія” та ін.

За час мого ув'язнення в радянських законах відбулися деякі зміни:

1. У 1950 або 1951 році знову введено кару смерті, котра була відмінена указом 26. V. 1947 р., за яким я був засуджений не на кару смерті, а на 25 років ув'язнення.

2. У 1956 році введено новий кодекс, згідно з яким максимальний строк ув'язнення став 15 років. Однак кодекс не мав зворотної дії, і всі ув'язнені, засуджені на 25 років осталися з тими ж строками, тільки адміністрації табору було дано право після відбуття ув'язненим половини строку ув'язнення переглядати його. Проводив такий перегляд воєнний трибунал або народний суд, залежно від того, ким був винесений строк ув'язнення в'язневі.

Крім того, дуже широко пішла агітація з боку адміністрації табору, починаючи від 1956 р., за т. зв. розкаяння, мовляв, який же я негідник, що виступав проти “найгуманнішої у світі радянської влади” і т.п. Для проведення таких дій при кожному таборі був офіцер МГБ, який особливо за цим слідкував. Незалежно від місцевих чинників МГБ, у табір приїжджали представники від міністерства в Києві, а до інших — з їх союзних республік.

У 1960 році викликав і мене такий представник з Києва — Матвєєв, не знаю, в якому чині, бо він завжди був у цивільному. Я в розмові з такими чинниками звичайно говорив, що за міжнародним правом мене Радянський Союз не мав права судити, а повинен був рік чи скільки піддержати як вояку вбитого і відтак відпустити на волю. Тим більше, що в Мордовських таборах я довідався від ув'язненого Прокоповича з Дрогобиччини про підписання в 1949 р. Женевської конвенції, яка в міжнародному праві узаконила дії всіх рухів опору — у Франції, Бельгії, Югославії та інших країнах, у тому числі і дії червоних партизанів. Бо ж до підписання цієї конвенції всі рухи опору фактично були поза законом. У тих же країнах діяв закон від 1908 р., підписаний у Гаазі, згідно з яким збройний спротив загарбникові мав право вчинити тільки учасник армії, при тому обов'язково в уніформі певної армії. Матвєєв мабуть, вважав, що я бачу, що мені більше 10-ти років до звільнення, то тому так кажу, а коли побачу близьке закінчення, то по-іншому заспіваю, і наклею резолюцію про перегляд моєї справи.

Улітку 1960 р. приїхав воєнний трибунал з Саратова, розглянув з півтора десятка справ і майже всім знизив до 15-ти років, в тому числі й мені. Відмовив тільки двом, до яких висунув якісь особливі претензії. Після зниження строку ув'язнення до 15 років (він мав закінчитися у грудні 1961 р.) мене викликає місцевий емгебіст, щоб я написав розкаяння, а потім приїжджий з Києва, цим разом уже не Матвєєв, а Мірошніченко. Я обстоюю свою давню позицію, що за міжнародним правом вони мене і судити не мали права.

Не добившись від мене нічого, вони силами МГБ повернули машину радянського правосуддя назад. За 4 місяці перед звільненням викликають мене вдруге на засідання воєнного трибуналу і там навіть нічого не згадують про попереднє зняття строку до 15 років. Зачитали вирок і приймають рішення: "оставить в силе 25 лет" і т. ін. Такий радянський закон — як дишло, куди поверни, туди й вийшло. Я не мав можливості заглянути в діло. Можливо, що вони рішення трибуналу, прийняте в 1960 році, на сміття викинули, а в ділі про це і згадки не осталося.

Зі мною на зниження строку в 1960 році був поданий також вищий радянський офіцер Бештау,десь з Північного Кавказу. В армії Власова він був начальником штабу дивізії чи корпусу. Я написав скаргу і порівнюю: як же так, я не радянський громадянин, навіть у радянській школі не вчився, а він закінчив радянську школу, радянське військове училище, воєнну академію, складав присягу в радянській армії. Воював він проти Радянського Союзу, і я так само, і йому зняли строк до 15 літ і звільнили, а мені зняли до 15-ти літ і назад повернули до 25-ти. Але то все одно, що об стіну горохом товкти. Тепер, уже в час "перестройки", я написав скаргу про те, що останні 10 років я відсидів тільки за те, що не написав розкаяння, а це не може бути причиною ув'язнення ще на 10 літ, а тому прошу останніх 10 років, відпрацьованих в ув'язненні, зарахувати мені в загальний трудовий стаж. Передавали цю скаргу з Києва в Москву, відтак знов повернули в Київ і знову відмовили. Знову ж — закон как дишло.

У Мордовії пробув я в ув'язненні 12 років і 46 днів. Добував строк у таборах “поселок Сосновка, табір 7 і 7/1, поселок Явас і Барашево”. Номер табору в Явасі, здається, 11-й, а в Барашево і не пам'ятаю.

За той час приїжджали на співбесіду з Києва Матвеев, Мірошниченко, Литвин та зі Львова Марусенко. Були й інші, прізвищ яких не пам'ятаю. Мав я велику кількість дебатів і з місцевими чекістами — Литвином, Крутем і ще якимись. Литвина пізніше перевели в Київ і звідти він уже приїжджав як представник КГБ з Києва. Усі ці співбесіди, дебати, чи як хочете їх назвіть, зводились до одного — написати розкаяння, щоб показати мене перед світом, який же я негідник, а яка радянська влада гуманна, навіть найгуманніша у світі.

З тією ж метою возили мене три рази в Україну — два рази у Львів та один раз у Київ. Возили мене по Львову машиною в супроводі Марусенка і Сорохіна, щоб показати, які досягнення мав Львів під час, “найгуманнішої влади большевиків у Львові”. День моєї поїздки по Львову був якраз передодні відкриття пам'ятника І. Франкові перед Львівським університетом, так що я бачив пам'ятник тільки закритим білим покривалом. Характерно, що в той час, коли я був у Львові, а тримали мене там 2 тижні, якраз зняли Хрущова з поста, усунули його від політики, оголосивши при тому, що “нарубав він багато дров”. Марусенко, викликавши мене з камери тюрми в кабінет, спитав, чи чув я, що “Хрущов полетів”. Він так і сказав — “полетів”, при тому здивувало його, що я ніяк не реагую на таку відомість, бо я сказав: полетів Хрущов, буде другий на його місці.

Не оминули чекісти в своєму шантажуванні і моєї сім'ї. Дружина ще перед звільненням (вересень 1959 р.) відправила нашого 8-місячного сина до своїх батьків, які перебували на висилці в Прокоп'євську Кемеровської області, вона вже чекала на другу дитину. Звільнена за указом як мати малолітніх дітей і виїхала в Прокоп'євськ.

Нам, ув'язненим, дозволялось раз на рік побачення з сім'єю, і дружина, користаючись цим, приїжджала з котримсь із дітей до мене на побачення. Обох дітей брати не могла, бо було дуже важко в дорозі. Чекісти перед нашим побаченням викликали дружину і вмовляли, щоб вона вплинула на мене, щоб я написав розкаяння, а тоді вони зможуть мене звільнити, бо, мовляв, їй самій затяжко з двома дітьми. Дружина відповіла, що він сам має голову на шиї і нехай робить, як вважає за потрібне, тим більше ви ж знаєте його характер, він все одно мене не послухає.

Було і так, що перед від'їздом з Прокоп'євська на побачення до мене чекісти їхали машиною до її квартири, завозили її в КГБ на спеціальну розмову про те, як їй говорити зі мною, щоб добитись від мене розкаяння. Дали їй і недавно видану брошурку, підписану Василем Куком (це десь було в 1960 році), щоб вона привезла її мені. Для мене це не було новою, бо такі брошурки були і в нашій табірній бібліотеці, врешті, брошулка, підписана Куком, доволі обережно написана, і там компрометуючим можна назвати хіба тільки те, що він говорить: “Я й сам не знаю, чому я, син робітника, виступав проти робітничої радянської влади”. Коли зважити на

те, що не так давно були в обігу слова Хрущова, де він наводив слова Сталіна: “я знал бы, что с ними (украинцами) сделать, но их очень много”, то стає зрозуміло, що Кук сказав так, щоб ОУН на еміграції знала про те, що він у ворожих руках і щоб даремно не висилали людей для зв’язку, щоб не втрачати їх. А іншої можливості Кук не мав, щоб повідомити еміграцію про його поневолення.

— 51 —

У Мордовських таборах при мені першим поповненням була, як ми казали, група юристів, основну роль у якій відігравав Лук’яненко Лев Григорович. Пам’ятаю прізвище і другого юриста з групи — Кандиба, а також, здається, Мартинюк — начебто інструктор обкому партії та ін. Група ця ставила собі за мету боротьбу парламентським способом за встановлення самостійної України, що тоді виглядало фантазією. Я знав про здобуття незалежності Норвегією 1905 р. від Швеції парламентським способом, але то була культурна і високорозвинена нація — Швеція, а не так, як тут, — російські варвари, які відстали від культурного світу на сто, а може, й більше років. Лук’яненко як ініціатор висунення цієї ідеї був засуджений навіть на кару смерті, що свідчить про варварство влади імущих, і щойно пізніше йому смертну кару замінили на 15 років ув’язнення.

Врешті в 1991 р. самостійність досягнуто парламентським шляхом. А в ті роки, коли ми вели збройну боротьбу, я і думати про це не міг. Правда, відтоді становище у світі, особливо в так званому соціалістичному таборі, дуже змінилося. Комуністичну партію, в якій були мільйони обурених, заборонено, стали відомими злочини, які вона вчинила, особливо в Україні.

З інших помітних людей у Мордовських таборах зустрічав я Горинів Михайла і Богдана, Геля Івана, Осадчого Михайла, Озерного Михайла, Мороза Валентина, Масютка Михайла, Прокоповича Григорія, Шумука Данила, Гасюка Ярослава, Христинича Богдана, Заливаху Опанаса та ін. Пригадуються мені деякі розмови з ними. Наприклад, потрапила мені в руки книжка, в якій був вірш І. Франка “Не пора”, але замість “москалеві й ляхові служить” — там було: “нам, братове, чужинцям служить”, а замість “Любити царя, що наш люд обдира”, — було “любити невігласа, що наш люд обдира”.

Михайло Озерний, який був учителем української літератури в середній школі, цього вірша не знав. А коли я йому навів справжні рядки з вірша І. Франка і показав у книжці ті фальшиві слова, він подумав і відповів: “Мабуть, оці, в книжці, є дійсними, бо, — додав він, — наскільки я знаю Франка, він би так різко не написав проти москалів”. Я не задовольнився відповіддю, і коли стрів Гориня Богдана, поставив йому те саме запитання. Він відповів: насправді в І. Франка було так, як я сказав. Але в кінці 20-х або на початку 30-х років у Харкові літературне об’єднання “Плуг” видало змінений варіант вірша, який і був надрукований у тій книжці. Так я ще раз переконався, наскільки обмежена в українських питаннях була радянська інтелігенція і наскільки більше розвинені ті, хто якимось пов’язаний з нашою старою інтелігенцією. Горинь Богдан — мистецтвознавець, але він,

як і його брат Михайло, належав до рідні видатного нашого революціонера Лебеда Миколи, який під час арешту Степана Бандери заступав його і тоді фактично керував ОУН і УПА. Навіть у таких, здавалося б, дрібницях це помічається.

Від людей, ув'язнених у 60-х роках, довідався про страшний злочин московських шовіністів перед українським народом і його культурою — про спалення частини Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР. Цікаво, що в інших питаннях і слідчі, і судді, і прокуратура були такі далекоглядні, а тут навіть не могли з'ясувати, здавалось би, елементарних речей. Справу про підпал спустили на гальмах.

Доволі характерна пригода запам'яталась мені при звільненні Гориня Богдана. Йому якийсь чоловік з Рогатинщини (не пам'ятаю прізвища) подарував гуцульський топірець. Однак під часі перевірки чекіст нашого табору Круть наказав переламати топірець, щоб переконатися, чи там немає чогось захованого. Сказали мені, що Богдан усе одно той розламаний топірець забрав з собою, мабуть, як доказ чекістського варварства. Про характерний випадок розповів мені литовець Маскюльоніс Бронислав, який був зі мною в одній бригаді в 7-у таборі. Він був присутнім при віднайденні архіву литовського князя Гедиміна. Архів вони завантажили в залізничний вагон, заплombували його і заадресували до відправки в Вільнюс — столицю Литви. Однак вагон з архівом Гедиміна опинився не у Вільнюсі, а в Москві. Отак ненаситна Москва грабувала всі культурні надбання не тільки з України, а й з інших республік. Той вагон так і застряв у Москві.

З російських політв'язнів 60-х років найбільш цікавим був, мабуть, Синявський Андрій Донатович. Він був викладачем літератури в Московському інституті ім. Горького. Отримав він 7 літ ув'язнення за видану ним за кордоном книгу, не пам'ятаю заголовка, під прізвищем Терц. У книзі описано радянську дійсність без маски, зі всіма негативними явищами. Російська еміграція оцінила твір Терца, тобто Синявського, вище творів Достоевського. Зрадив таємницю, тобто, хто такий "Терц", якийсь французький єврей-комуніст. Синявського засудили до 7 років ув'язнення за антирадянські дії. Синявський не відсидів усього строку, його звільнили і він, здається, за стараннями російської еміграції виїхав до Франції. Його подільником був Даніель — єврей, мав би бути дуже цікавий чоловік, але я його ніколи не бачив. У нашому таборі він був тільки в ізоляторі, а потім в інших таборах.

З Синявським я мав одного разу доволі цікаву розмову. Я запитав його, як одного зі знавців російської літератури, чи російський письменник Белінський Віссаріон не поляк з походження, бо ж його прізвище начебто польське. Він подумав і відповів мені: бачите, я не знаю дуже докладно про Белінського, але в тому питанні є логічний сенс, бо мій дід, сказав він, був католиком (тобто поляком), а батько вже православним, і тому я Донатович. Він вважав ім'я Донат латинським. Я сказав йому, що я свого часу цікавився ономастиком і знаю, що у святцях московської патріархії є ім'я Донат, хоч воно латинського походження. І хоч я про походження Белінського не довідався, але знаю, що Синявський — росіянин польського походження.

Добре запам'ятався мені і латиський поет Кнут Скуєнієкс. Він студіював у Москві в інст. Горького. Українську мову розумів дуже добре. Він і річницю Шевченка в 1969 році разом з нами святкував. Звільнився він приблизно в 1970 році, а в “Літературній Україні” від 31 січня 1971 року я прочитав, що на прилавках книгарень Латвії з'явилося нове видання республіканського видавництва “Лієсма” — збірка вибраних поезій Лесі Українки “Перкона маса” — “Сестра грози”. Впорядкував збірку та здійснив переклад молодий поет Кнут Скуєнієкс, він же й автор передмови. Від Скуєнієкса мав я і поему латиського поета Яна Райніса “Зламани сосни”, перекладену на 48 мов і оформлену як дуже гарна подарункова книжка. У 1990 році читав я, здається, в “Літературній Україні” від Скуєнієкса поздоровлення братам Гориням і Лук'яненковим у зв'язку з обранням їх депутатами Верховної Ради України. Всі з ним зустрічались у Мордовських таборах.

Було в Мордовських таборах і кілька груп російських політ'язнів, звичайно студентів, а інколи і викладачів, в основному з Москви і з Ленінграда. Краснопевцев — декан факультету, і його подільник Меншіков, обидва з Москви, навіть деякий час працювали в одній бригаді зі мною, коли я був у таборі 7-1. Я з ними ніколи не говорив, але розказував мені Горинь Богдан, який мав нагоду ознайомитися з програмою дій Краснопевцева і КО, що в українському питанні вона була далеко гіршою, ніж навіть тодішня большевицька програма. Взагалі, всі ці російські політичні угруповання зі своєю демократичною програмою виглядають демократично до того часу, як колись сказав Грабовецький, доки не постане питання про ставлення до України. А перед українським питанням вони відразу стають шовіністами, і крім “єдиної і неделімої”, нічого і чути не хочуть.

Були між російською молоддю й іншого покоління люди. Розказували мені про якогось Ломова, батько якого, здається, з Москви був посланий в Україну вищий партійним працівником. Я Ломова не знав і ніколи не бачив, знав тільки з розповідей інших людей. Коли батько приїхав до нього на побачення, Ломов начебто запитав його: “Отец, зачем ты поехал в Украину?” Той сказав, що його партія послала, а Ломов відповів: “Отец, ти палач украинского народа, и я с тобой разговаривать не хочу”. І відмовився від побачення з батьком. При цьому група, з якою Ломов був арештований, начебто вся мала такі погляди. Так що були між ними і такі.

Був між ними і викладач якогось ленінградського вузу Іванов. Він давав мені читати журнал “Археология”, здається, за лютий 1969 р., де розглядалось доволі цікаве питання щодо Володимирового тризуба. Автор наводив більше десяти зарисовок тризуба на цеглинах з Десятинної церкви в Києві, зруйнованої татарами в 1240 р., і на двох із них були начебто зображені очі в середньому овалі тризуба. На основі цього автор твердив, що тризуб — це зображення сокола, який летить головою вниз, коли падає на свою жертву. Там же наводив ряд фактів, як високо цінився сокіл за княжих часів та як князів називали соколами, і т. ін. Подібного твердження я ніколи більше не чув.

У 31-у таборі (селище Явас у Мордовії) стрічав я доволі цікавого молодого чоловіка на прізвище Хазяїнов Віктор. У минулому він вчився у Льво-

ві в поліграфічному технікумі, а відтак у партійній школі, пізніше працював як партійний працівник десь у райкомі; за що він арештований, я і не знаю. Сам він родом зі Східної України, приїхав ще малим хлопцем з батьком на Західну Україну. Сестра його в воєнний час опинилась у Бельгії, там замужем, два рази приїздила в Україну до батьків, однак Хазяїнов Віктор її не стрічав. Казав, що в той час, коли вона мала приїхати, його завжди кудись то посилали з завданням, на його думку, спеціально, щоб він не міг поговорити з сестрою.

Знайомий Хазяїнова, також партійний працівник, розказував йому ось що. Він знав сина письменника О. Фадєєва, автора “Молодої гвардії”. Цей молодий Фадєєв був секретарем обкому комсомолу в Київській області чи навіть у самому Києві. Він поїхав як турист в Англію, і там до нього підійшов молодий чоловік, який заявив, що він Олег Кошовий, про якого його батько описував у “Молодій гвардії”. При тому розказав йому, що нічого того не було, що його батько описує, а німці забрали їх як молодих злодійчуків і одних знищили (німці злодіїв узагалі стріляли), а він опинився в Німеччині, вивезений туди німцями на роботу, як і багато інших молодих людей з України.

Син Фадєєва, дізнавшись про брехню батька, вирішив покинути Радянський Союз і попросив політичного притулку в Англії.

Чекісти не можуть з цим погодитись і висилають старого Фадєєва, щоб той поїхав і привіз сина назад. Фадєєв поїхав, однак син йому заявив: тобі, батьку, потрібна фальшива слава, а я з цим не можу погодитись, мені потрібна істина. Сідай, пиши заяву про політичний притулок і будемо жити тут по правді, як люди живуть, а не суцільною брехнею, якою жили до тої пори в Радянському Союзі. Старий не погодився на пропозицію сина і вернувся в Радянський Союз ні з чим. Яку розмову після цього мав він з чекістами, невідомо, але результат — Фадєєв пустив собі кулю в лоб. Офіційно в Радянському Союзі було сказано, що Фадєєв на ґрунті алкоголізму вчинив самогубство. Я не мав можливості перевірити, скільки правди в розповіді Хазяїнова, не знаю про це і сьогодні, хоч і чув в інших місцях, що Кошовий, герой “Молодої гвардії”, живе за кордоном.

Тут треба додати про зустріч з ув'язненим у Мордовських таборах по справі “Молодої гвардії”. В 11-у таборі селища Явас працював бухгалтером чоловік, не пригадую прізвища, який як учасник поліції проходив по справі “Молодої гвардії” (усього в цій справі проходило понад 10 осіб). Він розказував про те, що сталося під час війни. Німець-шофер віз машиною новорічні дарунки для фронтовиків, але з якихось причин не міг під'їхати до німецької комендатури, а поставив машину на певній віддалі і пішов до комендатури пішки. У той час молоді міські злодюжки влізли в машину і побачили цигарки, а оскільки з куривом тоді було скрутно, розхапали все те з машини, а коли шофер повернувся, машина вже була “очищена” повністю. Другого дня один із злодюжок вважаючи себе обділеним, тобто що йому мало перепало з украденого, доніс німцям про те, хто це зробив. Німці всіх арештували і, як випливає з його слів, можливо, були б не перестріляли, але

тут якраз підходив фронт, і німці з ними не мали часу возитись, постріляли їх і кинули в шурф шахти. Відомо, що німці дуже часто, зловивши злодія на гарячому, на місці розстрілювали. Розповідали мені, що Одеса особливо славилася злодійчуками, але німці дуже скоро припинили крадіжки на вокзалах таким чином, що кількох упійманих на крадіжці, на місці розстріляли. Так що нічого дивного, що німці так вчинили з тими, хто вкрав з машини з машини дарунки для фронтовиків у Краснодарі.

Цей же бухгалтер розповідав, що слідство у їх справі, тобто справі поліцаїв, закінчували в Москві, і добилися, що кожний з них підписав протокол так, як хотіли слідчі, а слідчі протоколювали не так, як насправді було, а так, як треба було підігнати факти до опису Фадеєва в “Молодій Гвардії”.

Оповідач, розповідь якого я подав, не сказав, що донос німцям зробив Кошовий, а я не міг його конкретно запитати, бо оповідав він це у присутності близько 10 осіб, а в таборі не можна було визначити, чи немає серед такої кількості людей “стукача”. “Стукачами” в таборі називали сексотів. Він звільнився близько 1970 року і поїхав на батьківщину, в Донбас. Через деякий час до нас надійшла звістка, що через 2–3 тижні після звільнення він зайшов відвідати свого брата, який працював на залізниці. Увечері через вікно пролунали постріл, і він упав мертвий. Так закінчилося життя чоловіка, який проходив у справі “Молодої гвардії” й останнім з тієї групи звільнився. До речі, всі інші, які раніше звільнилися по т. зв. справі “Молодої гвардії”, на той час уже не жили. У всіх їх була подібна доля. Чека добре подбала про те, щоб правда про “Молоду гвардію” не дійшла до людей, а була відома так, як описав про це Фадеєв.

Були в Мордовських таборах і беріївці. Надарая — беріївський генерал-грузин. У нас він був днювальним у цеху з виготовлення м'яких меблів-диванів. У його обов'язки входила уборка цеху і опалення. Доводилося мені грати з ним у шахи, і хоч я ніколи не надавав шахам особливої уваги і граю досить слабо, але він у мене майже ніколи не вигравав.

Араян — інвалід на ноги. Був я з ним на бухгалтерських курсах. Дуже тяжко йому давалося засвоєння бухгалтерської справи. Говорили про нього, що він був основним постачальником дівчат для Берії. Беріївський підполковник, прізвища не пам'ятаю. Працював слідчим у Москві, говорив досить добре по-українськи, хоча сам єврей за національністю, але походив десь з Одеси. Всі вищеназвані працювали в нашому цеху або жили в одному бараці зі мною.

Був у нашому таборі міністр МГБ Азербайджану, російське прізвище, не пам'ятаю, яке, та заст. міністра МГБ Вірменії або Азербайджану, — працював бухгалтером на складі табору, за виглядом він належав до кавказьких національностей.

Усіх їх після відбуття половини строку ув'язнення подавали на перегляд справи, і в такому разі на засідання суду, де читали вирок, могли прийти люди і послухати, як іде перегляд справи. Але коли розглядали справу когось із беріївців, прокурор оголошував: “приговор не публікувати”. Значить, були там речі компрометуючого характеру.

У 7-му таборі стрічав я ще двох вихідців з Іспанії — Коломийцеву, жінку начальника табору, працювала лікарем у таборі (нач. мед. служби), і Корнелі — начальника загону. Казали, що вони обоє були привезені в СРСР дітьми в 1939 році, після провалу комуністичної революції в Іспанії і приходу до влади диктатора Франко.

— 52 —

Який би довгий строк ув'язнення не був, але і він мусить мати свій кінець. І хоч мені довелося відбути повних 25 років ув'язнення, незважаючи на 8 років заліків і зменшення строку до 15 років, я все-таки від дзвінка до дзвінка відбудув 25 років і вийшов на волю 17 грудня 1971 року.

Перед звільненням прийшли до мене записати дані для паспорта, на що я відповів, що радянського паспорта не візьму, бо Радянський Союз надмірно несправедливо вчинив зі мною, що суперечить міжнародному праву. Видаючи мені довідку про звільнення (№014456, серія АШ), статтю 54-2 спеціально в довідку не вписали, а поставили тільки 54-8, 54-9 і 54-11. Статтю 54-2 не вписали тому, що це стаття, яку дають тільки людям з іноземним громадянством. Тому її і не вписали, бо думали, що всунуть мені всупереч закону радянський паспорт.

Перед звільненням заявили, що мені, як бувшому командирі УПА, забороняється їхати в Західну Україну, а тому видали квиток на залізницю до станції Хмельницький.

У Москві я зайшов у польське посольство, маючи намір дістати польські документи, бо ж до війни я був громадянином Польщі. З посольства мене скерували в польське консульство в Москві, а ті, в свою чергу, в польське консульство в Києві. У Києві затримали для зняття копії мого виroku, взяли адреси двох свідків, які тепер проживають у Польщі, які підтвердили б моє проживання до війни в Польщі, і сказали чекати результату.

Я попросив, щоб консульство видало мені довідку для місцевих органів влади в Червонограді, щоб ті прописали мене там, бо там проживала моя сім'я — дружина, син і дочка. Консул Роман Брож видав мені таку довідку, і я з нею без усіляких перешкод прописався в Червонограді. Без довідки з консульства мене тут ніколи б не прописали.

Щодо польських документів, то все це була гра польського консульства, щоб затягнути час і порозумітися з органами КГБ, щоб ті повідомили своє рішення. Через кілька місяців прислали мені з польського консульства довідку, що у зв'язку з тим, що я після війни не жив у своїх околицях, там тим часом прийняли закон, згідно з яким я втратив польське громадянство, так що я залишився і далі без громадянства і після повернення мені документів з польського консульства в Києві видали "від на жительство для лиц без гражданства", який я кожні два роки мав затверджувати. Якщо кудись їхав, то треба було брати дозвіл у львівському обласному управлінні КГБ на таку поїздку.

Начальник міліції Червонограда полк. Сухін сказав шукати роботу за своєю спеціальністю. Оскільки я колись працював у шахті електрослюса-

рем, то я пішов з таким запитанням на 7-у шахту, де відповіли мені, що “прі налічії трудової книжкі і паспорта на роботу прінімаєм”. Я ні того, ні другого не мав, бо в таборі трудової книжки не оформляли, а “вид на житєльство” ще був у процесі виготовлення. Усе замінила довідка, підписана на начальником міліції Сухіним, і я з 11 квітня 1972 року почав працювати електрослюсарем у 7-й шахті, де працюю дотепер.

Ясна річ, що без нагляду всюдисущого КГБ ніяк не обходилося, хоч мені про це вони нічого не говорили. Коли я ремонтував освітлення в шахті, то доводилось ходити по всій шахті, і тому моїм безпосереднім зверхникам сказали, щоб поставили мене на роботу на одному місці, щоб я не ходив по всій шахті. Мабуть, це було зроблено для того, щоб сексоти могли стежити за мною. Мене перевели в гараж — дільницю для ремонту електровозів і батарей шахтного транспорту.

У 1973 році викликали мене у Львів в ОБІР (отдел віз і разрешеній) і пропонували написати заяву про радянське громадянство, але я відмовився, мотивуючи тим, що Радянський Союз надмірно багато заподієв мені кривди, щоб я став його громадянином.

Під час першої відпустки в 1973 році я хотів поїхати до Києва в польське консульство, щоб порушити питання матеріальної компенсації за залишене в Польщі нерухоме майно (12 моргів землі та сільськогосподарські забудови), і написав заяву про дозвіл на поїздку в Київ в обласне управління МГБ, але з відповіддю тягнули дуже довго, а під кінець відпустки відповіли, що таку поїздку мені не дозволяють. Тоді я вже не рухався з місця, бо вони могли мене через сексотів контролювати. Але через рік поїхав у Київ без усякого дозволу, і ніхто мене нічого не питав.

У польському консульстві вже був не той ввічливий Роман Брожа, якого я там бачив у грудні 1971 р., а якийсь заїдливий мазур, який говорив тільки по-польськи (Брожа говорив по-російськи і намагався говорити по-українськи, хоч це йому не дуже вдавалось). Спочатку він послав секретарку, щоб вона з’ясувала, хто я і в якій справі прибув. Через деякий час вийшов консул, уже зорієнтований у моїй справі. Знав він і про те, що мені відмовлено в польському громадянстві, і на моє запитання відповів: “Панє, що пан себе мислі, висце войне пшегралі, так яка може бить компенсація” (Панє, що пан собі думає, ви війну програли, то яка може бути компенсація). А потому додав: “Ви були українським фашистом”. Я відповів, що не тільки ніколи не був фашистом, але навіть бив фашистів на українській землі, і здається мені, що бив непогано. Хотів сказати, що, можливо, краще, ніж він, але стримався, бо я нічого про нього не знав. На мою відповідь він тільки сказав, що хоч я був фашист, але був по другій стороні бар’єру, тобто не з комуністами.

Після цього всього я побачив, що в польському консульстві я нічого не доб’юся і махнув на все рукою. Від поляків я маю тільки те, що дали мені довідку за підписом консула Романа Брожа, на основі якої мене без усяких перешкод прописали в Червонограді, де мешкаю дотепер. Іншим у той час це коштувало кілька літ вимотування нервів, а інколи і сотень карбованців. Було, що п’ятсот і більше.

“Ангел-хоронитель” з КГБ опікувався мною доволі активно, хоч я з ним ніколи не стрічався, але говорило мені про це керівництво дільниці на шахті, куди він завжди заходив для збору інформації. До 1978 року це був чекіст, який в кінці 1978 року пішов начальником КГБ в Кам’янку-Бузьку. Прізвища не пам’ятаю. У той час у мене вкрали з чистого одягу, який висів на вішаку, коли я був у шахті, блокнот, у якому я мав дещо записано.

Особливу “опіку” від чекістів я відчув у березні 1980 р. 31 березня вранці, о 5.00 год. прибули “гості”. Привів їх, чотирьох осіб, міліціонер у формі і сказав: старший слідчий Червоноградської прокуратури Маринич, а про інших він уже розкаже, і пішов. Маринич показав мені ордер на обшук, підписаний Червоноградським прокурором Матненком, бо мене підозрюють у тому, що переховую незаконно нажиті будівельні матеріали (руберойд чи ще щось там), що є власністю Гури. Гура був механіком дільниці шахтного транспорту, де я працював.

Понятими були Троценко Максим Іванович з Гірника, вул. 40 лет Октябрю, і Оніщук Микола Іванович. Четвертий з них залишився інкогніто. Думаю, що він був з КГБ. Шукали руберойд, а перерили всі книги, а їх у мене понад 500, і записки, які були в мене. Забрали для перевірки 12 книжок, вирізки з газет, деякі фотографії, кілька екземплярів газети “Наше слово”, що видавалася в Польщі, і 13 штук учнівських зошитів з записками на історичні, економічні та інші теми. У той же день провели обшук у Хмари Степана Ільковича і його арештували, а також обшукували Вуїва Михайла Онуфрійовича та Дмитраша Дмитра, який доводиться якоюсь ріднею Степану Хмарі.

На допит у КГБ викликали мене разів з п’ять або і більше і кожний раз віддавали по дві–три книжки, які нібито перевірили. Вів допит кагебіст Павленко. Серед заборонених книжок був і 2-й том історії України видання 1979 р., де описуються часи Виговського і жодної згадки нема про Конотопську битву. Я взяв записки Соловійова (російський історик XIX ст.) про опис цієї битви з історії України, виданої Тиктором у 30-х роках і вклеїв на відповідних сторінках. Опис вирвали, а книжку повернули як перевірену.

Уся ця процедура з допитами зводилась до того, що чекісти думали, що зуміють мені нав’язати справу про співробітництво з Хмарою і засудили мене як рецидивіста, бо я ж уже відбув один строк як “государственный преступник”. Я, хоч і мав багато зустрічей з Хмарою, все це відкидав, визнавав тільки, що один раз лікував зуби в лікарні на Гірнику, де Хмара працював стоматологом, у зв’язку з тим, що в Червонограді вийшов з ладу рентген, а була потрібна рентгенознимка, і мене скерували зі стоматологічної лікарні з Червонограда в Гірник.

У хаті в мене Хмара був один раз з Вуївим, і про розмову з ним чекісти знали, так що з ув’язнення Хмара передав мені, що моя квартира прослуховується чекістами, якщо знають про цю розмову. На запитання, чи Хмара був у мене в хаті, я відповів, що такого не пам’ятаю. На тім і закінчилися допити.

Знимки, вирізки з газет, газети і 9 книжок мені повернули, а 3 книжки і 13 зошитів записок не повернули. Це були: 5-й том творів Пантелеймона

Куліша, виданий у Києві 1910 року; “Історія козаччини” Крип’якевича 1934 р. видання і невелика книжка, заголовка не пам’ятаю, в якій автор описує поїздки хорової капели під керівництвом композитора Кошиця по країнах Західної Європи. Сам автор був учасником цієї капели, а в 1933 році вже як адвокат написав цю книжку. Чекістам особливо не подобалось, що там описувалось, як москалі підставляли ногу хоровій капелі та як Петлюра вітав їх з якоюсь знаменною датою.

В записниках були: присяга УПА затверджена УГВР, Декларація прав людини ООН і ряд інших виписок з видань дорадянського періоду. Я звертався зі скаргою і в Москву, і в Київ у прокуратуру, але на все приходила стандартна відповідь: “Изытая у Вас литература является идейно вредной и возврату не подлежит”. Так тягнулося три роки. Тоді я письмово звернувся в обласне управління КГБ і запитав, що в них за демократія, коли навіть царська Росія дозволила видати твори Куліша (том був виданий у 1910 р. в Києві), а про запорозьких козаків написав, що це одні з найвизначніших учасників “класової боротьби”, які весь час боролися проти польських магнатів, — і на перші дві книжки це допомогло — мені повернули їх, а про хорову капелу відповіли: і не пишть, бо її вам не повернуть. Те саме з зошитами.

— 53 —

Але часи змінюються, настала “перестройка”. У 1985 році я знову пишу в обласне КГБ за книжку і 13 зошитів. Тут уже “идейно вредная литература” не підходить. Мене викликають у КГБ Червонограда до начальника, до старого знайомого Павленка, який вів зі мною допити в 1960 році. Його кілька літ тут не було, а тепер він як начальник дає відповідь, що все це правильно і вимога справедлива, але вони мені нічого повернути не можуть, бо все це спалено в 1983 році, і тепер вони нічого не можуть зробити.

Через кілька років я знову звертаюсь в обласне КГБ, що якщо вони не можуть мені повернути книжку і зошити, то хай заплатять мені за книжку як рідкісне видання 60 крб, а за кожний зошит — 20 крб, тобто всього 320 крб. Після того вже інший начальник сказав мені, що то давні речі і ніхто не знає, як їх оплачувати. Я його направляю до Павленка, який до нього був начальником, а Павленко прекрасно про це знає — він обіцяв з’ясувати і дати відповідь, яка дотепер так і не прийшла, а КГБ шляк трафив, так що і не прийде. Але нехай пропадає і більше, щоб тільки такого упира як КГБ на світі не з’явилося.

Наслукавшись усіляких небилиць про колишню несправедливу владу і про її гуманність у час “перестройки”, я в 1988 році, а відтак у 1990 звернувся у прокуратуру СРСР, а ті передали в УРСР, зі скаргою про те, що в 1960 р. мені знято воєнним трибуналом строк до 15 років, а відтак на основі того, що я не написав розкаяння, повернули мені строк 25 років, отже, фактично останні 10 років ув’язнення я відсидів за те, що не розкався, а це не може бути обвинуваченням на 10 років ув’язнення, а тому прошу останніх 10 років, відпрацьованих в ув’язненні, зарахувати мені в загальний трудовий стаж. Однак “гуманна” радянська влада відповіла

мені 19.04.1990 р., щоб я працював і не рипався, бо мені трудовий стаж числиться тільки той, що я маю на волі, а з ув'язнення мені нічого у трудовий стаж не зачислиться.

Під першою такою відповідаю від 13. XII 1988 р. підписався “И. О. прокурор Киевской области государственный советник юстиции 3 класса Полтавец”, а під другою від 19. IV. 1990 р. — “Старший помощник прокурора УССР старший советник юстиции В. И. Лесной”. Так що я переконався, що “гуманність” радянської влади залишилась такою ж, як і при Сталіні чи Брежневу, і такою вона залишиться, доки її не похоронять.

Можливо, що сьогодні, коли радянська влада вже похоронена, то за старими правилами про мертвих треба говорити або добре, або мовчати. Треба було б мовчати, але я з цим погодитись не можу, бо такі бачу, що, як колись писав І. Франко, “така влада являється всенародним деспотом”.

Події останніх років розвивалися в шаленому темпі. У грудні 1989 року легалізована українська греко-католицька церква, у 1990 (16 липня) прийнято Декларацію про державний суверенітет України, 24 серпня 1991 р. проголошено незалежність України, а 1 грудня 1991 р., вона підтверджена всенародним референдумом. Раніше зійшла з арени комуністична партія України і Радянського Союзу, а в кінці 1991 року і сам СРСР пішов у небуття.

В останні роки виявлено всі злочини комуністичної Москви в Україні, особливо на західних землях, починаючи з 1941 року і до останнього часу. Якщо ж до того додати і жахиття 30-х років на Східній Україні, то стає дивно, що ми сьогодні ще існуємо як нація.

Хочу навести ще один факт, який частково торкається і мене як активного учасника боротьби ОУН і УПА за самостійність України. 9 січня 1990 р., коли злочини червоної Москви в Україні ще не дуже були виявлені, відбулася зустріч працівників Комітету державної безпеки з журналістами в Києві. Перед учасниками зустрічі виступили і відповіли на запитання перший заступник голови КДБ УРСР В. М. Євтушенко, начальники підвідділів комітету П. С. Подгайний, В. М. Шевчук, В. І. Пристайко.

На зустрічі було сказано: “З кінця 1942 року бандерівці під безпосереднім керівництвом німецьких спецслужб створюють так звану Українську повстанську армію (УПА), збройні формування якої налічували близько 90 тисяч чоловік. Фашисти передали їм понад 700 мінометів, близько 78 тисяч стволів іншої зброї, 100 тисяч гранат, інші боеприпаси. За десять років (1944–1953 рр.) банди ОУН-УПА вчинили 14424 бандитські напади, в тому числі більш як 5 тисяч терористичних і диверсійних актів, понад 1000 підпалів колгоспного і радгоспного майна, МТС, нальотів на сільради і клуби, збройних пограбувань. Від рук бандитів загинули понад 30 тисяч мирних радянських громадян, близько 25 тисяч військовослужбовців і співробітників правоохоронних органів КДБ, прикордонників. Серед загиблих, за неповними даними, понад 2,5 тисячі партійних працівників і активістів, близько 600 голів колгоспів і сільрад, понад 1900 учителів і лікарів. Було закатовано 30 секретарів райкомів партії, 32 голів і заступників голів рай-

виконкомів, 37 секретарів обкомів, райкомів комсомолу, сотні депутатів обласних, міських і районних Рад”.

Про активістів говорити не приходиться, заслуговували вони цього, чи ні. Загалом відомо, що в 1932–1933 роках через двох-трох активістів і загітованих ними кількох комсомольців гинуло від голоду ціле село, що мало 2–3 тисячі чоловік і більше. А щодо організування УПА німецькими спецслужбами і передачу понад 700 мінометів, близько 78 тисяч стволів іншої зброї, 100 тисяч гранат та інших боеприпасів, то тут треба запитати: чому я пройшов дуже важке слідство в МГБ і мені не поставили жодного запитання про те, як то мене німці організували в УПА і скільки я зброї від них отримав? Я ж все-таки був командиром групи. Для доказу я вище повністю наводжу мій вирок, а там і згадки про це немає.

Так, що доводиться тільки дивуватися, до яких великих розмірів брехню можуть використовувати такі високопоставлені особи. Але ж у брехні більшовики неперевершені на всій земній кулі, а їхнє КГБ — на першому місці. Так що і дивуватися нема чого. Недавно чув я таку крилату фразу: сам чорт ходив у Москву вчитися брехні.

Хочу згадати про перезахоронення визначних командирів УПА, на яких я був присутнім. 4 листопада 1990 р. у Великих Мостах Львівської області перезахоронювали лицаря Золотого Хреста Бойової Заслуги 1-ї класи, командира Тактичного Відтинку УПА “Перемогу” – Василя Василяшка з с. Завишень на Сокальщині, шефа його штабу під псевдом “Хміль”, лікаря ТВ “Макаренка” та співпрацівника штабу “Вихора” — Весня Василя з Боянця на Жовківщині. Усі четверо загинули від рук чекістів 18 лютого 1946 р. в лісі між селами Купичволя і Боянець Жовківського району на Львівщині. З ними перезахоронено ще трьох невідомих повстанців. Перезахоронення відбулось при величезному здвигу народу з Великих Мостів, Сокаля, Червонограда та навколишніх сіл. Захоронено їх у спільній могилі на цвинтарі міста Великі Мости.

6 жовтня 1991 р. перезахоронено в с. Голі-Равське недалеко Рави-Руської на Львівщині лицаря Золотого Хреста Бойової Заслуги 1-ї класи, командира Тактичного Відтинку УПА Пелипа Дмитра під псевдом “Ем”, “Євшан”. З промовами виступали голова Народного руху Червонограда Розлуцький, голова меморіалу Червонограда Бриль Іван Павлович, письменник Олесь Лупій, який родом з Нової Кам’янки, а це недалеко від Голого-Ровського, а в воєнний час він учителював у тих околицях і багато чого знав про дії Пелипа – “Ема” ще до його діяльності в УПА, та ряд представників від громадських організацій з Радехова (Пелип перезахоронений з с. Радванці на Радехівщині), а також з Рави-Руської і Львова.

Виступав на цьому перезахороненні і я як один з комбатантів УПА. Ось мій виступ:

“Шановний бойовий друже! Сьогодні, після 47-ми років твоєї героїчної смерті, ми перезахоронюємо тебе у твоєму родинному селі на спочинок у батьківській землі. Вибач нам, що віддаємо тобі ці останні почесні за нашим українським релігійним звичаєм з таким величезним запізненням.

Це не з нашої вини. Ти прожив тільки 34 роки і загинув у боротьбі з ворогами України як вільний воїн, як козак. Ти громив на українських землях полчища німецьких наїзників, ти командир-учасник боротьби проти польських шовіністів, які спалили десятки українських сіл на Холмщині і планували пробити коридор від польських земель до Львова, щоб відтак вести боротьбу за Львів, бо в їхніх загарбницьких планах “Львуф — то място польське”. І лише завдяки тобі та іншим твоїм бойовим побратимам вдалося відвернути ті загарбницькі польські плани. Ти громив большевицькі орди, які завдали багато горя і сліз нашій многострадальній українській землі. Ти бив їх у Радехівщині, Сокальщині, Грубешівщині, Холмщині, Белзчині, Равщині, Жовківщині. Всюди досягали ненависних ворогів твої збройні дії. Українська Головна Визвольна Рада високо оцінила твої бойові заслуги. Ти перший в нашому Львівському краї відзначений найвищою бойовою нагородою УПА — Золотим Хрестом Бойової Заслуги 1-ї класи. Цієї ж нагороди на Львівщині після тебе удостоєний тільки один твій вихованець і наступник на посту командира Тактичного Відтинку УПА — командир “Перемога”, а всього на західних землях України вас було четверо, лицарів Золотого Хреста Бойової Заслуги 1-ї класи: це ти, Дмитро Пелип – “Евшан”, Дмитро Карпенко – “Яструб”, легендарний командир “Сіроманців”, Василь Василяшко – “Перемога”, твій вихованець і заступник на посту командира Тактичного Відтинку УПА, та Василь Андрусак – “Грегіт”, “Різун”, командир Тактичного Відтинку “Чорний ліс” у Карпатському краї. Більше на західних землях України рівних вам нема. Прощай, наш незабутній друже! Нехай твоя батьківська земля буде тобі пухом”.

З промови Олесея Лупія над могилою “Ема”, “Евшана” я довідався, що, здається, у 1942 році гестапівці затримали в перукарні в Раві-Руській українського поета Олега Кандибу. Про це я ніде не знаходжу даних, але мені здається, що Олег Кандиба — це син нашого поета Олександра Олесея, який був відомий під псевдом “Ольжич”.

26 вересня 1991 р. був я і на перезахороненні праху Михайла Сороки на Личаківському кладовищі у Львові, а це вже настільки відома особа в історії нашої визвольної боротьби, що мені не треба щось ширше про нього писати. Про нього чудово описано в журналі “Державність”, № 3 за 1992 р. — “Велет із сузір’я нації”.

Нерозв’язаною загадкою для мене залишились долі к-ра ТВ на Кам’янецьчину (Кам’янка Струмилова) “Лиса” — Фалібота Михайла з Рєклинця на Великомоствіщині, про якого чув я від одних людей, що загинув у 1947 р. від інших — ніби в 1951 за невідомих обставин, а також к-ра ТВ на Золочівщині “Шугая” — Котельницького Григорія з с. Підгірці, пов. Золочів. За словами бувшого сотенного “Лапайдуха” — Загоруйка Романа, “Шугай”, можливо, загинув у 1945 або на початку 1946 р. за невідомих обставин. Курінь “Липея” — діяв на території районів Щирець-Миколаїв та ін. на південь від Львова. “Липей” загинув в облаві, проведений власовцями 19.7.1944 р. в с. Старі Стрілиська, р-н Нові Стрілиська. Даних про нього ніяких нема. К-р ТВ “Зараза” з дивізії “Галичина” був призначений к-ром

ТВ у Львівській окрузі. Не встиг прийняти обов'язків, як загадково загинув від чекістів у 1944 році. Точніші дані про нього невідомі. К-р ТВ "Андрієвський" після "Зарази" призначений к-ром. Загинув від чекістів у 1944 році, точніше невідомо, за яких обставин. На той же ТВ був призначений "Грабенко" – Ніновський Василь. Був на цьому посту до переходу відділів УПА на підпільну тактику (літо 1946 р.). За словами дослідника історії УПА Содоля Петра, "Грабенко" був у Західній Німеччині, відтак, здається, в Канаді. Помер близько двох років тому. К-р куреня на Яворівщину "Лев" загинув, можливо, восени 1944 р. Точніші дані невідомі. К-р "Бриль" (Пиндич) з Яворова. Діяв на Яворівщині 1945–1946 рр. З його відділу, як я сказав вище, двоє чоловік у Канаді, один в Австрії. Про долю "Бриля" нічого невідомо. К-ри ТВ на Холмщині "Прірва", в Любачівщині "Залізник" у середині 1945 р. відійшли до групи "Сян". "Прірва" – Штендера Євген, довгий час був відповідальним редактором "Літопису УПА" в Канаді, "Залізник" – Шпонтан Іван, був арештований чехами і відданий полякам, відбув 21 рік ув'язнення, у 1981 р. звільнений, помер у Східній Словаччині 4 квітня 1989 р.

Коли дивлюсь у минуле, хочеться закінчити спомин словами крилатої латинської фрази. *Feci quod potui, faciant meliora potentes!* — Я зробив що міг, хто може, нехай зробить краще.

Червоноград,
Йордан 1992 р.
Левкович-Вороний.

Ярослава Романина-Левкович

ЖИТТЯ ПІДПІЛЬНИЦІ

Дитячі роки

Народилася я 31 жовтня 1921 р. в с. Нестаничі Радехівського р-ну на Львівщині. Наше село відоме тим, що в ньому з 1838 по 1841 рік парохом був о. Маркіян Шашкевич, відомий український культурний діяч і поет. Тут народився і його син Володимир. Село моє, як мені здається, було одне з найбільш співучих у околиці, хоч Україна взагалі співуча, як жоден інший народ.

Батько мій — Григорій Романович народився 21 вересня 1892 року, походив з найбільш багатой родини нашого села, при тому дуже побожною. Дід мій Роман (1850 р. н.) залишив найстаршого сина Федора на господарці, а двох других — Олексу і Григорія (мого батька) у зв'язку з тим, що вони мали гарний голос, віддав до дяківської школи при архидієцезії церкви св. Юра у Львові. Вуйко мій Олекса дякував у Нестаничах до того часу, поки не забрали його на службу в австрійську армію. Він лишився на постійну службу при військовій жандармерії і був там до закінчення Першої світової війни. Після війни він повернувся в Нестаничі й господарював на власному господарстві, а 1941 р., з приходом німців, ОУН назначила його командантом української поліції в містечку Новий Витків на Радехівщині. З приходом большевиків у 1944 р. його заарештували й він помер у таборах Гулагу в Караганді.

Батько був признаний нездатним до військової служби в австрійській армії через стан здоров'я. Він жив і дякував у Нестаничах 38 років (від 17-го року життя, тобто аж до виселення на Сибір).

У Першу світову війну батька також мобілізували в армію, й тому, що він був доволі грамотним, при тому мав гарний почерк, він відбув війну по військових канцеляріях. Правда, був у нього випадок в Італії, коли їх група людей, десь понад 10 чоловік доставляли обід на передову лінію. Їх обстріляли, живим лишився тільки батько, навіть не був поранений. Всі решта загинули. Це було в день першої Пречистої (28 серпня). В пам'ять про це батько протягом решти свого життя, а прожив він 91 рік, цього дня завжди постив.

Мама, з роду Ожіївська Катерина Михайлівна (нар. 12.02.1893 р.) також із дуже заможної родини в селі. Народилося їх у сім'ї дев'ятеро, але одні помирали малими, інші — вже пізніше, так що в дорослому віці було їх лише троє. Брат мами Михайло закінчив учительську семінарію в Сокалі.

Звідтам (з семінарії) мав він і друзів — Адама Штендеру з Волиці— батька колишнього відповідального редактора “Літопису УПА” Євгена Штендери, та Краєвського з с. Тадані. Всі вони учителювали в селах Радехівщини. Михайло Ожівський учителював у с. Опліцько коло Радехова, відтак, маючи вже сім'ю (жінку і три доньки), пішов добровольцем в УГА і там помер від тифу десь в околицях Бердичева на Східній Україні. Сестра матері Ірина-Юстина осталась на господарстві, а мама з батьком відійшли на нове господарство, де жили аж до вивезення в Сибір (1947) у Кемеровську обл., м. Прокопівськ (21.10.47)

У сім'ї нас було четверо. Я — найстарша, з 1921 року, відтак Євгенія з 1923-го і Богдан з 1926-го та наймолодша Анна з 1932 року. Батьки мої були дуже свідомими українцями. Мама, скільки пам'ятаю, була безперервно головою Союзу українок у нашому селі, брала активну участь в аматорському гуртку, а також у виховній праці жіноцтва, доволі добре зналась на поданні медичної допомоги, особливо дітям, так що з маминих лікарських порад мало неабияку користь все жіноцтво нашого села. Батько, мимо цього, що був дяком і диригував церковним хором, протягом усього часу, до Другої світової війни, був активним учасником культурно-освітнього життя нашого села — головою кооперативу, агентом страхового товариства “Дністер”, керував діяльністю аматорського гуртка, іншими виховними діями в селі. Допомогали йому в цьому інші свідомі громадяни Нестанич, як, наприклад, вуйко (брат батька) Олекса, Лисай Федір, який після Першої світової війни був писарем у сільській громаді, а відтак писарем збірної гміни в Холоєві, а також Кондрасюк Іван.

Аматорський гурток нашого села мав неабиякі успіхи в постановках, виїжджав багато разів з виставами в довколишні села, а також у місто Радехів, яке до Другої світової війни було центром повіту.

До школи в Нестаничах пішла я в 6 років, а після закінчення 4-го класу з добрими успіхами у навчанні перейшла вчитися у 5-й клас польської жіночої школи в Радехові. Особливо любила я математику, географію, історію і німецьку мову. Навчання велося польською мовою, тільки дві години на тиждень було української мови й літератури та наука релігії була українською мовою, яку вів український греко-католицький священик. У класі було тільки три українки і то всі зі сіл — Сологуб Марія зі Станина, Адамчук з Юзефовки та я, 2 німки, решта поляки й жиди. Кожної неділі всіх українців, учнів школи водили до церкви на Богослуження, а поляків — до костелу. Жиди, як правило, в неділю мали вільний день. У суботу святкували вони і до школи не приходили.

Після закінчення 7-го класу, мимо того, що я хотіла вчитися далі, не було можливості, бо батько будувався, мама хворіла, так що моя поміч була необхідна вдома, та й оплачувати навчання не було чим. За навчання після 7-го класу в гімназії доводилося платити 30 злотих на місяць, крім помешкання і харчів. Я працювала з батьками в сільському господарстві, а у вільний час ходила вчитися шити, щоб мати необхідні навички в своїх потребах.

Як писала вище, батьки мої були національно свідомі, вдома була невелика бібліотека, виписували газети й журнали, з яких запам'ятались мені “Новий Час”, “Народна справа”, “Жіноча доля”, “Місіонар”, “Дзвіночок”, “Літопис Червоної Калини”, а також популярні в ті часи календарі “Червона калина”, “Золотий колос”.

Слід згадати, що ще в 6-7 років ми з сестрою Генею доволі добре співали дуєтом (вона першим голосом, я — другим), а також танцювали, особливо на весіллях, що й донині мені запам'яталося.

Особливо осталися в моїй пам'яті події, зв'язані з політичним процесом Біласа і Данилишина, про що описувалося в газетах, а також про масовий голод на Великій Україні. Батько садив нас рядочком, читав нам газету, роз'яснював про все, а ми, малі, плакали над стражданнями політичних героїв та над нещасливою долею нашого народу, який гинув мільйонами з голоду. Ще тоді зародилася в нас особлива любов до Батьківщини і незмірна ненависть до наших ворогів, які всіма можливими засобами гнобили нас. Коли прийшов відповідний час, ми не вагаючись, пішли всі троє (Євгенія, Богдан і я) у підпілля для ведення боротьби за незалежну Україну, оставивши своїх батьків з маленькою сестричкою Ганею, якій було всього 11 років.

Дуже багато зробив для просвітницького та суспільно-політичного розвитку нашого села священик о. Мурович. Сам він із священичої родини, колишній учасник УГА, в одному з боїв був захоплений більшовиками в полон і висланий до Сибіру. Повернувшись з полону, Мурович закінчив греко-католицьку духовну семінарію і в 1928 році був висвячений на священика. Спочатку працював на парохії в Сновичі на Тернопільщині, а в 1933 р. направлений Львівською консисторією в Нестаничі. У 1934 р. митрополит А. Шептицький визнає о. Муровича церковним асистентом Радехівського деканального союзу КАУМ (Католицької Асоціації Української Молоді).

Крім того, о. Мурович належав до товариства св. Андрія, був членом повітової ради “Рідної школи”, членом громадської ради в Нестаничах, де проводив просвітницьку роботу, а також вів у крамниці кооперативне діловодство. Серед парафіян поширював українські часописи “Христос наша сила”, “Народна справа”, “Нове село”, “Місіонар”, “Неділя”, “Жіноча доля”, “Українське юнацтво”, “Мета”, “Нива”, “Рідна мова”, “Відродження”.

Ставши головою читальні в Нестаничах, о. Ярослав Мурович згуртував довкола себе молодь і виховав багато національно свідомих хлопців та дівчат. Він диригував церковним і читальним хором, організував фестивали і святкування національних свят (1 листопада, 22 січня, річниця бою під Крутами, Базаром). При читальні активно діяв драматичний гурток, а при церкві була парафіяльна бібліотека. У 1935 р. при церкві також діють Братство апостольської Молитви і КАУМ (розвиток останнього гальмувала польська влада), до яких належало в той час 90 жителів Нестанич.

У 1936 р. і я вже стала активною учасницею аматорського гуртка та хору, членом Союзу українок. Завдяки о. Ярославові я прочитала багато книжок з його бібліотеки, які він спеціально добирав мені для загального розвитку.

Хор наш під диригуванням о. Я. Муровича у 1938 р. взяв перше місце на повітовому конкурсі хорів у Радехові, однак о. Мурович не погодився на це, бо перше місце диригентові оплачувалося і він як священник не хотів прийняти гроші й за нами лишилося 2-ге місце. На першому був хор містечка Витків, на 3-му містечко Стоянів. Кожний хор виконував три пісні. В нашому виконанні були “Вкраїно мати, кат сконає”, “Рідний край” і “Розрита могила”. Неперевершеною солісткою в нашому хорі була Анна Стельмашук (сопрано) та неабиякий бас Василь Демків. Як премію отримали ми тоді альбом про Січових Стрільців та мапу України.

Крім доброго хору, в нас неабиякі успіхи мав і драматичний гурток. Десь з 1936 року керував ним Микола Кондрасюк. Хоч він мав всього 7 класів освіти, але був дуже розвинений і прекрасно виконував головні ролі в постановках. Я спочатку грала другорядні ролі, а відтак довіряли мені й головні ролі, особливо там, де доводилося співати.

З улюблених моїх ролей у драмгуртку були роль Марусі в драмі “Ой, не ходи Грицю”, Стехи в п’єсі “Назар Стодоля”, матері в “Мати-наймичка”, а в інших виставах — “Невольник”, “Дай серцю волю — заведе в неволю”, “Безталанна” я й не пам’ятаю, які ролі виконувала.

Так виглядали мої незабутні дівочі роки — кожний вечір після роботи проба хору або підготовка вистави в драмгуртку, а відтак невтихаючі співи по селі. Історичне джерело свідчить, що “...у Радехівському районі два греко-католицькі священники були тісно пов’язані з крайовим провідником ОУН “Легендою” у питаннях релігійно-церковної політики, а саме: о. Кізима, парох с. Тетевичі, та о. Я. Мурович”.

У Нестаничах було створено підпільний осередок ОУН, до якого належали найбільш свідомі хлопці. Осередок, що постійно зростав, згодом увійшов в УПА. За ініціативою о. Я. Муровича громада с. Нестаничі збудувала цегляний дім читальні “Просвіта”, який стоїть до наших днів.

Польська влада, особливо солтис поляк Грещук ненавиділи о. Ярослава Муровича і організовували проти нього різні провокації. Однієї ночі польські шовіністи стріляли з револьвера в о. Я. Муровича, але промахнулися.

За свою діяльність і причетність до ОУН о. Ярослав Мурович відбув ув’язнення в дрогобицькій тюрмі півроку у 1936-у році. У 1939 р. сидів він і в Березі Картузькій. Тоді польська влада без суду забирала в концтабір Березу Картузьку свідомих і ініціативних українських інтелігентів і в тому числі заарештували вони й о. Муровича. На початку 2-ї світової війни він повернувся у Нестаничі.

Згадую ще про наші рейди, чи поїздки у Львів, а також у Підлісся. Десь в 1934-му чи 1935-му я, ще підліток, їздила з групою молоді з нашого села на здвиг “Соколів” у Львові. Ще й донині пригадую про бойкот товариства “Соколів” з Ременова, які відмовилися виконувати вправи через те, що грав чужий (здається, жидівський), а не український оркестр. Потім навіть склали пісню, в якій були такі слова: “Та ти, побратиме, ти вправ не роби, бо своя оркестра не грає”.

До війни я, мабуть, зо три рази їздила з молоддю нашого села в Підлісся, на батьківщину о. Маркіяна Шашкевича, на Білу гору, де стоїть пам'ятний хрест.

Збиралася в тому часі туди мало не вся свідоміша молодь Галичини, — їхали підводами, роверами, йшли пішки, чим хто міг. Польська поліція перехоплювала мандрівників у дорозі й затримувала їх, щоб не встигли вчасно на святкування. Було так само і з молоддю Сокальщини. Їх поліція відпустила вранці, гадаючи, що ті вже не встигнуть добратися, але ті бігом вирушили туди й ще прибули на святкування, причому їх стрічали з особливими почестями. Інші старалися підходити польовими дорогами й різними завулками, щоб не потрапляти на очі поліції, яка не лише стримувала, а й відбирала синьо-жовті прапори й робила інші пакості.

Свято там відбувалося з великими урочистостями. Богослуження відправляв єпископ Бучко в супроводі багатьох священиків, а по його від'їзді з України за кордон це Богослуження проводив єпископ Будка (єпископа Бучка стрічала я ще останній раз при свяченні церкви в Добровторі 1938 р.). Стрічали єпископа там з усіма почестями і кіннота, і роверисти, всі, звичайно, в українських народних строях, з піснями. Після Богослуження відбувався концерт і промови громадських діячів України.

Крім того, що були ми на Білій горі, вся наша група ходила оглядати хату, де народився Шашкевич, а також “дуба, що воду тягне”. Попили й води з тієї криниці, так що все це донині осталось в моїй пам'яті.

З вибухом 2-ї світової війни (1. IX. 1939 р.) в нашому селі нічого не відчувалося, тільки десь у половині вересня з'явилися польські втікачі з обозами, між ними генерали та інші вищі офіцери зі своїми сім'ями. Постояли вони в нас кілька днів і подалися далі в західному напрямку. Під час постою продавали зброю й деякі інші речі, в тому числі шинелі та речі військового вираду.

Визволителі зі Сходу і з Заходу

Десь через два тижні після відходу поляків з'явилися в нашому селі “визволителі”, тобто варвари ХХ століття — большевики. Вигляд їх був дуже нужденний. Порівняно з поляками вони навіть на військо не виглядали, а на голодранців. У нашій хаті заквартирувало їх 7 осіб — 3 офіцери й 4 зв'язківці. Один з офіцерів, близько 40 років був командиром роти, росіянин, загалом доволі людяний, ніколи не вдавався в жодні спори. Два інші, як вони казали українці, але по-українськи говорити не вміли, один політрук, другий також офіцер. Вони переконували нас у перевазі їхньої колгоспної системи над нашою, яку називали капіталістичною. Вони вихваляли ССРСР, виступали проти священиків, релігії, казали, що в нас нерівність — є багаті і бідні тощо. Йшло до того, що мені це допекло і доводилось доказувати про їхню нерівність. Як доказ я подала їм їх власну поведінку. Як тільки вони прийшли, першого дня, то офіцери принесли курку і ще дещо, щоб їм зва-

рили. Натомість рядові вояки принесли трохи тіста з кухні й просили, щоб їм зготувати вечерю. Мама зготувала одним і другим вечерю. Вояки їли картоплю з кислим молоком, а офіцери росі і курку. Словом, я їм доказала, що в них немає рівності, бо вони не поділилися з солдатами тією куркою, а вечеряли окремо.

Був ще такий випадок. Один з офіцерів, політрук, купив костюм, мешти, капелюх і одягався, вихваляючись перед нами. А другий із зв'язківців купив 2 метри ситцю, щоб відправити дочці на сукенку, бо більше не мав за що купити. Вони мали такі розмови тільки зі мною, бо ні мама, ні тато не хотіли з ними розмовляти на такі теми. Коли треба було зайти в ту кімнату, де вони були, то батько чи мама навіть не хотіли заходити, а висилали мене. По короткому часі я нічого не прощала й про все говорила відверто. В цих спорах я говорила і про голод 1933 року, і про розстріли, й про все інше. Тато боялися за мене і забороняли мені сперечатися з ними. Було так. Навіть командир роти раз сказав, щоб з ними не заходити в такі суперечки, бо вони відійдуть, а прийдуть інші і це може скінчитися трагедією. Зв'язківці, які квартирували в нас, були дуже спокійні, ніколи не вдавалися в жодні суперечки. Коли оставались самі з нами, то говорили, що в нас далеко краще життя, як у них, згадуючи про це навіть зі сльозами на очах. Один з них, що часто зауважували ми, виходив вечорами, щоб ніхто не бачив, і молився надворі.

Перед від'їздом з нашого села вони урядили танці з "гармошкою", на подвір'ї навпроти нас. Мене з сестрою також просили наші офіцери, щоб піти потанцювати, але ми відмовилися. Тут вони вже нам прямо сказали, що ми куркулі, виховані в антисоветському дусі, бо навіть не хотіли з ними танцювати. Одним словом, бойкотували їх.

У листопаді 1939 року покликали всіх на вибори. Був тільки один кандидат у депутати. Ніхто нікому не роз'яснював, як голосувати. Думали, що як повикреслюють все в бюлетенях, то бюлетені будуть неважні. Ми, молодь, пішли групою, повикреслювали все, при тому червоним олівцем, щоб добре було видно, деякі ще й підписували: "Москалі, геть з України" та інші речі. Проте це не мало жодного значення. У газеті було написано, що за депутата голосувало 100% виборців. Наші викреслювання чи дописування нічого не дали. Коли хтось зовсім не ішов на вибори, приходили з урною до нього і він мусив також голосувати.

У 1940 р. виїхали до Німеччини німці, які були в сусідніх селах, згідно з якимсь договором Сталіна з Гітлером. Між населенням ходили погослови, що раз німці забирають своїх людей до себе, значить треба сподіватися в скорому часі війни між Німеччиною і СССР. Власник двора в нашому селі збанкрутував, деякі говорили, що програв у карти, а на землях, забраних від нього, польська влада поселила колоністів з корінної Польщі. В нас називали їх мазурами. Були вони дуже неохайні й бідні. Працювати на землі не вміли, щоб мати з цього належний хосен. Цих колоністів першими вивезли від нас большевики в Сибір у 1940 р. Як згадувала я раніше, мама хворіла, і мені, найстаршій у сім'ї, доводилося виконувати всі роботи по господарству й у полі. При большевиках вже не так дбали про свої господарства,

бо в перспективі мали бути колгоспи, значить, приватні господарства мали бути знищені. Оскільки мої надії бути господинею в сільському господарстві захиталися і навчання стало безплатним, я вирішила продовжувати науку, mimo того, що любила у господарстві працювати. Нас з Нестанич зібралось три хлопці і я та поїхали до Львова, подали документи на робфак при медичному інституті, після закінчення якого можна було вступати до медичного інституту. Я хотіла вступити на фармацію. Вступні іспити здала на відмінно й почала навчання. Однак по закінченні 3-го кварталу я мусила покинути навчання, бо мама знову захворіла і вдома без мене не могли обійтися. Батько жалів, що мені доводиться перервати навчання, але виходу не було, тим паче, що Геня також мусила вчитися, при тому в неї було слабе здоров'я і вона на господарстві не могла мене підмінити. З жалем і смутком я покинула навчання. Так знову почалися мої будні в домашньому господарстві.

У 1940 р. з Нестанич заарештували двох хлопців — Дмитра Штангурського і Володимира Олійника. Перший з них остався живим у камері під розстріляними трупами, другого розстріляли в 1941 р. чекісти в Бригідках перед відступом.

Перед вибухом німецько-радянської війни я була мобілізована разом з іншими молодими людьми на риття траншей між бетонними дзотами, які будували військові вздовж кордону з Німеччиною. Ночували ми в Поздимирі цілий тиждень, а ходили рити траншеї на Бендюгу.

У суботу після обіду прислали з Нестанич підводи по нас, щоб на неділю поїхати в Нестаничі. В дорозі з Бендюги до Поздимира стрів нас якийсь чоловік, доволі молодий, попросив у хлопців закурити й запитав, чи ми здалека. Коли ми сказали, що з Нестанич, він порадив нам якнайскоріше добиратися додому. А оскільки чутки про війну були доволі поширені в тому часі, ми зорієнтувалися, що буде війна. І справді, дібралася я додому о 12-й годині ночі, коло 1-ї лягла спати, а о 2-й батько вже розбудив мене, бо чути було сильні вибухи. Це й був початок війни німців з большевиками. Уранці почули по радіо, що німці вже бомбардували Радехів та інші міста. Радощам нашим не було меж. Мама моя сказала нам з подругою (Катерина Козак, яка, до речі, в той час була в ОУН і в багато дечому орієнтувалася): “Не тіштеся, діти, бо то та сама свита, тільки на другий бік шита”. Вона мала на увазі, що то ще не Україна, а тільки переміна окупанта. Як потім з'ясувалося, вона мала рацію.

У неділю по церквах відправляли Богослуження у вдячність Богові за звільнення від большевицького ярма. Надіялися, що вже буде незалежна Україна.

Через неділю і понеділок ми, крім далеких вибухів бомб і снарядів, нічого більше не чули. А у вівторок докотився і до нас фронт. Большевики спинилися на схід і південь від нас і далі в Брідських лісах. В наше село прийшли німці і заявили, щоб ми вибиралися з села, бо тут будуть бої. Селяни взяли зі собою найбільш необхідне на підводи й виїхали в ліс. В селі все-таки осталась частина худоби — телята, свині, кури, так що доводилося

по черзі ходити з лісу в село, а це близько 1 км, щоб підгодувати всю живу худобу, що осталася в селі. Звичайно, ходив один чоловік на 2–3 господарства. Ходила і я в село годувати худобу в себе вдома і в сусідів. В тому кінці села, де ми жили, якраз базувалася німецька лінія фронту.

Звичайно в обідні години німці не стріляли і ми вривалися в село й робили все необхідне. Я ходила майже щодня, бо коло нас сусіди були самі старі, та й трохи боялися. Я зауважила, що німці в тих годинах звичайно голилися, милися, прали дещо. Я зрозуміла, що в них там кухні не було, бо вони просили мене зварити картоплю, чи зробити яєчню, але я боялася на довше оставатись, бо знову будуть стріляти. Відкрила їм пивницю, щоб набрали собі картоплі, молока, яєць, і нехай самі готують, а я чим скорше полагодила свої справи й вертала в ліс. Один раз ми дещо затрималися і коли вертали в ліс, то нас обстріляли, мабуть, большевики, бо вони здалека думали, що це німці йдуть у ліс. Після цього ми з лісу від'їхали в Радванці йдесь щойно в неділю донесла розвідка, що німці опустили село і подалися далше на схід. Ми повернулися додому. Коло нашої стодоли були дві ями так до 1,5 м глибини, видно від гарматних снарядів, та кулями і осколками подірвані будинки.

У перші дні в Радехові відбулося величаве свято проголошення акта відновлення Української державності 30 червня. Організовано міліцію і встановлено місцеву владу. Старостою в Радехові ОУН висунула о. Ярослава Муровича, командантом міліції Шморгуна. В інших місцевостях назначувано наших діячів, наприклад, у Холоеві командантом міліції був Коритко, а відтак Коритко пішов на іншу роботу, а на його місці Рожко, в Оглядіві — Мудрик-Мечник Степан.

У Радехівському народному домі о. Ярослав Мурович як староста сам склав і відбирав присягу на вірність народові України. В неділю і свята він приїздив у Нестаничі й правив Богослуження. Ніхто не сподівався, що німці так категорично виступлять проти проголошення незалежності України. Всі дії зводилися до того, щоб готувати потрібні кадри, недостаток яких відчувався на кожному кроці. В повітовому уряді, наприклад, осталися тільки дві машиністки — Марія Грудка та Ярослава Лотоцька. Отець Я. Мурович забрав і мене туди, щоб готуватися машиністкою. В короткому часі я вже вільно писала під диктант. Однак прийшли німці, і о. Я. Мурович не хотів з ними співпрацювати в уряді, а відійшов на парохію в Нестаничах. Покинула і я свою роботу в Радехові, а ознайомлення з друкуванням на машинці мені особливо пригодилося до праці в підпіллі.

Тут ще згадаю, що 1940 р. большевики прислали в наше село 3-х учителів зі Східної України — 2-х хлопців і дівчину. Всі вони були комсомольці, один з хлопців поляк зі Східної України, доволі активний комсомолец. Він усіма силами намагався організувати в нас комсомол, але йому це ніяк не вдавалося, бо в нас молодь була доволі свідома. З відходом большевиків у 1941 році він втік зі села. Другий хлопець якийсь час учителював у нас ще й при німцях, відтак перейшов учителювати в Лопатинщину, здається, в село Барилів. Там оженився і, кажуть, ще й понині там живе. Дівчина Фаня

Мальована учительювала в нас, і коли я відходила з Нестанич, вона була там даліше учителькою.

У Нестаничах культосвітня робота, діяльність хору, драмгуртка та все інше йшло, як кажуть, повним ходом. Як я вже згадувала, в нас осередок ОУН діяв ще за польських часів. У 1941 р. запропонували й мені вступити в ряди ОУН. Безпосередньо поставила мені таку пропозицію моя подруга Катерина Козак-Лиско, старша від мене на 7 років, а тому вона давніше була в організації.

Я вивчила “Декалог”, “12 прикмет українського націоналіста”, познайомилась з “44-ма правилами”, ходила на збори, які звичайно проводив Микола Кондрасюк, знаний як керівник драматичного гуртка. Восени 1942 р. мене назначено станичною жіноцтва в Нестаничах.

У 1943 р. недалеко від нас, на Волині (від Нестанич до Волині близько 20 км) вже утворилася Українська Повстанська Армія. У зв’язку з цим і в нас діяли активно зв’язки ОУН, а відтак і відходили туди молоді хлопці мало не з усіх сіл Галичини в ряди утвореної там Української Повстанської Армії. Мені як станичній доводилося давати для них зв’язкових і взагалі організувати все необхідне. Сітка ОУН в тому часі була далеко більше розвинена, як за Польщі, у зв’язку з вимогами часу. Мої брат і сестра також були учасниками того руху (зв’язковими, розвідниками). У нас у тому часі (1943 р.) восени вже були доволі широко організовані ідеологічно-політичні вишколи молоді (вивчали історію України, історію ОУН і все необхідне для розширення національної свідомості), а також проводили військові вишколи.

Бурхливий 1944 рік

Узимку з 1943-го на 1944-й рік, проходячи через Нестаничі, покликав мене повітовий господарчий “Бакунін”, щоб працювати в нього машиністкою, бо він довідався, що я знайома з цією спеціальністю. Проти цього особливо виступив станичний з Нестанич і всі інші, бо я була активною, і їм було легко зі мною працювати. Але я недовго осталась на місці. Видко, “Бакунін” звернувся у цих питаннях до окружної провідниці жіноцтва “Віри” (називали її “Віра”, “Чорна”), як пізніше я довідалася, прізвище її Мирослава Данилюк. “Віра” забрала мене на пост районної провідниці жіноцтва в Радехівському районі на місце “Бистрої”, яка сподівалась дитини. Це була дружина пізнішого сотенного Євгена Лобая – “Штиля” зі Стоянова.

У перших днях я з “Бистрою” ознайомлювалась з тереном. Крайніми точками на півдні району були Холоїв – Бабичі, на півночі Торки – Стоянів. Через цей район проходили всі зв’язки між Галичиною і Волиню. Районовим провідником на цьому терені був Лев Данилович Куцеба – “Крук” з Тетевчич. Районовим військовиком (орг-мобом) був “Буря” — Микола Сарчук з Ордова.

Першим моїм завданням було вислати дівчат (близько десяти) на вишкіл медсестер, який проводив лікар Теодозій Савка – “Софрон”. Вишкіл

був організований окружним проводом ОУН. На вишколі з Нестанич були Марійка Олійник, Геня Лисай і Стефка Кондрасюк, псевдонім “Квітка”, яка була студенткою медінституту факультету фармації і на вишколі працювала лаборанткою.

Тут треба згадати і про такий епізод з мого життя. В Станині проживав дворідний брат моєї мами Микола Тобака, один з найбільш свідомих громадян Станина, довголітній голова кооперативу та просвітянський діяч, який одружився з Марією Олійник з присілка Гануська коло Радехова. Батько цюці, один з видніших громадян того часу, навіть балотувався на посла в польському сеймі. Вуйко Тобака з цюцею з Олійників були бездітними. Я з батьками приїжджала у відвідини в Станин до вуйка і цюці. Приїжджали туди і з Гануськи батьки цюці, а з ними рідний брат цюці Микола. Я запізналася з ним десь у половині 30-х років. Він тоді вчився у гімназії редемптористів у Львові.

Цюця з вуйком бачили, що ми з Миколою до себе не байдужі, планували нас взяти за вихованців. Однак доля рішила інакше. Микола як мешканець присілка Гануська жив між німцями, добре володів німецькою мовою і в часі виїзду німців у Німеччину в 1940 році виїхав разом з німцями. Там був мобілізований в армію і пройшов військову школу. Відтак на війні з більшовиками у 1942 році був поранений коло Ладозького озера. Німці не знали, що він українець. Після вилікування він як офіцер працював у штабі якоїсь німецької військової частини.

У 1943 р. Микола приїхав з якимсь дорученням до Львова, а звідам і до родини, та заходив з вуйком до нас у відвідини. Я говорила з ним, чого йому туди їхати, коли він може й тут воювати, при тому не за Німеччину, а за Україну, бо тоді вже діяли відділи УПА на Волині. Він тільки засміявся і нічого не відповів. Сам він був доволі високого зросту, дець до 175 см, шатен, з широкими бровами, енергійний, серйозний хлопець, з солідною військовою виправкою, і як мені здавалось, форма офіцера йому дуже підходила. Були такі чутки, що він через сестру, яка жила у Львові, пов'язав вже в тому часі контакти з підпіллям ОУН.

На Йорданські свята 1944 р. він приїхав удруге, відвідував нас, але в розмові зі мною не признався, що він вже сконтактований з ОУН і остається тут, хоча я знову його намовляла, щоб він остався. Дець наприкінці лютого я отримала по зв'язку ОУН від Миколи записку, якою він мене повідомив, що він остався, але нічого не признався, що він сотенний, тільки підписався Микола “Орел”.

У Великодню п'ятницю 1944 р. (Великдень був 14 квітня) отримала я другу записку від Миколи, яку він закінчував словами “Стрічай на Великдень, приїду на білому коні. Орел”.

Про бойові успіхи сотні “Орла” на Кам'янецьчині ходили вже доволі обширні відомості. Я задоволена була успіхами цієї сотні в боротьбі за Україну, тим більше, що вже тоді, після першої записки, я знала, хто такий “Орел” і що він воює вже не за німецькі інтереси, а за справу незалежності України.

Чекала я його, та не дочекалась, бо у Великодню суботу його наші розстріляли. Сотню цю розформовано й до нас у Нестаничі вернуло четверо хлопців, які були в сотні "Орла" й бачили акт розстрілу. Я сильно переживала, бо ж загинула близька мені людина, тим більше, що не в бою, а як обвинувачений за зв'язок з німцями. І тепер мені тяжко описувати про це, але таке горе довелося мені пережити, тим більше, що, як мені здається, він був дуже талановитий, і якби не цей, на мою думку, несправедливий вирок, він був би багато користі приніс нашому народові в дальшій боротьбі з большевиками. Хлопці з сотні "Орла" його дуже любили як прекрасного сотенного, який був незамінний як бойовий товариш і командир.

Рідна сестра "Орла", моя цьоця, ніколи про це не говорила зі мною (їй дали знати далеко пізніше про смерть брата), але коли стрічала мене, то завжди плакала.

Ось пише про сотенного "Орла" учасник підпілля в тому часі на Кам'янецьчині Дмитро Куп'як у своїх споминах. "Першу сотню УПА на терені повіту Кам'янка Струмилова зорганізував сотенний "Орел" (Микола Олійник, присілок Гануська на Радехівщині). Маючи добрий військовий вишкіл, він у короткому часі вишколив сотню УПА до повної бойової готовності. Одразу ж після ґрунтового вишколу бійців сотенний "Орел" приступив до очищення лісів повіту від терористичних банд. Вже після кількох бойових сутичок з бандами з'ясувалося, що банди не мали найменшої охоти вступати в бій з сильною бойовою одиницею, якою була сотня "Орла", ці терористи перейшли під охорону командира червоних банд Кундіуса, що оперував на терені Гавареччини, Золочівщина.

Тут слід додати, що вуйка і цьоцю Тобаків як свідомих українців у 1950 р. виселили в Хабаровськ, конфіскували їхнє майно. Там на висілці вони відбули до 1958 р. ідесь в 1958 році повернули в Станин на Радехівщині. Хати і майна, конфіскованого при вивезенні, їм не повернули і вони доживали своїх літ у Станіні в хаті сестрінки Олі Бусько.

В тому часі (весна 1944 р.) вже діяли відділи УПА і треба було їм організувати харчі, одержу і все необхідне, а також, позаяк відділи зводили бої, по-явилися і ранені. Треба було їх лікувати і забезпечувати відповідний догляд.

Німці до кінця свого побуту в нас робили по селах облави й забирали молодь на роботу в Німеччину. Переважно вночі та під ранок вони оточували село й забирали трудоспосібних людей і вивозили. Щоб не бути несподівано заскоченими, по краях села чергували вартові і в разі під'їзду німців дзвонили в спеціально підвішену для того рейку. Почувши такий сигнал, все трудоспосібне населення втікало в ліс. Десь у червні 1944 р. я повернула з терену і над ранок, почувши такий сигнал тривоги, вибігла також з села в ліс враз з усіма втікачами. Подалися ми в бік Києва (Нестаницький присілок у лісі). Німці, побачивши нас, пустили кілька пострілів по нас і повернулися в село.

На Киях у той час квартирувала сотня "Громова" (Лагода Петро зі Савчина). Я пішла з дівчатами до сотенного й попросила, щоб він вислав на край ліса чоту, на випадок якби німці хотіли йти в ліс. Але німці в ліс

не пускалися, так що ми перебули там день і ніч, а на другий день перед вечором з села дали знати, що німці виїхали, і ми повернулися в село. Так виглядало наше життя в тому часі, гейби напівпартизанське. Такі події відбувалися по всіх селах.

З початком літа 1944 року в Нестаничах було організовано ідеологічно-політичний вишкіл для дівчат, підрайонових і районових провідниць жіноцтва з усієї Сокальської округи (Сокальський, Радехівський і Кам'янецький повіти). Вишкіл проводила Іра Галамай, на псевдо “Роксоляна”, та Іванка Дідух, псевдо “Дарка”. Вишкіл тривав приблизно два тижні. Вивчали там історію України, історію ОУН та інших організацій, інше суспільствознавство.

Хочу додати, що Галамай Іра – “Роксоляна” — донька сестри нашого священика о. Я. Муровича. Середню освіту закінчила вона в Галичі, мала також музичну освіту, і там якийсь час була в крайовому проводі юнацтва ОУН. На початку 1944 року вона повернулася до нас і працювала заступницею окружної провідниці жіноцтва “Віри”. Сама вона була дуже розумна дівчина, розвинена під кожним оглядом, гарно співала і взагалі була дуже енергійною. Перший раз її несподівано арештували більшовики в селі коло Кам’янки Струмилової у вересні 1944 року, але не маючи доказів до обвинувачення (вона попала під іншим прізвищем), без суду відправили в табір на північ і протримали три роки. Після виходу проживала у Львові, а в 1949 році арештували її вдруге, і не маючи доказів на обвинувачення, дали їй висилку, здається, в Красноярський край. Тепер вона заміжня, живе в Дніпропетровську. Брат її Борис Галамай, псевдо “Перебийніс”, був бунчужним у відділі “Штиля”. Востаннє я бачила його в с. Бутині на Мостенщині в червні 1945 р. Звідтам відійшов він на територію Польщі (фактично на українські землі під Польщею) й десь там загинув.

У третій декаді липня 1944 р. приходять до нас більшовики вдруге. Спочатку перейшла через Нестаничі невелика група, близько 200 осіб, обстріляли село, мабуть, для перевірки, чи немає німців, і відтак подалися в село на захід. Після цього через день, перед вечором почали йти головні сили. Були піхотинські частини, обози кінні, машини, артилерія, катюші. Проходили через Нестаничі безперервно день і ніч, більше доби. На квартирування не спинялися, але так заходили в хату. Дівчата поховалися, а деякі поперебиралися за старих. Я в своїй хаті не сиділа, бо хата крайня в селі, а подалася до сусідів. Були випадки, що питали, що то за село, що нема дівчат, тільки лише старі.

Почалося радянське “визволення”

Після переходу фронту, через два дні заквартирували в нас льотчики. Один аеродром був коло Павлова, там сідали кукурузники, а основний військовий аеродром був коло сіл Полонична–Незнанів. В Нестаничах була польова кухня і розквартирувало їх тут досить багато. В нас у хаті були

два офіцери, один з Москви, другий з Ленінграда — Слава і Женя. Слава людяний, навіть дуже ввічливий, Женя трохи невдатний, любив випити і взагалі скандалити.

Одного разу Славі додали одну зірку на погонах, він прийшов до нас у хату й приніс випивку. Мама, як звичайно в такому випадку, поставила на стіл наскоро зготовлену закуску — яєчно, салат і ще там щось. Вони й нас усіх запросили до столу. Мама подала для всіх окремі тарілки. Женя, який у той час вже був напідпитку (він прийшов такий) почав скандалити, чому мама подала окремі тарілки, чому ми не хочемо їсти з ними зі спільної тарілки, мабуть, сказали вам, що ми сифілісні. Мама відповіла, що в нас так водиться, що кожному дають свою тарілку. Слава ледь заспокоїв його, а на другий день, коли він вже був тверезий, Слава примусив Женю перепросити нас за вчорашній скандал. Був випадок, що вони нас з Генею хотіли покатати на літаку, та ми не погодилися, та й взагалі старалися уникати їх. Якось разу вони коло хати стріляли з пістолета в ціль. Коли я надійшла, Женя і мені запропонував вистрілити в ціль. Я відмовлялася, але він настоював і я взяла пістолет, вистрілила й попала в соняшник. Він побачив це, вихопив у мене пістолет з рук і пізніше вже ніколи пістолети не лежали на табуретці в хаті, так як до того часу. Женя часто говорив, що тут є банди, що ми не любимо москалів і т. п.

Квартируючи в нас, вони щодня, коли пролітали на фронт над нашою хатою, опускалися вниз і вистрілювали серію з кулемета, чим давали знати, що вони поїхали на фронт.

Був випадок, що я в організаційних справах відходила на два дні, то після цього Женя допитувався мене, де я була, чому вдома не ночувала. Я сказала, що ходила в сусіднє село до цюці допомагати у жнивах.

Через півтора тижня фронт пішов далі і льотчики вибралися від нас. Слава сказав: “Ми відходимо, а скоро придуть інші після нас і будуть наводити свої порядки”. І правда. За два дні прийшли і навели “порядок”. Пограбували село до нитки. Не обійшлося без шантажу, стрілянини та побоїв. Прибуло їх у Нестаничі з Холоєва, мабуть, п’ятсот осіб (Холоїв лежить на центральній дорозі Львів – Луцьк). Їхали вони підводами, верховими кіньми і в основному пішаком. Між ними був всякий збрід, переважали жиди й поляки, але були й росіяни, українці, а також з азійських народів. Деяка частина була у військовій формі, але в більшості в цивільному, всі озброєні легкою зброєю — кріси, пістолі. Казали, що це партизани.

У нас заквартирувало троє нібито офіцерів (без погонів). Між ними жид і поляк, всі близько 40-ка років, четвертий ординарець Вася, молодий українець. Жид і поляк розмовляли між собою по-польськи. Видно, це був штаб їхньої групи, бо мали зі собою рацію. З першого моменту вони показали своє вороже ставлення до нас. Цікавилися всім: хто в нас живе, хто сусіди і т. п. Один Вася був доброю людиною. З самого початку знайшов він спільну мову з мамою, попередив, щоб я не показувалася, бо вони чомусь цікавляться мною, і взагалі ставився до нас дуже прихильно. Вася також попередив маму, щоб, що мають, краще поховати, бо будуть грабувати, а може, й

палити. Мама взяла цінніші речі в мішок і ввечері винесла до сусіда, в якого була мурована хата і під хатою пивниця. Туди ж поносили кращі речі й інші сусіди. Закрили пивницю і по черзі сторожили коло неї.

Наші квартиранти не сиділи в хаті, а ходили по селі, і, як пізніше ми довідалися, робили обшуки по хатах. В нас поки що нічого не робили. Я після попередження Васі переодягнулася за старшу жінку й перебувала в менш примітних хатах, а вдень і на полі або сіножаті. Додому приходила тільки тоді, як давали знати, що “квартирантів” немає; наїдалася і подавалася далі в мандри, на поле чи куди.

В останній день уранці Вася попередив, що сьогодні вони відходять, та що будуть грабувати, тож, що маємо краще, дати йому, він заховає в скирті соломи коло стодоли, а після їхнього відходу ми собі заберемо. І справді, того дня по селі вони неабияк розгулялися. Грабували всіх підряд, а в Звірінського, який при німцях мав sklep (крамницю), погрожуючи зброєю забрали все. Були випадки, що стріляли й за іншими людьми, а Юстину Бееву мало не застрілили в тому розгардіяші. В хаті в нас зробили ґрунтовний обшук, але нічого доброго не знайшли. Взяли мою фотографію, а мама вирвала їм з її рук і тут же порвала, за що попалося їй багато ударів та стусанів.

В останню годину перед від'їздом грабітелі під'їхали підводою до хати, під якою в пивниці були поховані кращі речі (видно, не обійшлося без вказівок сексотів), розбили двері й мимо опору людей (а який може бути опір мирних людей перед озброєною бандою) забрали все на підводі й поїхали. Так що занесені мамою на сховок речі також забрали. Осталось тільки те, що Вася заховав у скирту соломи. І за це йому спасибі.

У часі їхнього виїзду зі села я була на віддалі одного кілометра від села на сіножаті між кущами, і побачивши їхній від'їзд, вернула в село після погрому. Всі перестрашені, з плачем розказують про кривди, заподіяні їм. У хаті застала маму, батька і наймолодшу сестру. Розпачливим наріканням не було меж, тим більше, що люди до чогось подібного не звикли, але пізніше ще не таке було. Однак опісля це вже ввійшло в життєву норму, і тоді такими діями людей вже не дивували.

Брат у той час вже був в УПА. Я знову включилася в підпільну працю в терені, і хіба тільки деколи на неділю приходила додому.

Сестра моя Геня за німців у 1943 році вступила в ОУН, працювала телефоністкою в Радехові. З приходом большевиків кинула роботу телефоністки й була призначена окружною провідницею жіноцтва “Вірою” на пост підрайонової провідниці жіноцтва на терені сіл Бабичі, Холоїв, Нестаничі, Станин, Полове, Витків.

Треба б згадати і такий випадок у нашому селі. Влітку 1943-го ще за німців, як тільки стало темніти, ми почули постріли в селі. На другий день ми довідалися, що в Баранову вулицю, яка іде від лісу, увірвалася невелика група червоних партизан, десь чоловік з 10, обстріляли село й увірвалися в нього. Коло кооперативи стояло дві групи хлопців. Одні співали, а другі розмовляли. Партизани підбігли до них і закричали: “Руки вгору!”

Одна група встигла втекти, в другій на руці у Федя Павлини, який недавно приїхав з Німеччини, вони побачили годинник і забрали його. Розбіглися партизани по хатах і почали грабувати. В основному вони підходили до кращих хат. Забирали сало, хліб, ліжники, білизну й усе, що їм подобалося, а особливо годинники. Одна з дівчат, почувши, що грабують, вбрала плащ з лисячим коміром, взяла гарні чобітки, на руку — годинник, накрила комір якоюсь веретою й хотіла вийти в другу, менш помітну хату, бо її хата мала гарний вигляд, значить, треба було сподіватися грабежі. Партизани спинили її по дорозі, зняли верету і побачивши добрий плащ з коміром, розділи її, забрали також чобітки і годинник. Вона ще спитала: нащо тобі мої чоботи, ти ж їх не взуєш? Але він відповів: в нас знайдеться кому їх взути. Коли прийшли большевики вдруге (липень 1944 р.), вона бачила в Радехові на базарі в продажу той свій плащ з лисячим коміром і чоботи, але побоялася щось сказати.

Такий грабіж вели партизани від вулиці Баранової по всій західній половині села. Скільки награвували вони всього, мені тяжко сказати, але той грабіж проводили вони десь зо три години. Забрали четверо хороших коней, нав'ючили все награвоване на них і пішли в ліс.

Другий особливо жадливий випадок. Десь наприкінці квітня 1944 року поховали на нашому цвинтарі учительку-східнячку, здається, з Яструбич (інші казали, що вона з Добротвора), яку вбили партизани Медведєва, прив'язавши одну ногу до дерева, а другу до нахиленої берези і, відпустивши березу, розірвали тіло. В муках вона дуже кричала, і ті пустили їй кулю в голову так, що було видно вихід спереду голови. Разом з нею поховали старика з Радованець, який пас корови, і партизани Медведєва його також убили.

Усіх убитих партизанами Медведєва було чи то 5, чи сім чоловік. Але на наш цвинтар привезли тільки цих двох. Інших забрали в інші села.

Був і такий випадок. Перед Великоднем 1944 року на Нестаницькому присілку Терезія (4 км від Нестанич), де замешкували самі поляки, оселилася польська партизанка. У Великодню п'ятницю ввечері ці польські партизани зайшли до хати Ярослава Василичина на Заліссі (присілок Нестанич). Господиня якраз пекла паску. Самого Ярослава вони хотіли забрати зі собою, щоб нібито він їм показав дорогу. Він не хотів іти з ними, взяв на руки дитину, однак вони з цією дитиною витягли його в сні й там застрілили. Відтак вони там же, на Заліссі, зайшли до іншого господаря — Горобця, витягнули його з хати і в куц за 200 м від хати замордували (закололи багнетами). На сам Великдень 1944 року обом убитим поляками мешканцям Заліссі справили величавий похорон.

Після переходу фронту почали формуватися самооборонні кушові відділи (СКВ), а також нові сотні УПА. Оскільки наше село з трьох сторін оточене лісом, то в нас в основному концентрувалися підпільні зв'язки, а довкола по лісах базувалися відділи УПА і СКВ. Молоді хлопці у зв'язку з передбачуваною мобілізацією на фронт подалися у відділи УПА чи СКВ, а старші селяни ховалися вдома.

18-літній брат мій Богдан, який був у сітці юнацтва ОУН, в тому часі, тобто через 3–4 дні після переходу фронту, також пішов у ліс. При його відході була присутня і я. Мама моя хоча й була свідомо й ідейна жінка, але відправляла сина з великим жалем і сльозами, бо ж невідомо, чи ще побачить його. Пригадую, як Богдан просив у мами і батька благословення. Клякнув, поцілував маму і батька в руку, вони поблагословили його на щасливу дорогу, і так він пішов. Я відпровадила його за село й повернулася. А до Гені сказала, що як одного вб'ють, то ще троє останеться. Мені, молодій, як кажуть, було море по коліна. Я розуміла одне: що треба йти. Щойно пізніше, коли вже мала своїх дітей, я зрозуміла, що таке для мами рідна дитина.

Дії розвиваються своїм порядком. Налагоджені зв'язки вже трохи в нормувалися, та й ми звикли до большевицької дійсності.

Однією з найзамітніших подій у тому часі був бій сотень “Беркута” та “Куліша” і СКВ — Нестаничі, Павлів, Станин. Бій відбувався в лісі за кілометр від Нестанич 17 вересня 1944 р. Цей день лишився мені в пам'яті по сьогодні. Люди вже в основному обробили польові роботи і всі були вдома, готуючись до празника, який у нас випадає на другої Пречистої, 21 вересня.

Уранці близько 10-ї години вже почули ми постріли в лісі. А так як наші хлопці були там, то все населення села вийшло за стодоли, чи, як у нас називали, на загумінки, та наслухували, що там діється. Ніхто нічого не робить, хто молиться, хто плаче, і так ми пробули там до 11-ї години вечора, поки не вщухла стрілянина. Удень була майже безперервна стрілянина з крісів, кулеметів і якоїсь важкої зброї, мабуть, ґранатометів. З'явився і літак над побоїщем. Під вечір було чути до села крики большевиків. Ліс запалили, так що ми бачили вогонь палаючого лісу. Вістки з лісу не було жодної. У хатах, звідки хто-небудь був у рядах повстанців, ніхто і через ніч не закривав очей. У нас у хаті особливо з тривогою чекали вістки, бо ми знали точно, що Богдан там. Він день перед тим заходив на короткий час додому.

На другий день об 11 годині прийшов до мене батько Івана Луцькова і в таємниці сказав мені, щоб взяти перев'язочний матеріал та йти дати медичну поміч пораненому його синові Іванові, який вирвався з лісу, та впав у полі від ран, пастухи підібрали його. Я побігла. Він мав прострілене плече. Зробила йому перев'язку, а оскільки він міг говорити, то я розпитала його про результат бою.

Він про це точніше не знав, розказував тільки, що в бою пораненого кулеметника Івана Ожіївського з Нестанич їх трьох несли в Нестаничі та й зблудили. Рано большевики знайшли їх, під тортурами почали питати пораненого, які сотні були, куди пішли й інше. Поранений нічого їм не відповів, тоді колами його штиками й примушували казати — хай живе Сталін. Однак він і тут промовчав. Останні слова його були: “Слава Україні!” І в муках помер. Другим допитували Миколу Демчука. Цей також нічого не сказав — вони розстріляли його. Відтак взяли на допит Миколу Кондрасюка й, нічого не добившись, розстріляли. Останнім брали на допит його, Івана Луцьківа. Не добившись від нього жодних показів, офіцер наказав відвести за куш і розстріляти. По дорозі за куш Луцьків ударив солдата в

груди й почав втікати в ліс. Солдат вистрілив і вцілив йому в плече. Луцьків поранений вибіг ще на поле й упав непритомний. Нестаницькі пастухи підібрали його й привезли в Нестаничі.

Про результат бою довідалися ми щойно на другий день увечері, коли повстанці з куща позбирали вбитих і привезли в Нестаничі, щоб їх поховати на цвинтарі. Загинули 11 повстанців, між ними з Нестанич Михайло Жовна та Петро Прус, якому мінометною бомбою відірвало половину голови, та трьох, яких розстріляли, про що я писала вище. Тобто всіх загиблих було 14 повстанців та 10 поранених. Большевики втратили вбитими поза 200 чоловік і близько 300 поранених, яких відвезли в Павлів у большевицький шпиталь, що розміщався там тимчасово. Вони ж протягом дня провели 16 наступів (атак) і повстанці всі відбили. Увечері повстанці прорвали кільце оточення й відступили під село Тоболів.

У бою був і мій брат Богдан на псевдо “Дуб”. У плащі, в якому він був, нараховано 28 дір від куль та осколків. А сам Богдан навіть подряпини не мав. Вірю, що це завдяки молитвам наших батьків і нас з сестрами.

Як розказували, на другий день після бою приїжджала спеціальна комісія від большевицького командування оглядати поле бою і вияснити причину таких великих втрат з їх боку при таких малих втратах з боку повстанців.

Увечері 18 вересня сказали мені, що привезли вбитих з поля бою і лежать вони на цвинтарі. Коли я прибула туди, то побачила картину, про яку не можу спокійно розповідати, вона й до сьогодні мені перед очима. Коло вбитих з Нестанич вже поралися люди з їхніх сімей, а ми, дівчата, впорядковували загиблих з інших сіл. Обмивали їм лице, руки, обгортали в ліжники або простирадла й так ховали. Хлопці копали могили. Все робилося при світлі, якнайтихіше, бо кожної хвилини сподівалися большевиків. На цвинтарі один безперервний притишений зойк, бо вголос плакати не можна було. Трун не було коли робити й не було такої можливості.

Загиблих опустили в дві братські могили, на обличчя й очі поклали дошки, щоб земля не засипала очі. Ховали тільки 13, бо 14-го Жовну Михайла знайшли щойно через 3 дні після бою і ховали окремо.

У хатах під лісом (присілок Бортків) на час бою в лісі, а також найближчі дні після цього люди покинули хати й відійшли в село. На третій день одна з господинь, Василишин Йосипа, жінка Юстина, прийшла підгодувати свиней й почула стогін у stodolі. Підійшовши ближче, вона побачила пораненого повстанця. Він просив напиться і допомі. Вона напоїла його й прибігла в село й дала мені знати. Я вислала дівчат з підводою пораненого, а сама пішла шукати надійну квартиру, бо ми сподівалися облати. Лисай Євгенія та Олійник Марійка привезли пораненого манівцями, щоб далі від лісу й від центральної дороги, бо большевики ще ходили по лісі й підбирали вбитих і поранених. Квартиру ми приготували в Остапихи. Вона погодилася на це, кажучи, може, і моєму синові така поміч потрібна (син був у відділі УПА й пропав безвісти).

Поранений був обезсилений і стікав кров'ю. Ми занесли його в хату, але до нього не можна приступити. Увесь в крові, все засмерділося. Ми

помили його й переодягнули. Коли відкрили рану, то аж жахнулися. На рані було повно хробів і вошей. Він вже 3 дні був без перев'язки. Я побачила, що без лікаря і без гіпсу не обійтися, а лікар був у цей час в Радванцях, 6 км від Нестанич, треба було йти через ліс, в якому перед трьома днями гримів бій. Йти вночі зголосилися дві дівчини — Олійник Марійка і Бейова Юстина. Лисай Євгенія осталась при мені помагати робити перев'язку. З очищенням рани і перев'язкою ми провозилися 2 години, а над ранок прийшли дівчата з лікарем “Стріхою”. Лікар оглянув, сказав, що все зроблено правильно, а гіпс наклав щойно через два дні.

Ми довідалися, що він Василь Кіх з Бендюги, був помічником кулеметника і в часі бою в момент, коли подавав кулеметнику диск з патронами, розривною кулею його поранено в ліву руку вище ліктя. Першу перев'язку йому зробили в часі бою і винесли його в безпечне місце. При прориві повстанці його не знайшли, щоб взяти зі собою, бо він від того місця відповз десь на 100 метрів. Він спеціально зробив це, бо йти не мав сили, а не хотів бути завадою друзям по зброї в часі прориву. Вночі бойовище стихло, він відповз до ранку на поле. Там пролежав у картоплі цілий день, а ввечері поповз до хат і сховався в соломі, де його знайшла господиня. Він мав зі собою коц і ним обв'язував поранену руку, щоб не робити слідів від крові, яка стікала з рани.

Після нашої перев'язки він спокійно пролежав два дні, а на третій день була большевицька облава. А це якраз був день по празнику. Ми перебрали пораненого за жінку, сіли на підводі й, вдаючи п'яних (тож після празника), зі співом вивезли його з Нестанич у сусіднє село Станин. Там він і вилікувався.

Я, коли приїхала в 1965 році в Червоноград, зустріла його на 2-й Великомоствській шахті й упізнала по пораненій руці. Він робить нею все, лише в лікті не розгинає. Коли я сказала, хто я така, споминам не було кінця. Він добився лівими дорогами довідки, що він поранений випадково під час переходу фронту, і люди його не видали, так що він живе сьогодні в Бендюзі, виховав 4-х синів, сам тепер на пенсії.

Наприкінці вересня чи з початком жовтня мене забирають на Лопатинщину на районову провідницю жіноцтва. Там була районною “Степова” — Мадрига Стефа, сестра “Кременя”, але її забрали машиністкою при повітовому провідникові. В Радехівському районі осталися Дідух Надя, псевдо “Очколап”, яка до того часу була підрайонною в тих околицях — селах Сушно, Бишів та ін.

Будучи в Радехівському районі я мала можливість часто приходити додому. А тут довелося сказати батькам, що я відходжу на довше, а в той час вже шаленіли арешти й переслідування. Я маму жаліла й не хотіла їй про це говорити, знаючи, що вона буде дуже плакати, бо недавно відправила сина, а тут я відхожу. Я звернулася з цим питанням через тата. Вибрала відповідний момент і сказала татові, що я завтра відходжу на Лопатинщину в організаційних завданнях. Тато спочатку застановився, а пізніше зі сльозами в очах сказав: “Не знаю, як сказати мамі про це, вона дуже

болюче це сприйме, а я тебе тільки прошу, не осором наші сиві голови”, маючи на увазі, що в разі, якби я попала в руки ворогові, то щоб не видала друзів і таємниць політичного характеру. На другий день я попрощалася з батьками і пішла.

“Степова” заізнала мене з тереном і людьми, з якими мені доведеться працювати. За два дні перед моїм приходом там якраз загинув від чекістських рук районний провідник Лопатинщини, псевда якого не пам’ятаю. На його місці став Горбач Антін – “Зуб”. Військовим референтом був “Хміль”. Інших референтів районного проводу я нині вже не пам’ятаю.

Там роботи було значно більше, бо проходили туди і волинські відділи УПА, і наші, і до зими треба було все готувати, до того ж з’явилися поранені, їх треба було доглядати. Терен був значно бідніший, ніж у Радехівщині, там майже три місяці стояв фронт, села були попалені, такі як Барилів, Волиця Барилова та інші, але найбільше був знищений Ляшків. Навіть переночувати не було місця, бо в хатах, які осталися, проживало по 2–3 сім’ї, так що місця зовсім не було.

У суботу і неділю я намагалася приходити додому. Кожної суботи ціле пополудне мама виглядала мене і зазвичай, стрічала за стодолюю. При зустрічі радощам не було меж.

Коли в жовтні я прийшла додому, мені сказали, що привезли пораненого з бою коло села Соколя на Кам’яниччині. Була неділя і я пішла його відвідати. То був молодий гарний хлопець з 1925 року Василь Гуменюк з села Грицеволя, поранений у ліве плече, спереду вирвано груди, аж мало легені не було видно. Дівчина, яка була коло нього, попросила мене допомогти їй зробити перев’язку. Як я зорієнтувалася з першого погляду, рана була смертельна. Але він був при пам’яті і навіть говорив. Коли я через тиждень прийшла до Нестанич вдруге, він дуже зрадів відвідинам. Він був уже в іншій хаті, де була криївка, бо були часто облави. Я побачила, що стан здоров’я його погіршився. Він скаржився на тиск у грудях. Я його потішила, що все буде гаразд, і пішла додому. У понеділок відвідав його і лікар “Кривоніс” (Дмитраш Іван).

Лопатинщина

З грудня 1944 р. в Сокальській окрузі ОУН Семкович Юліан лікарем був “Стріха” – Семкович Юліан, нар. у с. м. т. Перегінську Долинського р-ну Станіславської обл., правдоподібно 1918 р., освіта вища медична. В ОУН вступив 1942 р. Загинув у с. Жегдець Кам’яно-Бузького р-ну.

Я затрималася з відходом на Лопатинщину на вівторок, а в понеділок увечері близько 11-ї години (я не ночувала вдома, а в Микольцїв) відшукали мене й сказали, що поранений прислав за мною. Хоч я мала вранці відходити, пішла до нього. В хаті господарі вийшли, а нас з Бейовою Юстиною, яка чергувала коло пораненого, оставили в хаті. Я бачила, що він буде вмирати, бо обливав його холодний піт, далі скаржився на сильний тиск у

грудях. Він не відпускав мене від себе, тримаючи за руку, а я сиділа й витирала йому піт. Коло 2-ї години він попросив, щоб його поклали на підлогу. Ми постелили й перенесли його на долівку. Він ще сказав: “Мамо, мамо, якби ти знала, як мені тяжко, ти би прибігла до мене”. Тут він сказав, що він з Грицеволі і живе з матір’ю. Я пообіцяла, що вдень дам знати матері, хоча бачила, що він вже вмирає. Я не знала, що робити, коли людина вмирає, і вислала Юстину за старою бабцею, що по сусідству, щоб вона прийшла. Я сіла коло нього на підлозі, він просив, щоб підняти йому голову, я підняла й погладила по волоссю, витерла піт, і він на руках в мене помер. Коли бабця з Юстиною прийшла, він уже був мертвий. Я так плакала, що й уявити не можна. Це перший чоловік помер у мене на руках. Я цілий вечір утримувалася від плачу, все його потішала, розраджувала, він не знав, що буде вмирати. Ми його обмили, переодягнули, покликали хлопців, щоб зробили домовину й викопали на цвинтарі яму, щоб до ранку поховати, бо в кожний момент могли надійти большевики. Я на похороні вже не була, бо мусила відходити в свій терен. Попросила, щоб його мамі дали знати. Весною на Великдень я була в Нестаничах і зустріла його маму на цвинтарі в нашому селі. Я їй розповіла, як умирав її син і як перед смертю згадував про неї. Вона лишила гроші на пам’ятник і знимку сина для пам’ятника.

В тому часі знайшли на полі замордованого большевиками Степана Ожіївського. Були відрізані вуха, ніс, виколєні очі, розпорений живіт. На полі був слід: чи він сам повз, чи його тягнули десь 10 чи 20 метрів, аж кишки тягнулися по землі. Поховали його в одній могилі з померлим на моїх руках повстанцем з Грицеволі.

Приблизно в листопаді розбили в Бабичах табір з людьми, призначеними на висилку, і звільнили їх. Не знаю, які там були втрати з нашого боку, але до мене привезли тяжко пораненого повстанця з простреленими легеньми. Це Крок Михайло з Нестанич. Йому в Нестаничах зробили першу перев’язку й привезли на Лопатинщину, бо на Радехівщині були дуже сильні облави. Стан його був дуже важкий, далеко його везли, він втратив багато крові. Лікаря на місці не було, тож зробив йому лікарський огляд священник з якогось села, який знався в медичних питаннях. Лікування було дуже важким. Протягом лікування він два рази сповідався, сподіваючись вмирати, але все-таки вижив і через 2 місяці повернувся в Нестаничі, правда, до підпільної діяльності вже не здатний.

Пам’ятаю, на Андрія в 1944 році я переходила з Оглядова на Мукані, й коли вийшла на горбок, побачила досить велику заграву. Як на другий день я довідалася, це горів Розджалів, в якому тоді загинуло багато наших хлопців, а між ними й моя подруга по навчанню в Радехові, а також по організації ОУН Грудка Марія, яка в 1940 році була машиністкою при голові райкому Касіянові (Радехів), а тепер працювала машиністкою при надрайонній Службі Безпеки, де керівником був “Сергій” – Бабський Олекса з Поториці коло Сокаля. 13 грудня 1944 р. в с. Розджалів загинув окружний лікар Сокальської округи ОУН “Кривоніс” – Дмитраш Іван, 1919 р., зі с. Полонична, р-н Кам’янка-Бузька, освіта вища — медична. В ОУН вступив 1942 р.

У Муканях я попала на вечорниці, які місцеві дівчата й хлопці влаштували на вечір Андрія. Для ворожби виливали віск на воду, розкладали вареники й приводили собак, чий вареник собака першим візьме — та найшвидше заміж вийде, рахували штахети в плоті, клали на стіл галузки мірту й відкривали тарілки. Котрій попав мірт, та мала б протягом року вийти заміж, котрій лялька — то та перше буде мати дитину. Були й інші забави, які я вже не пригадую.

Я в підпіллі пробула до січня 1952 року, але й більше мені на таких вечорницях не доводилося бути.

Наближалися Різдвяні свята і я прийшла додому. Але святкувати нам не дали, бо були облави. На свята поприходили повстанці. Пам'ятаю уранці, півтретьої, тато пішли до церкви, вони ж дякували (були дяком). Ми з сестрою пішли о третій годині, ще було спокійно. Тільки ввійшли в церкву і зайшли на хори (ми співали хор), як почулися постріли і показалася заграва від пожежі. Як пізніше дізналися, при перестрілці загорілася стодола Саміли Івана. Згодом я довідалася, що це підходив надрайоновий оргмоб "Зоряний" з двома хлопцями й наткнувся на большевицьку засідку.

Я знала, що в селі квартирував лікар "Стріха" з двома хлопцями, а там в хаті немає криївки, і я з сестрою забігла за ним, щоб взяти його до церкви на хори, між людей, там він перебув до кінця Богослуження. А за той час в нашому кінці облава вже минула.

Того дня у Нестаничах вбили большевики Павлюка Олексу в криївці, хоч він з підпіллям не був зв'язаний, а тільки ховався від большевиків. Вже гарних свят у нас не було, тим паче, що в селі похорон. Ми, молоді, все одно ходили по селу, колядували, я й не знала, що це останні мої свята в родинному селі.

На другий день свят прийшла до нас мати "Зоряного" — Штендери Євгена. Мабуть, він їй повідомив, що буде відходити (він отримав призначення на Холмщину), і вона прийшла попрощатися з ним. Так що прощання "Зоряного" з мамою перед відходом у великий світ відбулося в нашій хаті.

Після свят 1945-го року я отримала розпорядження від окружної провідниці жіноцтва "Віри" додатково охопити своїми діями, крім Лопатинщини, ще й Топорівщину, яка тоді була окремим районом. Там тоді районовою була "Калина" — Хомич Ольга, але з невідомих причин її відстронили від обов'язків районової. Цей район передали мені. Тепер це був дуже великий район, до того ж Топорівщина була дуже занедбана. Терен цей був майже повністю в лісах, там постійно товклися большевики з повстанцями. Оскільки тут були часті бої, то були й поранені, з якими жіноча сітка мала особливо багато мороки, бо і ліки, і перев'язочні матеріали, та й харчі діставалися нелегко. Особливо ґрунтовні облави большевики проводили у лютому, так звана "Мітла". Село, а то й два оточували довкола, нікого не випускали, ґрунтовно все перекидали і всіх перевіряли, тож мені довелося перейти на волинську територію і там деякий час перебути, заки втихомириться. У сусідніх волинських селах було трохи спокійніше.

Подавшись з Волині в підзвітний мені терен, я в Дмитрові зустріла брата Богдана, який розказав мені про трагедію в Нестаничах. Там на

Трьох святих (12.02) загинуло 18 хлопців, з них троє з чужих сіл, решта всі з Нестанич.

Звечора брати Романина Василь та Іван пішли ночувати в криївку, зроблену в сіні в шопі сусіда. Уранці їхня мати пішла замаскувати криївку, а вночі випав сніг, так що большевики по сліду матері дійшли до криївки і там їх побили.

Через день большевики робили облаву в селі, і хоч там квартирувало багато повстанців, чекісти не нашли нікого, крім вище зазначених братів Романинів. Правда, зловили двох місцевих хлопців — Мазепу і Павлину й відправили їх на фронт.

Десь після обіду, збираючись вже відходити через територію двору, переїжджали большевики підводою і колесо попало на вентиляційний отвір з криївки, зробленої в колишній двірській пивниці. Большевики підійшли зі щупами й визначили, що отвір від криївки. По довгих труднощах пробили вхід в криївку, закликали здаватися, при тому позганяли місцевих людей, щоб ті їх вмовляли здатися. Відтак отвір закидали гранатами, а також спеціальними димовими шашками. Хлопці, не маючи іншого виходу, відспівали “Ще не вмерла Україна”, відмовили “Отче наш” та пострілялися. Большевики опустили через отвір драбину й післали дядьків у криївку. Ті, влізаючи по драбині, кличуть: “Хлопці, не стріляйте, ми свої, большевики вже пішли”. В криївці хлопці вже були мертві, але через кілька метрів, у другій криївці, ще було четверо хлопців, між ними “Карий”, почувши, що большевиків немає, відкрив свою криївку і вискочив з неї, а тут повно большевиків. Він пустив по них серію з автомата, та пустивсь пробиватися. Большевики поранили його і він, не маючи виходу, застрілвся. Решта троє повстанців у криївці також застрілилися. В результаті 16 повстанців убитих, плюс двоє вбитих уранці — 18 всіх, з них три з чужих, а 15 — нестаницьких.

Коли побитих повитягали з криївок, один большевицький солдат підійшов і копнув убитого ногою. Офіцер, побачивши це, сказав йому: “Не тронь, он герой, ти на его месте этого не сделал би”. Видно, офіцер все-таки був людиною, яка вміє оцінити героїство.

Між добутими з криївки був один непритомний десь з Лопатинщини, якого привели до тям і відвезли в Радехівську лікарню. Він викинувся з 2-го поверху лікарні через вікно й убився, щоб не датися живим у руки большевиків. Така трагедія сталася в Нестаничах на Трьох святих 1945 року. Мене це сильно вразило, тим більше, що я знала, що це останні хлопці з нашого села.

Через кілька днів по вістці про трагедію в Нестаничах я стрінула “Чикаленка” — Олійника Романа, студента з нашого села, який був на посту повітового референта пропаганди. На мою просьбу він дав мені підводу, щоб відправити пораненого “Крока”, про якого я писала вище, в Нестаничі, бо він вже майже одужував. Я не знала, що бачу його востаннє. Він після зустрічі зі мною подався в Полоничну, сподіваючись, що там після облави буде спокійно (вдень була облава), але большевики зробили за-

сідку, і коли повстанці ввійшли в Полоничну, большевики обскочили їх і “Чикаленко” при відступі загинув від чекістських куль.

Тут треба б згадати про провокатора зі села Станин “Кармелюка” – Гнатіва Степана, який здався большевикам у часі акції в Розджалові, показуючи при цьому комсомольський значок, який він спеціально зберігав як доказ лояльності перед радянською владою. Сам “Кармелюк” ще в 1940 році при большевиках виконував роль секретаря комсомолу в Станіні. При тому був доволі активний. В той час був у станинському комсомолі і Карпишин Богдан, член ОУН, підрайоновий провідник, який для замаскування вступив у комсомол. Вони вдвох приїжджали до нас. Богдан був нареченим моєї сестри Гені, тож я їх обох знала.

При німецькій окупації Карпишин вийшов з підпілля і “Кармелюк” щойно тоді довідався, хто такий Карпишин. Однак Карпишин, вважаючи активність “Кармелюка” в комсомолі глупим поступком молодих літ, навіть відправив його в підстрашинську школу в Карпатах. Вернувшись з вишколу, “Кармелюк” виконував функції чотового чи бунчужного, а в часі акції в Розджалові, як подано вище, перейшов до большевиків. У короткому часі перед переходом до большевиків “Кармелюк” бачив мене на Топорівщині, причому знав, що я районова провідниця жіноцтва.

“Кармелюк” був з порядної родини, а наміряючись співпрацювати з большевиками, забрав своїх батьків до Сокаля, всупереч їхній волі. Після цього став видавати людей, яких тільки знав, які з його вини були арештовані й вислані. Він з групою чекістів їздив по селах і вказував, кого арештувати, кого вислати на спецпоселення. Таку операцію “Кармелюк” провів по всіх селах, де він проходив з повстанцями, — Станіні, Павліві, Нестаничах, Бабицах, Холоїві, Дмитріві та інших. По Топорівщині й Лопатинщині він спеціально шукав за мною. Він описав большевикам мій вигляд і вони приводили цілу низку дівчат, яких підозрювали за описом. Сказав він, наприклад, і таке, які я кульчики ношу, і більшовики з здирали дівчат хустини, дивились на кульчики, так що мені, щоб не попастися, довелося зняти кульчики. Мене він не знайшов.

28 лютого 1945 року “Кармелюк” з групою чекістів зробив наскок на Нестаничі. Сестра і брат були в той час у селі. Дали знати, що большевики вибралися. Сестра проходила до іншої хати, а тут на підводі під’їхав “Кармелюк” з чекістами, впізнав її здалеку, хоча вона була перебрана за старшу жінку, й большевики з показу “Кармелюка” заарештували її.

“Кармелюк” по селі шукав за мною і за братом, але попав на тата, який в той час був на плебанії, і заарештував його. Тоді попався і брат. Він був у криївці зі своїм товаришем Павлюком Ярославом і Василем Марцінковим у stodолі Павлюка. Вони в цій криївці вже пересиділи облаву, так що сподівалися на надійність криївки і господарів, тим більше що їх син там сидить. А вийшло навпаки. Батько Славка вже був зв’язаний з большевиками. Видно, що він домовився з ними, бо сказав, що большевики відійшли на Київ, нехай вони вийдуть з криївки, помиються і пообідають. А оскільки вони мали тільки кріси, а це було вдень, вони їх залишили в криївці й пішли до хати. Але тут насакають большевики. Богдан і Василь Марцінків вискакують і за-

кутинками та поміж хати втікають. А Павлюка Славка там большевики захопили й забрали зі собою. Знаючи, що там був Богдан (брат), большевики, керовані “Кармелюком”, кинулися розшукувати його по рідні й знайшли в Микольців і арештували.

В той час большевики забрали з села кількох дівчат – Луцьку Катерину, Геню Ожіївську, Романину Юстину. “Кармелюк” ганяв по селі й не бачив їх на місці, большевики всіх забрали в Радехів, і щойно там “Кармелюк” оглянув їх та побачив, що то не я, а інша Романина, а позаяк Юстина була ще зовсім молода, 16 років, він її відпустив. Других дівчат оставили арештованими, але при слідстві вони до нічого не призналися, а “Кармелюк” про них нічого не знав, то десь по 3-х місяцях відпустили.

У Радехові “Кармелюк” викликав до себе на допит мою сестру Геню, допитуючись за мною і за її хлопцем Карпишиним Богданом, який тоді був районним провідником ОУН на Милятинщині й загинув у Милятині в кривіці на Різдво в 1946 році, з ним у 40 році вони були разом у комсомолі. Геня відповіла: “Я не знаю, де вони, але ти сволоч, Славка тобі була близька, а Богдан шкільний товариш і односельчанин. У 41-му він заступився за тебе, тебе тоді могли знищити як активного комсомольця, а він повірив тобі ще й вислав на підстрашинський вишкіл, а ти тепер шукаєш його, хоча знаєш, що Богдан живим не здасться”. Він змовчав, а відтак крикнув, щоб забрати її, і Геню відвели, а він більше до неї не підходив, хоча вона до половини квітня сиділа в радехівській тюрмі.

Брата засудили на 10 літ ув’язнення, яке він відбув в Джезказгані й інших таборах, а в 1955 році звільнився.

Батька протримали в тюрмі більше місця й відправили на збірний пункт для висилки, який в квітні 1945 р. повстанці при наскоку на Радехів розбили й усіх людей звільнили, в тому числі й мого батька.

При тюремному нагляді тоді був “стрибком” шкільний товариш Гені Євген Костюк з Радехова. Говорили, що його наші послали туди. Він як тільки побачив Геню, відразу сказав, що не допустить до того, щоб її засудили. Те саме він твердив мамі, коли вона приносила передачі для Гені. Мама йому не вірила, бо вона бачила в ньому “стрибка”. Він справді помагав в’язням, записки передавав на волю, передачі приносив, словом, був людиною. Одного разу він бачив, як Геню вели на слідство і там сильно били, аж крики було чути. Він якось скомбінував полонку в світловій системі, так що слідчі припинили допит і побиття. Геню того вечора сильно побили. Завдяки полонці світлової системи Геню кілька днів не викликали на допит.

Одного разу, коли основна маса чекістів була на облавах, Євген сказав у камері дівчатам, що в туалеті відбиті дошки (туалет надворі), і хто хоче, хай утікає через приготований отвір. Дівчат вийшло четверо, розбилися на дві групи, і Геня зі Славою Топицею подалися через поле в бік с. Кривого, інші подалися в місто, щоб замішатися між людей. Тих у місті зловили, а Гені зі Славою вдалося втекти і з пригодами добратися до Нестанич.

Мама з наймолодшою сестрою Ганею принесли передачу для Гені. “Стрибок” Євген сказав мамі, що Гені немає, щоб мама йшла додому. А мама

ще й розізлилася, сварилася. Інші почули, вийшли й арештували маму, а маленька Ганя втекла. Мамі заявили, що її будуть тримати, поки Геня не зголо- ситься або її не знайдуть. Мама відповіла: “Я стара, можу сидіти за доньку, а вона нехай буде на волі”. Маму протримали три місяці й відпустили.

Мала Ганя, коли маму заарештували, побігла додому (тато в той час переховувався, щоб його не забрали другий раз), так що Ганя, мала, сама ще дитина, не мала де дітися, тинялася поміж люди, мусила ще й мамі но- сити передачі. Правда, люди їй помагали, бо наша сім'я мала авторитет у селі, готували їсти, шукали їй фіру, і вона возила мамі передачі.

На Лопатинщині я довідалася про арешт сестри і брата через негід- ника “Кармелюка”, який колись гостював у нашій хаті в раз з Карпишиним Богданом.

“Кармелюк” з чекістами по всій Радехівщині і Сокальщині “гуляв” до- волі довго, так що багато людей через нього було заарештовано, а ще більше вислано на Сибір.

Повстанці робили всі можливі заходи, щоб цього негідника знищити, однак їм ніяк не вдавалося, бо він весь час їздив з групою чекістів. Десь у другій половині 45-го розвідка донесла, що “Кармелюк” з чекістами по- їхав на Киї, значить, буде вертати через Нестаничі. Повстанці з куща зро- били за селом засідку, але невдало, бо тільки поранили його в ногу. Він з помсти за це їхав через село і запальними кулями палив хати. Потерпіло тоді в Нестаничах до 70-ти господарств. В інших погоріли хати, в других стодоли чи хліви. Однак заслужена кара його не оминула. Після того як чекістам “Кармелюк” вже не був потрібний, вони дали йому можливість вступити у Львівський університет, здається, на юридичний факультет. Але й там “слава” негідника пішла за ним. До того ж в університеті він ор- ганізував нібито групу ОУН, щоб у такий спосіб віддавати чекістам у руки легковірних студентів. Студенти виявили його негідництва в Радехівщині і провокаційні дії в університеті й знищили “Кармелюка”. Так закінчив своє негідницьке життя провокатор “Кармелюк” – Гнатів Степан зі Станина. Со- баці собача смерть.

У 1945 р. жіноча сітка переходить до УЧХ (Український Червоний Хрест), а деяким, які були менш розконспіровані, рекомендували навіть легалізуватися й ставати до праці.

Мене після Великодня 1945 р. передають до праці у Великомостві- ський район як районову УЧХ, де було особливо багато пораниених. З са- мого бою сотні “Перемоги” в лісах під Дзіболками, де було особливо ба- гато пораниених, були й інші випадки поранення.

Надрайоною УЧХ була там недавно прибула “Барвінок” – Калиневич Катерина родом з Копитова на Сокальщині, яка стала надрайоною на місце “Квітки”. “Квітка” попала в тюрму і щоб не оставатися живою в руках чекістів, отруїлася. “Квітка” – Кулявець Оленка з села Пили на Жовківщині. По зв'язку я прибула на зв'язковий пункт в с. Купичволя, де на мене чекала надрайонова “Барвінок”. З нею ми пішли в села Бутини, Кулява, Любеля, де в основному були поранені, а також повністю зібраний був там медперсо-

нал на чолі з лікарем “Смерекою”. Ми подалися прямо в Бутин, бо там якраз привезли тяжко пораненого, який вже мав гангрену. Що я там застала? На ліжку лежить блідий молодий хлопець. Лікар ходить розтривожений по хаті і молиться, бо треба ампутувати руку, а він не хірург, а терапевт, і має всього три скальпелі. Коли йому сказали, що прийшла районова, тобто я, він втішився і звернувся до мене за порадою, що робити. Йому треба було моральної підтримки. Я запитала, який він бачить вихід з положення. На це він відповів, що коли не ампутувати руку, то смерть неминуча. Якщо зробити операцію, то може або вижити, або померти. Я сказала: “Вибирайте другий випадок, бо все в Божих руках, а ви робіть, що в ваших силах”. Він рішився на одчайдушний крок і сказав готувати все до операції. Присутні були два медбрати Данилюк Іван – “Сніп” і “Дрозд”, один з них східняк. З медсестер – псевдо “Іра”, найбільш досвідчена, яка мала за собою 8 років медичної праці в Жовківській лікарні, друга “Веселка”, третя “Оля” з Боянця, Бурко Марія та Музика Ганя, здається з Пристяні. Наркозу не було, тільки заморозили руку, але раненому сказали, що будуть кості складати. Два медбрати стали один в ногах, другий в головах притримувати, щоб поранений не кидався, а ми з “Ірою” подавали інструменти. Ще й до сьогодні мені в очах як ампутована рука впала в відро. Операція пройшла успішно, але найстрашніше було попереду коли поранений побачить, що немає руки. Йому дали насонний середник, і він цілу ніч спав, а мене оставив лікар чергувати коло нього, кожну годину міряти температуру й відпускати джгут для циркуляції крові, відтак знову затискати. Над ранок температура почала падати до 36, що в цьому випадку недопустиме, тож я послала зв’язкову за лікарем, але він тільки сказав, який зробити укол, після чого температура піднялася, й коли прийшов лікар, то вже все в нормувалося. Найгірше було, коли поранений прокинувся і побачив, що він по лікоть без правої руки. Він не хотів жити, просив дати йому пістоль, щоб застрілитися, бо він нікому не потрібний. У бій його не візьмуть, щоб там згинутися, бо він без руки. То були страшні хвилини. Плакав він і я. Я, як могла, вговорювала його, що насамперед чергу потрібний мамі і батькові, ще одружиться, матиме дітей, як і всі люди, тільки щоб здоров’я було. На прихід лікаря все було спокійно. Він змирився зі своєю долею. На запит лікаря, чому саме мене він оставив у ті найтяжчі хвилини коло пораненого, він тільки усміхнувся й відповів: “Я знав, що так буде і що ви найкраще з ним справитесь”. Я пішла в терен у справах, лишивши коло пораненого відповідну обслугу, і коли через 2 тижні прийшла знову, то рана була майже загоєна завдяки доброму догляду і відповідним харчам.

Кілька слів про лікаря “Смереку”. Звідки він родом і як прізвище, не знаю. Знаю, що він якийсь час працював при славному нашому лікареві на прізвище Панчишин. Перед відходом у підпілля він деякий час працював у Жовківській лікарні, де лікували повстанців. В підпілля з ним відійшла і медсестра з цієї лікарні “Іра”, яка тримала зв’язок між лікарем “Смерекою” та його бабцею, а також нареченою “Смереки”, про яких я нічого не знаю. Сам “Смерека” був дуже гарний: чорне волосся, сині очі, середнього зросту,

дуже енергійний, не тільки хороший як лікар, а й взагалі як людина. Дуже любив коней та їзду на конях верхи, що в таких умовах часто траплялося, бо треба було на виклик доїжджати до того чи іншого раненого.

Пригадується такий випадок. Коли я була в Бутиках, дали нам знати, що на присілку Кулява є поранений, який ніяк не дає зробити собі перев'язку, і викликають лікаря. Довелося вдень їхати на конях "Смереці", мені й одному охоронцеві на місце виклику. З'ясувалося, що рана не була важка, тільки доволі велика, 4 на 8 сантиметрів на поверхні тіла, але присохлого бинта поранений не дає зірвати. Він думав, що лікар якось його знеболить, а тому капризував. Однак "Смерека" поставився до нього рішуче, переконав, що рана неважка, треба трохи потерпіти, а не бути маминим сином. Словом лікар вмовив його так, що він не тільки дав зробити перев'язку, а й пізніше був спокійний.

Крім медичної допомоги пораненим і хворим повстанцям, "Смереці" часто доводилося лікувати місцеве населення, особливо дітей.

У Бутиках був випадок, який запам'ятався мені на все життя. Квартируючи в однієї господині, син якої за німців був в українській поліції і відтак по ньому слід пропав, господиня ходила до ворожки, щоб якось довідатися про долю сина, але та їй нічого ясного не сказала, і вона просила, щоб я пішла з нею до ворожки ще раз. Я відмовилася, бо в ворожбу не вірю, але господиня настоювала, щоб піти з нею, мовляв я тільки постою і послухаю, коли ворожка буде їй ворожити. Я погодилася. Пішли на присілок Шишаки, де жила ворожбитка. На подвір'ї застали ми жінку 50–55 років. Вона відразу звернулася до мене, що хоче мені поворожити і сказати, що мене чекає в житті. Я засміялася, що це не матиме жодного ефекту, бо я у ворожбу не вірю. Але вона мене вмовила. Я розклала колоду карт на три частини. Коли вона почала говорити, я переконалася, що вона говорить правду. Сказала вона мені, що я не з цих сторін (це була Великомошівщина, а я з Радехівщини), вказала склад сім'ї, визначила, хто по якій карті проходить; у нас у сім'ї брүнета не було і вона сказала про це. Додала, що брат і мама в казенному домі, а я заперечила, що то, певно, не мама, а сестра. Але вона відповіла, що сестра в хороших руках, про батька сказала, що він не вдома, а щось невизначене, щось коло нього не дуже добре. Я шойно пізніше довідалася, що сестра втекла з тюрми і ховається у священика, а маму посадили за це, батько по чужих людях. Про мене сказала, що я з надміру прямими характером, чекають мене великі переживання і мені тяжко буде в світі жити. Але хоч наша сім'я розкидана, ми все це переживемо і зберемося разом, буде так весело, як колись було. Сказала, що вийду заміж і буде в мене двоє дітей. Я попросила, щоб вона сказала мені про сестру. Вона сама розкинула карти й сказала, що в сестри є наречений, але хоча вони дуже любляться, вона за нього заміж не вийде. Так і сталося. Наречений сестри Карпишин Богдан десь через півроку після цього загинув (про це я описувала вище). Хоч я не вірила у ворожбу, але все, що вона сказала, сповнилося. Більше я в житті до ворожки не ходила. Я вважаю ворожіння гріхом.

Господині ворожка розкинула карти й сказала про сина, що він десь хворий, або поранений, але я бачила, що коло нього викладений хрест. Вона тлумачила, що то хвороба, бо просто не хотіла їй про смерть сказати.

Я як районова УЧХ часто відвідувала поранених. При доброму догляді поранені по короткому часі виликувалися й відходили в свої бойові відділи. Запам'ятався мені повстанець Павлівський Андрій під псевдом “Крук” з сотні “Перемоги”, поранений у бою під Дзіболками (21.03.1945), який лікувався у Любелі. Його підступом, ще не виликуваного, взяли чекісти, він відбув ув'язнення і, як я недавно довідалася, тепер живе у Жовківському районі в селі Малехів.

Другий тяжко хворий повстанець Дмитрів Іван – “Дуб” із Закерзоння, поранений при переході кордону, мав ушкоджену шию і руку. Спочатку лікувався підпільно в Жовківській лікарні, а відтак його відправили в Бутини. Восени 1945 року “Дуб” був уже майже здоровий, ще тільки рука не загоїлася, і там його всипали секоти. Під час перев'язки, яку йому робила медсестра “Оля” – Бурко Марійка в Боянці чекісти оточили господарство. “Дуб”, бачачи безвихідне становище, відіпхнув медсестру “Олю”, бо вона не хотіла від нього відходити, а сам підірвався гранатою. “Олю” чекісти заарештували. “Олю” я зустріла в Абезі у 1954-му. Вона була прикута до ліжка і вже 6 років не підводилася. У 1955-му її звільнили як інваліда і забрав її рідний брат в Іркутськ, куди була виселена вся її родина. Там вона й тепер проживає, вже підлікована, але на милицях. “Дуба” поховали на цвинтарі в Бутинах. Він був сином священика. Сестра його живе у Львові, часто їздить на могилу брата. Я її стрічала на першому з'їзді комбатантів ОУН–УПА у Львові у квітні 1991-го.

Я вже згадувала про сестру Геню, яка завдяки Євгенові Костюку, що служив у Радехівських “стрибках”, втекла з ув'язнення і з пригодами добралася до Нестанич. У селі вона переховувалася в криївці о. Муровича, а через три місяці прийшов станичний і повідомив їй, що чекісти про неї щось пронюхали і треба вибиратися звідси. Він обіцяв дати їй зв'язок, щоб вона добралася до мене на Великомоствішину. Вночі вона прийшла до Кондрасюка Івана, а через два дні приїхала зв'язкова в Київ і в снопах вивезли її з села в Київ. Після її від'їзду з села чекісти напали на хату Кондрасюка, шукали за Генею. Видно, секоти не дрімали.

З Київ Геня попала на Тишицю, а це був тоді інший район і там за нею не шукали, так що вона кілька днів відпочила й подалася до мене через села Реклинець, Купичволя. Мене вона в Купичволі не застала, діждалася щойно через два дні. Радощам не було меж. Я ж не знала, що вона втекла з ув'язнення, тільки дещо здогадувалася зі слів ворожки, в які я не дуже вірила. Від неї я довідалася про нашу сім'ю і про всі новини в Нестаничах, як і були дуже сумними. Найбільше мене стривожило, що старенька хвора мама сидить у тюрмі. Бідна моя добра мама, скільки вона натерпілася через нас, своїх дітей.

Геня стала кушовою на села Купичволя, Боянець, Туринка, Реклинець і Стремінь, догляд за пораненими в цих селах входив у її обов'язки.

Восени 1945 року зустріла в Любелі знайомого мені з Увина Лопатинського району Петра Вітюка “Володимирка”, який тут був надрайо-

новим провідником. Він був дуже вдоволений, що я попала в підзвітний йому терен. Однак більше я його не стрічала, а на Миколая (19.12.1945 р.) він загинув разом з краєвим Львівського краю Дмитром Слюзарем “Золотарем” та Михайлом Грициною “Чайчуком”, працівником Воєнної Округи “Буг”, на присілку Бесіди села Любелі. Усіх трьох убитих забрало Рава-Руське МГБ і невідомо, де їх поховали.

Перебуваючи в терені, я цікавилася передусім пораненими й хворими, чи тими, що крилися, і відвідувала їх. Від медсестри Парані Борис – “Роксоляни” я довідалася, що в Любелі на присілку перебувала дружина “Золотаря” (тоді я не знала, який він займав пост) з дитиною. Я пішла її відвідати. Вона блондинка високого зросту, з 5-річною дівчинкою Мартусею. Щойно пізніше я довідалася, що дружина “Золотаря” називається Ірина Слюзар. Вона була на квартирі в дуже добрих людей і була всім забезпечена. Так що вони навіть не хотіли, щоб хтось щось їй приносив, наприклад, якісь харчі. Вона була всім вдоволена, тільки просила, щоб якнайменше людей знали про неї, щоб її не розконспірувати.

Деся у березні 1946 року, вже після смерті “Золотаря”, я бачила її вдруге. Вона була прибита горем і боялася там далі перебувати. Я заявила про це місцевим діячам ОУН і її перевели в Жовківщину, так що я її більше не стрічала.

У квітні 1991 року я зустріла її знову на з’їзді ветеранів УПА у Львові, але вона дуже змінилася, так що я її не впізнала. Вона побачила на одній з моїх знімок, які я мала зі собою, щоб довідатися дещо про дівчат, які сиділи в Інті, Параню Борис – “Роксоляну”, яка колись часто заходила до неї. Це була знімка з 1945 року. У розмові я довідалася, що її заарештували, вона сиділа, донька померла, а вона тепер живе з онучкою. Вона просила зайти до неї, щоб більше поговорити, але в короткому часі після цього вона захворіла і померла.

Наприкінці 1945 або на початку 1946 року розвідка донесла, що між селами Руда Крехівська–Фійна впали на чекістську засідку на полі коло хреста лікар “Смерека” і організаційний референт округи “Грива” й там загинули. Як сказали мені пізніше мешканці Фійни, їх там у рові й поховали. Чи перенесли їх пізніше на цвинтар, я не знаю.

Зима з 1945 на 1946 рік для підпілля була дуже важка. З кращих людей, яких я там знала і при допомозі їх мала відповідні зв’язки, це незабутні на все життя Марія Микилита, яка жила в Любелі з дочкою Ярославою. Чоловік її був в Америці і викликав її туди, але вона не хотіла покидати рідну землю, і хоча жили бідно, залишилася тут. Була вона дуже свідомою жінка. Мала невелику бібліотеку й у вільні хвилини читала. В хаті в неї на першому місці були портрети Шевченка і Франка. До речі, я там вперше побачила портрет Франка з усією родиною.

У Куляві я заходила для квартирування до “штундів” (релігійна секта), які дуже прихильно ставилися до нашого руху, але прізвище їх не запам’ятала.

У Боянці, на той час “столиці” нашого руху, я найчастіше зупинялася у Варварки Рейтової або Марії Бойко під рікою, а також у Проців, Шевців

та других. Варварка для мене була ніби друга матір. Взагалі всі вони були дуже свідомі й прекрасні люди. Після приїзду з ув'язнення всіх їх я відвідувала, а хто живе, то ще і тепер (1993 р.) відвіую.

Особливо запам'ятався мені Святвечір 1946 року з відділом УПА. Я відвідувала пораненого в с. Кулява, і станична "Маріана" сказала мені, що буде вечеряти чота (псевдо чотового не пам'ятаю) з відділу "Перемоги". Святочну вечерю для чоти готували місцеві дівчата за всіма правилами, з 12-ти страв. Навколо села стояли стійки, так що тут була, можна так сказати, вільна Україна — колядували на ціле село. І не виглядало, що це під більшовицькою окупацією. Як би не говорили кагебісти, що населення до нас вороже ставиться, треба було б комусь з них прийти і подивитися, як нас приймали. Ми, які були в підпіллі, фактично вже рішилися на все, а місцеве населення, яке нам допомагало, жертвувало свободою, майном, дітьми, словом усім і все-таки ставилися до нас прекрасно. Ніхто ні в чому не відмовляв при потребі.

На прикордонні стає тяжче для дівчат виходити в ліс і робити все, щоб нам допомогти.

Терен (Мостівщина), в якому я діяла, належав до прикордонної зони, а у зв'язку з цим у 1946 р. тут введено суцільну паспортизацію населення. Нам, підпільникам, стало далеко гірше, бо до того ми маскувалися як місцеві селянки і переходили туди, де була потреба. А оскільки багато місцевих дівчат, які тримали зв'язки, заарештували, мені доводилося налагоджувати зв'язки з іншими районами — Сокальським, Равським, Жовківським, Каменецьким, а також при потребі ходити до поранених у інші райони, коли треба було дати поміч, а на місці не було медсестер.

Пам'ятаю, коли я була в Купичволі, вночі прийшли зв'язкові з Кам'янецького району, щоб дати першу поміч тяжко пораненому, бо вони своїх медсестер не могли знайти (там були якраз облави).

Ми прийшли в село Здишів і побачила пораненого, який мав двадцять дві рани від осколків ґранати. У часі переходу повстанцеві, який ішов за ним, зірвалося через необережність ґраната, він згинув на місці, а цього поранило. Зі мною прийшла медсестра "Наталка", прізвища не знаю, і тут же приступила з поміччю. Доводилося не тільки витягати осколки, а й очищати рани від решток одягу. Ми провозилися з ним десь зо три години, при тому без всяких заморожень чи знечулень. Поранений не міг стриматися від стогонів та криків, аж треба було з хати виганяти господарів, які співчували пораненому, обзивали нас варварами і безсовісними, заважали нам працювати. Ми з "Наталкою" осталися доглядати пораненого, бо він температурив і треба було сидіти коло нього, а медсестра того району не могла прийти через облави в терені.

На третій день після нашого приходу робили й на Здишів облаву. На Корчемці, присілку Купичволі, поранили повстанці чекіста, а позаяк на Купичволі були підпільні дівчата, між ними й сестра "Легенди" Марія Климів-Герасимчук, псевдо "Оксана", яка була надрайоною Кам'яниччини, а з нею "Влодка", чекісти в погоні за ними прибігли аж до Здишева.

Обступили село й почали збирати дівчат. Я також попала, хоч квартирувала в людей, у яких син був поранений на фронті і проходила як його (фронтівика) жінка, проте вони все одно мене забрали, звинувачуючи, що я жінка повстанця зі Здишева. Всіх нас, шість дівчат, забрали. Добре нас побили з помсти за пораненого чекіста з їхньої групи, одних відразу звільнили, а “Оксану”, “Влодку” і мене повезли до Батятич. У Батятичах фіра, на якій мене везли, стояла коло фіри з “Оксаною”. “Оксана” каже до мене (“Оксана” знала мене з дому й часто була в нас): “Славцю, я, певне, вмеру, бо я ковтнула голку, розламану надвоє”. Я їй відповіла: “Не вмереш, не бійся. Як ти хотіла вмерти, то треба було голку в вену всадити”. Тут слід додати, що ми в тому часі не мали ні зброї, ні отрути на випадок, коли попадемося ворогові в руки. Вже після ув’язнення, коли ми стрічалися в Прокоп’євську чи в Червонограді, то згадували з посміхом про ту голку. Мене відпустили в Батятичах, а “Оксану” і “Влодку” завезли до Кам’янки Струмилової й звільнили, бо вони не мали жодних даних про нас, але побили немилосердно з помсти за пораненого чекіста.

Перед вечером з Батятич я подалася в Здишів, бо треба було до раненого заглянути, який лишився там у криївці, до того ж я не знала, що з “Наталкою”, бо її між нами, затриманими, не було. Йдучи через ліс, я заблудила, походила по лісі кілька годин і попала на якусь хату. Це був присілок Грушка. В хаті застала двох стареньких людей, десь поза 70 літ. Господиня як побачила мене побиту, поклала в ліжко, змазала чимось побиті місця, робила компреси, словом, цілу ніч з плачем провозилася зі мною.

Як пізніше я дізналася, це була родина Іванців, яких онук був у підпіллі під псевдом “Малий” – Ярослав Іванець. Він у 1951 році загинув разом з Білоусом, окружним провідником ОУН, у криївці в лісі між селами Реклінець–Добротвір, про що докладніше ще розповім. Уранці мені показали дорогу, і я повернулася до Здишева. “Наталка” була коло пораненого, а мене вже не турбували, забрали в криївку, щоб я ще полежала. Кушовим там був “Дзвін”. Пораненого перев’язали, відтак прийшла медсестра цього терену, й ми з “Наталкою” пішли. Поранений, псевдо “Бір”, у короткому часі виздоровів. Яка його подальша доля, не знаю.

Після “науки” в Здишеві, яку мені дали большевики, я вже без отрути не хотіла ходити по терені. Надрайонова “Барвінок” постаралася мені дістати отруту, але большевикам я більше у руки не попадала.

Пізньої осені 1945 року, а може, і з початком зими, я була в Боянці. Прийшла місцева дівчина й сказала, що мене кличуть до “Перемоги”, який був пораненим і лікувала його Оля Капшій (“Оля”). Там застала я “Перемогу”, Пукаса Григорія – “Прута” (районовий СБіст), “Моряка” (надр. СБіст) і не знаного мені чоловіка високого зросту, як здалось мені, подібного на німця або жида, доволі неприємного з виду. Пізніше я дізналася, що його псевдо “Угринович”, ніби мав прийти до нас з-за лінії Керзона від проводу робити тут “чистку” в організації, бо нібито тут завелось багато провокаторів. Я прийшла з Генею на псевдо “Оленка” до “Перемоги”. Він попросив 4 пари рукавиць для своїх повстанців. Як ми ввійшли, незнайомий зміряв

нас з “Оленкою” з ніг до голови, але нічого не говорив. Ми на нього не звертали уваги, бо прийшли до “Перемоги”. Поговорили, пожартували, бо “Перемога” був дуже веселий хлопець, відтак розійшлися.

Через кілька днів “Прут” – Лукас Григорій сказав мені, що присутній тоді “Угринович” хотів говорити з нами, тобто перевірити нас, але за мене і “Оленку” поручилася окружна провідниця жіноцтва “Віра”, яка знала нас і нашу родину. Тому вони рішили говорити тільки з “Оленкою”, бо вона втекла з ув’язнення. Вона прийшла до мене наперед, щоб я її заспокоїла. Я поговорила з “Оленкою”, і вони, тобто “Прут” і “Моряк”, пішли до “Олени” на квартиру і говорили з нею десь 3–4 години. На тім наша перевірка закінчилася. До речі, районний СБіст “Прут” між іншим сказав, що він нікому з жінок не вірить, тільки “Чортеняті”, яка ходила з “Вірою”. А я відказала, що я нічого не запевняю, і якби так сталося, що я попаду живою в руки більшовикам, то втікайте всі куди хто може, бо я не знаю, чи витримаю їхні засоби шантажу. Але все-таки в руках чекістів я витримала, а “Чортеня” заломилася.

У лютому 1946 року я, будучи в Туринці почула, що 18 лютого 1946 р. загинув в кривці між Боянцем і Купичволею к-р ТВ (Тактичного Відтинка “Розточчя”) “Перемога” разом зі шефом штабу ТВ “Хмелем” та лікарем ТВ “Макаренком”, а також його співпрацівником “Вихорем” – Весній Василь з Боянця. Видав їх провокатор зі Стременя на псевдо “Гук” і отримав від більшовиків за голову “Перемоги” півтора тисячі карбованців. Коли його Служба Безпеки викрила, він сказав, де заховав ці гроші і щоб їх взяли на пам’ятник “Перемози”. Йому відповіли, що юдиних грошей на пам’ятник “Перемози” не треба. Йому народ поставить пам’ятник як героєві.

Весною в Мостенщині були облави, і я вибралася в Сокальський р-н, с. Сілець. Тут я зустріла “Оксану”, надрайонову Кам’янецьчини, і вона заквартирувала мене на Параньках (присілок Сільце). Десь через тиждень прийшли хлопці й сказали, що в Мостах впала кривка, в ній загинули хлопець і дівчина. Через два дні прийшла “Оксана” й сказала, що то загинули “Віра” і “Голуб”. “Віра” — окружна провідниця жіноцтва ОУН, а “Голуб” — окружний референт СБ походженням зі Східної України. Вони були нареченими. Для нас, членів ОУН, це була величезна втрата, бо “Віра” — одна з найкращих провідниць жіноцтва не тільки Львівського краю, а взагалі західних земель України. Вона була вимоглива, строга, але дуже коректна і справедлива. Мені було дуже шкода, бо знала я її від початку 44-го року. Вона в нас в хаті часто бувала, знала всю нашу родину.

Я розшукую могили загиблих дівчат-підпільниць, і недавно довідалася, що їх (“Віру” і “Голуба”) витягли з кривки, кинули в рів, і вони лежали там, доки собаки їх не обгризли. Це було недалеко від МГБ в Мостах. Пізніше хтось вночі закопав їх у тому рові.

Костей не знайшли, бо на цьому місці побудована кам’яниця.

Пригадується мені один випадок з пораненим. Десь після Великодня 1946 р. прийшла місцева дівчина й дала знати, що в Білому лісі (прис. Туринки) пастухи знайшли пораненого повстанця і він просить, щоб його

забрати, бо він вже майже 2 тижні лежить у криївці, як після бою зробили йому перев'язку, так після цього ніхто до нього не приходив.

Там часто большевики, і не можна було туди підійти. Це був терен Кам'яно-Струмилівського р-ну. Пастухи носили йому їжу і пиття, але треба було його забрати. Я з Генею і місцевою дівчиною поїхали фірою з сіном і забрали раненого з криївки. Лісом я йшла десь за 200 м попереду, а інші, що їхали фірою, мали по моєму сигналу на випадок большевиків звертати в бік. Місцева дівчина Оля з Кам'янецьчини, яка дала нам знати про пораненого, йшла ззаду, щоб у разі большевиків вивести їх у безпечне місце. Ту дівчину стрічала я пізніше у Воркуті разом з "Оксаною", коли вона приходила її відвідати. Оля тоді запитувала, чи "Оксана" не знає "Марти", з якою вона колись перевозила пораненого, тобто мене. "Оксана" сказала, що то якраз і є "Марта". Вона тоді сказала: "Ну, ви відважні, що так у білий день вивезли пораненого". Я тільки відповіла, що це був мій обв'язок. Пораненого перевезли в Туринку.

З початком 1946 року по хворобі з поста районного провідника Велико-мостівщини відійшов "Фартух", "Зуб" – Мекешта Степан Данилович, 1910 р., с. Бутини, закінчив сільгосптехнікум, в ОУН з 1936 р. Загинув 24.01.1948 р.

На його місце став "Остап" – Служала Степан. Прийшов він із Закерзоння, з куреня "Залізняка" (Любачівщина). Його родину переселили, одних у Львів, других на південь Львова. На той час обставини підпілля були дуже складні, переходи утруднені. "Остап" був доволі вирозумілий і з ним було легко працювати. Він навіть довірив мені, коли його немає на місці, відкривати пошту термінову на його адресу і приймати відповідні рішення, а коли виникне необхідна потреба, він попереджував мене, де його шукати.

1946 р. арештували большевики багато дівчат-підпільниць, між ними і Борис Параню з Любелі на псевдо "Роксоляна". Ми називали її вічний революціонер, бо вона була дуже активна й ідейна, не мала спокійних ні днів, ні ночі. Ми навіть не знали, коли вона спала. У Любелі було 17 присілків, поранені були порозкидані й усім їм треба було дати відповідний догляд.

Пізніше я її стрічала в Інті 1953 р. Вона була доброю художницею, здається, самоуком. На згадку вона намалювала мені невеликий художній альбом з віршами, який я до сьогодні зберігаю. Звільнилась вона, здається, у 1956 році й виїхала до своїх батьків в Іркутськ, де вони були виселені за її підпільну діяльність.

Недавно я довідалася від Свистун Настуні, також з Любелі, в минулому дуже активної підпільниці, що Параня замужем, тепер по прізвищі Лобай, чоловік її з Тернопільщини — село Бережці Кременецького р-ну.

Параня вже вдова, виховала двох синів. Настуня Свистун, яка тепер проживає в Соснівці коло Червонограда, навіть була хресною мамою одному з Параниних синів.

Тоді ж, у 1946 році, впала і надрайонова провідниця "Барвінок" в с. Любеля, присілок Лози, через донос "стрибка", в минулому учасника підпілля, також з Любелі, псевда не пам'ятаю. "Барвінок" була високого зросту, кремезної будови, з довгими косами, дуже лагідна і спокійна, ін-

телектуально високо розвинена, ідейна, в підпільних діях дуже обережна. У цьому випадку зробила вона помилку, що зайшла в хату Парані Борис, за якою чекісти особливо слідкували, і при виході “Барвінок” з хати Парані чекісти несподівано наскочили (переїхали фірою), арештували “Барвінок”, завезли її в Мости. Там вона отруїлася.

Восени 1993 р. в Мостах перезахоронили 4-х повстанців, і між ними одну жінку, з довгими косами. Може, це і є “Барвінок”, але я поки що не уточнила.

У той час доволі тяжко було з ліками, і я нав'язала зв'язок у Жовківщині в селі Глинську зі станичною Марійкою, на псевдо “Валя”. Вона мала сестру у Львівському медінституті на фармації. Ця студентка діставала потрібні нам ліки, а “Валя” доставляла їх. Я кілька разів отримувала від неї бандажі і ліки. Одного разу я ішла до хати “Валі”, але дівчата перестріли мене і сказали, щоб туди не йти, бо два дні тому “Валю” поховали. Я попросила, щоб мене завели на її могилу. Увечері ми пішли, я дуже плакала, мені шкода було її, бо вона була дуже ідейна, хороша і працювала дівчиною, до того дуже відважна, лікувала поранених і ніколи нічого не боялася. Причину її смерті мені не могли пояснити, її з ліса привезли в домовині й не хотіли навіть батькам показати, а на запитання, що сталося, відповіли, що трагічний випадок. Привіз її “Торчин” (надрайоновий СБіст Жовківщини) з хлопцями.

Через деякий час я дізналася причину її смерті. Як я раніше згадувала, “Угринович”, який прийшов нібито для чистки в організації, насправді був провокатором, майстерно вліз у наші ряди, висланий спеціально чекістами.

Але це роз'яснили щойно у 1947 році. А за той час він натворив багато лиха. В цю нібито його перевірку попала й “Валя”. “Угринович” допитував її, чому вона так часто їздить до Львова, при тому такий допит проводив два рази, а коли мали її викликати третій раз, “Валя”, щоб не бути своїми розстріляна, несподівано взяла в пораненого гранату, коло якого чергувала і підірвалася. Як пояснював “Торчин”, який був при цьому, він на хвилину запізнився. А мав він її повідомити, щоби вона спокійно йшла додому, бо її виправдано і більше викликати не будуть.

Але й “Угринович” довго не походив. Його викрила наша служба безпеки. Коли його затримали, він ще вирвався й утік, так що мусили вжити зброю. Щойно коли його поранили, тоді забрали. Викрив його СБіст “Чорний”. На допиті він про все признався і отримав по заслугі.

Пам'ятаю ще такий випадок. У вересні 1946 року я отримала від районового “Остапа” пачку, яку повинна була доставити в село Борове, де мала стрінутися з кур'єркою від окружного провідника “Бурого” “Іванкою”. Я перебрала за місцеву селянку, боса, з мішками, ніби до млина в Борове, а позаяк падав дощ, то накинула один мішок на голову, пошту замотала в клубок пряжі з вовни, з якої, чекаючи на змелення муки, мала б плести светр. Словом маскуватися я вміла, так що й рідна мати в той час не впізнала б мене. Йдучи лісом між Купичволею і Боровим стрінула я фіру, і фір-

ман напевне догадався, що я з підпілля, бо сказав мені, що за 100 метрів звідси в рові застава, а в Боровому большевики. Мені не було як вертати, бо вони вже мене бачили, і я пішла просто на них. Коли дійшла до застави, вони лежали в рові. Спинили мене, сказали сісти й запитали, хто я, звідки і до кого йду та кого знаю. Я сказала прізвище з Купичволі, а в Боровому відповіла, що нікого не знаю, тільки йду до млина, там я завезла пшеницю і тепер йду туди молоти. Я кілька хвилин посиділа, заки один з них пішов і порозумівся з начальством, що робити. Той сказав відпустити мене, бо все одно в Боровому большевики. По правді сказати, я злякалася не так за себе як за пошту, яку я мала, то були звіти з цілого району. Але свого переляку я не показала, а пройшовши через заставу, зразу подалася до млина, де мельником був наш чоловік. Большевики ще в млині не були і ми змогли домовитися, як чинити. У млині я перебула до вечора, заки большевики виїхали, а ввечері пішла на відому мені квартиру де мала зустрітись з “Чортеням” (“Іванкою”). Вона там не появлялась. Я чекала два дні, не дочекавшись її, повернула в Купичволю.

Пізніше довідалися ми, що вона (“Іванка”) у Мостах попала в руки большевиків, прийняла отруту, але чи отрута була заслаба, чи чекісти своєчасно вжили заходів, словом, її відрятували й відвезли до Львова. Здається, вони спеціально за нею сліdkували, бо і в цій хаті, де я мала з нею зустрітись, ще до мого приходу робили обшук.

Восени 1946 р. я квартирувала в Боянці над рікою в Кулашник Марії-Бойчихи. Це була вдова, її чоловік загинув на фронті, осталася з двома дітьми — син Мирон і дочка Маруся. Вона була дуже відважна і хороша людина, яка для справи незалежності України була готова жертвувати всім. У неї спинялися повстанці, і хоч порівняно несаможодна, але все знайшла кусок хліба для повстанців, які боролися за ідею незалежності України. В ті часи, коли чекістські орди всюди пантрували в розшуках за повстанцями, вона погодилася на побудування криївки, мимо того, що це загрожувало їй з сім'єю вивезенням до білих ведмедів. Там побудував криївку “Остап”, де прожив зі своєю машиністкою цілу зиму з 1946-го на 1947 рік.

До цієї хати ввечері привели до мене повстанця на псевдо “Зуб”, “Зет”, “Дем’ян” — Степан Петрушевич, родом з Конотопів Сокальського району. У тому часі він виконував функцію надрайонного референта СБ на Кам’янецьчину. Я стрічала його і раніше. А тут прибув він, щоб дати йому медичну поміч. Він мав поранену праву руку і вона всихала йому. Я дала приписаний лікарем укол, і тут ми фактично ближче познайомилися. В подальшому ми часто зустрічалися, коли йому була потрібна моя поміч. Сам він середнього зросту, розумний, енергійний, відважний, бойовий. Кілька разів попадав у засідку чекістів і завжди щасливо виходив з положення.

Підходить зима 1946-го на 1947-й рік. По терені нам, підпільницям, стало трудніше пересуватися, бо в прикордонній смузі завели повністю паспортну систему і часто робили наскоки для перевірки. “Остап” вирішив, щоб ми з сестрою зимували в криївці, тим більше, що йому потрібна була машиністка. А оскільки криївка була тільки на 3 особи, він хотів нас зі

сестрою розділити, на що я не погодилася. Я йому порадила взяти Марійку Кукуз з Мостів, яка переховувалася в Желдці.

По нас з Генею прийшли зв'язкові з Мостів, щоб забрати нас до поранених на псевда "Сірий" і "Артем". Мене привели на квартиру в Мостах (Мости Великі), недалеко криївки, в якій лежав "Сірий", а "Оленку" забрали до "Артема". Я попала до дуже хороших людей. Їх було двоє і 13-річний син Андрійко. Жили в старій хатині. Я здружилася з Андрійком (Небожук Андрій), допомагала йому робити уроки. Я тепер (1992 р.) його відшукала. Батьки його вже не живуть, а він у новій хорошій хаті, має 2-х синів, один студент, другий вже жонатий. Коли ми зговорилися, він пригадав, але замість "Марта" сказав "Мотря". Ще й показував мені той бамбетель, де ми спали.

У Жовківському повіті

"Остап" прийшов відвідати мене й поцікавитися, що з пораненими, а оскільки поранений вже майже одужав, він сказав, що налагоджує зв'язки з Жовківщиною (там ще не ввели паспортів) і нас з "Оленкою" переведуть туди. Другого разу він прийшов у березні і дав нам зв'язок до переходу в Жовківщину. Ми з "Оленкою" зібралися й вирушили в дорогу. Було холодно, дорога важка, то ми довго добиралися в Глинсько, де нас мав зустріти "Торчин" у районі "Андрія". Ми спинялися в Куляві, Пилах, Добросині. Там і святкували Великдень. Після Великодня добралися до Глинська. У Глинську вже чекали на нас. Через деякий час прийшов "Торчин" і забрав нас у Скваряву. Там треба було лікувати хворого "Довбуша" (Бик Іван з Крехова). Коли я прийшла, його вже лікувала "Марійка", але після невдалого укола в нього утворився нарив.

Заквартували мене під лісом у хаті Зеленюків. Це велика сім'я — п'ятеро дітей і невістка з двома дітьми. Помимо всіх труднощів, вони без жодного страху допомагали нам усім, чим могли, хоч самі жили незамож-но. Землі в них було небагато, але мали велику пасіку, добре загосподарований сад і все належно використовували. До повстанців ставилися з особливою любов'ю і допомагали чим могли і як могли.

Був ще такий випадок. Несподівано нагрянула облава, при тому большевики бачили, в який бік подалися повстанці і зникли між хатами. Був уже вечір. Большевики почали всіх по хатах перевіряти. Господиня всіх дітей поклати нібито спати, а мене всередину поміж ними. Коли прийшли большевики, вона стала й не пускає, мовляв, діти сплять і не треба їх тривожити. Большевики почали ліхтариками освічувати, але вона не дала їм заглянути в обличчя. Тут слід додати, що я перед тим була в їхньої сусідки, і та, почувши про большевиків, не тільки сильно злякалася, а й почала поводитись так розтривожено, що своєю поведінкою могла мене видати. Зеленючка, знаючи велику боязливість сусідки, прийшла й забрала мене до себе та, як описую вище, заховала між своїх дітей. В подібний спосіб Зеленюки в критичній ситуації багато разів виручали мене.

“Довбуш” одужав. Нас з “Оленкою” почали готувати до праці в технічній ланці (підпільне видавництво літератури). Це майже безперервне перебування в глибокому підпіллі, тобто під землею в криївках. “Оленку” забрали в Мокротин вчитися писати на друкарській машинці. Там вже була “Марійка”, коло якої “Оленка” мала вчитися. Я поки що лишилася у Скваряві, бо вже вміла користуватися машинкою до писання, ще від 1941 р., коли працювала в Радехові при старості коло о. Я. Муровича.

Терен, у якому ми перебували, належав до Жовківського району. Провідником тут був “Андрій” – Володимир Касараб, походженням з Жовкви, віком десь 40–45 років, високий, худорлявий, брюнет, досить енергійний. Родину його вивезли в Сибір, а в його хаті поселили переселенців із Закерзонської України (Польща).

У серпні вже була готова для нас криївка і мені сказали збиратися і відходити зі Скваряви. Коли я прийшла до криївки, застала там “Марійку” і “Рому”. Криївка була досить велика, приблизно 3 на 4 м, висотою в повний зріст, розрахована на квартирування через зиму 8-ми осіб. “Марійка”, на перший погляд доволі непривітна, худорлява, виглядала на хворобливу, нервова.

“Рома” сама дуже гарна, висока, струнка, довге волосся, темна ша-тенка, гарні великі сині очі. “Рома” — це Марійка Стефаницька — студентка університету, переселена із Закерзоння, з Нового Села на Любачівщині, жила разом з мамою і сестрою в Жовкві в хаті “Андрія”, нашого районного провідника.

На другий день ми пішли в ліс і там стрінули “Оленку” (мою сестру) та сестру “Роми” “Наталку”. “Наталка” на ім’я Софія, трохи нижча від “Роми”, брюнетка з чорними очима, довгі коси, весела і все залюбки співала пісню “Червоні маки”. Вона загинула в 1950 році між Туринкою і Деревнею, потрапивши на большевицьку засідку. Я з нею в криївці не була, лише стрічалася не раз у лісі. І коли тепер чую пісню “Червоні маки”, стає мені перед очима “Наталка” й мимоволі набігають сльози на очі.

Пізніше я довідалася, як “Рома” і “Наталка” потрапили в підпілля. Вони ж були зовсім молоді й членами ОУН не могли бути. “Рома” ставилася до мене з особливою повагою, бо я була найстарша між ними. Вона звірялася мені з усім, що їй довелося пережити через чекістських негідників. Одного разу, коли ми були на постю в лісі (вночі ми працювали, писали, а вдень виходили в ліс на свіже повітря), я спитала “Рому”, що її, таку молоду, привело в підпілля.

Вона почала розповідати, як переселяли українців з Польщі (Закерзонської України) на територію Радянської України. Вона з мамою і сестрою попала в Жовкву. Батько її з Нового Села (село, з якого вони походили в Любачівському пов.) подався на захід. Поселили їх в порожній хаті на Зеленій вулиці. Як пізніше дізналися — це була хата українського повстанця, районного провідника ОУН “Андрія”. Сім’ю “Андрія” вивезли в Сибір. “Рома” по закінченні 10 класів вступила до Львівського університету на українську філологію. “Наталка” залишилася вдома. Коли “Рома” приїхала додому, “Наталка”

сказала їй, що час від часу приходить господар хати “Андрій” з “Дужим” (Рудник Степан з Волі Висоцької), районним СБістом.

9 серпня 1947 р. у Жовкві вчинено атентат на кап. НКГБ з області Шведченка — співробітника ген. Вороніна і підполк. Дідуса. Шведченко був спецом у вербуванні агентури, головно серед студентської молоді.

Большевики швидко вислідили, що ті там заходять і планували їх схопити живими. Одного разу “Рома” сама зустрілася з ними (“Андрієм” і “Дужим”), про що большевики якось довідалися. Капітан МГБ на прізвищі Шведченко викликав “Рому” зі Львова в Жовківське МГБ і запропонував їй співпрацювати з ними, бо він знав, що “Рома” стрічається з підпільниками. “Рома” не погоджувалася на співпрацю, не хотіла брати на свою совість смерть підпільників, невинних людей. Чекісти настоювали, що вони не хочуть їх убивати, а знайдуть засіб, щоб взяти їх живими. По довгих шантажуваннях “Рома” взяла від чекістів шоколадки, папіроси і якийсь порошок, щоб підсипати до їди (чаю чи молока), їй дали інструкцію, що вона повинна робити, у разі якщо заснуть (це був сонний середник), — повідомити в МГБ.

Вона все взяла й коли прийшли повстанці, віддала “Андрієві”. “Андрій” сказав, щоб вона на свою руку нічого не робила, а у всім була з ними в контакт. Вони вкажуть їй, як вона має робити. “Андрій” випробував шоколадку на собаці. Собака цілий день проспав. Це тривало доволі довго. “Рома” весь час говорила, що підпільники не приходять, а одного разу чекіст категорично заявив, що як протягом такого-то часу “Рома” не виконає завдання, її арештують. Тут слід додати, що чекіст після допиту кожен раз відпроваджував її додому, й назначав наступну зустріч. Тому треба думати, що він, мабуть, був зі Львова. На віддалі яких 100 метрів за ним ішла охорона. “Рома” не мала виходу й погодилася на умови чекістів. Зустрінувшись з “Андрієм”, заявила, що вона більше не може відтягувати, треба щось робити. Для неї один вихід, — чекіста вбити. “Андрій” не погоджувався, думаючи, що молода дівчина з таким завданням не справиться. Але коли вона розповіла свій план, як вона думає це зробити: недалеко від її хати, на темній вулиці, коли чекіст піде разом з нею, вона може впритул у нього стріляти і їй вистачить пістоль шістка, — вони погодилися. Дали їй шістку, навчили стріляти, домовилися, що будуть недалеко чекати на неї, а за два дні перед тим забрали сестру “Наталку” в підпілля, щоб чекісти її не арештували (мама вже не було).

В умовлений час “Рома” з пістолем у лівому рукаві, бо правою рукою прийдеться вітатися з чекістом, пішла в кабінет, там домовилася на відстрочку ще на один тиждень. Чекіст погодився на це і, як звичайно, відпроваджує її додому. Виходячи з кабінету, “Рома” непомітно взяла пістолет у правий рукав. Вийшовши на темну вулицю, “Рома” оглядається і каже, що там хтось йде за ними. Чекіст оглянувся і сказав, — нічого, то свої. Через кілька метрів вона знову оглядається і в момент коли чекіст оглядається лицем до неї “Рома” впритул стріляє всю обойму (6 патронів) йому в груди, хоч їй наказали тільки два постріли дати. Чекіст падає на

місці, а вона зі зворушення біжить у протилежний бік, а не туди, де на неї чекали хлопці.

“Рома” решту ночі й цілий день просиділа в бур’янах, а під вечір зайшла до сусідки. Та їй сказала, що якісь стріляля вночі коло нас, чекісти обшукували її хату, шукаючи за нею, щоб вона втікала. Хлопці, які чекали на “Рому” в умовленому місці, чули її постріли й давали сигнали, але так і не скотактувалися до ранку з нею, відійшли. Щойно на другий день прийшли і забрали її в криївку.

Люди в Жовкві не знали, хто вбив чекіста. Одні казали, що знайшли його вбитим на станції, інші, що в вагоні знайшли. Словом, і донині там не знають, хто його вбив.

Після тої розповіді ми з “Ромою” ще більше подружили. Вона стала веселіша. Їй легше стало, бо її пригноблювало, що вона вбила людину, хоч і чекіста. Я її розрадила, бо ж він не одну людину вбив, а також хотів її руками вбивати далі, тільки вона своїм подвигом йому це перервала.

На зиму (1947-1948 рік) нас в техланці осталося 4 дівчини і 4 чоловіка в тій криївці. Це були “Рома”, “Оленка”, “Марійка” і я, а з чоловіків — “Андрій”, “Дужий”, “Довбуш” (тоді кущовий) і “Сірко”. Було три машинки до писання. Одна дівчина завжди мусила варити їсти. Варили по черзі на примусі, а це на вісім дорослих осіб, доволі солідну сімейку. Доки не випав сніг, ми вдень виходили в ліс. Хлопці ходили на села заготувати на зиму продукти і все необхідне.

1947 рік

Пригадується мені один день, десь у половині вересня. Я вийшла на край лісу на зустріч з Олею Зеленюк, і почула крик і плач зі сторони Крехова. По дорозі на Жовкву їхали фіри. Від Олі я довідалася, що це вивозять людей з Крехова на Сибір. Я подумала і про своїх батьків, що, напевне, і їх подібна доля чекає. Нас же троє було в підпіллі. Про те, що вивезли моїх батьків і наймолодшу сестру ми з “Оленкою” довідалися аж через рік, восени 1948 року. Тоді я вже була не під псевдом “Марта”, а “Оля”.

Особливо я подружила з “Ромою”, а з “Марійкою” ніяк не могла налагодити дружні стосунки. Вона весь час сторонилася мене і “Роми”. Як пізніше ми довідалися, вона була провокаторкою. Інстинктивно я відчувала якусь неприязнь до неї. Було так, що вона нам зі сестрою навіть не давала поговорити, бо казала — ви щось шепчетесь і шепчетесь, а я в стороні. Видко, вона вже тоді сподівалася, що про неї і не боялася викриття.

Спочатку в криївці було дуже тяжко. Не вистачало повітря, якась сверблячка нас напала, мені почало випадати волосся. Я мала дуже гарні коси, навіть жартували, що хлопці в мої коси закохуються. А за зиму осталися не коси, а хвостики, і хоча пізніше, влітку, вони трохи відросли, але вже не такі, як були раніше.

Через зиму писали ми тільки на машинках листівки, звіти, скорочену історію України й інші необхідні речі, тобто підпільну літературу. Відсвяткували ми і Святвечір у кривці. Снігу тоді не було, і хлопці принесли нам вечерю, приготовлену в Скваряві в Зеленюків, про яких я описувала вище. Зеленюки приготували нам кутю, гриби, калачі, вареники, а борщ і компот ми зварили самі на примусі. Двоє хлопців пішли в село, а нас шестеро, а також “Роми” сестра “Наталка” — святкували Святвечір в кривці.

Це вже третя моя Святвечеря поза домом, без батьків, але хоча б сестра була зі мною. Плакали ми тоді, бо здогадувалися, що батьки, мабуть, у Сибіру і, напевне, в цей вечір голодують, до того ж не знають, що з їхніми дітьми. Але все-таки тихенько ми поколядували.

Узимку “Марійка” влаштувала нам несподіванку. Захворіла, просто вмирала. Мала такі приступи, що треба було обов’язково їхати до Львова до лікаря. Щоб не вмерла в кривці, довелося її відпускати. Вона виходила з кривки навіть тоді, коли був сніг і не можна було замаскувати слідів. Сьогодні я знаю, що їй не потрібно було лікаря, а подати донос в МГБ, що вона жива і діє.

Вона вернулася в кривку з ліками й уколами, які мовби приписав їй лікар. Ми уколи їй робили. За зиму така історія повторювалася з нею два рази. Але зиму ми перезимували спокійно. Не було на ліс жодної облави, нічого. Нині я думаю, що ми так вільно відбули там не тільки зиму, а й літо та осінь, і жодних облав там не було, бо чекістам треба було свого провокатора зберегти. Мабуть, на якогось вищого провідника підпілля чекали. Тому вони в наші околиці не заглядали.

Весною 1948 року нам пошили зелену уніформу з військового сукна й видали для самооборони пістолі. Мені дали сімку марки “Вальтер”. Був зі мною ще такий випадок. Навесні 1948 року я, проходячи лісом, уколола сосною шпилькою праве око. Пошкодження було якраз на межі білого і сірого барвінків. Через день око запухло й почався нарив, сильні болі. Вирішили мене відправити до лікаря, бо іншого виходу не було.

Марійка, яка вже знала, де шукати поліклініку, та й до того мала забрати з аптеки ліки, поїхала зі мною. Завела мене в поліклініку у Львові, я осталась у черзі до лікаря, а вона пішла в своїх справах в аптеку і ще десь там. Ми мали стрінутись на Краківському базарі в умовленій годині. Окуліст, оглянувши моє око, сказав, що мені обов’язково треба лягати в лікарню. Я всіма силами відмовлялася, мовляв у мене вдома хвора старенька мама і я ніяк не можу остатися. Справжня причина була в тому, що я боялася, щоб мене хто не впізнав. До того я була з пістолем для самооборони. Лікар мені повірив, дав мазь і краплі, й сказав обов’язково за 3 дні прийти.

Вийшовши з лікарні, на сходах я зустріла знайомого. Не знаю, чи він мене впізнав, бо я була перебрана за старшу селянку, чи просто не хотів признаватися. Це був хлопець з Полового, не пригадую прізвища. Не знаю, чи він студент, чи, може, на таких правах, як і я.

По дорозі також мала цікавий випадок. Десь, здається, на Пекарський вулиці я почувала оклик: “Славцю!” А оскільки я вже відвикла до свого іме-

ні, не дуже звернула увагу. Але на повторний оклик я глянула й побачила на другому поверсі дівчину, яка махала мені рукою і попросила, щоб підждала. Я впізнала її. То була знайома зі Станина – Цуцюра. Вона підбігла й поклікала мене до себе до хати. Я її знала як хорошу дівчину і не застановляючись пішла з нею. Тим більше, що сподівалася довідатися про батьків, бо нічого про них в останньому часі не знала. Вона розказала, що батьків у 1947 році виселили в Сибір у Кемеровську область, але не знала адреси, тільки сказала, що тут є мама, і запропонувала мені зачекати в хаті, а вона побіжить і візьме від мами адресу. Я погодилася. Вона замкнула мене в хаті, а сама пішла. Але коли її вже близько 2-х годин не було, я застановилася, чи не прийде вона з чекістами. В тому часі все було можливе. Я ж її знала ще три роки тому, а тут хто його знає, хто вона тепер. На всякий випадок я заховалася за двері і з приготовленим пістолем чекала на її прихід. Коли вона прийде з чекістами, я рішила покінчити зі собою, бо ж з одною сімкою чинити опір чекістам неможливо. Відкривши хату, вона побачила, що мене не видно, й закликала: “Славцю, де ти?”. Я побачила, що вона сама, заховала пістолет і заспокоїлася. Вона побачила пістолет у моїх руках і каже: “Що ти про мене думаєш, що так поводишся?” Принесла вона мені адресу батьків. Ми пообідали, я пішла на зустріч з Марійкою і ввечері ми повернули до свого бункера.

Тут хочу додати, що подібну зустріч у Львові на Пекарській я мала ще в 1946 році, коли з Мостівщини приїжджала у Львів за лікарствами. На вулиці я зустріла односельчанина Романа Саміло, з яким колись вступала на робфак. Він мене впізнав, але відвернувся, ніби мене не знав. Я його спинила, хотіла, щоб переказав батькам, що ми з Генею живі і здорові. Він категорично відмовився, мовляв, я тебе не бачив і не знаю, а то як попадеш чекістам в руки, скажуть, що то я тебе видав.

Того самого дня я ще зустріла одних знайомих. Маючи кілька вільних годин до від'їзду, я пішла по вулиці, оглядаючи вітрини, щоб не дивитися людям в очі і щоб ніхто не впізнав, і через вікно однієї вітрини побачила швейну майстерню, а біля самого вікна коло швейної машини Степана Звіринського з Нестанич. Ми зустрілися поглядом. Він мене впізнав і покликав у майстерню. Я зайшла. Там побачила ще двох із Нестанич — брата Звіринського Федя та Ожіївського Василя, колишнього повстанця, який зголосився, а також із сусіднього села Миколу Вугора, який там працював закрійником. За трьох (Звіринських і Вугора) я була впевнена, що мене не видадуть, а за Ожіївського сумнівалась, бо ходили чутки, що він родину з Нестанич забрав десь у Борислав і ніби зв'язаний з МГБ. Я розпитала про село, батьків і при розмові сказала, що якщо хтось з них думає телефоном подзвонити про мене, то знайте, що я живою не здамся. При відході Ожіївський вийшов за мною і сказав: “Я знаю, що ці слова звернені до мене. Але повір, я нікого не видав і нічого злого не зробив. Зголосивсь тому, що втратив всякі зв'язки з підпіллям”. Я запитала: “Чого ж ти до села не показуєшся і батьків з села забрав?”. Він відповів, що батьки самі виїхали зі села, бо їм було соромно, що я зголосився, а я можу й сьогодні стрінутися

з хлопцями й вияснити все. Говорив він це зі сльозами на очах. Ми попросилися і я його більше не бачила. Звіринський передав батькам, що мене бачив, що ми з Генею живі і здорові.

Від них я довідалася, що в нашій хаті в Нестаничах стоять оперативники, нібито пограничники. Довкола хати обкопали оборонний рів, у хаті зірвали підлогу і зробили тунелем вихід десь на віддалі на подвір'ї. Батько ховався на людях, мама після втечі Гені сиділа в тюрмі, а маленька Ганя тинялася по хатах де попало.

Як вже згадувала вище, я бачила, як вивозили людей з Крехова в Сибір. У тому ж часі вивезли з Нестанич і моїх батьків зі сестрою та інших, понад 15 сімей. Ця акція була нібито одночасно по всій Галичині.

Коли вдруге прийшла большевицька влада, о. Я. Муровичу знову довелося ховатися. 20 листопада 1946 р. енкаведисти заарештували о. Ярослава Муровича й вислали на каторгу в Воркуту. Там він відбув 8 років. Додому повернувся з обмороженими ногами. До останньої хвили свого життя о. Ярослав прожив зі своїми сестрами Марією і Євгенією в Нестаничах, підпільно виконуючи обов'язки священика. Не хотів підкорятися безбожній владі і православному московському патріархові. Представники влади часто пропонували йому перейти на православ'я, кагебісти робили наскоки й перевірки. Але не допомогли жодні залякування. О. Мурович залишився вірним Українській греко-католицькій церкві. Помер о. Ярослав Мурович 28 березня 1974 року. До кінця зберіг віру у відродження Української греко-католицької церкви й України.

Отримавши адресу батьків, нам з Генею порадили написати до них листа, а також злагодити дещо в посилку від себе. Ми передали для Гані сукенку й для мами светр. А все інше, що там висилали, я не знаю, бо робили це інші люди на замовлення підпільної ОУН.

На одному місці ми постійно не були, а переводили нас туди, де треба було, особливо коли була потреба в лікуванні поранених. Весною 1948 року переводять мене в розпорядження окружного провідника ОУН "Біловуса" до його пораненого машиніста "Василька" (Кунтий Василь). Він був з 1923 року, походив з Полян (Жовківщина), ходив до гімназії редемптористів у Львові. В часі війни він у 1943 чи 1944 році пішов у підпілля. Тепер він був поранений чекістами в ноги й руку. Треба було його лікувати, а також бути машиністкою при "Біловусові". У кріївці було радіо, ми ловили закордонні відомості й випускали бюлетень для підпілля.

Я там (у лісі коло Крехова) була майже ціле літо. Ще такий випадок. Ніччю ми слухали передачі з-за кордону й виставили антену нагору, а вранці хлопці пішли в ліс (поранений "Василько" вже міг ходити), мене замаскували в кріївці, щоб я спала, а антену забули прибрати. Я мусила заховати антену, але в кріївку вже не могла піти, бо її треба замаскувати зверху. Я протинялася без їди і сну, бо кріївка була недалеко села й по лісі ходили по гриби люди, особливо діти.

Шульган Мар'ян – "Білоус" з Угнова був уже старший, близько 40-ка років. Високий, темний блондин, трохи лисуватий, кремезної будови, за-

кінчив Львівську політехніку. За Польщі за спеціальністю роботи йому не давали, то він перебивався дрібною торгівлею або агентом від якоїсь фірми. Відтак як член ОУН пішов у підпілля. В підпіллі тримав сильну дисципліну. Був дуже вимогливий, але про нас — жінок у підпіллі — особливо дбав і забезпечував усім необхідним, розуміючи, що нам, жінкам у підпіллі, далеко тяжче, ніж чоловікам.

Коли “Василько” вже одужав і міг писати на машинці, мене восени 1948 року забирали знову до “Андрія” в нову криївку, недалеко Скваряви. Там я сподівалася застати “Оленку”, але її на той час вже забрали в Пили (Жовківщина) до поранених. Криївка була нова, готова на зиму. Там ми мали працювати на гутенбергівці, вже стягнули папір, фарби, шрифт і все необхідне до роботи. Пробыла я там 3 дні. Приготувала шрифт і все необхідне до роботи. Проте стався такий випадок. “Андрій” був не зовсім здоровий, але на зустріч мусив іти. По нього повинні були прийти хлопці о 900, та прийшли із запізненням і запитали, чи ми живі і чи є хто в криївці. Скоренько збирайтеся, кажуть бо ліс оточений більшовиками.

За десять хвилин сходить місяць, ми за той час маємо зібратися і вийти тією самою дорогою, якою вони зайшли сюди. “Марійка” почала плакати і хниканням, що, мовляв, усе пропаде й ми напевне не вийдемо, але всі схопили в руки взувачку й усе необхідне й босиком подалися за хлопцями. Ми з усіма пересторогами вийшли, по дорозі чули в кущах коло поля чийось присутність (потріскували галузки), але ми думали, що то дики, бо їх там багато, вийшли й подалися в сторону Добросина. Спинилися у Крехівській Руді, шукали “Довбуша”, який мав вернути на день до покинутої нами криївки, щоб його спинити. Однак його ми не знайшли й оставили записку, щоб йому віддали, а самі пішли в Пили. Там якраз “Оленка” лікувала тяжко пораненого в криївці в церкві. Церква була недіюча. Ввечері ми довідалися, що “Довбуш” з “Сірком” загинули під лісом недалеко опущеної нами криївки. Як пізніше з’ясувалося, там, де ми думали, що то дики, були більшовики, які заплановано нас пропустили, бо їм треба було випустити свою агентку “Марійку” й забрати приготований шрифт і все до друкування. Про цю криївку ніхто не знав, тільки ті, що її будували, бо вона була в дуже хорошому місці. Ясно було, що криївка була всипана. Як стали думати, хто всипав криївку, “Марійка” сказала, що один раз під вечір вона виставила голову з криївки і побачила, як ішов чоловік, і коли побачив її, почав утікати. Вона назвала й прізвище чоловіка зі Скваряви.

В короткому часі з Пилів нас перевели до Добросина. У листопаді 1948 року прийшла до нас і “Оленка”. У половині листопада прийшов “Андрій” із зустрічі і згідно з приказом зверху сказав, щоб розділити сестер, щоб на випадок, якщо впаде криївка обидві не загинули. Мене перевели від сестри. При обміні місцями зустріч мала бути між Пилами і Глинськом на присілку Комарів. Мені тяжко було розставатися з сестрою, але наказ є наказ.

Я пішла з “Левком” і ще одним повстанцем (псевда не пам’ятаю). По дорозі “Левко” пожалівся: “Мені щось тяжко на душі”, а я ще пожартувала,

може, за мною. В Комареві ми зустрілися. Там також два повстанці привели “Наталку”. Оскільки вони прийшли пізно по півночі, ми там заквартирували. Жінка, яка привела “Наталку” з повстанцями, жила в іншому кінці села і в разі небезпеки мала нас повідомити. Ми спали в stodolі. На стійці був “Левко”. Коли розвиднилося, на подвір’ї з’явилася ця жінка, яка мала дати знати про небезпеку, й сказала, що йдуть большевики.

“Левко” нас побудив, щоб втікати, вирвав дошку в стіні, аж тут большевики вже на подвір’ї. “Левко” вискочив через отвір у стіні, я за ним. Большевики мене вже помітили, але не стріляли, хотіли оточити stodolu. Ми з “Левком” вже відбігли, й тут почалася стрілянина. Я чую, що він кричить, щоб я втікала в великий ліс. “Левко” почав відстрілюватися, щоб мене убезпечити. Кулі чекістів свистали наді мною, і я почула, як одна мені прошила куфайку. Я куфайку скинула й побігла на насип, що був збоку від мене. Там якраз пастухи вигнали корови. Я як вбігла між корів, оглянулася й побачила, як большевик прилякнув на насипі, приготувавшись до пострілу, але не стріляв, бо міг вцілити в корову. Видко, більшу увагу вони звернули на “Левка”.

Я перейшла вброд річку й подалася на Руду Крехівську, де були знайомі дві учительки. Вони вже здогадалися, що сталося, бо чули постріли й побачили мене мокру. Вони негайно переодягнули мене, дали гарячого чаю, поклали під перину (вже листопад, холодно), а самі пішли довідатися, що сталося з іншими і чи за мною большевики не шукають. Була неділя, люди йшли до церкви до Крехова. Я домовилася з учительками, щоб мені підшукали жінку, яка проведе мене до Добросина. Коли люди вертали з церкви, моя одежа вже висохла. Учительки дали мені плащ (я ж була в уніформі) і хустку й відправили з жінкою, яка вертала з церкви. По дорозі стріли дві машини большевиків, які їхали з Добросина до Крехова. Я щасливо добралася до Добросина, а коли віддавала жінці плащ, щоб вона вернула учителькам, а жінка як побачила, що я у формі і зі зброєю, то мало не знепритомніла: чого вони мені не сказали, з ким я їду.

Коли я прийшла в криївку, то довідалася, що всі, хто лишився в stodolі, вийшли, бо большевики основну увагу звернули на нас з “Левком”. “Левко” вицофався до ліса і там загинув. Про мене вони не знали, що сталося, і дуже втішилися, що я повернулась.

У Степана Ханкова (“Носач”), роки 1948–1949

Звідтам мене забрав окружний референт пропаганди “Носач” до праці в техланці підпільної друкарні. “Носач” — це Степан Ханків з Угнова (присілок між Угновом і Каровом). Сам він шатен, середнього зросту, з орлиним носом, у минулому студент політехніки, відтак працівник у штабі воєнної округи “Буг”. Дуже розумний, серйозний хлопець, добрий художник. Одна з кращих його статей, про які я знаю, написаних у Літописі УПА з 1947 року, — “Рейд на Львів”. Він був у цьому рейді.

Я прибула в криївку на полігоні між селами Вишеньки і Хитрейки, десь за 5–6 км від присілка Греми. В криївці застала “Мечника”, “Ліду” і “Рому”.

“Мечник” – Мацевко Михайло, учитель з Любачева, перед приходом сюди працював у штабі к-ра тактичного відтинка “Залізняка” на Любачівщині. Віком десь 40–45 років, середнього зросту, повний, шатен, дуже обережний. У нас він опрацьовував конспект історії України, який ми потім роздруковували на машинках і поширювали як підпільну літературу. “Ліда” — молода дівчина, середнього зросту, худенька шатенка, дуже розумна дівчина, писала вірші і дуже гарно малювала. Походила з присілка Морози коло Нової Кам’янки, на ім’я Софія Лагодич.

Криївка приблизно 4 на 5 м, в повний зріст, 7 місць для сну, стіл на 3 машинки до писання та цикльостиль і гутенбергівку. В вільному місці харчі і вода на зиму, а також папір, фарби, бензин для промивки черенків, два примуси для готування їжі, а також окремо туалет.

Тут ми вже мали кожен свою роботу. “Мечник”, як згадувала вище, займався літературою, “Рома” була машиністкою і займалася коректурою, у чому при потребі їй допомагав “Мечник”, “Ліда” обслуговувала цикльостиль, а з “Носачем” працювала на гутенбергівці. Хлопці нарізали папір і робили відбитки на гутенбергівці. Ми, дівчата, варили їсти по черзі, як і раніше.

У ту зиму ми дуже напружено працювали. Кожний робочий день, а в нас робочим днем була ніч, був заповнений вщерть. Тої зими ми видали дуже багато літератури. На гутенбергівці випустили брошуру на 33 сторінки “Хто такі бандерівці і за що вони борються”, понад 4 тисячі екземплярів, при тому дуже гарно оформили. “Носач” вирізьбив на дереві гілку калини і ми нею удекорували обкладинку.

На цикльостилі випустили багато листівок до студентів, червоноармійців, селян. На машинці випустили скорочену історію України, “Літопис УПА” та інші.

Був у нас у криївці і нещасний випадок. Того вечора “Ліда” чергувала коло кухні, я різала папір, а коло мене сидів “Мечник”. “Рома” і “Носач” спали, а інші віддалік ще щось робили. Слабо горів примус і “Ліда” попросила “Мечника” підпомпувати. В часі помпування головка примуса зірвалася, вихлюпнувся бензин, і в “Мечника” почали горіти лице і руки. На мені також загорівся халат, оббризканий бензином і папір, який я різала. Я розгубилася й почала руками гасити на собі полум’я. Хлопці накинули на мене коц, а “Рома” зірвалася і зразу накинула на “Мечника” кожух, яким була накрита, так що все погасило. На мені тільки халат обгорів, а “Мечникові” обгоріло лице, руки, волосся. В криївці було повно диму, не видно, що робити. Відкрили люк і перевірили криївку. До “Мечника” не можна було доторкнутися. Все відразу запухло так, що й очей не було видно. Говорити він не міг, тільки стогнав. Ми злегка змазали йому попечені місця риб’ячим жиром. Порадилися, що робити, і хлопці пішли в село по лікарства. Принесли якийсь німецький плин і мазь. Через 2 тижні “Мечник” виликувався, але обгорілі плями на чолі і руках лишилися.

Цілу зиму ми пробули без тривог у криївці, якщо не числити вище описаного випадку з примусом.

Хто не був в криївці, той і не уявляє собі всіх труднощів, які доводиться переживати там, особливо жінкам через обмеження у воді й всьому іншому. Та ще тяжко тому, що ми жили разом з чоловіками. Наприклад, нам, жінкам, виділяли на день склянку води і хочеш — мийся, хочеш — пий, але, більше виділити не можна було. Навіть митися, то тільки ваткою зі спиртом протирали лице і шию, щоб трохи освіжитися, а воду оставляли на інші потрібні речі. Звичайно, це було тільки в зимі, бо влітку ми знаходили воду в потічках, там і прали все необхідне, і милися. Були випадки, що й сніг топили для приготування страви.

Греми — присілок одного із сіл на території полігону. Населення там виселили, але деякі люди не хотіли уступати, їх виганяли щойно весною, бо протягом літа з'їжджалася туди велика маса війська (говорили, що 15 полків) для таборування і проведення бойового навчання. Ці люди з Гремив жили циганським життям. На день виходили в ліс з возами, коровами, там і мололи на жорнах зерно (жорна возили зі собою на підводах) й пекли паляниці на спеціально приготованих каменях, а на ніч ішли спати до хат (вночі не стріляли). На зиму війська від'їжджали, і люди зимували по хатах, якщо не розбило їх в часі бойових вправ. А коли розбило, то на скору руку направляли чи й збирали на ново хату й так капарили життя. Ці люди були постійно зв'язані з підпільниками, в тому числі і з нами.

В одній такій хаті "Носач" оставив бочку квашеної капусти, бочку огірків і зо два мішки картоплі. Це був резерв на весну. Коли сніг стопився і можна було виходити з криївки, а харчі вже закінчувалися, ми вирішили піти за своїми запасами. Нас пішло четверо. Що я там побачила! Дитина, майже, гола скаче на ліжку, щоб розігрітись, бо був заморозок, а господар так кашляв, що я ще такого кашлю не чула. Господиня з плачем нам сказала, що наші огірки, капусту і картоплю вони поїли, бо не мали що їсти. Отак жили в той час люди, які не хотіли покидати свого рідного клаптика землі. Пізніше по можливості ми їм помагали, чим могли, — м'ясом, мукою й усім іншим. Давали їм і гроші. Це були чесні люди і ми ніколи не боялися, що вони нас видадуть. Я з ними стрінуся ще пізніше. Весною 1949 р. в нашу крийку заходила на кілька днів Кінаш Ярослава – "Мая", дуже симпатична дівчина, блондинка, середнього зросту, кучерява, дуже товариська, весела, гарно співала. За тих кілька днів я подружилася з нею. Як пізніше я довідалася, загинула вона в Збоїських десь у жнива 1950 року. Проходили "Торчин", "Срібний" і вона — попали на чекістську засідку на Збоїських. "Мая" і "Торчин" загинули, а "Срібний" вийшов живим.

Улітку 1949 року готували людей з організації до відіслання на східні землі України, у зв'язку з цим на нашому терені проводили підготовчий вишкіл для підроблення документів, печаток і відповідного оформлення усього. Як казали мені, в групі інструкторів була і працівниця при Головному командирові УПА під псевдонімом "Аня", або "Нуся". Я її в лице не бачила, вона по терені їздила легально, тож не повинна була бачити, що тут у під-

піллі є жінка. Присутність жінки-підпільниці свідчила про те, що в тій околиці працює техланка при якомусь проводі, а такі речі треба було тримати в суворій таємниці.

На вишкіл зібралось багато людей-вишкільників, охорони було поза 30 чоловік, а большевики сильно гонять по селах, так що з гір (полігон був у горах) опускатись в села за харчами було неможливо. Довелось нам і поголодувати. Було раз на кілька днів по куску хліба й зібрані під ногами ягоди, другим разом тільки м'ясо, без хліба, без нічого. В навчанні особливо спосібним був машиніст "Біловуса" "Василько", про якого вже згадувала вище. Він дуже вдало робив печатки і готував потрібні документи.

Весною 1949 року мене покликали до пораненого на полігоні Володимира Недовоза – "Славка" з охорони "Дем'яна", окружного есбіста. Їх четверо попало в засідку. "Славка" поранено в шию між ключицею і вухом, куля осталась у шиї. Коли я прийшла, то побачила — криївка стара, вогка, на тапчані лежить поранений, блідий, на сорочці свіжа кров, а також на постелі. Я відразу сказала, що в цій криївці пораненого не можна лікувати. Оказується, він третій тиждень лежить, при перев'язці з рани вибухає кров. Перев'язував його "Василько", якого я лікувала, будучи в "Біловуса". Позаяк не могли собі дати ради, послали по мене.

На Великдень ми перейшли в нову криївку, дуже хорошу, зі свіжим запахом сосни, в маленькій соснині. Я вирішила робити перев'язку через 3 дні, бо зроблена через день викликала кровотечу. Але й це нічого не дало, бо через три дні скупчувалася ропа і його душило. Треба було лікаря, щоб витягнув кулю, а до нього не можна було добратися, бо в нього відкрилася рана на нозі і він сам лікувався. Для виходу з положення я ропу витягала шприцом, а перев'язку робила все-таки через 3 дні. Ранений упав на силах. Після обіду ми вирішили відкрити криївку, щоб перевірити, хлопці вийшли пильнувати, щоб хтось не надійшов, і якраз наліз воєнний і побачив їх, а також мене, коли я розвішувала бинти, й утік. Треба було моментально міняти криївку. Тимчасово перевели нас у криївку тільки на 2 особи, стару. Мені приходилося сидіти, бо спати не було де, до того ж лазили миші і щурі, і треба було їх ганяти. Тут ми сиділи тиждень. Тут пораненому стало легше, і я почала через день робити перев'язку. Кровотеча не відкривалася, рана почала гоїтись. Тут ми знов перемінили криївку, але також стару. Десять через тиждень хлопці зібралися в дорогу, і за 10 метрів від криївки наткнувся на них офіцер з мисливською рушницею. Його затримали, взяли в криївку й пояснили, що відпустять, як перейдуть в іншу криївку. То не був чекіст, а звичайний армійський офіцер. Удень з військової частини шукали зниклого, й так у тривозі ми відсиділи цілий день, хоч по криївці ходили військові, а ввечері приїхали хлопці фірою і забрали нас у другу криївку, коло Гремів. Після нашого від'їзду затриманого офіцера відпустили. Поранений приходив до здоров'я, і коли прийшов лікар, то вже не було потреби кулю витягати, так що вона заросла й залишилася у нього в тілі. З нами був "Моряк", вже старший, під 40 років, "Іванко", молодий хлопець з Гути Крехівської, і "Василько" з Полян.

Коли ранений одужав і можна було вже виходити з криївки на свіже повітря, то з'ясувалося, що він не може ходити, бо пролежав 3 місяці. Довелося його вчити ходити попід руки, відтак з паличкою. Після одногоденного тренування він сая так уже ходив. На другий день нас четверо вибралися з криївки, залишився "Василько", бо він мав писати звіти для "Дем'яна". "Моряк" і "Славко" пішли вперед, а я з "Іванком" осталася маскувати криївку. Це був горбкуватий терен, з ярами і потічками. Коли два перші дійшли до потічка, а ми відійшли до 30 метрів від криївки, почули постріли. Стріляли в "Моряка" і "Славка", коли вони вже були у воді (в потічку). Тоді "Іванко" почав стріляти, щоб відвести вогонь від "Моряка" і "Славка". Большевики почали стріляти в наш бік. За цей час "Моряк" і "Славко" скрилися в лісі. Я вернула до криївки. Сказала "Василькові", що большевики оточили, і побігла в другий бік. Так що відбилася від них, заблудила. Я не знала терену, ходила ярами цілий день, а після обіду зайшла у великий ліс. Змучена, не виспана, голодна, сіла під сосною, поклала пістоль на коліна, взяла в руки вервицю й почала молитися. Я у підпіллі постійно ходила з вервицею і молилася у вільний час. В стороні я почула тріск гілляк і побачила, як зліва від мене за якихось 50 метрів проходять розстрільною чекісти по лісі. Вони пройшли і мене не побачили.

Через годину після цього я почула іржання коней і подалася в той бік. Побачила дядька, що косив траву, підійшла до нього. Розстібнула жакет і показала, що я у формі й зі зброєю, і кажу йому: "Ви бачите хто я. Якщо ви добра людина, то покажіть мені дорогу, а як погана — здайте большевикам, але я жива не дамся". Дядько сказав, що большевики недавно пройшли і навіть образився, що я так про нього зле думаю. Я ще запитала, чи він чув, що там сталося, на що він відповів, що вранці були постріли, знайшли криївку, але з хлопців ніхто не загинув. Я зачекала, доки він накосить трави, сіла з ним на фіру і поїхали. Він оставив мене на загуминку, сказав, що, мабуть, я хочу їсти, й пішов до хати. Прийшли обое з жінкою, принесли горнятко молока і паляницю, а жінка ще сказала, що то вона носила молоко для пораненого. Показали мені дорогу, і я пішла, але була ніч, я заблудила, так що й наступний день просиділа в лісі. Удень небезпечно йти, а перед вечором пішла й наткнулася на "циганський табір" з Гремів, про рейди яких я вище описувала. Вони з коровами, кіньми, жорнами на возах і всім іншим зі собою. Якраз доїли корів і варили вечерю. Коли мене побачили, відразу зорієнтувалися, що я підпільниця, і сказали, що за мною шукають хлопці, які передали, щоб іти туди, де святкували 1-ше листопада. Дали мені по-вечеряти. На вечір вони вертали до своїх хат, забрали і мене з собою. Вони розчислювали, що хлопці вночі прийдуть за мною. Я переночувала з ними, а вранці пішла з ними на поляну, відтак, зорієнтувавшись, де я є, їх оставила, а сама пішла на місце святкування 1-го листопада. Але там нікого не було. Відійшла в куці і чекаю. Раптом почула, що мене щось кусає. Роздяглась, а в мене повно вошей. Я їх набрала на останньому місці нічлігу. Щоб не нанести вошей в криївку, я цілий день їх била, скориставшись тим, що нікого не було. Перед вечором почула я, що хтось рубає дрова. Я думала, що

це з села. Щойно потому я довідалася, що то були “Іванко” і інші. Я пішла, відшукала криївку, в якій колись була з “Носачем”, увійшла всередину, там знайшла хліб, мед і воду та взялася за гостину. Поїла, лягла і чекаю, через деякий час підходить “Іванко”, побачив, що криївка не замаскована і спитав, хто там є. Я відізналася, то радості не було меж, що згуба знайшлася. Вони ж після цього ще мали йти за мною на Греми. Тут я довідалася, що “Василько” після мого повідомлення вискочив з машинкою з криївки і без пригод приєднався до “Моряка” та інших. Він теж знав, де вони мають днювати. У тій пригоді потерпів тільки “Моряк”, його легко поранило в ногу і я, яка відблукала 2 дні і щойно на третій зійшлася з ними.

Восени 1949 року я пішла машиністкою до “Мечника”, який став районовим провідником ОУН на Магерівщині. Криївку мали ми в селі Лавриків на подвір’ї в молодих і дуже хороших господарів. Господиня молода і дуже мила, після Різдва вродила сина і просила мене за хресну маму. Я мусила відмовити, бо в тих умовах це було неможливо. Тоді вона запитала, як назвати сина. Я запропонувала назвати Ярослав, тобто мій співіменник. Я тепер розшукую тих людей, але не можу знайти. Як прочитає ці спомини Ярослав, який народився у тих околицях у січні 1950 року, нехай відізнається, прошу. Моя адреса: Червоноград, вул. Сокальська 18/180, Левкович Ярослава.

У тій криївці захворіла я на радикуліт і не могла ногою рушити, лікувалася тільки натиранням. Через 2 тижні полегшало, але радикулітні болі я відчуваю і до нині. Зиму пробули ми без пригод, а весною я перейшла в ліс коло Брюхович. В лісі легше перебувати, як по селах у криївці. Там ми довідалися про смерть Головного Командира УПА Тараса Чупринки.

На Брюховеччині я застала Качора Ярослава, Ньюнку Ярослава – художника, “Скакуна” – молодого хлопця, який втік від батьків і в 17 років пішов у підпілля, і “Петруся” – Віхотя Федора з Лаврикова. Там я лікувала Качора Ярослава з Борщович (Пустомитівський район), який попав з іншими повстанцями в чекістську засідку і його поранило. Рана не тяжка, в голову, і він до місяця вилікувався.

У цей час надрайоновим був “Буй-Тур” – Щепанський Роман, син священика з Сороків під Львовом. А оскільки він не мав машиністки, то часто звертався до мене, щоб йому написати все потрібне: звіти, листівки, іншу літературу. Тяжко доводилося нам у ті часи, бо большевики казилися, що при таких великих зусиллях з їхнього боку ми ще живемо й діємо. Часто треба було міняти місце постою, не раз на віддалі й 20 кілометрів. Воду по дорозі часом пили просто з калюжі, але мимо того ніхто не хворів.

У липні назначають “Василька”, який колись був коло “Біловуса”, районовим провідником на Магерівщині, і мене відправляють туди машиністкою. Перші дні мене помістили в криївці, збудованій на полі в картоплі, коло присілка Березина для 3 осіб. Я сиділа в криївці й писала.

Був і такий випадок. Довідався про мене мій односельчанин Воробець Славко, який проходив туди з “Носачем”, і вирішив мене відвідати, так що нас на день у криївці опинилось 5 осіб. А день був гарячий, нам не

вистачало повітря, люди були на полі і не можна було відкрити люка. Навіть це нас не врятувало, що ми по черзі підходили до вентиляції. В кінці я вже не могла витримати, відкрили мені люк, я вискочила й скрилась у картоплі. Кров пішла мені ротом і носом. Хлопці лишилися поки що в криївці при відкритому люкові. Звідтам ми змушені були вибиратися в іншу криївку. Від Воробця я ні про своїх батьків, ні про новини з Нестанич нічого не довідалася, бо він також давно пішов звідти.

З початком 50-х років людей почали насильно заганяти в колгоспи, застосовуючи при цьому побої, викручування рук та інші насильства. В той час, коли я там була (Магерівщина), то в селах вже по кілька чоловік було в колгоспі. Однієї ночі повстанці з якогось куща пішли в сільраду й забрали документи, списки, бібліотеку і ще дещо. Большевики у відповідь на це посилили там свої акції, вночі робили засідки, вдень ганяли по хатах у пошуках ніби за підпільниками, захоплюючи при тому все, що попадало їм під руки.

Якраз були жнива. Люди не хотіли виходити на колгоспне поле до роботи. Щоб якось вийти з положення, большевики привозили львівських студентів. Але яка могла бути робота, як студенти не вміли ні косити, ні інших сільськогосподарських робіт. Так що большевики зібрали збіжжя менше, як запланували.

Був і такий випадок у мене. Я була з пораненим повстанцем на псевдо “Дуб” у криївці в господаря (присілок Думичі). Криївка була при стежці, в динях, біля хати. Районовий “Василько” ще з одним повстанцем пішли на зустріч. Коли верталися, десь коло 12-ї години ночі, большевики пішли слідом за ними. Ті, замість того, щоб відвернути їх у другий бік, підійшли до криївки, гукнули, що за ними йдуть большевики, і пішли далі поміж хати. Большевики були з собакою і по сліду прийшли на подвір'я, але не на той кусок, де була криївка. Господар успів закрити криївку і зайти в хату. В хаті большевики перевіряли у всіх сплячих ноги, чи не мокрі, чи хтось не виходив з хати. Ми з “Дубом” у тривозі просиділи до 2-ї години ночі, заки большевики відійшли.

Над ранок, по відході большевиків, прийшли хлопці й привели зі собою молодого повстанця Ігоря Рачинського – “Ромка”. Поранений пішов з криївки, він вже міг ходити, а нас четверо осталося в криївці. Десь через 3 дні після цього “Василько” з хлопцями пішов на зустріч, а я з “Ромком” осталась у криївці. Після зустрічі “Василько” з хлопцями пішов у криївку, в якій ми зимували, щоб забрати папір, кальку, фарби і ще дещо з моїх речей, а між ними й мій щоденник, який там остався. По дорозі до нас “Василько” з хлопцями попали на засідку і в перестрілці “Василько” загинув, большевикам попали всі речі, які ніс “Василько”, між ними і мій щоденник. Ми чули постріли, але до ранку ніхто не прийшов. Ми не знали, що сталося. Коли вранці подавали нам їсти, господар сказав, що повстанці попали на засідку і один згинув, він не знав хто. Вони ж повинні були на день прийти до нас. У селі, а також у сусідньому селі, звідки вони йшли, повно большевиків. Ми не мали ніякого зв'язку. Почекавши добу, я вирішила, що треба нам виходити,

причому вдень, бо ні “Ромко”, ні я дороги не знали. Ми порадилися з господарем, чи можна вийти, і я порадила “Ромкові” перебраться за дівчину, щоб можна було пройти мимо большевиків, а він виглядом на це зовсім підходив. Але він заперечив, мовляв, я повстанець, а не баба, і якщо гинути, то зі зброєю в руках, як повстанець. Довелося чекати в напруженні ще три дні, бо ж і господар радив нам ще зачекати. Тут треба подивляти відвагу і жертвовність цих людей, які давали нам захист.

Там ми мали час поговорити. Я довідалася, що “Ромко” з переселенців, з села Річки. У цьому селі був пан (власник фільварку) його батько Рачинський. Мама його попадянка, сирота, дуже гарна, виховувалася в Сокалі у священника. Запізналася вона з Рачинським, і хоча він був від неї старший на 20 років, вийшла за нього заміж, бо так склалися обставини. З ним вона мала трьох синів, найстарший Ігор – пс. “Ромко”, і два близнюки. Мама його дуже інтелігентна і віддана нашій справі, увесь час співпрацювала з підпіллям. У Річках у них мав криївку “Остап”, про якого писала вище як районного провідника ОУН Мостівщини і чоловіка “Марійки”. Фактично від “Ромка” я довідалася, що в “Марійки” і “Остапа” 1948 року народилася доня і мама “Ромка” її виховує.

На третій день перед вечором два хлопці, які попали з “Васильком” в засідку, прийшли по нас з “Ромком” і забрали зі собою. Від них ми довідалися про смерть “Василька”. Хлопці, які вели мене з “Ромком”, мали зустріч з “Буй-Туром” (надрайоновий провідник). З ними ще було два повстанці: “Назар” — районний референт і другий — не пам’ятаю псевда, Стахур — учасник атентату на Галана. Зв’язкові повернули назад, а я і “Ромко” пішли з “Буй-Туром” та іншими, та над ранок заквартирували в якомусь селі у криївці. На другу ніч мене привели до “Мечника”, а “Буй-Тур” з іншими повстанцями, в тому числі і “Ромком” пішов далі. Я опинилася знову на Брюховеччині, коло “Мечника” машиністкою.

Коли я була на Магерівщині, загинули “Носач”, окружний референт пропаганди, “Андрій”, районний Жовківщини, “Сірий” — окружний провідник, і мій односельчанин Воробець у селі Зарудці. Як пізніше дізналася, там була всипа. Квартирували вони на горищі, в мурованому хліві, покритому бляхою.

Говорили, що коли вони підходили до місця заквартирування, а це була місячна ніч, їх большевики побачили (сиділи на дзвіниці). Насправді, як пізніше з’ясувалося їх всипала “Марійка” — провокаторка.

Уранці їх оточили. Операцію вів чекістський підполковник. Повстанці відбивалися, доки вистачило боєприпасів. Щойно після обіду, коли вже не стало набоїв, то, за одними даними, вони самі пострілялися, щоб не дати-ся живими в руки ворогам, а інші казали, що погинули в вогні, бо большевики запалили запальними кулями соломі, яка там була, і будинок згорів. У часі бою, крім інших чекістських втрат, поранено підполковника, по якого прилетів спеціальний літак і забрав його.

У тому часі (вересень 1950 р.) ОУН організує поїздки людей на Східну Україну, щоб творити там сітку ОУН. Висилають туди “Марійку” з “Буря-

ком“, які мали фіктивний шлюб. Організація мала адресу — с. Козацьке Сумської обл. недалеко Конотопа. Викопали там криївку, перевезли друкарську машинку і все інше для випуску підпільної літератури, а також необхідну зброю. У жовтні 1950 року “Марійка” вертає до нас. “Буряк” лишився там добудовувати криївку з місцевими хлопцями. “Марійку” відправляють до мене в криївку, а позаяк вона їздить “легально”, то тепер вона знає тільки мене і “Мечника”. З іншими людьми її не контактують.

Приходили до нас “Дем’ян” з “Тихолісом” (районний есбіст на Магерівщині). Сам з Конотоп коло Сокаля, середнього зросту, дуже серйозний, чорнявий, кучерявий. З дому пішов разом з братом у підпілля, брат його загинув у 1949 р. Була “Марійка” коло мене близько тижня. За цей час большевики два рази проходили коло нас. Один раз йшли через криївку і свистали “Катюшу”. У таких випадках ми з тривогою переживали, а “Марійка” не дуже. Після побуту в нас коло 2 тижнів “Марійка” поїхала знову на Схід. Я з нею ще стрінулася у 1951-му, але інакше.

Ми готувалися до зими. Хлопці будують нову криївку й заготовляють харчі і все необхідне до зими. Там вже приходять до “Мечника” “Василько” з Голоска з-під Львова, Мойсик Степан Дмитрович – “Стефко” з Брюхович і молодий хлопець “Чорний”, привозять до нас пораненого “Скакуна”, який мав з нами зимувати і лікуватися.

З заготівлею харчів вже було далеко тяжче, ніж у попередні роки. Вже були колгоспи, населення свого нічого не мало. Пригнали кілька овець, з них засолили м’ясо на зиму, заготовили всього іншого. Взагалі в ту зиму у нас з харчами було дуже погано, води також не вистачало. Вдома, хоч у нас були вівці, ми овечого м’яса не їли, а продавали, бо воно чомусь нам не підходило. Тут, у підпіллі, я до нього звикла. Доводилося їсти картоплю тільки з водою, яку відцідила з картоплі, додавати у воду часник, і тим “соусом” поливати картоплю. Води, як правило, одна склянка на добу. Коли снігу не було і був можливий підхід до криївки, то хлопці дещо нам підкидали, трохи хліба, траплялося і сало. Словом, з трудом ми зиму перебули.

На зиму 1950–1951 роки було приготовано 2 криївки на нас п’ятьох. Одна в Брюховичах, друга в лісі. У криївці, в якій я була з “Мечником”, було місце тільки на трьох. Коли прийшов поранений “Скакун” на лікування, “Василькові” довелося відійти в інше місце. Він пішов у криївку в Голоску. Говорили, що ця криївка була в його дівчини. Десь після Різдва прийшли до нас “Стефко” з Черником Антоном – “Чорним” і передали, що в тій криївці, де квартирував “Василько”, загинуло двоє — він і його дівчина. Вони думали що це я, бо не знали де я квартирую. Подробиць не знаю. Правдоподібно, що дівчина пішла в криївку, щоб згинати разом з ним.

Дещо про “Стефка”. Коли я прийшла на Магерівщину, то “Стефко” вже був коло “Мечника”. Його батька большевики розстріляли. Він десь у 15-ть чи, 16-ть років убив чекіста, забрав у нього зброю і пішов у підпілля. При тому ставив собі за ціль в пімсту за смерть батька вбити не менше 20 чекістів. В той час, коли він мені про це розказував, то вже мав на своєму рахунку 11 убитих чекістів.

З ним був молодий хлопець “Чорний”, який пішов у підпілля і нікому з рідні про це не сказав. В підпіллі він розказував, що його сестра співачка, і коли почуєте по радіо пісню “Ой, не світи, місяченьку”, то знайте що це співає моя сестра.

Після Великодня склалося так, що їх обох, “Стефка” і “Чорного”, чекісти вислідили, але де криївка, не знали, й почали катувати господиню. Довели її до божевілья, і вона, не знаючи, що робить, мов божевільна, вискочила з хати, червона, розтріпана, і підняла кришку від люка в криївку. Ті, що в криївці знали, що більшовики товчуться, шукають за криївкою, думали, що це чекіст відкриває люк, і пустили вгору серію з автомата й не хочачи вбили її. У безвихідному становищі “Стефко” і “Чорний” пострілялися. Розказують, що “Чорний” зірвав гранату перед обличчям, щоб чекісти його в лице не впізнали, і щоб за нього не відповідала його сім’я. Більшевики так і не взнали хто він, а “Стефка” пізнали в лице, обох чекісти забрали і невідомо де поховали.

У першій половині квітня 1951 р. в лісі в криївці між Добротвором і Реклинцем загинуло 6 повстанців (за іншими даними 8) — дві дівчини, знайома мені “Рома” — Стефаницька Марія, про яку писала вище, і “Слава” та четверо хлопців — окружний провідник ОУН Шульга Мар’ян — “Біловус”, Іваник Славко — “Малий”, Рачинський Ігор — “Ромко”, з яким я була на Магерівщині, і четвертий хлопець з Добротвора — псевда не пам’ятаю. Кажуть, що це була всипа.

Від 1990 року я розшукую дані про всіх мені знайомих підпільників. Весною 1993 р., в річницю смерті “Роми”, “Біловуса” я була на місці їхньої загибелі. Криївка ця завдяки місцевому населенню відновлена, поставлений пам’ятний хрест і кожного року в цей день збирається багато людей з довоколишніх сіл зі священником і відправляють там панахиду. До мого приходу вони не знали, хто там загинув, чи вірніше знали тільки двох — “Малого” і того з Добротвора. Дуже вдячні були, що я прийшла і сказала їм про всіх решта. Про “Славу” я нічого не знаю і поки що не можу нічого довідатися.

Ранньою весною 1951 року поїхав “Тихоліс” — районний есбіст Магерівщини, висланий “Дем’яном” на Східну Україну в село Козацьке, де був утворений підпільний пункт організації, що приготували “Марійка” і “Буряк”.

“Тихоліс” мав адресу ще однієї вчительки, десь у Ворошиловграді, як раніше учителювала тут, на Західній Україні. Він планував утворити і там підпільний осередок. Побувши кілька днів у криївці у Козацькому, вирішив поїхати на Ворошиловградщину. Коли сів у поїзд, через кілька зупинок він побачив, що за ним хвіст і не довго думаючи, вискочив на ходу з поїзда.

Пересуваючись до Козацького тільки вночі, вдень переховувався на полі в скиртах. Через кілька днів, мокрий і голодний, із запаленням легенів, добрався до Козацького. “Марійка” дуже здивувалася, що він скоро повернув. Він сказав, що за ним був хвіст і він мусив повернути назад. Там у криївці лікувався і, одужавши повернувся до нас. Я ледь упізнала його, так змарнів. Він увесь час кашляв і температував.

Аналізуючи всі всипані криївки й інші факти, СБ прийшло до висновку, що головним провокатором тут виступає “Марійка”, яку в минулому в дечому й підозрювали. СБ вирішує їх, “Буряка” і “Марійку”, стягнути сюди. У червні 1951-го вони приїжджають. Перед тим “Дем’ян” прийшов до мене і сказав, що зі мною в криївці треба примістити “Марійку”, яка приїде зі Сходу. Спочатку він каже, що оскільки що вона їздить легально, щоб я з нею нічого зайвого не говорила. А пізніше додав, що її підозрюють як провокатора, щоб я слідкувала в криївці за її поведінкою і щоб не дала подивитися з криївки, щоб вона не зорієнтувалася, де вона є. Я злякалася, бо ж оставатися наодинці з провокатором в криївці дуже ризиковано, тим більше, що її ЧК буде шукати, так як шукали восени в старій криївці. Вона напевне знає всякі прийоми боротьби і може мене здати живою большевикам. Але він сказав, що, крім мене, нікого він не має, хто б міг справитися з таким завданням. Мусила погодитися на це.

Через два дні “Мечник” привів “Марійку”, і я осталася в криївці тільки з нею. Вона прийшла з невеликим пакунком і двома пістолетами — 7-ю і 9-ю.

Перший тиждень вона поводитися доволі спокійно, розпитувала де, як і з ким я зимувала. Я викручувалася і не розказала, в яких селах я була, сказала тільки, що була з “Мечником”, бо вона “Мечника” бачила. Словом, викручувалася, як могла, не знаю, чи вона мені повірила. Хлопці, що деякий час приходили і доставляли нам харчі, таки не вірили. На другий тиждень вона почала нервуватися, чому не приходять по неї, вона хоче йти до чоловіка. Я її заспокоїла, що, видно, нема можливості. Найгірше було, як одного дня я почула ходіння людей близько криївки і російську мову. Я зорієнтувалася, що її шукають, бо вже два тижні вона не дається чути. Вони сподівалися від неї на той час якогось сигналу. Я не боялася смерті, бо на це була готова, я боялася, що вона може мене живою здати в руки чекістів. Я мусила з нею лежати і не показати їй, що я знаю, що вона провокаторка, вона ж могла мені і вибити зброю з рук, і всяко могло бути. Вона ж, напевно, була вишколена для таких дій. Але вона ще не була впевнена, що про її юдину роботу вже догадуються, і поки що поводитися ніби спокійно. Большевики нас не знайшли. Але пізніше, як хлопці розказують, всі стежки були поперев’язувані, якби хтось уночі йшов, то траву перервав і в такий спосіб вони дізнаються, де ми, і зможуть добратися до криївки. Їм не треба було криївки. Бо в минулому там, де “Марійка” була, там криївка ніколи не падала, тільки після її відходу. На третій тиждень вона помітно нервувала, а два дні перед тим, як нас мали забрати з тої криївки, вона почала писати якісь записки. Коли я її запитала, що вона так багато пише, то вона зі злістю відповіла: “Яке твоє діло? Пишу до чоловіка”. Але щось було тих записок забагато, вона написала їх 5 чи 6. За весь час, як я була з “Марійкою”, один день з нами квартирував “Дем’ян”, який нібито давав “Марійці” інструкції для дальшої підпільної діяльності на Сході.

Цей місяць я була в постійному напруженні. Це був найтяжчий мій місяць у підпіллі. Раз, що спека і мало повітря, а голови показувати не мож-

на було, я відкривала люк тільки тоді, коли мали прийти хлопці, а по-друге, боялася провокацій з боку “Марійки”.

За кілька днів після цих записок відкривається люк, і хлопці сказали, щоб збиратися, будемо відходити. Мені забрати зі собою все, бо відходжу в інше місце, а “Марійка” відходить до чоловіка. Я з полегшенням зітхнула, що щасливо пережила цей критичний час з “Марійкою” без пригод.

За 10 хвилин ми зібралися. Перед виходом з криївки нам зав’язують очі, мені першій, а “Марійці” другій. Як вилізли з криївки, мені очі розв’язали, а “Марійку” повели з зав’язаними очима. Кружляли ми по лісі може з півгодини, щоб “Марійка” не зорієнтувалася де ми. Коли мали відкривати очі, то мені знову зав’язали і розв’язали першій “Марійці”, щоб вона бачила, що мене також ведуть із зав’язаними очима. Але все одно “Марійка” зорієнтувалася. Тільки відкрили їй очі, вона повернулася сюди-туди і говорить: “Ми коло Зашкова”. Так орієнтувалися розвідники, видно, вона була добре вишколена. Тут ми розійшлися назавжди. Вона пішла на слідство, а я далі в підпілля.

Мене привели на стрічу до Мороза Ярослава – “Назара” і з ним я відійшла на Мостівщину до районного “Марка” – Великий Василь Данилович, 1912 р. н., с. Туринка — Жовківщина, член ОУН з 1934 р. Районовий провідник Великомоствіського р-ну з 1949-го по 1952-й. Загинув 26 червня 1952 р. між селами Желдець – Боянець – Жовківщина. Убитий з літака в часі облави. “Марко” був на місці загиблого “Остапа”. Мене привели до криївки в лісах коло Реклинця, і там я застала “Марійку”, дружину загиблого районного провідника “Остапа”, про якого описувала вище.

Дещо про “Марійку” – Кукиз-Служала Марія. Вона народилася 1928 р. в Великих Мостах. Високого зросту, кремезної будови, блондинка з синіми очима, гарна з лиця. Дуже здібна і працьовита. Там була гутенбергівка, і в 1948–1949 роках вони з “Оленкою” випустили брошуру “Підсумки успіхів Організації Українських Націоналістів”, щось 3 чи 4 тисячі примірників. Я прийшла на місце “Оленки”, яку забирали на Радехівщину машиністкою до “Кременя” (надрайоновий Радехівщини).

У 1951 році в підпіллі було дуже тяжко, було багато провокаторів і сексотів, так що коли я переходила, то переодягали мене за хлопця. Звичайно одягали шинелю і шапку, щоб сторонні не бачили, що тут є жінка, бо чекісти знали, що там, де жінка, там є техланка (друкарня), що треба було особливо маскувати, бо большевики за цим спеціально слідували.

При переході з Брюховеччини в Мостівщину був такий випадок. У селі Мацошині ми прийшли над ранок і заквартирували в господаря в stodoli на сні. Вийшла молода дочка відкривати двері і завела нас до stodoli. Вона бачила, що нас четверо. Уранці принесла сніданок, питає, де четвертий, а мене не хотіли показувати, щоб не знали що тут є жінка. Хлопці жартома відповіли, що він лінивий і ще спить. В обід знову мене нема. Вона настоює, що хоче хлопця голодом заморити, а вони жартують, що він пізно снідав і тепер їсти не хоче. Вони жартували сміялися і тоді вперше за час підпілля я позаздрила їй, коли глянула крадькома, так щоб вона не

бачила, як вона гарно вбрана (то була неділя) і сама гарна. А я, подумала, як я виглядаю у формі, а я все ж таки дівчина, чи буду я коли мати таку можливість, щоб одягнутися на свій смак і користуватися всіма дівочими благами. Вона може жартувати з хлопцями, любити, одягатися як хоче, а мені все це заборонено. Ми, підпільниці, навіть не мали права на любов, бо знали, які можуть бути наслідки. А ми ж були молоді.

Ввечері, коли ми відходили, в темноті побачила вона і мене здалека, я ближче не підходила, щоб вона не визначила мого жіночого роду. Вона сказала: “Він якийсь дуже маленький, певне, ще школяр”. Хлопці жартом відповіли, що він недавно від маминої запаски відійшов.

Так ми розійшлися з тою дівчиною-красунею, яка й досі мені в пам’яті.

На Мостівщині нас з “Марійкою” чекала робота. Ми мали випускати брошуру до робітників і листівку до студентів та молоді. Через кілька днів прийшов до нас “Дем’ян”, приніс дереворит для відбивання на листівці і сказав, що попали з них три мені знайомі — Стахур, який виконав атентат на Галана, Нюнька Ярослав – художник, Качур Ярослав, якого я колись лікувала, і “Зірка”. Вони йшли на зустріч до “Дем’яна” і “Мечника”. А оскільки було далеко, вони одної ночі вирішили переднювати, а на другу ніч добиралися на місце зустрічі. “Зірка” запропонував спинитися в лісі коло його села, а він перекаже сестрі, щоб винесла обід. Сестра на його замовлення винесла обід, і вони, пообідавши, заснули. Виявляється, в їді був підсипаний насонний середник, а “Зірка” був провокатором і все сфабрикував. Чекісти прийшли на місце і їх сонних забрали. Як пізніше я дізналася (я стрічала Качура в Інті, а Нюньку на Юнь Язі у Воркуті), їх судили відкритим судом за вбивство Галана, а “Зірку” не судили. Стахурові дали кару смерті, а Нюнці і Качурові по 25 літ ув’язнення. У 1956 їх звільнили, здається, як малолітніх. 1956 р. вже по смерті Сталіна, рік перегляду справ політичних в’язнів. Тоді багато було звільнено, декому зменшили строк ув’язнення.

Ми з “Марійкою” перебралися до великої криївки, в якій мали зимувати, і взялися до праці. Про криївку нашу знали лише “Дем’ян”, “Марко” і два хлопці, які приносили нам харчі і відбирали від нас заготовлену літературу. Працювати було дуже важко, в ліс ми не виходили, бо то ж не на полігоні, де був великий безлюдний простір, тут клатик невеликого лісу, до того ж тут ходили люди і по ягоди, і по гриби, та ще й за 5 років підпілля ми були сильно виснажені.

Насамперед ми взялися до опрацювання листівки для студентів і молоді. На лицьовому боці листівки була відбитка деревориту – могила з пам’ятником у виді кулі, а внизу видно тільки голови і підняті до присяги руки — повстанці складають присягу. На другому боці був вірш до студентів і молоді. Випустили ми тоді 4 тисячі екземплярів. Дещо з них повинно було піти на Волинь, ми обмінювалися підпільною літературою.

У цій криївці захворіла я досить тяжко. Утворився нарив коло зуба у верхній щогі, я мала високу температуру, близько 40, не могла ні спати, ні їсти. З ліків мала тільки засоби для зниження температури і перев’язочні

матеріали на випадок поранення. Прийшов “Марко”, і “Марійка” передала від мене (я не могла говорити), щоб показати мене лікареві, бо це може бути зараження, може дійти до мозку, це ж верхня щока. “Марко” категорично відказав, мовляв, що хочете думайте про мене, я нікуди не поведу, бо вже маю одну на совісті (мав на увазі “Наталку”, яку водили до зубного лікаря, а вертаючи, попали на засідку і “Наталка” загинула, про що я згадувала вище). З часом, після величезного терпіння, нарив прорвало і минулося без особливих наслідків.

Після випуску листівки, коли я виздоровіла, ми почали випускати брошуру “Промислові робітники України” по 9 сторінок, близько 4 тисячі екземплярів. Та брошурка вийшла нам дуже вдало. Обкладинка була оформлена різними фарбами, з галузкою калини. Правда, ми дуже тяжко напружувалися над нею, аж руки були в міхурах і мозолях. Ми дуже вдоволені своєю вдалою роботою, тільки переживали, щоб наша праця не попала в руки чекістам, а за призначенням, адресатові.

Як пізніше з’ясувалося під час слідства, все-таки чекісти десь перехопили один екземпляр і показували мені в часі слідства. При слідчому Солопові був присутній якийсь то полковник-чекіст і, показуючи цей екземпляр, питав, хто випускав цю брошуру. Коли я відповіла, що ми з “Марійкою”, він з подивом запитав де ми вчилися друкарської справи. Дуже здивувався, що ми самоуки в цьому. Після цього сказав: “Яка хороша і чиста робота, не придерешся”.

Випустивши названу літературу, доки не подали нових матеріалів на гутенбергівку, ми писали тільки дещо на друкарській машині — в основному історію України, яка весь час була ходовою, тим самим і відпочивали, бо це не вимагало таких фізичних зусиль, як робота на гутенбергівці.

Наприкінці листопада сказали нам, що, мабуть, доведеться переходити в інше місце, бо приблизно за кілометр від нашої криївки застукали чекісти кушового “Дороша”, прикопані криївки, він там залишився убитий, а цей кусок лісу фактично вже розконспірований. “Дорош” не знав про нашу криївку. Напевно, якби знав, то там криївки не робив би. Нам дуже не хотілося виходити з криївки, адже в лісі вже не можливо було копати нову криївку, а в село ми не хотіли йти.

Десь за тиждень “Дем’ян” прийшов з “Марком” і сказав нам, що до тижня ми обов’язково мусимо вибратися звідси, тільки-но коли підшукать для нас відповідну криївку. Я запитала “Дем’яна”, що сталося з “Марійкою”. Він відповів, що “Марійки” вже нема. Вона призналася, що була агентом МГБ у чині майора. На питання, чи били її на слідстві, він відповів, що ніхто її навіть не вдарив, що коли вона зорієнтувалася, що її викрили, сама сказала: “Знаю, що мене чекає, я знала на що йшла, я все сама розкажу”. І правда, цілий місяць вона сама все описувала. Тепер дещо про “Марійку”. Провокатором на користь чекістів вона працювала ще за німецької окупації як медсестра сотні “Монети”, відтак “Скали”. І “Монета” і “Скала” загинули на основі даних, поданих чекістам “Марійкою”. Після смерті “Скали” вона хотіла влаштуватися медсестрою в сотні “Беркута”, однак він її не прийняв,

і вона заквартирувала десь на Жовківщині, працюючи як підпільна медсестра. Ще в 1946 році вона нав'язує зв'язок з якоюсь аптекою у Львові і звідти дістає потрібні ліки, а при нагоді лікує хворих. Фактично всі ліки отримувала вона з допомогою МГБ.

У 1946 році вона йде на зустріч з повстанцем з Холоєва (псевда не пам'ятаю). На місці зустрічі чекісти зробили засідку на основі показів "Марійки", і цей чоловік гине, а вона втікає. Після цього стали її підозрівати, заквартирували в Мокротині і цілий рік за нею слідували. Нічого підозрілого не зауважили. Весною 1947 року "Андрій", районний Жовківщини, бере її до себе на поруки. І коли я прийшла туди, то, як вже згадувала, в Скваряві я зустріла "Марійку" при лікуванні "Довбуша". Всі трагічні випадки, що відбувалися на Жовківщині і Брюховеччині, були через її доноси. Всі криївки, які знала вона, падають, а в деяких з них гинуть люди. Зі знаних мені впала криївка в церкві в Пилах, там загинув повстанець "Веселий". Коло Скваряви падає дві криївки, в них гинуть "Довбуш" і "Сірко".

При обстрілі стодоли, про що вже писала, гине "Левко", а я втекла. Коло Гремів впала криївка й поранено "Моряка". У селі Зарудці гинуть "Носач" — референт окружного проводу пропаганди, "Сірий" — окружний провідник, "Андрій" — районний провідник і Славко Воробець з Нестанич — співробітник "Носача". Дані про їх квартирування також подані "Марійкою", вона знала про них від "Андрія", того ж, який тут загинув. Ну, а на Сході в селі Козацьке коло Конотопа в Сумській обл. все видано, а "Тихоліс" вийшов там з халепи тільки завдяки своїй кмітливості. Виїзди взимку ніби на лікування, про які писала вище, були для зустрічей з МГБ. Це тільки мені відомі речі, а їх було далеко більше. Вона ж цілий місяць описувала.

З тої криївки ми все-таки не пішли. Десь від половини грудня хлопці знайшли для нас криївку, але як сказали, що в селі, ми не захотіли йти й осталися там, так що і Різдвяні свята там відсвяткували, дотягнувши на хлібі, цибулі і воді, бо харчів нам не приносили. На свята випав сніг і хлопці не могли підійти до нас, бо криївка не була як слід замаскована, а по лісі ходили люди, що ми чули в криївці. Коли "Марійка" виглянула з криївки, то побачила, що навколо лежить сніг, а на нашій криївці чорно — сніг топиться. Після свят, коли сніг розтанув, а районний "Марко" довідався, що ми не перейшли з криївки в лісі, прийшов і забрав нас у село Реклинець. Господиня не подобалася мені, була якась залякана. Я ще сказала "Марійці", що її не треба й бити, тільки залякають — і вона нас видасть. Тим більше, що коли вона побачила, що це жінки, то стала протестувати, бо думала, що це будуть хлопці. Хлопці постійно не сидять, а виходять. А жінкам треба постійно сидіти. Але все-таки її вмовили і ми осталися в тій криївці. Я ще сказала "Маркові", що не хочу тут бути, побачивши це все. Однак він відповів, що нема де нас діти, тим більше, що нам треба працювати, значить, потрібне місце, а в нього криївка на 3 особи, а їх вже 6, бо повиганяли інших з криївок. Рад не рад, прийшлося остатися там. Криївка стара, мала, сира, тільки на 2 чоловіка, на гутенбергівці там не можна було працювати, так що пра-

цювали тільки на машинці для писання. Обіцяли, що підшукають нам відповідніше місце. Це було 11 січня 1952 року.

Господиня заявила нам, щоб ми були обережні, бо тут час від часу приходить до стайні ночувати її родич, який ховається від ФЗО, а оскільки криївка на подвір'ї, то йому треба було переходити через неї.

Хлопці відійшли, господиня заспокоїлася, а ми осталися в криївці. Вдень спали, а вночі працювали, бо биття по клавішах було чути наверх. Десь через 3 дні ми чуємо, що хтось проходить нормальним ходом, перейшов через криївку і пішов далі. Через якийсь час це повторилося ще і ще раз. А на третій раз почули, що хтось скрадається. Ми зорієнтувалися, що це той хлопець, який ховається від ФЗО. На другий день те саме повторилося. Відтак не було його зо три дні. В тому часі, здається, 22 січня, приходить "Марко" з хлопцем, щоб йому написати звіти. Вони прийшли над ранок і цілий день пробули з нами в криївці. Я розповіла "Маркові" про цей випадок, як хлопець проходив, скрадаючись. Він засміявся і говорить, ви, жінки, довгої зброї не носите, можете і в білий день вийти, а я скажу господині, що якби чула, що більшовики на цих хатах шукають (це був присілок), щоб вас випустила, а "Марійка" місцева і вона зв'яжеться з нами.

Ми їм написали звіти. Вони домовилися з господинею, що ввечері о 8.30 вона відкриє їм криївку. В сподіваний час господиня не відкриває, о 9-й не відкрила. Вони самі відкрили люк і побачили, що господиня стоїть в хліві в дверях. На запитання, чому вона не відкрила, вона відповіла, що хтось по дорозі ходить, і вона чекала, заки відійде. По розмові з господинею хлопці відійшли. Через 2–3 хвилини після їхнього відходу під'їхала машина і зупинилася. Я кажу "Марійці": зараз буде стрілянина. То, напевне, більшовики під'їхали. Ми взяли пістолі в руки й чекаємо. 5–10 хвилин було тихо, відтак машина від'їхала. Коли господиня принесла нам їсти, на наш запит про машину, вона відповіла, що нічого не чула, бо коли хлопці відійшли, вона пішла в хату. Тамтой хлопець вже спати не приходив.

24 січня 1952 р. Лежимо з "Марійкою" в криївці. "Марійка" розповідає, що їй снився сон, що її доня зав'язує їй червоний галстук на шию. Я трохи застановилася, але нічого їй не сказала, та вона була якось пригноблена. Їсти нічого не хотіла. Ми мали на сніданок сало, цибулю і хліб. Я поїла, а вона відмовилася.

Ми не спали, а цілий день проговорили. "Марійка" розказувала мені про дочку, що вона родила її у Львові під іншим прізвиськом, що дочка вихується в однієї хорошої пані, яка прийняла її за свою дочку, допомагає її виховувати одна бездітна вчителька. Раніше вона їздила відвідувати доню, і дуже їй прикро, що доня, на ім'я Надя, називає її тіткою, а не мамою. Але дуже тішилася, коли вона приходила, не хотіла її відпускати, видно, відчувала, що то її мама. Я й тоді дорікала, як, мовляв, ти могла допустити до того, що народила дитину. Ти ж, мабуть, шлюб не брала. Вона відповіла, що шлюб давав їй підпільно священик з Желдця, який був священиком у підпіллі, бо православ'я не підписав. А Степана полюбила і тому хотіла від

нього дитину. Я тоді сказала їй, бачиш, батька вже немає, і хтозна, що з нами буде. А дитина росте в чужих людей, сирота.

Я не знаю, чи вона передчувала щось, чи що, бо ніколи так відверто зі мною не говорила. А тут все виклала мені, навіть пояснила, де її дочка, якби мені вдалося пережити її, то де її шукати. Сказала мені прізвище тієї пані. Я знала про неї зі слів “Ромка”, її сина, про що описувала вище. Сказала, де її шукати, що як їхати з Жовкви на Збоїська, стоїть двоповерхова хата в берегах. Я розказала про себе, щоб, якщо мене не стане, а вона пережила, де шукати моїх батьків, щоб дати їм знати. “Марійка” ще сказала: я спокійна за дитину, бо ця пані мала вже 3 хлопців, а тепер дівчинку, вона її дуже любить, бо ж дівчини вона не мала. Так ми проговорили до вечора.

Через годину після смерку господиня відкрила криївку і сказала, що буде подавати їсти. “Марійка” сиділа за столом і приготувала миски, а я відбирала від господині їжу в банячку. Поставила на стіл, а сама пішла відбирати другу їжу, яку подавала господиня. “Марійка” в той час налила в миску зупу, кілька ложок з’їла і говорить, щось зупа гірка. Я сказала, ти їж то гаряче, рідке, а ти цілий день нічого не їла, це, мабуть, господині пригоріла мука при заправці, бо справді зверху плавало щось чорне, ніби пригоріла мука. Я пішла далі відбирати від господині, яка передавала вареники і компот. Я сіла, взяла кілька ложок зупи, і справді, вона була гірка. “Марійка” ще нагадала, що треба господині передати парашу і сказати, щоб завтра передала нафти (гасу) до освітлювальної лампи. Я віддала господині парашу і зараз забрала, бо ж там поруч була гноївка, і господиня на місці парашу опорожнила й передала мені в криївку. Коли повернулася, то побачила, що “Марійка” вся червона й каже, що її голова болить. Я відповіла, то від того, що ти не їла цілий день, і сама взяла кілька ложок зупи, та відчула, що й мене почала голова боліти. “Марійка” впала на тапчан. Я зорієнтувалася, що це підступ, і кажу: “Марійко, це большевики, давай стріляємося”. “Марійка” вже не відзивалася. Пістолі наші висіли на стіні в кобурах, я дотягнулася до них, витягла їх поклала “Марійці” пістоль коло руки, вона була лицем обернена до стіни, але коли взяла пістоль у руки, щоб застрілитися, руки вже відказали послуху. Я обернулася і побачила, що чоловік лізе в криївку. Я крикнула, ой, провідник, добре, що ви йдете, нас дуже голови болять. Більше я нічого не пам’ятаю. На чоловіка, який влазив у криївку, я подумала, що це “Марко”, районний провідник ОУН на Великомоствіщині. Більше я нічого не пам’ятаю.

Дещо про криївку і її розташування. Криївка була розміром 2 x 2,5 м, висота в повний зріст людини, з коридорчиком на 1 метр, з якого виходив люк на поверхню. У коридорчику була невелика драбина для виходу наверх. Усередині нари для спання на 2-х осіб, маленький столик розміром 1x0,5 метра, та маленький стільчик, так, що одна сідала на нари друга на стільчик. На столику була машинка для писання.

Від лісу до криївки ми йшли 2–3 км і по дорозі оминали тільки одну хату на віддалі до 100 метрів від цього господарства, в якому ми квартирували. Там, де ми були в криївці я бачила тільки одну господиню, яка раз на день,

звичайно ввечері, приносила нам їжу, а також одного дня заходила до нас в криївку дівчина 7–8 років, ім'я не пам'ятаю, яка хотіла бачити криївку і нас. Більше там я нікого не бачила. Входили ми на подвір'я з дороги через браму з піддашком довжиною до 2-х метрів. Подвір'я було розділене пло- том, в якому була хвіртка до хати. Хата дерев'яна, з ґанком, досить нова, не більше як 5–10 літньої давності. В хаті ми не були. На подвір'ї на віддалі від брами на 20 метрів була стайня, а перед нею гноярня. На подвір'ї пе- ред гноярнею був вхід до криївки і на подвір'ї викопана криївка. По лівій стороні подвір'я стояла якась дровитня чи шопа. По другий бік дороги не було нічого — не знаю, пасовисько, чи поле, — тож була зима. То все, що я зауважила заходячи в криївку, бо більше я того подвір'я не бачила.

В руках КГБ

Я опритомніла на дуже короткий час, побачила денне світло і крикнула: “Марійка, криївка відкрита, закрий!”. Тоді знов втратила свідомість. Коли вдруге опритомніла, то побачила, що лежу на підлозі на великому білому кожусі. Навпроти мене сидить старший віком, сивий чоловік у погонах полковника, а по боках з автоматами два солдати, третій коло вікна. Я попросила пити. Той старий сказав подати води. Але я помітила, як той, що подавав склянку, всипав у воду якийсь порошок. Я вже починала орієнтуватися, при- ходячи до себе, і в момент, коли він подавав воду, вдарила по руці і вибила склянку з рук, говорячи, що знову хочете отруїти? Тут треба додати, що я дуже слабо бачила і все в якомусь зменшеному вигляді. Коли я подивилася на свою руку, то бачила її величиною руки маленької дитини.

На мені і по руках і в сидницях було повно слідів від уколів. До нор- мального зір у мене прийшов щойно через місяць. Я лягла й почала ду- мати, що робити, чи є “Марійка”. Оглянулась, але ніде її не побачила. Я попросилася в туалет. Покликали двох жінок, вони взяли мене під руки, бо я на ногах не трималася, і провели в туалет. Це вже було темно. В кабінеті в той час вже світилося світло. Значить, до притомності я прийшла через одну або дві доби від часу затруєння.

Мені принесли їсти зупу, але я відмовилася від неї. Коли я опритомні- ла, в кабінет прийшло ще кілька офіцерів-чекістів. Вони почали вмовляти мене, що це все одно нічого не дасть, вмерти вони мені не дадуть, раз я в їхніх руках, а їсти треба. Я подумала й таки з'їла цю тарілку зупи. Давали ще щось, але я більше не їла. Там зняли з мене медалик з ланцюжком, який я мала як дарунок від “Дем'яна”.

Все це відбувалося в одному з кабінетів на вулиці Дзержинського в управлінні КГБ. Чекісти обмотали мене кожухом, на якому я лежала, ви- несли в машину “бобик” і завезли в тюрму на Лонцького. Кожух остався в “бобику”, на мене накинули пелерину з капюшоном, щоб сторонні не ба- чили мого обличчя, і завели в камеру № 48. Там зняли пелерину й повіси- ли коло стійкового. В камері я застала одну дівчину, як пізніше довідалася, Марійку Шевчук. Ніч проспала я спокійно. Уранці знову накидають на мене

пелерину з капюшоном і заводять у слідчий кабінет у відділ Солопа, який називали родильним домом. У кабінеті я застала двох чекістів — один сидів за столом, другий стояв коло вікна. Цей за столом сказав, що він мій слідчий, прізвище не пам'ятаю, але говорили, що він мордвин по національності. Другий — це так званий дурнуватий Петька, який, крім знущань над в'язнем, нічого більше не знав.

На столі лежали пістолі мій, “Марійчин”, кілька знімок та лист, написаний мною до батьків, без адреси, який я не встигла віддати хлопцям, щоб вислали. Мене запитали, який мій пістоль і чиї це знімки. Про лист нічого не сказали. На одній знімці була “Марійка” з дитиною. Я показала, який мій пістоль, а від знімок відмовилася, мовляв, нічого не знаю. Питали, де “Марійчина” дитина. Я сказала, що маєте матір і її питаєте, я не знаю. Мені дуже хотілося знати, чи жива “Марійка”. Але я так і не дізналася, тільки зорієнтувалася, що раз немає розбіжностей у слідстві, значить, вона не живе.

Я спочатку не признавалася, хто я, а говорила, що я Оля Романина зі Станіна на Радехівщині, народжена 1923 р.

Перше запитання було, чи знаю я “Дем'яна” і “Марійку” (провокаторку). Я, знаючи, що вони ці речі знають від “Марійки” сказала, що знаю і “Дем'яна” і “Марійку”. Де вони і що з ними, — я відповіла, що не знаю, бо давно їх не бачила. Про “Марійку” вони мене питали і били, тому що ця криївка, де ми були в останній раз, впала, а там осталися її речі і пістоль. Вони знали, що вона там була і були впевнені, що я там була з нею.

Коли на слідстві показали пістолети, знімки, мій лист до батьків і все інше, я запитала, де мій годинник. Котрийсь з них, а їх було троє чи четверо, відповів, що той, що перший вліз у криївку ти ж його хотіла застрілити, от він і взяв собі цей годинник, бо він наражався на небезпеку. Але він брехав, бо як я розказувала вище, на москаля я думала, що це “Марко”, і потім втратила пам'ять, і пістоля вже не було сили тримати в руках.

Орієнтуючись, що большевики знають про все, що провокаторка “Марійка” їм подала, зізнавала так, як було. Інші речі або зовсім замовчувала, або подавала в викривленому вигляді, щоб ніхто за це не потерпів і мене не могли звинувачувати. Також знаючи, що “Марійка” про останню нашу зустріч не могла звітувати, я сказала, що я її не бачила, а “Мечник” того дня, коли “Марійка” приїхала зі Сходу, приніс пакунок, передав у криївку і відійшов. Я по пакунку бачила, що там є пістоль і речі “Марійки”. Більше нічого не знаю. З їхніх слів виходило, що вони знають, що “Марійка” не живе. Я повторила, що більше нічого не знаю. Вони ще з посмішкою поставили питання, чи вона розказувала, що заїжджала до них, коли була у Львові чи коли їхала на схід. Я сказала, що вона мене не цікавила, ми одна одній не симпатизували. Більше про “Марійку”-агентку мене не питали.

Мене зацікавило, чому мене водять у капюшоні. Я запитала співкамерницю, чи її також водять у капюшоні, на що вона відповіла, що нічого подібного не знає і не бачила. Тоді я це запитання поставила слідчому. Слідчий прямо відповісти не хотів, а покликав полковника, якого я бачила, коли опритомніла після отруєння. Той здалека почав мені пояснювати,

що, мовляв, я ще молода, в мене все попереду і замість їхати на білі ведмеді, мені треба подумати про своє майбутнє, постаратися про навчання, а далі, чи могли б вони мене використати в своїх цілях. Я спочатку не зорієнтувалася, до чого він веде. А пізніше він мені прямо сказав, що я могла би піти в криївку, бо про моє ув'язнення ніхто не знає, і співпрацювати з ними. Я запитала, а чому “Марійці” не пропонуєте цього, вона ж місцева, а я тут лише кілька місяців. Я спеціально добивалася того, щоб дізнатись, чи “Марійка” жива, бо зі всього виходило, що її нема в живих. Тоді він мені відповів, що її пошлють в іншу криївку, вона погодилася на це, бо в неї мала дитина. Я нічого не сказала, але знала, що він збрехав, бо “Марійка” ніколи на такий вчинок не піде. А щодо мене, я їм відповіла прямо, що ви не на ту попали. Я йшла в підпілля не на життя, а на смерть. Якби я боялася білих ведмедів чи смерті, то в будь-який час могла вийти й добровільно зголоситися. А тепер, коли мене взяли підступом, то що хочете зі мною робити, стріляйте, вішайте чи що там, я на таку підлість не піду, і про це вам категорично заявляю. Більше з таким питанням до мене не підходьте. І правда, після цієї розмови на мене капюшона не накладали і про це не говорили. Виходить, цей капюшон був для того, щоб мене в лице не бачили, щоб далі посадити мене в криївку для провокативних дій.

Тепер вони капітально взялися за мене і за “Дем’яна”. Їм ішлося про те, щоб хоча б район вказати, де він перебуває. Сказали, що кинуть туди цілий полк і прошпигують кожен сантиметр і в лісі, і в полі, і в селі. Найгірше мене мучили тим, що не давали спати. В кабінеті той дурнуватий Петька вічно сидів коло мене і вдаряв по колінах, щоб не дрімала, як я тільки задрімала, коли не було слідчого, а в камері стукачка Марія Шевчук спеціально махала хустиною перед носом коли я задрімала. На обід і на вечерю мене приводили в камеру і в той час стукачка не давала подрімати. В кабінет до слідчого мене брали і вдень і вночі. Слідчі мінялися.

Через кілька днів нас з Марією Шевчук перевели в 36-ту камеру, і вона почала мене провокувати, щоб я перестукувалася з в’язнями з інших камер, та й взагалі поводитися доволі зухвало. Коли я заявила, що я азбуки Морзе не знаю і не хочу з ніким перестукуватися, вона запропонувала мені, що вона перестукає, тільки щоб я сказала, що передати. Я зрозуміла з цього, що вона стукачка, то не дає мені подрімати, то провокує перестукуватись, а ще й коли її викликають, то спеціально наряджається до слідчих, як на весілля. Я їй сказала, що щось незрозуміло з тобою при такій поведінці. Ти не виглядаєш на політв’язня. Після цієї розмови мене забрали від неї в іншу камеру. Там я застала старшу жінку Катерину Василенко. Їх арештували всю сім’ю за те, що в них у хаті була криївка і донька була заможна за повстанцем. Друга була Марія Кузій, стукачка. Я її підозрювала, але точно довідалася про це щойно після суду.

В часі допитів було й так, що чекісти звідкись дізналися, що хлопці мали до нас прийти по літературу 28 січня. Мабуть, “Марко” так сказав господині, коли відходив, бо я про це не знала. Але чекісти били мене, щоб я підтвердила, що так мало бути, і я врешті сказала, нехай буде так,

якщо вам так хочеться. Отож 28-го вони зробили там засідку і тримали її майже цілий місяць. Десь за місяць викликав мене Солоп і з криком, чому я збрехала, що 28-го прийдуть? Там у засідці мерзнуть, а нікого немає. Я відповіла: яке моє діло, я нічого не знала, а били мене, щоб я підтвердила, то я підтвердила, що вимагали. А в душі сміялася, що чекісти цілий місяць мерзли на морозі.

В той час поробили з мене тюремні знімки, взяли відбитки пальців, водили до лікаря на підтвердження віку, бо я сказала, що з 1923 року народження, — лікар ствердив, що я повинна бути з 21-го або 22-го року. Але це були тільки формальності, бо вони вже все знали, після цього лишень додалися допити про сестру Геню, яка осталася в підпіллі.

Найбільше мене мучили за “Дем’яна”, бо знали, що я з ним знайома, до того здогадувалися, що їхню агентку “Марійку” він розшифрував. Питали також за “Тихоліса”, того, що їздив на схід, про якого я також була інформована.

Не пам’ятаю, 2 чи 3 лютого, коли я була на допиті з побоями, відчиняються двері і зі сміхом від задоволення приходить мій слідчий та Солоп і кажуть: “Не треба бити! Ми вже “Дем’яна” маємо”. Тут слід додати, що коли мене били, то слідчий в той час виходив, а били дурнуватий Петька і якийсь другий чекіст до помочі. Так тоді було, що слідчий не був присутній при побоях.

Я не повірила в це, а коли показали мені знімку вбитого, я не впізнала, бо, як говорила вже, десь до місяця часу я добре не бачила. Крім того, вони сказали, що його свої убили, бо діра від кулі ззаду. Я сказала, що не може такого бути. Його свої не могли вбити, хіба провокатор. А скоріше всього він вискакував з криївки, і ви його вбили. Подивившись, відповіли вони. Відправили мене в камеру за плащем, наділи кайданки, посадили в машину “бобик”. Солоп і мій слідчий сіли обабіч мене, а спереду чекіст з автоматом і водій. Мені було смішно з них, бо я до того була збита й виснажена, що я стінки притримувалася як ішла, а тут така охорона моєї персони, щоб не втекла. Привезли мене в гараж на вул. Дзержинського в МГБ. Що я побачила: до стіни сидить припертий “Дем’ян”, поруч лежать два повстанці “Колосенко”, районний провідник з Куликівщини, і молодий хлопець, чорненький “Олесь”. Я його бачила з “Дем’яном”. Я їм сказала, що “Дем’яна” я впізнаю, а до тих я не призналася, бо про моє знайомство з “Дем’яном” розказала “Марійка”-провокаторка, а про цих вони не могли знати, що я їх знаю. Поставили мені запитання, які можуть бути підтвердженням, що я в тій особі впізнаю “Дем’яна”. Я сказала, що я його лікувала і він поранений у праву руку коло ліктя. Тоді вони покликали якогось чекіста, він розрізав рукав, і переконалися, що на руці були сліди поранення. Мене здивувало, що ніде не було видно ні крові, ні рани, тільки на чолі червона пляма підшкірна величиною 3 копійки, ніби запечена під шкірою кров. Я спеціально оглядала і плакала. Вони мене не чіпали, тільки один сказав: “Смотрі, як плачет за бандітом”. Я нічого не могла сказати, тільки відповіла, — вам цього не зрозуміти і відійшла.

Мені донині перед очима і “Дем’ян”, і ті хлопці, що з ним убиті. Я особливо приглядалася, щоб переконатися про говорення чекістів, що, мовляв, свої його вбили. Як відомо тепер, криївка, в якій вони були, видана господарем у с. Колодно Велике. Там було їх четверо. Жінка, яка їх мила, розказує, що трьох було вбито пострілом зі заду, виходить чужою рукою, а четвертий ніби сам собі стрілив у голову, але не вбився, а помер, заки довозили його до лікарні. Того четвертого мені не показували. Його, мабуть, хтось упізнав і чекісти його на опізнання не привозили.

Мене дуже пригнобила смерть “Дем’яна”, бо ми з ним були в дружніх стосунках. “Дем’ян” до мене відносився з повним довір’ям, я робила йому уколи, він довіряв мені лікування його співпрацівників, коли ті були поранені, а коли треба було допильнувати “Марійку”-провокаторку, то він також звернувся за допомогою до мене, бо найбільше мені довіряв. Знаючи, наскільки важливо хоч час від часу зустрітися сестрам, він хоча б два рази на рік організував нам з Генею (“Оленкою”) зустріч.

Коли заходив у мою криївку, то жартома співав:

*“На підводі санітарка,
А на ній червоний хрест,
А з підводи чути голос,
Скоро буде вже кінець”.*

Це жартома до мене відносилось, бо ж я працівниця Українського Червоного Хреста, і тепер, коли я чую цю пісню, мені перед очима “Дем’ян”, веселий і жартівливий, але при тому дуже серйозний революціонер, беззастережно відданий справі боротьби за незалежну Україну. Словом, один з найкращих героїв, яких доводилося мені стрічати в моєму бурхливому підпільному житті.

Слідство моє було дуже тяжке. Близько 3-х тижнів мені вдавалося викручуватися, хоча за це перетерпіла багато знущань. Було й так, що кілька разів водою відливали. Приводили в камеру і лікаря, яка змазувала побиті місця, приносила грілку для обігрівання і співчутливо говорила: “Як ти так допустила до того?” Але через два дні знову повторювалося це саме. Знову побої, відливання і т.д. У таких випадках було їх п’ятеро, четверо тримали голову, руки й ноги, а підполковник Фокін бив, куди попало, гумовою палкою. Треба визнати, що мій слідчий-мордвин мене ні разу не вдарив, а при цій екзекуції тільки притримував і відливав водою.

Десь через 3 тижні я подумала, що в підпіллі напевне вже знають, що я у ворожих руках, до того ж криївки, в яких я була, попадали, і я почала говорити про себе, що я за одна, ким була і т. д. Зізнання складала я так, що сьогодні й не повторила б, настільки було заплутувань і фантазії.

Наприкінці квітня мені дали підписати двохсотку, тобто документ, яким оформляють закінчення слідства, а 9-го травня, незважаючи на “празнік перемоги”, мене засудили за статтями 54-1а, 54-11 на 25 літ ув’язнення.

У квітні також арештували багато львівських студентів, і одна з них Іра Ошийко, студентка університету, попала в нашу камеру. Казала вона, що в її книжці знайшли підпільну листівку і якийсь вірш антирадянського змісту. Як впевняла вона, це їй спеціально хтось підклав. Була вона гарна і хороша як людина. Не знаю, наскільки правда, що вона не знала нічого про ОУН, але коли приходила з допиту, то ставила мені деякі запитання. Коли я спитала, чому вона з цим питанням звертається до мене, то вона відповіла, що слідчий їй сказав, що там з тобою по камері є дівчина із “самостійної дірки” (вислів О. Вишні), питай, і вона все тобі розкаже. І правда, ми багато говорили на різні теми. Між іншим, вона мені розказала про своїх батьків. Батько далекий від політики, а мама дуже свідомо жінка, патріотка, навіть колись була головою Союзу українок.

Мене забрали з камери на суд і я більше Іри не стрічала. Чула, що її, як і інших студентів, засудили на 25 літ ув’язнення. Тоді інакше не давали, але в 1956 році всіх студентів звільнили.

Ще перед судом, десь весною, коли привели мене в кабінет на слідство, наділи мені кайданки і “бобиком” повезли на вул. Держинського в той самий гараж, де я бачила загиблого “Дем’яна”, й показали вбитого повстанця, в якому я впізнала кущового провідника, на псевдо здається “Чорноморець”, що походив зі села Деревня на Великомоствіщині. Хоча його й упізнала, але не сказала, що знаю його, при тому запитала, чому мене привозять на опізнання, а не “Марійку”, мою подільницю. Чекіст, який привозив мене, відповів, що, на жаль, не можемо її привезти. Я впевнилася, що її немає в живих. Мені все-таки жаль було, чому я осталась, а не Марійка. Вона ж лишила сиріткою маленьку доню. Я тоді вирішила, що якщо вернусь на волю, обов’язково відшукаю її доню.

Був і такий випадок в тюрмі. Ми всі в камері після підписання двохсотки, між нами й провокаторка Кузій. Нас переводять у новий корпус, в світлу камеру, вікна на південь, з чого ми дуже задоволені, бо вирвалися з темної діри. Але сталося так, що через кілька днів принесли нам на обід кашу, і я замітила хробака в ній. Покликала корпусного, показала йому кашу з хробаком, і запитую, чим ви кормите в’язнів? Порцію каші мені замінили, а на другий день прийшов черговий з запитом, хто на букву “Р”. Я сказала прізвище і поступила команда: “Собірайсь з речами!”. Я думала, що то вже на суд, але мене перевели в темну камеру, де було 5 ув’язнених, і наглядач додав: “Тут вже не побачиш хробака в каші!”. Але я там довго не була, 9-го травня забрали на суд. Везли одну у “воронку”, охороняв конвойний з автоматом, а в кабіні їхав мій слідчий.

Судив мене військовий трибунал військ МГБ у Львові. Голова майор юстиції Мальцев, члени молодший лейт. Гудков і старшина Верко, секретар лейтенант Арутюнов.

Прочитали акт обвинувачення, спитали, чи все правильно, котрийсь запитав, чому я боролася проти Радянського Союзу, “бо ми ж визволили вас”. Я у відповідь сказала, не забудьте, якщо знаєте Лесю Українку, там є такі слова: “Хто визволиться сам, той вільним буде, а хто визволить кого,

в неволю візьме”. (“Хто визволиться сам, той буде вільний, хто визволить кого, в неволю візьме”, — “Осіння казка” Лесі Українки). Суд тривав не більше як півгодини, і судді “удалились на совещаніє”. Я на місці посиділа близько півгодини, судді прийшли й прочитали вирок – за статтями 54-1а, 54-11 присуджено 25 літ ув’язнення та 5 пораження в правах і на тому кінець.

При виході з приміщення трибуналу мій слідчий зустрів мене коло дверей і сказав, що ми вже розходимося, чи я не чую жалю до нього, й додав: “Я все таки ні разу не вдарив”. Я сказала: “Тільки тримав, як били, і відливав водою!”. На тім ми розійшлися. Завезли мене назад у тюрму на Лонцького, але вже в іншу камеру, одиночку. Там тримали мене саму десь зо два місяці. Засуджених, звичайно, давали в загальну камеру, відтак на пересильний пункт і в табір.

Через місяць після суду викликали мене до слідчого й сказали, що ми кудись поїдемо, але не сказали де і до кого. Наділи кайдани з руками назад і повели в “бобик”. Я в машину не хотіла сісти, а то було на вулиці, і люди бачили, я вимагала, щоб мені наперед руки скували, бо не можу ні носа витерти, ні спідницю поправити, та й руки болять. Вони сказали, що в машині переложать кайданку наперед, і ми поїхали в Жовкву. Я спеціально підняла руки, щоб було видно, що я в кайданках. У Жовкві на подвір’ї в МГБ було два вбитих повстанці і повно людей, яких зігнали впізнавати убитих. Але коли мене привезли, людей з подвір’я вигнали, видно, не хотіли, щоб бачили, що я в наручниках. В одному убитому я впізнала “Петруся” з Мостівщини, але я не призналася, що його знаю, бо в слідстві я ніде про нього не говорила, бо “Марійка”-провокаторка не знала. Другий був, мабуть, “Студент” на псевдо, але його лице було так побите, що й не можна було впізнати, до того ж я “Студента” в лице не знала, але знала, що він ходив разом з “Петрусем”. Я й на цього сказала, що не знаю. Вони думали на “Петруся”, що це “Тихоліс” і хотіли, щоб я підтвердила, бо ж у слідстві я згадувала про “Тихоліса”. Його провокаторка знала. Я сказала, що тут нікого не пізнаю, і з тим повернула на Лонцького.

У зв’язку з цим, що я чекала виїзду в табір і не могла дочекатися, я записувалася кілька разів до слідчого, але все казали, що його нема, аж одного разу мене викликали до нього. Я вимагала, щоб мене дали в загальну камеру, як усіх після суду. Там більше книжок до читання (давали 1 книжку на 10 днів), ну й нехай вивозять на Сибір. Він обіцяв, що вже недовго.

У липні повезли мене в Магерів, також у кайданках. Там я вже злякалася, бо про рік перебування на Магерівщині я нічого не зізнала, бо про мій побут тут “Марійка”-провокаторка не знала, а я ж там була в кількох криївках. У Магеріві на подвір’ї МГБ лежить на соломі вбита дівчина. Я спочатку злякалася, бо думала, що то моя сестра Геня. Чекісти також думали, що це сестра, і тому привезли мене до неї. Я підійшла ближче й упізнала, що то була “Ліда”. Приглянулася добре, щоб оприділити, від чого вона загинула. Але ніде нічого не було, тільки коло лівого вуха на обличчі слід виходу кулі. Мабуть, вона стріляла собі в праве вухо, і куля вийшла коло ліво-

го вуха. Стоячи коло неї, я зі сльозами на очах позаздрила їй, мимо того що я вже пройшла і слідство, і суд, значить, найстрашніше позаду. Вона така спокійна, гарна, молода лежала. Коли я відійшла, чекісти спитали, чи я впізнаю її. Я в слідстві нічого не говорила, що працювала з нею, то тут я сказала, що це “Ліда”, з якою я стрічалася, коли святкували Паску. Більше нічого про неї не сказала.

Після того, як я підтвердила, що це “Ліда”, вони завели мене в кабінет і показали її машинку до писання. Це була машинка, на якій колись писала “Оленка” (Геня), та списали протокол, що в загиблій я впізнаю “Ліду”. При тому один з місцевих чекістів поставив мені запитання, чи я не та сама “Оля”, що була у 1950 році на Магерівщині. Я відповіла, що як вас щось цікавить про мене, то ідіть на Лонцького, там є моє “діло”, і там довідуйтеся.

Насправді це не була “Ліда” – Логодич Соня. Як пізніше з’ясувалося, “Ліду” зрадили в 1953 році. В тюрмі вона зійшла з розуму й лікувалася у психолікарні в Миколаєві — райцентрі Львівської обл. Померла вдома 1999 р.

Вернувшись до тюрми, я застала в камері вже знану мені Катерину Василенко, яка запитала, де я була. Я розповідала, що возили мене ввізнавати вбиту дівчину, бо думали, що це моя сестра. Коли глянула на мої посинілі руки зі слідами кайданків, то аж заплакала. Вона чула, що я вже після суду, тому здивувалася, що я тут, при тому в одинці, і так знущаються наді мною. Мені самій виглядало смішно, що мене так строго аж двох з автоматами охороняють. У присутності Василенко мені стало трохи веселіше, все ж не самотність, а оскільки я не мала ніякої допомоги ззовні, а, за словами слідчого, вже скоро відправлять у табір, я стала сушити сухарі й складати цукор на дорогу. На день давали півтора кусочка цукру, і я щодня півкістки відкладала. Від студентки Іри я мала невеликий мішечок і всі ці запаси в нього складала. Здається, в кінці липня мене взяли на етап. Вивели на подвір’я тюрми, де стояв “воронок”, і запитали, чи я маю якісь речі в камері зберігання. Я сказала, що медалик з ланцюжком, який забрали від мене. Мені його повернули.

Країна вічних морозів і катувань

У “воронку” я застала тільки одну дівчину на прізвище Богдан, а ім’я не пам’ятаю. Вона знала, що мене забрали з криївки і що я сиділа з провокаторкою Кузій в камері. Як побачила, що я тільки з маленьким мішечком сухарів, відразу здогадалася, що це та, про яку вона чула. Дала мені мішечок цукру і якихось домашніх сухарів.

Я думала, що повезуть на пересилку, а нас привезли до поїзда в столипінський вагон. Там я застала багато дівчат з Львівської пересилки. Одна з них, Іванка Бай, з якою я раніше була кілька днів у камері, дала мені трохи харчів. Всі мене жаліли і підкормлювали, як могли.

Привезли нас у Київ на пересилку. Там я попала і між побутових в’язнів, а також дітей, яких тепер знайшли і відвозили до їхніх батьків у Сибір. Через двох таких дівчаток-сестер, — одній 11, другій 13 років, я

передала вістку до батьків, подала адресу, щоб вони написали хоч два речення, що мене стрічали в Києві на пересилці і що я поїхала в табір. Дівчата оказались хорошими і написали, коли приїхали на місце, чи вірніше їхня мама написала листівку батькам.

У Києві ми пробули щось з тиждень, і “столипіном” поїхали в Ленінград. Зі “столипіна” везли нас “воронком” у тюрму, так що я через загра-товане віконце бачила це ніби прославлене місто, збудоване на козацьких кістках. Тюрма там величезна. Як я зорієнтувалася, в більшості там були побутові в’язні. Нас, політичних, водили до праці на кухню і трохи підкормлювали, видко, співчували нам. Десь через тиждень знову повезли нас столипінським вагоном при воркутинському поїзді на північ і десь більше 10-ти осіб висадили в Інті, решта поїхали далі.

По дорозі, не доїжджаючи Печори і так по всій трасі, я бачила табір за табором, як мені вдалося, вся Комі АССР була в таборах.

Наприкінці серпня 1952 року привезли нас на 5-й ОЛП (отделение лагерного пункта). Це пересильний пункт, де 3 бараки відгороджені від чоловічої зони. Там ми проходили і лікарську комісію, і карантин.

Мені признали 2-гу групу інвалідності, я була дуже виснажена і температурила майже цілий місяць. Пізніше лікарі мені сказали, що вони й не думали, що я виживу. Але почали давати риб’ячий жир, від батьків прислали мені залізо і пивні дріжджі для лікування. Мені було дозволено писати до рідні листи щойно через півроку після прибуття в табір.

У таборі я зустріла Славку Тупицю з Полового, і вона мені сказала, що тут у чоловічій зоні є Петро Сологуб з Павлова, а це мій шкільний товариш з Радехівської школи, пізніше ми працювали разом в ОУН. Він працював у таборі закрійником у кравецькій майстерні і мав деякі зв’язки з вільнонайманими. Слава Тупиця повідомила його, що я в таборі, і він сказав, щоб я написала листа до батьків, він перешле. І справді, до місяця часу я вже отримала дві посилки, одну з харчами, другу — з необхідним одягом, бо ж приїхала я гола й боса, а також необхідні лікарства. До кінця 1952-го і початку 1953-го року я була на лікуванні.

У лютому 1953 року мене вивели на роботу. Потрапила я в добру бригаду, де було багато хороших дівчат, між ними й сестра “Дем’яна” Марійка Петрусевич-Яцишин, яка була арештована за зв’язок з братом у підпіллі. Вона оставила вдома півторарічну донечку, за якою дуже тужила. Засуджена вона була на 25 літ. Були й інші: Марійка Кізіна, Катруся Пилат, Оля Мацелюк (пізніше Горинь), Оля Солобай, Стефа Сліпак (пізніше Кобилецька), Галя Пріма (пізніше Гасюк), Катруся Сторожук з Волині, Зоня Ясеницька (померла в Абезі), Марійка Зінчук, також з Волині, та багато інших, яких вже й не пригадую.

Робота в нас була земляна, при будові дороги, доволі тяжка, як і всі земляні роботи. Доводилося носити носилками землю, кайлами (джаганамі) бити, там же вічна мерзлота. В нас усіх було по 25 літ ув’язнення перед собою, соціалізм будували ми не радо, з холодком, але потрохи мусили робити, бо бригадири підганяли. Бригадиром у нас була Забіліна. Говорили,

що вона колишня льотчиця-лейтенант. Німці збили її літак, і вона попала в полон.

Нас, жінок, на роботу переводили через чоловічу зону, а чоловіки в той час виходили й спеціально дивилися, чи кого не впізнають. Я намагалася йти всередині, щоб ніхто мене не впізнав. Я ж мала зростом, а мала черевики 40 розміру, бушлат по коліна та шапку-вушанку, словом, виглядала, як чучело. Але одного разу чую оклик “Оля”, “Оля”. Я не відзивалася, хоча дівчата говорили, то, напевне, тебе кличуть. На другий день те саме повторилося. Я оглянулася й побачила між хлопцями знайомого мені Ярослава Качора, якого я колись лікувала, який попав разом зі Стахуром і Ньюнкою в руки большевиків при допомозі насонного середника, про що я вже писала. А він мене знав по тодішньому псевдо “Оля”.

З початком березня 1953 року, коли виводили нас за зону корчувати пеньки, проходячи коло клубу, по голоснику (радіоголосник) почули ми, що 3 березня помер для одних вождь народів, для інших — деспот і кат народів Йосиф Віссаріонович Сталін. Радощам нашим не було меж. О 12-й годині був 5-хвилинний гудок трауру по цілому Радянському Союзу. В нас також був такий гудок, всіх заставили стояти, а одна росіянка (не пам’ятаю прізвища) не кинула роботи і далі кайлувала. Підійшов конвойний до неї і запитав: “Что ты делаешь?” Та відповіла: “Копаю гроб для Сталіна”. Її тут же забрали в зону і ми більше її не бачили. Казали, що від побиття вона зійшла з розуму.

З часом я довідалася від Качора, що в червні 1953 року арештований “Буй-Тур”, “Мечник” і “Петрусь” (Віхоть Федя). Були вістки, що “Буй-Тур” нібито заломився в слідстві. В 1954 році був відкритий суд, їх засудили на кару смерті. Хоча “Петрусь” був малолітнім, але також отримав кару смерті за те, що вбив МГБіста, забрав від нього зброю й пішов у підпілля. Через кілька місяців побуту в смертній камері “Петрусь” відмінили кару смерті на 25 літ ув’язнення, яке він відбув повністю. “Буй-Тура” і “Мечника” розстріляли.

Восени 1953 року мене перевели в 4-й ОЛП, де було 23 бараки, приблизно 200 осіб у баракі, контингент увесь трудоспівний. Водили нас на виторфовку території, тобто вибирання торфу під будову 15-ї і 16-ї шахт. Там можна було робити тільки зимою, доки все замерзле. Робота була дуже тяжка, бо треба було розрубувати торф клинами і молотом, а брили відносити носилками в штабелі по кілька метрів висотою.

Багато дівчат хворіло, а звільнити від роботи лікарі мали право тільки 5 осіб. Дійшло до того, що дві лікарки прийшли на робочий об’єкт перевірити зусилля, яке затрачається при роботі. Коли дали лікарці молот у руки, щоб ним відколупати брилу торфу, лікарка аж здивувалася, як дівчата можуть це робити. А коли несли носилки, то через пару кроків кинули їх, бо не могли донести. Вернувшись у табір, лікарки заявили начальнику табору, що ця робота для жінок неможлива. Після цього лікарям вже дозволили звільняти на розводі не 5, а 15 осіб, але все одно нас з тої роботи не зняли.

Я дістала розтягнення жил у лівій руці, рука напухла так, що треба було розрізати рукав, і три тижні на роботу я не могла ходити. Захворювання в нас були такі сильні, що керівництво табору змушене було нас перевести на іншу роботу. Відправили нас на будову “посьолка Северний”. Там складали ми фінські щитові домики для людей, які мали обслуговувати заплановані там 15-ту і 16-ту шахти.

Тут слід згадати знайомих дівчат, яких я зустріла на 4-му ОЛПі. Знайома з Любелі на Мостівщині Параня Борис, псевдонім “Роксоляна” — гарна художниця, Марійка з Добросина — прізвища не пам’ятаю, яка в часі мого побуту на Мостівщині була станичною в Добросині, з Дерев’янки — Марійка Маслюк, студентка Слава Людкевич, Слава Крижанівська, Марія Федорняк, з Павлова — Катерина Пенцак, з Яструбич — Ганя Лешишин, а також Ліна Дормопук та багато інших. Тут я почувалася далеко краще, бо було багато знайомих із підпілля.

У бригаді я далі була нерозлучно з Марійкою Кізімою і сестрою “Дем’яна”, також Марійкою. Марійка Кізіма була з Хирова на Дрогобиччині, з інтелігентної сім’ї. Батьки виселені в Іркутськ, а троє дітей — Марійка, Іванка і Ярослав сиділи ув’язненні. Іванка засуджена на 20 літ каторги, Марійка і Ярослав по 25 літ. Марійка дуже спокійна, інтелігентна, товариська. Знаю, що в 1956-у році Марійка і Ярослав звільнилися. Про Іванку не знаю нічого.

Трапилася там і така пригода. На розводі (збір робочих коло вахти на вихід до роботи) розказує одна росіянка такий випадок. Після “отбою” (вечірня зоря) за годину-півтори, коли всі вже спали, вона почула якийсь шум коло дверей у бараку. Вона лежала на верхніх нарах у кутку, то підвелася, а до її проходу коло нар іде скелет, ніби чоловік у білому накинутому на себе, й підходить до її нар. Вона в страху сіла, приперлася в кутки, а тоді пригадала, що в подібних випадках старі люди казали, що треба спитати: “На хороше чи на погане?”. Вона так і спитала. Привид відповів: “На хороше”. Зчинився шум і привид зник. Вона, перестрашена, побудила дівчат і розказала про це. Одні вірили, інші ні. Коли вона розповідала нам, аж мороз по шкірі йшов, але також не всі вірили.

Через 2–3 дні після того знімають з нас номери, конвой стає більш людяним, вже ведуть розвод без собак і ліпше поведуться. Той привид напропорочив “хороше”.

Серед конвоїв було багато негідників. Наприклад, такий випадок. Ми працювали коло ТЕЦ за містом. З берега брали гравій і тачками возили в ріку. А оскільки при тій роботі всі ми були мокрі, бригадирка нас зняла раніше з роботи, щоб трохи обсушитися. Конвой запротестував і замість зняти нас о 4.00, зняв о 4.30, і при тому дорогою спеціально затримував кожних 5 хвилин, а пройшовши з десяток метрів, далі затримував і так через ціле місто. Вивів нас з терпіння, і ми посідали на дорозі (це було літо) й далі не хотіли йти. Цивільне населення проходило мимо і все це бачило. Хтось подзвонив начальнику лагерьа про негідництва конвою. Начальник лагерьа приїхав “бобиком” до нас і привіз вантажною машиною інший кон-

вой і шойно на 19 годину, голодні й мокрі, добралися ми до жилої зони. Правда, того начальника конвою ми більше не бачили.

Хоча в основному там тільки були сім'ї лагерної обслуги, але все-таки багато хто з них до нас ставився зі співчуттям.

Восени 1954 року відсилають від нас етапом у Караганду, і я хоч і хотіла туди поїхати, мене не пустили.

Через кілька днів нас 150 чоловік беруть на етап у Сангородок в Інті. Там була лікарня і 3 робочі бараки. На той час уже були введені заліки ("зачоти") і гроші. Ми, 25-літники, працювали з "холодком", бо при наших строках заліки до нічого. Але були дівчата, яким оставалося по року чи два, то тим заліки давали велику користь (при 126% виробітку зачислявали 3 дні за день). Тому адміністрація поробила бригади змішаними, третина 25-літників, решта з малими строками, щоб у такий спосіб заставити працювати всіх, бо середній процент заробітку давали не індивідуально, а всій бригаді. Так що через малострочників доводилося і нам працювати з напруженням, щоб вони могли скоріше закінчити ув'язнення.

У нас у бригаді була молода тендітна дівчина Марійка Максимів. Вона вже відсиділа 9 років, а рік, що залишився хотіла скоріше закінчити, то на вахту приходила така втомлена, що не могла встояти, а сідала або клякала. Рад не рад, і ми мусили тягнутися, хоч робота була дуже важка, — ми копали канали шириною 3 м, внизу 1 м, при глибині в ріст людини. Словом, при допомозі заліків витягали з нас усі сили. Працювали ми у ватних чунях, а оскільки внизу була вода, поверх натягали гумові чуні. Працювати доводилося на морозі понад 35°. Через мороз понад 40° день проводили по акту, чи як вони називали "актірували". При праці в воді дозволялося після 15 відпрацьованих хвилин іти на 5 хвилин на обігрів у спеціальну будку з залізною пічкою, але заки добігала до будки, все замерзло на мені.

Весною 1955 року там (Сангородок) вже вводять полегшений режим, тобто з виходом за зону за перепустками, а нас 50 осіб відправляють в Абезь. Там були тільки інвалідні лагери, так що за зону до праці нікого не виводили, а трудоспосібні працювали в зоні на кухні, в швейній майстерні або на прибиранні території. Враження там було дуже гнітюче. Самі інваліди, каліки, а також багато монахинь, для яких був окремий барак. Про монахинь з Галичини (греко-католицьких) я там не чула. Мабуть, там їх не було. Знаю, що деякі з них були з монастиря десь коло міста Корець на Рівенщині. Про інших не знаю звідки. Чула, що вони відмовлялися від усякої роботи, а також від миття в лазні ("бані"), так що їх насильно в лазню носили на носилках митися.

Спочатку я пішла працювати на кухню. Там була старенька жінка з Виткова на Радехівщині, і вона попросила, щоб їй допомогти. Відпрацювала я там більше місяця. Батьки прислали мені матеріал на блюзочку, а можна було вже в своєму ходити, я зайшла в швейну майстерню і попросила, щоб мені дозволили на швейній машинці пошити її. Закрійницею і рівночасно завідуючою там була наша жінка Анна Возняк. Коли вона побачила, що я вмю шити, попросила, щоб я осталась там до праці. Там були дівчата з Га-

личини і зі сходу, вони вмовили мене, щоб я там працювала, хоч до шиття не мала охоти. Шили вони в основному все потрібне сім'ям начальників і обслуги табору, які там урядували.

У таборі дівчата вирішили організувати хор. Диригентом була зі Східної України жінка Галина, прізвища не пам'ятаю. У хор цей втягнули і мене мої подруги Ліна Дормопук і Катруся Сторожук. Співали ми тільки українські пісні, а також готували деякі декламації, так що виходив доволі вдалий концерт.

Недалеко від нас був 3-й чоловічий ОЛП. Там були хлопці, зібрані після страйків з Воркути, Інти, Казахстану та інших. Вони також організували в себе хор і приїхали з концертом до нас. Між іншим, дали дуже хороший концерт, при тому самі українські пісні. Дівчата наші зацікавилися з деякими хлопцями і вирішили, чи вірніше хлопці добилися, щоб і наш хор приїхав до них з концертом. Хоч наш виступ був не такий висококласний, як їхній, бо нас було мало, але прийняли нас дуже тепло. Після концерту зготували для нас першокласний обід, включно з морозивом, яке зробили їхні кухарі.

Тут слід згадати про Сою Ясінську яка була з нами в Інті на 4-у і 5-у ОЛПі, відтак прибула в Абезь. Вона вже там хворіла, але їй не вірили, казали що вона симулює. Походила вона з Волині, була жінкою загиблого районного провідника ОУН, арештована зі зброєю в лісі. Тут її поклали в лікарню, а невдовзі дали нам знати, що вона в тяжкому стані. Нас кілька дівчат прийшли її відвідати, то вона вже нас не впізнала і таки при нас померла. Поховали її на цвинтарі в Абезі під номером 2Ю50.

Там в лікарні я зустріла ще внучку генерала Мирона Тарнавського, яка лежала в той час уже 5 років паралізована, а також "Олю" – Марійку Бурко з Боянця, яка попала в Бутинах у руки чекістів, про що вже згадувала. Вона також була паралізована.

Невдовзі (початок жовтня 1955 року) в нашому таборі вводять полегшений режим, тобто дозволяють за перепустками виходити за зону (годину чи дві). А оскільки я наслухалася багато розповідей про величезний цвинтар в Абезі, там же в основному були тільки інвалідні табори й умирало дуже багато, а тим більше, що там недавно поховали нашу подругу Сою Ясінську, я з кількома дівчатами вирішила піти не в місто, як інші дівчата, а на цвинтар.

Ми побачили страхітливе явище. Величезний цвинтар, обгороджений по периметру. Як тільки увійти, то майже на всю ширину цвинтаря були два суцільні насипи. Казали, що там в голодні 1947-й, 1948-й роки просто викопали широкі рови, укладали померлих головами в один і другий бік і зверху зробили ці насипи без будь-яких відміток. Кажуть, що померлих тоді не встигали волами вивозити. В основному це з чоловічих лагерів. А вище, коли пройти за ці насипи, були рядами поодинокі могили і на кожній з них стовпчик з табличкою з алфавітним номером. В Соні Ясінської був номер "2Ю50".

Ми, в'язні, розстроєні, прибиті горем, повернулися в табір. Більше я там не була, але вдячна долі, що побачила цей в'язничний цвинтар. Сотні

тисяч людей наших, особливо молоді, зложили там свої кості. Тепер, вже при незалежній Україні, особливо коли згадують про наші втрати, мені перед очима цей величезний цвинтар в Абезі.

22 жовтня 1955 року відправляють нас, 11 дівчат, у Воркуту. Не допомогли старання нарядників (ними були наші дівчата), які ходили навіть до начальника лагпункту, щоб мене оставили, я все-таки поїхала у Воркуту, поближче оглядати полярне саяво. Я думала, що потраплю в закритий табір, а приїхавши туди, дізналася, що там також полегшений режим, ще раніше введений, ніж в Абезі. Привезли мене в Воркуту, на 2-й “Кірпичний”. Я дуже здивувалася, що в неділю майже всі дівчата йшли в місто до знайомих, та й хлопці приходили в барак за дівчатами, щоб вийти погуляти. Правда, я з побутовими не сиділа, а тут зустріла дівчат з побутовими справами, було їх 4 чи 5 і тримали їх тут разом з політичними.

Десь за два дні взяли нас на комісовку. Мені дали 2-гу групу (на легшу роботу за станом здоров’я) і направили на овочеву базу вибирати картоплю. Основна маса жінок там працювала на цегельному заводі — виробляли цеглу, а це робота дуже тяжка і шкідлива.

За два дні викликали мене до нарядника і сказали, що оскільки в Абезі я працювала в швейній майстерні, то мене і тут направляють до такої ж роботи. Я не хотіла, бо там треба було на норму робити, а я хотіла далі йти з бригадою. Але там сиділа дуже хороша наша дівчина і мене вмовила. Пішла я в пошивочну майстерню працювати. Там були всі наші дівчата, та й закрійниця наша.

У неділю, коли всі дівчата розійшлися, я сіла писати листа до батьків. Підійшов до мене якийсь хлопець і запитав, звідки я, на що я відповіла, що з Львівщині. Він сказав, що також з Львівщини, з Сільця. Я запитала, чи знає він Марійку Кминів, сестру “Легенди”. Він відповів, що вона тут, у Воркуті, але вже не Кминів, а Герасимчук. Вона звільнилася і вийшла заміж. І так ми домовилися, що на другу неділю підемо до неї. В умовлений час ми пішли до Марійки. Жили вони в невеликій кімнаті в бараку, дуже скромно, але щасливі. Вони таки були вільні і сподівалися дитини.

Десь у лютому довідався про мене мій односельчан Богдан Грицик, який працював на 3-й шахті і жив на поселенні. Я дуже втішилася, що зустріла односельчана, тим більше, що його батьки були разом з нашими на висилці. Багато дечого дізналася я від нього про Нестаничі і нестанюків, яких доля порозкидала по всьому світу. Він розповів ще про двох односельчан, — Івана Свистуна та Михайла Косіковського, що були в таборі шахти 9-10. Грицик сказав мені і про знайомого з Радехова, який жив у 2-му районі Воркути. Це був Ростислав Головчук, син директора Рідної школи в Радехові за Польщі; в 1940 році директор 10-річки, а при німцях — гімназійний професор у Сокалі. Колишній офіцер УГА, дуже свідомий і патріот. Ростик, коли довідався про мене, тут же попросив, щоб Грицик прийшов зі мною до нього в гості. Коли я прийшла в гості, в них уже був син Ігор, а дружина Ростика також мені знайома, шкільна подруга моєї сестри Гені Соня Марчук. Від того ж Грицика дізналася я також про Богдана Климка зі Ста-

нина, якого я знала ще з дому і працювала з ним в організації ОУН. Він був співпрацівником Богдана Карпишина, про якого я писала. Як я вже згадувала нас з Абезя приїхало 11, між ними й жінка районного провідника на Дрогобиччині Надя Філь-Свистун. Коли її арештували, вона оставила 2-річного сина в добрих людей. Тут я подружилася з нею, а також з Марійкою Костишин з Дрогобича.

Весною 1956 року наш жіночий лагерь увесь виводять на поселення, в тому числі і нас зі швейної майстерні. Багатьох дівчат позабирали хлопці і поженилися. Помешкання, в якому мене поселили було доволі тісне, і Марійка Герасимчук запропонувала мені жити поки що в неї. Я побула там зо два тижні, і Ростик забрав мене до себе. Він отримав нову хорошу квартиру, до того ж він поїхав на літо у відпустку в Україну і треба було його квартиру припилувати. В міжчасі прийшов відвідати мене знайомий з підпілля Ярослав Нюнька – художник, якого забрали чекісти при допомозі насонного середника разом зі Стахуром і Качуром, про що я вже писала.

Закрійником при мені в нашій майстерні була Оля зі Станіславщини (прізвища не пам'ятаю), а коли вона виїхала в Україну стала полька Ванда, що сиділа за участь в АК (Армія крайова), дуже завзята полька-шовіністка. Нас, українців, вона ненавиділа далеко гірше, ніж москалів. Відтак її як іноземку звільнили і на її місце стала Катерина Володимирова зі Скадовська (Херсонщина), дуже хороша і розумна дівчина, хороший майстер. Я з нею подружилася і навіть після звільнення ми листувалися, а при можливості я заїжджала до неї у Скадовськ в гості у 1970 році.

Завідуюча майстернею добилася для нас, працівників майстерні, 4 кімнати в бараку й поселили нас по 4 в одній кімнаті. В тому часі (літо 56-го) комісія Верховної Ради СРСР переглядає справи політичних в'язнів і в більшості звільняє, а деяким знижують строк ув'язнення. У нас на "Кірпічному" було до 3-х тисяч жінок. Коли почали переглядати справи, то в день звільняли по 50-60 жінок. Мені комісія зняла строк наполовину, тобто до 12 років і 6 місяців. Радісно було дивитися, як усміхнені дівчата від'їжджають додому: наша майстерня була коло вахти лагерь і через вікно все було видно. Я також хотіла додому і сумно було, що подруги звільняються, а в мене двадцять з гаком за плечима. Але я знала, що багато з них були ув'язнені за ніщо, а я все-таки дещо зробила проти ненависної большевицької влади.

Одна з моїх подруг, Ліна Дармопук (заміжня Гаврилів), осталась в Абезі, відтак перейшла знову в Інту і ми з нею листувалися. Одного разу приїхав з Інти хлопець Затварський Володимир з листом від Ліни, яка просила, щоб йому допомогти відшукати деяких хлопців у Воркуті, адреси яких він мав. Між іншими була в нього адреса і на Юнь-Ягу (один з районів Воркути), а я вже знала звідтам Ярослава Нюньку, поїхали ми туди. Там довідалися, що Ярослава Нюньку звільнили (він, як і я, був заарештований зі зброєю в руках). Нюнька сказав мені, що і Качора звільнили. Мене здивувало, чому їх, чоловіків звільнили, а мені, жінці, оставили 12 з половиною років. Видно, моя праця у видавничій діяльності в підпіллі їм особливо не подобалася, бо ж то була правда про большевиків, а це для них страшніше від зброї.

У Юнь-Ягу Затварський полагодив всі потрібні йому справи, а коли ми йшли до поїзда, підійшов до мене один хлопець і спитав, чи я знаю Левковича. Він цікавиться подіями у Львівській області, а я порівняно недавно з волі, він хоче довідатися, що там відбувалося. Я дала йому мою адресу в 2-му районі на квартиру Головчука. Левкович у короткому часі заходив туди, але не застав мене вдома, то сказав сусідам, що він зайде ще раз. Однак і на другий раз я якраз пішла відвідати Марію Герасимчук у роддомі.

Я потім цього запитала Ростика Головчука, чи він знає щось про Левковича, бо боялася, що, може, то якась провокація з боку чекістів. Від них можна було всього сподіватися, тим більше, що я до всього “щиросердечно” не призналась. Ростик відповів, що чув про двох Левковичів, але і один, і другий порядні хлопці. Врешті на третій прихід застав мене Левкович вдома. Був це хлопець середнього зросту, хороший з лиця, кучерявий, серйозний. При розмові зрозуміла я, що він доволі скромний, але не простий повстанець, бо знає дуже багато таких речей з підпілля, яких і я не знала. Хоч я порівняно знала багато. Він цікавився відділами УПА, їхніми командирами, боями та ін. Після його відходу зробила я собі висновок і сказала Ростикові, що це, мабуть, командир Львівської ВО УПА “Буг” “Вороний”. Ростик відповів, що “Вороний” убитий, його немає. Проте я пригадала, що при якійсь нагоді слідчий сказав мені, що ще, може, і стрінеш “Вороного” в лагерьх. Коли він прийшов ще раз, я показала йому знимку Марійки Олійник з Нестанич і запитала, чи він її знає. Він не впізнав її, хоч багато разів стрічав її у Нестаничах. Коли я сказала, що він повинен її знати, він запитав: “За кого ви мене маєте?”. Коли я відповіла, що за командира “Вороного”, він дуже здивувався, тому що я його лише три рази стрічала, останній раз в 1945 році в Любелі, присілок Забрід, де він, проходячи, заходив до пораненого повстанця, якого я лікувала. А були люди, які більше його бачили, і не впізнали, бо він змінився.

Подружжя в неволі

Якийсь час ми ще стрічалися багато разів, а через деякий час Левкович мені освідчився. Я погодилася, а оскільки в мене були батьки, то треба було порадитися з ними, попросити їхнього дозволу. Ми зробили спільну знимку, я вислала її батькам з запитом про дозвіл на наше вінчання. Звичайно, на знімці батькам майбутній зять подобався і вони написали мені про їхню згоду на шлюб. 13 листопада 1956 року ми розписалися в місцевому загсі (2-й район м. Воркути) і назначили весілля на 17 лютого 1957 року. Тут слід пояснити, що ми обоє з правами в'язнів-засонників мали тимчасове посвідчення замість паспорта, в якому можна було проводити розписку про шлюб. До того ж адміністрація лагерьа була зацікавлена в тому, щоб ув'язнені-засонники заводили сім'ї, бо жонаті звичайно спокійніше поводитися, краще працювали, бо ж їм треба було утримувати сім'ю.

У міжчасі, користуючись тим, що ми розписані, тобто офіційно зареєстрований шлюб, а чоловік працював на будівництві, він добився невели-

кої однокімнатної квартири. До весілля я вирішила жити на “Кірпічному”. Ми так і домовилися.

Готувалися ми до весілля. Письмово попросили благословення у батьків, а також в о. Муровича, пароха с. Нестанич, який тоді вже був у Нестаничах після ув’язнення. Батько написав, що на весілля приїде до нас. На деякий час перед весіллям я перебралася в нашу квартиру, щоб приготувитися до приїзду тата і до весілля. З меблів було одне залізне навіполамане ліжко, з дощок збили невеликий стіл та дві лавки, і ще я принесла дві табуретки зі собою, от і все наше умеблювання. Словом починали господарювати, як кажуть, з ложки і миски, але в нас і того не було.

Замість шафи збили ми два ящики — один на посуд, другий на книжки. За тиждень квартира була “умебльована”. Образ і рушник я принесла зі собою, постіль як придане дала мені кравецька майстерня, де я працювала, — ковдру, матрац, простирадла, підодіяльники. Сусідка сказала, що в магазин привезли ліжка, які мало коли з’являлися в продажу, так що придбали ми доволі “культурне” металеве ліжко. Заки тато приїхали, то в нас вже все було готове.

Обручки замовили в Миколи Когута, Василевого товариша по ув’язненню, який жив коло 6-ї шахти (4-й р-н) і колись у лагері робив різні персні (тепер живе в с. Раневичі коло Дрогобича). Він виготовив для нас обручки з нержавіючої сталі. Золотих обручок тоді у Воркуті не було, а якщо б і були, то ми в тому часі на таку розкіш не мали грошей.

Десь за тиждень перед весіллям приїхали тато, чим і вони, і я дуже втішилися. Вони кілька разів отримували про мене вістку, що я загинула. А тут по 12-літній розлуці зустріч, та ще й весілля. Погода якраз в часі татового приїзду випала доволі спокійна, так що перше татове враження було, що у Воркуті краща погода, ніж у Прокоп’євську. Але коли під час татового побуту почалася “пурга” (заметіль), то щойно тоді вони побачили, де краще, у них чи на Заполяр’ї.

Весілля запланували ми на неділю, бо тоді це був один вихідний день у тижні. А всі знайомі працювали. Було воно скромне, гостей десь поза 40 чоловік. З рідні одні тато, а всі інші тільки знайомі наші. Тож на Заполяр’ї. На столі також не розкішно, але вино, горілка та ще й пиво були, так що один з гостей Володимир Могила сказав, що тільки пташиного молока немає.

Почалося все з нашої сповіді. Відтак була св. Літургія, після якої тато зачитали благословення від мами, яка не змогла приїхати, а також від о. Ярослава Муровича, а тоді самі поблагословили нас. Після того відбулося наше вінчання. Св. Літургію і вінчання проводив у нашій квартирі греко-католицький священик — монах о. Білан з Гошівського монастиря, який також відбував ув’язнення і був на той час, як і ми, на поселенні. Господиному в нас на весіллі була моя подруга Надя, яка тепер Свистун і живе в Нестаничах. В їдальні замовили ми один вінегрет, а все інше готували самі. Весілля вів Березюк, не пам’ятаю, як на ім’я, якого я знала ще з Радехова, де за німців він був власником крамниці. Моєю старшою дружкою була

Валя, яка працювала зі мною в майстерні, походженням з Волині, прізвища не пам'ятаю. Дружною у Василя був Іван з Дрогобиччини, який працював з Василем на будівництві, але прізвища його також не пам'ятаю. Танці були під грамофонні плити, а також аматорську гру на мандоліні і гітарі.

Товариство було хороше, інтелігентне, весілля вдалося гарне.

Пізніше чекісти в розмові з одним з наших знайомих запитали його, чи не чув він про "гучну свадьбу Левковичів".

В 28-му номері журналу "Україна" за 1992 р. вміщена одна зі знімок з нашого весілля (стор. 9), на якій ми з батьком та дружка з дружною і господарем.

По сусідству з нами жила Іра Красінська-Федорів з мамою, сином Богданом та чоловіком Теофілем. Іра з мамою були десь з Тернопільщини і пережили велике горе. Втратили батька, а їх трьох, тобто матір, сина і доньку заарештували і разом судили. Синові дали кару смерті і його розстріляли, а Ірі з мамою присудили по 25 літ ув'язнення. У 1956 році по комісії їх звільнили. Коли я виїхала звідтам у грудні 1959 року, вони ще осталися у Воркуті.

Тато ще тиждень побули в нас і поїхали в Прокоп'євськ, а ми з чоловіком осталися на півночі господарювати. Мама, коли їм розказали про весілля, дуже жаліли, що не поїхали, але вони не забарилися і в липні приїхали з татом до нас у гості.

Зустріч з мамою була зі сльозами і радістю. Згадалося все, скільки вона натерпілася через нас, дітей, які оставили їх з маленькою донечкою і пішли в підпілля.

Маму я оставила на вид порівняно молодою, а тут побачила сиву бабцю. Я ж останній раз бачилася з мамою десь після Різдва 1945 року, а це минули страшні 12 років життя, гоніння по своїй землі, відтак Сибір і все інше, при тому увесь час чекали від нас з Генею вістки, і, звичайно, сумної, бо щось радісного не можна було сподіватися, адже кругом ішла боротьба і сіяла смерть. Бідна мама, скільки вона настраждалася, але тепер була задоволена, бо всі її діти живі і здорові.

Мамі Воркута сподобалась, тоді було літо, тільки не могла змиритися з тим, що доводиться вдень лягати спати. Був полярний день, коли сонце світить цілу добу. Жаліли також, що не могли побачити полярного сяйва, про яке тато їм розказували, бо перший побут тата в нас був зимою.

Тато з мамою погостювали в нас близько місяця і поїхали в Прокоп'євськ, а ми тепер, вже Левковичі, осталися на Заполяр'ї господарювати. Нам вдалося купити машинку до шиття, а оскільки ми чекали дитини, а ходити мені на роботу було 6 кілометрів, мені дозволили брати роботу і шити вдома, так що вже не треба було щодень ходити в майстерню. Чоловік пішов працювати на 4-ту шахту, яка була порівняно недалеко від нас (близько 3 км). Правда, я була не дуже вдоволена, бо чомусь шахти боялася, але він там деякий час попрацював на лісокладі, а на зиму таки пішов у шахту підземним електрослюсарем. Взимку там на поверхні не дуже приємно робити, бо і морози, і часті "пурги" (заметілі) дають себе знати.

27 грудня 1957 року в нас народився син, якого рівно через рік після нашого весілля (16.02.1957 р.) ми охрестили і дали йому ім'я Роман. Хресними батьками були Оля Турок, яка працювала зі мною в майстерні, і Богдан Климко зі Станина, мій шкільний товариш з Радехівської школи. Тішилися ми сином, бо ж навіть колись і не сподівалися мати дітей в тих життєвих катаклізмах, які довелося нам пережити. Та радість була недовгою.

У березні, коли Василь після роботи пішов у лагерь на відмітку, його вже додому не пустили. Я переживала, що його так довго немає, передчувала, що щось сталося. Через другого чоловіка, який був з ним на відмітці, Василь переказав, що його посадили і проживання за зоною йому не дозволено. Всю ніч я переживала і плакала, а вранці оставила дитину в сусідів і пішла до начальника управління лагерьів дізнатися, чому мужа посадили і мене оставили без засобів до життя з 2-місячною дитиною на руках. Начальник відповів, що і тебе посадимо в лагерь і будеш працювати, а дитину заберемо і виховаємо краще за тебе. Я тільки відповіла, що не дочекаєте, щоб мою дитину виховували, поки я жива, бо я знаю, як ви виховуєте. Стрічала не одних злочинців з "детдома", а я виховую так, як мене виховували мої батьки. Він зі злістю відповів: "Увідім". Я повернулася і пішла. Більше до них я не заходила.

Рівночасно з Василем забрали в зону ще кілька чоловік, і тимчасово держали їх в ізоляторі коло місцевого лагерь. В лагерьі були побутові, так що їх в лагерь не пускали.

Я добилася одноденного побачення з Василем, взяла дитину, деякі необхідні речі для Василя та дещо з харчів. На другий день після нашого побачення ще при мені їх усіх 4-х задержаних посадили в машину і під конвоем завезли в лагерь політичних на ТЕЦ-2.

При прощанні один з них, Йосип Хімінець, ще сказав до Василя: "Ти щасливий, тебе буде чекати жінка і дитина, а хто мене буде чекати?".

Через ті переживання я втратила молоко, дитина захворіла на диспепсію і я попала з нею в лікарню. Десь через 3 тижні вже мали мене виписувати, аж тут дитина захворіла на вітрянку і нас перевели в інфекційний відділ. Крім вітрянки, дитина ще й запалення легенів дістала. Скільки я пережила. Я вже жити не хотіла, а казала, якщо помре дитина, то і я жити не хочу. Тільки завдяки хорошій лікарці, яка почала вводити плазму, вдалося дитину врятувати.

Лікарі бачили, що до мене ніхто не приходить відвідувати, а тільки приходять надзирателі перевіряти, розпитали про моє становище, а довідавшись про все, то, коли навіть дитина вже була здорова, сказали: побудьте ще в нас, куди ви підете?

Треба додати, що завідувачий лікарнею був десь з наших сторін, здається зі Станіславщини, так що мене, як нікого, протримали щось 4 місяці. Та все одно треба було йти додому, тим більше, що чоловік нічого не знав про нас, крім того, що ми в лікарні. Його товариші з лагерь тепер вільні, — Когут, Табака та Вуїв часто відвідували мене. Вони й передали йому про лікування дитини.

У липні я з дитиною відвідала Василя в лагері, і ми вирішили віддати дитину до батьків, тим більше, що мені треба йти до праці, бо не було з чого жити. В серпні приїхали брат з братовою, щоб взяти дитину до батьків. Перед їхнім від'їздом дали нам всім побачення з чоловіком, щоб він попрощався з дитиною.

Не знаю, як було батькові розставатися з дитиною, але мені це було дуже тяжко. Таку річ може зрозуміти тільки мати, при тому дитина не дуже здорова, а в дорозі треба було бути 6 днів. Я до сьогодні подивляю відвагу братової, яка взялася за такі труднощі, щоб у таких складних умовах перевезти дитину за тисячі кілометрів.

Хоч як було мені тяжко, та все-таки з дитиною треба було розлучатися. Одно щастя, що я мала під боком старшу жінку, Ірини маму, яка мене розважала в скрутну для мене годину. Першу ніч вона спала зі мною. А там помаленьку я успокоїлась і чекала листів з дому та знімки малого.

Оформилась я на роботу і 3 місяці працювала на будівництві коло 6-ї шахти, заробляла непогані гроші, так що було що і дитині вислати, і для своїх потреб, та й ще до чоловіка піти з передачею.

Одного гарного дня заявили мені з адміністрації лагеря, щоб завтра виходити в лагер на роботу, бо мене позбавляють права зазонниць. Але не призналася, що я дитину відправила, то вони дозволили жити на квартирі, але працювати в зоні. А інших дівчат зазонниць, їх було 7 чи 8, відправили в лагер у Кемеровську область. Працювала я в лагерній пекарні. Матеріально було мені тяжко, бо я заробляла лише 30 карбованців на місяць. Лагерникам платили за найменшою тарифною ставкою, до того ж половину заробітку йшло на державу, а з другої половини вчисляли на харчі й одяг. Грошей не вистачало, то доводилося підробляти. Після відроблених годин у лагері я йшла працювати на овочеву базу, там платили мені харчами.

Кожного тижня ходила я на побачення до чоловіка, та передавала йому з пекарні хліб, доки це було можливо, бо з нашої пекарні возили хліб у той лагер, де він був. Листи від батьків отримувала нормально, а також знімки сина. Малий ріс здоровим і поправлявся.

Настав 1959 рік. На той час ми вже сподівалися другої дитини. У ті роки в Радянському Союзі була кожен рік амністія для матерів, які мали дітей до 8-ми років. Її давали тільки матерям з побутовими статтями ув'язнення. Говорили, що амністія завдяки матері Олега Кошового, героя "Молодої гвардії". У 1959 році таку амністію приділили і для політичних статей, під неї попала і я як мати дворічної дитини і другої майбутньої. 12 листопада викликала мене комісія і звільнила як матір двох дітей зі зняттям судимості. Треба було шукати роботу, щоб вижити, бо лагер тепер вже не годував. Роботи я не могла знайти, бо лишалося півтора місяця до декретної відпустки і в такому положенні мене ніде на роботу не приймали. Я вернулася назад до тої комісії і заявила, що нехай мене назад заводять у лагер, бо на роботу в такому стані мене ніхто не бере. Вони дали мені довідку до начальника лагеря, де я працювала, щоб взяв мене як вільнонайману до роботи в лагері й оплатив декретну відпустку. Так я повернулася

на ту саму роботу, де працювала, тільки вже як вільна людина і з повною заробітною платою (ув'язненим платили тільки 50% заробітку).

Наприкінці листопада чоловік дав знати, що їхній лагер повністю відправляють на етап, у тому числі і його. В останніх днях листопада я ще мала з ним коротке побачення, і його відправили в мордовські табори.

Батьківська хата на сибірському засланні

24 грудня я виїхала з Воркути у Прокоп'євськ Кемеровської області до батьків і дитини.

Після мого від'їзду чоловікові друзі Когут і Табака відправили в Прокоп'євськ контейнером мої речі (машину до шиття, ліжко, книжки і посуд). У Прокоп'євську зустріли мене брат Богдан і швагер Жеребецький Петро. Радощам не було меж. Але син мене забув, не признавав. Я з плачем переживала, що син мене не признає, а знає тільки бабцю. Та минув тиждень, а відтак освоївся і вже не хотів від мене відходити.

Наша колишня маленька Ганя на той час вже була мамою двох дітей. Мешкала я з батьками і з братом з сім'єю в невеликій 2-кімнатній квартирі (всього 8 чоловік).

Дещо про брата і братову. Як я вже писала, брата ув'язнили при помочі "Кармелюка" в лютому 1945 року, а звільнили з Кінгирського лагерь в кінці 1954 року, за заліки ("зачоти"), так що він відбув майже 10 років ув'язнення, приїхав до батьків і в лютому 1956 року оженився. Дружина Богдана Марія Велюра з дуже цікавої сім'ї. Жили вони в Стоянові на Радехівщині. У батьків було їх восьмеро, 4 хлопці і 4 дівчини. Найстарший син був уже жонатий. Один з братів був в УПА під псевдом "Смішко". Голова сільради Стоянова Багнюк, місцевий мешканець, комуніст, вивів усіх дітей на подвір'я і на їхніх очах застрілив їхнього батька за те, що син його був в УПА, й не дозволив батька поховати. Тіло батька лежало кілька днів на подвір'ї, а відтак таємно поховали його в stodолі під підлогою, і щойно коли вже вернули зі Сибіру перезахоронили його на Стоянівському цвинтарі. Разом з батьком Багнюк розстріляв і його двоюрідного брата, також на очах його жінки і дітей.

Найстарший син Степан Велюра вернув з фронту і його зі сім'єю не вивозили, але він не хотів матір саму з дрібними дітьми відпускати і поїхав з ними в Сибір, забравши зі собою і свою сім'ю. Жінка його сподівалася ще одної дитини, а переїзд затягнувся дуже довго, жінка в дорозі у вагоні народила дитину. Коли взяти до уваги, що це вагон-телятник (вантажний вагон для перевезення худоби і телят), зима, то можна собі уявити, які труднощі їм довелося пережити.

Мати з дітьми переховувалася деякий час по селах на Волині (це сусідні села коло Стоянова), відтак повернулася в Стоянів і в 1947 році вивезли її з дітьми в Сибір. Це була мати мучениця і страдниця, діти дуже бідненькі, ще малими мусили в Сибірі заробляти на кусок хліба, щоб прожити. Тому Марійка, знаючи біду, так заопікувалася моєю дитиною.

Голова Стоянівської сільради Багнюк, той завзятий яничар, дослухався до того, що його рідний син застрілив його як негідника, а відтак пішов на могилу матері і сам там застрілився. Не міг знести ганьби, нанесеної батьком-негідником.

Коли я прибула в Прокоп'євськ, розглянулася і побачила, що загалом вони хоч в тісноті, але порівняно непогано живуть. Є в них свиня, кури, кусок городу, так що від біди можна жити.

Сестра розказала мені, як було, коли вони приїхали. Місцеві мешканці вийшли зустрічати приїжджих, заздалегідь настроєні чекістами, що це привозять бандитів-бандерівців, у яких руки по лікті в крові і т.п. Вони дуже ворожо дивилися на привезених.

Поселили їх у землянках. Спали на нарах, бо постелі не дали їм зі собою взяти. В землянці було сиро, вночі і щури лазили по головах. Спочатку всі голодували. Їх почали ганяти на роботу в шахту. В нас тільки один тато був трудоспівним. Мама була хвора на серце, до того ще в Нестаничах, як чекісти ганяли за ними, мама впала і зламала руку. Люди голодували, переважно діти. Батьки висилали дітей у їдальню, щоб попросити недоїдків поїсти. Один раз і сестра пішла в їдальню, але прийшла голодна і з плачем, сказала, краще умру, а недоїдків просити не піду.

Відтак сестра дописала собі два роки (в її віці на роботу не приймали) і в той спосіб влаштувалася на роботу в шахтній ламповій. А з часом виділили їм квартиру в баракі, пізніше завели присадибне господарство. Це було в Прокоп'євську, Ясна Поляна, вул. Коксова, 3. Дехто з вивезених вмирав з голоду. З Нестанич голодною смертю померли дві сім'ї — Бербеки і Пруса. А тепер, продовжує сестра, нам вже непогано. Місцеві люди, побачивши в нас добрих і господарних людей, почали нас поважати, розказали, як чекісти настроїли їх проти нас. Та тепер, продовжує сестра, ми хочемо вертатися в Україну, додому. Після 1958 року офіційно був дозвіл вертатися, хоч неофіційно ставили цілий ряд перепон.

7 лютого 1960 року ми дочекалися доні — Дарусі. Хрестив її греко-католицький священник-монах, який також там був на висилці. Хресною мамою була сестра "Легенди" Марійка (в підпіллі "Оксана"), а батьком — мій брат Богдан. Хрестини були доволі скромні, до 20 осіб, і то все стараннями брата, бо я тоді на таке не могла спромогтися.

Вісім місяців після народження Дарусі я підробляла вдома шиттям, адже мала свою машинку, але цього мені не вистачало, хоч чоловік деякі гроші висилав мені з лагера. Я порадила з батьками, а також братом і сестрою, і сестра погодилася допомагати мамі в догляді дітей, я влаштувалася на роботу в трамвайному парку кондуктором.

У Радянському Союзі в 1958 році був введений новий карний кодекс, у зв'язку з яким максимальний строк ув'язнення вже був не 25 літ, а 15, а людям, засудженим на 25 літ переглядав справи воєнний трибунал і знижував до 15-ти літ ув'язнення. Так і моєму чоловікові в 1960 році знизили строк до 15 літ, значить, в кінці 1961 року він мав вийти на волю. Скільки було радості! Тишилися і батьки, і діти, що невдовзі заживемо нормальним

життям, як усі люди, а син щодня допитувався, коли ж той тато прийде? Так минули зима і літо. Купили дещо для чоловіка вбратися і взутися, а одного гарного дня восени 1961 року приходить лист від чоловіка, що йому назад завернули 25 літ ув'язнення, бо він відмовився написати розкаяння, яке чекісти вимагали від нього.

Всі ми сприйняли цю вістку з великим горем, хоч ніхто з нас не сподівався “гуманності” в советській державі. Таж у цій державі ще не таке було.

Я мусила взяти себе в руки, бо на моїй опіці двоє дітей, тим більше, що родичі, а також швагер з родиною хотіли їхати в Україну, бо в той час вже їм було дозволено повертати в свої сторони.

Я вирішила збирати гроші і поїхати з дітьми до чоловіка на побачення. Йому раз на рік дозволялося побачення з сім'єю. У той час чекісти з Прокоп'євська викликали мене, а відтак ще й тата і сестру. Все зводилося до того, щоб ми вмовили чоловіка написати розкаяння. Тоді обіцяють його звільнити. Дали мені брошурку, підписану Куком (полковник “Коваль”), до керівних членів ОУН на еміграції, щоб її чоловікові відвезти. Моя відповідь була одна: він людина доросла і знає як чинити. З дітьми я дам собі раду, не переживайте.

Влітку 1962 року я взяла відпустку і поїхала з сином до чоловіка на побачення. Їхали ми 6 днів. Було літо, поїзди переповнені, зі Сибіру всі їхали на територію Європи відпочивати.

Як тільки в'їхала я в Потьму і пересіла на окрему залізничну вітку, то побачила лагер на лагері. З трудом добралася до призначеного мені лагера, а там, як на замовлення викликає мене “землячок” Литвин — кагебіст при тому лагері, в якому був чоловік, і також починає мене “обробляти”, щоб я вмовила чоловіка на розкаяння, то вони зможуть достроково його звільнити. Я відповіла, що я приїхала з дитиною на побачення, а не вмовляти його. Ви маєте його тут і вмовляйте. Я три дні пробула в черзі на побачення, відтак три дні на побаченні. Чоловік дуже втішився, бо бачив сина ще 8-місячним, а тепер то вже кавалер хоть куда, йому вже був 5-й рік.

Брошулка, привезена мною й підписана Куком для чоловіка не була чимсь новим, бо в їхній лагерній бібліотеці вона вже була. Після зустрічі з чоловіком я упевнилася, що він на ніякі розкаяння не погодиться. Це означало, що він відбуде повний реченець заслання до грудня 1971 року. Раніше про звільнення нема чого надіятися, хоч я і не надіялася, бо я на його місці так само вчинила би.

При побаченні з чоловіком, коли ми обговорювали наше становище, він висловив думку, щоб я по можливості старалася на виїзд в Україну. Він хотів, щоб діти йшли в школу вже в Україні. Я планувала їхати щойно після виїзду батьків, щоб там мати де “приземлитися”.

Коли я вернулася в Прокоп'євськ, швагер Жеребецький з батьками і своєю сім'єю вже виїхали в Україну. Це було у вересні 1962 року. Швагер з батьками виселений у Сибір в 1947 році зі села Розджалів на Радехівщині за те, що батька брат був у рядах УПА.

При приїзді з побачення син розповів сестричці Дарусі, як він бачив татка, а Даруся в плач: “Я також хочу тата бачити”. Вона щойно почала

говорити, так що їй чітко не могла сказати. Я їй потішила, що на другий рік поїдемо з нею до тата.

Після виїзду швагра зі сім'єю мені трохи усміхнулася доля, бо мені осталася їхня квартира і я перебралася туди. Діти тішилися, бо там була доволі велика кухня і було куди побігати. Зате мамі стало тяжче, бо мусили пильнувати і моїх дітей, і братових. По приїзді в Україну Жеребецьких (швагер з сім'єю), батьки пішли до найстаршої дочки (сестра швагра), яка в часі вивезення в Сибір вже була заміжня і на іншому господарстві, так що її не вивезли, а швагер з сестрою, протинявшись рік по людях, все-таки зумів влаштуватися на роботу на 2-й Великомоствіській шахті, а відтак з труднощами дістав квартиру в Червонограді, де живе до сьогодні.

Я на новій квартирі після виїзду сестри розгосподарювалася на всі руки. Правда, діти тужили за Геником (Євгеном) та Володею Жеребецькими, які поїхали в Україну. Придбала я город, завела курей, і хоч заробляла небагато, десь 40–42 рублі в місяць, але мала свою картоплю, курей, ще й брат трохи зі мною ділився і від чоловіка деякі гроші отримувала, так що зводила кінці з кінцями. Звичайно, жили ми дуже скромно. Я не могла дітям купити ровера чи того ж морозива або цукерків, як інші своїм дітям, навіть саночок не могла постаратися, бо доводилося гроші відкладати на поїздки на побачення до мужа.

У 1963 році поїхала з донею Дарусею на побачення. Їй уже 3 роки, а тато її ще не бачив. Я сподівалася, що буде тяжко, бо думала, що доведеться не тільки носити передачу для чоловіка, а й донечку на руки взяти, бо там більше кілометра йти від поїзда до лагера. Однак дитина розуміла ситуацію і не тільки що не хотіла йти на руки, а ще й мені помагала по своїй силі дещо нести. Коли я спитала, чи їй ніжки не болять, вона відповіла, що болять. То я тебе візьму на руки. Ні, мамо, відповіла вона. Тобі тяжко. Я сама піду.

В лагері стрінув нас, як і попередньо, чекіст зі своїми претензіями, але цим разом вже не Литвин, а Круть. Навіть придобрився, не 3 дні побачення, а 4, щоб тільки намовити чоловіка на розкаяння. Звичайно, чоловік розізлився, що я погодилася на 4-й день, але знав, що я не просила, вони самі дали. Він зустрів нас в кімнаті побачень, зі сльозами на очах. Таке тоді було життя, що без сліз не обходилося.

Даруся відразу звикла до батька, я цілий час дітям про батька розказувала, тільки питала, чому в нього нема волосся. Чоловік був пострижений по-тюремному, "під Котовського". Тоді ж прибула на побачення і одна грузинка з такою ж маленькою дівчинкою, так що Дарусі було з ким бавитися. Після побачення Круть зустрів мене і питає, як справи, чи вдалося вмовити чоловіка. Я відповіла, ви ж знаєте його характер, то навіщо ще морочите голову і мені і йому.

Мама моя останнім часом ніяк не могла змиритися з тим, що люди їдуть в Україну, а вони мусять коротати своє життя на чужині, в Сибіру. Все просила брата, завези мене в Україну, хочу померти на своїй землі. Тим більше, що там осталася ще одна її дочка, якої мама вже 20 літ не бачила.

Улітку 1964 року вони, тобто батьки та брат зі сім'єю, від'їжджають в Україну, в Червоноград, колишній Кристинопіль. Я осталася саме з двома діточками. Довелося дітей віддати в садочок на цілодобовий догляд, бо я працювала на зміні. Діти з незвички плакали, що хочуть додому, і коли я приходила їх відвідати, то вони намагалися мене не відпустити, а хотіли йти зі мною додому. Мені серце розривалося, але іншого виходу не було, і вони оставалися в садочку. Деколи приводили зі садочка (на неділю я брала дітей додому), коли я була на роботі, помагала мені сім'я Мищуків, які жили недалеко від мене, які відсиділи в ув'язненні по 10 років і приїхали до батьків на висилку, бо вони мали ще по 5 років висилки. Вона (Настуня) з Яструбич на Радехівщині, він (Остап) з Перетоків на Сокальщині. Дуже хороші й інтелігентні люди.

Взимку я захворіла на запалення легенів, але не могла в лікарню лягати, бо не було на кого дітей оставити, тільки по лікарняному вдома лікувалася, та й то мусила під розписку скоріше йти на роботу, бо не було з чого вижити. Щоб вижити, треба було татову пенсію, яка ще не була переведена, оплатити за садочок дітям. Продала братів електролічильник і свої 11 рублів, що за лікарняне виплатили, і так дотягнула до зароблених грошей, а щоб належно підлікуватися, то не було мови. Але я хоч не переживала, бо знала, що в садочку діти не голодні.

В той час, коли я захворіла, отримала від чоловіка листа, що його забрали з лагера і відвезли у Львів у тюрму на Лонцького, бо їм треба було за всяку ціну добитися від нього розкаяння. Я дала до батьків телеграму і написала листа, щоб його у Львові на Лонцького відвідали.

З листа від тата я довідалася, що вони з Генею були два рази на побаченні з моїм чоловіком, розказували, що чекісти возили його по Львову, показували свої досягнення, як Львів розбудувався, возили на "Холм Слави", до пам'ятника І. Франка коло університету, а це було в день перед офіційним відкриттям пам'ятника, так що чоловік бачив той пам'ятник ще до офіційного відкриття, а також в ресторан. Для такої поїздки переодягли його у вишиту сорочку і пристойне цивільне убрання. Але закінчували тато листа: "Здається мені, що чекісти від нього розкаяння не доб'ються".

Тут треба додати, що чоловік на побаченні в присутності чекіста Марусенка поставив татові запитання, чи прописали їх в Україні. Тато не хотіли при чекістові сказати, але він наполіг, і тато сказали, що ніхто з них, тобто тато з мамою і Богдан з жінкою не прописані. Тоді чоловік чекістові говорить: "А я що казав?" Виявляється, день перед тим чекіст нахвалявся, що вони виправляють свої помилки, що дозволили людям повертати з Сибіру в Україну і т. п., на що чоловік відповів йому, що одні дозволяють з Сибіру виїжджати, а другі в Україні кажуть — до 24-х годин вибирайся туди, звідки приїхав. Марусенкові зробилося неприємно, і він тут же, при чоловікові дав татові записку, куди в Сокалі їм звернутися з паспортами батьків і брата з жінкою для прописки. Тоді Червоноград був містом, підпорядкованим Сокальському райцентрові. Пізніше чоловік писав мені жартом, що він їздив в Україну тата прописувати.

При побаченні у Львові чоловік дав татові адресу свого дворідного брата Івана Кузія в Савчині, а звідтам (вже з Червонограда) його син, також Іван, написав мені, щоб я приїжджала в Україну, з роботою уладять, а з часом і з квартирою вдасться щось зробити.

На основі нашого рішення з чоловіком, щоб перебраться в Україну заки діти підуть до школи, я вирішила в 1965 році поспробувати щастя, тим більше, що восени Ромкові треба було йти до школи. В часі відпустки я поїхала з дітьми до чоловіка на побачення, і звідтам попрямувала в Україну. “Приземлитися” я вже мала де, бо сестра мала квартиру.

В Україні всі мене стрінули дуже радо, і моя рідня, і чоловікова, та за всяку ціну вговорювали вже не повертатися в Сибір, а вони допоможуть тут дочекатися повернення чоловіка. Оселилася я поки що у сестри Гані Жеребецької в Червонограді. З чоловікової рідні приїхав з Тернопільщини чоловік двоюрідної Василювої сестри Бумбар Михайло і забрав мене з дітьми туди, бо там їх багато було з Василювої рідні, яких ще в 1946 році перевезли із Закерзонської України і поселили в Золотниках та доколичних селах. Тут треба додати, що Василь походженням з Закерзонської України — Любачівщина. Там були дві рідні сестри Василювої мами, одна сестра Василювого батька та рідний брат Василювого діда, якому на той час було вже 101 рік. Всі вони були зі своїми сім'ями. Вони ж від 1946 року про долю Василя нічого не знали, вважали його давно загиблим. Я їх усіх відвідала. 101-літній брат Василювого діда, побачивши мене питався, чи то жінка і діти того сирітки Романця (Романцю — це вуличне прізвисько чоловіка, сиротою без батьків він остався в 4 роки, а без бабуні в 7 років, і з того часу виховувався в хресного батька, брата своєї матері Костянтина Білого в с. Жукові Любачівського повіту. Тепер Закерзонська Україна).

У вересні 1965 року треба було оформити Ромка в школу, а оскільки нас було в квартирі 9 осіб, бо в Жеребецьких ще народилася дочка Оксана, довелося Ромка віддати в село Станин до вуйка Табаки, де він закінчив перший клас.

Приїхавши з Тернопільщини, я поїхала в Нестаничі після 20-ти років. Я ж там останній раз була в 1945 році. Церква в нас була закрита, а правила Богослужіння самі люди в бабінці (бабінець — прибудова при церкві). Я розплакалася, бо вже ніколи не надіялася, що зможу там помолитися. Після Богослужіння на цвинтарі в церкві мене все село обступило. Одних я впізнавала, а інших зовсім не знала, навіть тих, які вже у 1935 році народилися. Косіковський Петро, який колись разом зі мною працював в організації, привітався, обнявши мене, обкрутив тричі навколо себе на очах у всіх з окликом: “Большевики думали, що ми пропадемо, а ми живі, живі і будемо жити і ще дочекаємося кращих часів”. На жаль, проголошення незалежності України він вже не дочекався, помер в кінці 80-х років.

Насамперед я відвідала о. Муровича. Він вже був старенький, жив з двома сестрами і виконував підпільно обов'язки священика в Нестаничах. Дуже втішився, що я пережила всі ці трагічні роки і сьогодні змогла прийти і його відвідати, при тому з честю пройшла всі поневіряння большевиць-

ких зайд і можу сміливо дивитися людям в очі, не осоромила честі села Нестаничі.

Пізніше я відвідала ще раз о. Муровича в 1972 році разом з чоловіком, відтак у 1973 році кілька разів у лікарні у Великих Мостах і 28.3.74 р. була на його похороні.

Була я і на цвинтарі, де поховані наші хлопці, які впали в боротьбі за незалежність України. Мусила остатись і на другий день, бо не могла відвідати всіх. Всюди радість, сльози, спомини.

Подруга моїх дівочих літ колишня Катерина Козак, тепер Лиско, тоді коли інші, навіть дехто з рідні, боялися доглядати могили повстанців, увесь час за ними доглядала, і так дотепер доглядає.

Іван Кузій дотримав слова. Як тільки я повідвідувала всю свою і чоловікову рідню, він влаштував мене на курси шахтних лебідниць у Соснівці. Після закінчення курсів я проходила практику на 2-й Великомоствській шахті і там запропонували мені влаштуватися на роботу. Але вся біда була в тому, що мене не прописували і я ще 5 місяців сиділа без роботи. Чоловікові про це я не писала, бо не хотіла його тривожити, але врешті-решт довелося написати про це. Він звернувся в обласне КГБ, що де ця правда, про яку йому говорили, коли він був у Львові, що дозволяють людям повертати із заслання, дають роботу, а там жінка з 2-ма дітьми, її не прописують і тим самим не дають працювати, бо ж непрописаних на роботу не приймають. Зі Львова подали вказівку мене тут відшукати і прописати, але коли мене відшукали, то я вже “наліво” прописалася і пару днів працювала.

Через “нагоняй” від Львівського КГБ тут почали вирішувати й моє квартирне питання, тим більше, що вони придиралися за мою “ліву” прописку, бо я не знала про це, що я була прописана в квартирі колишнього КГБіста у власному домі, а тепер пенсіонера, і паспортистці загрожувало покарання, і довелося її виручати.

По довгих і складних перепалках, та ще й завдяки доброму чоловікові Тибенкові, який тоді був головою міської ради Червонограда, я в 1967 році отримала однокімнатну квартиру. Тут слід додати, що як тільки я стала до роботи, відразу записалася в чергу на шахті №2 Великомоствська на одержання квартири.

У лютому 1967 року отримала я листа від чоловіка з Києва, що його привезли туди з Мордовії. Він подав кодову адресу, а це була фактично адреса республіканської тюрми КГБ в Києві на Короленка, 33. В той сам час я отримала повідомлення, що приділили мені однокімнатну квартиру. Я ще зайшла подивитися на квартиру, бо вже мала білет на поїзд до Києва, бо хотіла розказати чоловікові і про квартиру.

У Києві ніхто не знав вказаної мною адреси, щойно міліціонер сказав мені, чим добиратися до пам'ятника Богдану Хмельницькому, а там питати. Номера дому не було, а по коду ніхто з людей цього не знав. Та випадково я побачила, з якого приміщення виходять у військовій формі, зайшла туди і якраз попала там, де мені треба. Викликали слідчого, але не того, який вів справу чоловіка, і він сказав зачекати до наступного дня, а там

дадуть побачення. А оскільки я не мала де заночувати, направили мене з карточкою від КГБ в готель "Україна". Дозволили мені передачу подати, то я дещо купила і ще того самого дня передала чоловікові.

Я прийшла на другий день на призначену годину. Тюрма була якраз навпроти дому, в якому я вчора була. Дали нам побачення з чоловіком, вже не пам'ятаю, на годину чи на дві, таки в кабінеті слідчого. Заки його привели, слідчий далі взявся за те саме, що й інші чекісти, що побачення дається тільки на півгодини, але для вас даємо більше, щоб вмовити чоловіка на це розкаяння, що в печінках вже було і в мене, і в нього.

Чоловік прийшов дуже зденерований, так що навіть спочатку довелося його заспокоювати. На запитання, чому він так нервується, він відповів, що замість я міг би сидіти в лагері і хоч якусь копійку дітям вислати, то мене тягають по тюрмах, ще й тебе непокоять, хоч прекрасно знають, що з цього нічого не вийде. Мені лишилося 4 роки сидіти і я на ніяку підлість не піду.

Я заспокоювала його, що нехай не нервується, я отримала вже квартиру і працюю, діти вчаться, а родина помагає нам. Одно, що не вистачає мені господаря в хаті і батька дітям. Але 4 роки то вже не так довго і як небудь подождемо. Побачення скоро закінчилося і чоловіка забрали, так що при прощанні я й поплакати не могла, бо не хотіла його розстроювати.

По його відході я дала сльозам волю. Чекіст хотів мене відпровадити до готелю, але я так розійшлася, що не хотіла й десять кроків з ним зробити і вирішила сьогодні їхати. Поїзд відходив в 24.00. Та наостанку я все чекістові виклала, що було на душі. Запитала, за кого він нас має, невже думає, що ми наплюємо на все, що було найдорожче в житті, і підемо на їхні приманки. По-перше, по міжнародному праву ви не мали права чоловіка судити, по-друге, у 1960 році при перегляді справи ви і чоловікові, і вищому власовському офіцерові зняли до 15-ти літ. Власовський офіцер був начальником штабу дивізії чи корпусу, складав військову присягу в радянській армії, кінчав радянське воєнне училище, відтак академію, воював з німцями проти вас і ви його по 15-ти роках звільнили, а чоловікові завернули 25 літ тому, що він не розкався. Лишіть нас у спокої. Дайте йому спокійно відсидіти тих 25 років, а мені діждатися його. Чекіст сказав, що треба піти в готель і виписатися, однак я відповіла, що документи я забрала, а він, як хоче, нехай іде і виписує, повернулась і пішла. того ж вечора від'їхала.

Я ще ніколи не вертала з побачення такою пригнобленою і роздратованою. Я переживала, що вони можуть чоловікові з помсти щось підстроїти і не дати дожити до звільнення.

По таких розмові КГБ мене більше не чіпало. Після отримання в Україні квартири, та ще й забезпеченої праці, я стала почуватися трохи краще. Діти вже підросли і ходили в 10-ту школу в Червонограді, яка була поряд з нашою квартирою.

У наших розмовах на побаченні з чоловіком ми дійшли висновку, що при нашій біографії дітям репресованих буде недоступний якийсь престижний інститут чи тим більше університет, а хотілося дати їм вищу освіту.

Зважаючи на те, що в них були добрі музичні здібності і музичний слух, ми вирішили паралельно з середньою загальноосвітньою школою послати їх у музичну школу, тим більше, що Червоноградська музична школа мала добру репутацию. У 1967 році син Роман вступив в музичну школу по класу скрипки до доброго педагога Богдана Антоновича Баковського, а через два роки донька Даруся в тій же музичній школі вступила на бандуру до викладачки Тетяни Іванівни Яцинич. Паралельно обом вивчили гру на піаніно.

Тут слід додати, що в міжчасі довідався про мої життєві труднощі, а також про ув'язнення чоловіка Стефан Гула, троюрідний брат чоловіка. Насправді це був Іван Філь з Жукова, присілок Кособуди, учасник УПА на Любачівщині, в курені "Залізняка", а в 1947 році він зумів перебратися на захід, і на той час уже був у Філадельфії. Не знаю, з якої причини він перемінив ім'я та прізвище, мабуть, з конспіративних міркувань, бо рідня його (брати і сестри) переселені на територію Радянської України. Він вирішив матеріально мені допомогти й почав висилати посилки. Це якраз було своєчасно, бо мені треба було забезпечити дітей музичними інструментами — скрипкою, бандурою, піаніно. Все це я, завдяки Степанові, дітям я купила.

Спочатку давалося нам це дуже тяжко, особливо Дарусі. Музична школа була в старому місті, а це понад 2 кілометри від нас, автобуси тоді не ходили, а маленькій Дарусі на таку віддаль занести бандуру (8 кг) було затижко, тож доводилося її водити туди й носити інструмент.

Я нині пишу і думаю, як я це все витримала. Були дні, що я по дві-три години всього спала. Треба було і на роботу ходити, і шкільні уроки їхні перевірити, і подбати про все до музичної школи. Кругом сама. Батьки були задалеко, щоб чимсь допомогти, та й уже старики. Так мені було тяжко, що коли я поїхала до чоловіка на побачення, то казала, що охоче помінялася б з ним ролями, тобто я остаюсь в лагері, а він на моєму місці. Але я була задоволена, що діти добре вчилися і в загальній, і в музичній школі.

З України мені їздити на побачення до чоловіка було далеко ближче, та й матеріально я вже була більш забезпечена. На побачення до нього я завжди їздила з дітьми. Останній раз на побаченні у 1970 р. я звідтам (з Мордовії) вирішила поїхати просто в Скадовськ (Херсонська обл.), відвідати мою подругу Катерину Володимирову, з якою була у Воркуті на "Кіпрічному", і заодно на всякий випадок довідалася, чи не можна буде чоловікові після звільнення там "приземлитися", бо власть імущі керівним особам з підпілля не дозволяла на західних землях України селитися. А ще я хотіла дітям показати море.

Подорож до чоловіка вийшла доволі вдалою, бо КГБ після жорсткої розмови в Києві 1967 р. мене більше не тривожило, та й подорож у Скадовськ вийшла також хорошою і цікавою. Катруся дуже втішилася, що я приїхала, ми там і покупалися в морі, і позагоряли, словом, добре відпочили і з Катрусею наговорилися.

Катруся відсиділа в ув'язненні 10 років і в 1955 році звільнилась. Там, у Воркуті, попрацювала ще деякий час, а відтак приїхала в Скадовськ, на свою батьківщину. Коли я там була, вона з сином Володимиром жила в не-

величкому власному домі в центрі міста. Від хати до моря було всього 500 метрів. Працювала вона і тут закрійником в якомусь ательє. Сама вона хороша і серйозна людина, майстер на всі руки.

У 1971 році ми вже до чоловіка не їздили, а чекали, що він у грудні приїде до нас. Це були чи не найтяжчі місяці чекання, бо я не дуже довіряла властї імущим, я думала, що вони ще якогось коника викинуть або вишлють на Східну Україну, і мені доведеться за ним їхати й наново все починати. А так хотілося вже спокою, тим більше, що робота була хороша і коло родини.

Врешті настав грудень 1971 року. 17-го чоловік звільнився, так що ми чекали його коло 20-го. А діти тільки прокинуться і питають, де ж той тато? Я вже думала, що не приїде. Дітям нічого не говорила, а сама чекала телеграми зі Східної України, але 27-го він приїхав, коло 7-ї години ранку. Скільки було радості, сліз, обіймів, поцілунків. Діти не відходили, в школу не хотіли йти. Чотирнадцять довгих років я чекала того дня. Дітей до школи ми все-таки примусили піти. Батько вже вільний і буде, коли вони прийдуть зі школи. Не менше радості було, коли довідалися старенькі батьки про приїзд Василя. Мама сказала — я вже можу спокійно вмирати, раз зять вернувся до дітей і дочки.

У день приходу чоловіка, а також у день народження сина (він народився 27 грудня) зібралася вся родина й сусіди. Тут ми довідалися, чому Василь прийшов до нас із запізненням. Йому не дозволяли їхати на Західну Україну, а оскільки він юридично громадянин Польщі (він до ув'язнення іншого громадянства не мав), а властї імущі записали “без громадянства”, він, їдучи з Мордовії, в Москві заїхав у польське посольство відносно встановлення громадянства. Ті його направили в польське консульство в Москві, а консульство з Москви направило в Київське польське консульство, яке діяло на території України. В Києві взяли в нього потрібні дані для встановлення громадянства — копію вироку і все інше, й видали довірку для місцевих представників влади, щоб поки що прописати його в Червонограді, де проживає його сім'я. Через те він і затримався, та не даремно, бо завдяки консульській довідці його без перешкод прописали в Червонограді. Словом, хоч у цьому він КГБ перехитрив.

Чоловік рвався до роботи, бо не хотів сидіти на наших харчах, він все-таки голова сім'ї, але ми вмовили його деякий час відпочити і поправитися після тюремних харчів і за той час відвідати рідних. Я ж усіх їх вже знала і відвідувала.

Через кілька днів Василь пішов у міліцію відмітити своє прибуття, і завдяки консульській довідці вони не висунули жодних претензій до його перебування тут, оформили відповідні документи і з часом видали замість паспорта “вид на жительство” для людей без громадянства. Радянський паспорт брати він відмовився.

Батькової сестри тітки Цибульської і дідового брата 101-літнього Василя Левковича він вже не застав у живих. Їх перед звільненням Василя поховали.

Відвідини рідних, відпочинок і пошук роботи тривав три місяці. Наприкінці березня він знайшов відповідну для себе роботу за спеціальністю ще з Воркути — підземним електрослюсарем на шахті №7 Великокомістівська. В квітні пішов працювати. Не обійшлося і без “ангела хоронителя” з боку КГБ. Але одні “охороняли”, а інші попереджували, гляди, нічого зайвого не говори, бо за тобою слідкують, й показували тих, які наглядають. Вони ж фактично були невидимі для постороннього ока.

Ще до приїзду чоловіка я подала заяву на розширення житлової площі, бо моя квартира була замала для 4-х чоловік, тим більше коли ходили на зміни, а діти мусили займатися музикою. Вони ж вчилися в музичній школі.

По закінченні музичної школи син пробував вступити в музичне училище у Львові і були всі види на те, що вступить, але одне те, що він народився у Воркуті послужило причиною, що його туди не прийняли, і він пішов закінчувати середню школу в Червонограді. Словом, і тут не обійшлося без “ангела хоронителя”.

З розширенням квартири також відтягали, як тільки могли. Дійшло до того, що я була 2 роки першою на отримання квартири, а при розподілі квартир голова шахтного комітету Бігун сказав, що мені квартири не виділено, бо мій чоловік подав заяву на виїзд у Західну Німеччину. А для вас 3-х цієї площа вистачає. “Он воно що, — відповіла я, — а я думаю чому ви вже два роки тягнете з квартирою. Проте знайте, що він українець і його місце в Україні, а не в Німеччині, і все одно я квартири доб’юся!” Пізніше я пішла до парторга Малого, бо знала, що то його робота. На запит, хто сказав, що чоловік їде в Західну Німеччину, він відповів, що не пам’ятає, але йому так сказали. Я відповіла, — як вам не встидно вірити пліткам. Ви ж старий комуніст, замість викликати мене і запитати, я ж кожного дня на роботі, ви плітками займаєтеся. Але знайте, квартири ми доб’ємося без вашої помочі.

На основі того беззаконня і брехні чоловік як колишній політ’язень звертається до “новоспеченого” першого секретаря обкому Добрика, а Добрик тоді був у Львові новоприбулим і хотів себе показати справедливим, направив скаргу червоноградським представникам влади з резолюцією, щоб скаргу негайно задовольнити. Нам тимчасово виділили двокімнатну квартиру на 28 кв. м, а коли незабаром вийшов закон про забезпечення житловою площею не 5, а 8 кв. м на особу, то обіцяли при найближчій нагоді дати нам більшу, тим більше, що були підрослі хлопець і дівчина. У 1976 році виділили нам у новозбудованому будинку 3-кімнатну квартиру 35 кв. м. І так махінації шахтної адміністрації довели до того, що замість 2-кімнатної квартири, якої я тоді добивалася, отримала 3-кімнатну, в якій живу і тепер.

У 1975 році Даруся після закінчення музичної школи і 8-ми класів середньої школи, знаючи вже з досвіду Ромка, що у Львівському музичному училищі їй не “світить”, бо вона також народжена на висилці, в Прокоп’євську Кемеровської області, вступала в музучилище в Вінниці. Там не так звертали увагу на ці речі, та й “ангели хоронителі” з КГБ туди не досягали, і їй без ускладнень вдалось поступити.

У тому ж 1975 році Ромко після закінчення 10 класу, маючи за собою і музичну школу по класу скрипки, хоч з деякими труднощами, але вступив у Рівненський філіал Київського інституту культури ім. Корнійчука. Через два роки цей філіал став самостійним інститутом.

У грудні 1976 року помирає моя мама. Мама, яка стільки настраждалася через те, що ми троє її дітей, на поклик нації включилися в ряди боротьби за незалежність України. Мама ніколи нам не докоряла, що через нас усе втратила, а щаслива була, що ми всі чесно пережили ті труднощі, вже маємо свої сім'ї, й тішилась онуками.

Прожила мама 84 роки, з них 17 на Сибіру. Для мене то був великий удар. Я дуже любила і поважала своїх батьків, при життю завжди їх відвідувала, а мама щодень виглядала мене, як колись за стодолюю кожної суботи, коли я вертала з підпільних мандрівок. Поховали ми маму на цвинтарі в Нестаничах у день св. Катерини (7 грудня), тобто святої, якої ім'я мама носила.

Ромкові не пощастило. На першому курсі інституту мав він дві операції, — на апендицит і гланди, та ще до того дістав запалення легенів, так що довелося взяти академвідпустку й послати його на курорт, щоб підлікувався. Через рік він пішов далі вчитися. На останньому курсі його попросили працювати в Дубно викладачем музики в класі скрипки в культосвітньому училищі, що й послужило до того, що після закінчення інституту його направили до праці теж у Дубненське училище, де він працює до сьогодні.

Після закінчення 3-го курсу Роман оженився зі студенткою того ж інституту, жителькою Червонограда, яка в тому часі закінчила 1-й курс.

У 1980 році я пішла на пенсію через мої літа, тим більше, що народився внук Денис і його треба було доглядати, бо Наталці (невістці) треба було закінчувати інститут. Наталка була хорошою господинею, роботящою, доброю дружиною і матір'ю. Після закінчення інституту направили її до праці в Дубненське культосвітнє училище, там де працював Ромко. У них народилася ще дочка Оля. Працюючи, Наталка, вже мати 2-х дітей, заочно закінчила курс англійської мови при Київському університеті, курс крою і шиття та машинопису. Словом, вона в нас майстер на всі руки, при тому дружно живуть і в християнському дусі виховують дітей.

Даруся після закінчення 1-го курсу Вінницького училища перевелася в Житомирське музичне училище. Туди перейшла її викладач по класу бандури О. Кашперко і забрала її зі собою як одну з кращих учениць. Даруся училище там закінчила.

Був у Дарусі і такий епізод в училищі. Один з учнів, а йому "підспівували" й інші, назвав її "бандерівкою" (вона одна там була з Західної України). Даруся, знаючи від батьків, що в Житомирщині також діяли частини УПА, які вели боротьбу за незалежність України, на уроці історії ставить учительці запитання, чи були на території Житомирщини частини УПА. Викладач підтвердила, що були. Даруся повертається до класу і говорить — ви такі ж "бандерівці", як і я. З того часу вже її не дражили "бандерівкою". Були там і хороші хлопці. Один з них, походженням з Бердичева, Компонієць А., син лікаря, попросив, щоб Даруся йому записала від батьків слова

і музику гімну “Ще не вмерла Україна” (це був 1977 рік). Вона записала з наших наспівувань слова і мелодію. А він, прочитавши, сказав: “Я тут не бачу нічого антирадянського і не розумію, чому за це давали по 25 років ув’язнення”. Я знала того хлопця, бо я багато разів заїжджала до Дарусі. Цікаво, де він сьогодні. Думаю, що він надалі остався хорошою людиною.

Після випускних екзаменів двох з цієї групи, тобто Дарусю і А. Олійника, комісія направила в Київську консерваторію, однак Даруся, знаючи, що вона донька репресованих, побоялася вступати туди, а пішла працювати в музичну школу в місто Коростишів на Житомирщині. Це була одна з найкращих шкіл в області.

Все-таки Даруся зрозуміла, що їй замало тільки училища, та й ми з чоловіком наполягали, щоб вона закінчила вищу освіту, і вона через рік вступила в той же Рівненський інститут культури, що й Ромко. Наука йшла їй успішно. Її викладач З. А. Сингаєвська організувала тріо бандуристок зі студенток О. Мишталь, І. Дейко та Д. Левкович, які багато виступали в Рівному, Одесі та інших містах, а також у Москві на виставці ВДНХ.

Починаючи з 2-го курсу Даруся працювала на студентських правах в ансамблі пісні і танцю при Рівненському льонокомбінаті. Вона ж дівчина і нашої допомоги їй було замало, щоб належно одягатися, хоч і отримувала постійно стипендію. Доводилося й мені підробляти у вільний час на вибірці вугілля, продавати його і обом дітям передавати гроші на їхні потреби. Діти не вимагали від нас грошей, бо знали наші достатки, але ми самі хотіли, щоб вони не відставали від інших, і давали їм що могли.

Після закінчення інституту Даруся отримала призначення до праці в Рівному.

У 1987 році вийшла вона заміж за Саламіна Маркіяна, хлопця з хорошої родини, який закінчив фізмат Дрогобицького педінституту, живе і працює у Львові. Ми хотіли, щоб Даруся осталася при нас, однак зять не погодився, бо, мовляв, він Львова на Червоноград не заміняє. Може, він і мав рацію, бо ж у Львові легше дати дітям відповідну освіту і все інше. Та й Львів — це Львів.

Нині вони мають свою квартиру. Даруся працює у музичній школі у Львові за своєю спеціальністю, дуже задоволена своєю роботою, бо музика — це її покликання. Мають двох синів — Захара і Данила. Внуки деякий час виховувалися і в нас, дуже люблять бабусю і дідусика, а ми задоволені, що дочекалися їх, можемо хоч у дечому допомогти у їхньому вихованні.

В незалежній Україні

Хочу трохи розповісти про мої вимушені обставинами рейди. Перший з них був до Москви у вересні 1989 року. У той час Гельсінська спілка організувала пікетування у Москві на Арбаті, добиваючись реабілітації Української греко-католицької церкви, яка від 1946 року діяла в підпіллі. Керував цією справою нинішній депутат Верховної Ради України Степан Ількович Хмара.

Включилася в ці дії вся Галичина. Продовжувалося це пікетування з голодівкою близько семи місяців. Були там священики, монахині і ми, рядові громадяни, які хотіли добитися офіційного відкриття Української греко-католицької церкви. Не обійшлося і без неприємностей. Приходили КГБісти і омонівці й розганяли нас.

Я була в Москві 2 тижні. За цей час нас тричі арештовували. Під арештом протримали цілий день і ввечері, коло 24-ї години відпускали. За нашими діями сліdkували там не лише співчуваючі нам радянські громадяни, а й іноземні журналісти. Радіостанція “Свобода” оголошувала на цілий світ про наші арешти і знущання над нами. Виручали нас і депутати Верховної Ради ССРСР, які приходили до нас, такі як Черняк, Братунь, Сорочик. За інформацією від них ми добилися зустрічі з депутатом Сахаровим та його однодумцем Борисом Єльциним у часі засідання регіональної комісії і подали їм від нас відповідну заяву. Нас 5-х тоді пустили в зал засідання цієї комісії — Славу Людкевич, Ганю Жеребецьку, Любу Демус, мене і Івана Чернекановіть. Депутат Черняк добився дозволу, що нам можна було брати участь у пікетуванні по дві години вранці (з 9-ї до 11-ї) і ввечері (з 17-ї до 19-ї), так що після цього нас омонівці вже не тривожили.

На основі наших домагань Верховна Рада ССРСР передала наші вимоги на вирішення місцевих чинників, і в грудні 1989 р. відкрито в Червонограді Українську греко-католицьку церкву та взагалі легалізовано дії Української Греко-католицької церкви.

Другим рейдом була поїздка в Київ на підтримку демократичного крила Верховної Ради України, коли мало вирішуватися питання підняття синьо-жовтого прапора на приміщенні Верховної Ради, а також домагання повернення депутатського мандату С. Хмарі після звільнення його з тюрми. І того, і другого ми успішно добилися.

Третім великим рейдом було святкування 50-річного ювілею утворення УПА. Прийняло нас (цілий ешелон, 9 чи 10 вагонів зі Львова) у Києві командування військового училища зв'язку дуже ввічливо. Виїхали до поїзда по нас своїми машинами, розмістили нас у казармах при повному харчовому забезпеченні протягом усіх 3-х днів побуту в Києві.

Ціла низка урочистостей почалася в Києві, куди звідусіль з'їхалися колишні учасники національно-визвольних змагань, борці за волю і незалежність України. Доля розпорошила їх по світу. Прибули на святкування повстанці з США, Канади, Великобританії, Польщі, Франції, Австралії, а також ветерани УПА Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей, з Волині — Рівненська, Волинська, Житомирська, Чернігівська області та ін.

Святкування почалось 8 серпня урочистою академією у Палаці “Україна”, який став центром ювілейних дат.

Місце нам з чоловіком випало на балконі, однак чоловік був призначений у Президію, і нас відшукав один з референтів Головної Булави Всеукраїнського Братства УПА й забрав у 1-й ряд, бо ж добиратися в Президію з балкона не зовсім зручно.

Відкрив свято голова оргкомітету Орест Дичковський. Голова Всеукраїнського Братства УПА Михайло Зеленчук першим викликав у Президію мого чоловіка, а коли оголосив, що це полковник УПА “Вороний”, к-р ВО “Буг”, то зал піднявся і безперервними оплесками і скандуванням “Слава”, “Слава” привітав його. Я також піднялася зі сльозами на очах, і плакала не знаю чому, чи з радості, що діждалася такого моменту, чи від гадки про все пережите, що довелося витерпіти.

З найстарших ветеранів, крім усіх інших, був і Микола Лебідь, який у часі організування руху УПА у 1942 році був фактичним керівником ОУН, бо Степан Бандера тоді був у німецькому ув’язненні. Взяли слово голова Всеукраїнського Братства УПА Михайло Зеленчук і Голова Світового Братства УПА Лев Футала.

З доповідями виступали доктор Богдан Крук–“Мелодія” з Мюнхена і член секретаріату українських націоналістів Петро Дужий.

Від уряду привітали учасників зібрання міністр культури України Лариса Хоролець, від міністерства оборони України полковник Володимир Мулява, від депутатського корпусу виступали депутати Степан Хмара та Микола Поровський. Особливо зворушливим був виступ Миколи Лебеда, який був урядуючим головою Проводу ОУН у 1941–1943 р.р. у часі створення УПА. Виступали на урочистості і три голландські генерали, які в 1944 році ще молодими офіцерами (7 чоловік) втекли з фашистського полону і при допомозі зв’язку УПА добралися до угорського кордону, а звідтам — у Голландію. Нині ці сивочолі голландські генерали відсвяткували з нами 50-річний ювілей УПА. Закінчився перший день урочистості величавим концертом.

На другий день на Софійський майдан ішли ми вулицями Києва з маршовими піснями УПА, а основна колона Хрещатиком, де громадяни Києва вітали нас окликами “Слава УПА!”. Але були й такі, які, побачивши наш марш вулицями Києва, побігли охороняти пам’ятник ідолу, бо, мовляв, “бандерівці” ідуть демонтувати пам’ятник Леніну. На Софійському майдані відбулося Богослужіння, а відтак всенародне віче, присвячене 50-річчю УПА і концерт.

Після віча і концерту на Софійському майдані колона упівців і киян рушила до пам’ятника Володимирові Великому. Тут отці УГКЦ і УАПЦ відслужили молебень. Потім кількакілометрова урочиста процесія потяглася до Аскольдової могили, де поховані полегли під Крутами студенти. Там відбулася панахида.

Заключним етапом дійства на 3-й день стала наукова конференція у домі офіцерів, присвячена 50-річчю УПА за участю Міністерства оборони та Співки офіцерів України.

Представники діаспори того дня їздили в Канів на поклін могилі нашого безсмертного Тараса Шевченка.

11 серпня поїзд з делегацією Львівщини від’їхав до Львова, а ми з чоловіком, а також Анна Возняк та Тетяна Левчук перебралися до Волинської делегації і разом з ними вирушили на Волинь, туди, де започатковувалась збройна боротьба перших частин УПА. Їхала з нами і вся діаспора,

близько 20-ти автобусів. Чоловік у минулому учасник збройних дій УПА у 1943 році на території Рівненщини, так що необхідно було туди поїхати. По дорозі заїхали ми в містечко Базар, що на Житомирщині, щоб поклонитися могилам героїв Базару, розстріляних більшовиками 22 листопада 1921 року. Місцеве населення зустрічало нас дуже привітно. Частували яблуками і всім, чим могли.

Дальший шлях наш простелився в Рівненську область, колыску утворення УПА в 1942 р. На межі області привітала нас численна делегація Рівненщини. Звідтам подалися ми в місто Степань, де вперше було вибито німецький гарнізон зимою 1942–1943 років і створено повстанську владу.

Відтак шлях наш проліг на місце присілка Гутвин, де колись, у 1943 році базувався штаб к-р УПА – Північ Кліма Савура. Нині там відкрите поле, жодних хат немає, але встановлений пам'ятний камінь і буде встановлено там пам'ятник на місці розташування штабу УПА. Там зібралася величезна кількість місцевого населення. Відбулося пам'ятне віче. Застав нас там доволі солідний дощ на радість місцевого населення, бо, як казали нам, ми привезли їм так давно бажаний дощ. Звідтам, а то вже був пізній вечір, вирушила вся наша колона автобусів у Рівне і там заночувала — одні в готелях Рівного, а ми в санаторії.

Уранці вирушили ми в дальшу дорогу на Клевань і суміжні там хутори, яких тепер вже майже немає. Ціль нашої поїздки — добратися до місця загибелі славної пам'яті Кліма Савура на Оргівських хуторах. На місце під'їхати автобусами не було можливості, і більше 3-х кілометрів ми всі вирушили пішаком, і хоч це досить далеко, добралися. На місце гибелі Кліма Савура тепер височить символічна могила. Тлінних останків Кліма Савура там немає. Їх більшовики заховали в невідомому для населення місці. Панахиду правив місцевий архиєрей (єпископ) і священники. Після панахиди і виступів духовенства ще відбулося й багато виступів ветеранів УПА, переважно з діаспори. Деякі з них колись там воювали у рядах УПА. Запам'ятався мені виступ Віктора Новака з Канади, який і походить десь з тих околиць, “Чумака” — Борець з Австралії та інших. Виступав там і мій чоловік, як один з посередніх підзвітних Кліма Савура у 1943 р. Безпосереднім підзвітним він був у “Дубового” к-ра ВО “Заграва”.

Звідти пішаком ми повернули до автобусів і вирушили в старовинний Луцьк — княжий Лучеськ — столицю волинян. Там ми прибули вже під вечір, відправили панахиду коло колишньої тюрми, де в 1941 році розстріляно більшовиками понад три тисячі ні в чому не винних в'язнів. Тепер там вже не тюрма, а якесь інше приміщення, здається, музичне училище. Заночували ми в Луцьку у готелі “Лучеськ”. Там і обслуговував нас ресторан при тому готелі.

Ранком цілою колоною вирушили ми далі повстанськими шляхами. Колона рухалася у супроводі міліції. Запам'яталися мені назви міст, якими проїжджали, — це Рожице, Голоби, Ковель, Турійськ і спинилися в с. Вовчаку. Назви сіл, а їх були сотні, в моїй пам'яті не осталися.

У Вовчаку, на місці розташування колишньої повстанської “Січі”, відбулося основне святкування подій вшанування ювілею 50-річчя УПА в цьо-

му терені. Там також при символічній могилі полеглим повстанцям відбулася панахида, відтак на приготовлений для цього сцені концерт і відповідні виступи. Зібралось дуже багато населення з дооколичних місцевостей. Була і місцева (здається, з Володимира-Волинського) військова частина, яка навіть для учасників свята зготувала військовий обід.

Сюди на святкування прибули й повстанські колони зі Львова і Червонограда. На ніч вся колона подалася в Володимир-Волинський, щоб наступного дня поїхати в Берестечко на козацькі могили, а потім в Тернопільську, а відтак — Івано-Франківську область. Тетяна Левчук та Анна Возняк поїхали далі з колоною святкуючих, а ми з чоловіком включилися в похідну групу червоноградців і вернулися з ними до Червонограда. З 24 серпня і до кінця місяця продовжувалося святкування 50-річчя УПА у Львові, 1-ї річниці незалежності Української Держави та відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку.

25.08. Служба Божа в соборі св. Юра на честь ювілею УПА, а відтак похід учасників святкування вулицями Львова, о 16.30 збір біля університету.

О 18.00 віче на площі перед театром опери.

26.08. Відвідання пам'ятників ген. Роману Шухевичу в Білогірщі та Євгену Коновальцю в Зашкові. 18.00 урочисте засідання з нагоди ювілею УПА в театрі опери.

27.08. Зустріч делегації з представниками влади та громадсько-політичних організацій. 13.00 зустріч на лєтовищі тлінних останків Патріарха Йосифа Сліпого та участь у траурних церемоніях.

28.08. Об 11.00 засідання Головної Булави Всеукраїнського Братства УПА разом з представниками делегацій.

29.08.92 р. участь в перезахороненні тлінних останків Патріарха Йосифа Сліпого у соборі св. Юра.

Про ще один мій рейд до Києва треба б також згадати. У вересні 1993 року поїхали з Червонограда на пікетування Верховною Радою України два вагони шахтарів і два автобуси інших громадян, у тому числі і я, виявляючи протест проти підписання договору з СНГ, а також домагання про достроковий розпуск Верховної Ради України і перевибори президента. Група 239 у Верховній Раді ніяк не погоджувалася на наші вимоги, особливо про підписання договору.

У цей час було стягнуто багато війська і омонівців на площі перед Верховною Радою України для підтримання порядку. Зібралися делегації від 16-ти областей України, з них найчисленніша з Львівщини.

21 вересня вийшли до нас депутати Чорновіл та Горинь і заявили, що наших домагань не задовольняють. Всі делегації посідали на площі, хто як міг, а дехто оголосив голодівку, з наміром не вступатися звідтам, доки Верховна Рада не задовольнить наших вимог. Після 6-ї години вечора, бачачи нашу наполегливість у вимогах, тодішній міністр оборони Морозов домовився з київським начальником міліції Недригайлом, щоб дати нам матраци для розстелення на бетонній долівці, так що більшість з нас, особливо ті, що оголосили голодівку, посідали на матрацах. Інші стояли і підтримували нас.

З нами були три священики (від Червонограда О. Медвідь, інші з Івано-Франківщини) які сиділи з нами цілу ніч і відправляли Службу Божу та молебень.

Уночі були з нами також Ярослава Стецько, артистка Ніна Байко, хор з Дрогобича, який виконував повстанські пісні, а також київські артисти. Деякі депутати були також з нами цілу ніч. Запам'яталися мені Чорновіл, Заєць, Головатий, Бойко, Косів, Горинь, Пинзеник, Кендзьор, Шевченко, Червоній, Скорик.

Для тих, що не голодували, за розпорядженням міністра оборони Морозова військова кухня виїхала з вечерею. Що там давали їсти, не знаю, бо я примкнула до голодуючих.

Кияни, які жили ближче, виносили нам також гарячий чай, каву й інше, а також коци, хустки, щоб накритися, бо ночі тоді вже були доволі холодними.

Подібного в житті я не бачила, і це осталося у мене в пам'яті на все життя. На другий день Верховна Влада все-таки була змушена прийняти наші вимоги. Близько 11-ї години наступного дня депутат Чорновіл оголосив нам, що Верховна Рада задовольнила наші вимоги і прийняла відповідні рішення. Радощам нашим не було меж. Депутатів, які вийшли до нас, підкидали на радощах. Після цього священики відправили молебень, і ми роз'їхалися по домах.

Пишучи ці спомини, я часто запитую себе, чому я осталася в живих, а стільки моїх подруг погинуло. Чи це доля, чи молитви моїх батьків довели до того, що я 8 років у підпіллі та під кулями, але осталася живою. Це, мабуть, тому, щоб я згадала їх усіх і лишила згадку для будучих поколінь, як боролися і гинули підпільники з надією, що Україна буде самостійною і процвітаючою державою.

На тому свої спогади закінчую. Хочу подякувати усім людям, які перетримували мене і в криївках чи в хатах, давали належний захист, а їх ще й сьогодні багато в живих, деяких я й тепер відвідую і вони приймають мене, як рідну, в Боянці, Любелі, В. Мостах, Скваряві, Купичволі та інших.

Ніколи не забуваю своїх подруг з підпілля, які загинули в боротьбі і не дочекалися незалежності України. Це Грудка Марійка, Сідельник Марійка, Посудкевич Оля, Данилюк Мирослава, Калинович Катерина, Кінаш Ярослава, Мандрик Стефанія, Стефаницькі Марія і Софія, Кукіс-Служала Марія, Макутра Марійка, Кулявець Оленка, "Ліда" (псевдо) з присілка Мирози (Жовківщина), "Валя" (псевдо) з Глинська (Жовківщина), Завадка Ярослава та інші незчисленні безіменні герої, які загинули на полі Слави.

Свій спогад присвячую моїм найдорожчим батькам, які виховали четверо дітей і з них трьох віддали в підпілля для боротьби за незалежність своєї Батьківщини, а самі відтерпіли за це дуже багато, але до смерті вірили, що Україна буде незалежною Державою.

Червоноград, 14.VII.1994 р.

**Микола Тарабан–“Туча”
та Іван Філь – “Шеремета”**

**ПРО КУРІНЬ “МЕСНИКИ”
В Т. ЗВ. ЗАКЕРЗОННІ**

*Полеглим друзям — стрільцям і командирам
куреня “Месники” присвячуємо, а також час-
тині нашого народу, який жив у Закерзонні,
який працював, страждав і боровся разом з
нами за нашу прадідівську землю.*

Пісня-марш “Месників”

*Лав наших залізних нічим не здолати,
нас крик не лякає ворожих атак,
у нас попереду син дальніх Карпат,
наш друг — командир Залізняк.
В нім воля сталева, він наш командир!
Із ним ми, як леви, як бурі, як вир!
Не нам вже носити покірно окови,
терпіти знущання жажливих катів!
До рідного краю в нас море любови,
завзяття й відвага орлів!
Не нас на руїнах п'янитимуть сни!
Борці України, ми волі сини!
Зійшлись звідусіль ми у дні ці криваві,
хай довго матуся, чи дівчина жде, —
бо нас командир Залізняк з громом слави,
побідно усюди веде.
В нім воля сталева, він наш командир!
Із ним ми, як леви, як бурі, як вир!
Із ним бойових знамен не огудим,
і разом з другими походом грізним
Вкраїні державність на віки здобудем,
і славу ми вибором з ним!
Не нас на руїнах п'янитимуть сни!
Борці України, ми волі сини!*

Василенко Петро–“Волош”

Ті, хто пережив проголошення IV універсалу, ті, хто пройшов Березу Картузьку, ті, хто був у Карпатській Січі, ті, кого недозастрілило НКВД, ті, хто вирвався з катівень гестапо, тисячі організованих і незорганізованих у лавах ОУН патріотів України, яким були дороги Україна і її нарід стали стрижнем і активом, який включився й очолив боротьбу за Україну.

Вони були тверді у вимогах і безоглядні до себе та інших. Воля України стала метою їхнього життя. Хотіли його закінчити зі щитом або на щиті.

Кров'ю спливала Україна. На нашій землі у смертному змагу зчепилися два звірі — брунатний і червоний, щоб запанувати над Україною. Один і другий ворог, мільйонами нищив наш нарід. Щоб боронити його, організувалася Українська Повстанська Армія.

У селах Любачівщини жила пам'ять про славного Юліяна Головінського, колись одного з визначних членів УВО, який жив у Чесанові, де мав автобусне підприємство. За активну участь в УВО був заарештований і знищений польським окупантом.

Була весна 1944 року. У березні до села Гораськ на Любачівщині прийшла група людей — близько вісімдесяти. Одні в одностроях української поліції, інші — дивізії “Галичина”, шуцполіції, навіть “Баудінсту”. Командував ними уродженець “Срібної Землі” Іван Шпонтан, пізніше знаний як курінний “Залізник”, “Дубровник”, число “25”, к-р куреня “Месники”.

Всі ті люди прийшли в ліс, щоб стати зав'язком відділу УПА. Частина з них була на конях. Мали амуніційні вози з військовим вирядом. Під час Великодніх свят, у співпраці з місцевою сіткою ОУН проголошено набір добровольців до цього відділу УПА з довколишніх сіл. У скорім часі відділ зріс до чотирьох сот. У чоті було по 4 стрільці. Це була перша сотня УПА, організована на цьому терені. Згодом у цій сотні створено гранатометну ланку з легким гранатометом, скорострільну з тяжким скорострілом і гарматну — з польовою гарматкою. А наразі почався інтенсивний вишкіл. З тієї різномірної збиранини треба було зробити зіграну бойову одиницю.

Клопіт був з озброєнням. Декотрі поліцаї прийшла зі старими голландськими крісами. Вони мали нібито й багато амуніції, але вона на довшу мету не була придатна, бо поповнювати її не було звідки. Інші мали німецьку, советську або польську зброю. Загалом у всіх амуніції було мало. Командир “Залізник” вибрав людей, які мали військовий вишкіл, і створив з них першу чоту. Ця чота була готова до акцій, головнo самооборони. Інші чоти проходили рекрутський вишкіл. Вишкіл був дуже виснажливий. Спосіб життя й умови, головнo для новобранців, був не до витримання. Усі вони добровільно від родинного життя прийшли в ліс. Цілий день вправи, можливість наскоку ворога. Хлопці побачили дійсність, забоялися. Були навіть спроби втечі.

У парі з військовим вишколом ішла ідейно-моральна підготовка. Політвиховники пояснювали, чому так мусить бути, в якій ситуації опинився наш народ, як знущаються і нищать нас, які наші завдання. Це підтримувало навіть знеохочених, відпружувало ситуацію, й люди поволі звикали.

Настав день присяги. Відділ стояв виструнчений у лаві. Вояки святочно повторювали слова присяги. Присягали на вірність Україні, своїй команді зберігати таємниці й на готовність боротися до останнього. Це був переломний момент у житті стрільцтва, їх пов'язали невидимі вузли — всі за одного, один за всіх. Вороття немає. Вони чулись військовою одиницею з усіма обов'язками вояка. Харчуванням, постачанням, пошукали зброї, амуніції, розвідкою в терені займалася чи допомагала сітка ОУН, яка реорганізувалася у підпільну адміністрацію, залучаючи до неї відповідних людей.

Сотня не мала лікаря, лише санітарів, які подавали першу допомогу на місці. Ще була німецька окупація. Хворі та поранені лікувалися по селах, а в конечності, завдяки українським лікарям, могли також дістатися до якоїсь лічниці. В села вояки не виходили з огляду на конспірацію. Відділ часто змінював місце постою. Варили в лісі. Відділ мав харчову ланку, в якій були кухарі і зв'язкові в терен. Зв'язкові мали контакт з харчовими підпільної адміністрації.

Хоч військовий вишкіл ще не закінчився, сотня мусила виконати бойову акцію. У селі Рудка був якийсь польський підпільний відділ, який тероризував дооколичні українські села. Вояки цього відділу вже замордували кілька наших селян, здійснили кілька нападів на наші села, під час яких пограбували багато господарств, побили людей і страшили їх розстрілом. Улітку 1943 р. в селі Жуків польська боївка замордувала українського священика о. Мирона Колтунюка й пограбувала приходство. Забрала і коней. По якомусь часі селянин з села Жуків впізнав того коня, яким їхав поляк з Рудки. Селяни зголосили про це до німців у Любачові, й ті коня відібрали. Тоді ще раз приїхала польська боївка й застрілила цього селянина. Десять у грудні цього ж року польський відділ з кількох сотень напав на село Жуків, грабував і в жорстокий спосіб замучив Михайла Курила. Того самого дня, кілька годин пізніше, ті самі бандити в Чесанові зловили і по-звірячому замордували Івана Зілого з присілка Дубинів. Був це місцевий діяч ОУН, колись визначний член нашого підпілля на Холмщині. Залишив вагітну жінку, дитину й старих батьків. Його брата також замучили поляки. В 1943 р. в Долинах зарубали сокирою селянина Юрця. Навесні 1944 р. в селі Жуків замучили 13-літнього хлопця. В тому ж часі біля присілка Буща загинув від польських рук визначний член ОУН Ребізант. У Чесанові замордували адвоката Пантелеймона Бабяка та його дружину. З віддаленіших сіл також доходили вістки про грабунки й убивства. У близьких лісах з'являлися причеплені до дерев картки з написами: "Українці, на схід!" Це були вивіски польського підпілля. Поляки в ті часи казали: "Українці пійце вудке, бо ваш кінець крутко, а поляки пійце млеко, бо юж Польска недалеко". Уже було по сталінградській битві, і німецько-совєтський фронт котився на захід. З фронтом, у совєтській армії, йшла польська комуністична армія десь до Вінниці з ген. Берлінгом, а опісля зі Сьверчевським на чолі.

Далі толерувати польський розгул не можна було. Сотня "Залізняка" над рано оточила село Рудку. Частина вояків у німецьких уніформах пішла до солтиса й по-німецьки наказала, щоб населення здало зброю. Поляки,

почувши це, напевно зорієнтувалися, вхопили зброю й кинулися в напрямку лісу. Тут чекали на них наші застави. Розгорівся короткий бій. Запало село. З нашого боку втрат не було, але поляків, що втікали в ліс, впало близько п'ятдесяти. Це була їх бойова частина. Селяни виїхали до Чесанова, Любачева й далі на захід, а село Рудка перестало існувати. Було це 19 квітня 1944 р.

По кількох днях відділ пішов на присілок Границя. В ньому також була озброєна польська банда, що грабувала й убивала. Акцію виконано успішно, наших втрат не було. Удар на Рудку й Границю нагнав страху на поляків по всій Любачівщині. Ті, хто мав вину перед українцями, почали виїздити й гуртуватися в Чесанові й Руді Ружанецькій. Напади поляків на наші села на деякий час припинилися. Тепер польським осередком став Чесанів. Тут знову почали організуватися грабункові групи, польське підпілля та різні бойки з корінних частин Польщі. Почалися напади на наші села.

У першій половині травня 1944 р. відділ “Залізняка” пішов на ліквідацію Чесанова. Поляки завважили підступаючий відділ і відкрили сильний вогонь. Скоростріл на вежі костела не вгавав, мав добрий обстріл. “Грали” й інші скорострільні гнізда. Та нашим вдалося вдертися між хати, почався вуличний бій. Наш скорострільник викінчив того на вежі, вмовкли й інші. Ворог пробував ще боронитися по хатах, але скоро вони загорілися й останні постріли вмовкли. Ворог був розігнаний, а Чесанів — частково спалений. Польська сторона зрозуміла, що далі вона безкарно знущатися, вбивати й грабувати українське населення не зможе. Треба було або примиритися, або виїхати на захід. У Чесанові місцевих поляків залишилося небагато. В околиці настав відносний спокій.

У житті відділу зайшла небуденна подія: приготування до інспекції. Прибули вищі командири. Хто вони, які вони, питали себе стрільці й чекали. Збірка. Стояли на лісовій галявині в лаві, службовий старшина зголошував, що відділ готовий. Командири йшли поволі, приглядаючись до повстанців, їх зброї — невисокого зросту командир “В” і курінний “Ем”. Радісно було воякам. Підносився престиж УПА. Ми бачили, що маємо вищу команду, що є більше відділів, зв'язки, — ми армія.

Дійсним командиром тутешнього терену був “Залізняка”. Його вірцева поведінка в особистому житті, дисципліна у відділі, справедливість, одчайдушність у боях здобули йому респект і любов стрільців, членів підпілля й населення. Тілом і душею він був наш командир.

Колишній гарматник “Туча” склав малу гарматку. Большевики, втікаючи перед німцями, розкидали їх частини по полях. Місцеві хлопці збирали ті частини й заховали до часу постановя УПА. Їх треба було лише почистити, дещо поправити, й гарматка була готова до стріляння. Правда, оригінальних коліс не було. Гуму з коліс селяни вже жужили на підосшви до взуття. Довелося взяти колеса від воза — й гарматка котилася. Гарматна ланка тягала її з відділом і чекала на випробування.

Настав той день. Цілий відділ чекав, як воно буде. Гарматники поважно встановили гарматку на станок, скоригували мірник. За ціль вибрано

самітню сосну. Командир дав знак, і гарматка бахнула. Стрільне пішло дещо вбік, сосна стояла ціла. Стрільці зачали з гарматників “лаха дерти”, але ті впевнено заявляли, що з гарматами так буває. Наказ — заладувати друге стрільно! Мірник — готово. Вогонь! Стрільне розірвалося в горішній частині сосни, верх і віття полетіли вниз. Всі задоволено ахнули, були горді. Командир “Залізняка” піднесений. Захотів і собі стати гарматником. “Туча” пояснив йому, як і що, і він усю операцію пострілу виконав сам. Вибрано іншу сосну. Постріл був влучний, потім зроблено ще кілька пострілів по інших цілях, у тому числі в ліс.

Випадок хотів, щоб одно стрільно впало в посередині табору большевицьких партизанів, що вночі прийшли в ліс і отаборились. У таборі щось загорілось. Большевики подумали, що це початок якогось наступу й у паніці залишили табір. Залишили польову кухню, великий виряд й інше майно.

Чотовими від початку заснування відділу були “Шум”, “Дим”, “Чалий” і “Скала”. Коли наближався німецько-советський фронт, Команда УПА вирішила стягнути відділи цих теренів у Янівські ліси. Це лісовий терен між Яновом біля Львова і Равою-Руською. У цих лісах був полігон, на якому вправлялося польське військо. За дворічної більшовицької окупації було вивезено всі лісові села й полігон розширено. У тих лісах стояли дві дивізії. Ліси й полігон були вигідним партизанським тереном, і в 1943 р. в них була вже тільки УПА, але намагалися закріпитися там більшовицькі й польські партизани.

Наш відділ з Любачівських лісів вирушив на полігон десь наприкінці червня 1944 р. Марш тривав майже три тижні. Прийшовши, ми дізналися, що в лісах повно нашої і більшовицької партизанки; до боїв не доходило, бо большевики нас уникали. Однак перестрілки були часті. Більшовицька партизанка була перестрашена. Села під лісами їм не сприяли, в лісах були ми, а часами й німецькі фронтові частини, що відступали на захід. У тих лісах було скупчено тоді більше наших відділів, що готувалися в них пробиватися в тили советської армії. З нею могло дійти до бою. Та до цього не дійшло. Червона армія пішла скорим маршем за відступаючими німцями.

Пройшов фронт. Ми опинилися в новій ситуації. Настала більшовицька дійсність. Ми далі стояли в тих лісах. У одному з підлісних сіл доспіли сади вишень. Зі Львова прилетів двоплатівець літак, а в ньому майор спецвідділу з охороною. Вони впали в наші руки. Літак знищено. Майор боронився, що він приїхав нарвати вишень, а не боротися з УПА.

Наближалася осінь. Ми готувалися до повернення в наші терени, на Любачівщину. На полігонах було скрутно, ми не знали ні людей, ні терену. Доходили вістки про дії спецвідділів НКВД. Ішли бої. Прийшли відомості, що між СРСР і Польщею встановлено кордон. Він мав би проходити недалеко, бо Любачівщина дісталася Польщі. Новий ворог — червона Москва готувала свої внутрішні війська. Їх поповнювали недавніми червоними партизанами, які звикли діяти по лісах і серед населення. Вони розпочали акції проти УПА.

Готувалися до нової тактики й ми. Відділ залишив гарматку, “Максима”, зліквідував табір, польову кухню. Їх обслуга влилася в чоти, які реорганізо-

вано. Це було взято з досвіду відділів, що зводили бої з советчиками. Такі дії збільшили спроможність маневру. Застосовували сувору конспірацію.

У середині вересня 1944 р. ми вирушили на Любачівщину. Ішли прискореним маршем, уникаючи боїв. Перейшли кордон, на якому вже встановлювалися прикордонні советські війська, й опинилися у т. зв. Людовій Польщі. Оскільки новий кордон йшов нібито по накресленій колись англійцем Керзоном лінії, то цю “граничку” стали називати “лінія Керзона”. Землі, заселені українцями, які дісталися Польщі, — Лемківщина, Перемищина, Любачівщина, Холмщина, Підляшшя й другі, в підпіллі дістали назву “Закерзонський край”, або “Закерзоння”.

Поляки були поділені. Демократичні і протикомуністичні сили були згуртовані у двох головних об’єднаннях: Армія Крайова (АК), підпорядкована урядові в Лондоні, і Народове Сили Збройне (НСЗ). Нечисленні комуністи творили Армію Людову (АЛ), яка підлягала Москві. Під пильним контролем Москви встановлювався уряд Людової Польщі з воєвудствами, повітами й гмінами. Дещо згодом організовано польське НКВД під назвою Ужонд Безпеченьства Публічного (УБП), Міліцію Обивательську (МО) і Охотніче Резерви Міліції Обивательської (ОРМО). Це були екзекутивні виконавчі органи уряду.

Найбільш україножерною, грабунково-терористичною групою були поляки — вихідці з Галичини й Волині. Гуртувалися вони недалеко сіл, замешканих українцями, й жили з грабунків. Вони були в УБП й міліції.

Сталося це в понеділок уранці в першій половині вересня 1944 року. Міліція і грабункові банди з сіл Руда Ружанецька, Фільварки й Чесанів напали на Люблинець Новий, забрали сорок чоловіків, пограбували село й відійшли з арештованими й награвованим в бік Жукова й на Руду Ружанецьку. Арештованих замордували, живим не повернувся ніхто. Подібні акції почалися і в інших околицях.

У такій ситуації наше підпілля вдарило на сполох. Видано інструкції, щоб люди ховалися, копали криївки, ховали майно, втікали з кінями, коровами. Було виставлено алярмові стійки, що повідомляли про наближення грабіжників. Та цього було замало. На силу треба було відповідати силою. З Проводу прийшов наказ організувати СКВ — Самооборонні Куцові Відділи. В дійсності самооборона вже діяла, тепер прийшла координація дії, але це не було замало проти численних, добре озброєних польських банд. Самооборона — це були мешканці сіл, які часом стояли в лісі, мали якусь там зброю, часто без вишколу. Була konieczність створення ще одного бойового відділу, який весь час стояв би в лісі, дістав вишкіл і по можливості добру зброю. Створення такого відділу розпочалося. З куців вибрано людей, що мали відійти до відділу. Через тиждень з відділом ком. “Залізняка” прийшло два рої. Це був командний склад для новоствореної сотні. Сотенним став “Скала”. Було чотири чоти, приблизно 180 людей. Почався вишкіл, організація кухні, постачання, будова табору і колиб. Через два тижні в ліс за Люблинець Новий, до постю нового відділу, прийшов сотенний “Залізник” зі своїм відділом. Обидва відділи були разом.

Тут невдовзі відбулося перегрупування двох сотень. Було воно так: обидві сотні стояли на збірці. Службовий старшина назвав вісьмох вояків і дав наказ: “Виступити”. Це були майбутні чотові обох сотень. Тоді дав наказ — двом з тої сотні, двом з другої сотні виступити направо, тоді двом з тої, двом з другої сотні виступити наліво. І так до кінця, доки не розділено на два ряди. Ті, що були справа, стали першою сотнею, ті, що зліва, — стали другою. Так вимішано обидві сотні, кому де доля судилася.

Першу сотню перебрав “Шум”, другу — “Петренко” — “Метелик”. Чотовими першої сотні стали “Яр”, “Туча”, “Кравчук”, “Шпак”. Чотовими другої сотні стали “Гонта”, “Бойко” (“Умань”), “Дим”, “М’яч”. До почоту першої сотні належали сотенний “Шум”, бунчужний “Гамалія”, харчовий “Вишня”, польова жандармерія (ПЖ) “Лев”, санітар “Буйтур”, політвиховник “Палій” (“Ярий”), зброяр “Бей”. До почоту другої сотні входили: сотенний “Петренко”, бунчужний “Піддубчишин”, ПЖ “Балай”, політвиховник “Орлик” (інших забув). Курінь очолили: курінний “Залізняк”, бунчужний “Степовий”, політвиховник “Деркач”, ПЖ “Ялівець”. Обидва відділи мали понад 380 вояків. Вони стали куренем і прийняли назву “Месники”.

Зближалася зима. Відділи відійшли на призначені місця постою й почали побудову зимових таборів. У догідному місці до оборони були збудовані землянки, а довкола викопані шанці. Від часу поділу на сотні кожна догідна година використовувалася на військовий вишкіл. Усі знали, що з ворогом зударимось, і від бойового вміння залежало жити чи не жити. На перевірку стану здоров’я куреня приходив лікар д-р “Тихий”. Зуби оглядав дантист “Чайка”. На інспекцію стану бойового, санітарного й морального куреня приходив командир “Чайківський”.

Впали перші сніги. Багато повстанців перебувало зиму в лісі перший раз. Мусили при звичаїтись. Життя в таборі не було вигідне, але було веселе. Тут були здорові, повні енергії молоді люди. Звичайний розклад дня був такий. О п’ятій годині — “рання зоря”, руханка, миття, чищення і збірка до молитви. Співали півголосом “Боже великий” або проказували якусь молитву. По молитві — снідання. Протягом дня відбувався вишкіл і навчання топографії, видів боротьби, зброєзнавства тощо, або політичні заняття — географія, література й історія України, обговорення політичних новин тощо. Був час і на інші заняття — відкидання снігу, стриження, на права одежі. Була ще одна річ у повстанському житті, про яку треба згадати, — це воші. При всіх спробах вичистити одяг від цієї нечисті в тих умовах успіху не було. Аж пізніше ми роздобули порошок з посилок УНРА, яким за кілька днів знищено цю погань.

Щодня котрась з чот 24 години була т. зв. службовою чотою. Вона виставляла стійки, висилала стежі і цілий час була в поготівлі при зброї. У полудне був обід і година відпочинку — дозвілля. У той час стрільці з інших землянок ходили на відвідини один до одного, розповідали новини, жартували тощо. Пополудні були дальші заняття, звичайно про зброю, часто чищення зброї й приготування до денного наказу. Денний наказ — це збірка цілого відділу (якщо на це дозволяли обставини). Службовий старшина тоді

здавав звіт про стан сотні бунчужному, бунчужний командирові. Тут зачитували нові накази, давали похвали чи догану, карали та обговорювали життя сотні. Під вечір була збірка до вечері. У нашій сотні був кухар “Крилатий”, він при видаванні вечері був головною особою. Харчі приготувляли в таборівій кухні, що звичайно мала свою землянку. Удень вогню не розкладали. Варили ще до ранку або як стемніло. Як був неспокій у терені — були сухі харчі. По вечері була збірка до молитви, а згодом “нічна тишина”. Звичайно харчі організовувала господарча референтура підпільної адміністрації. Часом мусила це робити харчова ланка відділу, головно як відділ був у рейді або в іншому терені. Прати й направляти білизну давали на села, де цим займалися дівчата. Під час рейдів самі вояки дбали про чисту білизну.

Наближалось Різдво. Посилено поготівлю, підслухи, стежі. Ворог використовував святочний час, коли у стрільців було свого роду відпруження, й робив наскоки на розконспіровані місця. Був передсвяточний настрій. Кухарі обговорювали, як можна приготувати те, що подавали в хаті на Свят-вечір. З цілої сотні організувалися очоці у вертеп. Готувалися колядники. Були навіть деякі музичні інструменти, на них музиканти вивчали мелодії колядок. Настали свята — Надвечір'я Різдва Христового. Обидва відділи стояли в лісі за Люблинцем Новим. Прийшов курінний “Залізняк”. Всі чекали вечора. Нарешті збірка — відділи стали на “святочний наказ”. По звітах курінний сказав кілька підбадьорливих слів, побажав веселих свят, і хлопці розійшлися по землянках. Їли вечерю по чотах. Кухарі приготували кутю, вареники, голубці. Запах розносився по табору, нагадував домашній Свят-вечір. Хлопці їли, хвалили кухарів, згадували, як у них у хаті було. У таких товаристві ніхто не сумував. Був веселий повстанський Свят-вечір. По вечері колядували. Прийшли з інших землянок. “Христос рождється!” “Славіте його! Веселих свят!” — чути було в цілому таборі. Вертеп, колядники й музиканти рушили по землянках. Їх вітали, помагали. Забулася небезпека, ніхто не чув шуму з лісу, не думав про ворога, не веселе завтра. Молодість, настрій, гурти друзів понесли всіх в інший світ, світ дозвілля і безжурности.

Та в цей час службові чоти обох сотень стояли наготові. Вони знали, що життя друзів у їх руках. Проте й вони колядували, й у них був святочний настрій. Минали години. Поволі все втихло. Мерехтіли зорі, шумів ліс. Повстанський табір спав тихим сном, лиш стійкові зорили та наслухували.

На Різдво “рання зоря” була, як звичайно. Проте занять не було, відділи були в поготівлі. У цьому таборі відділи стояли вже довгий час; вчорашній гомінкий вечір, Різдво наводили на думку, що табір може бути розконспірований і ворог може наскочити. День минув спокійно.

Під вечір загостили до нас місцеві діячі підпілля — пов. “Гармаш” (Іван Грабець), “Васильовський”, “Шрам” та інші. Знову святочна атмосфера, побажання, привітання, а тоді виступ нашого вертепу й колядники. Сценарій для вертепу написав наш повстанський поет “Волош”, вояк нашого відділу. Це було щось нового, дуже всім сподобалось. По закінченні вистави на за-

прошення курінного “Залізняка” члени проводу пішли до курінної землянки, а дехто з них пішов відвідати приятелів у відділ. І цей вечір був своєрідний, небуденний. Вояки гуторили про радісно пережиті хвилини, щось своєрідного в повстанському житті. Знову спокійна ніч. Гості трималися в нас до пізнього вечора. Потім пішли на присілок Тепили.

Уранці з Тепилів донеслися постріли. “Грали” скоростріли, автомати, кріси, чулися вибухи ґранат. У нас алярм. Перша сотня подалася бігом у цьому напрямку. По дорозі стрічаємо стрільця з Люблінського СКВ. Він зголосив сот. “Шумові”, що енкаведисти з села Замх наскочили на наших у Тепилах і вони загинули. Наших впало семеро — повітовий “Гармаш”, “Васильєвський”, “Шрам”, його брат Михайло, “Моргун”, кущовий “Кармелюк” та інші.

Перша сотня добігла до краю лісу й розвинулася у розстрільну. Група большевиків вийшла з Тепилів на сіножать і йшла в напрямку лісу. Ми відкрили вогонь, тим у пригоді став рів. Вони залягли в ньому й почали відстрілюватися. “Шум” викликав п’ятьох охочих — “Калинович”, “Галамай”, “Медвідь”, “Горошко” й “Шаш”. Вони забігли у другий кінець рову, щоб вибити большевиків. У цій операції впали “Медвідь” і “Шаш”. Загинуло кілька большевиків. Наспіла друга сотня й пішла в обхід.

Чотовий четвертої чоти з першої сотні “Шпак” вислав на зв’язок до сотенного першої сотні “Шума” зв’язкового “Мака” з присілка Мельники біля Люблінця Нового. Як тільки зв’язковий вирушив, відійшовши недалеко, на нього посипалися постріли, що пролунали ззаду становища нашої сотні. Пролунав наказ: “Ворог ззаду!” Сотня обернулася. На нас ішла, густо стріляючи, большевицька розстрільна, близько ста солдатів. Вдарили сильним вогнем. Їх ряд заметушився, заліг. Ми посилали на них вогонь, вони почали втікати. Залишили два вози з кіньми, амуніцію й своїх убитих. Ми кинулися навздогін, та вони зникли в лісі. Знайшли ми вбитого нашого зв’язкового. З нього большевики встигли зняти кожух, чоботи, шапку й зброю. По нашій лінії пішов наказ, щоб вертати до табору. Обидві сотні стягнулися до табору й зайняли становища в шанцях. Ми чекали. У терен вислано сильні стежі. У шанцях ми перебули решту дня. Ворог не показувався.

Надвечір заряджено збірку обох сотень. Перший взяв слово сотенний “Шум”. Голос його тремтів. Усі знали, що вранці на Гепардах впали його два брати. Говорив коротко, а в кінці крикнув: “Ми відступаємо чи воюємо?”. “Воюємо!” — пролунало у відповідь. Коротко говорив і курінний “Залізняк”. Сотні розійшлися в землянки.

Трохи пізніше вислано рій “Ваха” з першої сотні, щоб поховати трьох убитих друзів — “Медведя”, “Шаша” і “Мака”. Тільки-но рій вийшов на поляну, де лежали загиблі, посипалися густі скорострільні черги. У лісі була більшовицька стежа. Але ніхто з наших не загинув. Туди місце пішли дві наші чоти, але большевиків там уже не було. Трьох наших друзів поховали там же, на поляні. На весну їх перенесли на цвинтар у Люблінці Новім.

О четвертій ранку заряджено “ранню зорю”. Сотні зайняли становища в шанцях. У терен пішли стежі й підслухи. Настав день. У напруженні мина-

ли довгі години. Близько десятої вернулися стежі й зголосили, що нічого підозрілого не запримітили. Навколо ніби спокійно. Був сильний мороз, змерзлим стрільцям дозволили зайти в землянки, щоб погрітися. Однак усі були напоготові.

Минув ще якийсь час, і раптом застава перед табором вдарила по наступаючих большевиках: їх розстрільна підходила до табору. Вони оминули нашу стежу й підійшли аж під табір. Стрільці із землянок кинулися на свої місця в шанцях. Почався бій. Большевики то наступали, то відступали, пробували різних маневрів. І так цілий день, аж до вечора. Нічого не виходило. Лиш їхні поранені перед шанцями кричали, щоб їх рятувати. Наші робили випади з шансів, щоб забрати зброю й амуніцію. Увечері большевики перестали наступати й забралися з лісу. Ми мали одного вбитого з другої сотні й кілька поранених. Большевиків було близько сотні вбитих і кількадесят поранених.

Увечері заряджено збірку. Дано наказ, щоб забрати з табору все зі собою. Ми полишали табір. Рій “Ваха” повинен був забрати здобуті від большевиків підводи й відвезти до села поранених. “Прощайте, теплі землянки, прощай табір!” Сотні відійшли кілька кілометрів на південь і там розділилися. Перша сотня з курінним почотом пішла під Милків. Друга сотня пішла в Синявські ліси, під село Дібча. При відході з табору невелика частина з першої сотні втратила зв’язок з відділом і пішла по слідах возів за роєм “Ваха” на східні села. На другий день ворог зібрав більші сили й пішов по сліду “Ваха” на схід, та незабаром у селах слід загубився.

Друга сотня, перебувши кілька днів у лісі без харчів, вислала рій до села Дібча за харчами. Стрільці принесли трохи хліба й привели бугая. Бугая зарізали й м’ясо роздали стрільцям. Невдовзі стежа зголосила, що по сліду, який лишили, вертаючи з харчами, вояки, йдуть енкаведисти. Відділ зайняв вигідні позиції, підпустив ворога ближче й ударив з усієї зброї. Ворог у паніці відступив. Після того бою друга сотня відійшла в Манастирські ліси й там заквартирувала. Через два тижні сотню розчленовано на чоти й вона заквартирувала в селі Дагани і в довколишніх присілках.

Одного вечора, в хату, де квартирував рій, прийшли якісь два типи, нібито дезертири з червоної армії. Їм дали їсти, вони розговорилися. У одного на шнурку через шию висіли рукавиці. Наш скорострілець глянув і впізнав свої рукавиці. Він їх залишив у бою на Різдвяні свята за Люблинцем Новим. Ні слова не кажучи, вийшов і зголосив чотовому, а чотовий сотенному. За деякий час до хати прийшов чотовий ПЖ “Балай” і заарештував тих двох. При них знайдено пістолі й гранати. На допиті вони призналися, що їх вислали на розвідку. Це були перебрані енкаведисти. Відтоді, всі відділи дуже обережно ставилися до таких “дезертирів”.

Перша сотня затрималася під Милковом до Йордану. До них приєднався ройовий “Вах” і півтора рою, які відлучилися, як виходили з табору під Люблинцем. Однак у тому терені не було справної підпільної адміністрації. Був брак харчів. Це змусило сотню повернутися в Люблинецькі ліси. Тут підпільна мережа діяла набагато справніше і щодо розвідки і щодо постачання.

За Люблинцем Новим ми зайшли на присілок Острівки. Вояки були змучені. Довга дорога по снігу, лісами, на порожній шлунок — вояки падали з ніг. Та тут нас чекала приємна несподіванка — сита вечеря. Всі добре наїлися, ще й на дорогу кожен повстанець дістав півбуханця хліба. Настрій поліпшився. Дуже хотілося спати. Й знову приємність — спали ми в теплих хатах. Лихатися на день там не могли, але добрий харч і відпочинок додали сил.

Уранці відділ вийшов із села й заквартирував у порожній stodolі, що стояла неподалік у лісі. Оскільки зимовий табір ми мусили залишити, бо був розконспірований, сотня шукала місця, де можна б було закласти новий табір і стояти там, доки можливо. Надворі лютувала зима, морози. Stodolu в лісі сотенний вирішив використати для дальшого перебування. Перший день був зимний і непривітний, тому довгий. Всі стояли, бо не було в stodolі нічого — ні соломи, ні сіна, лише гола земля. Увечері в терен пішли розвідчі стежі, а інші — за дошками й соломою. Харчова ланка пішла в дальші села за харчами. Шевці пішли до Устрівок лагодити взуття. Вернулись стрільці з дошками й соломою і закипіла робота. Позатикали діри, щоб не гуляв вітер, змайстрували пріча — лежанки. Поволі stodola перетворювалася на повстанське житло. Використали також пивницю, що теж залишилася ціла на цьому господарстві. Її вичистили, настелили соломи й там отаборилася частина сотні.

Була то невелика шопка. У ній поставили піч і обладнали, але жити там не довелося. Вона згоріла. Ми боялися, що це нас розконспірує. Тож були якийсь час наготові. Потім запали великі сніги, занесло дороги. Харчі доставляти стало важко. Розвідка доносила, що в околиці крутяться ворожі шпики. Але сотня не відходила. Ми вирішили посилити конспірацію й жити на голодному пайку, але перебути тут важку зиму.

Брак харчів і надмірне куріння робило людей кволими. Самосаду-тютюну було вдосталь. Тому видали наказ, що до 21 року не можна курити. Всі мусили його додержувати.

Наприкінці січня 1945 р. на тому постой перша сотня склала присягу вояка УПА, прийняту Збором УГВР. Друга сотня склала присягу через тиждень. На цих урочистостях були “Н” — з к-ди ВО “Буг” і “Прірва”. Дні минали спокійно. Конспірація була дуже строга. Виходити з табору чи говорити голосно було заборонено.

З початком березня прийшла сумна вістка. Друга сотня вела тяжкий, кривавий бій у селі Грушка та інших присілках. Наших загинуло 65 осіб. Впали два чотові — “М’яч” і “Дим”, а з ними багато стрільців. Билися з переважаючими силами советських військ, поховано їх у спільній могилі. Списано псевда, заплomboвано у фляшку й поховано разом з полеглими. На могилі поставили хрест. Про цю трагедію поет “Волош” склав пісню, що її пізніше співали повстанці по всій Україні.

*Всю ніч не вгавала страшна завірюха,
Великі упали сніги,
Коли большевики підходили стиха*

У села, ліси та яри.
Їх було багато, як чорної хмари,
Чекали світанку в снігах,
Щоб кинути в села великі пожари
І грітись тоді при вогнях.
А буря у вікна так голосно вила,
Не видно довкола доріг,
Про волю повстанці у снах своїх снили,
А ворог їх лютий стеріг.
В селі цьому спало лиш сорок повстанців
І снили щасливі сні,
Не знали, що згинуть прийдеться їм вранці
І смерти не ждали вони.
Аж враз на світанку, у сніжну завію
Кати надлетіли, як стій,
Проснулись повстанці, вхопили за зброю
І кинулись всі на пробій.
Билися завзято цілих дві години,
Пробилися в ліс за село,
І впали за волю, за славу України:
Там сорок тоді їх лягло.
Тепер в тому лісі, де мужньо так бились,
Висока могила стоїть,
Там сорок повстанців на віки спочили,
Там сорок повстанців лежить.

Перша сотня перебула в stodолі до половини березня 1945-го. Польське КБВ і міліція зробили напад на село Люблинець Новий. Було їх кілька соток. Грабували й убивали. Вбили тоді приблизно 130 осіб, переважно жінок і дітей. Ця вістка була несподівана і вражаюча. Сотня знала, що спокійне перебування скінчилося. Увечері прийшли до відділу курінний "Залізник" і командир "В". По перегляді відділу сотня дістала наказ відійти до села Люблинець Новий і там залишитися. У разі наскоку поляків вести бій і не допустити до дальших вимордувань. Командири відійшли.

Над ранок сотня вирушила до Люблинця Нового й зайняла позиції.

Як відходили к-р "Залізник" і "В", з ними відійшли сотенний "Петренко", чотовий "Шпак" і стрілець "Коваль". Ці три просилися, щоб їм дозволено відійти в Україну, із Закерзоння на Львівщину. Їм дозволили. Поляки знову пішли з Чесанова на Люблинець Новий. Чота "Крука" привітала їх вогнем. Несподіваний вогонь, добре поле обстрілу нанесли ворогові багато втрат.

Цього дня зі Замху над'їхала інша частина польського війська. Вона натрапила на позиції чотового "Яра" з чотою. Влучний вогонь завдав ворогові втрат, він розпорошився й утік. Решта дня минула спокійно.

Наближався вечір. Прийшов наказ, щоб у Люблинці Новому знищити муровану школу, читальню та ще деякі будівлі, які поляки могли б вико-

ристати для оборони, якби опинилися тут. У таких будівлях розміщувалась польська міліція. Наказ було виконано. Перша сотня знову відійшла в ліси біля села Милків. Після приходу комуністичної влади в Польщі українське населення, що жило в її кордонах, примушували виїздити в СРСР. Запанивали вбивства, грабунки, залякування, ревізії, згвалтування. Знущалися над українцями поліцейні загони, а також організовані ними “підпільні” банди. До них було багато охочих. Одні — задля наживи, інші — для помсти, а всі разом — щоб змусити українське населення до нібито добровільного виїзду в СРСР.

Ми боронилися і від грабункових банд, і від виїзду. Закерзоння — це наші прадідні землі, на яких проживала більшість українського населення, й викидати нас на поталу російських шовіністів ніхто не мав права. Боролосся майже все наше населення. І більшим завзятець, ніж повстанець був наш селянин. Він працював на харчі для всіх, був готовий на смерть і страждання, дбав про сім’ю і помагав повстанцям чим міг. Він був також повстанець, тільки в набагато важчій ситуації. Відділи УПА та вояки СКВ чинили збройний опір, але ворог мав велику перевагу, він мав армію, поліцейні війська, технічні засоби. Польські станиці міліції, які дуже дошкуляли нашому населенню, розміщувалися по селах, переважно в мурованих будинках. Мур захищав від куль, не горів.

Настала ніч з 28 на 29 березня 1945 р. Відділи й СКВ дістали наказ, щоб у ту ніч знищити всі станиці міліції по всьому Закерзонні. Наша сотня розійшлася на акцію чотами. Перша чота на Старе Село, друга — на Залісся, третя — на Фільварки, четверта — на Стилі. У визначений час повстанці почали наступ. Перша, друга й четверта чоти наказ виконали. Третя чота, через прикрий збіг обставин, наказу не змогла виконати. Станиці польської міліції в цілому Закерзонні майже перестали існувати.

Першого квітня всі чоти знову були разом. Не всі пам’ятали, що перше квітня це т. зв. “пріма апріліс”, коли вільно сказати неправду. Деякі стрільці зголошувалися своїм командирам без потреби, виконували непотрібні роботи, хтось поінформовував, що кухарі дають додатковий харч тощо. Перше квітня був днем жартів і відпруження.

Наступного дня на село Молодич напала польська банда. Наш відділ подався на поміч населенню. Грабіжники, заатаковані нашим відділом, кинулися врозтіч, полишаючи вози й коней. На возах було багато награвованого й з інших сіл. Скликали людей, щоб забрали свої речі.

Через кілька днів частина нашої сотні, тобто чота “Тучі” одержала подібне завдання. Чота мала зробити засідку під присілками Старина і Молодицька Гребля. В тих присілках мешкали колись поляки. Тепер грабіжницькі банди спиналися тут, , відпочивали або готувалися до нового грабунку. І цим разом над’їхали вози повні награвованого майна. На возах було багато озброєних військових, мали вони скоростріли, а також тачанку з “Максимом”. Чотовий “Туча” післав двох стрільців, щоб з другого боку трохи постріляли. Хотів цим викликати дезорієнтацію і замішання. Один рій вислав в бік ріки, два замаскував у молодняку, з яким залишився сам. Ворог опи-

нився в перехресному вогні. Коли вислані стрільці почали стріляти, поляки почали готуватися до оборони того боку. Друга їхня сторона лишилася відкрита. На знак командира наші вдарили з усієї зброї. Поляків охопила паніка. Створилося велике безладдя. Сполошені коні поперевертали вози, “Максим” злетів з тачанки і скотився до ріки. Горіли хати, а з ними й ті, хто хотів там боронитися. Густа стрілянина не вгавала. Поляки гнали, куди очі бачили. Багато їх впало, багато було поранених. Наші рої атакували продумано. Про польську оборону не було мови — вони розбіглися. Чота “Тучі” опанувала ситуацію, хоч над палаючим селом кружляв літак. Наші позбирали зброю, “Максима”, вози з награбованим майном і повернулися в ліс біля присілка Старина. Тут затрималася на два дні, впорядкували все, що здобули, й чекали на висланий зв’язок до сотні “Шума”. У нас жертв не було.

Під час бою чоти “Тучі” стежи, вислані зі сотні “Шума”, бачили втікаючих вояків, яких прийняли за своїх. Так вони й зголосили сотенному, при цьому був присутній і к-р “Залізняк”. У сотні “Шума” думали, що чота “Тучі” розбита. Відділ відійшов трохи в ліс, зайняв позиції для оборони й ждав. Та не так сталося, як думали. Чота долучила до сотні й розповіла, що операція пройшла дуже успішно. На захоплених у поляків возах було багато здобичі: постріляні свині, дріб, багато хліба, одягу та взуття. Дещо з цього розділено між стрільцями відділу, а коней, вози, збіжжя, одяг, полотна, перини, рільниче знаряддя віддано селянам. На денному наказі чота “Тучі” перед цілим відділом одержала похвалу й дводенний відпочинок.

Село В’язівниця на Ярославщині було пострахом для навколишніх українських сіл. Тут зібралося, мабуть, найбільше польських бандитів, грабіжників і україножерів. Українців, які жили в тому селі, майже винищили. Помордували українських гімназистів, а найбільше знущалися над Лазором. Тероризувати українське населення допомагала група большевиків, що зайняла колишній фільварок. Вони діяли відкрито, ночами, але дошкульно. Як вихід із ситуації пропагували виїзд до СРСР. Потрібно було негайно зліквідувати це бандитське гніздо.

Відділ “Шума”, курінний к-р “Залізняк” з охороною, кілька СКВ і боївков прийшли на збірний пункт у лісі під Червоною Волею. К-р “Залізняк” зібрав чотових і видав інструкції, щоб готувалися до акції на В’язівницю. Поки що про це знали лише вони. Інші здогадувалися, що щось буде. Настало 17 квітня 1945 р. Відділ вирушив у бік В’язівниці. На світанку командир дав останні розпорядження, призначення для чот. Куші і боївки дістали свої місця. Усім був даний наказ, щоб жінок, дітей та старих не чіпати. Наш ворог той, хто має зброю.

Розвідка донесла, що село окопане шанцями й ночами в них перебувають сильні застави, багато скорострільної зброї. Уранці вони зазвичай відходять у село.

Близько четвертої ранку відділ підповз до окопів. Вони були порожні. Чота “Тучі” рухалася в бік фільварку, де були большевики і польська “штурмувка”. Їх охороняла цементова огорожа — стіна. “Залізняк” з рештою відділу підійшли до села. Пролунали перші постріли. Повстанці вдерлися в

село, почався вуличний бій. Багато наших було в польських уніформах. Це дезорієнтувало ворога. Дехто з поляків питав їх, “гдзе бандерофце?” Все змішалось, село палало. Кипів бій. Під фільварком ішла безуспішна стрілянина. Мур і будівлі ховали ворога від наших куль. Правда, ворог не міг вийти, лише відстрілювався. Ситуація почала мінятися не на нашу користь. У селі була сильна група чоловіків, яка знала всі закутки, була добре озброєна. Коли перші хвилини страху минули, вони почали шукати зв'язку між собою, а відчуваючи наші невеликі сили, почали боронитися.

З Піводи йшла поміч. Ішов і Ярослав. Бій тривав майже дві години. У селі вогонь, дим, крики. На возах повно людей, коней, худоби. Усі кудись біжать, завертають. Уже наші б'ються з тими, що з Піводи. Між новими чотами перерваний зв'язок. Нема зв'язку з ком. “Залізнякам”. Усе змішалось. Уже видно — деякі наші відтягаються до лісу. Бій слабне. Чота “Тучі” під фільварком без зв'язку. Уже видно, що фільварку не здобудемо. Бачимо, що сот. “Шум” з роєм відступає на цвинтар. “Туча” відтягав чоту від фільварку. Використовуючи русло потічка, відступає попри липову алею в бік лісу. З двох хат, що були при дорозі, посипалися черги із скоростріла. Безуспішно. Наш скорострільник викінчує їх. Забираємо скоростріл і відступаємо далі. В часі нової перестрілки, “Шум” відступає також у ліс. Відстрілюючись, долучуємо до відділу. З чоти “Тучі” немає трьох — “Мухи”, “Видри” і санітара “Литвина”. “Муха” в часі бою відбився й не зміг відступити з чотою. На другий день його вислідили поляки і напали на нього. У перестрілці він убив, казали люди, кількох і сам загинув. Може, був поранений перед тим. Санітар “Литвин”, поранений, на очах стрільців застрілився. “Видра” пропав. У тому бою з нашого відділу впало вісім, а 13 — поранено. Спалено майже дві треті села. Загалом завдання було виконане. Польське гніздо було зліквідоване. Втрати ворога, за розвідкою, були великі. Але й наші втрати були завеликі. Погано було що, підсуваючися через річку і рови, наші скоростріли занечистились і не стріляли. Було їх понад десять, стріляло два.

Забравши поранених, відділ пішов у напрямку присілку Храпи. Там був лікар “Мономах”. Він зайнявся пораненими. Біля села Храпи відділ упорядкував свій виряд, почистив зброю, поповнив амуніцію й обговорив останній наступ. Був відпочинок.

Близько 20 травня ком. “Залізняка” зібрав командний склад відділу й виклав останні інструкції вищої команди.

Настав час, щоб організувати третю сотню на терені Любачівщини і Ярославщини.

З першої сотні сот. “Шума” виділено до новоствореної третьої сотні чоту “Тучі”, бунчужного “Гамалії”, політвиховника “Палія-Ярого” і з третьої чоти харчового “Знака”. Це був початок третьої сотні.

Сотенний “Кум” з сотнею відійшов у ліс під село Стіжки. Він мав три чоти.

Поранених відіслали в терен на лікування.

Виділені до третьої сотні відійшли на лісничівку під Милків. Наступного дня прийшла туди чота з другої сотні, чотовий “Бич” з чотою, прийшов

майбутній сотенний “Біс”. Невдовзі прийшла чота новобранців, а з першого району з чотівим “Голубом”.

Прийшов курінний командир відтинка “Залізняка” і оформив командний склад нового відділу — третьої сотні куреня “Месники”. Командир сотні сот. “Біс”, бунчужний “Гамалія”, політвиховник “Палій-Ярий”, ПЖ “Дідух”, лікар “Сірко”, господарчий “Знак”. Чотовий першої чоти “Туча”, другої — “Бич”, третьої — “Голуб”.

Доктор “Сірко”, правдиве прізвище якого Ключник, був лікар високої кваліфікації. Мав приблизно п’ятдесят років. До війни мав канцелярію в містечку Краковець. Багатьом допомагав безплатно. Закінчив Сорбонну. У тяжкі повстанські часи любив випити. Але той, хто пройшов з ним і в сніговії, і в добру погоду, вночі, по бездоріжжях, довгі кілометри від села до села, бачив, як він лікує, а то й навіть оперує в сільських хатах, без інструментів, без медикаментів, бачив, як вмирають стрільці, які за інших обставин могли б вижити, — той зрозумів би його. Була це золота людина. Загинув у селі Гаї на Ярославщині. Застали його поляки коло хворого в сільській хаті. На запитання — хто він, відповів, що лікар УПА, допомагав усім хворим. Де вчився — у Сорбонні, була відповідь. “Богатеже” вивели його за хату і застрілили. Вічна йому пам’ять.

Новостворений відділ почав інтенсивний вишкіл. Він ще не був бойовою одиницею. Мусив злитися в одно.

Постачання харчів було з першого і другого району. Оскільки перший район був безлісний, відділ перебував на терені другого району.

У першому районі перебував відділ “Крука”. Налічував він близько 50 стрільців, хлопців із тутешніх сіл. Квартирували в селах, часом у малих лісах. Більших лісів тут нема. Відділ входив до складу куреня “Месники” і був під проводом “Залізняка”. Сотенний “Крук”, справжнє прізвище Григорій Левко, походив з Кобильниці Малої. Наближалися Великодні свята 1945 р. Харчовий з ланкою готувалися, щоб на Свята була святочна, великодня їжа. Організували паски, яйця, шукали ковбас. Люди допомагали, чим могли.

Йшли дощі. Сотня стояла в селі Суха Воля і там відсвяткувала Великодні свята. Сподіваючись, що може наскочити ворог, відділ був у поготівлі. Вислано розвідку, стежі, біля села застави. Свята минули спокійно. По Святах сотня вийшла в недалекий ліс. Вишкіл тривав. У терені з’явилися большевицькі розвідники. Про них доносили й з інших місцевостей. Вдаючи, що вони вертають з Німеччини, або що вони дезертири з советської армії, розглядали терен, ішли в ліс, розпитували про відділи і провід сітки. На щастя, їх скоро “розкусили”. Але конспірація була строга, бо хто знав, скільки їх було. Тих, кого спіймали, віддавали відділам контррозвідки. Були навіть такі, що їхали возами, часом з жінкою. Завдяки населенню ми про них скоро довідувалися.

По якомусь часі сотня прийшла у ліс під Лихачі. Там влаштували вишкільний табір. Вправляли повзання зі зброєю, лазили на дерева, по шнури, займалися боротьбою голіруч, вивчали удар прикладом кріса, цівкою,

багнетом, стріляли тощо. Вправи ті виконувалися згідно з “Бойовим правилами піхоти”.

Вивчали вибухові матеріали, заняття проводив ланковий “Циган”. Санітарний вишкіл проводив др. “Сірко”.

Настав червень 1945 р. Вишкіл закінчено й відділ змінив місце postoю. Перейшов під Терешки на т. зв. Грибову Гірку. Відділ ніколи не стояв довго на одному місці, хіба з konieczности або з огляду на безпеку. Наші сили порівняно з ворожими польськими й советськими були нічим. Тамті мали армії.

Приблизно в той час сотенний політвиховник “Палій” і чотові політвиховники відійшли на політвиховний вишкіл. На вишколі було близько 50 учасників з цілого надрайону “Бастіон”. Відбувався він біля присілка Лехмани. В часі вишколу на село Теплиці наїхала польська міліція. Знущалася і грабувала село. Учасники вишколу рушили на поміч населенню. По перестрілці міліція втекла. Коли учасники вишколу зайняли село, з’ясувалося, що тут є багато людей з навколишніх сіл. Багато було з села Пискоровичі, яке поляки й москалі спалили й вимордували сотні наших людей.

У Теплицях наші вишкільники влаштували політичну гутірку з населенням. Друг “Палій” виголосив доповідь — чому і за що боремося. Курсанти відспівали кілька пісень, а на закінчення “Боже Великий”.

Відповідальним за вишкіл був курінний політвиховник “Деркач”. По закінченні вишколу, який тривав місяць, учасники повернулися на старі місця.

Сотня жила повстанським життям — заняття, виклади, вправи, стежі, розвідка. Головним нашим завданням було оборонити наше населення від грабіжників і від вивезення до ССР. Тиск на населення з ворожого боку, примус до виїзду, був великий.

Настало свято Петра і Павла. 12 липня 1945 р. сотня зробила несподіванку сот. “Бісові”, на ім’я Павло. Раненько йому заспівали “Многая літа”, зв’язали й підкинули кілька разів, так, як водилося у нас. Викупитися він не мав чим, та ми й не чекали.

Сотню розчленовано на чоти, чоти на рої. Рої поодинокі були в терені й вправляли. Йшлося, щоб рій у разі потреби міг бути самостійною бойовою одиницею. Таких часів сподівалися.

Сталося щось несподіване. Ройовий “Жолудь” разом з роєм відійшов на вправи в терен. З невідомих причин, не вислав до відділу зв’язкового, як було умовлено. Ланковий “Карий” запитав його, чому. “Жолудь” накинувся на нього з лайкою. Ситуація рою ставала непевною. Що думав “Жолудь”?

Коли ройовий заснув, ланковий зібрав рій, крім стрільця “Шмиги”, і відійшов до відділу. По кількох днях “Шмига” приєднався.

По поверненні “Карого” з роєм до відділу прийшов курінний. Довідавшись, що сталося з роєм, скликав цілий відділ. Дезертирство “Жолудя” було очевидне.

Сталася небуденна подія. Викликано з рядів тих, хто нарікав, був незадоволений. Їх запитали, що є зле, які причини до нарікання.

Кожен мав право висловити свої думки без страху, — так заявив курінний “Залізняк”. І стрільці говорили: тяжке життя, виснажливі вишколи-вправи, недоїдання, воші, небезпека смерти тощо. Їх слова свідчили про те, як думає частина відділу. За таких обставин, це було недивно. Не всі були однаково політично грамотні й загартовані. Не всі були готові вмерти. Тоді цілому відділу вияснили наші обставини й конечність боротьби. Щодо смерті, то всі знали, що вдома ніхто з молодих не міг жити. Ворог насакував несподівано й стріляв. Жили в криївках, а багато, загинуло, часом по великих тортурах. У відділі було безпечніше, а як хтось упав у бою, то вже така вояцька доля. Всі могли висловитися у обговоренні.

У кінці “Залізняк” сказав — хто хоче йти додому, хай виступить. Виступив один, недавно прибулий — “Орко”. Він був у гарному одязі, добрих чоботах, делікатного вигляду — хотів іти. Вояки питали його — чому? Він мовчав. Тоді другий, що з ним прийшов, сказав, мабуть, тому, що до двох дівчат ходив. Усі дивувалися. Поважних причин не було. Один стрілець заявив, що відходить через “гадру” — ганебно. Це викликало сміх. Згадую про це, бо це слово залишилося і часто згадувалося жартома.

Цей хлопець залишився, хоч добрим вояком ніколи не був.

У той час курінний “Залізняк” провів зміну командного складу сотні. Сотенним назначив чотового “Тучу”. Чотовим першої чоти став ройовий “Хут”.

Сот. “Біс” відійшов у терен на лікування. Другу чоту перебрав “Скала”, бо чотовий другої чоти “Бич” дістав спецзавдання. Третій чотовий — “Голуб” залишився при чоті. Рівно ж пересунено чотових політвиховників. У першу чоту призначено “Хмеля”, другу — “Шеремету”, “Шкло” лишився далі при третій чоті. З наказу курінного сотню знову розчленовано на рої. Вони знову відійшли на вишкіл, з завданням, як і перед тим.

Усі знали, що наближаються важкі часи. Війна закінчилася, фронтові частини перейдуть до боїв з нами. Можливо, що прийдеться діяти роями.

По селах ставало гірше. Ворог посилив терор — напади, грабежі, вбивства навіть тих, що верталися з Німеччини, вивезені туди на роботи. Їздили советські переселенчі комісії і вели пропаганду, щоб їхати на схід у СРСР. Обіцяли людям “золоті гори”. Та народ тримався, хіба кого силою або підступом взяли.

Минув час вишколу для роїв. Треба виконувати завдання.

Друга чота була розчленована між Водяною й Горайським. При ній був спец від вибухових матеріалів “Циган” зі своєю ланкою. Готувалися підривати мости. “Циган” зі “Соколом” пішли робити міні. До них долучився один з місцевої сітки “Чабан” як тереновий. Під час підготовки через неосторожність “Чабана” стався вибух. “Циган” і помічник загинули. “Сокіл”, який стояв на варті, поранений, повернувся до відділу й зголосив про випадок. Цей нещасливий випадок відсунув на якийсь час заплановану акцію.

Згодом роботу “Цигана” перебрав “Дубенко”. Скомплектовано мінерну ланку, яка займалася тільки мінуванням.

Команда УПА брала до уваги можливість, що советська армія, яка поверталася з Німеччини, може бути кинена на ліси. Та цього не сталося.

Сталося інше. У наші терени прийшла польська, шоста поморська дивізія. Насильне виселення почалося. Людей виганяли на збірні пункти — Любачів, Олешичі, Нова Гребля. Збирали транспорт.

У відділі почалася підготовка до протиакцій. Сотня “Тучі” в повному складі дістала наказ заквартирувати в лісі під Теренками. Прибула сотня “Шума”. Курінний “Залізник” скликав командного складу обох сотень. Сотні дістали завдання.

Сотня “Шума” дістає наказ іти на Нову Греблю, розбити залогу, знищити залізничну станцію й звільнити зігнаних людей.

Сотня “Тучі” дістала наказ іти на Олешичі, розбити залогу, охорону станції, знищити залізничну станцію, вислати зігнаних людей домів.

Сотенний “Туча” з двома чотами іде на місто Олешичі з північного заходу, а чота “Скали” на залізничну станцію. “Скала” станцію здобув, знищив, людям сказав, щоб ішли домів. Це забрало досить часу. Вже дніло, й чота пішла на Суховолю.

Наступ на місто був важким. Розвідка не знала, що ввечері прийшло польське військо й окопалося тут. Тож бій розгорівся вже в передмісті. Під сильним вогнем чот військо вицофалося до міста. Передмістя горіло, та в місті опір ворога був сильний. Дійшло до вуличного бою. У бою в місті Олешичі впав сот. санітар “Слота”. На місце сот. санітара призначено “Маєвого”, його перенесено з першої сотні й приділено до першої чоти третьої сотні.

Бій тривав вже з годину, місто горіло. По лінії передано, що чотовий “Голуб” поранений. Сот. “Туча” кинувся туди. З ним охорона, бунчужний “Гамалія” і ПЖ “Байкар”. Пробували дати першу допомогу пораненому “Голубові”, були біля нього.

Нараз засвистіло гранатометне стрільно й ударило між них. “Голуба” розірвало, всі інші впали поранені. Очунявши, пробували собі помагати. Бій тривав, але повстанці вже почали відтягатися до лісу.

Ранений сотенний і товариші мали щастя. Їх знайшла відступаюча ланка рою й забрала до лісу.

Загалом акцію проведено успішно, але були вбиті й поранені. Пораненими заопікувався лікар “Мономах”. Д-р “Сірко” відійшов до сітки.

Перша сотня ком. “Шума” також акцію виконала успішно. Привела полонених. У бою впав ройовий “Вах”.

Людей тимчасово перестали вивозити, зігнані повернулися домів.

Поранений сот. “Туча” відійшов на лікування. Його сотню тимчасово перебрав сот. “Біс”. За кілька днів прийшов курінний “Залізник”, з ним сот. “Балай”. Скликано збірку, і “Залізник” провів зміни в командному складі сотні. Сотенним став “Балай”, бунчужним “Скала”, ПЖ “Лисиця”, зв’язковими “Тиса” і “Нечай”. На місце чотового другої чоти “Скали” призначено “Хмеля”, який був політвиховником першої чоти. На його місце призначено політвиховника “Прута”.

Третю чоту по загиблому “Голубові” перебрав “Бич”, який повернувся до відділу. Ще того ж дня сотню розчленовано на чоти, кожна чота діяла окремо.

Оскільки деякі села ворогові вдалося виселити, як-от Козаки, Онишки, частинно Горайське, Липина, Старе Село, прийшов наказ ті села спалити, щоб у них не поселилися поляки. Там, де були люди, не палили.

Під Козаками, друга чота зробила засідку. Над'їхало польське військо з награбованим сіном іншим майном. Їх кількох упало. З Онишок рушила друга група війська на поміч. Наші відійшли в ліс.

Третя чота з чот. "Бичем" зробила засідку в лісі Вільхове, на шосе Олешичі—Ярослав. Надійшло польське військо. Наші відкрили вогонь. Їх кілька впало. Надійшла поміч — наші відступили без втрат.

Наприкінці вересня був невдалий наступ на залізничний міст біля Нової Греблі. Розвідка недописала. Міст був укріплений. Покопані шанці з постійною залогою, дротяні огорожі, замінований доступ. Міст знищити не вдалося. Були вбиті й поранені з нашого боку.

Настала осінь. Почалися дощові дні. Треба було готуватися до зими. Однієї дощової неділі чота Хмеля дістала наказ зголоситися на Бахурах. Тут чекав на неї сот. "Балай". Усі були перемоклі, змучені дорогою.

У терені дещо заспокоїлося. Військо польське показувалося менше. Чота довідалася про завдання: ми мали забезпечити відділ харчами, взуттям і одягом. Базою, з якої ми мали виїздити в села, був присілок Маї біля Ришкової Волі. Скоро друга чота з чотівим "Хмелем" відійшла на місце призначення. Тереном наших операцій були села Ярославщини. У збиранні харчів, одягу і взуття допомагала нам місцева сітка: вони знали місцеві обставини. Зазвичай ми виходили ввечері до якогось села, збирали харчі, над ранок вертали до Маїв. Бувало що у віддалених селах мусили затриматися на день. Зібраний товар ми доставляли в ліс за Бахурі. Тут дві чоти займалися магазинуванням. Однак кожна чота магазинувала свою частку окремо. Треба було, щоб якнайменше людей знало про магазин. Про нього знали лише господарчі. Часом поранені бійці потрапляли в руки ворога і заломлювались. У житті сотні харчовий магазин мав велике значення. Збирання харчів тривало місяць. 30-го жовтня 1945 р. ми дістали наказ вернутися на старе місце в ліс за Бахурі. Однак тої ж ночі ми не могли вирушити, бо один рій ще був у терені. До села Бобрівка приїхало і заквартирувало польське військо. Населення нам це донесло, але ми знали, що вони зараз на нас не підуть. Спочатку мусять окопатися.

Наступної ночі окружною дорогою вернув рій, і ми вже цілою чотою відійшли на нове місце.

На другий день поляки оточили Маї, але там нікого вже не було.

У жовтні сталася прикра подія. Ланка мінерів з "Дубенком" на чолі, була в терені, щоб знищити міст під Радимном. У поворотній дорозі затрималися в селі Гаї. До села приїхало п'ятеро поляків. Наші мінерники хотіли їх прогнати. Коли наші підсунулися й крикнули "руки вгору", поляк-поручник вистрілив і вбив "Дубенка". Поляків зловили. Одного пораненого для пропаганди лишили в сітці, решту привели в ліс.

По їх приході сотня відзначила скромною програмою "Листопадовий Зрив". Того ж дня у денному наказі оголошено, що цієї ночі чоти відійдуть

у терен, щоб будувати зимові бункери. Всі пам'ятали, як тяжко було минулої зими.

Перша чота відійшла в околицю Терешки — Старе Село. Друга — в околицю Сурмачівки. Третя — в околицю Лехачі. Всі чоти приступили негайно до роботи. Друга і третя чоти закінчили будову. Перша чота не встигла.

Перш ніж перейти до наступних подій, слід згадати, що в тому часі зайшли зміни в другій чоті. Чоту перебрав “Калинович”. Його перенесено з першої сотні. Він замінив “Хмеля”. “Хмель” повернувся на попередній пост — політвиховник першої чоти, другої сотні.

Була друга половина листопада. Рій з першої чоти з ройовим “Дилем” ішов на Бахурі, щоб взяти необхідне в бункер. Тут їх застукали поляки й двох стрільців зловили. Один з них зламався й погодився показати дорогу до бункера. По дорозі вони наткнулися на бункер другої чоти. Близько сьомої ранку стійковий з бункера другої чоти зауважив рух і зголосив чотовому. Ланковий “Мотика” з першого рою, взявши скоростріл, вийшов подивитися, в чому річ. Побачивши, що підходять поляки, відкрив вогонь. Решта вояків кинулася на позиції. Почався перший наступ із заходу.

Перш ніж описувати цей кривавий, цілоденний бій, розкажемо, що робила чота в ніч перед боєм.

Увечері 5 листопада 1945 р. друга чота третьої сотні куреня “Месники” і вирушила з-під Сурмачівки в напрямку с. Цебоволки й далі до річки Любачівки, щоб знищити дерев'яний міст на дорозі Олешичі — Запалів. Виставивши ubezpieczenia, решта чоти взялася до роботи. Міст підрізали й над ранок він вже плив за водою.

Потомлені, верталися до табору. Тишилися, що відпочинемо в теплих бункрах і заспокоїмо голод. Кухарі вже чекали зі сніданком у таборі.

Наближаємося до села Цебоволки. Чотовий “Калинович”, “Шеремет” та ще один виходить на зв'язок. Чота залишилася у лісі.

Почав падати перший сніг. Нас воно не тішило. Адже ворог по слідах, міг вислідити наш табір. Вернувшись до чоти, йдемо до табору. Від стійкового довідуємось, що в таборі все в порядку.

На зустріч вийшов службовий “Голуб”. Чотовий “Калинович” дав йому плян денних занять. Побажавши доброго сну, йдемо до землянок.

Ком. “Калинович” був при першому рої, я — при третьому. Вояки по цілонічній праці тихо спали. Здавалося, що все прислухається, як падає перший сніг.

Саме тоді советсько-польське військо увійшло в невеликий ліс, що поміж селами Сурмачівка, Щебоволки, Бахурі, Мачуги й Лехачі, шукаючи повстанців.

Уранці, перед сьомою, його бічний фланг, що надходив від села Сурмачівки, наблизився до нашого стійкового ч. 3. Стійковий “Бідота”, побачивши ворога прибіг до табору й зголосив про небезпеку. Ланковий “Мотика”, взявши скоростріл, вийшов, щоб перевірити. Ворог, нічого не підозріваючи, спокійно підходив до нашого табору. “Мотика” по ньому відкрив вогонь. Заскочені поляки розбіглися, але вже за кілька хвилин почали стріляти в нашому

напрямку. Нас тоді в таборі було лише 28, решта була поза табором. “Калинович” покликав ройових, щоб порадитися, але ворог знову почав стріляти. Ми були оточені. Чота була втомлена, падав сніг, відвзятися від ворога було б нелегко. Вирішили боронитися в таборі. Треба було втриматися день.

Ворог посипав нас градом куль. Наш вогонь був рідший, але густіший. Бункер був збудований у формі трикутника. Між землянками роїв були тунелі. І в землянках, і в тунелях були отвори для обстрілу. Землянки й тунелі були вкриті дерев'яними брусами, на них бляха, а на блясі — солома, на ній — понад півметра землі. На ній для маскуванню посаджено кушки й дерева.

Першу атаку відбито із втратами для ворога. Повстанці бачили, що ворог зламає зуби на бункрі. Усі були врівноважені, певні себе. Ворог атакував знову і знову. Наш вогонь відкидав їх щоразу на вихідні місця, лиш поранені кричали несамоовито. У нас поки що втрат не було.

Приблизно о 9 годині постріли стихли, здавалося, ворог відступив. Та невдовзі ми почули гул машин. Ворог перегруповував сили й підтягав нові.

Атака почалася знову. З галасом і криком, як це звичайно робили большевики, польське військо ішло вперед, засипаючи нас градом куль. Тим разом ворог зосередив свої сили на бункері 3-го рою. Зосереджено били стрільці, не вгавав наш скоростріл і раптом “затявся”, відмовив послуху. Небезпека загрожувала цілій чоті, якби ворог увірвався до одного з бункерів. На підмогу нам прийшов один з найкращих скорострільників сотні з другого рою — “Сум”. З полегкістю зіткнули стрільці — вони знали “Сума”. Він куль не марнував. Відчув це на власній шкірі й ворог. Кілька ворожих кулеметів спрямували на нього. Не дармувала й решта наших стрільців. Наступ відбито. Потім ще кілька. Між наступами було кілька хвилин перерви, час на зміну позицій, приготування до наступного.

У перерві, близько полудня, ворог підтягнув важкі скоростріли “Максими”. Командир “Калинович” спрямував вогонь на них і обслуга при одному загинула. Інші з поля обстрілу ворог відтягнув.

Почалася нова атака. Ворог знову тисне на землянку 3-го рою. “Дехтяр” “Сума” сіє густу смерть у ворожих рядах. Він — старий кулеметник, він один пробився з чоти ком. “М'яча”, яка майже вся загинула в нерівному бою на Угнівщині навесні 1945 р. На залізничному мосту під Новою Греблею він вибив ворожу заставу. В усіх сутичках він був пострахом для ворога. Та сталося інакше. Ще один наступ — і ворожа куля вцілила “Сума” в голову. Ліва рука опустилася безвладно, права все тримала скоростріл. Похилився “Сум”, підхопили його друзі, поклали на носі. Скоростріл перебрав амуніційний “Муха”, черги знову посипалися на ворожі ряди. Пораненого “Сума” рятував санітар “Малина”. І цього разу ворожий наступ заламався. Лежали вбиті, ворог відступив.

Надворі падав сніг з дощем. В обідню пору розірвалося перше гранатометне стрільно недалеко від нас, далі все ближче й ближче до землянок. Ворожі гранатомети коригували мірники. Майже годину рвалися гранатомети й стрільна на землянках і довкола них. Але ми були певні за них, бо

самі будували. Однак боялися, щоб поламане гілля не заслонило нам поля обстрілу. Тоді ворогові стало б легше. Близько першої години ворог перестав бити з гранатометів, а пішов в атаку. Тепер наступали “виборові”, т. зв. фризелери чи цволежери. Правда, вони йшли відважніше, але й впало їх більше. І вони з поспішно відступили.

Ліс був густо встелений ворожими трупами. Не помогли ні гранатомети, ні “виборові”.

Минали довгі години. Ворог, видно, втратив надію здобути нас, великі втрати відстрашували від ще одного наступу. Ішла перестрілка.

У нас був ранений ще один скорострільник “Горошко” з першого рою. Рана “Сума” була смертельна. Кулі пройшли крізь голову, він втратив багато крові. Одначе тримався. Його відвага підняла всіх на душі.

Близько 4-ї години “Сум” покликав до себе санітара “Малину” й запитав про наше становище і чи є ще поранені або вбиті. Потім сказав, що відчуває, що його полишають сили, що буде вмирати. Просив переказати мамі про його смерть, передати їй його останній привіт і щоб не виглядала його.

Батька “Сум” вже не мав. Сказав ще ім’я і прізвище, родинне село. Свідомість не покидала його.

Сутеніло. У нас вже було мало амуніції. Ворог освітлював поле бою ракетами. Це нам давало можливість бачити солдатів, що підбігали стрибками до нас. Знову бій. Цілити важко, темно. Поляки кидають гранати. Чути польську й російську лайку старшин. Насилу женуть вояків.

Вечірній наступ тривав майже півгодини. У нас осколком гранати поранений ройовий “Сабаль”. Виглядало, що ворог під прикриттям ночі хоче нас викинути. Коротка перерва, й знову ворог іде на нас. Видко, багато їх, бо тиснуть з усіх сторін. Командир “Калинович” закликає повстанців витримати ще той наступ. Якщо ворог увірветься в бункер, роєм пробиватися.

Збірний пункт — Кличка. Якщо ні, то по наступі забрати поранених, і до другого рою. Йдемо на прорив. Наступ знову відбито.

Ми біля другого рою. Ще раз чути голос командира “Калиновича”: “Друзі! Зітхніть до Бога, хай діється його воля. Забрати поранених, приготувати гранати й виходити. Йдемо у прорив!” Тихо виходимо перед землянку 3-го рою. Поранених “Горошка” й “Сабаля” взято між 1-й і 2-й рій. Притишене “Вперед!” — і всі рушили. Усе робилося так тихо, що ми відійшли від табору може десь з 20 кроків, як ворог почув нас. На нас посипалися постріли. Ми відповіли сильним вогнем. Цього вони не сподівалися, розбіглися, ми прорвали вороже кільце. Набігали на ворожі стежі, але стримати нас вони не могли. Ми мусили вирватися з того лісу, насиченого ворожим військом.

Ще тієї ж ночі поранених відправили в село. Ворог знищив порожні бункри. Під час прориву ми мали одного пораненого, стрільця “Клена”.

Про цей бій надрайоновий політвиховник “Лаврів” склав вірш, до якого пізніше дібрано мелодію і вона стала улюбленою піснею повстанців:

*У зимну ніч листопада, 26-го числа,
Ляхи обступили місце, де спала по трудах чота.*

*Як тільки почало сіріти, напали ляхи, мов вовки,
Щоб скорше твердиню здобути, повстанську твердиню з землі.
І наступ пекельний почався, не чути було голосів,
Повстанці вхопили за зброю і наступ відбили як стій.
Дев'ять разів ляхи наступали, добути повстанців не змогли,
І дев'ять разів відступали по трупах із гнівом вони.
Вкінці командир "Калинович" наказ передав всім грізний:
"Гранати на прорив готовте!" і кинувся перший у бій.
За ним гордо хлопці подалися й стали косити ляхів,
Крізь перстень ворожий прорвались і зникли у тінях корчів,
Ти, пісне, лети по Україні, про бій цей усім розкажи,
Де трупами ліс ляхи вкрили, а з наших упав лиш один.*

У міжчасі, як ішов бій, сотенний "Балай" з почотом пішов до першої чоти, щоб іти на поміч. Відгомін бою свідчив, що ми ще на місці, боронимося в бункері. Стежі донесли, що ми оточені кількома рядами, польського війська є кілька сотень. Поміч була неможлива. При прориві ст. "Клен", поранений у ногу, не міг іти. Він завинувся у коц, замаскувався недалеко табору й пролежав там до ранку. Уранці щибіловський куц пішов на поле бою, забрав амуніцію і військовий виряд. Заопікувався пораненим і відставив його на збірний пункт.

Того ж дня на поле бою прийшли сотенний "Балай" і "Калинович" з чотою. Замовили в селі домовину й поховали скорострільника "Сума" за доріжкою, навпроти бойовища, в лісі. Друзі з чоти висипали могилу, поставили хрест, на ньому Тризуб з колючого дроту.

Втрати ворога — 76 убитих, 30 поранених і 18 зниклих (мабуть, пішли домів).

На пам'ять про цей славний бій ціла друга чота запустила бородин. Вища команда дала згоду.

Після похорону, ще того самого вечора, сот. "Балай" відійшов, чота "Калиновича" пішла на Сурмачівку. Тут ми довідалися, що солтиса цього села забрали поляки до лісу, аби він вмовляв нас, щоб ми здалися. Почувши про це, чотовий "Калинович" і політвиховник "Шеремета" пішли до солтиса, щоб довідатися, як воно насправді було. Солтис справді був цілий день у лісі. Поляки як побачили, сказав він, як ви обороняєтесь, сказали, що там ес-еси, бо упістів небагато, може, з 10, а може 30, і навіть пробували переговорювати.

По тім бою друга чота дістала інший терен, щоб збудувати табір-бункер, та докінчити його не довелося. Командування змінило думку.

На початку грудня 1945 р. прийшов "Залізняк". Сотню "Балая" зібрано під селом Щибоволки. Тут ми довідалися, що маємо знищити залізничний міст і фільварок у селі Сорохові. З нами іде також "Залізняк". Міст був укріплений дротяними засіками з колючого дроту, охорона сиділа в бункерах з добрим полем обстрілу. У фільварку квартирувало польське військо.

Наступ на фільварок мала почати друга чота з чот. "Калиновичем" лише тоді, коли випущена ракета, яку ми мали зі собою, розіб'є мур і розі-

рветься. Інакше навіть не пробувати наступати. З тією чотою пішов зброяр “Бей”. Він мав наставити й запалити ракету.

Решта відділу із “Залізняком” і “Балаєм” пішла на ліквідацію мосту, взявши зі собою другу ракету.

Охорона мосту почувши рух, відкрила вогонь. Але ніч має свої права. Почалася перестрілка. У той час ком. “Залізняк” наставив ракету на міст і сам запалив шнур. Приціл був надзвичайний, все відбулося, як у годиннику.

Ракета вдарила в міст, вибухнула. Міст здригнувся, мовби підскочив, а тоді обсунувся вниз.

Розгорівся бій з рештою охорони мосту. Він не тривав довго. Охорону викінчено. З нашого боку впав політвих. 3-ї чоти “Прут” родом з Любачева. Друга чота не мала успіху. Ракета загорілася добре, летіла невисоко, але недалеко муру скрутила вправо, піднеслась і полетіла Бог зна куди. Близько третьої ночі ми знову були під Щиблівками.

Перебувши день у лісі, увечері сотня вирушила на нове місце постою, у ліс між селами Милків і Старе Село. Тут почала будову зимового табору-бункра для цілої сотні.

Повернувся після лікування “Туча”. У селах було небезпечно, він волів бути в лісі. Та скоро мусив перебрати першу чоту, чотовий “Хут” перебрав рій.

Наполегливо працювали повстанці на будові великого сотенного бункра-табору. Був він у формі колеса. З нього виходили два тунелі, які простягались приблизно 200 метрів поза колесо бункра. Терен довкола бункра був замінований. На деревах були прив’язані замасковані міни. Кожна точка площі трохи далі від бункра, могла бути при потребі в перехресному вогні. За працю час минав скоро. Настала зима, короткі дні, довгі ночі. Наближались Різдвяні свята. Метушилися харчові, щоб дістати щось святочного. Напрацювалися багато, але була кутя, голубці і ще дещо.

Святкували чотами. На Свят-вечір сот. “Балай” відвідував чоти, побажав усім веселих свят. Відвідували себе і вояки-приятелі.

Та не всі чоти святкували в таборі. Організаційна сітка просила, щоб сотня і люди з сітки святкували разом. Сотенний відновив конспірацію. Зима щойно почалася. Він хотів з повстанцями якнайдовше перебути її в бункрі. Але дозволив, щоб чота бородатих, тобто славна друга чота “Калиновича”, пішла в одне з поближких сіл і разом з цивільними відсвяткувала цей Вечір. Так воно й сталося. Стрільці і цивільні з сітки разом мали Свят-вечір, бажали собі, колядували, близько 11 год. повернулися до табору.

На Різдво сот. “Балай” гостив у себе чотових. Тільки службова чота не сла службу. Було спокійно. Підвечір дозволено йти у відвідини, колядувати.

У тому таборі перезимували ми спокійно.

Наближався Новий 1946 рік. Що принесе він, як складеться повстанська доля? Світлих надій годі було снувати. Війна минула, життя стабілізувалося. На нову війну між Сходом і Заходом не виглядало. Ворог пізнавав нашу тактику боротьби, його акції ставали щораз дошкульнішими. Примус до виїзду в СРСР посилювався ще дужче. Цього хотіли і Польща і Советський Союз.

Сотня у великому бункері жила своїм життям. У довгі зимові вечори організували на зорганізування хор, який брав участь у скромній програмі “Січневих роковин” і святі Крут. Хлопці радо вивчали нові пісні, нові мелодії. Цікаві були виклади з історії, літератури, географії.

Порядок денний був одноманітний, але матеріал занять був щоразу інший.

Дотримувалися строгої конспірації. З табору, крім харчових і розвідки, ніхто не виходив.

Оскільки про чоту бородатих знав ворог, бо їх часом висилали в села з пропагандивними виступами, треба було сподіватися, що він знав також, що це ті, які цілий день боролися у бункрі, тому в денному наказі за 1 березня 1946 р. було сказано, що всі бороди мають бути не довші одної десятої міліметра. Бородатих не стало, але всі знали їх.

Другого березня скликано нараду чотових. Вийшов наказ, що дня 5 березня 1946 р. о 9 вечора перша чота під командою “Тучі” має спалити Старі Олешичі. Наказ виконано. Заарештували жінку, яка робила знімки з усього. З’ясувалось, що це жінка полковника АК. Її звільнили.

Друга чота під командою “Калиновича” і один рій з 3-ї чоти мали зайняти шпиталь у Любачеві, привести директора шпиталю д-ра Ліщинського, забрати медикаменти й операційні інструменти. З донесення розвідки знали, що там є поранені упісти з сітки — їх забрали в ліс.

Третя чота в складі двох роїв з чотовим “Бичем” мала спалити села Борохів і Опаку. З цих сіл українців виселили, там поселилися польські ветерани зі зброєю. Вони ставали небезпечними.

Всі чоти почали акцію в означений час і виконали її бездоганно.

Та про акцію другої чоти треба сказати більше. Вона без бою увійшла в Любачів, розставила застави, п’ятеро з чот. “Калиновичем” пішли до шпиталю. Двері були замкнені, тож мусили їх висадити. У шпиталі знайшли лікаря, медикаменти й інструменти. Все це забрали. Наших поранених не було. Їх забрали до УБП на допити.

Все забране доставили в ліс. Лікаря, який подав допомогу нашим, за кілька днів звільнили. З ним поводитися коректно, і по звільненні він це особливо підкреслював.

Ще лежав сніг. У березні друга чота, з чот. “Калиновичем”, дістала наказ знищити міліцію в селі Ляшки. Ми заквартирували на Маях, присілку біля Ришкової Волі. Наступної ночі підійшли під будинок міліції. Вікна були заґратованими, про що не донесла розвідка, тож ми мусили висадити двері динамітом. В середині не було нікого. Лише з пивниці почувлися постріли. Ми кинули туди гранати й відійшли.

Сніги почали танути, надходила весна. Було радісно на саму згадку, що не буде морозів, снігів, маскування слідів і зігріємося на сонці. 12 березня 1946 р. ланка мінерів з сотні “Балая” замінувала потяг на лінії між Любачевом і Ярославом. Ланковим був “Вовк”.

Приблизно тоді часі переведено чотового “Калиновича” до першої сотні, і він став сотенним тієї сотні. Друга “Підкову” переведено з першої

сотні до другої, він посів команду другої чоти. 14 березня 1946 р. перша чота другої сотні під командою “Тучі”, зробила засідку при битій дорозі Любачів – Ярослав, між присілками Бахурі і Томси. На засідку наїхали два тягарові авта з військом. По короткій, але сильній перестрілці ворог здався. Був убитий советський майор. Забрали зброю й інший військовий виряд, записки й документи. Тягарівки підпалили, чота з полоненими відійшла в ліс. Полонених було 24. У нас втрат не було. Полонених передано сот. “Балаєві”, він відіслав їх до штабу відтинка. Серед полонених не було жодного стрільця: були лише старшини й підстаршини, від полковника до сержанта. Вони їхали тим поїздом, що “Вовк” з ланкою мінерів зірвав два дні тому. Тоді вони вціліли. Зайшли в село, взяли підводи й поїхали до Любачева. Була це советська інспекційна група пограниччя. Далі вибралися вони двома тягарівками, але викликали охорону з Ярослава. Але танкетка і військо з Ярослава ще не доїхали до цієї спецгрупи. Коли охорона приїхала на місце, то побачила лише палаючі тягарівки й убитого большевика-майора. Поляки бойовим строєм підійшли до того місця, обстріляли ліс, забрали вбитого й вицофалися. Польське військо того дня й не намагалося звільнити полонених.

Про всю цю історію з спецгрупою ми довідалися з листа, якого один з полонених мав при собі. Він усе це описував дружині. Цього листа з допискою наші його жінці відіслали.

По всьому Закерзонні ворог тиснув на виїзд. Наїхало більше війська, стало більше ворожих засідок, застав, ревізій, реквірування, грабунків.

Мусила бути сильніша протидія з нашого боку. Погано було, що в безлісній терени відділ не міг вийти, і населення було здане на ласку ворога. Всі відділи дістали наказ посилити протиакцію. Настала весна, зеленів ліс. При пересуванні слідів не залишалося.

Наприкінці березня чотовий третьої чоти “Бич” відійшов на працю в терен. Чоту перебрав чот. “Вартовий”.

У такому складі сотня діждала Великодніх свят 1946 р.

Перед Святами, як звичайно, більше роботи для харчових. Вони хотіли своїм кулінарним вмінням створити хоч трохи великодній настрій, приготувати те, що зазвичай на Великдень було.

Стрільці ретельніше чистили зброю, стриглися, лагодили одяг та взуття.

У цей передвеликодній час до штабу куреня відійшов сотенний політвих. “Палій” — “Ярий”. Його місце зайняв “Шеремета”, політвиховник другої чоти.

Ці Великодні Свята сотня відсвяткувала спокійно. Провізоричні столи накрито зеленню, на них розкладено свячені наїдки — яйця, ковбаси, паски й інше. Всі були напоготові, бо сподівалися наскоку.

Близько 9 ранку зроблено збірку. На ній службовий старшина відчитав святочний наказ. Коротко говорив сот. “Балай”, побажав усім веселих та щасливих свят і закінчив нашим прадіднім, великоднім привітом “Христос Воскрес”. Сотня в один голос проскандувала “Воскресне Україна”, аж відгомін пішов лісом. Дано розхід, і всі засіли до великоднього сніданку. Було

святочно і дуже урочисто. Очі не одного стрільця й командира дивилися у верхів'їття дерев, а думки були з родиною, з коханою дівчиною, біля жінки й дітей. А ліс шумів. Співав ту ж пісню нам, що й нашим прадідам сотні, а то й тисячі років тому. Тільки тепер бушував тут ворог, казився від Москви до Варшави, що відтята вітка українського народу вже роки бореться за своє право бути на цій землі. Встелено трупами й полято кров'ю — своєю і ворожою — і ліси, і поля, і села, а боротьба ще не закінчена.

Мовчанку перервав прихід командирів. Засіли за столи, почали за звичаєм стукатись святочним яйцем, і настрої змінився.

Пішли жарти, приказки. Подали на стіл за великоднім звичаєм. Всі хвалили кухарів. У лісі пахло, мовби в рідній хаті.

Настала зміна варти, щоб усі могли поснідати. Сніданок закінчено з гарним настроєм.

День був вільний від занять. Вояки стояли гуртами, згадували Великодні свята в їх житті, воєнні й передвоєнні. Дехто святкував у лісі вперше. Були й такі, що вже третій святкували в повстанській армії.

Близько полудня з північно-західного напрямку донесли черги скорострілів і поодинокі постріли. Стрілянина то посилювалась, то вщухала. Ми здогадувались, що сотня "Калиновича" співає по-своєму "Христос Воскрес". Ворог намагався не дати нам спокійно відсвяткувати. Дано наказ бути наготові, вислано стежі в тому напрямку. Чути було, що постріли віддаляються і стихають. Ще поодинокі постріли, і все стихло. Повернулися стежі й донесли, що на "Калиновича" наскочили большевики-совєтчики. У нас до вечора було спокійно.

Наступного дня розвідка донесла, що всюди почалися сильні облави. Наїхало багато польського війська, а також совєтських спецотделів. Вони казали, що прочісують ліси.

Сотня "Калиновича" відійшла в ліс за Новий Люблинець. Сотня "Балая" по кількох сутичках з ворогом також пішла за Новий Люблинець. Туди прийшов також курінний "Залізняка". Як довідався, що обидві сотні тут, впав у страшну лють. Пішов до них і запитав, хто їм дав дозвіл залишати терен їх дій. Не допомогли пояснення, що туди багато війська наїхало, облави в лісах і селах, ліс заблокований. Ще того самого дня під вечір обидві сотні вертали у призначений їм терен. Але майже два дні перебули тут. По дорозі назад до нас долучили зв'язкові з Перемищини, які йшли до ком. "Залізняка", з ними курінний політвиховник "Сокіл", який потім залишився в нас.

Ком. "Ворон" з двома чотовими відійшов на Холмищину і перебрав відтинок Данилів.

За тих два дні біля Люблинця Нового мені вдалося відвідати й поговорити з моєю дорогою і незабутньою родиною. Їх наприкінці травня виселено в СССР.

Десь у той же час прийшов до "Залізняка" священик, якого "охрестили" "Кропилом". Він став курінним капеланом, ніс духовну опіку в курені.

Всюди почалося насильне, рубашне виселення. Військо оточувало село, мало списки людей, до кожної родини посилали двох солдатів, і ті змушували пакуватися. Опівдні виганяли всіх на вулицю, і військо по боках, валки вигнаних посередині рушали на залізничну станцію. Наші відділи, порівняно з ворожими силами, були дуже маленькою силою. Фронтového удару прийняти ми не могли. Ворог того лише й хотів. На це чекала ціла його армія з танками і летунством. Кілька кілометрів, на советському боці, стояли війська пограниччя і спецотдели, при потребі й ціла армія.

Наші відділи мусили бути невловимі. Ми були всюди й водночас ніде. Діяли несподіваними наскоками, зазвичай вночі, засідками, зривали мости, залізничні рейки. Та стримати виселення не було сили. І ворогові вдалося вивезти майже три чверті нашого населення навесні й улітку 1946 року.

Наша сотня дістала наказ перейти за ріку Любачівку. Ми затримались на Мельниках — присілок Кобильниці Малої. До нас долучився тутешній відділ першого району, т. зв. відділ “Крука”, близько шістдесяти осіб. Ми зайняли становище в селі, а Крук на краю ліса. Розвіднювалось, як зі сходу від Краківця, надійшла група советських пограничників, понад сорок вояків, з двома собаками. Оголошено алярм, але все відбувалося без звуку. Пересувалися майже повзаючи, бо вони проходили може, з півкілометра від нас. Вже минули присілок, йдучи в бік Млинів, як нараз почувлися постріли. На них найшла розвідка “Крука” — двоє стрільців. Стрільці прибігли, думаючи, що ми не бачили їх. Ми ж знали, що вони підуть тепер на присілок.

Вони дещо забарилися, але коло десятої їх розстрільна вийшла з ліса й проходила через сіножать. По лінії пішов наказ — не стріляти, підпустити ближче. Як перші вже були дуже близько, пролунали постріли. На біду, збоку стояла недокінчена стодола. Большевик вбіг туди і з-за прикриття вбив ройового “Комара” і скорострільника “Хмеля”. Стрільця з ПЖ “Диля” смертельно поранив у живіт.

Багато пограничників впало, решта кинулися втікати. За ними гналися наші, стріляючи. Загалом впало 38 стрільців. Трох поранилих взято в полон.

Забравши зброю і виряд, ми відступили в ліс біля села Тухля. Двох загиблих друзів поховали на місці. Поранений пополудні помер. Його ми поховали на поляні. Жаль розривав серце, коли поранений покликав друга “Тису” і попросив його переказати родині останні його слова.

Відділ зайняв у ліску кругову оборону й чекав до вечора. Над нами кружляло два літаки, так звані кукурузники. На шосе Радимно – Краковець, під ліском Гураї розмістилася польська артилерія, але нас ніхто не знайшов. Ввечері відділи розійшлися.

Провід підпілля вів тоді якусь тактику щодо спійманих підсоветських українців. Двох поранилих пограничників-українців забрав “Крук”. Їх перебинтували, провели гутірку — хто ми, за що воюємо, й відвели під комору (будка з освітленням, телефоном і шлагбаумом через шосе) на дорозі на кордоні під Краковцем. Вони пішли. Один з пограничників, який вдавав убитого, а був лише поранений, коли з кордону прийшло дві танкетки і велика кількість пограничників, сказав, що “бандіти” почали стріляти з лісу,

а не з села. Большевики села не палили і не знущалися над тими ще кількома людьми, які схоронилися перед вивезенням.

Ми, тобто сотня “Балая”, перейшли ріку Любачівку і пішли до свого зимового табору між селами Милків і Старе Село. Перевиховання полоненого не йшло на добре. Ми передали його до сітки.

За нами почалася погоня. Ми були в зимовому таборі й не дуже боялися. Табір був добре убезпечений. За два–три дні стежі донесли, що лісом іде большевицька розстрільна. Ми зайняли позиції. Большевики були з собаками, чути було розмови, крики. Переходили попри нас зі сходу. У наш бік зближалася німецької породи вівчарка. Наказую всім заховатися в бункер, лиш ті, хто в советські уніформі, лишаються. Собака перебіг через окопи, поміж нас і побіг за своїми. До бою не дійшло. Думаю, що й вони, і ми мали щастя. Жертви напевно були б. Якщо по обидва боки були українці, то всі ми виграли.

Наїжджало все більше і більше польського війська. Прочісувння лісів тривало. Звичайно йшли п'ятірками до 100 м між собою, залежно від лісу. Польський полковник заявив, що через десять днів з українським підпіллям на Любачівщині і Ярославщині буде покінчено. Був 1946 р., наших людей ще трохи було. Та грубо помилявся полковник.

Примусове виселення було в повному розпалі. Багато сіл вже було виселено, головню тих, що далі від лісів. Майже не стало першого району на Ярославщині. Відділ “Крука” спалив багато сіл. Так мусило бути, бо наїжджачі поляки, поселенці творили в тих селах ОРМО.

До сотні “Балая” прибув курінний “Залізник”. По довшій нараді з сотенним і чотовими сотня пішла в південно-західному напрямку. Над ранок ми прийшли над ріку Сян і тут, у лозах, затрималися на день. Це й терен був безлісний. Для нас, з лісів, цей день здавався дуже довгим.

Був травень. Молоденькі бруньки на кущах і зелена, молода травичка блищали перлами роси на сонці. Сотні пташок співали осанну Творцеві неба й землі. Повільно й спокійно котив хвилі наш Сян. Тихо відпливала вода і мовби наводила спокій на тих, що йшли мстити кривдникам свого народу і цілому світові вказати, де наші кордони. Ми лежали в лозах і подивлялися чудо природи. Здавалося, ми в якомусь зачарованому місці.

Був чудовий ранок. Все ожило, тішилося життям. Поволі сходило сонце, для нас почався довгий день. Лежали тихо, мовби то не сотня живих людей, а пришельці з іншого світу. Обсервуємо довкілля й просимо Бога, щоб на нас ніхто не найшов. Де ми йшли і пощо, ніхто ще не знав, крім команди. Стрільці, що знали терен, були певні, що йдемо на Радимно. Сонце хилилося до заходу. Від води повіяло холодком. День минав щасливо. Напруження минало.

Смеркало. Чотові поінформували про завдання. Із сіл Сосниця, Валава і Святе вивезено українців. Там селилися поляки, що мали зброю. Короткий наказ — не вільно нічого брати, крім корів, свиней і коней. Це лишилося по наших людях і воно наше. Поселенцям дати змогу вийти з хат і забрати своє майно.

Ми зняли чоботи й чотами переходили Сян на другий бік. Все пішло справно, лише стрілець “Фукс”, загубив один чобіт у воді. Йому дозволено взяти собі пару чобіт. Ми йшли палити Сосницю, Валяву, Святе.

Політвиховники й вибрані стрільці роздавали полякам приготовлену літературу. У ній говорилося, чому ми це робимо.

До півночі робота була скінчена. Ми забрали худобу й сотня в іншому місці перейшла Сян. Взяли напрям на північний схід, до найближчого лісу. Тут затриматися на день. Це було 6 травня 1946 р., а 8 травня сотня добилася до свого місця постою в ліс біля присілка Лихачі. Приведену худобу, крім кількох корів, передано через сітку до місцевих поляків на переховування. Сподіваючись більшої акції на ліс, сотня розійшлася чотами.

З нами був “Залізник”. Він забрав рій з другої чоти і з охороною відійшов. Ми ще тоді не знали, що за Новим Люблинцем, далі на північ, відбуваються переговори на вищому рівні з польським підпіллям. Наші мали свою охорону, поляки свою. Одні з другими за той час запізналися. Туди пішов наш рій.

Ворог щось таки знав. Кинув більші сили в ті ліси. Почалися бої. Наші люди добре знали ті ліси, всі вийшли щасливо, загинули лише повстанський поет “Волош” і надрайоновий сітки “Сталь”. Вони відбилися від своїх, натрапили на ворожу засідку. Билися по-геройськи до останнього набою, й загинули геройською смертю. Їх поховали на цвинтарі в Новому Люблинці. Ця вістка всіх засмутила. Втрата була дуже велика. Впало двоє провідних, досвідчених і здібних членів підпілля. Це сталося 21 травня 1946 р.

Сотня жила своїм життям, але тяжко було. Всі ходили сумні. Провідник “Сталь” був доброю людиною, вирозумілою до стрільців. У сітці всі з респектом і посвятою виконували його накази. Одного разу сталося так, що він, йдучи лісом з охороною, найшов на нашу сітку. Їх затримано, бо не знали клички. На наказ відложили зброю й обернулися. Провідник “Сталь” підпорядкувався зі своїми людьми, лише просив повідомити сотенного, що сталося. Коли сказали сотенному, той аж ахнув. Буде клопіт, каже. Пішов зі стійковим до затриманих і зголосився до провідника “Сталю”, перепрошуючи за непорозуміння. Провідник усміхнувся і сказав, що нічого не сталося. Навпаки, за правильне виконання наказу й поступування на стійці стійкових слід похвалити і відзначити.

Наближався день, коли сотня скромною програмою мала вшанувати полеглих за волю України — День Героїв. Це було наприкінці травня. Сотня зібралася в лісі під Сурмачівкою, на могилі нашого скорострільника “Сума”. Тут відбувся святочний наказ, віддано честь полеглим, прозвучала молитва українського революціонера, короткий, але змістовний реферат, кілька декламацій і на закінчення притишеним голосом відспівано дві чи три повстанські пісні. Ми вірили, що наш загиблий друг їх чує. Це для нього. Це Свято скріпило відділ духовно. Всі знали, що ми не перші і, мабуть, не останні, готові віддати життя за Україну.

Часи настали тяжкі. Стояли порожні села. Цивільна сітка втратила багато активних членів. Гірше було з розвідкою, харчами й ліками. Колись дів-

чата прали, лагодили одяг. Тепер це робили стрільці самі, не завжди була вода чи якесь мило. За харчами треба було заходити в польські села.

Війська прибувало все більше і більше. Йшли полями і лісами. Одного вечора сотню знова роз'єднано. Перша чота "Тучі", взявши вибухові матеріали, пішла в ліс під село Вільхова. Друга чота "Підкови" перейшла в ліс під село Терешки. Третя чота "Вартового" перейшла в ліс під Футори-Дахнів. Чоти діяли поодинокі, хоч загальний наказ був один — не встрявати в лінійні бої, атакувати ворога де тільки можна, нищити шляхи й мости, щоб ворог не вивіз решток населення. Близько 80% населення вже вивезено й переселенська акція нібито вже скінчилася. Та ворожі війська не відійшли. Вони вивчили нашу тактику боротьби, знали місця, де перебувають відділи, знали, як ми магазинуємо харчі, й усе інше. Знали, хто є в командному складі і навіть як виглядає. Тільки довгий партизанський досвід, погодження з фактом, що обставини життя мусять бути такі, як є, і рішення боротися до останнього давали нам насагу витримати й боротися.

Чота "Тучі" готувалася до засідки на шляху Ярослав—Любачів. Дібрано ліс біля села Вільхова. Хоч зв'язок між чотами був, але на спільну дію, допомогу числити не можна було. Це діло чота мусила виконати власними силами.

Сот. "Балай" звичайно перебував з чотою "Підкови". Одного вечора відійшов у терен, щоб полагодити справи, дізнатися про ситуацію в терені. З ним відійшов бунчужний "Скала" і чотири стрільці охорони. Настав день, який можна назвати чорним днем нашої сотні. Чота "Тучі" чатувала при шляху, по якому рухалося польське військо з танками. На шосе закладено великої сили вибухові матеріали, що мали знищити танки. Коли стрілець потягнув за шнур, щоб підірвати танк — лише клуби диму, а вибух жодного. Здавалося, що вибухові матеріали й детонатори, переховувані в невідповідних сховках, непридатні. Ворог заліг і відкрив сильний вогонь довкола себе по лісі. Ув'язуватися в бій ми не могли — ворог переважав багатократно. Чота відтягнулася й відійшла, хоч стрілянина ще довго не вгавала.

Того ж дня сотенний "Балай" з бунчужним і охороною переходили лісом біля Старого Села. Було близько 10 ранку. Ворожа засідка пропустила передню розвідку — двох стрільців й відкрила вогонь по групі, що надходила. Вона потрапила у два вогні, бо ззаду надійшла ворожа розстрільна. Сотенний і решта зайняли оборонне становище в широкій ямі з водою. Стрілець "Орел" з охорони впав трохи далі. Бунчужний "Скала" і стрілець "Мотика", поранені, потрапили у руки ворога. Сотенний "Балай", бачачи безвихідне становище, вклав ґранату в шкіряну торбу, де були записки, мапи й інше, ліг на неї, розірвав себе й знищив документи. Стрільці, що їх пропустила ворожа засідка — "Нечай" і "Тиса", долучили до другої чоти "Підкови". Вони розповіли, що за ними йшов сотенний з рештою і що сталося. В тому напрямку вислано розвідку. Вона довідалася, що ворог взяв живими двох поранених, а сот. "Балай" і ст. "Орел" були на місці. З них здерли все, що лиш можна було.

З чоти “Підкови” вислано зв’язок з виховником “Шереметою” до кур. “Залізняка” й до чоти “Тучі”. Оскільки “Туча” був заступником сотенно-го, він перебрав команду сотні. Стягнуто й чоту “Вартового”. Чоти були разом. Другого дня прийшов курінний, зробив збірку й повідомив про смерть “Балая”. У наказі того дня він проголосив, що сотенним цієї сотні назначає чотового “Тучу”. На місце “Тучі”, чотового першої чоти, назначає ройового “Хута”. При цьому був наказ, щоб атакувати ворога на кожному кроці. Йдемо на акції помсти — всі на засідки. “Туча” перебрав сотню. Кур. “Залізняка” пішов, обіцяючи прислати бунчужного, бо бунчужний “Скала” попав у ворожі руки.

Сотенний “Туча” з відділом змінив місце постою. Видавши інструкції чотивим з одною чотою і двома стрільцями охорони, пішов на місце, де впав “Балай”. Посуватись лісом, де крутилися ворожі відділи, треба було обережно, і це забрало багато часу. По кількох годинах ми були на місці трагедії. “Орел” лежав убитий збоку, а тіло сотенного, почорніле від сонця й гранати, лежало частинно в воді. Чота забрала тіла, й ми відійшли трохи далі в ліс. Зробили домовини й віднесли тіла під Сурмачівку, де був похований скоро-стрільник “Сум”, який впав у славному бою, коли чота “Калиновича” боронилась у бункрі в 1945 року. Їх поховали всіх трьох разом. Помолившись, згадавши їх заслуги, чота віддала почесьть полеглим і відійшла на дальші бої.

Травень 1946 р. був трагічний для цього терену. Впав надрайоновий “Сталь”, редактор підпільних видань “Волош”, сотенний “Балай”, бунчужний “Скала”, кілька стрільців з відділу й куша.

У тереновій сітці відчувався безлад, брак координації дій. Курінний “Залізняка” знову відійшов на схід.

Надрайонові референти пропаганди, заступник надрайонового, господа-рчий хотіли рятувати ситуацію. Всі видавали розпорядження без погодження зі собою. Хотіли наказувати й відділам.

Польський уряд проводив референдум, і нам треба було зірвати його на цих теренах, не допустити до нього. Але акція не була добре підготовлена. Не було надрайонового — місце “Сталя” пустувало.

Відділ чекав наказу від курінного. Мав наказ підготувати бойові акції й готуватися до зими.

За якийсь час надрайон перебрав провідник “Крим” і ситуація вно-рмувалася. У тому часі закінчилися переговори між нашим і польським під-піллям. Ми дістали дозвіл брати харчі від польського населення, даючи людям поквітування за заборані продукти й пояснюючи, що по війні наш уряд їм заплатить.

Був випадок у селі Ляшках, коли наші прийшли до хати, де спала бо-ївка польського підпілля. Було їх близько десяти. Зверхник їх боївки за-питав, хто ми й чого хочемо. Ми йому відповіли. Тоді він розбудив своїх людей і післав у село, щоб вони зібрали харчі. Ми написали посвідку, за-брали харчі й відійшли.

Під час жнив польське військо допомагало місцевим і приїжджим по-лякам збирати врожай.

Ми далі палили наші села, щоб поляки в них не поселялися. Ще на-весні в терені “Бастіону” проведено заходи, щоб zorganizувати ще одну сотню. У терені були молоді хлопці, яких часто вистрілювали поляки. На сотенного призначено ком. “Яра”. До них долучено рій, що мав стати командним складом. Однак з того нічого не вийшло. Скрутне становище в лісах — ворожі війська, брак харчів, і що найважливіше, вони мусили боронити себе, воювати, але не мали військового вишколу й партизанського досвіду. Цей відділ по короткому часі було розпущено. Частина з них пішла до відділів, решта вернулася до сітки.

Сотенний “Яр” відійшов на Холмщину, до відтинка Данилів. Перший чотовий “Орест”, що був призначений до сотні новобранців, був переведений до сотні “Тучі” і перебрав першу чоту. Чотовий “Хут”, чотовий політвиховник “Хмель”, ройовий “Мокрий” і чотовий “Зенко” з першої сотні під командою “Калиновича” відійшли в перший район і обняли призначення в четвертій сотні, що була під командою “Крука”. Чотовий “Моряк” перейшов до охорони в почоті куреня.

По якомусь часі перша чота з сотні “Тучі” з чотовим “Орестом” відійшла в ліси біля села Коровиця. Тут вона діяла до розв’язання в 1947 р.

Зв’язок між сотнею і цією чотою діяв цілий час.

Приблизно у вересні відбулася акція на Тарногород. Наказ був — забрати аптеку, щоб здобути ліки й “спулдзельню”, щоб здобути харчі.

На акцію пішли сотні “Калиновича”, “Бриля” й друга чота з сотні “Тучі”. (Сотня “Бриля” — це відділ, що прийшов з України й перебував на нашому терені).

Чота з сотні “Тучі” стояла на заставі між Білгораєм і Тарногородом. Акція була успішна. Вернулися без втрат.

Наприкінці вересня 1946 р., в лісі за Люблинцем Новим відбувся ціломісячний вишкіл політвиховників з відділів і сітки. Було близько сорока учасників.

Цей вишкіл, порівняно з вишколом політвиховників у 1945 р., був зовсім інший. Змінилися обставини й політична ситуація у світі. Наше підпілля готувалося до дій в обставинах, де вже майже не було нашого населення, було багато польського війська. Польське підпілля здавалося, як казали поляки, “уявлялось”. Війни не було й не виглядало, що буде. Наставала зима. Втримати боєздатність, мораль і дисципліну як відділів, так і сітки було нелегко.

Треба було на тому вишколі підготувати кадри, які самі палали б вірою і посвятою й могли передати їх іншим.

Вишкіл закінчено успішно, і учасники розійшлися у свої терени.

Наш відділ сам виправляв шкіру на взуття. Такі наші “гарбарні” мусили бути біля річок. Ворог часом віднаходив їх і нищив, головню шкіру в бочках, що була в стадії виправи.

Не було підшовів. Знали ми, що у млині під Ярославом є багато пасів. Їх треба було забрати. По дорозі до млина сутички з ворогом не було. Ми забрали паси, трохи муки й відійшли в напрямку лісів. Та настав ранок, і

заалармоване польське військо рушило за нами. Ми стояли в лісі, готові до оборони. Однак поляки не дуже хотіли воювати. Вони обстріляли ліс і завернули.

У лісі ми перебули до вечора. Здобуті паси ми розділили між стрільців, щоб легше було нести, й рушили у знайомі ліси. Здобута шкіра, на втіху всім, була розділена й на інші відділи і кущі.

Цієї осені ми замагазинували трохи харчів на зиму — жито, м'ясо, пшеницю, бараболю, цибулю й цукор.

Через зв'язок цивільної сітки нам вдалося закупити в польських складів більшу кількість матеріалу на одяг для вояків. З нього пошили й шапки. Матеріал невисокої якості, але іншого не було. Одяг у таких умовах скоро зношувався, а поповнень не було.

Наставала зима. Сотенний “Туча” визначив чотам терен і відправив їх, щоб готувалися до зими. Мали у відповідних місцях збудувати зимові табори. З досвіду знали, що табір повинен бути у віддалених від осель і шляхів місцях і там, де можна викопати криницю, щоб була вода.

Друга чота пішла в ліс між селами Старе Село і Милків. У околиці була й третя чота. Про місце постою з огляду на безпеку чот знали лише сотенний і бунчужний. Перша чота й далі перебувала майже під самим кордоном у лісах під Синявкою і Коровицею.

Сотенний “Туча” полагодивши з тими двома чотами, вибрався на перевірку до першої чоти. Треба було і тій чоті дати наказ і вказівки, щоб готувалися до зими.

Виглядало, що та чота добре тримається. Добре забезпечена харчами, моральний стан задовільний, до будівництва зимового табору взялися енергійно.

Всі чоти повинні були мати в таборі: жорна, піч для печення хліба, кухню, воду і дрова.

Табір — це землянки-бункри, такі, щоб у них можна було жити й довші боронитися. Техніку будівництва всі знали ще з попередніх зим. Всі відділи мали виконати це за два тижні. Навколо табору треба було викопати шанці. Чоти мали провести вправи, щоб кожен знав своє місце й знав, що має робити в разі наступу. По закінченні робіт був наказ відступити з табору на кілька кілометрів у ліс і там перебути до першого снігу. У таборі лишилися зорці, що стежили, чи хтось не підглядає, чи табір не розконспірований. Зорці змінювалися.

З першим снігом чоти увійшли в табори й не повинні були виходити з них, навіть не слати зв'язків.

Та другій чоті не судилося перебути в таборі довго. Через два тижні почався сніговий. Сот. “Туча” вислав зв'язкових. Віддаль між таборами хоч не така велика, але пройти снігами було нелегко. У міжчасі буря почала втихати. Сніг ще падав, але зв'язкові лишали ледь помітні сліди до бункра другої чоти.

Польське військо йшло шукати слідів по лісових дорогах. Зрештою, вони мали колишніх лісничих поляків, які знали ліс, як свою хату, знали,

де і що може бути. Така група надійшла на місце, де пройшли вислані зв'язкові. Сліди були помітні. За слідом військо підійшло під табір другої чоти. Стійковий пострілом заалармував чоту. Поляки відкрили сильний вогонь і підступали до табору. Наші два скоростріли змусили їх залагти, а чота, забравши виряд і трохи харчів, тягнула скорострільників і другим виходом відступила в ліс. Смеркалося. Ворог знищив табір і завернувся.

За ніч чота відійшла досить далеко й зв'язалася з сотенним. Сотенний дав наказ другій чоті долучити до третьої, як почне падати сніг. Це незабаром сталося. Тут ми побудували додаткову землянку, хоч не так вигідну, як перед тим, але приміститися можна було, все краще, як на голому снігу. Харчами допомогла третя чота.

Находило Різдво. Сніг не падав. У лісі було багато слідів. Це дало можливість нашим харчовим зорганізувати трохи харчів у Старому Селі. Ми знали, що ворог довідається, й намагалися перехитрити його. Наші замовили харчі за два тижні перед Святами, а пішли за ними тиждень перед Святами. Того ворог не сподівався, і ми харчі мали.

Свят-вечір був своєрідний, у тісних землянках, але ми мали кутю, голубці, вареники, хліб, навіть цукерки хтось передав. Харчі передали українці й поляки. Вони з партизанами хотіли жити у згоді. Ми вже з досвіду знали, що на наші Свята ворог робить акції і тому були в напogотові.

На Різдво ввечері вислано розвідку в терен. Пішли два стрільці — “Пак” і “Махно” на Забілу. Розвідники ввійшли в хату, не знаючи, що вона оточена. Ворог почав стріляти по хаті. Наші вискочили з хати, стріляючи. “Махно”, поранений, впав біля хати. По-геройськи боронився, тут і загинув. “Пак” прорвався з кільця, прийшов і зголосив, що сталося. Того вечора ройовий “Вовк” вертав з ланкою з півдня. У Старому Селі зустрів людей з куща й довідався, що в селі нібито спокійно. Всі вони разом зайшли до солтиса. Не звернули уваги, що син солтиса вибіг з хати. Десять близько було замасковане військо. За хвилину скорострільним вогнем заатаковано хату. Впав ройовий “Вовк”, люди з куща, а на “Ворона” накинулися, щоб живим зловити. Він був у польській уніформі й сказав: “Пшепадлем, браце”. Поляки, гадаючи, що він поляк, лишили його й побігли за іншими. Кори́стаючи з замішання, вирвався живим.

Настав новий 1947 рік. Було сумно. Впали друзі. Тиснули морози. У лісі було чути, як від морозу тріскають дерева. Пташки на льоту замерзали й падали в сніг. Ми не могли вдень палити вогню. Сиділи в землянках, притулившись один до одного. Сніг падав і падав. Це була одна з найхолодніших зим.

Вранці одного дня ми почули постріли. Було це в лютому. Доходили з південного напрямку. Сот. “Туча” зарядив гостре поготівля обох чот. Вислано додаткові підслухи. Було страшно зимно. Ми далі були в землянках, лиш стійкові мінялися.

Постріли наближалися. По якомусь часі почулися голоси — ворог підходив. Наказано зайняти становища в окопах. Ми вийшли із землянок, готуючись до бою. Ворожа розстрільна йшла на нас з собаками. З нашого

боку почулися постріли. Поляки — одні почали втікати, інші кричати: “Не стжеляць! Панове, що робіце!” Вони по нас не стріляли. Щось тут було дивного. Наші кинулися на них і почали ловити. Перші, перелякані, пояснювали, що вони на полюванні. За якийсь час їх всіх зігнано під табір — майже сорок осіб. З’ясувалося, що це поляки з польського підпілля, які домовилися з нашим тереновим проводом і мали від них дозвіл на полювання. Тереновий провід про місце табору не знав. Що вони домовлялися, ми не знали. Ми ніколи не погодилися б на це. Їм усім, по виясненню ситуації, віддано зброю і відпущено.

Однак табір був розконспірований. Правда, вони запевняли, що нікому не скажуть. Та були постріли, і такій кількості людей не можна було вірити. Прощай, табір. Знову на сніги, морози й заметіль.

Ми ще переночували в таборі, а вранці вийшли з нього і більше туди не поверталися. Хоч була домовленість з поляками, але довір’я все ж не було. Ми знали, як большевики вміють пролізати всюди.

Почалося тяжке життя. Спали в лісі на снігу. Розкладали вогонь лише вночі. До сіл заходили лише за харчами. Правда, коли відділ уже цілком знемагав, без огляду, чи то українці, чи поляки, ми залишалися, щоб відпочити.

Польські залоги були заалармовані. Облави пішли селами й лісами. Загибло два стрільці, які були в селі на лікуванні, — Марченко і Чуйкевич. Села обсадив ворог так, що зайти було неможливо. На кожному кроці доноси, засідки, застави, несподівані наскоки. Чисто українських сіл, що нам сприяли б, уже не було.

У селі Липина у криївці заквартирували чотири підпільники. Брат і кузен зі села Суха Воля, санітар “Малина” зі села Липина і ще один. “Малина” був чотовий санітар з сотні “Тучі”. Раненько того дня батько “Малини” приніс їм сніданок. По сніданку замаскував криївку й вернувся до хати. Все ніби добре. Та десь близько 10 ранку наїхало польське військо в село. Оточило господарство “Малини” й шукали за криївкою. Криївку знайшли й почали вмовляти наших підпільників здатися. Бачачи своє безвихідне становище, наші застрілилися. Тоді криївку розкопали й тіла загиблих винесли на подвір’я. У селі ще було коло 20% колишнього населення Липини, яке не вдалося вивезти. Майже самі українці. Їх всіх зігнали на подвір’я, щоб пізнавали своїх синів “бандерофцуф”. Були тут і батьки “Малини”, та ніхто до нікого не признався. Якби впізнали, то знущалися б над родиною, а той постріляти.

Що діялося в серцях родичів, коли вони дивилися на скривавлене тіло сина й мусили його відрікатися. То були часи, коли наші люди були поза межами болю. Горе переможеним! Було тяжче жити, ніж умерти. Таких випадків було багато і по той, і по цей бік кордону. По відході польського війська чотирьох підпільників поховали на місцевому цвинтарі.

На початку березня чоти вийшли в ліс і до сіл не наближалися. Вже відчувалася весна. Танули сніги, хоч не бракувало й снігових бур. Сама думка про весну викликала надію, бажання витримати. У середині березня

обидві чоти затриматися в лісі під Сурмачівкою. Недалеко від нас заквартирувала сотня “Бриля”. Кожного дня командири відвідували один одного, переказували вістки, обговорювали події.

Прийшла вістка, що на Лемківщині від повстанської кулі загинув генерал Вальтер — Сверчевські, заступник міністра оборони.

З нами тоді був курінний “Залізняк”. Він передбачив, що це викличе нові акції на лісі, щоб викинути УПА. У тому місці таборування ми дочекалися Великодніх свят 1947 року. Крім звичайних щоденних занять, денних наказів, почалися приготування до свят. Вдалося зібрати досить харчів таки в поляків — яйця, шинку, хліб та інше.

Прийшов Великдень. З нами був ком. “Залізняк”. Він коротко промовив до стрільців, привітав усіх нашим “Христос Воскрес”, побажав веселих свят, і ми засіли до столів, зроблених нашвидкуруч у лісі. Снідали.

Прийшли сусіди, сотенний “Бриль” з почотом. Привіталися “Христос Воскрес”, побажали веселих Свят. Наші командири запросили їх до столу.

Після сніданку було дозволя. Співали стишено великодні й повстанські пісні. Пісні були нашою розрадою. Співали, й від серця відлягало. Потім наш сотенний почот і курінний “Залізняк” пішли до табору “брильщиків”. Привіталися, побажали. Це підносило моральний стан вояцтва. Пополудні прийшов до табору надрайоновий “Крим”. Відбулися кілька годинні наради командного складу з ним у таборі Бриля. Під вечір ми з “Залізняком” повернулися до нашого табору, а “Крим” пішов у терен. Наприкінці тижня прийшов “Залізняк”. Сот. “Туча”, бунчужний “Лис”, два стрільці й СБ боївка з “Ялівцем” пішли до постою першої чоти, що й далі перебувала в лісах Коровиця — Синявка. Через кілька днів, перевіривши, вернулися.

Почалася акція “Вісла”. У терен наїхало багато польського війська. Заквартирували в усіх закутках лісів і сіл. Почалася блокада.

Настала друга хвиля вивезення решти українського населення, мішаних подруж, а навіть і деяких поляків. Їх насильно вивозили, але вже не на схід, а на захід, на т. зв. Землі Відзискані.

Наші люди, які від’їжджали, знали нашу долю. Вони переказували, де заховане збіжжя, бараболя й усе інше. Ми прощалися з ними, як з найріднішими. Всі знали, що це востаннє. Вони просили забрати все, що нам передавали, а потім спалити їхні хати, щоб ворог не поселився. Повернемося — відбудуємо, казали. То вже не буде те саме.

Ми знали нашу долю без них. Пустіло все — і села, і поля. Населення не стало. У селах, у лісах, на дорогах повно війська. Ворог мав короткохвильові апарати — зв’язкових, телефонів не потребував. Друга чота “Бея”, з двома роями, відходила в ліс за Люблинець Новий, а ройовий “Сабай” з роєм у монастирські ліси. Далі третя чота пішла під Футори.

Сотенний “Туча” вийшов з криївки, щоб зв’язатися з відділом “Бриля”. З ним бунчужний “Лис”. Підходять під табір “брильщиків” і бачать лінію війська і бунчужного “Дзвона” з сотні “Бриля” попереду. Не підозрюючи нічого, підходять. Стоїть вояк із скорострілом і кричить — стій! Відтягає замок. “Туча” кричить — що, не впізнаєш? Я до командира. Він іде далі. Той

із скоростріла спускає язичок, цок, набій не спалив. “Поляки!”, кричать наші обидва нараз, падають і назад. Вже знають, що “Дзвона” зловили. Черги зі скоростріла тнуть віття над головами, крик ворожої команди. Починається бій за життя, криївка недалеко. Сотенному зачепилася торба з документами, вертає, піднімає й далі. За горбком криївка. Бунчужний вже чекає, піднявши віко. Вскочили і ждуть. За хвилину земля дуднить, за ними женуться. Продудніло, погнали далі. Далі не можна, бо там уже поле. Вертаються, перешукують ліс. Шукають криївку, чути крики, ходіння. Нам день роком стає у криївці. Сухо в устах, не чуємо голоду. Поволі все втихає. Здогадуємося, що вже вечір. Виходити не виходимо, бо ті можуть тихо чекати та й не маємо куди йти. Минає безсонна ніч. Чуємо, знову ходять, шукають. Бунчужний впадає в апатію, не бачить сенсу далі жити. Раптом чуємо — щось стукає, дивно, але стукає. Бунчужний витягає пістоль і каже — живим не здамся. Буде стрілятися. Вмовляю, хоч сам відчуваю холодне залізо ґранати в руках. Десь стукає вже далі і вмовкає. Мовчки чекаємо. Поволі нерви влягаються. Що далі? Доходимо висновку, що вже мусить бути вечір. Поволі піднімаємо віко криївки. Темно. Свіже повітря п’янить. На небі зорі. Тихо. Ще наслухуємо — тихо. Поволі вилазимо. Дивимося на старий пені біля криївки і на себе.

Дивно. Тут дятел поживи шукав, а ми хотіли стрілятися. У страху великі очі. Виходимо на горбок. Все навколо зрите. Розкопані ями, щось порозкидане. Аж згодом ми довідалися, що “брильщики” мали тут харчовий магазин-криївку і недалеко магазин зброї. Все знайшли. А може, бунчужний “Дзвін”, всяке буває. Повно дір у землі від баґнетів і дротів. Ми мали щастя, Бог милував.

Тоді загинув сотенний “Бриль”. Сотню перебрав “Сагайдачний”. За якийсь час зійшлися “брильщики” й ми і все обговорили. Відділ із “Сагайдачним” на чолі просив сот. “Тучу”, щоб дав їм стрільця, який знає цей терен. До них відійшов стрілець “Шмига”. Коли друга чота прийшла за Люблинець Новий, застала таку ж ситуацію — повно війська польського. Зв’язків немає, наших людей немає. Пустка. Прийшло найгірше. А голод не батько — дошкулює. Порадившись, всі вирішили вертатися у свій терен дій, під Сурмачівку.

Проходячи лісом попри село Улазів, ми зустріли стрільців з диківського куща. Доля куща також незавидна. Багато впало, кущовий “Сова” загинув. На день кущ пішов у свої криївки, а друга чота “Бея” — два рої пішла в молодий ліс, бо у великому лісі сподівалися облави. У тому молодняку пережили ми довгий день 5 червня 1947 р. Лісом проходила ворожа розстрільня. Чути було постріли, крики й дим горілого лісу. Тут ворог бушував. Втриматися на поверхні, без криївки, було неможливо. Чота вночі знову пішла за Люблинець. Перебувши там день, ми подалися на північний схід. Затрималися в лісі на день, а ввечері пішли на польське село Руда Ружанецька. Ішли ми від хати до хати й збирали харчі. Люди знали, що ми з УПА, але й знали, що нас голод до цього змушує. Один господар впізнав стрільця з Люблинця. Відвів його вбік і сказав, що його знає. Питав, чи ми

даємо посвідки, як щось беремо. Так. Тоді він приніс нам кілька бохонців хліба, а ми дали йому посвідку. Це був неабиякий здобуток для нас у ті часи. З'ясувалося, що він на замовлення, з доставленою йому муки, пече нашим хліб. Бодай собі ми це так пояснили. Мабуть, мав зв'язок з нашим підпіллям. За це гостро карали. Ми дуже дякували чесному полякові.

Доля нам усміхнулася. Ми зустріли кілька вояків з люблинецького куща, з кушовим "Гонтою". Вони раділи нам, як і ми їм. Вони знали терен і обставини. Мали замагазиновані харчі, яких і нам уділили. Чота по довгім недоїданні добре з'їла завдяки друзям з куща. Був тоді тихий, літній вечір. В очах розвиднілося. Побувши з ними два дні, ми вернулися під Сурмачівку. Облави польського війська тривали. Хотіли нас викінчити остаточно.

У бої ми не встрявали. Боронити вже не було кого. Вони й ми хотіли жити. Тут ми зустрілися з третьою чотою. З ними був сот. "Туча". Дістали сумну вістку, що загинув наш бунчужний "Лис".

До команди УПА-Захід під ком. "Шелеста" відходили зв'язкові із закордонного відділу, тепер під командою "Сагайдачного". Два стрільці з іншої чоти — харчовий "Знак" і "Пугач", просили, щоб їх відпустити з тими, що відходили. "Знак" був з Львівщини й хотів іти в Україну. Сотенний їх відпустив. У той час прибув курінний "Залізник" і писар "Палій", член штабу відтинку. Курінний "Залізник", довідавшись про смерть бунчужного "Лиса", призначив на бунчужного сотні друга "Шеремету", сотенного політвиховника. Побувши три дні з нами, вони пішли.

Чотовий "Бей" з рештою своїх вояків знову пішов за Новий Люблинець. Бунчужний "Шеремета" лишився при третій чоті, а сот. "Туча" пішов у терен полагодити справи, пов'язані з відділом.

Колишній відділ "Бриля", а тепер "Сагайдачного" розчленувався. Частина пішла в Україну, а частина в Західну Європу. Сумно і самотньо стало, як сусіди відійшли. Села порожні, лиш польське військо з кухнями, харчами, відпочите, ходило лісами.

У той час проходив тим тереном заступник крайового проводу "Орлан". Він ішов з півдня на північ. У терені пояснював, що наша боротьба у Закерзонні закінчується, але не закінчується в Україні. Люди підпілля можуть іти в Україну — хто хоче. Хто хоче, може йти в Пруссію, куди вивезено наших людей, а хто хоче — на захід. Це стосувалося й відділів.

Наприкінці серпня друга сотня куреня "Месники" перестала існувати. Сот. "Туча" пішов у Східну Пруссію, де жило багато переселенців з Любачівщини. Частина пішла в Україну. Кілька пішли на Захід.

Іван Василевський-Путко, “Вус”

У ЛІСАХ ЛЮБАЧІВЩИНИ

Початки УПА на Любачівщині

У вересні 1944 року сотня УПА під командуванням “Залізняка”, до якої належав і я, після кількомісячного вишколу на полігонах повернулася в ліси Любачівщини.¹ Ворог сам подбав про те, щоб ми негайно на практиці перевірили на вишколі набуті знання. Уже на другий чи третій день після повернення з вишколу ми зав’язали бій з більшовиками біля села Синявка в південній Любачівщині. Кілька днів пізніше дійшло до другого важкого бою біля Гребенного в повіті Рава-Руська. Великі сили червоних фронтових військ, що налетіли на околицю, повертаючись з заходу, не давали нам можливості бодай через короткий час спокійно таборувати. Через те наша сотня перейшла в більші лісові масиви Любачівщини, які тягнуться на сотні кілометрів у глибину польської території. Деякий час ми спокійно таборували в місцевості Тепили біля Люблинця Нового. Там до нас долучилися ще дві сотні добровольців, і таким чином був створений курінь УПА “Месники”, командиром якого став “Залізняк”.²

На церемонію записування новоствореного куреня прибув з Головного Штабу УПА командир, псевдоніму якого я не знаю.

Тоді в цілому терені шаленів посилений терор польської міліції. Доступ до сіл був заблокований, а через те й доставка харчів для куреня була утруднена. Вчасна і суворя зима створила ще більші труднощі для нашого оперування в терені. Короткі зимові дні минали поволі, наближалися свята Різдва Христового. У надвечір’я Різдва до Кушового Відділу Самооборони (СКВ), який таборував поряд з нашим куренем, прибув весь політичний провід Любачівщини; був там також і священик. Свят-вечір пройшов нам спокійно і радісно. У перший день Різдва священик відслужив серед снігу і морозу польову Службу Божу та запальним словом ще дужче зігрів наші повстанські серця до дальшої боротьби з ворогами української державности. Потім узяв слово курінний “Залізняк”, який, між іншим, сказав, що якраз наспіла з-за

¹ Євген Місило в книжці “Повстанські Могили” (в-во “Український Архів” і “Літопис УПА”, Варшава-Торонто, 1995, стор. 106) подає, що “Залізняк” був командиром сотні “Месники І” від квітня до жовтня 1944 року.

² Пор. Іван Шпонтак – “Залізняк” командував куренем ТВ “Бастіон”, до складу якого входило п’ять самостійних відділів, які спочатку названо “Месники” з відповідним черговим числом, а від жовтня 1945 року вживано чисел: Вд. 97, 98, 97а, 98а і 97б. (Там же, стор. 105).

кордону вістка, що провідник Бандера є на волі і продовжує свою працю і дію, щоб прискорити наближення дня визволення України.

Ніколи не забуду того зворушення і тієї великої радості, яка огорнула нас усіх після вислухання цієї вістки.

Опісля почалося відвідування стрілецьких землянок членами проводу і командування та взаємне складання собі святкових побажань. Стрільці колядували, а друг Макушка, колишній дяк, обійшов усі землянки з вертепом. Пізно ввечері члени політичного проводу відійшли назад до становищ СКВ в Тепилах.

На другий день свят, після раннього апелю, близько 8 години ранку ми почули довгі серії з кулеметів та вибухи гранат з боку таборування СКВ. Командир негайно зарядив алярм; дві сотні залишилися в окопах, а сотня "Шума" відійшла в сторону триваючого бою. Чоти "Гонти" і "Бея" заатакували большевиків з півночі, а чота командира "Яра" і сотенний почот командира "Шума" наступали з півдня, від Люблинця Нового. Ми бігли в сторону становищ СКВ, щоб чимшвидше дати поміч нашому проводові, заскоченому ворогом. Тріскіт кулеметів і вибухи гранат лунали все дужче. Ось уже бачимо большевицьких напасників. Негайно спрямовуємо на них сильний вогонь і з криком "Слава!" наступаємо. Большевики починають відступати на північний захід, але напорюються відразу на сильний вогонь з близької віддалі з боку чот "Гонти" і "Бея". Ворог заліг за високими берегами замерзлої річки допливу Тавни. Так зав'язався завзятий бій, що тривав цілий день. Відбиваючи село з півдня, наша чота досягла землянки СКВ. Мій неспокій був тим більший, що у проводі Любачівщини був мій рідний брат Микола; були також два брати "Шума".

Задиханий вбігаю до землянки, а вона порожня. Бачу розбитий радіопарат, кожух мого брата; схвильований вибігаю наверх, де зустрічаю стрільця "Лиса", який на бігу каже мені, що мій брат убитий лежить над рікою.

Не звертаючи більше уваги на стрілянину, біжу до річки. Бачу знерухоміле тіло рідного брата. Лежав горілиць, з грудей спливали краплі крові, права рука була витягнена в сторону нашого табору, немов з закликком про підмогу.

З окликом болю кидаюся до брата, обіймаю і цілую його ще тепле тіло. Тоді ж стрілець "Бук" передає мені наказ к-ра "Шума", щоб я негайно до нього зголосився. Немов п'яний підіймаюся зі снігу і бачу порозкидані в кілька метрів довкруг мертві тіла всіх інших членів проводу Любачівщини; вірного друга мого брата — "Габця", лікаря "Буйтура", двох братів "Шума" — Петра і Михайла, а також пораненого командира СКВ "Комара"; він помер кільканадцять хвилин пізніше.

Зголосившись до к-ра "Шума", я відзвітував про те, що бачив, зокрема також про смерть його братів. В очах "Шума" з'явилися сльози, але він стався панувати над своїми почуттями і звелів мені не відходити від нього.

Завзятий бій продовжувався майже до вечора. Щоб знищити залишки ворога, що заліг за високими берегами річки, командир через відкритий терен кинув у наступ рій стрільців під командою "Грицька". Рій втратив чо-

тирьох стрільців убитими, але своє завдання виконав, бо ворог над річкою замовк навіки. Большевики втратили в бою 90 убитими, шестеро потрапило в полон. Ми здобули три підводи зі зброєю. Наші загальні втрати були 12 убитих і один поранений (стрілець "Ангор").

Коли стемніло, чота "Яра" позбирала на полі бою тіла полеглих друзів. Поховали їх у замерзлій землі, замаскувавши могилу снігом, щоб ворог не відкопав їх і не мстився на родинах полеглих. Хоч перемога була за нами, не було радості в наших рядах, бо ми втратили 12 найкращих синів Любачівщини, довголітніх провідних членів ОУН, що мали за собою довгі роки польської в'язниці.

Третій день свят застав нас уже від 4 години ранку в окопах. Ворог стягнув великі сили і з раннього ранку прочісував ліси, шукаючи місця нашого таборування. Близько 2 години пополудні наша стежа обстріляла большевиків, а за кілька хвилин розпочався ворожий наступ на наш табір. Ми підпустили напасників на дуже близьку відстань, а тоді вдарили по них барабанним вогнем з усієї зброї. Большевики були змушені відступити, але потім ще кілька разів поновлювали свої атаки і все відступали з великими втратами. Бій тривав до пізнього вечора. Вночі наш курінь вирвався з оточення і перейшов у Диківські ліси. Згідно з донесенням нашої розвідки, ворожі втрати були дуже великі, повітовий шпиталь у Любачеві був переповнений пораненими. Ми, як на диво, мали того дня тільки одного пораненого стрільця.

Сорок повстанців

Після дводенних боїв, що їх ми вели з поляко-большевиками 8 і 9 січня 1945 року, наш курінь під командуванням к-ра "Залізняка" пробився з оточення і вночі відійшов у Диківські ліси. Ми вирушили з околиці на північ від села Замх і йшли майже цілу ніч, вкрай стомлені важкими боями. Сніг засипав наші сліди, утруднюючи ворогові погоню за нами. Терен, яким ми йшли, був якийсь сумовитий, лісів тут майже не було, важко було б тут ставати з переважаючими силами ворога до бою. Наш курінь зайняв оборонні становища і знову чекав на ворога. Над околицею кружляли большевицькі літаки, довкола нас було чути постріли. Кожен з нас важко переживав у серці бій 8 січня, бо в тому бою впали найкращі стрільці нашого куреня та підпільний провід ОУН Любачівщини, у тому числі і мій рідний брат Микола.

День 10 січня проминув нам на новому місці постою спокійно, хоч у великому напруженні; 11 січня вранці курінь поділився на сотні. Наш курінь нараховував тоді 540 повстанців. Перша сотня к-ра "Шума" відійшла в ліси Милківські, друга сотня к-ра "Балая" залишилася в Диківських лісах, третя сотня к-ра "Бойка" відійшла в Дахнівські ліси біля села Футори. Усі села довкола нас були забльокзовані большевицькими військами і польською поліцією, так що доставка харчів для нас у тому терені була наразі неможлива. Щойно по п'ятьох днях нам удалося привезти до нашої сотні харчі з дуже свідомого села Суха Воля. Подібні труднощі з харчами мали також інші дві сотні нашого куреня.

16 січня сотня к-ра “Балая” зав’язала з більшовиками бій, у якому ворог втратив 48 убитими. Сотня УПА здобула зброю та амуніцію. Після цього бою друга і третя сотні відійшли на схід, до п’ятого району провідника “Заруби”. А наша сотня по двох тижнях таборування в Милківських лісах відійшла до четвертого району і затаборувала у спаленому присілку Жарі, де перебувала до 20 березня 1945 р.

На початку лютого 1945 р. більшовики провели великі облави на ліси і села в повітах Рава-Руська, Любачів і Ярослав. Відділи УПА загалом не мали великих втрат під час тих облав. Тільки в селі Мриголоди, що за вісім кілометрів від Рави-Руської, у завзятому бою з 2-тисячним більшовицьким полком 3.3.1945 р.³ загинула ціла друга чота — 40 повстанців, — очолена чотовим “М’ячем”, братом к-ра “Калиновича”. Більшовики втратили в тому бою 200 бійців убитими, загинув також їхній полковник. Це про тих наших 40 героїв повстанська пісня, перші слова якої звучать: “Всю ніч не вгавала страшна завірюха...” (див. том 25 “Літопису УПА” цього ж видавництва, Торонто; Львів, 1996, стор. 293).

Погроми українських сіл

Зима 1945 року була дуже сніжна і морозна, і тому ворог використовував свою перевагу в терені, щоб знищити відділи УПА. По селах і містах шалів більшовицько-московський терор. Не було дня, який би обійшовся без жертв у кожному українському селі. Особливо лютувала польська міліція. Безсила в боротьбі з озброєними повстанцями, вона мстилася, мордючи дітей, жінок і старих людей. Польські посіпаки нахвалялися, що зроблять з усіма українцями те, що зробив Гітлер з жидами. Одного дня в Люблинці польські міліціонери заарештували сорок чоловіків і всіх їх постріляли в лісі під Рудою. У Жукові застрелили о. Ковтуна. У селі Горинець польський жовнір застрелив українського священика під час Богослужбової відправи. У містечку Плазів польська міліція вела молодого українського священика на розстріл, але йому пощастило втекти і він відразу ж зголосився в ряди УПА.

Відділи УПА, які діяли в той час на Закерзонні, не могли оборонити як слід українського населення від ворожого терору саме через власні безперервні важкі бої з переважаючими силами окупантів і через дуже несприятливі атмосферичні умови. Стрільці рахували кожен день дошкульної зими, нетерпляче ждучи приходу весни, з якою мусила прийти пора нещадної відплати ворогові за всі знущання над народом.

Нарешті настав березень. Дні ставали тепліші, сніг танув, у другій половині місяця його вже майже не було. 23 березня 1945 р. сотня к-ра “Шума” залишила місце свого зимового постю і відійшла знову в ліси біля Синяви. 26 березня до нашої сотні прибув командир куреня “Залізник”.

³ У книжці “Повстанські могили” (в-во “Українського Архіву” і “Літопису УПА” Варшава; Торонто; 1995, том I, стор. 108) Євген Місило подає дату бою — 2 березня 1945 р. Джерело: Пропам’ятна книга впадших, збережена в Архіві УОР.

Стрільці відразу зміркували, що нарешті готується відплатна акція ворогу. Так і було. По нарадах з сотенними командирами курінний “Залізник” промовив до всього зібраного стрілецьтва короткими рішучими словами: “Настав час помсти і відплати на ворогах за їхні злочини і знуцання над нашим народом!”

28 березня всі три сотні розчленувалися на чоти і кожна чота відійшла на призначене їй місце. У ніч з 28 на 29 березня, о 2 годині ночі чоти нашого куреня цілковито зліквідували одинадцять станиць польської міліції. Уся акція була переведена блискуче, з нашого боку було тільки 7 поранених стрільців і жодного вбитого. Тієї ж ночі були знищені станиці польської міліції також на інших теренах, де діяли відділи УПА. У Любичі Королівській сильну станицю міліції зліквідувала боївка Служби Безпеки під командуванням провідника “Бориса”⁴.

Ті станиці польської міліції, яких не торкнулася згадана акція УПА, покинули цю собачу службу і зголосилися до польської партизанки АК. Одночасно польське протибольшевицьке підпілля розпочало переговори з проводом УПА для налагодження співпраці українських і польських повстанців проти спільного московського ворога.⁵ Усі польські партійці і державні чиновники на Закерзонні дістали наказ з Варшави негайно покинути небезпечний для них терен, а в березні 1945 року — як я вже сказав, — розпочалися переговори між проводами українського і польського протибольшевицького підпілля для налагодження співпраці. Спірні справи пішли на розгляд головних командувань обидвох сторін. Українське населення Закерзоння нарешті відітхнуло трохи свободніше. Народ був гордий за свою рідну армію УПА, яка так вміло розправилася з ворогом і пімстилася за заподіяні йому кривди. Наше командування передбачувало, що тепер настануть великі відплатні акції з боку окупантів, зокрема, масові облави на ліси і села. Ми старанно приготувалися до дальшої боротьби і були налаштовані завдати ворогові ще дошкульніших втрат. Як згодом виявилось, Москва і Варшава вже тоді почали договорюватися у справі повного виселення всіх українців людности Закерзоння на схід, щоб у той варварський спосіб знищити основну базу існування і діяння УПА.

Одного дня на початку квітня 1945 року сильні частини польського війська з самого ранку несподівано оточили велике і найсвідоміше українське село на Закерзонні Люблинець Новий і вчинили жорстокий погром

⁴ Antoni B. Szczestniak i Wiesław Z. Szota у книжці “Droga do nikąd” (в-во “MON-Warszawa”, 1973, стор. 281) подають, що вночі з 27 на 28 березня 1945 р. курінь “Залізняка” зліквідував в один день і о тій самій годині всі станиці МО в повітах Любачів і Ярослав... Загинуло 30 міліціонерів, 10 поранено, близько 10 виведено і замордовано (?), убито 43 цивільні особи.

⁵ Гжегож Мотика і Рафал Внук у книжці “Пани і резуни” в-во “Oficyna wydawnicza Volumen”, Варшава, 1997, спробували описати воєнні стосунки між АК-ВІН і УПА в 1945/47 рр. та представили спроби й способи налагодження співпраці між польським і українським підпіллям. Ця співпраця й порозуміння, навіть декуди й у військовій ділянці, мали характер льокальний, а головною метою порозумінь було припинення взаємної боротьби й обмеження жертв з обох сторін.

безборонного населення. Частину села спалили і впродовж дня замордували 238 мешканців, у тому числі багато дітей, жінок і старих. Під вечір від'їхали з награбованим добром до Любачева.⁶ На вістку про цей жахливий злочин поляко-большевиків сотня "Шума" негайно прибула до Люблинця Нового, але ворога вже не застала. Прибув також з боївкою курінний "Залізняка". Друга і третя сотня нашого куреня поспішили в Гораєцькі ліси на оборону сіл Гораєць і Лівча. Наші стрільці допомогли місцевому СКВ (Самооборонний Кущовий Відділ) похоронити жертви польського погрому, після чого наша сотня відійшла в засідку в ліс, на підступах до села. Наші командири "Залізняка" і "Шум" правильно передбачали, що польські умудировані бандити, захочені "успіхом" першого дня, повернуться знову, щоб докінчити своє ганебне діло. На засідки виставлено дві чоти з сотні "Шума", в якій було найбільше стрільців з Люблинця Нового. Чота "Яра" окопалася на полі між селами Жуків і Косопуди недалеко від шосе, що вело з села Чесанова до Люблинця Нового. Чота к-ра "Крука" відійшла на присілок Мельники, де окопалася з боку Чесанова. Дальші два рої нашої сотні і рій СКВ затаборували на присілку Дубрівка. Решта стрільців разом з к-ром "Залізнякам" і "Шумом" залишилися на становищах у лісі. Між усіма чотами були встановлені зв'язки, друга і третя сотні також були повідомлені про плян бою, що мав того дня розгорітися.

Сталося точно так, як передбачало наше командування. Близько 11 години ранку наша розвідка донесла, що польське військо вирушило з Любачева в сторону Чесанова, прямуючи знову на Люблинець Новий. Командир першої застави "Крук", згідно з інструкцією, пропустив польську розвідку на мотоциклах, яка проїхавши селом і не завваживши нічого підозрілого, повернулася назад в сторону Чесанова. Незабаром після того "Крук" спостеріг через далековид, що до Люблинця наближається великий відділ ВП. Поляки маршували чвірками, бундючні і певні своєї безкарності зовсім не передчуваючи, яку несподіванку ми їм приготували. На наказ к-ра "Крука" чоло ворожої лави пропустили без стрілу. Сам "Крук" дав сигнал до бою. В одну мить звідусіль загриміли наші кріси і важкі кулемети, окопані і добре замасковані обабіч дороги. Ми били з усієї зброї по ворогові з дуже близької відстані. Немов якийсь страшний косар косив заскочених поляків. Вони валилися десятками на дорогу і в придорожні рови, наповнюючи їх тілами своїх убитих і пораних. У цім короткім бою вони втратили 223 осіб убитими, тоді як з нашого боку не було жодних втрат. Чота "Крука" здобула дуже багато зброї та амуніції. Цієї ж ночі сотня "Шума" відійшла в Синявські ліси для оборони українського населення тих околиць. Друга і третя сотні далі залишилися в Гораєцьких лісах для охорони загрожених сіл Гораєць і Лівча. У Любли-

⁶ У книжці "Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich", том 3 стор. 205, Миколай Сівіцкі, зі слів свідків подає, що 21 березня 1945 р. поляки пограбували і цілковито спалили Старий Люблинець та замордували 170 чоловіків. Удруге КБВ знову пробував напасти на вже спалене село 23 березня 1945 р., але тим разом "привітали" його кулі УПА. Під час бою загинуло багато польських жовнівів.

нецьких лісах залишилися: підкріплений відділ СКВ з Люблинця Старого і Нового, районова боївка СБ і тереновий провід ОУН.

Терен довкола Синявських лісів, куди прибула наша перша сотня з к-ром “Шумом”, був дуже загрожений польськими бандами з півночі, з боку польських сіл. Наші люди в більшості покинули свої села і разом з кіньми, коровами та всім майном пересиджували в лісах. К-р “Шум” з місця розчленував сотню на рої та повисилав їх у різні боки на розвідку і на засідки. Уже першого дня ми зліквідували в кількох місцях озброєні польські банди, які їхали численними підводами на грабунок українських сіл. Рій “Калиновича” здобув у польських бандитів, між іншим, важкий кулемет “Максим”. До тижня цілий терен був основно очищений від польських бандитів, а наші господарі могли нарешті спокійно повернутися з усім своїм реманентом до своїх господарств, якщо ті ще не були спалені. Вдячне населення забезпечувало нас харчами і всім потрібним так, як ще ніколи досі.

Після закінчення очищувальної акції ми відійшли в ліси на південь від села Храпи. У середині квітня 1945 р. розвідка принесла жорстоку вістку про черговий страшний злочин поляко-большевиків. Шість сотень ВП напали на село Гораєць, спалили його і вимордували 138 осіб українського населення. Серед замордованих був загальнолюблений і шанований старенький директор школи в Горайці — Лебедович. Його, скатованого, польські звірі кинули у вогонь. Син Лебедовича був окружним провідником ОУН і загинув від мадярських куль у 1943 році, коли повертався з організаційної відправи в Горинці.⁷

Польський напад стався відразу після відходу другої і третьої сотень куреня “Месники” в інші загрожені терени. Отже, наших відділів було в цілій околиці замало, щоб могли всюди одночасно ставити чоло переважаючим ворожим силам. Але і ворогові не минув цей злочин зовсім безкарно. Польська навала йшла на Гораєць дуже обережно, лякаючись подібної засідки, як у Люблинці Новому. Польський штаб залишився зі своїми автомашинами коло села Жукова, щоб керувати погромною акцією на Гораєць з безпечної відстані. Недалеко від Горайця таборувало 17 стрільців СКВ. Коли вони побачили, що село горить, і почули стріли, рушили без вагання на шість ворожих сотень. При тому наткнулися на ворожий штаб коло Жукова і відразу засипали його кулями. Усі автомашини були спалені, а кільках високих польських старшин впали трупом. Та стрільянина так налякала польських погромників у Горайці, що вони покинули свою мерзенну роботу і в паніці втікли до Чесанова.

Покарання В'язівниці

Після масового вимордування польським військом українського населення в Люблинці Новому і в Горайці провід ОУН на Закерзонні звернувся

⁷ М. Сівіцкі (стор. 206) про село Гораєць подає так: “Ще гірша судьба стрінула село Гораєць... В Горайці напасники мордували не тільки мужчин, але також жінок і дітей. Згинуло тоді 260 осіб. По пограбуванні ціле село спалено”.

до польської людности з закликом вплинути на ВП, щоб перестало мордувати безборонне українське населення, бо в противному випадку відділи УПА застосують відплатну акцію на поляках. Летючки з цим зверненням польською мовою були масово розповсюджені по всіх польських селах і містах Закарзоння.

23 квітня 1945 року до нашої сотні прибув зі своєю боївкою-охороною курінний “Залізник”. Після двогодинної наради з “Шумом” відбулася нарада з чотовими.

25 квітня зранку заряджено чищення зброї по чотах, а потім загальний перегляд зброї. Сотня “Шума” була найкраще озброєна в курені, у кожному рою були два кулемети “Дехтярі”, коротка машинова зброя “ППШ” і кріси з далековидами та гранатомет — усе це здобуте у ворога в боях.

Увечері того ж дня на зібранні сотні “Залізник” промовив до стрільців. Він згадав про всі злочини польських большевиків проти безборонного українського населення та заявив, що тепер ми розпочнемо відплатну акцію. Підемо походом на найсильніший ворожий пункт — бандитське село В’язівницю, що лежить за 4 км від Ярослава між ріками Сяном і Любачівкою; тоді там перебувала сотня московських большевиків, 150 міліціонерів, дві сотні польської штурмівки та ціле бандитське населення, озброєне до зубів.

“Підемо на них у білий день, — сказав “Залізник”, — щоб показати ворогові, що ми сильні і здатні оборонити свій нарід від бандитів”. Далі йшли докладні інструкції — що і як треба робити під час наступу і бою.

Того вечора наші розвідники попереетинали телефонічні дрони між містами Любачів–Ярослав і Синява–Ярослав, а мінери зірвали міст на Сяні між Ярославом і Любачевом. Наші сапери пробували збудувати для нас міст через Любачівку, але не встигли цього зробити з браку матеріялу і з приводу темної ночі. Зате підшукали для нас місце, де можна було перейти річку вбід. Ми маршували серед темної ночі упродовж кількох годин. Над ранок прибули на край лісу, де вже чекали на нас наші звідуні, сапери і мінери. Щасливо роями перейшли річку Любачівку, здригаючись від холодної води. За рікою побачили бандитське село В’язівницю. Сонце стояло вже досить високо. Ми рушили вперед стрілецьким рядом; попереду йшов к-р “Шум”, похід закривав к-р “Залізник” зі своїм почотом. Терен був рівний, безлісий, погода була чудова, у полі безжурно щебетали пташки.

Під самим селом дістаємо наказ наступати розстрільною. У селі відразу завважили нас і вдарили на сполох. У наш бік полетіли ворожі сальви. Ми залягли і за наказом почали стріляти по дерев’яних забудованнях запальними кулями. Село запалало як свічка. На дальший наказ “Залізника” зриваємось до наступу і жемемо як буря вперед з окликами “Слава!”. У селі зчинилося правдиве пекло. Такого завзятого бою ми ще хіба не мали. Після кільканадцяти хвилин ми вже відчули, що ворог ослабає і подається. Від полонених поляків дізнаємось їхнє гасло, і це нам дуже допомагає у дальшому просуванні вперед. Ворожі втрати великі, але й між нами є вже вбиті і поранені. Першим упав наш гранатометник, родом з Нового Села. “Шум” сам перебрав у свої руки гранатомет і цільними стрілами розбиває мурі бу-

динку, де розпачливо боронилися москалі. Жар від палаючих будинків змусив їх до втечі. Ворог почав відступати за ріку Сян. Але тим часом полякам наспіла поміч з Ярослава. Бій тривав уже повних п'ять годин. Я, як завжди в боях, тримався близько к-ра "Шума", щоб передавати його накази через зв'язкових розвідників чотовим. Але під кінець бою ми так перемішалися з ворогами, що про постійний зв'язок не могло бути й мови.

На даний сигнал — дві зелені ракети, вистрілені в бік лісу, ми почали відступати на домовлене ще перед боєм місце. Відступали роями, а навіть ланками. Наша сотня нараховувала перед боєм 200 стрільців. При відступі з розгромленої В'язівниці ми недорахувались 13 друзів, а 17 було поранених. Ворожі втрати були без міри більші, поляки мали близько 500 убитих, дві третини села були спалені дотла. Ми своїх поранених забрали з собою, але над тілами наших полеглих друзів вороги по-дикунськи знущалися, а потім вкинули їх у ріку. Ми залишили в селі наші летючки українською і польською мовами, у яких було сказано, що розгром В'язівниці — це перша наша відплата за вимордування поляками українського цивільного населення Люблинця і Горайця. Дальші відплатні акції посліднують, якщо ВП не припинить своєї терористичної практики⁸

Великдень у Люблинці 1945 року

Після нашої відплатної акції і розгрому польського села В'язівниці бандитські дії ВП в Любачівщині тимчасово припинилися. Наших 17 поранених друзів ми перевезли до 4-го району, а сотня наша відійшла у Милківські ліси. Наближалися наші Великодні свята і господарська сітка СКВ почала вже доставляти нам святкові харчі. У цьому терені траплялися ще напади на українські села з боку большевицьких банд, що робили випадки переважно з Синяви. Саме в той час через північну Ярославщину поверталася з рейду в Польщі пропагандивна сотня УПА з Сокальщини під командуванням сотенного "Куліша". Саме у Страсний четвер згадана сотня зав'язала в селі Охрапи бій з большевицьким спецвідділом. Ворога розбито, але в бою був важко поранений к-р "Куліш" і двоє його стрільців.

Наша сотня отримала запрошення від населення Люблинця Нового прибути до них на свята. Ми вирушили в дорогу у Великдень суботу увечері і над ранок прибули на присілок Люблинця — Дубрівку. Там усе вже було готове. Нас привітав новий провід ОУН Любачівщини, сформований

⁸ Як дату акції на В'язівницю, так і обосторонні втрати унаслідок цієї акції різні джерела подають по-різному. У книжці "Повстанські могили", стор. 123–124, Є. Місило подає, що в пропам'ятній книзі, збереженій в Архіві УОР, дата 8 квітня 1945 р. неправильна. П. Мірчук у книжці "Українська Повстанська Армія", 1942–1952, подав дату 25 квітня 1946 року. У збірнику "Ярославщина" — 24 на 25 квітня 1945 р., натомість в оперативному звіті ТВ "Бастіон" за час від 27 березня до 11 квітня 1945 р. подано дату 25 квітня 1945 р., полеглих 8 вояків сотні "Месники І", 13 поранених. A. Szczestniak i W. Szota в "Droga do nikąd", стор. 281, подають дату акції 17 квітня 1945 року, де кажуть, що сотні "Шума", "Балаа" і "Калиновича" під командуванням "Залізняка" вчинили напад на село В'язівницю, пов. Ярослав, замордувавши 21 особу, спаливши 130 мешкальних забудовань.

після загибелі попереднього проводу в бою 8 січня 1945 року. На місце полеглого надрайонового провідника І. Грабця прийшов “Сталь” з Перемишля; пост надрайонового господарника, що його займав мій незабутній брат Микола, обійняв тепер син священика “Корнієнко”; пост районового провідника після сл. п. П. Шиманського зайняв “Луг”; лікарем після полеглого “Гуйтура” став тепер д-р “Тихий”; провідником СКВ Люблинець після полеглого М. Шиманського став “Гонта”.

Після короткого відпочинку на присілку Дубрівка ми з к-ром “Шумом” пішли на місцевий цвинтар, де були поховані наші дорогі брати, що впали в бою 8-го січня того ж року. Помолившись щиро за спокій їхніх душ, ми пішли до священика в Люблинці Новому, де лежало тіло сотенного “Куліша”, який помер від важкої рани у Велику суботу вранці. При його домовині стояла почесна стійка стрільців його сотні. Інші стрільці і місцеві дівчата сплitalи вінки для покійного командира.

Покійний к-р “Куліш” був родом з Сокаля. Помирав при повній притомності. В останній розмові з друзями-стрільцями та медсестрою “Грізною” дуже жалкував, що не судилося йому побачити вільної України, просив передати останні поздоровлення для своєї мами і сестри, а як буде змога — тобто як буде вже вільна Україна — перевезти його тіло до Сокаля. Один з поранених стрільців його сотні, на псевдо “Ніс”, коли почув про смерть улюбленого командира, так тим перейнявся, що дістав удар крові і помер.

У розмові зі стрільцями ми старалися розвіяти їхній сумний настрій. Потім відвідали на короткий час родину к-ра “Шума” і повернулися до своєї сотні — на присілок Дубрівка, куди якраз прибув з 5-го району курінний “Залізник” із своїм невідступним почотом. На іншому присілку Люблинця — Устрівку був шпиталь, де в той час перебувало на лікуванні 18 поранених стрільців під опікою медсестри “Грізної” та інших сестер. К-ри “Залізник” і “Шум” насамперед пішли відвідати поранених стрільців. Поділилися з ними свяченим яйцем, побажали швидкого одужання та повернення в бойові ряди і — дасть Бог — переможно закінчити боротьбу за повне визволення України. Потім повернулися до сотні, щоб разом з усім стрілецьством зустрічати у святковій обстановці празник Христового Воскресіння. Всі зворушено обмінювалися святковими побажаннями, ділячись свяченим яйцем. Перше і загальне бажання було — щоб святкувати наступний Великдень у вільній Україні.

Надвечір тієї незабутньої Воскресної неділі відбувся величавий похорон полеглого командира “Куліша” і стрільця його сотні “Носа”. У похоронах узяли участь сотні “Куліша” і “Шума”, Самооборонні Кущові Відділи з Люблинця, Горайця, Лівчі, бойвки СБ, провід ОУН Любачівщини, курінний к-р “Залізник” і майже все населення Люблинця Нового та Люблинця Старого. Тіла двох героїв із Сокальщини — к-ра “Куліша” і стр. “Носа” спочили на цвинтарі в Люблинці Новому поряд збірною могилою членів проводу ОУН Любачівщини, що полягли в бою на саме Різдво того ж року. У жалю і смутку відійшла осиротіла пропагандивна сотня, без улюбленого командира, в Сокальщину, на дальші бої. А наша сотня відійшла на другий день свят у Милківські ліси.

Знищення енкаведистської чоти

Після покарання В'язівниці справді припинилися бандитські дії ВП. Тепер на Закерзонні впродовж кількох місяців панував спокій. Українське населення свobodно зітхнуло і з гордістю називало терен Закерзоння "Упівською республікою". Також місцеве польське населення у всіх спірних справах і за порадами зверталося до ОУН і УПА, нарікаючи на комуністичний режим у Польщі. Загальний спокій заколочувала тільки час від часу большевицька виселенча комісія з Любачева своїми випадками на поблизу українські села, щоб намовляти людей до виїзду до УССР. Згадану виселенчу комісію, а радше енкаведівську чоту, очолював майор НКВД. Ця чота оперувала в терені дуже обережно; большевики відвідували переважно такі села, де могли почувати себе безпечніше. Займалися вони не тільки виселюванням українців з Закерзоння до УССР, але ще більше стежили за рухом відділів УПА і діяльністю збройного підпілля ОУН. Часто виконували провокативні акції терору, щоб таким чином викликати погромні акції і облави ВП на УПА і українське населення Любачівщини.

Курінь УПА "Месники", що діяв у Любачівщині, поставив собі за мету конечно знищити ту енкаведівську чоту. На непрошених большевицьких гостей раз у раз робили засідки по селах. Ще раніше, у січні 1945 р., рій "Калиновича", що входив до складу сотні "Шума" в большевицьких мундирах, два тижні, як удень, так і вночі, чигав на них у селі Жуків, куди большевики до того часу часто заїздили, але все надаремно. Улітку 1946 року згадана комісія почала все частіше впадати до дуже свідомого в Любачівщині Нового Села. Сам майор залюбився по вуха в одну дівчину з того села, яка мала доручення від УПА "прикоськати" гада. І от 8 липня 1945 р., увечері, приїхала енкаведівська комісія з майором до Нового Села на нічліг. Бійці примістилися у stodолі, а майор пішов до своєї "нареченої". Тут йому вже була приготовлена загибель. Місцева сітка ОУН негайно повідомила сотню "Шума", а також дала зв'язкових стрільців з місцевого СКВ, які докладно знали місце розташування большевиків. "Шум" відразу дав наказ першій чоті під проводом "Гонти" йти і зліквідувати ворога. Уночі чота "Гонти" безшумно оточила stodолу і хату, де спокійно спали енкаведисти. Коло stodоли сидів і спав ворожий вартовий. Двоє стрільців тихенько підійшли до нього, безболісно відправили його на другий світ, а тоді запалили stodолу. Одночасно ціла чота "Гонти" засипала горючу stodолу градом куль. Ні один большевик не врятувався з того подвійного вогню. Сам майор причаївся в хаті "нареченої" і чекав на якийсь рятунок. "Гонта", в мундирі польського офіцера, гукнув до нього, щоб здавався і виходив з хати. Відповіді не було. "Гонта" крикнув удруге: "Виходь!"

У хаті зчинився лемент — майор почав стріляти через вікно. На наказ "Гонти" стрільці підпалили хату. З хати вибігла вся родина "нареченої", всередині залишився тільки майор. Тоді хату засипано кулями, а "Гонта"

кинув ґранату. Там майор НКВД і згинув. Чота “Ґонти” з великим успіхом повернулася до своєї сотні.

Після знищення енкаведівської чоти виселеної комісії в терені далі було спокійно. Поміж УПА і польським підпіллям АК закріплювалася співпраця, що принесло велике відпруження між двома народами. Але командування УПА на Закерзонні на тому не заспокоїлося. Усі ми передбачали, що ворог не залишить терену у спокої, тільки стягне ще більші сили і застосує більш жорстокі методи для знищення всіх проявів незалежного життя народу. Хвилеву передишку ОУН і відділи УПА використовували як найінтенсивніше для підготовки до дальшої боротьби; всюди підготовлювано підземні криївки, шпиталі, маґазиновано харчі, ліки та ін., проводилися різні вишкільні курси. Наші передбачення справдилися повністю.

У вересні 1945 р. на Закерзоння звалилися великі сили большевиків — московського і польського війська, бльокуючи всі села в терені. У той час сотня “Шума” таборувала в Милківських лісах, друга сотня “Бойка” — у Диківських, а третя сотня “Балая” — у Верхратських лісах. Курінь удень і вночі був у постійному бойовому поготівлі, очікуючи кожної хвилини масової ворожої атаки. З терену не було ніякої вістки, бо всі села були — як ніколи — бльоковані ворожими військами. “Шум” вирішив вислати розвідку до села Німстова і Старого Села. Розвідка з Німстова не повернулася. Зі Старого Села повернувся лиш один звідун з недоброю вісткою, що ворог вивозить насильно все населення на схід. Ця вістка, хоч і сподівана, дуже пригнобила кожного стрільця, але всі ми очікували наказу виступити в обороні рідного населення. “Шум” покликав негайно мене і друга “Ангора” та передав нам пошту до курінного “Залізняка” в п’ятому районі, наказуючи з притиском, що в дорозі, в разі сутички з ворогом, маємо насамперед обов’язково знищити “штафету” (листа). Командир поінформував нас, що сотня відійде в ліси на південь від Милкова, і показав нам на мапі місце, де на нас будуть чекати зв’язкові.

Уже вечоріло, як ми з другом “Ангором” вирушили в дорогу. Ми йшли Диківськими лісами, потім лугами попри село Улазів, де було повно польського війська, далі лишили з правого боку Люблинець Новий і Старий, де постійно стаціонувало ВП, перейшли щасливо ріку і зупинилися в Дубрівці, присілку Люблинця Нового. Тут ми дещо відпочили, отримали потрібну розвідку з терену і рушили далі полями поміж польським селом Руда і Жуковом у Гораєцькі ліси. Уже світало, як ми відшукали місцевий СКВ. Ми поснідали з друзями, трохи відпочили і вже вдень пішли далі невеликими лісами поміж селами Лівча, Молодовичі-Брусно, Українські Зломи, Гута Стара і Дагани. На присілку Дагани були зв’язкові від “Залізняка”. Разом з ними ми подалися в ліси біля Монастиря, де тоді перебував “Залізник” зі своїм почотом. Я був приємно здивований, коли побачив, що всі вояки в почоті командира були дуже добре озброєні короткою машиною зброєю.

Між воїнами “Залізняка” були люди, що їх я тоді вперше побачив, Я зголосив к-рові “Залізникові” про своє прибуття і передав “штафету” від “Шума”. Командир прочитав записку, дружньо усміхнувся до нас і розпи-

тав, якими дорогами ми йшли і як себе відчуваємо. У пізнішій розмові з добрим моїм другом “Сталевим” з почуту “Залізняка” я довідався, що разом з командиром є тепер крайовий провідник ОУН на Закерзонні Ярослав Старух – “Стяг” зі своєю охороною.

У той час акція примусового виселювання українців Закерзоння йшла вже повним ходом. Провідник “Стяг” і к-р “Залізняка” мали вже докладну розвідку з цілого терену і вже розпльнували відплатну акцію УПА. Безпосередньо перед нашим приходом до штабу “Залізняка” до трьох сотень нашого куреня вже пішли відповідні накази до акції. Сотня “Шума” мала вдарити на ворожий центр у Новій Греблі, друга сотня “Балая” — на повітове місто Любачів, а третя сотня “Бойка” — на Олешичі. Наші відділи мали розбити ворожі військові залоги, повисаджувати мости і залізничні рейки та звільнити з полону приготоване до вивезення українське населення. Хоч до нашої першої сотні вже відійшли кур’єри з наказом, “Залізняка” для більшої певності звелів і мені з д-гом “Ангором” чимшвидше вертатися до сотні з тим же наказом. Хоч як ми були перемучені й невиспані, на наказ командира ми негайно рушили в дорогу на конях, що їх нам дали на присілку Верхрати – Дагани.

Ми їхали в білий день лісами і відкритими полянами аж до Нового Села. Тут терен уже був чистий, рівний і безлісий, село було довге, але ми переїхали щасливо. З великим ризиком ми проскочили біля села Дахнова шосе, що вело з Любачева до Чесанова і на Томашів, далі полем добилися до Дахнівського лісу і надвечір приїхали до села Милкова. Тут ми стрінулися з розвідкою з нашої сотні і разом прибули до “Шума”. Наш командир уже мав на руках наказ “Залізняка”, доставлений зв’язковими кілька годин перед нашим приїздом. Наша сотня тієї ночі мала наступати на польсько-більшевицький гарнізон у Новій Греблі. Коли ми прибули до сотні, всі чоти були вже в повній бойовій готовості до вимаршу. “Шум”, прочитавши привезену нами записку, висловив своє здивування, що ми так швидко повернулися назад, та розпитав, якою дорогою ми їхали і які мали пригоди. Командир сказав нам прямо: “У таборі залишаються тільки кухарі, які мають приготувати сніданок для сотні на ранок. Ви перемучені і невиспані, залишіться разом з кухарями”. Ми й справді падали від втоми з ніг, але дуже хотіли взяти участь у бою. Командир усміхнувся і дозволив нам долучитися до сотні.

Надходив вечір, коли наша сотня вирушила зі свого місця постою в Милківських лісах. Після кількогодинного маршу ми дійшли до краю лісу, трохи відпочили, а точно о 2 годині перед світанком почали наступ на польсько-більшевицьке військо в Новій Греблі. Наступ розпочався вистріленням німецького снаряда “Фау-2” на місце постою ворожого штабу. Ми розстрілюючи швидко наблизилися до села і засипали його запальними кулями. Село враз запалало, а ми з криком “Слава!” вдерлися між забудовання. Ворог чинив завзятий опір, але зупинити нас не зміг і почав відступати по цілій лінії. Бій тривав до 6 години ранку. Польсько-більшевицьке військо понесло великі втрати. З нашого боку загинув один стрілець, учасник бою під Бродами, а двоє було ранених. Ми взяли в полон одного поляка поруч-

ника і двох большевицьких сержантів. Повертаючись з переможного бою до свого місця постою в лісі, ми зав'язали полоненим очі. У таборі дали їм поспідати разом з бійцями нашої сотні. "Шум", жартуючи з польським полоненим поручником, запитав, як йому смакує наша партизанська зупа. Під час допитування полонених обидва большевицькі сержанти виявляли великий перестрах і раз у раз просили, щоб їх не вбивали. Польський офіцер зберігав спокій, а на запитання давав обережні відповіді. На запитання "Шума", як він оцінює бій у Новій Греблі, відповів: "Я був на фронтах під час війни, але такого заскочення і бравурного наступу ще не переживав. Ваші стрільці дуже відважні і знаменито вишколені".

Полонені не повірили своїм вухам, коли "Шум" після того, як було записано протоколи, сказав їм, що вони вільні і можуть повертатися до своїх. Польський поручник відразу повеселішав, почав сипати жартами та анекдотами і розповідати про свої фронтові пригоди. Полоненим видано посвідки звільнення з полону УПА і повернено зброю, але без набоїв, а при випроваджуванні з табору знову зав'язано їм очі. Большевики, переходячи селами, всюди з ентузіазмом розповідали про свій полон в УПА і не могли нахвалитися, що то за люди ті бандерівці, що не тільки що не побили їх, але ще й нагодували і напоїли.

У той час, як наша сотня громила ворожий гарнізон у Новій Греблі, сотня "Бойка" захопила в завязаному бою залізничну станцію в Олешичах та звільнила два транспорти заладованих до вивезення людей. Ворожу залого зліквідовано, станційні будинки згоріли дотла. З нашого боку було тільки семеро ранених. Подібну вдалу акцію на залізничну станцію в Любачеві вчинила сотня "Балая". Одночасно було підірвано залізничні мости та порозтягано рейки.⁹

23 вересня 1945 року, у вечірню пору, сотня "Бойка" зробила наскок на село Дахнів, на відстані 5 км від Любачева, де була в той час сильна залога ВП. Поляки били густим гарматним вогнем по нашій сотні, що наступала чистим полем, однак не могли стримати наступу. Сотня вдерлася в село і у важкому бою розгромила вороже військо. Ворог мав багато вбитих і поранених. У нас були важко поранені — сотенний "Бойко" і бунчужний сотні "Гамалія", а загинули — сотенний і чотовий політвиховники та двоє стрільців.

Після цих акцій поляки довгий час направляли мости, відбудовували станції та сторожували їх удень і вночі, користуючись також бронепоездом. Але як тільки урухомлено залізничний рух, курінь УПА "Месники" кількома блискавичними наскоками знову розгромив усі ворожі застави і раз у раз зривав мінами залізничні лінії Ярослав-Любачів, Любачів-Рава-Руська та Любича Королівська-Рава-Руська. Тому що в той час поляки почали реалізувати свій давній плян заселити опустілі українські села напливовим польським елементом, вище командування УПА видало наказ спалити до-

⁹ А. Szczestniak i W. Szota в " Droga do nikąd ", стор. 530, подають, що 31 березня 1945 року близько 200 унівців напали на залізничну станцію Нова Гребля і Олешичі. Пошкодили залізничні рейки і станційні влаштування, убили 4 і поранили 15 жовнів з 8 і 9 пп.

тла згадані населені пункти. Наказ виконано. Одночасно на терені цілого Закерзоння відділи УПА громили всі ворожі скупчення і тим способом припинили на повний рік злочинну виселенчу акцію, заплановану Москвою і Варшавою.

Зазнавши дошкульних ударів з боку наших відділів, пізнім літом 1945 року, польсько-большевицьке військо на певний час зупинило дальшу виселенчу акцію українського населення на Закерзонні. Але польські посіпаки при кожній нагоді погрожували, що 'як настане зима', вони зовсім певно знищать УПА і викинуть усіх українців з Закерзоння.

Зимова пора була справді нашим найбільшим ворогом. Тому з настанням холодних днів наш курінь "Месники" ще дужче посилив свої приготування до зимівлі. Попри щоденні військові вправи, стрільці копали криївки і оборонні рови, зручно маскуючи їх, магазинували харчі, в різний спосіб здобували необхідні ліки, готували санітарний матеріал. Розташування наших відділів було таке: сотня "Тучі" була в лісах Верхратських, сотня "Балая" — в лісах Милківських і сотня "Шума" — в лісах Люблинецьких.

На початку грудня 1945 року "Залізник" наказав усім відділам стягнутися до Люблинецьких лісів. Ми спочатку гадали, що знову готується якась більша акція, але насправді йшлося про якнайдоцільніше забезпечення куреня на час зими. Усе це нам з'ясував к-р "Залізник" на святковому зібранні всього стрільцтва. Він у довгій промові згадав усіх полеглих у боях стрільців і старшин, а далі відзначив багатьох вояків і командирів військовими ступенями за відвагу і героїство під час боїв. Після закінчення свята ми з новим запалом приступили до праці і занять. Насамперед ми добре окопалися, а далі розбудували цілу систему землянок. З кожної землянки вели підземні ходи до оборонних окопів. Ліс довкола табору був надійно замінований. Якби ворог відважився на нас напасти, він мав би дуже й дуже важке завдання.

Швидко наближалися наші Різдвяні свята, друге вже Різдво в лісі. Ми приготувалися до нього як тільки могли. На Свят-вечір "Залізник" сказав своє святкове слово, вітаючи стрільців з празником та відзначаючи першу річницю важкого бою нашого куреня 8 і 9 січня 1945 року, в якому впали найкращі стрільці нашого куреня та члени надрайонового і районного проводів ОУН Любачівщини.

Після святкової вечереї від землянки до землянки ходив наш вояцький вертеп. Стрільці колядували і складали собі взаємні побажання, щоб треті за чергою Різдвяні свята ми всі могли вже святкувати у вільній Україні. Святковий настрій підніс сильно приїзд до нашого куреня священника з Люблинця Нового. Цей отець уже вдруге служив різдвяне Богослуження для нашого стрільцтва в Люблинецьких лісах. По Службі Божій і дуже патріотичній проповіді священник пішов відвідувати стрільців по всіх землянках.

На другий день свят, 8 січня 1946 року, в річницю кривавого бою нашого куреня, було заряджено поготівля. Стрільці з самого ранку обсіли окопи, а лісом ходили наші стежі. По обіді відкликано поготівля і наш курінь почав готуватися до святкового походу на могилу наших полеглих рік

тому друзів-героїв у селі Тепили. Кілька стрільців-майстрів зробили великий березовий хрест, інші приготували таблицю з написом. Увечері курінь підійшов до села Тепили. Коло братньої могили вже був священник та весь провід ОУН Любачівщини і СКВ “Трембіта І”. Наші стрільці вкопали на могилі хрест з написом: “Вічна слава героям, що впали в бою за волю України 8 січня 1945 р.”. Після вкопання хреста священник відслужив панахиду, а тоді слово до стрільців сказав к-р “Залізняк” і надрайоновий провідник ОУН “Сталь”. По закінченні урочистості курінь “Месники” в піднесеному настрої повернувся до свого табору.

Наше зимове таборування минало доволі спокійно. Також і в терені панував відносний спокій. Польсько-большевицьке військо зробило кілька облав на УПА в Любачівщині, але в більші лісові масиви не мало відваги запускатися. Польські вояки під час тих виправ не раз відморозували собі вуха і ноги та нарікали на своїх старшин, що в такі морози висилають їх проти УПА.

У лютому 1946 року в лісі коло села Любичька Гута, таборували боївки окружного провідника СБ, пс. “44”, кілька боївкарів “Залізняка” та зв’язкові крайового провідника ОУН Ярослава Старуха – “Стяга”. Одного дня на їх становища несподівано наскочив відділ ВП на лещатах. Наші боївки, що були в постійному поготівлі, відразу вдарили по напасниках сильним автоматичним вогнем. Ворог панічно втік, залишивши на місці своїх чотирьох убитих.

Розгром ВП в Любичі Королівській

З початком березня 1946 року до Любичі Королівської та околиці наїхало численно ВП для виконання плану масового вивезення українського населення до УССР. Наша розвідка докладно розвідала всі місця постою поодиноких відділів ВП, а насамперед їхнього головного штабу. Маючи всі потрібні дані, “Залізняк” дав наказ сотні “Шума” розбити полк ВП, що примістився в Любичі Королівській. “Шум”, що мав добрі зв’язки з проводом польського підпілля АК, на зустрічі з польським провідником попросив дати йому клички ВП в Любичі Королівській. Польське підпілля мало багато своїх членів у рядах ВП і від них завжди мало актуальні клички. Провідник польського підпілля вагався і зволікав, не хотів дати “Шумові” бажані клички. Але “Шум” поставив справу твердо: ВП таборує на терені УПА, отже, клички ВП необхідні йому для безпеки його сотні. Поляк нарешті поступився і дав усі клички на цілий тиждень (клички змінювалися кожні 24 години).

Тепер “Шум” разом з чотовими опрацював докладний план бою-розправи з ВП в Любичі Королівській. Ще тієї самої ночі його сотня підтягнулася до дуже малого лісу коло села Нетребя, на відстань яких три кілометри від Любичі Королівської. Під вечір 8 березня 1946 р. кожна чота сотні відійшла на призначене їй місце до бою. Перша чота “Гонти”, в польських мундирах, мала увійти в місто по шосе з боку Белзця. Її завданням було знищити ворожий штаб і бити ворога з середини міста. Друга і третя

чоти мали зайняти становища на півдні від міста і наступати з боку шосе, що вело до Рави-Руської. Одночасно сотня “Тучі” зайняла становища коло сіл Тенетиська і Князі, де також квартирували відділи ВП, і мала завдання під час бою за Любичу Королівську сильним обстрілюванням названих сіл не допустити ВП до відсічі міста.

Складений “Шумом” плян був реалізований блискуче. Чота “Гонти” в польських мундирах вийшла з лісу на шосе, що вело з Томашева до Любичі Королівської. Маршуючу чоту затримали під самим містом польські стійки, питаючи про кличку, “Гонта” подав кличку, і наша чота вояцьким кроком вмаршувала в місто. Стрільці в останніх рядах “мимохідь”, без пострілу ліквідували польських стійкових. У місті наша чота без перешкод оточила будинок, де містився польський штаб. “Гонта” і ще троє стрільців ввійшли до будинку. В середині відбувалась нарада польського штабу і виселенчої комісії. Короткі серії з упівської автоматичної зброї скосили всіх, немов косою. Негайно з сусідніх будинків почали вискакувати польські вояки, поспішаючи до штабу. Їх зустріла наша чота сильним вогнем з усієї зброї. Поляки падали побиті, немов снопи.

Згинуло 9 польських штабних старшин, серед них один підполковник, і 7 членів виселенчої комісії та кількадесят вояків, разом — 55 убитих і 70 поранених. З нашого боку не було жодних втрат. Поляки панічно втікали з Любичі Королівської, зазнавши повного розгрому¹⁰.

Великдень 1946 року

Після розгромлення польського війська в Любичі Королівській поляки залишили наш терен і вибралися до Томашева Люблинського. У терені знову запанував, бодай на якийсь час, спокій, перериваний спорадичними наскоками ВП на українські села для застрашення і пограбування населення. Але рідко коли минало їм це безкарно. Сотні куреня “Месники” пильно стежили за кожним рухом ворога, влаштовували засідки, розбивали та карали грабіжників. Але нам доводилося щораз тяжче воювати, бо ворог постійно зміцнював свої сили, вишколював своє військо для партизанського способу введення війни та набирався досвіду.

На початку квітня 1946 року відділи ВП наїхали до міста Угнева і зайняли всю околицю. У той час на терені Угнівщини таборували: сотня “Шума”, відділи СКВ, надрайонова боївка СБ, члени Проводу ОУН і сам провідник ОУН на Закерзонні “Стяг” зі своїм штабом. Наїзд ВП на Угнівщину відразу викликав у командування УПА припущення, що поляки готують велику відплатну акцію за те, що їх розгромили у Любичі Королівській. Але через по короткий час стало зрозуміло, що завданням ВП було виселити все українське населення Угнівщини на схід — до УССР.

¹⁰ A. Szczestniak i W. Szota в “ Droga do nikąd”, стор. 532, неправильно подають, що “напад” dokonali сотні “Дуди” і “Галайди” та СКВ двох кушів (197 людей). Визнають, однак, що згинуло 40 жовнів і 7 членів виселенчої комісії, знищено міст, спалено вагони та розпущено українських репатріантів.

Весна 1946 року випала дуже погідна і тепла, квітень був незвичайно гарний. Наближалися Великодні свята, що того року збігалися з латинськими, — 22 квітня. Польські відділи чомусь стримувалися з більшими випадками проти УПА, тому й ми в той час законспірувалися і не робили ні наскоків, ні засідок на поляків.

У другій половині квітня до сотні “Шума” прибув курінний “Залізник” зі своєю боївкою. Ми всі були певні, що наше командування буде тут святкувати разом. Але несподівано у Страсний четвер, уночі, наша сотня, а з нею “Залізник” зі своїм почотом залишили місце таборування в лісі біля Монастиря і відійшли в ліс біля села Гребенева. Уранці ми окопалися на новому місці постою і були поставлені в стан поготівля. Наші стежі ходили постійно по лісі цілий четвер і Велику п’ятницю. Увечері “Шум” вислав більшу кількість розвідників у терен. Деякі з них повернулися ще того ж вечора, інші щойно над ранок. Разом з тими другими прибули до нашої сотні чотири відділи СКВ — Верхрата, Журавці, Вербиця і Лівча. У Велику суботу з самого ранку знову було заряджено гостре поготівля, стійки були розставлені густо і стежі прочісували ліс у всіх напрямках. Після обіду “Залізник” і “Шум” покликали всіх чотових і кушових та довго з ними радилися. Усьому стрільцтву стало зрозуміло, що ми не будемо святкувати на новому місці, а, найправдоподібніше, — зав’яжемо бій з поляками на сам Великдень.

У Велику суботу увечері заряджено загальну збірку сотні і кушових відділів самооборони. Кушові СКВ зголосили про стан своїх відділів к-рові “Шумові”, який склав звіт про всіх к-рові “Залізникові”. Перебравши загальну команду, “Залізник” привітав бійців устійненим окликом: “Друзі! Україна в неволі!”. Усі з запалом, хоч і не надто грімко, відгукнулась: “Визволимо її!”. “Залізник” промовив до вояцтва палке слово про нашу святу боротьбу, згадав полеглих друзів, з’ясував злочинні пляни ворога на виселення українців з рідної землі та на повне знищення УПА, а врешті подав до виконання наказ — на самий Великдень напасти і розбити ворога в Угнові та знищити залізничну станцію.

Уночі ми відійшли з місця постою, залишаючи, однак, весь зайвий виряд, як коци, плащі, їдунки та ін. Ми маршували стрілецьким рядом через відкритий безлісий терен. Вже розвиднялося, як ми зупинилися за яких два кілометри від залізничної станції Угнова. Після короткого відпочинку маршуємо далі стрілецьким рядом. До зустрічі з ворогом залишається ще який кілометр. По зв’язку передається наказ: “Наступати розстрільною!” Ступаємо обережно, зі зброєю в руках, готовою до стрілу. Вже добре бачимо за яких 200 метрів перед собою будинки, де примістилося ВП. Знову наказ: “Залегти!” Лежимо на чистому полі, тільки кров у висках гучніше стукотить. Доходить 4 година ранку, зараз зірвемося до наступу, зараз розгориться бій, зараз почнемо карати ворога за насильний наїзд на нашу землю, за всі злочинства, вчинені проти нашого народу. Ворог спокійно спить, напевно, не сподіючись нас на Великдень. Що ж, і ми хотіли би спокійно й радісно святкувати з нашими рідними, але це буде можливе тільки тоді, як проженемо всіх ворогів з України...

Згідно з пляном, кілька наших стрільців просуваються вперед, у бік ворога. Далі панує тиша. Ціла наша розстрільня підводиться і тихо посувається ще сто метрів наперед. Знов залягаємо. Бачимо виразно, що польські стійкові сплять на своїх становищах, з задоволенням спостерігаємо, як наші передові стрільці без стрілу і без жодного звуку ліквідують їх усіх до одного і з жорстокою усмішкою на обличчях повертаються тихо до нас.

Година 4 ранку. К-р “Залізняка” вистрілює ракету — умовлений знак до наступу. Оглушливим громом загриміла вся наша зброя, сотні куль вдарили по вікнах і дверях будинків, де спокійно спали наші вороги. Відразу зчинилося пекло. Будинки враз запалали. Через двері і вікна почали вискакувати польські вояки в самій тільки близьні. Лунали розпачливі крики: “О, Єзу! Матко Боска! Коледзи! Ратуєце жице! О матко! Жоно! Дзеці мое!” і т. д. Та наші безжальні кулі косять усіх нещадно. З деяких вікон починають уже й по нас стріляти, але ми на це не зважаємо. Та ось з боку Угнова поспішає поміч для поляків. Ми негайно спрямовуємо вогонь на нового противника і після короткого бою змушуємо його до панічної втечі. Ще кілька пострілів — і на місці бою запанувала тиша, тільки чути було тріскіт і гудіння вогню, що пожирав до решти всі станційні будинки. Ми здобули багато зброї та амуніції, з нашого боку було тільки одинадцятьраних.¹¹

З огляду на безлісість терену ми приспішили свій відхід з поля бою, щоб замести за собою сліди. Наш шлях проліг попри села Новосілки і Махнів. Наших пораних друзів ми несли на ношах.

У таборі нас прийняли радісним привітанням “Христос Воскрес!” Друзі і подруги з сітки ОУН приготували для нас святковий сніданок. Наші командири поділилися свяченим яйцем насамперед з пораними друзями, а тоді всі стрільці і старшини сіли в радісному, піднесеному настрої до Великодньої трапези. Ще ніколи в ті бурхливі воєнні роки ми не мали такого радісного спільного свята, як того пам’ятного 22 квітня 1946 року.

Надвечір відділи СКВ відійшли до своїх сіл. Пораних друзів ми доставили до підпільного шпиталю УПА. За добру вояцьку поведінку під час бою ми, четверо друзів з одного села, отримали того дня дозвіл на кількогадинну відпустку для спільного відсвяткування з нашими родинами. До тих щасливців належали чотовий “Дуб”, ройовий “Грицько”, член почоти “Залізняка” — “Сталевий” і розвідник “Шума” — “Вус” (автор цього спогаду).

Після зліквідування нами станиці ВП на залізничній станції біля Угнова, в терен наїхало дуже багато військових відділів задля дальшого ведення акції виселювання українського населення до УССР. Поляки на спілку з московськими більшовиками розпочали великі облави на ліси, бльокуючи одночасно всі села, щоб не допустити до будь-якого контакту поміж українським населенням і відділами УПА. У своїй ненависті до нас ворог не вагав-

¹¹ А. Szczestniak і W. Szota в “Droga do nikąd”, стор. 534, подають, що під час нападу куреня “Залізняка” на залізничну станцію в Угнові 18.IV.1946 р. в бою загинуло 30, араних було кільканадцять жовнів ВП. Далі вони кажуть, що ще один напад на залізничну станцію в Угнові відбувся 21.IV.1946 р. Тоді спалено станцію і 23 залізничні вагони, убито 2 іранено 5 жовнів.

ся палити цілі лісові масиви, щоб “викурити” страшних “бандерівців”. Брутальна виселенча акція охопила спочатку повіти Любачів, Ярослав, Томашів Люблінський, а далі й решту українських повітів Закерзоння. Усе наше населення чинило великий опір усім ворожим намаганням викинути його з рідної землі. Багато наших людей шукало сховку і порятунку в лісах, щоб там перебути лиху годину. Але ліс у той час уже не був безпечним сховком для неозброєних людей. Ліси Любачівщини вже кишіли польсько-большевицькими військовими з’єднаннями, з якими відділи УПА мусили вести затяті бої. Отже, чимало українців-утікачів попадали в лісі у ворожі руки. Частина українського цивільного населення втікала на терен уже виселених сіл, сподіваючись, що ворог туди вже не заглядатиме. Інші рятували себе втечею до польських сіл, де підплачували знайомих поляків, щоб ті їх на якийсь час переховали в себе. Відділи УПА, ведучи майже безперервні бої з ворожими військами в лісах, не змогли так ефективно паралізувати виселенчу акцію, як це робили ще восени 1945 року. Бої не тривали довго, наші відділи мусили майже кожного дня змінювати свої місця постою, щоб не потрапити в оточення.

У той час курінь УПА “Месники” розчленувався на малі групи, які успішно справлялися зі своїми завданнями, роблячи засідки на ворога та безупину зриваючи мінами залізничні рейки і всі мости, чим дуже ефективно зривали плянове проведення виселенчої акції. Ворог лютував і мстився в дикунський спосіб на цивільному населенні; цілі родини найсвідоміших українців були розстріляні й вимордовувані, чимало українських дівчат насильно забрані умундированими бандитами від своїх родин і ніколи більше не повернулися до своїх. У той час була знищена польськими бандитами і моя родина — мама, брат і швагер. Поляки скатували їх усіх до безтями, пограбували всю одіж, забрали збіжжя і останню корову, а їх, скривавлених до невпізнання, покидали на підводі і разом з іншими жертвами доставили на збірний пункт у Любачеві. Незабаром після того моя мати і швагер померли від тих катувань.

Бурхливе щодення

Масова виселенча акція в Любачівщині закінчилася на початку червня 1946 року. Українці, оцілілі від виселенчого терору, поволі поверталися до рідних зруйнованих сіл. Вояки УПА гаряче їх вітали і подавали всю можливу поміч на дальше життя. Але в повітах Любачівському і Ярославському залишилося на той час вже дуже мало українських родин, та й то це здебільшого були змішані родини. Однак і їх ворог не залишив у спокої. Їм далі погрожували страшними карами і вивезенням на “земє одзискане” у Східній Пруссії. Знову почалися арешти українців. Деякі з них поверталися, скатовані, після кількох тижнів, інших розстріляно в тюрмі. Серед арештованих у моєму рідному селі Лівчі були: Федько Гораєцький, батько бувлого УПА “Чубенка”, і Андрій Забавський, батько старшого вістуну УПА “Духа” з другої сотні куреня “Месники”. Їх обидвох, свідомих українців, УБ

тримав у тюрмі в Любачеві цілих три тижні, де щодня і щоночі їх брали на жажливі допити. Їх звільнили з тюрми щойно тоді, як домоглися від них підписання заяв, що вони будуть постійно доносити польським властям про всі пересування УПА; у разі невиконання цього доручення загрожували їм смертю. Обидва чесні господарі відразу після свого звільнення зголосили про це районному провідникові СБ. Місцева сітка ОУН взяла обидві родини під свою охорону й опіку, перевівши їх до села Українські Зломи.

Виселення українців з Закерзоння відділи УПА відчували дуже дошкульно. Не стало основної харчової бази і людей для розвідки. У рядах УПА почав даватися взнаки голод. Хоча по лісах були численні засекречені упівські магазини з харчами, однак тоді ще не було дозволено користуватися ними. Доводилося здобувати харчі для наших відділів на польських теренах або купувати за гроші. Незважаючи на нове тяжке становище, наші вояки-повстанці билися ще з більшим завзяттям, прагнучи помститися на ворогові за виселення з рідної землі і за всі знущання над українським народом.

Я в той час далі виконував обов'язки розвідника к-ра "Шума", отже, був постійно в русі по всьому терені. У другій половині червня 1916 року я і "Дух", розвідник з другої сотні нашого куреня, перебували в районі пров. "Заруби". По дорозі назад до районного пров. "Луга" ми зустрілися на зв'язковому пункті з медсестрою "Грізною" (до речі, моєю майбутньою дружиною). Тому що нам було по дорозі, ми далі мандрували вже втрьох. Над ранок прибули до мого рідного села Лівчі. Я дуже хотів поглянути на залишене моєю скатованою родиною господарство. Але "Дух" запропонував нам усім піти на покинуте господарство його родини, що було ближче, і там, добре відпочивши, повертатися до лісу. Ми на те погодилися. Але тут до нас зголосився стрілець з місцевого СКВ "Хитрий", який поінформував нас про все, що діється в терені, і забрав нас на відпочинок до поблискої стодоли, де було багато соломи.

Уже розвиднялося надворі, заповідався дуже гарний день, як ми вилізли на високий засік з соломою. "Дух", "Хитрий" і "Грізна" відразу заснули кам'яним сном, а я, на силу перемагаючи себе, був на чатах. В якийсь момент я почув притишені голоси надворі і брязкіт зброї. Сон відразу відлетів від мене. Через шпарку між дошками я побачив на подвір'ї біля хати багато польського війська. Вояки наблизилися до нашої стодоли. Тримавши в руках готову до пострілу зброю, я тихенько розбудив сплячих друзів. Гарячково радимося, що нам робити. Моя думка була — чекати, аж вороги прийдуть до стодоли, тоді вдарити по них сильним вогнем і вискакувати надвір. Але мої друзі вирішили діяти негайно. Перший зіскочив на землю "Дух", за ним "Хитрий", тоді я, а наприкінці "Грізна".

Як тільки ми вискочили зі стодоли, поляки відразу побачили нас і, закричавши дико "бандеровці", засипали нас густими серіями з машинової зброї. "Хитрий" скрутив відразу поміж хати, а нас троє побігли чистим полем у напрямі лісу, що був на відстані яких два кілометри. Довкола нас свистіли кулі, не було змоги обернутися і відстрілюватися, кожен з нас очі-

кував холодної хвилини останнього удару і кінця. Нараз серед свисту куль долетів до нас розпачливий крик "Грізної": "Вус", не залишай мене!" Я зупинився і оглянувся. "Грізна" відстала від нас на добрих кілька метрів, а їй на п'яти наступали польські вояки з дикими криками "Стуй, бандеровка!" та з огидною лайкою. Я відразу заліг і пустив кілька серій по переслідувачах із своєї "десятизарядки" найновішого зразка. Поляки зупинилися, а по хвилі спрямували вогонь своїх рушниць на нас. За той час "Грізна" добігла до нашого місця. Я крикнув: "Біжи до лісу, ми тебе доженемо!". Ми з "Духом" далі стримували погоню уриваними серіями вогню. Але поляки почали нас оточувати і намагалися перетяти нам дорогу до лісу. Недалеко від нас тягнувся рів. Ми скочили туди і, стріляючи на бігу, пробивалися до лісу, званого Гнійник. Але і з правого боку ворог почав перетинати наш шлях. Довелося брати тяжчу дорогу під гору, під постійним ворожим обстрілом. При Божій допомозі ми щасливо дісталися на гору, а там уже легко доскочили до спаленого лісу, де вже чекала на нас "Грізна". Важко дихаючи, ми залягли на краю лісу, готові до дальшої боротьби. Близько двадцяти поляків, вирвавшись за нами на гору, зупинились, вагаючись, що їм далі діяти. Ми помахали їм шапками з-під лісу, мовляв, "Ану, підступай ближче!" Поляки постояли трохи, щось покричали і мов непишні завернули наділ. Ми, самі собі не вірили, що так щасливо вирвалися від смерті, на радощах обіймалися і цілувалися та дякували Божій Матері, опікунці УПА, за опіку і порятунок.

Як виявилось згодом, поляки втратили в тій сутичці двох убитими, а їх поручник був поранений у руку. Того ж гарного червневого ранку, в іншому місці, загинув у перестрілці з поляками харчовий СКВ Лівчі "Жидюк".

Відпочиваючи, ми оглянули себе і побачили, що наші мундири були в кількох місцях подірвані кулями. Також течка з ліками медсестри "Грізної" була прострілена, а її рука обсмажена пороховим димом. Ми справді мали велике щастя того дня.

Кілька годин пізніше ми були вже в таборі "Залізняка" на горі Діл за Старою Гутою. Здавши звіт з проведеної розвідки, я розповів також про нашу сутичку з ВП. Командир тільки бровами здвигнув, оглядаючи пошарпані кулями наші "фацієнта" і сердечно потиснув нам руки. Але заборонив мені надалі залишатися на нічліг у селі.

Кілька днів пізніше я з "Дубом", булавним з почоту "Залізняка", поверталися над ранок з теренової розвідки до нашого лісу. У селі Лівча ми зустрілися зі знайомим нам священиком-підпільником, приділеним до місцевого СКВ, зв'язковою "Катрушкою" з району "Заруби" і "Гасею", рідною сестрою "Дуба". Вони сказали нам, що мають намір залишитися на цілий день у Лівчі. Ми відрадили їх, натомість запропонували йти разом з нами до лісу. Вони радо на це пристали.

Уже був ясний день, як ми зайшли на який кілометр углиб лісу і розташувалися на короткий відпочинок у кущах над малою річкою. Не минуло й кілька хвилин, як ми з "Дубом" завважили доволі далеко за річкою маршуючу групу большевиків. Ми залягли з готовою до стрілу зброєю і наказали священикові й дівчатам, щоб лежали спокійно в корчах, а як тільки

почнеться стрілянина, щоб відразу відходили з того місця, незважаючи на нас. Большевики йшли стрілецьким рядом, але не в наш бік, а в напрямі сіл Осередок і Хотилуб. Їх було до сорока осіб.

У лісах, куди прискішеним кроком прямували большевики, таборувала сотня “Шума”, “Залізник” зі своїм почотом, чота з сотні пок. сотенного “Куліша” з Сокальщини, яка поверталася з пропагандивного рейду по терені Польщі, відділи СКВ з Горайця і Лівчі. Ми вирішили негайно повідомити насамперед відділ СКВ Лівча, тому що він був найбільше zagrożений ворогом.

На місці постою СКВ Лівча ми застали також районну бойвку СБ. Стрільці нічого не підозрівали, кухарі в таборі спокійно варили кашу на сніданок. Коли ми зголосили кушовому “Орлові”, що за яких 600 метрів від табору маршують большевики, він наказав негайно погасити вогні, зарядив строге поготівля і звелів стрільцям СКВ зайняти бойові становища.

За згодою “Орла” ми з пров. рай. бойвки СБ “Грицьком” поспішили до місця постою сотні “Шума”, щоб попередити його про те, що діється в лісі. З нами разом пішов і священник та зв’язкові “Катрушка” і “Гася”.

Недалеко ми зайшли нашою розстрільною, як почули гучну стрілянину в лісі на південний захід від села Горайця. Ми залягли і стали радитися, що в новій ситуації маємо робити. Пробиватися до “Шума” було вже недоцільно, бо він і так уже залярмований стріляниною. Вирішили пройти попри с. Сигли недалеко Горайця. Але щоб дістатись з одного лісу до другого, ми мусили перескочити досить широку луку. Наша розстрільна досягла вже середини луки, як ми завважили через далековиди, що большевики розставляють свої застави вздовж тієї ж луки. Обережно наближаємося до лісу. Можливо, що большевики теж завважили нас, але, мабуть, не хотіли передчасно атакувати нас, припускаючи, що незабаром тією ж дорогою будуть вицофуватися з лісу більшi відділи УПА. Ми рішилися дати кілька серій по ворогові, щоб у той спосіб дати знати відділам УПА, де на них чекає засідка. Далі ми щасливо перетнули головне шосе, що вело з Брусна Нового через Лівчу і Плазів до Томашева Люблинського, і дісталися до малого ліска Силівка, на схід від села Плазова. Тут ми й залишилися, розраховуючи на те, що ворог навіть не буде підозрівати, що в такому малому ліску може переховуватися будь-який відділ УПА.

На південь від нас тривала стрілянина з більшою або меншою напругою з обох сторін. Близько години одинадцятої перед полуднем закипів півгодинний бій такої напруги, що могло здаватися, що від нього “світ завалиться”. Без упину били гранатомети, розривалися гранати, клекотіли кулемети. Священик півголосом молився, а ми восьмеро лежали безчинно на становищах, ждучи ворога, неспокійні за долю наших друзів. Ми щиро жаліли тепер, що перед тим не добилися до сотні “Шума” і не беремо участі в їх долі і неволі.

У цьому малому лісі ми перебули до вечора, без ніякої вістки про ситуацію в терені. Увечері ми розділилися на дві групи. Члени бойвки СБ з “Грицьком” відійшли на схід до району пров. “Заруби”, а ми з “Дубом” після

короткої наради рішили піти в ліс, де перед боєм таборував відділ СКВ Лівча. З нами також пішли зв'язкові "Катрушка" і "Гася" та священник. Щасливо перескочили ми шосе поміж селами Плазів і Лівча, де часто переїздили большевицькі автомашини, і добилися до Гораєцького лісу. Тут ми почали обережно, з готовою до пострілу зброєю, підсуватися до табору СКВ. Не завваживши ніякого руху, ані нічого підозрілого, ми увійшли до опустілого табору і по черзі оглянули всі землянки, а далі пішли до кухні, де перед боєм варилася каша. Священник відраджував нам їсти зварену кашу, мовляв, може, тут був ворог і затруїв харчі. Ми не поділяли його побоювань, бо ж в одній землянці знайшли ніким не руханий важкий бойовий виряд, а це був найкращий доказ, що ворога в таборі не було. Ми з "Дубом" досхочу повечеряли готовою кашею та ще й наповнили на запас свої їдунки. Це переконало дівчат і священника, і вони теж пішли за нашим прикладом. Після короткого відпочинку я із "Дубом" рішили піти на розвідку до Лівчі, щоб віднайти зв'язок з сотнею "Шума" або з Лівчанським СКВ. Священника і дівчат ми залишили в добре захищеному місці в лісі недалеко від табору СКВ. Тут вони мали чекати на нас, доки не повернемося з розвідки; якщо би з того боку, куди ми пішли, вони почули стрілянину, а ми до третьої години не повернулися до них, тоді вони мали вирішити самі, куди ховатися перед можливою ворожою облавою.

Ми попрощалися і відійшли до лісу під с. Гайник, а далі обережно попрямували полем до села Лівча, куди хотіли добитися з південного боку. Недалеко від села ми залягли і деякий час пильно наслухували, чи не чуємо якого руху в селі. Не завваживши нічого підозрілого, ми підсунулися ближче до села з готовою до пострілу зброєю. Недалеко від перших хат ми знов залягли, пильно вдивляючись у село. І якраз тоді стежкою зі східного боку села надійшла чота большевиків. Вони проминули нас на недалекий відстані, тихо розмовляючи між собою. Ми принішкли у траві з автоматами, спрямованими в бік ворога, але не стріляли, бо це було б безглуздом у нашій ситуації. Як тільки большевики віддалилися, ми дуже обережно повернулися назад до лісу. Що робити тепер? Рішили піти до села Молодовичі, що за три кілометри на південний схід від Лівчі. Мале сільце, заховане в лісі, де залишилася була добре нам відома змішана родина. Наш шлях пролягав майже весь час лісом, тільки треба було нам перейти річку і головне шосе між селами Лівча і Брусно Нове. Недалеко від села, таки в чистому полі, ми знов залягли і пильно наслухували та обсервували знайому нам хату. Всюди було спокійно, тільки здичавілі коти та пси, залишені виселеними господарями напризволяще, ганяли за здобиччю, розпачливо нявкаючи чи скавулячи з голоду. Ми тихо ступили на подвір'я і я легенько постукав у шибку вікна. Видно, в хаті спали дуже сторожко, бо з вікна відразу виглянуло перелякане лице господаря. Пізнавши мене, господар відразу вийшов надвір. У короткій тихій розмові він швидко поінформував мене про незавидну ситуацію в терені. По всіх близьких селах, як Горинець, Брусно Нове, Лівча, Плазів, Наріль і інші, квартирували большевицькі відділи. Ще кілька годин тому, вчора, в нього самого на подвір'ї було до ста большевиків, які

пішли в напрямі Лівчі. Відгуки вчорашнього бою в Гораєцькому лісі долітали до нього, але які відділи брали в ньому участь, він не міг сказати. Після відходу большевиків з його подвір'я через село пройшла група УПА, близько 60 вояків, мали з собою 5 поранених друзів. Господар Ф. Ш. був мені дуже добре знайомий, його не вивезли тільки тому, що був жонатий з полькою. Тепер вони обоє щиро запрошували нас до хати, щоб ми дещо перекусили і відпочили. Ми відмовилися, бо хотіли чимшвидше відійти з цього загроженого місця. Тоді господиня винесла нам буханець хліба і горщик молока. Ми похапцем випили молоко, а хліб сховали до торби, подякували господарям і чимдуж подалися назад до лісу.

Надворі вже розвіднілося, як ми відшукали своїх друзів — священика і зв'язкових “Гасю” і “Катрушку”. Розповівши їм про ситуацію, ми після короткої наради рішили перейти на день до відомої нам криївки сотні “Шума” в Гораєцьких лісах. Надворі вже було цілком ясно, як ми вступили в підземну крийку. Я ввійшов останній, замасковуючи вхід скринькою з землею і мохом та посадженою невеличкою смерічкою. Це була мені не першина. Усередині було холодно, повітря було сперте і сире. Я не любив тих підземних крийвок, що так нагадували готовий гріб. “Гася” і “Катрушка” та “Дуб” відразу заснули, священик ще довго молився, а потім теж заснув, а я лежав і сон мене не брав.

Як звичайно в такі хвилини, серед навали думок на безсонну голову, перед заплющеними очима почали знов і знов пересуватися образи-спогади про моїх найрідніших і їхню незавидну долю. Згадався братик Микола, що так недавно, 8 січня 1945 року, впав у бою в рядах УПА; скатована польськими нелюдами рідна мати; брат Михайло, запроторений німцями до кацету, — за мене, за те, що я пішов в УПА; пересунулися перед очима зболілої душі постаті батька, брата Дмитра і шваг्रा Андрія, тяжко побитих умундированими з ВП. Я аж зойкнув з болю і неспокійно заметушився в тісній криївці, згадавши цілу трагедію своєї родини, бо все мені здавалося, що всьому тому винен не хто інший, а тільки я сам. Але ж таку саму долю пережили і переживають безчисленні тисячі українських родин. Видно, це неминучі і необхідні жертви на вітвар батьківщини України, щоб вона стала вільною, щоб український народ міг нарешті захити свobodно і спокійно на своїй землі. Сон зовсім відлетів від мене. Не пора спати, не час ховатися по криївках, коли по нашій скривавленій землі ходять люті вороги і коли є змога бити їх упівською зброєю.

Була 11 година перед полуднем, як я різко збудив сплячих друзів: “Вставайте, виходимо з криївки!” Розіспані і незадоволені, що я їх збудив, вони ніяк не хотіли виходити на світ Божий. Але переконав їх мій аргумент, що криївка загрожена, бо я виразно бачив, що трава при вході до неї була витоптана. Вийшовши наверх, ми обережно подалися в ліс за селом Сиглою, де в дуже густій смеречині могли добре заховатися, відпочивати й одночасно обсервувати околицю. До нас час від часу долітали звуки поодиноких пострілів, а вітер доносив до нас залишки диму з пожежі лісу, підпаленого вчора большевиками, щоб “викурити бандеровцев”. Священик

беззвучно молився, дівчата і “Дуб” тихенько згадували виселених поляко-большевиками друзів і знайомих, а мене почав немилосердно морити сон. Я попросив “Дуба”, щоб трохи попильнував, а я мушу таки заснути.

Підсунувши торбу під голову, взяв у руки автомат ППШ і, лігши горілиць, відразу заснув твердим сном.

Не знаю, як довго я спав, але раптом збудили мене постріли таки над моєю головою. Це стріляв зі свого ППШ “Дуб”, лежачи біля мене. Я крикнув нервово:

— Що таке?

— Большевики! — відповів “Дуб”.

У ту хвилину в наш бік посипалися серіями постріли з автоматів і з кулемета Дехтярова. Я теж вистрілив кілька разів з-за пенька, а тоді глянув у бік священика і дівчат. Їх не було. Ми з “Дубом” хильцем відбігли з яких триста метрів, а тоді залягли і чекали на ворога. Та ніхто за нами ані не гнався, ані не стріляв. Тоді я притиснув “Дуба”, щоб розповів докладно, як це сталося. Він розповів. Недовго після того, як тільки я заснув, “Дуб” почув тріскіт патичків і завважив у густій смеречині шапки большевицьких пограничників, тоді він заліг і почав по них стріляти. Священик і дівчата відразу побігли в ліс, як тільки почалася стрілянина.

Слухаючи повідомлення “Дуба”, я пригадав собі, що на старому місці залишив свій пояс з пістолем і торбу з набоями і хлібом. Я аж почервонів з досади і сорому. Як тепер вертатися до сотні без пояса, пістоля і торби? “Дуб” почав мене розраджувати і дав мені дві ґранати зі своєї торби. Між тим ми ще яку годину чекали на дальший розвиток подій, а коли все було спокійно, ми обережно повернулися на старе місце.

Побачивши здалека мої речі на своєму місці, я з радістю кинувся до них, поцілував свого “Токара”, опоясався і закинув торбу на плечі.

Після того ми помалу наближалися до місця, звідки так недавно сипалися на нас кулі. Під кущами ми побачили тіла двох убитих большевицьких пограничників у мундирах; вони були старанно прикриті коцями. Ми майже одночасно зірвали з тіл коци, відкрили обличчя вбитих і стали як закам’янілі, не в силі промовити ні слова. Перед нами лежали вбиті наші два друзі з сотні “Шума”; обидва були жонаті, один з них, з Горайця, був навіть з родини “Дуба”, а другий з села Вербиці в Угнівщині. От кого ми вбили! Боже наш! Прости нам наш невольний гріх! Прошепотівши безладно молитву над тілами друзів, ми стали радитися, що нам тепер робити. Нема ради, треба якнайшвидше вертатися до сотні “Шума” і про все якнайправдивіше позвітувати. Будемо покарані, це певне, може, навіть найвищим виміром кари, прости нам, Боже!

З тяжким серцем блукали ми в густій смузі лісу, шукаючи залишених друзів — священика і дівчат, а коли почало темніти, ми зайшли до села Гораєць, де теж залишилося кілька наших родин, що врятувалися від вивезення. На нашу взаємну радість, ми там віднайшли священика, “Гасю” і “Катрушку” і знову всі разом оплакували пам’ять трагічно полеглих друзів.

Того ж вечора ми віднайшли зв'язок до к-ра “Шума” і розповіли докладно про все, що сталося. “Шум” дав наказ командантові польової жандармерії “Левові” провести слідство на місці випадку і скласти звіт. З великою полегшою, хоч і пекучим соромом і жалем на душі, ми вислухали рішення “Шума”, яким нас звільнено від вини і кари.

Після того, як ми прийшли до сотні, ми докладніше довідалися про минулі події. У Гораєцькому лісі таборувала сотня “Шума”, а рій з першої чоти “Гонти” був на стежі і якраз переходив попри те місце, де ми бивали. Коли “Дуб” відкрив вогонь по стежі, — троє вбитих і 5 поранених, яких забрали з собою. Першого дня облави большевики впевнені, що стріляє по большевиках, стежа відповіла вогнем, теж переконана, що наскочила на ворога. Відступаючи перед здогадною ворожою перевагою, стежа прикрила коцями вбитих друзів, маючи намір повернутися згодом, щоб їх по-християнськи похоронити.

Далі ми довідалися, що першого дня бою большевики з самого ранку заатакували СКВ Гораєць і в тому бою загинув розвідник з СКВ Борова Гора. Біля полудня большевики оточили чоту сотні “Куліша” з Сокальщини, яка поверталася з рейду з Ярославщини. Чота зав'язала завзятий бій з большевиками і пішла в наступ, прорвавши ворожу лінію. Наші мали втрати віднайшли три магазини зі зброєю і два з харчами в лісі біля села Оседек. Магазини належали куреню УПА “Месники”.

Облави — буденщина УПА

Після виселення українського населення Закерзоння навесні 1946 року облави польсько-большевицьких військ на лісі Любачівського повіту ще далеко не ослабли, вони продовжувалися кожного дня. У тяжких, безупинних боях з переважаючими силами ворога наші ряди ріділи і маліли.

У другій половині червня большевицькі спеціалісти для поборювання УПА, які в той час квартирували в містечку Наріль, заатакували другу сотню куреня “Месники” в Гораєцькому лісі, недалеко від присілка Сигла. Ліс, де таборувала згадана сотня, був замінований нашими саперами. Частина ворожих бійців під час наступу наткнулася на заміновані місця. Від розриву мін загинуло деяке число напасників, решта у великій паніці вицофалася з лісу.

Кілька днів пізніше частини ВП провели облаву на Люблинецькі ліси, де таборували в той час СКВ Люблинець, районна бойовка СБ та надрайоновий провід ОУН і де був розміщений шпиталь з легко пораненими стрільцями УПА під опікою медсестри “Грізної”.

Поляки заатакували табір з самого ранку і то з величезною перевагою. Заатаковані підпільники, забравши всіх поранених і хворих стрільців, почали відступати вглиб лісу під постійним обстрілом ворога. Під час відступу довелося здолати неабияку перешкоду — переправитись через глибоководну Чорну Ріку. Частина повстанців залягла на березі ріки, б'ючи сильним вогнем з усієї зброї по ворогові, тоді як бойовка допомагала пораненим

і хворим стрільцям переправитись через ріку. Діставшись щасливо на другий бік, боївкарі залягли і тоді засипали ворога кулями, даючи змогу решті друзів дістатися на безпечніший берег. Ворог не наважувався форсувати ріку і відступив. На жаль, у цьому оборонному бою полягли два найкращі члени надрайонового проводу ОУН: надрайоновий пров. “Сталь” родом з Перемишля і редактор підпільних видань “Волош”, уродженець Полтавщини. “Волош” був автором багатьох підпільних видань, упівських пісень і колядок, а також автором “Маршу куреня Месники” (див. “Літопис УПА” цього ж видавництва Торонто; Львів, 1996, том 25, стор. 41; “Лав наших залізних...”).

“Волош” (також Петро Гетьманець, “Полтавець”, Петро Волош-Василенко), справжнє прізвище Петро Василенко, народився 1921 р. на Полтавщині, в Яготинському районі. Загинув смертю героя в лавах УПА 21 травня 1946 року.

Минав червень, а бої в Любачівщині, як і в інших теренах, не вщухали. Настала пора жнив. Урожай був такий гарний, як ніколи в минулі роки. Усі поля були засіяні або засаджені яриною. Та нікому було збирати врожай. Несподівано для нас усі польсько-большевицькі війська раптом покинули терен і відступили до більших міст. У терені настав бажаний спокій, дехто з цивільних почав уже навіть висловлювати думку, що боїв більше не буде і що виселені насильно знову повернуться до рідних сіл.

Цю несподівану, хоч і дуже бажану передишку наше підпілля використало на проведення численних відправ, для обміркування, між іншим, справи збирання врожаю для забезпечення харчової бази як для відділів УПА так і для мережі ОУН. Командування УПА, дало наказ відділам СКВ розділити поля для збирання врожаю також поміж місцевим польським населенням, з тим, що опісля також від нього має бути зібраний контингент зерна на потреби УПА. Польське населення радо погодилося на таке рішення. На нивах близько міст Любачів, Олешичі, Синява, Ярослав та інших населення збирало врожай під охороною ВП. Як тільки жнива закінчилися, польське військо дозволило все зібране збіжжя зі своїх підміських околиць у пункти, що охоронялися, і поскладало у великі стоси. Одної ночі малі відділи куреня “Месники” підступили під всі стogi, облили їх бензиною і спалили дотла все загарбане ворогом українське збіжжя. Польським зойкам і прокльонам не було кінця; вони так наробилися, як ніколи, а тут за одну ніч усе пішло з димом.

Після закінчення жнив ворожі війська знову залили весь терен і знову розпочали великі облави. Тоді курінь “Месники” розчленувався на малі групи, те саме зроблено в відділах СКВ, і праця зі збирання контингентів серед польського населення і магазинування збіжжя по лісах і селах проходила без помітних втрат.

У другій половині серпня 1946 року в одному з важких боїв загинув командир другої сотні нашого куреня “Балай” разом зі своїм штабом. Важко поранений збройовик сотні “Скала” потрапив у ворожий полон. Польські вояки, помучивши його, віддали в руки УБ в Любачеві. На чолі зграї катів з

УБ стояв тоді польський шовініст з Рави-Руської, колишній шкільний товариш “Скали”. Катюга відразу впізнав свого колишнього “колегу” і запитав його з єхидством, чого він собі від нього бажав би. “Скала” просив ката добити його. “Колега” поляк тільки злобно посміхнувся: о, це бажання свого “доброго колеги” він дуже радо виконає. За його наказом кріпко зв’язаного “Скалу” катюги поволі замучили, ріжучи його тіло на шматки. Справжнє прізвище “Скали” було Володимир Горячий, родом він був з Рави-Руської, перед 1939 роком був старшиною в польській армії.

Після смерті “Балая” його сотню перебрав “Калинович”. У вересні 1946 року він зі своєю сотнею наскочив на повітовий шпиталь у Любачеві, забрав потрібні для УПА ліки й бандажі та перепровадив до лісу двох лікарів-поляків для лікування важко поранених бійців УПА. “Калинович” загарантував польським лікарям особисту безпеку і комфорт; через два тижні їх під охороною було доставлено до Любачева.

У Любачеві постійно квартирували великі з’єднання ВП. Незважаючи на те, сотня “Шума” восени зробила 1946 року другий наскок на Любачів.

У другій половині вересня я отримав від “Шума” повідомлення, що за наказом надрайонового проводу я маю перейти на пост кущового СКВ Лівча. Туди ж були відкомандировані разом зі мною “Яр” і “Палій”. Для мене особисто це була доволі болюча несподіванка, бо за три роки спільних переживань і небезпек у бойовому відділі УПА я дуже зжився з усіма друзями, зокрема, вельми прив’язався до нашого улюбленого к-ра “Шума”, в почоті якого я досі перебував. Але наказ є наказ, і з ним треба було погодитися.

У відділі СКВ Лівча

Відділ СКВ Лівча я перебрав від “Орла”, який був переведений на такий же пост у СКВ Гораєць. Мій підвідділ тоді нараховував 33 стрільців. При передаванні мені відділу був присутній районний провідник “Луг” і надрайоновий господарник “Корнієнко”. Терен діяння мого куща був дуже zagrożений, бо з українців тут майже ніхто не залишився, а облави ВП на лісі проводилися щоденно. Незважаючи на всі труднощі, я успішно збирав ночами від польського населення наложений контингент урожаю, мазинув збіжжя і харчі, будував із друзями все нові криївки, готуючись до зими. Майже кожного дня ми мали сутички з ворогом, але завдяки досвіду, набутому під рукою сотенного “Шума”, мені завжди щастило виводити стрільців без втрат з усіх небезпек.

На початку жовтня ми таборували в гористому терені між селами Брусно Старе і Гута Стара. Увечері стійка зголосила мені, що долиною в бік Гути Старої просувається великий відділ ВП. Перевіривши донесення, я відразу доручив гостре поготівля і відступ через зарослу чагарником поляну в бік давно виселеного села Салаші, де розміщувався наш шпиталь під опікою медсестри “Грізної”. Ще не дійшовши до села, ми завважили, що від Гути Старої на Салаші наступає сильний польський відділ. Ворог нас також помітив і відкрив по нас сильний вогонь, та ми без втрат добігли до села і швид-

ко подалися до хати, де був шпиталь. Наші поранені були вже заалармовані стріляниною і саме відходили до лісу. Вони дуже зраділи, що ми поспішили їм на поміч, але зголосили, що у криївці залишився важко поранений стрілець “Соловій” з мого ж СКВ, батько стрільця “Семенка”. Бігти на рятунок “Соловія” було в ту хвилину неможливо, бо ворог уже нас оточував великою силою. Ми щасливо прорвалися до лісу біля села Дагани, але мене весь час мучила думка про долю “Соловія”, чи не віднайде його ворог у криївці. Ще більше переживав за долю батька стр. “Семенко”. Як тільки стемніло, я взяв один рій стрільців і ми подалися до села Салашів. Недалеко від хати, де була криївка “Соловія”, ми залягли й обсервували все довкілля. Всюди панувала тиша; “Семенко”, що лежав біля мене, дуже нетерпеливився, він уже хотів бігти до батька. Ми підійшли розстрільною під саму хату і ще хвилину прислухалися, а тоді вскочили в середину. Те, що ми побачили, тільки підтвердило наші побоювання. Вхід до криївки був розкопаний, на долівці, а також надворі були сліди крові. Було ясно, що ворог тут домордував важко пораненого нашого друга.

З великою досадою в серці ми подалися за слідами крові в бік села Гораї. Тут ще жили три змішані родини тих, що повернулися з Бессарабії. Вони розповіли нам про мученицьку смерть “Соловія”. Польські нелюди прив’язали важко пораненого і змасакрованого стрільця до воза і так волікли його по землі до села Салаші, а далі в бік села Лівчі. Ідучи за кривавим слідом, на лісовій доріжці недалеко від села Польські Зломи ми зустріли боївку СБ, яка саме поверталася з Лівчі. Есбісти знайшли тіло замордованого “Соловія”. Польські катюги поставили трупа на ноги при дорозі, попідпіравши мертве тіло дрючками-гілляками. Друзі з СБ похоронили замученого друга “Соловія” в лісі біля Польських Зломів. Такою мученицькою смертю закінчив своє життя стрілець УПА “Соловій” родом з Горниці, який чесно воював за Україну разом зі своїм сином “Семенком”.

З тяжким боєм у серцях наш рій повернувся до табору і ще тієї самої ночі ми перейшли до лісу “Контровес” біля села Воля Велика. Уже з самого ранку довкола нас лунала стрілянина, тому ми весь час були в гострому поготівлі. Близько 11 години звуки пострілів наблизилися до нас, чути було також вигуки наступаючого ворога. Після короткої наради з к-ром СКВ “Веселим” та моїм заступником “Морозенком” ми вирішили відступати через малу поляну у Верхратські ліси. Та ще недалеко ми зайшли, як нас зупинили ще голосніші крики ворога перед нами. Ми завернули і розстрільною спробували пробитися дуже вузькою смугою лісу біля Старої Гути. Але і там уже чигав на нас ворог. Отже, ми були оточені. Ще лишалося нам спробувати йти шляхом на північ, де було польське с. Дембіни. Дійшовши розстрільною на край лісу, ми були приємно здивовані пануючою тут тишею, але радо скористалися з нагоди і скорим стрілецьким рядом пройшли село, а далі зо два кілометри чистим полем щасливо дісталися до лісу Мохната Долина. Коли командування ВП після того почуло від польського населення про наш щасливий відхід, усі вони по-чортівському кляли і сердилися, що якраз із того боку не поставили проти нас своїх застав.

У цьому малому лісі ми трохи відпочили і тоді ж вирішили дістатися в більші лісові масиви, вже на польських теренах. Нам треба було перейти головне шосе, яке йшло з Любачева через Наріль до Люблинського Томашева, що було доволі ризиковно з огляду на постійні проїзди по шосе патрулюючих відділів ВП. Ми без пригод перейшли розстрільною шосе і дістались у глибину лісу під с. Грохи. Тут ми пересиділи день, а ввечері завернули до лісу Мохната Долина і після короткого відпочинку подалися через поля, яких 5 кілометрів, до виселеного села Українські Зломи. У цьому селі залишилася ще одна українська родина стрільця “Ворона” з мого СКВ, там також переховувалася родина А. З. з Лівчі, два сини якої були в рядах УПА: Дмитро був у курені “Месники”, а Андрій — у моєму СКВ.

Підійшовши під село, ми, як звичайно, залягли, провели розвідку і вислали кухарів, щоб zorganizували вечерю. Я зі стр. “Скорим” пішли відвідати його родину. У хаті застали всіх у великому смутку і горі. Якраз того дня під селом Лівча, оточений великим відділом ВП, загинув їхній син Дмитро, псевдонім “Дух”, старший вістун і розвідник другої сотні “Месники”. “Дух” відстрілювався до останнього набою і, врешті, бачачи безвихідність свого становища, розірвав себе ґранатою. Пригнічені цією дуже болючою звісткою, ми повернулися до друзів. У тому ж селі ми зустріли районowego господарника “Степа” та “Орла”, кущового з СКВ Гораєць. Разом ми подалися до недалекого лісу. Нашим кухарям я дав доручення замовити в польських родин вечерю для нас на наступний день.

День минув спокійно. Під вечір я провів збірку і розповів про підхід до того села, де поляки мали приготувати для нас вечерю. Як звичайно в таких випадках, я ще раз подав к-рові “Веселому” інструкцію, як треба дістатися на визначене місце: через ліс іти стрілецьким рядом, попереду три стрільці як розвідка (чуйка), за ними одна ланка, а далі решта стрільців. Під селом усі мають залягти, а чотири стрільці підуть у село і принесуть звідки вечерю для всіх до лісу. “Веселий” зголосив послужбовий свій відхід з дорученням йому відділом. Я зі “Степом” і “Орлом” затрималися ще на кілька хвилин у таборі, а тоді подалися коротшою дорогою через поляну і відкритий терен до того ж села, але з південного боку. Ми були в мундирах польських офіцерів, тільки мали шапки-петлюрівки з тризубами.

Через поляну і луку, з пагорбка вниз ми ввійшли в село прямо на те господарство, де жила родина покійного “Духа”. Нам назустріч вибігла з хати “Духова” сестра Марійка і півголосом гукнула до нас: “Польське військо в селі!”. Ми з готовою до пострілу зброєю перейшли побіч хати в город, між високі соняшники, і зробили коротку нараду. Я висловив думку, що нам треба відійти дорогою в напрямі села Молодовці і Лівча. Дорога була обсаджена грубезними липами і — який кілометр далі — входила в малий лісок. Так ми і зробили.

Як тільки ми рушили з місця, почули сильний гуркіт скорострільної і ручної зброї зі східного боку села в лісі. Ми відразу здогадалися, що це наш відділ СКВ напоровся на ворожу заставу. Занепокоєні долею наших друзів, ми повернулися до місця нашого таборування і перебули там цілий

наступний день. Я щиро жалкував, що не пішов разом з відділом. Та, Богу дякувати, ми даремно хвилювалися. Близько 6 години вечора повернувся “Веселий” з цілим відділом і весело зарапортував, що всі живі і здорові. Наша “чуйка” своєчасно завважила ворожу стійку, наш відділ відповів на вогонь противника всією силою своєї зброї, так що поляки не наважилися іти в наступ, незважаючи на свою велику чисельну перевагу; СКВ відступив у ліс без жодних втрат.

Ми перебули ще один день у таборі в гострому поготівлі і зі зміцненими стійками. Увечері я вислав розвідку до сіл Брусно Нове і Лівча, а сам з “Вороном” і “Скорим” пішов до села Українські Зломи, де вчора ми замість замовленої вечері застали ВП. Усі ми, що йшли на розвідку, мали повернутися до табору найпізніше до 11 години ночі.

Уже добре стемніло, як ми троє спинилися на краю лісу і пильно прислухалися, що діється в селі. Було темно, глухо і сумно, бо ж із села було виселено українських автохтонів, хоч останнім часом тут поселилося кілька польських родин. Не завваживши нічого підозрілого, ми проминули кілька перших порожніх хат і зайшли на подвір’я колишнього українського господарства, де тепер осів польський зайда. Зайшовши до хати, ми розпитали поляка про все, що тут діялося упродовж дня. Трохи далі в селі ми стрінулися з другом М. З., який дав нам ще більше інформації. Ми знали вже, хто з поляків доніс про нас ВП. Ми повернулися до табору, а незабаром також прийшли решта друзів з розвідки. Уночі ми перейшли до лісу коло села Дагани. У селі Гораї ми стрінулися зі зв’язковими з охорони окружного провідника СБ “44” і вони долучилися до нашого відділу.

Увечері я взяв один рій стрільців і ми повернулися до села Українські Зломи на розмову з поляком-донощиком. Він з родиною мешкав в українській хаті під самим лісом. Ми оточили хату і я з трьома стрільцями ввійшов у середину. Донощик, молодий поляк, швидко признався, що перед звільненням з ВП його зобов’язали вести розвідку і доносити про всі рухи УПА, що він і робив. Після допиту я звелів йому попрощатися з родиною, бо ми забираємо його з собою. У хаті зчинився великий лемент і плач. Жінка поляка впала на коліна і, ридаючи, гаряче просила нас покарати її дурного чоловіка на місці буками і нікуди не забирати. До її прохань долучились і інші жінки, що були в хаті. Я звелів усім затихнути і сказав: “Згідно з законами УПА, за зраду і співпрацю з ворогом винного карається смертю. Така кара належить і цьому зрадникові-донощикові за повідомлення ВП про наш прихід. Але беручи до уваги, що в бою з ВП ми не мали ніяких втрат у людях, цим разом подаруємо йому кару, якщо він присягне перед нами всіма, що ніколи більше не буде займатися донощицтвом і не діяти на шкоду УПА”.

Потім ми закликали решту польських поселенців і пригрозили, що якщо ще щось подібне повториться, — усі вони будуть належно покарані, а село буде спалене, бо ж це не їхнє, а українське село.

Усі поляки з запалом поклялися, що будуть якнайбільш лояльні до УПА та зі сльозами в очах дякували за нашу великодушність.

У другій половині жовтня 1946 року в бою мого СКВ з ВП потрапив у ворожі руки і загинув стр. “Скорий”, рідний брат пок. “Духа”. Так ця свідомо українська родина втратила упродовж одного місяця двох синів, добрих воїнів УПА. Кілька днів пізніше ВП схопило стр. “Березу”, коли він вів розвідку у Брусні Новому.

Подібні втрати в боях зі сильно переважаючими ворожими військами мали сусідні з нами відділи СКВ в селах Гораєць, Суха Воля, Борова Гора, Люблинець Новий і Диків.

22 жовтня 1946 року до мого відділу долучилася районна боївка СБ і надрайоновий господарник “Корнієнко”. Ми в той час бивакували в лісі біля с. Брусно Старе.

Близько 10 год. ранку наша стежа повідомила, що до нашого табору наближається ВП. Я віддав наказ “Веселому” стягнути стійки і бути в бойовому поготівлі. Разом з провідником рай. боївки “Грицьком” і з “Корнієнком” ми почали радитися, що нам далі робити. Я був за те, щоб ми прийняли бій, але “Грицько” відрадив, беручи до уваги критичний стан здоров’я “Корнієнка”, хворого на серце.

Не було часу на дальші міркування, і ми почали відступати. Через зарослу чагарником поляну ми йшли в бік Верхратських лісів. На нашому шляху було виселене село Салаші. Ми вступили в село розстрільною з півдня, а в той час із півночі, від Старої Гути, наступали розстрільною відділи ВП. За селом, уже недалеко від лісу, ми зустрілися віч-на-віч з ворогом. Обидві сторони з місця відкрили сильний вогонь з усієї зброї. Закипів бій, що його нам не вдалося уникнути. Ми мали кращі становища, тому пров. “Грицько” вирішив використати цю ситуацію. На його команду “Вперед!” ми побігли в наступ, б’ючи по ворогові якнайсильнішим вогнем. Поляки не витримали і кинулися врозтіч, хоч їх було набагато більше, як нас. Ми використали свою хвиливу перевагу і швидко зникли в лісі, де ворожий вогонь уже не міг нам нічого вдіяти.

Але під час наступу “Грицько” був ранений, а “Корнієнко” дуже погано себе почував, так що під час бою не міг уже стріляти. Відбившись на приблизно два кілометри від ворога, ми зупинилися на відпочинок. Санітари перев’язали “Грицькові” рану, а “Корнієнкові” дали ліки для заспокоєння серця і часто скроплювали його водою. До вечора було ще далеко, а наші друзі зле себе почували, отже, треба було щось із ними зробити.

Маючи постійний зв’язок зі сотнею “Шума”, яка на той час квартирувала в лісі біля с. Гребенева, де містився також шпиталь з легко пораненими і хворими стрільцями, я рішився перевезти туди “Грицька” і “Корнієнка”. Був я свідомий того, що місця перебування сотні, а особливо шпиталю, не можна розконспірувати, але ж друзям “Грицькові” і “Корнієнкові” була потрібна негайна лікарська допомога.

Після короткого відпочинку я дав наказ рушати в дорогу. Через якийсь кілометр від табору сотні “Шума” я передав командування відділом “Веселому”, а сам з чотирма стрільцями та з недужими друзями подався до

табору “Шума”. Недалеко від табору нас затримала стійка, а незабаром до нас прийшов службовий старшина чотовий “Гонта”.

У таборі я відразу пішов зі звітом до к-ра “Шума”, а надрайоновий лікар д-р “Тихий” заопікувався нашими друзями. Згодом я теж відвідав шпиталь, поговорив з друзями з сотні і відійшов до свого СКВ. Увечері ми повернулися у свій терен і затаборували в малому лісі коло с. Гораї на горі, званій “Діл”.

Цього ж таки вечора я отримав штафету від районowego “Луга”, який доручив мені податися на ідеологічно-політичний вишкіл. Свій СКВ я передав своєму заступникові “Морозенкові” і з групою кандидатів-курсантів вирушив до місця призначення. В дорозі наша група напоролася на ворожу засідку коло с. Гораї, де був поранений боївкар окружного провідника СБ “44”.

Наш вишкіл відбувався на терені Угнівщини. У ньому взяли участь кушові командири всіх відділів СКВ з нашого надрайону. Ми квартирували майже в зовсім опустілих у той час селах Угнівщини — Підлубцях, Вербиці, Махнові, Новосільцях, Мостах, Тенетиськах. Для мене це був уже третій з черги вишкіл у рядах УПА. Перший — цілої нашої сотні (понад 200 стрільців) — відбувся на початку 1944 року на полігонах коло Немирова, Жовкви, Рави-Руської. Другий — уже цілого куреня — відбувся в Синявських лісах восени 1945 року. А цей третій — для командирів СКВ — в Угнівщині, восени 1946 року.

Після закінчення вишколу на іспитах був теж присутній “Шум” зі своїм бунчужним. У той час у виселеному селі Монастирок відбувалася надрайонова конференція, на яку також було запрошено нашу школу, де надрайоновий пров. “Крим” ставив курсантам запитання з військової й політичної ділянок. Присутній на конференції крайовий пров. “Стяг” виступив з довгою промовою. Він окреслив політичну ситуацію у світі взагалі і в Україні зокрема, засудивши Америку за її допомогу Москві в поновному поневоленні українського народу, який, незважаючи на несприятливі політичні умови на світовій арені, буде продовжувати збройну боротьбу проти московських загарбників до повної і остаточної перемоги, до здобуття і закріплення Української Самостійної Соборної Держави.

Цієї самої ночі я з к-ром “Веселим” повернувся в терен нашої діяльності. Під час короткої зупинки в с. Гораї ми стрінулися з розвідкою нашого СКВ і над ранок долучилися до відділу, що таборував у лісі над селом Брусно Старе. Стрільці дуже зраділи через наш прихід, а мій заступник “Морозенко” формально доповів про стан відділу і зроблене під час нашої відсутності. Незважаючи на перевтому, вночі я довго розмовляв зі стрільцями про їхні пригоди з ВП під час нашої відсутності. Терен був і далі загрожений відділами ВП, ворог кожного дня робив наскоки на опустілі українські села та прочісував ліси.

Був початок грудня, було вже холодно, тієї ночі падав сніг. Вранці ми покинули дотеперішнє місце постою і перейшли на інше, догідніше на зимове таборування, в тому ж таки лісі. Ми побудували велику землянку з

4-ма оборонними виходами та замаскованими окопами навколо землянки. З дозволу районного проводу ми провели мирну реквізицію харчових запасів у довколишніх польських поселенців.

До нашого СКВ часто прибували зв'язкові "Стяга" та окружного провідника СБ "44". Вони перебували з нами звичайно упродовж цілого дня, а ввечері йшли на акції в терен. У другій половині грудня 1946 року до мого СКВ прибула районова боївка СКВ пров. "Грицька" і затаборувала разом з нами. На самого св. Миколая, 19 грудня, вночі, від несправної печі загорілася наша криївка, і ми мусили чимшвидше забиратися з землянки, не встигши погасити вогню і забрати з собою всю амуніцію. Над ранок ми перейшли у Верхратські ліси і перебули там день. Увечері я розділив СКВ на менші групи і віддав наказ перейти до менших криївок, що їх ми приготували ще влітку. До моєї групи належали: "Морозенко", "Тис" і стр. "Ворон". Наша криївка містилася в селі на Польських Зломах, у господаря-поляка, який мешкав коло самого лісу.

Наближалися латинські Різдвяні свята, і впродовж кількох днів у терені було спокійніше. Я використав ту передишку на відвідання всіх криївок з моїми стрільцями, дав їм відповідні інструкції і наказав дотримуватися найбільшої конспірації, щоб по можливості без втрат перебути зиму.

Моя криївка була під землею у stodолі під купою соломи. Вхід до неї був зі двору з кльозету, а підземний вихід — під самим лісом. Господарем хати був поляк, який улітку 1946 року вернувся з Сибіру й увесь час ставився дуже добре до УПА, за що і від нас мав потрібну допомогу. На латинський Свят-вечір господар запросив нас на вечерю, додаючи, що він сам перевірів терен і всюди спокійно. Ми подякували і прийняли запрошення. Нас троє увійшли до хати, а "Ворон" залишився під хатою на стійці. У хаті нас зустрінула несподіванка: за столом сиділо двоє здорових чоловіків, які, побачивши нас, дуже перелякалися. Я відразу запитав господаря, що це за люди. Знічений, господар відповів, що це його добрі знайомі зі Старого Нароля, один з них є нареченим його дочки. Я був дуже незадоволений таким поворотом справи і, викликавши господаря надвір, поставив йому рубом запитання, чи знає його донька про нашу криївку. Господар, побачивши, що тут не до жартів, відповів, що знає, але відразу залявся на свою родину, що всі вони свідомі того, що сталося би з ними всіма на випадок зради. Ще раз і ще раз залявся, що його дочка не зрадить таємниці своєму нареченому. Я прийняв його запевнення за добру монету і ми обидва, усміхнені, повернулися до гостей. Після вечері, яка пройшла у дружній розмові на різні теми, ми подякували господарям за гостину і всі четверо пішли у розвідку до села Лівча.

Зима зробилася дуже сніжна і морозна, що не було нам на руку. У терені діяння мого СКВ українців залишилося дуже мало і всі вони були предметом дошкульного переслідування з боку поляків. Відділи ВП квариували тепер у кожному місці людського поселення.

Криївки, в яких ми мали перебути довгу зиму, містилися в селах Брусно Нове, Брусно Старе, Горинець, Зломи Польські, Лівча, Гораї і малий

присілок коло села Дивітира. Так, розділені та ізолювані, ми зустрічали наші Різдваїні свята малими групами по темних криївках.

На сам Свят-вечір прибув до нас батько “Ворона” і просив нас усіх поїхати до нього на вечерю до села Українські Зломи. Я рішуче відмовився з огляду на дуже загрожений цілий терен, також я не хотів дати дозволу “Воронові” відлучитися від нас. Але батько дуже наполягав на тому, щоб його син на Свят-вечір був разом з родиною. Після деякого вагання я згодився, під умовою, що “Ворон” мусить повернутися до криївки не пізніше одинадцятої години ночі та що батько бере на себе повну відповідальність за сина. Тут слід згадати, що родина “Ворона” була єдиною українською родиною, яка залишилася після насильного вивезення з села Українські Зломи. “Ворон” формально зголосив свій від’їзд з батьком, а я зайшов ще до нашого господаря і просив його принести нам до криївки гарячу каву близько 10 години вечора.

Сумна була ця Свята вечеря у криївці для нас трьох — “Морозенка”, “Тиса” і мене. Як і в минулі роки, ми побажали собі і всьому українському народові кращої долі і радіснішого святкування на наступний рік і в неспокої очікували повернення “Ворона”. Минула година 10, а господаря з кавою не було й не було. Ми одягнулися і вирішили почекати ще до 2 години по півночі. Перед 2 годиною прийшов до нас зденерований господар і повідомив, що в нього на подвір’ї було багато ВП, тому він не міг зайти до криївки. Та куди гірша є вістка з Українських Зломів: там ВП оточило хату родини “Ворона”, у перестрілці “Ворон” був поранений і ВП забрало його з собою до с. Лівча.

Складність дальшої підпільної боротьби

Ми не могли ані хвилини довше залишитися у криївці і негайно пішли в ліс. Але через великий сніг і тріскучий мороз ми не могли залишитися в лісі, тому рішилися піти до с. Молодовці до добре відомої нам і певної змішаної родини, щоби перебути там бодай один день.

Перемучені і перемерзлі, ми над ранок добилися до своєї мети та застукали у вікно темної хати. Господар без вагання впустив нас до хати, а господиня приготувала нам гарячий сніданок. Ми поспіхом підкріплювалися, а господар стояв надворі на стійці, споглядаючи, зокрема, пильно в бік с. Лівча, віддаленого за яких два кілометри від місця нашого перебування, бо там було багато ВП. Після сніданку ми пішли до стодоли і там перебули цілий день.

Як тільки стемніло, повечерявши, ми подалися до с. Гораї. Там ми стрінули надрайонового лікаря УПА д-ра “Тихого”, що був рідним братом нашого друга “Тиса”. На прохання д-ра “Тихого” я погодився на те, щоб “Тис” залишився разом з ним на решту зими.

Тієї ж ночі ми з “Морозенком” відійшли ми до с. Журавці на пограниччі Холмщини. Там ми стрінулися з “Шумом” і разом з ним та іншими друзями сотні провели два святкові дні — 8 і 9 січня 1946 року, а ввечері відійшли знов на свій терен.

У селі Любицька Гута ми стрінули районovu бойвкy СБ. Пров. “Грицько” взяв нас до своєї криївки в с. Гораї, в якій також перебував “Корнієнко”. Криївка була побудована дуже добре, вхід до неї був під порогом стодоли, а вихід — далеко на полі. Нав’язавши контакт зі своїм СКВ, наступного вечора відбули відправу з ройовими і з к-ром СКВ “Веселим”.

16 січня 1947 року я забрав “Веселого” і найкращих стрільців у до-рогу в район “Заруби”, який перебував тоді в с. Нетребка. У моєму житті настала нова і незабутня подія і зміна. З дозволу надрайонового проводу 19 січня в с. Журавці я взяв шлюб з медсестрою “Грізною”. Весільне при-йняття приготувало для нас село Журавецька Гута. На нашому повстан-ському весіллі, крім к-ра “Шума” і пров. “Заруби”, було чимало друзів з СКВ і з куреня “Месники”. Також був священик з рядів УПА о. Н. Н., який нас вінчав. Але служба службою.

Зараз по весіллі я від’їхав зі своїми стрільцями на наш терен, а наступного вечора відвідав підлеглих мені стрільців у криївках у Брусні Новім і Брусні Старім. Кілька днів пізніше з “Морозенком” відвідали наших стрільців у с. Горенці, а на закінчення інспекції подалися до присілка біля с. Дивітира над самим кордоном, де була найбільша криївка нашого СКВ. У цій криївці я перебував до 22 січня 1947 року, а ввечері відійшов з “Гайо-вим” до с. Нетреба в районі “Заруби”, де на санітарному пункті працювала моя дружина. Ми прибули на місце над ранок. Після сніданку і короткої розмови з дружиною і господарями хати ми полізли на горище, де було багато сіна, і відразу позасинали.

Близько 10 години ранку прийшли до хати два стрільці з чоти “Гонти”, яка таборувала в тому ж селі, і, збентежені, передали моїй дружині таку сумну вістку: “Сьогодні над ранок ВП наскочило на криївку СКВ Лівча біля Горинця, у перестрілці загинуло кілька стрільців, районувий військовий референт “Підкова” і провідник СКВ, ваш чоловік, друг “Вус”...

Вістка була справді дуже невесела, але моя дружина не могла стрима-тися від сміху, гукаючи до мене, щоб я зіліз із горища. Я розпитав розвідни-ків про джерело такої вістки. Принесли їй естафетою зі с. Дибів від “Шума” до “Гонти”. Я негайно накинув на себе цивільний плащ і з двома стрільцями, переодягненими на цивілів, поспішив на квартиру “Гонти”, який дуже зрадів, побачивши мене, і привітав як “воскреслого із мертвих”. Однак я потракував справу дуже серйозно. Особливо загадковою для мене була вістка про за-гибель “Підкови”, який не повинен був бути в тій фатальній криївці. Вислані нами до Дивітира цивільні розвідники, повернувшись, потвердили правди-вість вістки про загибель криївки. Сталося це так. Увечері 22 січня, коли ми з “Гайовим” покинули фатальну криївку, туди по зв’язку прибув “Підкова”, щоб обговорити зі мною деякі важливі справи. “Веселий” негайно вислав за мною двох стрільців, щоб мене завернули з дороги. Але ми з “Гайовим” пішли іншою дорогою, не на Дивітир, а полями на Брусно Старе, Гораї, Гуту Любицьку і Любичу Королівську — до с. Нетреба. Вислані за мною стрільці “Сагайдачний” і “Воробець”, довідавшись у Дивітирі, що ми туди взагалі не переходили, зорганізували дещо з харчів і повернулися до криївки. Над ранок

були вже на місці, і раптом завважили, що стодола, під якою була їхня криївка, оточена вояками ВП. Наші стрільці цофнулись до лісу і звідти обсервували дальший розвиток подій. Коли вже добре розвіднілося, поляки ввійшли до стодоли, відкрили вхід до криївки й почали гукати, що вони зв'язкові із сотні "Шума". З криївки вийшов "Веселий", а за ним "Семенко". Побачивши спрямовані на нього цівки автоматів, "Веселий" крикнув: "Зрада!", але не встиг навіть вистрілити, як на нього і "Семенка" накинувся цілий натовп ворогів, беручи їх живими в полон. Друзі, що були у криївці, почали відстрілюватися, але, збагнувши безвихідність становища, пострілялися самі, щоб не потрапити в руки жорстокого ворога. Тоді в криївці загинули: к-р "Підкова", мій заступник "Морозенко" і стр. "Оріх".

На цьому не закінчилися наші важкі втрати. Кілька днів пізніше у Брусні Новім у перестрілці з ворогом, відступаючи до лісу, потрапив у польські руки рой. "Кий". Вистрілявши всі набої, він хотів останньою гранатою розірвати себе, однак граната не вибухнула. Того ж дня в с. Воля Велика в бою з ВП загинув смертю героя стр. "Васька", який походив із східних земель України і в 1944 році перебів з рядів Червоної Армії до УПА. І того ж фатального дня поляки схопили пораненого в перестрілці в с. Горинець розвідника "Сірка".

Треба сказати, що ВП, використовуючи важку зиму 1947 року, поставило собі як першу мету — знищити насамперед відділи СКВ і мережу ОУН на Закерзонні, становище яких було набагато важче, як відділів УПА. Отже, цивільна мережа ОУН і СКВ на Любачівщині зазнали під час зими 1947 року справді дошкульних втрат, тоді, як курінь "Месники" не мав великих жертв у людях.

У лютому 1947 року в бою з ВП на присілку Диків був поранений к-р куреня "Залізняка". Охорона взяла раненого командира на руки і під сильним обстрілом ворога добилася до с. Дахнова, звідки підводою перевезли його в район пров. "Заруби". На лікування "Залізняка" влаштовано в с. Кулайці, у бункрі дружини покійного к-ра "Балая".

На початку березня 1947 року в с. Гораєць ВП при допомозі сексота знайшло криївку надрайонового проводу і відділу пропаганди. Вхід до криївки був у криниці. На заклики поляків піддатися й у відповідь на обіцянки "помилування" з криївки посипалися серії з автоматів. У криївці були надрайоновий пров. "Володар", секретарка "Тетяна" і маляр "Астра". "Тетяна" і "Астра" перші пострілялися, а "Володар", уже ранений, почав палити всі архівні матеріали, щоб не потрапили в руки ворога. Між тим напасники відкопали криївку і витягнули непритомного від диму, важко раненого "Володаря" та повезли до Любачева на мученичу смерть. За свідченнями очевидців, польські кати різали тіло "Володаря" і глузливо запитували: "За що гинеш?".

Відповідь була: "За Україну!". Закатований був студентом політехніки, походив зі Сокальщини. "Тетяна" була родом із Закарпаття.

На окрему увагу заслуговує "Астра". Він був російської національності, походив з глибокої Московії. Його батько був майором прикордонних

військ НКВД в Любачівщині. По приході большевиків на ЗУЗ у 1939 році він з родиною поселився в с. Нове Село — одне із найсвідоміших сіл Любачівщини; звідти вийшло чимало провідних членів ОУН і УПА, у тому числі Омелян Грабець — “Батько”, який як командир УПА-Південь — загинув у бою з большевиками на Кам’янець-Подільщині в 1944 році. У Новому Селі молодий росіянин — пізніше друг “Астра” — придбав собі чимало друзів-українців, добре пізнав українську дійсність, а включившись в українське національне життя і працю, зненавидів большевицьку систему і всіх її прислужників, включно зі своїм рідним батьком. Після початку війни і приходу німців у червні 1941 року батько “Астри” втік з большевиками на схід, а родина його залишилася в Новому Селі. “Астра” цілковито віддав себе на службу українській справі, і одним з перших вступив у ряди УПА, як тільки її відділи почали організуватися в Любачівщині. Під час другої большевицької окупації, в 1944 році, батько “Астри”, вже в ранзі підполковника Червоної армії, вступив до Нового Села, але застав тільки дружину. Через неї передав листа синові з закликом повертатися до нього та обіцяючи “всепрощення”. “Астра” взагалі відмовився прийти на зустріч з батьком. Розлючений підполковник відіслав дружину в глибину Росії, а сам десь пропав у поході на Берлін. Його ж син “Астра” залишився до кінця вірним ідеї визволення України і загинув у рядах УПА як герой у боротьбі за Українську державу.

Коли я восени 1946 року перебрав СКВ Лівча, він нараховував 33 стрільців. Через пів року, тобто в березні 1947, залишилося нас тільки семеро: 19 загинуло в боях, 7 потрапило у ворожий полон. Не менші втрати мали всі інші відділи СКВ в Любачівщині.

Від 22 лютого 1947 року я перебував здебільшого у криївці районного провідника СБ “Грицька” в с. Гораї, в якому після насильного вивезення населення до УССР залишилися тільки дві українські родини.

У другій половині березня до Гораїв наїхало багато відділів ВП, які розташувались в опустілих хатах. До стодоли, де містилася наша підземна криївка, вояки завели коней. Ми у криївці відразу почули стукіт кінських копит і крики вояцтва. “Грицько” тихенько підсунувся до входу у криївку, що містився біля дверей стодоли, і ствердив понад усякий сумнів, що у stodolі повно наших ворогів. У криївці нас було четверо: “Грицько”, “Корнієнко”, к-р групи СБ “Журба” і я. По короткій нараді ми рішили, що якщо військо відкриє нашу криївку, ми будемо боронитись до останнього і ніхто з нас не здасться живим у руки ворога.

Упродовж трьох днів ми перебували в повному напруженні і були готові до всього. “Грицько” час від часу розважав нас жартами, мовляв, ось як дружно ми таборемо разом з поляками, і запитував, чи не мав би хтось з нас охоти піти до “колегуф” на “сьняданє”. Ті три дні були для нас такі довгі, як три тижні. Спати лягало тільки двоє, а два пильно стежили не тільки за рухами ворога, але й за тим, щоб котрийсь із сплячих друзів не захропів. Правду кажучи, ніхто з нас не мав великої надії на рятунок, але й ніхто не висловлював уголос такої думки, щоб не пригнічувати друзів.

На четвертий день ВП покинуло село Гораї і від'їхало в бік Лівчі. Увечері того дня прийшла до стодоли жінка нашого господаря, відкрила вхід до кріівки і, ридаючи, розповіла, як польські звірюки катували її чоловіка і 15-літнього сина, вимагаючи відповіді на запитання "гдзє бандеровци", а від'їжджаючи, зв'язали обидвох і забрали з собою. Пригнічені цією вісткою, по короткій розмові з горюючою жінкою ми залишили кріівку і подалися до лісу та ще тієї ж ночі перейшли на терен районного провідника "Заруби". День ми провели в опустілому селі Деби. На цьому терені таборувала сотня "Шума", тут також був засекречений бункер Ярослава Старуха – "Стяга". Сотня "Шума" була завжди до диспозиції "Стяга" і підтримувала зв'язок з Головним Штабом УПА, тобто з Головним Командиром ген. Шухевичем-Чупринкою. Зрозуміла річ, що УПА не визнавала польсько-большевицького кордону на Закерзонні і групи УПА часто переходили в один і другий бік, хоч не раз треба було платити за це кров'ю найкращих українських вояків.

Під кінець березня 1947 року з наказу "Стяга" рій першої чоти "Гонти" під командуванням рой. "Старого" з важливими звітами і матеріялами перейшов кордон і щасливо добрався до Головного Штабу УПА в околиці Львова. Повертаючись на Закерзоння на початку квітня 1947 р., на кордоні недалеко від села Коровиця рій був змушений зав'язати важкий бій з московськими прикордонними заставами. "Старий" був важко ранений, але був ще настільки притомний, що облив бензиною пакетик з важливими наказами Головного Штабу УПА і спалив його. Два стрільці підповзли до нього, щоб забрати його з собою, але він, свідомий свого смертельного поранення, відмовився, щоб не наражати друзів на більшу небезпеку, і таки на їх очах стрілив собі з пістоля в голову. Рій повернувся до сотні без свого улюбленого командира, такого завжди веселого і жартівливого. "Старий" походив з Любачева, його справжнє прізвище — Василь Лашкевич.

Після загибелі польського заступника міністра оборони ген. Кароля Сьверчевського в засідці, влаштованій сотнею "Хріна" 28 березня 1947 року біля с. Тісна, поляки кинули на Закерзоння величезні військові сили, щоб якнайшвидше знищити УПА. Розпочались масові облави на ліси і села, а кордон обсіли дуже численні нові польські і большевицькі спецвідділи. Одночасно проголошено амністію для польського націоналістичного підпілля, унаслідок чого майже всі відділи АК і зв'язане з нею збройне підпілля вийшли з укриття і віддали зброю комуністичним чинникам — УБ (Уряд Безпеки) і міліції.

Капітуляція польського антикомуністичного підпілля завдала великого удару й УПА, бо Варшава могла тепер безпечно спрямувати всі свої збройні сили проти українського населення і його озброєної частини — УПА та всього підпілля.

Весна 1947 року випала дуже гарна. Наближались Великодні свята, мій четвертий Великдень у рядах УПА. Я готувався до святкування так, як і в попередні роки. Мій СКВ тоді нараховував семеро стрільців. Ми мали в запасі трохи харчів, а решту закупили за гроші. Я, як звичайно, запросив на свята районний провід і районну бойову СБ, у першу чергу пров. "Гриць-

ка” і надрайонового господарського реф. “Корнієнка”. Усі запрошені прибули на означене місце під вечір Великодньої суботи на гору “Діл” біля с. Гораї, де ми таборували. У Світлу неділю вранці, по ранній молитві рай. пров. “Луг” розпочав святкову трапезу зворушливим словом до вояцтва, згадавши всіх полеглих друзів та запевняючи про дальший тяг боротьби аж до здобуття самостійної держави. “Навіть якщо нам усім судилося в тій боротьбі загинути, — сказав “Луг”, — з нашої крові виростуть когорта борців, які завершать нашу боротьбу перемогою”. Ділячись свяченим яйцем, ми всі бажали собі взаємно кращої долі для себе, наших родин і для всього українського народу.

Після сніданку до мене зголосилися стрільці “Сагайдачний” і “Воробець” з мого СКВ з проханням, щоб їх відрядили для дальшої боротьби на терен Львівщини, звідки вони походили і де перебували їхні родини. Я зразу ж обговорив цю справу з “Лугом” і “Корнієнком”, і вони дали свою згоду. “Луг” написав штафету, яку “Сагайдачний” і “Воробець” мали передати після переходу кордону в руки проводу на тамтому терені. Згадані стрільці були перед тим вояками української дивізії “Галичина” і брали участь у боях під Бродами. Ще того ж дня ввечері вони попрощалися з усіма і відійшли на схід, щоби продовжувати боротьбу ближче до своїх родин. Уночі покинули нас і решта гостей — боївка СБ і “Луг” зі своїми друзями. Отже, наш “обоз” змалів до п’яти осіб. Другий день свят ми провели на тому ж місці.

Безнастанні болісні втрати

Терен був далі дуже zagrożений ворожими військами. По наших Великодніх святах ВП розпочало акцію тотального виселювання — примусового вивезення всіх українців із Закерзоння, яким пощастило врятуватися від вивезень до ССРСР у 1945–46 рр. Дії ВП були нещадні, брутально-жорстокі. Насильники били всіх без розбору, а хто наважився вчинити будь-який опір, того без жалю на місці вбивали. Молодих чоловіків майже всіх без винятку забирали до концентраційного табору, званого “обозом праці”.

Тотальне вивезення українського населення було для відділів УПА чи не найсильнішим ударом: не стало цілковито харчової бази, зникла цивільна розвідка, відділи УПА вже не мали чіткого уявлення, що діється в терені. Розвідники УПА, послані в терен, щораз частіше не поверталися до своїх відділів; важко ранені попадали в руки ворога або гинули в засідках. Польських поселенців у наших селах уряд озброїв і нацьковував їх проти нас. Ми не могли більше купувати харчів, мусили їх здобувати силою, а часто — після кривавих сутичок і втрат — мусили повертатися без харчів. У рядах УПА дошкульний голод був щоденним гостем. Ворог шаленів щораз дужче. Горіли цілі масиви лісів, а ночами палали опустілі українські села. Боротьба була дуже утруднена,

На початку травня 1947 року ВП віднайшло в лісі під Любичкою Гутою кріівку зв’язкового крайового провідника ОУН на Закерзонні — “Стя-

га". У криївці через безвихідне становище застрелився "Горліс" — колишній чотовий з сотні "Глухого", що оперував біля Львова.

Кілька днів пізніше надрайоновий лікар д-р "Тихий" (походив з с. Гораєць) і два боївкарі з охорони "Залізняка" — "Дуб" і "Мило" ("Мило" — з села Улазів на Любачівщині) — дорогою до криївки з пораненими друзями потрапили в засідку недалеко від с. Мриголоди. У перестрілці були вбиті д-р "Тихий" і "Мило". "Дуб" непомітно вскочив до порожньої стодоли і там переховувався упродовж дня, а вночі щасливо вирвався з ворожого оточення.

У другій половині травня цього ж року в бою з ВП поліг рай. пров. "Заруба" родом з Брусна Старого (близький родич мого швагра).

7 червня ВП знайшло в с. Журавці криївку чотового "Гонти" з сотні "Шума". У криївці були чотовий "Гонта" і четверо його стрільців. Поляки відкрили вхід до криївки і загукали, щоб ті здавалися. Повстанці відповіли серіями з машинової зброї. Стрілянина тривала понад півгодини і в той час "Гонта" знищив усі архівальні матеріали та всі гроші, які були у криївці. Будучи в безвихідному становищі, "Гонта" і його друзі порізали на собі мундири і пострілялись.

"Гонта" був родом з с. Вербиця на Угнівщині, його прізвище Іван Гіль. Він був підстаршиною польської армії перед 1939 роком, а за німецької окупації — комендантом української поліції в Немирові. У сотні "Шума" був від 1946 року; був заступником сотенного. Відзначився героїськими чинами у багатьох боях куреня "Месники".

Два дні після героїської загибелі "Гонти", 9 червня 1947 року, ВП в с. Журавці оточило кількох стрільців з його чоти. Дві години упівці відстрілювалися з-поза мурів спаленої стайні. Крім кулеметника "Лисого", усі вже загинули, а він одчайдушно відстрілювався зі свого "Дехтярова". Тоді польський офіцер, який командував облогою, звелів своїм воякам припинити вогонь і закричав: "Здайся! Все буде тобі дароване. За що маєш гинути?" "Лисий" відгукнув: "Ви, ляхи прокляті! Живим мене не візьмете! Я гину за Україну!" — і далі сіяв з кулемета по ворогах. А коли вистріляв усі кулеметні набої, відібрав собі життя пострілом з пістоля. Розлючені поляки замінували його тіло і залишили на місці, міркуючи, що хтось з його друзів прийде по нього. Так лежав кулеметник "Лисий" упродовж кількох днів на полі свого останнього бою, а гарячий червневий вітер куйовдив його буйну чуприну, як не раз за його короткого героїчного життя. Родом "Лисий" був із села Люблинця Нового.

Сотня "Шума" таборувала в той час на відкритому терені в Угнівщині. ВП вже наприкінці травня оточило цілий той терен величезними силами, було вирішено не випустити жодного упівця із залізного кільця. У другій половині червня відділ польських вояків оточив у селі Дибі хату, в якій у той час перебував поручник "Дуб" з почоту "Залізняка" і зв'язкова "Стаха". "Дуб", стріляючи через вікно хати з автомата, встиг вбити польського капраля і двох вояків, але — бачачи безвихідність ситуації — застрелився з пістоля. "Стаха", щоб не потрапити в руки ворогів, схопила пістоль "Дуба" і останнім набоем відібрала собі життя. Вона була родом з Гути Любичької,

а її чоловік — український поліцай (в окупаційній німецькій поліції загинув восени 1943 року в перестрілці з большевицькими партизанами).

“Дуб” займав різні відповідальні пости в курені “Месники”. Улітку 1944 року за наказом “Залізняка” виконав вдалий атентат на майора НКВД в передмісті Жовкви. На початку 1945 року був першим ройовим у першій сотні “Балая”, а пізніше чотовим у курені “Месники”. Восени 1946 року був переведений до почоту цього ж куреня, зі ступнем поручника, як відповідальний за охорону “Залізняка”. Його справжнє прізвище — Дмитро Трукан, родом він був із с. Лівча.

Тяжкі і нерівні бої доводилося вести сотні “Шума” кожного дня в умовах тотального оточення величезними ворожими силами.

17 червня, з самого ранку, у селі Вербиця ВП оточило чоту сотні “Шума”, а разом з нею також боївку СБ і СКВ. Перший масовий наступ поляків на село був скоро відбитий з великими для них втратами. Але на вимогу московських старшин, що були при ВП, польські офіцери погнали свої численні відділи у другу, ще більш масову і завзяту атаку на українські позиції. Нерівний бій тривав понад чотири години. У ньому загинули всі до одного — бійці і командири УПА, разом сімдесят людей. Ні один не здався живим у руки жорстоких ворогів, ранені стрільці дострілювали себе з пістолів або розривали гранатами. Ворожі втрати були набагато більші. Про цей бій у Вербиці довго говорили самі поляки, визнаючи героїзм і завзятість воїнів к-ра “Шума”.

Для мене особисто цей бій залишиться назавжди незабутнім ще й тому, що в ньому також загинув син-одинак моєї рідної сестри — Михайло. Він був випускником учительського семінару в Яворові, у ряди УПА вступив восени 1944 року і був стрільцем у роті “Грицька” з куреня “Месники”. Він особливо відзначився під час великого бою куреня “Месники” з большевицькими відділами під час Різдвяних свят 8 і 9 січня 1945 року в с. Топили і в Люблинських лісах. У згаданому бою рій “Грицька” наступав на ворога на відкритому терені з півночі, від села Замх, з особливим завданням перехопити групу енкаведистів, які вицофувалися з бою по замерзлій ріці, маючи з собою здобуті архівні матеріали надрайонового проводу. Рій “Грицька” перекрив шлях енкаведистам і, хоч і втратив чотирьох стрільців убитими, зліквідував групу енкаведистів до ноги. За виявлену велику відвагу і орієнтацію в тому бою молодий стрілець Михайло, псевдо “Бурлай”, заавансував на кулеметника роя. Іншого разу він знов дуже відзначився у великому бою з цілим большевицьким полком 3 березня 1945 року, в якому загинула ціла друга чота. “Бурлай” зі своїм амуніційним, хоч обидва були поранені, один у руку, другий у рамена, били завзято зі свого кулемета по ворогах, аж доки кулемет не був виведений з ладу ворожим стрільном. Тоді “Бурлай” під ворожим обстрілом перебіг у те місце, де лежав при кулеметі вбитий другий кулеметник з їхнього роя, схопив той кулемет і разом з амуніційним — стріляючи по ворожій лінії — пішли в наступ і вирвалися з вогневого перстеня. Коли згодом “Бурлай” звітував про перебіг бою командирів “Залізнякаві”, той ствердив, що він убив щонайменше 30 большевиків

зі своїх двох кулеметів. По вилікуванні рани “Бурлай” був переведений до районової боївки СБ “Грицька” з призначенням очолювати окрему групу. З початком зими 1947 року “Бурлай”, переходячи зі своєю групою з села Піддубці до села Вербиця біля Угнова, потрапив у засідку польських прикордонників, але в короткому бою розгромив ворогів цілковито, вбивши ворожого старшину-поручника і його 5-х вояків. Забравши від убитих зброю, прийшов з доброю вісткою до свого провідника “Грицька”, який чекав на нього у Вербиці. Народився мій сестрінок Михайло “Бурлай” у 1925 році в селі Молодовці.

Під кінець червня 1947 року мій СКВ зменшився ще на двох стрільців, яким я дав дозвіл і доручення дістатися до Східної Пруссії, куди поляки навесні того року вивезли були, разом з іншими родинами, їхніх жінок. Отже, мій СКВ змалів до числа трьох. Це були д-р “Гайовий” (дантист), “Чайка” і я.

27 червня польський військовий суд у Ряшеві засудив на кару смерти через розстріл чотирьох членів мого СКВ, які потрапили до неволі взимку того ж року. Це були: к-р “Веселий”, рой. “Кий” і стрільці “Сірко” і “Семенко”. Чотири псевда з безконечного числа незабутніх друзів...

Після великого бою чоти сотні “Шума” в с. Вербиця у терен наїхало ще більше ворожого війська з завданням якнайшвидше зліквідувати цілу сотню й інші відділи УПА, які діяли в Угнівщині. У зв’язку з цим “Шум” віддав наказ усім командирам і стрільцям сотні перебитися вночі з ворожого оточення і переходити в терен крівок у Монастирських лісах. Цей наказ виконано, хоч і не обійшлося без втрат.

Друга і третя сотні таборували в Милківських і Диківських лісах, і хоч там були більші лісові масиви, згадані сотні мали також важкі втрати. У той самий час впало також кілька вояків з охорони к-ра “Залізняка”.

З початком липня я намагався нав’язати розірвані зв’язки з к-ром “Шумом” і пров. СБ “Грицьком” і долучитися до них, однак це мені не вдалося; зв’язків у той час не було. ВП було майже в кожному селі і навіть таборувало в лісах, так що пересуватися в терені було дуже тяжко. Всі кріівки мого СКВ були розконспіровані, а я з “Гайовим” переховувався в лісі, в густих кущах. Майже кожного дня ми чули вигуки польських вояків, які переходили недалеко від нас, і ми мусили бути постійно в поготівлі і в напруженні, а до того ще й голодні. По деяких селах ще було по кілька польських родин, і там ворог кожної ночі робив засідки на таких, як ми. Більші польські поселення мали зброю від ВП, отже, дістатися до них малою групою було неможливо. А харчі ми таки мусили десь дістати. Кожного вечора ми з “Гайовим” виходили на край лісу і пильно обсервували терен у надії стрінутися з будь-якою нашою групою і відновити зв’язок.

Одного вечора ми підійшли під село Воля Велика, в якому жило кілька польських родин і де квартирувало ВП. Незважаючи на те, ми таки зайшли до знайомої нам хати. “Гайовий” залишився надворі на стійці, а я зайшов досередини. Господар поляк, заскочений моїм приходом, нервовим тоном зашепотів, що в селі є ВП. Я спокійно відповів, що ми про це знаємо, і звернувся до господині з проханням дати нам хліба. У куті хати на лавці

я відразу побачив кілька буханців хліба, запах якого немилосердно дражнив цілий виголоднілий організм. Захмурена господиня пішла до комори і винесла мені дуже маленьку буханку черствого хліба. Я з неохотою взяв ту хлібину і знов чемно попросив дати нам більше хліба. Полька буркнула сердито, що більше хліба для нас не має. Мені урвався терпець і я, показуючи рукою в кут кімнати, запитав голосніше: “А там на лаві хіба не хліб?” Налякана моїм тоном господиня залебеділа, що це хліб для ВП. Тоді я покликав “Гайового”, ми забрали увесь хліб і без слова вийшли з хати. По кількох хвилинах ми були вже на окраїні лісу і смачно-захланно заїдали свіже печиво. Підкріпившись, ми перейшли в ліс біля Бруска Старого і там зашилися в низьку, але густу смеречину. Тут перебули кілька днів у нервовій напрузі, бо довкола нас звідусіль чути було постріли. Тяжко було витримувати таку ситуацію довгий час.

Десь у другій половині липня я вирішив за всяку ціну віднайти зв'язок до сотень куреня “Месники” або районної боївки СБ “Грицька”. Ми ж узагалі знали, що в терені діється, тож кожного вечора прислухувалися на лісних доріжках та окраїнах лісу, чи не стрінемо когось із наших стрільців. Та все надармо. Тоді, під кінець липня, я постановив зайти до села Гута Любицька, де жила одна польська родина, яка завжди дуже добре до нас ставилася. Коли стемніло, ми підійшли на край лісу і довго обсервували село і все довкілля. У селі було тихо, лиш час від часу погавкували собаки. Ми обережно підходили до села, час від часу залягали і наслухували, а тоді далі посувалися вперед.

Не завваживши нічого підозрілого, ми почали обережно підходити до хати знайомого нам поляка, тримаючи в руках зброю наготові. Ми вже й приспішили кроки, ми вже немов і “вдома”. Раптом з-поза хати посипались на нас густі серії всякої ворожої зброї. “Гайовий” відразу повалився на землю, подірявлений кулями як решето. Я під градом куль блискавично подався кілька кроків назад, упав між густі кущі бараболі і швидко, немов ящірка, поповз у бік лісу. Ворог ще трохи постріляв у мій бік і замовк. Цього разу я дуже щасливо вийшов з халепи, але втратив доброго друга “Гайового”. Надворі якраз почало розвиднятися.

У лісі, зараз-таки за селом, я знайшов собі добре замасковане місце в густих ялівцях і тут перебув день. Увечері я вирішив піти відвідати свою дружину Ірину в санітарному пункті на присілку Журавець. Іти дорогою було небезпечно, отже, я йшов полями. Оминаючи села, перейшов шосе Томашів–Рава-Руська, щасливо дібрався до малого ліска і лісовою доріжкою підійшов до самої хати, де мала бути моя дружина. Вона, сердешна, немов дожидала мене. Як тільки я легенько постукав у вікно, вона вибігла з хати і ми впали собі в обійми. Я не хотів заходити до хати, тому дружина винесла мені вечерю і розповіла мені про все, що сталося в терені. Я довго не затримувався. Повечерявши, попрощався з дружиною і вирушив у дорогу, щоб ще тієї ж ночі повернутися на терен діяння мого СКВ.

Коли я обережно переходив через малий лісок, я почув глухий тупіт чихось ніг. Я зупинився, наслухуючи. Хтось ішов у мій бік. Я тихенько заліг над

ровом біля дороги з готовим до стрілу автоматом, а коли темна постать наблизилася до мене, я гостро крикнув: “Стій! Кличка!”. Відповідь була така, якої я довго очікував: “Ми!” Я легко зітхнув, бо й голос був мені знайомий; це був стрілець “Яструб” з районної бойової СБ. Я сказав: “Тут — Вус!” і ми радісно привіталися. Розмістившись вигідно між кущами, ми почали жваво розповідати собі взаємно, що тільки було нам відомо про стан у терені. “Яструб” розповів мені, як одного вечора, коли вони, троє бойовиків, поверталися зі зв’язку від пров. “Грицька”, вони на чистому полі коло Гути Старої наткнулися на ворожу засідку, в якій двоє його друзів загинули, а він з бідкою врятувався. Я запропонував “Яструбові” повертатися разом до “Грицька”, але він почав відмовлятися, мовляв, там тепер терен дуже загрожений відділами ВП. Укінці він признався, що має наречену на присілку біля с. Журавець і що там недалеко в лісі є добра криївка. Вуйко тієї нареченої — “щоправда, поляк, — говорив далі “Яструб” — свій”; він собі якраз тепер будує хату недалеко від Белзця і приготував в хаті дуже добру крийку, отже, там нам буде багато безпечніше перечекати облави ВП.

Після деякого вагання я погодився на плян “Яструба” і ми над ранок зайшли до хати його нареченої Михайлини. Це була дівчина-красуня, яка працювала теж як зв’язкова УПА. Вона жила зі старенькими родичами в малій хаті на присілку недалеко від с. Нетреба. Після сніданку ми пішли з Михайлиною в малий лісок, щоб оглянути крийку. Криївка містилася у дуже доброму місці, але як тільки я побачив, що до її входу вела протоптана стежка, я відразу заявив, що ми нею не скористаємося. Ми відіслали дівчину додому, а самі провели день у ліску. Увечері ми зайшли до хати Михайлини, де вже на мене чекала моя дружина. Після вечері я почав докладно розпитувати Михайлину і її стареньких батьків про їхнього кривняка поляка біля Белзця та його крийку в недобудованій хаті. Старенькі запевнили мене, що той їх кривняк ніколи не зрадить. Над ранок зв’язкова запровадила нас до згаданого господаря і його крийки. Криївка була під хатою, а вхід до неї був у ще не закінченій коморі між двома стінами, треба тільки піднести зручно прилаштований брус. У хаті ще ніхто не мешкав, тільки господар майстрував у ній цілий день. Ми з “Яструбом” перебули в тій крийці самі два дні, а на третій вечір до нас привели ще двох стрільців із сотні “Шума”, один з них був чотовий санітар. Учотирьох ми набагато краще себе почували.

Одного ранку, коли ми сиділи біля хати, дихаючи свіжим повітрям, нагло долетів до нас гуркіт американських джипів. Я вліз до крийки останній і ми тільки що встигли засунути за собою грубу дошку (брус), як у хаті вже було повно польських вояків. Я вже не злавив на діл крийки, тільки засів між двома стінами над входом до неї, тримаючи в руках готовий до стрілу автомат “папашку” (ППШ). У хаті бушували поляки, вигукуючи до господаря: “Ей, ойцец, чи не било ту часем бандеровцув?” Видно, господар знав їх, бо почав і собі вдавано обуреним голосом: “Ви, пся креф, злодзее! То ви ту у мнє в халупє шуканє бандеровцуф, а до лясу за німі пуйсьць не маце одвагі?” На це один із них гукнув до нього зі злістю і погрозою: “Ойцец, ува-

жай, що ти гадаш, як ти се односиш до войска польського! Як хцеш, то ми цен зараз научими розуму”. Я слухав тих перепалок, стискаючи міцно зброю в руках, а серце стукотіло у грудях немов навіжене. До голови насувалася думка, що ось-ось прийде вирішальна хвилина, коли доведеться в бою на-решті віддати своє життя...

Нараз на подвір'ї загриміло кілька пострілів з автоматичної зброї, всі вояки вибігли з хати, а за хвилину я почув гуркіт автомашин, що віддаля-лися. Я полегшено зітхнув і подякував Богові за чергове чудо-рятунок. А у криївці тим часом “Яструб” з переляку впав прямо в гістерію, так що два інші хлопці мусили накинати на нього коц і придавити його до землі, щоб заглушити його крики. Дуже неприємна була це ситуація.

Незнаний друг

Однієї ночі зв'язкова Михайлина привела до нас ще одного друга, який мав перебути з нами тільки один день. Це був чоловік середнього віку, з ма-лими вусиками на вродливому обличчі, в гарному цивільному одязі, з літнім дощовим плащем на руці. Я відразу впізнав його. Це був один з визначні-ших провідників ОУН на Закерзонні, близький співпрацівник Ярослава Ста-руха – “Стяга”, з яким я запізнався восени 1946 року, коли він переходив по зв'язку через мій СКВ. Тоді зв'язкові “Стяга”, “Горліс” і “Летун”, прийшли по нього, щоб провести його до місця постою Проводу. Псевда його я не знав і, згідно з обов'язуючими засадами конспірації і безпеки, ніколи не нама-гався про це довідатись. Він теж пригадав собі мене і, стискаючи мені руку, перекинувся зі мною кількома чемними словами.

Над ранок, коли провідник трохи виспався, він вдався в довшу роз-мову зі мною і розповів багато різних пригод, які пережив у Польщі, по якій йому доводилось подорожувати, користуючись документами члена Польської Комуністичної Партії. Офіційно був приписаний і мешкав у Кра-кові. Але про зміст своєї праці в Польщі не сказав нічого, а я й не думав розпитувати про це. Під кінець сказав, що це була його остання поїздка до Польщі. Також порадив мені чимшвидше зв'язатися з к-ром “Шумом” у Люблинецьких лісах, бо вже через короткий час усі сотні куреня “Месники” відійдуть з тих теренів. Коли я розповів йому про наскок ВП на нашу хату, він перестеріг нас, що ми ніяк не можемо довіряти полякові-господареві, бо одного дня він буде нібито голосно дорікати воякам ВП, а одночасно рукою покаже їм вхід до нашої криївки. Отже, радив нам чимшвидше ви-братися з тієї хати.

Я довго роздумував над словами провідника і додумався до того, що, певно, всі наші сотні відійдуть для дальшої боротьби на схід, бо на Закерзонні, після майже тотального виселення українців, — ми не мали вже що робити.

Увечері того дня зв'язкова відпровадила нашого визначного гостя на означене місце, де передала його в руки зв'язкових “Стяга”. А я на почат-ку серпня стрінувся нарешті з “Шумом” і при тому довідався у почоті, що друга і третя сотні куреня “Месники” мають відійти рейдом на Захід, а сотня

“Шума”, вже дуже поріділа, має перейти кордон на схід, углиб УССР. Я відразу попросив командира, щоби прийняв мене до своєї сотні, але він порадив мені, з уваги на слабкий стан мого здоров’я, дістатися разом з дружиною у Східну Пруссію, окуповану поляками. Він також зв’язав мене з членами проводу ОУН, які мали видати потрібні нам документи, а також дав мені адресу до своєї родини, яка була вивезена в ту частину Пруссії навесні того року.

Я щиро подякував командирові і попрощався з ним востаннє. На зв’язку коло села Гребенова я отримав усі потрібні документи. Стрінувся також з надрайоновим господарником “Корнієнком”, від якого отримав 24,000 польських злотих. Сердечно попрощавшись і з цим другом, я увечері пішов до місця перебування моєї дружини.

Легалізація після підпільного життя

19 серпня 1947 року був празник Спаса, як ми з дружиною попрощалися з рідними околицями та полеглими у спільній боротьбі друзями і пішли в далеку, не знану нам і небезпечну дорогу. По немалих трудах, при Божій допомозі, ми добилися до призначеного місця в Кентжинському повіті Ольштинського воеводства. Там уже перебував зі своєю дружиною “Хитрий” з мого СКВ. Я найперше відвідав його, а відтак родину “Шума”. Від його сестри я довідався, що в містечку Барцяни перебуває повний рій стрільців з СКВ “Трембіта І” (Люблинецький район) разом зі своїм командиром. Я також відвідав їх і порадив їм краще себе законспірувати в терені.

Я з дружиною замешкав і став до праці в маєтку Парч недалеко від повітового містечка Кентжин. Пізно восени прибула до нас “Марта”. На початку грудня 1947 року в цей терен дісталася рейдуюча група УПА під проводом к-ра “Прірви”, а з нею також боївка СБ к-ра “Ясеня”. Їх поява у Пруссії дуже налякала всіх поляків на цих теренах. Згадані відділи провели кілька боїв з польськими військами, і в одному бою загинув надрайоновий провідник СБ “Ясень”. Група УПА “Прірви” навесні 1946 року повернулася на Закерзоння, а опісля відійшла рейдом на Захід.

Після кількох місяців перебування у Східній Пруссії стр. “Хитрий” з мого СКВ був арештований польською поліцією. Польський Уряд Безпеки викрив також інших стрільців УПА, що прибули сюди з різних частин Закерзоння. Я в той час змінив місце перебування і виїхав до Бартошиць, що коло міста Гердана на польсько-большевицькому кордоні. Але на залізничній станції Скандава мене впізнав один українець-сексот, який на той час уже видав чимало наших людей. Він негайно дав знати про мене польським органам безпеки, але міг їм подати тільки моє справжнє прізвище, а я мав при собі документи на інше ім’я.

Це мене врятувало. Ми з дружиною переїхали до Варшави, до тітки мого полеглого друга — районного господарника “Степа”. Довго перебувати у Варшаві не було безпечно, отже, незабаром ми знову виїхали у Східну Пруссію, вже з нашою маленькою донечкою Марійкою. Нам пощас-

тило залегалізуватися в околицях Бранєва, де ми й перебували аж до дня нашого щасливого виїзду з Польщі — 14 жовтня 1959 року. Це був день св. Покрови — опікунки УПА, і я кріпко вірю, що це за її поміччю нам пощастило виїхати з Польщі на вільну канадську землю на документи, отримані в підпільній канцелярії ОУН-УПА.

Перебуваючи у Східній Пруссії, я постійно стежив за всіма діями сотень УПА куреня “Месники”, які влітку 1947 року вели важкі бої з польсько-большевицькими військами. Наприкінці серпня 1947 р. ВП дізналося, що в Монастирському лісі, недалеко від села Верхрати, переходиться головний провід ОУН на Закерзонні, очолюваний Ярославом Старухом — “Стягом”. Ворог стягнув на цей терен величезні сили війська, які оточили щільним перстеном довколишні (опустілі вже) села й заблюкували ліси. Спецвідділи день у день прочісували всі ліси, посуваючись крок за кроком, шукаючи замаскованого бункру-криївки пров. “Стяга” і його штабу. Після трьох тижнів даремних пошуків, розчарований ворог почав уже вицофуватися з терену. У той же час сотня “Калиновича”, щоб відвернути увагу відділів ВП від Монастирського лісу, наскочила на місто Тарногород у Білограйщині, де розгромила станицю польської міліції, забрала всі ліки в аптеках та гроші на пошті.

Але ситуація нагло змінилася різко на нашу некористь. Після відступу ВП з Монастирських лісів “Шум” вислав у терен двох розвідників, які на Польських Зломах потрапили у ворожу засідку і дісталися живими в руки жорстокого ворога. Один з них, на псевдо “Левко”, правдоподібно, не витримав лютих тортур і виявив криївку сотенного почоту разом з к-ром “Шумом”. Підтвердив також, що в Монастирських лісах міститься бункер крайового провідника “Стяга”. ВП з місця забрало з собою “Левка” і над ранок оточило криївку “Шума”. Наступ на бункер розпочався близько 8 год. ранку. “Левко” на наказ польського старшини відкрив вхід до криївки і голосно закричав, що з ним є Войско Польске і щоб вони піддалися. У криївці панувала тишина. Тоді закричав польський старшина: “Поддайте сен! Єстесьце окронжені войскем польським!” Нагло з глибини криївки затріщали серії з автоматичної зброї. Одночасно з одного із трьох оборонних виходів криївки вискочив наверх “Шум” і ще два вояки його охорони, але всіх їх відразу скошили серії з ворожих кулеметів. Ворог також вистрілив із ракетниць кілька газових набоїв усередину криївки, де були командир ПЖ “Лев” і сотенний виховник та заступник сотенного “Шума” “Орел”. Їх обидвох непритомних витягнуто з бункра, приведено до притомности, а згодом, після нелюдських тортур, засуджено на кару смерті. “Лев” — правдиве прізвище Іван Лівчишин, походив зі села Верхрати, а “Орел” з Любачева, його справжнє прізвище мені невідоме.

Вістка про ліквідацію бункра “Шума” викликала у Варшаві велику радість і сподівання, що скоро схоплять “Стяга”. У терен Верхрати і Монастирських лісів знов наїхали маси ВП, яким гончим собакою цього разу був зрадник “Левко”. Він з усіх сил намагався зрадою відкупити своє мерзенне життя. Після кількох днів облави сексот віднайшов замасковану мохом

стежку, що вела до бункра. Він дав ворогові знак рукою, що вже є на “тропі”, а за хвилину вже витягав штучно посажену у скриньці смерічку, що закривала вхід до бункра. Зраділи вороги і почали один поперед другого по-дикуськи вигукувати в отвір криівки, щоб усі здалися. Якийсь час у бункрі було тихо, а тоді з-під землі вийшов старенький священик з хрестом у руці і сказав: “Ми, українські повстанці, боремося за українську самостійну державу, і ми не здаємося!” Священик очікував, що його відразу застрілять. Але ворог чомусь не стріляв, немов заворожений словами свящця, і священик спокійно повернувся у криівку.¹² У міжчасі присутні в бункрі члени Проводу гарячково нищили всі архівні матеріяли, а тоді почали підривати міни, вмонтовані навколо бункра.¹³ Заскочені вибухами поляки в паніці відступили. Нараз усередині бункра вибухнула велика міна, і стовп полум’я бухнув угору. Бункер згорів, а в ньому загинув героїською смертю славний провідник Закерзонського краю ЯРОСЛАВ СТАРУХ – “СТЯГ” і його вірні друзі — найближчі співпрацівники. Це сталося 20 вересня 1947 року.¹⁴

Після загибелі “Шума” його сотня перестала існувати. Частина стрільців перейшла кордон углиб України. Також друга і третя сотні куреня “Месники” мали великі втрати. Пізно восени того ж року вцілілі стрільці з тих сотень разом з деякими членами теренової мережі і районою боївкою СБ пішли рейдом на Захід. На Чехо-Словацькій території, в околиці Банської Бистриці, сотні зав’язали бій з чеськими військовими відділами. Нашим стрільцям забракло набоїв. Багато з них постріляли самі себе останніми кулями. Інші, в тім і багато поранених, здалися в чеський полон. Між ними був і сотенний “Калинович”, поранений в чоло над правим оком. Чехи підлікували поранених упівців і перевели їх до загального табору полонених вояків УПА. Узимку 1948 року чехи заладували всіх полонених у товарні вагони і доставили транспортом до Польщі. Польські “господарі” відразу почали по-дикуськи знущатися над безборонними вояками. Скатованих відвезли поїздом до відомої катівні, т. зв. “обозу праці” в Явожні під сильною охороною скорострілів, де польські спеці з УБ разом з московськими кагебістами застосували рафіновані тортури. Багатьох із полонених упівців засуджено до довічного ув’язнення, а майже половину — на кару смерті. Між замученими в той час був також мій зверхник — надрайоновий господарник “Корнієнко”, син священика з Нового Люблинця, поручник української дивізії “Галичина”, учасник бою під Бродами. Командирів “Калинови-

¹² А ось як цю подію описав був Яцек Вільямовскі, покликаючись на згадку бувшого учасника акції, пізніше підполковника Яна Сьвіта, у польському журналі “Перспективи” (1984 р.): “...У цей момент нагло відкривається покривка (klara), покрита травою, із отвору вихиляється до пояса упівець і поре по нас серією з автомата. Вчинив я уник і впав горілиць назад”.

¹³ Згаданий Вільямовскі там же каже, що бункер був хоронений чимсь в роді мінової запори. Творили її щонайменше 16 набоїв, переважно артилерійських, калібру понад 120 мм із спеціально приготованими запальниками, сполученими електричними проводами під землею... Один із них дійсно експлудував, але не спричинив жодних втрат польській стороні.

¹⁴ Вільямовскі подає дату 17 вересня 1947 року.

ча“, “Бродича“ і “Бурлаку“ передано на слідство до Варшави, де їх обидвох засуджено на кару смерти, а вирок виконано в 1949 році.

Щодо командира “Залізняка“, то він з двома боївкарями перебував зиму 1947–1948 рр. на Закарпатті. Навесні 1948 р. вислав двох боївкарів назад у Любачівщину забрати замаґазиновані архіви і гроші. Хлопці відна-йшли архівний магазин, але всі матеріяли були залиті водою і практично знищені. Вони щасливо вернулися на Закарпаття і в 1948 році дісталися до Німеччини. Один з них — “Коваленко“ поселився в США у Клівленді, а другий у Торонті в Канаді.

К-р “Залізняка“ (Іван Шпонтак) залишився на Словаччині. Там його в 1959 р. розпізнали, арештували і передали полякам, які в 1960 році засу-дили його на кару смерти, з заміною на досмертну тюрму.¹⁵

¹⁵ Євген Місило у книжці п. н. “Акція “Вісла”, виданій польською мовою видавництвом Українського Архіву у Варшаві в 1993 р., у приписці на стор. 139 м. ін. подає, що “Залізняка” розпізнано в 1960 році. Районовий суд у Перемишлі засудив його на кару смерти, з заміною на досмертну тюрму, згодом на 25 років тюрми. Звільнений з тюрми 4.XI.1981 р., повернувся на Словаччину. Помер 14.IV.1989 р. Знов деякі пресові повідомлення подали дату смерти І. Шпон-така – “Залізняка” 4 квітня 1989 року (“Свобода”, No. 109 від 13 червня 1989 р., “Америка”, No. 69 від 13 червня 1989 р. та інші).

Старший булавний “Дума” — Кость Міхалик

СПОГАДИ

На фронтах німці йшли вперед, а на зайнятих теренах встановлювали свою владу. У містечках з'явилася німецька жандармерія, організувалася допоміжна українська поліція. У містечку Любачеві, була створена українська поліція. У сусідньому Чесанові — польська. Відновлено колишній польський фільварок на “лігеншафт”, запрацювала гуральня. Той, хто мав німецьке прізвище або походив з німецької родини, якщо хотів, ставав “фольксдойчем”. Німці до цього заохочували. Тутешні українці сподівалися відновлення Самостійної України, по втечі большевиків всіх охопило велике піднесення. Такі настрої українців, організація Українського Допомогового Комітету, українська поліція — все це насторожило поляків. Вони піддобрювалися до німців, вступали у відділи “шуцполіції”, охоронні відділи мостів, магазинів і готувалися до удару по провідній верстві українців. Польсько-українська ворожнеча була німцям на руку. Вона входила до їхніх плянів на сході.

У поляків лишалося багато зброї після розбитої польської армії. Місцеві українці того не мали. Правда, трохи зброї призбиралося, але молодих людей з військовим вишколом не було. У 1942 році почалися перші удари. У селі Жуків замордовано сина священика. У Чесанові застрілили провідного українця, приходили тривожні вісті з інших околиць. Хоч у довколишніх селах переважало українське населення, та в містечках був “польський дух”, відчувалася їх перевага. Дехто з українців з Чесанова, наприклад, В. Бородач, Гарбачевський виїхали в село. Інші ховалися, не ночували в своїх хатах. Українці мусили самооборонятися, Ініціаторами створення загонів самооборони були члени ОУН-підпілля. Відшукано зброю. Молоді люди пройшли початковий вишкіл зі зброєю. Вночі виставляли варту. Населення поінформували, як поводитися, в разі нападу, встановляли зв'язки з іншими селами. Селяни зі зброєю стояли в найнебезпечніших місцях.

У 1943 році приїхало до нас кілька родин з Грубешівщини. Там бушувала польська партизанка. У Грубешові й околицях вистрілювали українську інтелігенцію. Українцям наказували лишати села. Хто не слухав, той гинув у палаючому селі. Німці того нібито не помічали. Приходили тривожні вісті з Волині. Там розгорілася ще більша боротьба.

Ми мусили скріплювати нашу самооборону, бо, крім польської загрози, почали з'являтися большевицькі партизани. На другий день Різдвяних Свят 1943 р. близько 200 поляків напали на село Лівчу і почали грабувати. Господарям наказали запрягати коней у сани, поляки накладали на них відібраний одяг, збіжжя, постріляних свиней, виводили корів, забирали навіть рільничий реманент.

Молодь колядувала, ніхто нападу не сподівався, тому самооборона не була готова. Заки зібралися і відкрили по поляках вогонь, ті встигли забрати наладовані сани, запалили кілька будівель і втекли.

Головним скупченням поляків у тих околицях було містечко Чесанів і село Рудка. У 1939 р. відступаюча польська армія залишила тут багато зброї. Тепер ті місцевості стали великою загрозою. Дійшло до того, що люди з сіл Жуків, Люблинець Новий і Старий не могли працювати в полі, бо їх стріляли поляки. Тоді наша самооборона у певні дні виходила на поля з селянами. Люди працювали, а як показувалися поляки, починалася стрілянина. Один селянин злегковажив розпорядження самооборони, послав сина в поле орати не у визначений день. Поляки наскочили, забрали сина й коней і відійшли на село Руду. Це село було вже далі в польському терені. Батько в розпачі пішов випрошувати сина, та ані батько, ані син ніколи не вернулися.

Інше польське село — Рудка, що лежало між Хотилюбом і Брусном, було нашим нещастям. Дорогою через це село українцям не можна було пройти. Один юнак відважився і пішов, у білий день його зловили й так збили, що батько приніс його на плечах у наше село. Ворожнеча зростала з кожним днем.

Узимку 1944 р. група большевицьких партизанів напала на Нове Село. Вони наскочили на школу, директора школи Бородача забрали зі собою. Пограбували “лігеншафт” — забрали всю худобу і свиней. У Чесанові роззброїли польську міліцію. У Люблинці в “лігеншафті” застрілили кілька німців. “Лігеншафт” пограбували, а гуральню спалили.

Директора школи в польському терені звільнили й він щасливо повернувся. Напади польських банд чисельністю 200–300 людей ставали щораз частішими, наші села у тривозі чекали своєї черги.

У лютому 1944 року з’явилася велика група советських партизанів. Вони злучилися з польською партизанкою і перебрали над нею провід.

Грабіжницькі акції на українські села припинилися. Польська Армія Крайова (АК) і націоналісти їх уникали.

Большевики їздили більшими групами, часом до тисячі людей, зазвичай на конях або на санях. Забирали харчі, одержу. Людей не чіпали.

У нас також був наказ їх не чіпати. Наші сили були неспівмірні, нас було кілька роїв, і населення могло постраждати. Вони мали добру зброю, виглядали на дисципліноване військо. У люблінських лісах збудували бараки, шпиталі, навіть площу, де ночами приземлювалися советські літаки, які привозили потрібне, забирали хворих. Німці знали про ту советську партизанку, але якийсь час її не рухали. Вони готували т. зв. “айнзац”. Стягнули якісь частини “щуполіції”, “баншущів”, інші охоронні частини й пішли на акцію в люблінські ліси. До нас боїв не чути було, та невдовзі німці, розбиті, вертали лісами, часом навіть одинцем. Втікали ті, що вивалилися з оточення.

З початком березня 1944 року прибув у наш терен “Залізник” з групою, може, 80 людей, колишніх українських поліцаїв і шуцполіцаїв. Тут

доповнив сотню і проводив інтенсивний вишкіл. Поляки далі нападали на села, ситуація ставала розпачливою. Та відділ “Залізняка” вже був готовий. Настав час на акції. Перший удар був на Рудку. Упісти в німецьких уніформах прийшли в село і, ніби німці, зажадали, щоб населення склало зброю. Поляки зі зброєю почали втікати в ліс. Тут по них вдарила наша застава, село було оточене. Зав’язалася стрілянина, дехто впав, решті наказали вибратися. Польський ксьондз запряг коня у бричку й виїхав до Брусна. Село спалили. Частина мешканців виїхала на захід, а частина затрималася в Чесанові. У Чесанові була польська міліція й інша озброєна мішанина, яка загрожувала цілій околиці. Довелося спалити Чесанів. Мешканці виїхали в Польщу.

Наші люди зітхнули — настав відносний спокій. Але советські партизани вешталися далі в навколишніх лісах. Одного дня біля села Горайця з’явилася їхня група. Заалармований відділ пішов на них, але вони втекли в ліси. Погоня була безуспішною.

Своєрідний випадок стався з німцями. Їх частина стояла в Любачеві. У травні — одне тягарове авто і кілька легкових з німцями приїхали в село Башня. На пасовиську паслася худоба. Німці вискочили з авт, зігнали всю худобу й почали гнати до Любачева. Із села дали повідомили нашу чоту. Знаючи околицю, ми скоро вибрали місце на засідку. Незабаром з’явилася черода з німецькими підганяйлами й машинами. Чота відкрила вогонь по автомашинах, і німці здалися. Товар завернули, німців забрали в ліс. З ними був наш землячок, на прізвище Дідух чи Татух. Він накинувся з лайкою на нас, мовляв, німці проливають кров, село не здало контингенту, а ви, сякі-такі, стріляєте по них. Як має комусь щось статися, то мусите зі мною першим мати діло.

На еміграції багато людців, подібних тому типові, які помагали ворогові нищити свій нарід. Вони з відразою пишуть про боротьбу УПА, мовляв, страшний терор був. А терору наших ворогів і знуцань над народом вони не хочуть бачити і того, що вони помагали в тому. Їхній девіз був, що “колеса мусять крутитися”.

У Новому Селі жила родина Грабців. Іван Грабець, псевдо “Гармаш”, був повітовим ОУН, а його брат Омелян перебував у підпіллі, на якомусь вищому становищі. Тут жила його дружина з двома дітьми в одного учителя. Омелян “виринув” одного дня, щоб побачити жінку й дітей. Та вже на другу ніч німці оточили хату, шукаючи за ним. На щастя, його вже не було. Німців привів наш односельчанин, який був управителем “лігеншафту” в якомусь селі. Йому вдалося уникнути заслуженої кари, виїхав з німцями на еміграцію.

Через кілька днів до села Башня приїхали німці панцерником шукати тих німців, що забирали худобу з пасовиська. Арештований солтис переконав їх, що це були советські партизани. На щастя, не було другого “Дідуха”. Село і солтиса не чіпали.

Доля хотіла, щоб в описуваних подіях і я брав участь. Як вояк польської армії я потрапив у німецький полон і вернувся на Любачівщину в 1941 році.

Тут вже кипіла підпільна робота. У народі ще жила надія, що розіб'ємо со-
ветів і Україна буде вільна. Друзі радо прийняли мене, знайомили з обста-
винами. Я включився в активну роботу. Коли організовано самооборонний
куш, мене призначили кушовим. Та незабаром довелося перебрати пост
підрайоновому військовика під псевдом “Дума”. З цим псевдом я пройшов
роки боротьби в УПА до половини 1947 року.

До мого підрайону належали такі села: Нове Село, Залуж, Дахнів, Баш-
ня Горішня і Башня Долишня, Борова Гора, Тимці, Підомщина й Хотиліуб.

Підрайоновий сітки — “Ясень”, під-вій СБ “Романик”. Друг “Романик”
скоро загинув у сутичці з поляками в Чесанові.

Тодішній повітовий провід Любачівщини: Іван Грабець — “Гармаш”,
повітовий, “Скорий” — організаційний, “Весоловський” — політвиховник з
села Лівча, “Мачай” — господарчий з Плазів. Василь Грабець — повітовий
юнацтва. Та скоро Василь Грабець, Дмитро Гордій і Василь Щирба пішли
на старшинський вишкіл у Карпати. У сутичці з німцями всі загинули. Всі
були з Нового Села.

Весною 1944-го, перед приходом фронту, німці кинули на советську
партизанку в люблінські ліси калмиків, які мали свої відділи в німецькій ар-
мії. Ця акція для німців була успішною. Калмики, самі колишні вояки Чер-
воної Армії, знали тактику й можливості партизанів. Вони розбили пар-
тизанські з'єднання, їх табори й довколишні села випалили. Всі калмики
їхали на конях і гнали стада коней з собою, кінське м'ясо — це їх смаколик.
У ліс їхати на конях незручно, тому вони нерado йшли туди. Врешті німці
забрали коней, переорганізували їх у піхоту, й вони прочищували терен
для відступаючої німецької армії. Калмики стояли в нас два дні. Згвалту-
вали одну дівчину, яка померла.

Ситуація мінялася. В лісах були наші відділи УПА. Зросло число лю-
дей в самооборонних кущах, які не всі були постійно в лісі, а збиралися, як
була потреба. Поліпшувалася боездатність.

Приходили вістки з Волині про боротьбу УПА з німцями, поляками й
советськими партизанами. Та найбільш клопітливою вісткою було те, що
німці відступають і прихід большевиків очевидний.

Ми дістали наказ будувати підземні бункри, магазинувати харчі,
зброю, медикаменти й інше військове знаряддя.

Тодішнім підрайоновим у цьому терені був “Ясень”. Він скликав кушо-
вих на зустріч до села Борова Гора. Тут кушовою була вчителька, вона все
підготувала, а підрайоновий виклав інструкції Проводу. Наступної ночі,
вертаючи в наш терен, ми довідалися, що німці висадили в повітря заліз-
ничний перестанок у селі Башня й частину рейок. Це означало, що фронт
уже тут. У Новому Селі, до якого ми вернулися, нас повідомили, що боль-
шевики ввечері пройшли селом і вернулися в ліс. Знову зміна окупанта,
нова дійсність.

Цієї ночі треба було добре попрацювати. За моєї відсутності в моїй
стодолі було складено багато шпитального добра зі шпиталю в Любачеві,
навіть т. зв. “шпитальна бричка” з конем. Були ящики з амуніцією, різний

військовий виряд, навіть військова кухня, з якою ми не знали, що робити. Все це треба було заховати. Над ранок привезли ще 15 французьких крісів, але без амуніції — їх треба було також заховати.

Що робитиме советська армія, ми не знали. Ми лишень знали, що вона нам ворожа.

Уранці, вдосвіта, дорогою рушила советська піхота. Німців не було. Наступної ночі в селі большевиків не було. Ми продовжували нашу роботу, ховали все, а директора шпиталю з “бричкою” відіслали до шпиталю до Любачева.

Та на другий день все змінилося — підтягнулися головні армійські сили.

Зайняли поля, розставили зенітку, артилерію. По дорозі сунули танки, тягачі з артилерією, катюші, безліч піхоти. Армія виглядала добре оснащена й вишколена. Десь з-над Сяну долітав гарматний гул, але армія сунула далі на захід. Фронтові частини відійшли, не чіпаючи населення. Та за ними прийшли інші й відразу почали нищпорити. На четвертий день до повітового “Гармаша” прибули військові. Шукають за хазяїном, бо хочуть wymienяти коней. Коні їхні добрі, тільки нібито втомлені. Батько “Гармаша”, не знаючи, що робити, питає доньку. Ця, не знаючи, що робити, поволі виходить у сад за стодолу, де в криївці був “Гармаш”. Здавалося, що нікого немає. Тільки постукала до криївки, а за нею вже вояк. У саді був станичний, родина повітового. Побачив, що “Гармаша” вже схопили, почав тікати, та скоро впав, діставши кулю в ногу. Повітового зв’язали, а станичного ні, бо нога спливала кров’ю. Кинули обох на віз і повезли на захід, у польські села. Повітового кинули до мурованої пивниці, а станичного залишили на возі. Та буває щастя в нещасті. Надійшли дві військові советські санітарки. Побачили людину з закривавленою ногою. Стягнули з воза і в хаті зробили перев’язку. Запитала, як воно сталося. Цей їм наговорив, що його взяли, щоб їхав кіньми. При нальоті літаків його поранено. Санітарки хотіли дати його у шпиталь, та він попросив, щоб його відставили до Чесанова до сестри. Санітарка наказала полякові запрягти коні й завезти пораненого до Чесанова. Там справді жила його сестра, він у неї вилікувався й повернувся. Повітового тримали три дні, ніхто ним не цікавився. Потім вартовий запровадив його до школи, де урядова майор советської армії.

— Як називаєшся ?

— Іван Грабець, — відповідав.

— Ти сотник УПА?

— Ні, я дяк, у війську ніколи не служив.

— Що ж ти тут робиш?

— Мене взяли з хати, не знаю чому.

— Хочеш іти додому?

— Хто ж не хотів би вернути додому, хочу.

— Підеш, та вважай, попадеш ще раз, не вийдеш.

Казав вартовому розв’язати руки й відпустив. “Гармаш” вернувшись, сказав, що втік у часі бомбардування, лише довірені знали правду. Просив тримати це в таємниці.

Тоді, як арештували “Гармаша” в Новому Селі, арештували ще п'ятьох хлопців, але ті вже ніколи не вернулися. До мене також навідувалися. Забрали коней, питали за мною, але родина сказала, що мене забрали німці.

Фронт пішов до Вісли, а в нас оголошено мобілізацію в Червону Армію. Почалися пошуки советчиків за рекрутами. Треба було відходити в ліс. Нас було близько чотирьох роїв. Охочих було більше, але не було зброї, їх поки що не прийняли, але казали ховатися і в армію не йти. Навіть ті зі зброєю не мали доброго військового вишколу, а командного складу таки не було. Ті з нас, що були при війську, почали на власну руку вчити рекрутів. Поляки вже знали, що тут Польща, почалися облави по лісах і селах. Треба було боронитися. У лісах були наші відділи УПА, часто чути було відгомін боїв. Бажання організуватися, озброїтися відчувалося в цілій околиці. На допомогу полякам прийшли спецзагони з Советського Союзу й прочісували ліси, села і поля. Ця операція мала назву “Червона мітла”, про що ми довідалися згодом.

Ми вже придбали трохи військового виряду, наладованого на три військові вози. Та в часі тих акцій розмістили все в селах і заховали, а також менш вишколених людей. Нас майже чота лишилася в лісі. Тут ми зустріли 10 стрільців зі сотні “Палія”, яка розчленувалася, і вони, не знаючи лісу, загубилися. Треба було й ними заопікуватися, хоч вони були для нас тягарем у таких скрутних обставинах.

На озброєнні у нас були один скоростріл, два автомати, решта кріси.

Скорострільником був щойно прибулий з бою під Бродами дивізійник, який, перебравшись за жінку, з серпом у руках прибув у свою сторону.

Всюди вороже військо. Уранці ми зайшли в густий, молодий ліс. Почав накрапати дощ. Це знеохочувало ворога заглядати у мокрий гущавник.

Тут перебули ми до вечора. Увечері ми хотіли зв'язатися з селом, але ліс був оточений, і ми залишилися у лісі й на другий день.

Вже від ранку другого дня ворог почав нищпорити всюди, та це був наш, знаний нам ліс. Ми два рази пересувалися в інші місця тож до удару не дійшло.

Увечері здавалося, що ворог відійшов. Стрільці із сотні “Палія” пішли в свій бік, а ми обережно підійшли до села. Тут нам сказали, що в другому кінці села є ще большевики. Ми наскоро повечеряли і я відіслав вояків у ліс на умовлене місце, а нас трьох пішло далі в село на розвідку. Та зайти далеко не вдалося. Несподівано на нас посипалися постріли. Ми залягли, але, не знаючи ситуації, мусили завернути, йти до своїх. Ще не дійшли до лісу, як побачили, що під лісом вистрілила ракета.

Почулися крики — ліс був знову оточений.

Як пізніше зізналися, це один з наших, вертаючи до лісу, найшов на засідку і його зловили. Затягли у свій табір, що був недалеко в лісі, і почали допитувати, де решта “бандітов”. Його дуже били, зв'язавши руки й ноги. Один большевик пішов шукати другу палицю, бо одну вже зламав, а другий далі допитував. Тоді допитуваний каже — добре, я скажу все. Йому розв'язали ноги й сказали встати. Та він заточився й упав із зв'язаними руками.

Не було ради, мусили розв'язати руки. Безвихідна ситуація, знайомий ліс додали йому сили. Він кинувся між дерева, і хоч густо сипалися постріли, ліс — козачка мати, прикрив його своїм крилом. Він вирвався.

Ще одного з нашого куща, зловили в хаті. Цього на допитах замучили.

Зловили одного із сотні, що був з нашого села. Називався Гуль. Зв'язали руки, посадили за водієм на мотоцикл і везли на допит. Як мотоцикл сповільнив рух на вибоїстій дорозі, він зіскочив з мотоцикла й зник між хатами. Розлючений большевик побачив, що той втік, розпитав, де живе його батько. Прийшов до хати й до батька — як твоя фамілія? — Гуль, каже батько. Москаль всадив кілька куль у невинного батька, а хату підпалив. Того самого дня спалили господарку повітового “Гармаша” і ще п'ятьох інших.

Мою хату оточили ще вночі, у дверях поставили “караул”. З господарки забрали, що змогли, решту ламали. В хаті були жінка, дві доньки, мати й сестра.

Вони побачили, що робиться, попросили вартового, щоб випустив дитину за потребою на двір. “Нет, нельзя”, — гаркнув солдат. По другому боці хати було вікно в сад. Вся моя родина вибралася через це вікно й сховалася в сусіда-поляка. Там їх не шукали й вони перебули лиху годину.

На підвір'ї знайшли ящик амуніції, що закопав брат. Кинулися до хати, та тут вже нікого не було. Поламали все, але не палили, мабуть, через сусідів. Брат з кіньми й коровами був у полі, як і багато інших селян.

Та повернувся до нашої групи, яка була відтята від лісу й на умовлене місце не змогла прийти. Ми пробували дістатися до другого, меншого лісу, але й там були застави. Ситуація ставала невеселою, а вже на день заповідалося. Колись при польському фільварку були ставки і в них плекали рибу. Тепер вони були порожні, зарослі очеретом. Вже дніло, як ми дібралися до очерету, затираючи за собою сліди. Звідси було видно, що діється довкола. Большевики рано міняли варту та застави під лісом. Коло восьмої приїхали тягарівки, привезли більшу групу солдатів і пішли в ліс.

Пополудні вже стягали застави і під вечір виїхали. Залишили, однак, групи мотоциклістів для розвідки. Ці групи були дуже рухливі, ганяли мотоциклами головно дорогами і селом. У ліс вони не їхали.

Прийшла спокійніша ніч, сповнена смутку й плачу, але й радості. Та кож “товарішів” понесли лихі вітри від нас, ми пережили. Советська дивізія відійшла з тих лісів, стало ніби спокійніше. Але польське військо і міліція далі нападали на села й грабували, часто вбиваючи молодих чоловіків. Цей терен належав Польщі. Прийшли тривожні вісті, що українців будуть переселяти в ССРСР, а з ССРСР поляки виїдуть до Польщі.

Провід дав наказ боронити наші прадідівські землі до останнього. Треба було відходити в ліси, організувати більші сили. У великому лісі нас знову зібралося біля чотирьох роїв. Мали зброю, були трохи військово вишколені. Охочих іти до УПА було дуже багато. Приходили батьки просити, щоб взяти сина до відділу. Спійманих молодих людей поляки замучували, а хто попав до большевиків, того кидали на фронт. Наша група не була велика і захищати когось у лісах не могли, були не в силі. Сотні УПА ма-

неврували лісами і дістатися до них цивілям було важко. Також не було зброї. Тому багато молодих людей ховалося в селах. Майже кожна хата мала криївку, у якій селяни ховали свою мізерію, а також молодь.

Минала осінь 1944-го, наближалася зима. Наш кушч перейшов у ліси біля села Горасець. Тут більші ліси. Харчі діставали ми з довколишніх сіл, а самі вели інтенсивний вишкіл. Щодня “рання зоря”, руханка, миття, молитва, снідання — що Бог післав і заняття — цілий день. Вояк не мав часу думати, нарікати, всі ставали одною цілістю. Навчилися володіти зброєю, звикли до партизанського життя, яке не було ані легке, ані безпечне. У цьому терені перебував командир “Залізняк” зі своєю сотнею. Він розділив її, дібрав людей із самооборонних кушчів і зорганізував дві сотні. Командиром однієї став “Петренко”, другої “Шум”. Сотня “Петренка” залишилася на цьому терені, а сотня “Шума” відійшла в околицю сіл Люблинець Новий і Старий.

Пізніше “Залізняк” зорганізував ще третю сотню під командою “Біса”. Ця сотня пішла на захід у Синявські ліси.

Поляки насаджували свою владу й по всіх селах творили станиці міліції. У українських селах також, якщо там були муровані будинки, у яких легше було їм боронитися. Це давало їм можливість хоч удень контролювати терен, бо ночами мусили сидіти за стінами-дверима. Але вдень, разом з військами “Уженту Безпеченьства Публічного” (УБП) ішли на села, знущалися над людьми, намагалися зловити підпільників, організували донощиків — творили для українців атмосферу страху, непевності. Забрали дівчину зі села Залужа до Любачева. Били, допитували, а потім згвалтували і вагітну, знищену нагнали. За це наша Служба Безпеки (СБ) забрала поляка-агента з цього села Залужа і його швагра й у лісі розстріляла. Село Залуж було напівпольське. З нього ще в 1943 році троє хлопців зголосилося добровільно до УПА, а в самооборонному кушчі був майже рій. Поляки дуже знущалися над їх родинами.

У селі Пугачі була польська міліція і я дістав наказ її зліквідувати. Одне наше село не вдалося, ми мали одного вбитого, я був поранений і ми мусили відступити. Цю станицю і станицю міліції у Новому Селі зліквідовано аж весною 1945 року.

Стосовно польського населення не було відплатних акцій з нашого боку, бо така була інструкція від нашого Проводу. Наш Провід намагався переконати поляків, що не час на взаємовинищування між поляками й українцями. Нам треба спільно поборювати большевиків. Правда, польська інтелігенція була згідна з тим, але вона не могла нічого вдіяти, бо шумовини, підбадьорюване комуністами, йшло за наживою — грабунком.

Прийшли Різдвяні свята. Повітовий “Гармаш” був при люблинецькому кушчі. Разом з кушчем на другий день свят — коляду пішли до села. Вертаючи, найшли на польсько-большевицьку засідку над рікою в кущах, а вони на відкритому полі, на снігу. Там поліг повітовий “Гармаш”, член повітового Проводу Васильовський, а також більшість стрільців з куща. В скорім часі по тій трагедії згинув “Мачай”, член повітового Проводу з Плазова. Повітовий

Провід Любачівщини майже перестав існувати. У лютому 1945 року була скликана зустріч-конференція в селі Монастир і на ній призначено районний Провід. Хоч рана в мене ще не загоїлася, я мусив взяти участь. На районного призначено д. Лашина, псевдо “Швець”, зі села Люблинця, на р-го військовика “Думу”, на р-го господарчого “Економа”, кого на р-го СБ — не пам’ятаю. Це був четвертий район. Села: Лівча, Брусно, Горайці, Хотиліюб, Підомщина, Тимці, Борова Гора, Башня Горішня і Башня Долішня, Молодів, Залуже, Нове Село, Жуків, Люблинець Новий і Люблинець Старий та Улазів. Думаю, що Чесанів також належав, але ми туди доступу не мали.

Далі, на захід, були ще українські села — Замх і Вопша. Вони були православні. До Першої світової війни належали до Росії. Дуже натерпілися від поляків. Ми мали з ними зв’язок, але нічим допомогти не могли. Вони були далі від наших теренів, між польськими селами, і там горою були поляки.

Українське населення тих сіл співпрацювало й допомагало повстанцям чим могло. Але були й такі, що вважали, що їх це не обходить, спротив не потрібний, вони лояльні до влади. Жили два сусіди — Назарко і Гордій. Назарко допомагав чим міг нашим упістам. Поляки заарештували доньку, збили, допитували — нічого не сказала. Це батька не відстрашило, він далі був з нами. Гордій мав двох синів, як дуби, і сам сильної будови. Сини сиділи в хаті, перед повстанцями він зачиняв двері ще й гнівався, мовляв, йому докучають. А во, каже, пішли поляки. До мене не ідуть, а пішли до Назарка. Вони знають, до кого йти.

Однієї ночі в село вдерлося біля двох сотень війська УБП. Вони ішли хата в хату, били людей — створювали страх-терор, щоб люди готувалися і нібито добровільно виїжджали в СССР. Прийшли й під хату Гордія. Цей, гадаючи, що це упісти, зачинив двері і не пускав. Поляки виламали двері, всіх трьох збили. На рано Гордій вийшов із забинтованою головою і з претензіями-наріканнями, чому його наші не оборонили. Тоді йому люди з кпинами сказали, яке він зілля в селі. Так поляки його врозумили і він більше дверей перед нашими не зачиняв.

Грабункові банди грабували всіх, лояльний чи ні.

Настав березень 1945 року. Станиці польської міліції стали розвідним центром по селах. Війська УБ Публічного створювали терор, натиск на виїзд. Міліціонер кожної хвили міг влізти до хати, стрінути когось з підпілля — пораненого, хворого, чути і бачити наші рухи ночами. Це ставало загрозою для партизанського руху, головно зв’язкових, харчових, розвідників.

Прийшов наказ й у визначену ніч горіли майже всі станиці — міліція по селах перестала існувати. Поляки стягнутися до центрів, але й тут вже не були певними. Вони побачили нашу силу й зорганізованість. Це допомогло. Вже на другий день з’явилися по селах посланці польського підпілля — залишали записки, що вони хочуть нав’язати контакти. Наш Провід пішов на цю пропозицію. Почалися переговори АК — Армія Крайова і НСЗ — Народове Сіли Збройне.

Незабаром настало щось ніби перемир’я. Поляки погодилися припинити напади на наші села, і вже не примушувати людей до виїзду, а також

інформували нас про наміри польських військ, головно УБП. Ми пообіцяли не чіпати жодного поляка, не проводити жодних акцій.

Великодні свята 1945 р. були у квітні. Я зібрав кілька стрільців з Нового Села й ми подалися в нашу місцевість. Хотіли бачити рідних, знайомих, яких не бачили від осені минулого року. Прийшовши, ми були заскочені: наше село було спаковане й готове до виїзду. Пропаганда переселенської комісії, напади, грабунки поляків зробили своє.

У великодню суботу я зустрів р-вого СБ д. “Шершуна” з боївкою. Він розповів нам докладніше про обставини, а також про можливу небезпеку з польського боку. До Чесанова було 2 км, там була міліція і грабіжники, а до Любачева прибув батальйон військ УБП і невелика група советчиків, охорона переселенської комісії. Безпечно не було. Ми порадилися й вирішили вночі відвідати церкву — поцілувати Пляцаницю. Була пізня ніч, церква була відкрита, але в церкві не було нікого — так донесла розвідка. Ми підійшли під церкву. Вона стояла як і колись — велична, висока, окутана пеленою ночі. Стільки спогадів, стільки пережитого тут, а тепер ми мусили підкрадатися до неї. Частина нас залишилася надворі як охорона, а решта зайшла в церкву. Війнуло чимсь милим, знайомим і святим. Вона гарна, дорога нам, вона вітала своїх дітей. Було напівтемно, лиш біля Пляцаниці, як і колись, коли юнаками “варту тримали”, горіли спокійно й мерехтливо дві свічки. Здавалося, що відітхнула душа, забулося марево дійсности, повернувся давній спокій. Нічні відвідувачі молилися тихо, зосереджено, були в іншому світі. Та недовго. Брязнула зброя, вернулася дійсність. Хтось встав і дивився на мене, мовби питав, що робити зі зброєю? Хвилю я не знав, що робити, але відповідальність за людей вирішила. Я встав і зі зброєю пішов поцілувати рани на тілі Христа. Ми того не хотіли, може, так і не повинно було бути, але навіть у церкві ми мусили кожної хвили бути готові. Наш ворог не знав Бога. З тяжким серцем ми виходили з церкви, мовби передчуваючи, що вже ніколи тут не будемо, що це останній раз. Ми пішли, церква залишилася велична й сумна, як доказ насильства і глуму над нашим народом. Вийшовши з церкви, задалися питанням — чи ми не згрішили? Христос, його заповіді, святе місце і ми зі зброєю. Я мусив бути командиром і пояснив, що якраз ця зброя дала нам можливість відвідати церкву, але навіть сам себе я цими словами не переконав.

Відвідавши родини, уранці ми відійшли в ліс, що прилягав майже до села. У останній хаті ми залишили двох стрільців, як зв'язкових з селом. Близько дев'ятої один з тих прибіг і сказав, що в село прибула група большевиків, може з 20 осіб, почали зганяти селян з возами, щоб кудись їхати. Переселенської комісії не було. Десь за годину прибіг другий і сказав, що з Чесанова приїхала польська міліція, довго сперечалася з большевиками. Вкінці наказала зібраним селянам іти домів, а самі вернули до Чесанова. Тоді советчики знову почали зганяти людей, але вони вже встигли вигнати коней на пасовисько, а з коровами й клунками на плечах втікали, хто куди міг.

Щоб зрозуміти, що діялося, треба хоч коротко згадати про тодішню обстановку в околицях Любачева. Большевицька переселенська комісія,

яка мала численну охорону й урядове польське військо УБП, змушували села до виїзду. Міліція, навіть частини військ УБП і деякі цивільні поляки під впливом акістів — польського підпілля ночами співпрацювали з нами. В описаній вище події на Великдень у Новому Селі поляки хотіли показати, що вони у вивезенні участі не беруть. Бачачи людей, що втікали мов колись перед татарами, два наші рої побігли в село. Нам показали групу советчиків, яка вже гнала коней.

Хоч віддаль до них була ще далека, ми пустили чергу з кулемета. Советчики залишили коней і втекли. Люди вже не знали, що діється, думали, що прийшла вже нещаслива година, а найменше сподівалися нас. Я післав до села двох вояків, щоб пояснили, що наразі небезпеки немає.

Люди жили у великому страху. Кілька днів тому польське військо з Любачева напало на село Гораєць, село спалили й убили близько 80 осіб, в тому числі жінок і дітей. Це був терор, щоб примусити людей до виїзду. Хоч у лісі перебував самооборонний куц у складі чоти, але спочатку не знали, що робиться. Поки зв'язкові донесли, що це палять село Гораєць, поки вояки добігли туди — село вже добре горіло. Відкрили вогонь по польському війську. Вони залишили одно тягарове авто й утекли. Подібне було зі селом Люблинець Старий. Тут діяла переселенська комісія й не мала успіху. Села оточені лісами, а в лісах — наші відділи.

Як грім з ясного неба, наскочило польське військо, запалило село, вбили 130 осіб, не числячи поранених, і втекло. Сотня “Шума” і два рої з куца прибігли запізно.

“Шум” сподівався, що вони можуть приїхати ще на другий день. Поробив застави, і якраз від Чесанова з'явилася довга валка возів, а на них військо. За ними вози цивілів, щоб грабувати. Перших два вози пропустили в село. Їх взяли без пострілу, а по решті відкрили вогонь. Залога задніх возів пробувала залагти до оборони, але добрі позиції наших і влучний вогонь тримав їх на місці. Інша частина війська пробувала обійти наших від лісу. Тут чекала наша застава й дала їм доброго прочухана. Сполошені коні з возами ганяли полями, а військо пішки втекло. Про цю подію повідомлю із свідчень учасника.

Советська переселенська комісія також хотіла бути нібито доброю захисницею населення. Як поляки забрали у селян останню корову, то селяни йшли до майора, шефа переселенської комісії, і він часом наказував повернути корову. Як пограбували мою родину, забрали останню корову, мама також пішла до майора. Він подивився у записки й каже: “Ти не журися, твій син командир УПА, він тобі кращу корову дасть”. Але спалення Горайця і Люблинця, як говорилося між нашими, сталося з наказу майора, щоб примусити людей до виїзду.

У цьому терені знайшов мене зв'язковий і повідомив, що на доручення районного д. “Шевця” маю зголоситися на зустріч на присілку біля села Люблинець. Там я застав уже весь районний провід.

На тій відправі районний “Швець” розповів про умови, на підставі яких наше підпілля договорилося з польським підпіллям. Вони повинні

були інформувати нас про наміри польського війська, намагатися припинити виселення, не допускати до нападів і грабунків.

Наші мали припинити всі акції проти поляків, карати їх тільки тоді, коли була доказана вина.

Ми мали право відбирати награвоване. Вони погодилися показати, де поховані наші помордовані люди.

Польське підпілля мало опановану майже всю міліцію і частину війська в Любачівщині. Переселенська комісія побачивши ситуацію, в якій не було для неї місця, виїхала з Любачева. Виселення припинилося. Однієї ночі ми поїхали й привезли тіло нашого вояка, що загинув в селі Пугачі. Був закопаний на пасовиську. Також ми довідалися, що біля Чесанова закопано тіло “Романика” (СБ). Він загинув від тортур. Руки були зв’язані дротом, нога відрізана по коліно.

Життя стало ніби спокійніше. Люди працювали в полі, готувалися до зими. Ті, чиї господарки були знищені, шукали притулку в інших. Навіть польські родини радо їх приймали.

Советсько-німецький фронт наближався до Берліна. Надія на війну Заходу зі советами ставала нереальною. Ми знали, що цей відносний спокій — лише передишка. Найгірше було перед нами. Йшли гарячкові приготування — копали бункри, криївки, магазинували все необхідне.

Найбільше уваги було до вишколу. Всі знали, що мати зброю — то ще не все.

Вміти володіти нею — це свого роду мистецтво. Нарешті прийшла пригноблююча вістка, що німці капітулювали. Війна скінчилася.

У серпні через наш терен почали вертатися советські фронтові частини. Була це піхота. Моторизованих частин не було. Піхотинці вдень ішли, а ночувати лишалися в селах. Вони поводитися коректно з людьми, гарно співали українські пісні, які викликали тугу.

Ми були готові до того, що вони підуть на ліс. Однак такого не було й то нас дивувало.

Було це ще перед закінченням війни, у 1945 р. У четвертому районі я організував підстаршинський вишкіл. У кущах бракувало людей з військовими знаннями, які могли б зайняти командні пости. Моїм зверхником був друг “Павленко”. До нього я звернувся, щоб прислав інструкторів. Вибравши найкращих стрільців, майже чоту, ми отаборилися між селами Лівча і Брусно. Прийшли два інструктори й вишкіл почався. Він тривав два тижні. Хоч був короткий, але це багато що дало нам. Майже всі учасники стали командирами роїв.

Незадовго прийшло повідомлення, що в третьому районі організується військовий вишкіл. Був наказ, щоб дібрати стрільців у кущах і вислати туди. Зі стрільцями пішов і я. Місцем вишколу був ліс біля села Молодич. Тут стрів я моїх знайомих з польської армії, друзів Литвина й Музику. З Литвином я трохи поговорив. Музика вже стояв у строю, кудись відходив. З ним ми були в німецькому полоні більше двох років. Не раз говорили про можливість організації українського війська, боротьбу за Україну, але тоді

це було мрією. Музика втік з полону в 1941 році, як німці зайняли Галичину. Я зробив те саме два місяці пізніше. Тепер ми обидва знову були разом у рядах УПА — мрія сповнилася. Не знаю, яка доля спіткала друга Музику.

Вишкіл не відбувся. На цей терен прийшло дві дивізії польського війська, і зібрану групу розчленовано.

Не відпочивши (на вишкіл ішли ми цілу ніч), треба було вертати у свій терен. Я і два стрільці знову йшли цілу ніч і над ранок добилися до Нового Села. Тут ми вирішили затриматися на день і відпочити. Та не довелося. Близько 8 години мене розбудили і кажуть, що польське військо вже в селі. Треба було вийти зі села. Люди втікали в поля головню з одежею, бо поляки її забирали. Я був у військовій уніформі, з автоматом і пістолем. Накинувши на себе якесь рядно-плахту, став подібний до втікачів. У полі я знав про криівку. У ній вже були обидва стрільці, з якими я мандрував. Поляки в поле не йшли. Удень ми добре відпочили. Під вечір батько одного стрільця, на полі якого була криівка, вийшов нібито копати бараболю — приніс нам їсти і вістки з села. У селі було близько двох сотень поляків, деякого пограбували, багатьох побили. Це була залякування, щоб люди виїжджали до СРСР. На полі виглядало спокійно. Вийшли ми з криівки, щоб з'їсти. Я взяв зі собою всі свої речі, а стрільці лишили все в криівці. Імо ї поглядаємо, чи від села не йдуть. Нараз за нами заторохкотіли вози. На роздумування не було часу. На нас їхали два вози з польським військом. Я дав пістоля стрільцеві, сам закрив автомат і побігли в бік села. Господар біжить з моїми чоботами і мотикою, а син — з торбою бараболі. Поляки позіскакували з возів і кричать — стуй, стуй, бо стшелям! Упали постріли. Я заліг і бачу, що стрілець якому я дав пістоля, заліг у бараболинні й борониться, відстрілюється. Його оточують поляки, щоб взяти живим. Недовго думаючи, я відтягнув автомат, пустив кілька пострілів, хоч бачив, що віддале завелика. Як воно сталося, не знаю. Я зірвався і з криком — гурра! почав бігти до них, стріляючи. Чому поляки налякалися мене, не знаю, але почали втікати до возів. Завернули вози й батогами по конях. Стрілець кричить до мене і показує на село. Оглядаюсь: група війська вийшла із села й кличе мене до себе. Взяли, мабуть, мене за свого. Дорога до лісу була відкрита, й ми всі побігли туди. Група від села відкрила вогонь по нас, але близький горбок прикрив нас. Виходить, що поляки, які наїхали на нас, настрашилися тих, що вибігли із села, а ми вийшли ціло. Знову військо в селі, правдоподібно, не знаючи, хто є хто, з поспіхом забрало награбоване й виїхало. Ті, що були на возах, пригнали до села Залужа й розповідали, що за ними гналася сотня "бандерофцуф" з Нового Села.

Увечері ми вернулися до криівки й знайшли все, як залишили. Стрільці забрали свої кріси й чоботи, я свій далековид і пішли до села. Шкода, що криівка розконспірована. Люди знали, як воно сталося, і більше вона не була певною. Ми відійшли в ліс.

Були то часи, коли польське військо ще не знало партизанської тактики, лісу боялося. Тероризувало населення, щоб виїжджало на схід. Та скоро прийшло щось іншого. Хоч ми цього й сподівалися, та все-таки воно

сталося нагло. У наш терен прийшла польська поморська дивізія. За нею притягнулася, знана вже нам переселенська комісія, на чолі з майором. Почався несамовитий натиск, щоб українці добровільно виїжджали до СРСР. По селах робили мітінги, на які силою зганяли людей, змушували підписувати заяви на виїзд, у яких писалося, що люди роблять це добровільно. На людей кричали, грозили. Польське військо грабувало рештки майна, харчів. Розрізали перини, подушки. Пішви забирали, а пір'я, мов сніг, вітер ніс по селу. Частина дивізії заквартирувала в селі Дахнів. Минали тижні. Українців силою виганяли до потягів і везли у незнане. На їх місце почали наїздити і поселятися демобілізовані військові, зі зброєю. Настав час на нашу акцію. На Дахнів пішов сотенний "Балай" з відділом. Розігнав поселенців і військо. Був наказ спалити будівлі, в яких уже не було наших людей, а гніздилися пришельці. Хати звичайно були під стріхою, був вітер і згоріла частина хат, у яких жили місцеві поляки. Прийшов наказ — зліквідувати переселенську комісію. Комісія перебувала в Любачеві, де було багато війська. Днями вибиралися в якесь село і надокучали людям виїздом. З ними йшло, як звичайно, військо. Засідки не вдавалися. Сам майор був українець і говорив з людьми по-українськи. Про нього казали, що він домагався акцій польського війська, у яких вимордувано і старих, і малих людей у селі Гораєць і Люблинець. Одного вечора рій з куща з цього терену, тобто Нового Села, перебував недалеко в лісі. Розвідка донесла, що десь у селі ночує майор і 16 людей його охорони. Нас було замало. Ми мали один скоростріл й один автомат, решта кріси. Але хтось сказав, що знає де квартирує в лісі чота "Гонти" з сотні "Балая". Повідомлена чота прийшла скоро. Вона мала три скоростріли й кілька автоматів. Тепер перевага була на нашому боці. Ми вирушили в напрямі, де мала б ночувати комісія. Люди сказали, що вони в останніх хатах. У котрих, де майор — ніхто не знав. Він приїхав, як було вже темно. Було вже близько півночі. Ми мусили йти від дверей до дверей і стукати, з тривогою, що з котроїсь посиплються постріли.

В одній хаті господар сказав, що майор був увечері й пішов зі своїми до двох останніх хат, дещо віддалених. Ми оточили ті два господарства. Пішов до першої не тутешній вояк — Твердохліб. Стукає — ніхто не відповідає. Пішов другий, вже тутешній. Називає своє ім'я і каже, що хоче щось запитати. Відхилилося вікно і господар Дмитро Павучинський сказав, що в сусіда большевики, а в хаті чи в stodolі, не знає. Каже, що сусіда Микули немає в хаті. Він з кіньми і возом вже на залізничній станції. У хаті жінка з донькою. Післали ми під хату стрільця. Постукавши, сказав, що хоче говорити з господарем. Чого вам треба? — питає чоловічий голос. Хочемо з вами поговорити, відповів стрілець. З хати посипалися постріли. Ми вже знали, що вони тут. У хаті хтось почав кричати і плакати. Жінка відчинила вікно й почала просити, щоб не стріляли, бо вона з дитиною хоче вийти, і висуває дитину через вікно. Хтось підбіг, взяв дитину, а тоді вискочила жінка. Сказала, що в хаті майор і ще двоє, а решта в stodolі. Ми підпалили stodolu, але там уже нікого не було. Звернулися до майора, щоб здався, але у відповідь — черга з автомата. Ми кинули в хату дві гранати, а з хати далі стріляли.

Треба було палити хату. Коли хата почала горіти, почувся голос — здаюся. Відчинилися двері. Хтось тягнув з вогню іншого. Питаємо, де третій, — убитий. Хата була в полум'ї. Майор був поранений, помирав, другий упав також. Забравши два вози, якими їздила комісія, ми від'їхали в ліс. Світало. Люди казали, що зараз по наших відході група большевиків прибігла під палаючу хату.

Уранці з Чесанова приїхала польська міліція, зловила 40 мужчин і хотіли розстрілювати. Але над'їхали дві панцерні машини, повні советських вояків. Розпитали, як і що сталося, а дізнавшись, сказали відпустити людей. Полякам радили шукати винних у лісі — так переказували люди. Тіло майора й інших забрали до Любачева й поховали з парадом. Це на деякий час припинило виселення, але ненадовго. Нове Село виселили в листопаді 1945 р., тобто два місяці пізніше.

У грудні виселення припинилося, бо УПА висадила залізничний міст у Новій Греблі. Поїзди до Любачева не ходили. До Нового Села привезли поляків — селян. Вони приїхали зі зброєю, це колишні партизани й ветерани війни. На них пішла одна із сотень “Залізняка” і село спалила. У пізніших роках уряд відбудував частину Нового Села, відремонтовано школу, яку ми спалили, бо там містилася міліція. Залишилася гарна мурована церква. Але українці там не живуть. У 1946 р. польське підпілля вже не діяло. Були чутки, що багато їх прийшли з повинною, стали до відбудови Польщі.

Тоді на теренах Любачівщини не було жодного порядку, ширилися крадіжки, головно коней і корів. За корову платили двісті тисяч, за коня — триста тисяч тодішніх польських золотих. У Новому Селі лишилися деякі мішані родини і близько 15 польських родин. З ними упісти мусили жити в згоді, зрештою, вони помагали нам. Злодії крали в усіх.

Був такий випадок. У господаря Лакомого вкрали корову. Він по сліду зайшов до поляка Дуздінського. Не кажучи нічого, пішов на міліцію до Чесанова. Прийшла міліція і знайшла у Дуздінського шкіру з корови і м'ясо. Але його не покарали, бо його два родичі працювали в Любачеві в УБП. Цю справу почали розглядати далі, і з'ясувалося, що навіть староста в Любачеві був замішаний у ту справу і був покараний.

Оскільки в лісах тих околиць були наші відділи УПА, наша Служба Безпеки мусила стежити за тими справами й подавати до відома, бо наші вороги — комуністи і польські шовіністи, сприяючи крадіжкам, хотіли налаштувати рештки населення проти нас.

Про подальші події нічого не знаю. Мене перенесено в інший терен, за 20 км на захід. Мій пост районного військовика перебрав д. “Дуб” з села Лівча.

У грудні 1945 року я дістав повідомлення, що призначений на пост військового референта у “третій район”. Здавши мої обов'язки д. “Дубові”, я вирушив у призначений мені терен. Районовим провідником був тут д. “Гаєвий”, СБ – “Ворон”, господарчий – “Дорош”, політвиховник — “Нестор”. Села цього району: Улазів, Старий Диків, Новий Диків, Цівів, Милків, Забіла, Олешичі, Старі Олешичі, Старе Село, Ришкова Воля, Суха Воля.

Улітку 1946 року було в кущах стрільців:

Диківським — три рої;

Щебеловським — три рої;

Суховільським — два рої.

Та становище скоро мінялося. Одні відходили до відділів, дехто загинув.

Завданням кущів самооборони було дбати про безпеку населення, про харчування відділів УПА, які перебували на тому терені, вести розвідку про рух ворожих військ, постачати медикаменти.

Щоб військо було військом, я завів військовий порядок. Раннє вставання, руханка, молитва, снідання і вправи або навчання. Це тримало вояків і морально, і бойово.

На тому терені перебувала постійно сотня “Балая”. Як “Балай” загинув, бо бойові сутички тривали весь час, сотню перебрав командир “Туча” і командував нею аж до кінця.

Була також сотня “Бриля”. Вона прийшла через кордон з України і тут залишилася.

Весною 1946 року прийшли до нас хлопці-новобранці з п'ятого району. Там ішло насильне виселення і їх хотіли залишити. Лише дехто з них мав зброю, а військової підготовки — ніхто. Ми почали з ними вишкіл, хоч фахових інструкторів не мали. Була з ними морока. Під час сутичок, яких не бракувало, вони боялися, плакали, а то й утікали. Врешті їх усіх відпустили в їх терен.

Боротьба ставала тверда. Ворога в терені щораз більше, в лісах ворожі засідки. Ускладнювалася проблема харчування — наших людей вивезли, брак амуніції — все це відчувалося щораз дошкульніше.

Польське військо посилювало терор над рештками українського населення. Грабували, що могли взяти з хат. Забирали худобу, свиней, дріб, селян прив'язували до возів і так їхали до Олешич.

Ми вирішили з районним “Гаєвим” зробити засідку на поляків.

Взяв я один рій з куща щебеловського і два рої з куща диківського й пішли ми в засідку між селом Диків і Олешичі. Щоб зайняти позиції у запланованому місці, ми мусили перейти битий шлях. Під час нашого переходу через цей шлях несподівано тягаровими автами над'їхало польське військо. Ми залягли, але вони нас зауважили. Авта зупинилися, жовніри позіскакували й відкрили вогонь. Наше становище було погане. Ми нічого не бачили, не мали поля обстрілу. Вони далі стріляють. Мусимо щось робити. Наш скорострільник “Байда” з щебеловського куща зірвався, стоячи відкрив вогонь із скоростріла й з криком “Гурра!”, кинувся вперед. Ми піднялися, почали стріляти — поляків охопив страх. Тягарівки рвонули з місця, а ті, що позіскакували, пігнали за автами.

Про цю сутичку пізніше написали в польській газеті, що один поляк був убитий, два поранені. У книжці “Гди умількли ляси”. поляк, що залишився калікою на все життя, описує ту сутичку як двогодинний бій, з усіма наступами і відступами, а це тривало, може, одну хвилину.

У цьому ж році окружний військовик “Мартин” запланував засідку на польське військо під селом Милків. Він був також присутній. Однак місце не було добре. Ми зайняли позиції в густому молодому лісі й не мали доброго поля обстрілу. Надійшло близько 150 поляків. Ряд був дуже розтягнутий, і коли ми відкрили вогонь по перших, які зрівнялися вже з нами, задні поховалися за грубі дерева й ударили по нас зі скорострілів і гранатометів. Частина їх зачала заходити, щоб нас оточити. Під сильним вогнем ми мусили відступити. У них було кілька вбитих, наш загинув один. Поляки тоді вже збагнули нашу тактику, але й наші частини вже мали дворічну, а то й довшу військову практику й виходили з найважчих ситуацій.

Навчилися також життя брати навесело. Всі ми були молоді, то жартів і різних витівок не бракувало. Були приємні хвилини ввечері при ватрах. Це давало відпруження нервам і можливість забути на хвилину про наші нелегкі обставини. Коли в терені було спокійніше, то й пісні чути було. Наприкінці 1946 року з другого р-ну привезли пораненого в ногу. У нас було безпечніше. Поранений мав зараження, були потрібні лікар та медикаменти. Комуś спало на думку привезти медикаменти і польського лікаря з Любачева. Недалеко квартирувала сотня “Тучі”. Сотенний “Туча” обдумав цю справу й взявся за виконання. Вислана чота з його відділу мала забрати лікаря з місцевого шпиталю, медикаменти та поручника УБП (Ужонд Безпеченства Публічного). Треба було свідка, що лікаря забрали силою і тримали силою, щоб його не карали. Поручника не було вдома, то забрали його жінку. Вернулися в ліс. У лісі була хата, пристосована для хворих. Тут хворі, лікар і ця жінка жили майже тиждень. Лікар підлікував хворих. Потім їм зав’язали очі, повозили трохи по лісі, щоб віддаль виглядала довшою, й завезли до села Дахнів. Тут розбудили господаря і наказали завезти лікаря і жінку поручника УБП до Любачева. Лікар і жінка стали для поляків сенсацією, вони ніколи про УПА не висловлювалися зле. Твердили, що з ними поводилися культурно і що вони бачили добре озброєне і вишколене військо. У січні 1947 р. нас з 3-го р-ну запросили на Різдвяні свята у 4-й район. Тут далі районним був друг “Швець”. Випали сніги, стояли морози. Нас майже чота — всі, що були здорові, вибралися в дорогу на північ. Кілька стрільців, що були з Дикова, просилися, щоб їх відпустити швидше. Хотіли відвідати родини, а село Диків було по дорозі. Їх відпустили. У село Диків ми не заходили, а тих, що пішли скорше, зустріли в лісі. Випадок хотів, щоб на них наскочив польський вояк — ішов до дівчини, й вони мусили його забрати з собою, зі огляду на конспірацію. Тягнути його в 4-й район було недоцільно, а пустимо — він розбалакає все. Тоді ще був актуальний договір з АК, що полонених відпускаємо. На щастя, недалеко була наша польова жандармерія, вона могла його протримати день і відпустити.

Далі йшли ми попри село Улазів та його присілок, попри Люблинець Старий. У лісі за Люблинцем Старим стрінули більшу групу повстанців із сотні “Шума”. Вони сиділи біля вогню й радо нас прийняли. Дошкуляв мороз і вогнище розклали більше. Увечері пішли в село. Зібралися в якомусь більшому приміщенні й тут відбулася офіційна програма. Р-й “Швець”,

провідник 4-го району, привітав присутніх і дякував селянам за таке щире прийняття. Це також для повстанців була велика моральна підтримка. Всі знали, що за таку підготовку свята ворог міг люто покарати. Від повстанців говорив сотенний “Шум”. Він підкреслив слушність нашої боротьби та віру в перемогу. Учасниками тої боротьби були всі — і селяни, і відділи.

З’ївши традиційну святую вечерю, дякуючи за гостинність, духовно піднесені, ми відійшли в ліс. Він стояв білий, засніжений, але ми вертали мовби в рідну хату. Ніч минула спокійно.

Настав ранок — день Різдва Христового. Був піднесений настрій. Во-яки голилися, чистили одяг, бо мала відправлятися Служба Божа в лісі.

Близько 9-ї почали сходитися люди в ліс із сіл. Було дивно бачити, як цивільні і військові змішалися разом. Коли прийшов священник, я не бачив. Побачив його, як сидів збоку, а стрільці підходили, вклякали і сповідалися. Це мене приємно заскочило. Заки я надумав, що й мені треба сповідатися, священник встав і пішов до приготовленого польового престолу правити Службу Божу. Військові відокремилися і стояли в рядах, а цивільне населення збоку.

Був мороз, сніг перестав падати. Сіре небо затягнене хмарами. Селяни злегка почали тупотіти взуттям, тоді і я відчув, що зимно. На душі було радісно, я був зворушений тим, що діялось, і не думав про холод.

При престолі був дяк і паламар, служили, як у церкві. Відправляв священник.

Здавалося, що й дерева заслухалися в Богослуження. Полум’я свічок гойдалося на престолі. Тільки спокійно урочистий голос отця і дяка охоплював присутніх і затихав у кронах сосен. Заспівав хор. Думаю, що це були стрільці зі сотні “Шума”. Диригент хору був зі села Люблинця. Коли хор почав колядувати, коляду підхопили всі присутні. Колядував з нами наш ліс.

Багато цивільних, багато стрільців виступали з рядів і підходили до Св. причастя. Коли стільки стрільців висповідалось — не знаю, але ніхто без сповіді до причастя не пішов би. Думаю, що священник сповідав від раннього ранку.

Закінчувалася Служба Божа, закінчувалися небуденні пережиті нами хвилини. Ми, хоч недовго, були об’єднані у спільній молитві-Богослуженні з нашим священником, з нашими людьми. Ці хвилини ще довго гріли нас і лишилися незабутніми на все життя.

Цивільні й повстанці стояли гуртами, віталися знайомі. Кухарі почали роздавати їжу, ройові збирали своїх у ряд, підходили. Кілька гуртків колядувало, гейби змагалися між собою. У тім колядуванні була і молодість, і радість життя, а може, і спомини про залишену любов, родину.

Минав короткий зимовий день. Наближався вечір, вертала моторошна повстанська дійсність. Прийшли зв’язкові і донесли, що польське військо приїхало в село Люблинець. Стихала коляда, всі звертали очі на сотенного “Шума”. Та Шум сказав — колядуйте, під вечір вони носа в ліс не покажуть. Настав вечір. Настав час прощатися й подякувати господарям за душевну несподівану учту. Відходили ми задоволені й нагодовані. Нас прийняла ніч.

За нами блимало багаття, там залишилися наші друзі. Ми вертали у свій терен назустріч незнаній, жорстокій долі.

Зима 1947 р. була холодна. Впали великі сніги, тиснули морози.

Польське військо, сите, відпочило в теплих хатах, прочісувало ліси. Ми стежили за кожним їх рухом, все при зброї, їли як Бог дав. І так знайшли вони останню нашу колибу — хату. У бою поліг кущовий військовик “Гонта”.

Нову землянку збудувати було неможливо. Глибоко замерзла земля, сніги. Треба було будувати так, щоб сліду не було і ніхто не знав.

Ми розчленувалися. Нашого населення вже не було, але змішані подружжя і деякі поляки нам помагали. Я пішов з другом “Рибак” у четвертий район до мого сусіда, що залишився, і там перебули кілька днів. Треба було вертатися, але не було де спинитися. На щастя, зустріли ми сотню “Тучі”. Вона себе добре забезпечила на зиму землянками і нас прийняла. Інші мої стрільці примістилися по селах. Ми тримали зв’язок. Наприкінці лютого я зарядив збірку кущів, але не всі вернулися. Суховільський кущ, кущовим якого був “Скала”, перестав існувати. Він втратив кілька вояків і долучився до щебивовського куща. Кущовим був “Борис”. Живе в Торонті. Кущовим диківського куща був “Сава”.

Поступово кущі зменшувалися. Люди гинули, хворіли. Кущ щебивовський перейшов на терен дяківського куща, майже 15 вояків. Наближалися Великодні свята. Наближалася довгождана весна 1947 р. Танули сніги, тепліло. З’явилася надія жити, хоч ніхто не знав як. Настав великодній тиждень. Прийшли спомини — Страсний Четвер, Велика П’ятниця, винесення плащаниці, сторожування при святім гробі, печення пасок, свячене.

Для нас шумів ліс. Зброя в руках і готовність кожної хвилини прийняти бій нагадували, хто ми і де ми. Пригадалися останні роки, хоч і в лісі, але це було наше населення, наші люди. Тепер лишилися лише одиниці, і тих вороже око доглядало.

Зорганізувати якісь паски, яйця — виглядало неможливим. Наказ був, щоб зачіпних акцій не вести, лише оборону в разі потреби. Треба було втриматися при зброї якнайдовше.

Та командир “Туча” хоч на Великдень хотів нагодувати вояків, посмакувати пасок. Тоді вже кущ і відділ квартирували близько один від одного. Курінний командир “Залізник” також був з нами тоді. Сот. “Туча” вислав одну соту в терен придбати харчів. Пішли до поляків.

Ішли хата в хату і зібрали трохи пасок, яєць, ковбас та іншого добра. Сказали людям, що вони це мусять робити. І поляки погоджувалися, що в таких обставинах так мусить бути. Селяни-поляки запрягали коні й зібраний харч привезли до ліса. Їх запевнили, що коні і вози вернуться. У лісі тримали підводи цілий день, а ввечері відправили назад до села. Військо не шукало за нами, може, ніхто не доніс. Якби зав’язався бій, всяко могло би бути.

Настав Великдень. Стрільці зрізали кілька смерек, зробили стіл, може, на сорок метрів довгий, а по боках сидження, застеливши все смерековими гілками. Кухарі накраяли пасок і всяке інше. Розклали на столі й попросили

сідати. Бракувало лише священика, щоб посвятив, покропив паски і заспівав “Христос Воскрес”. Командир “Залізняка” привітав усіх, побажав кращої долі, а тоді сказав до всіх наше староукраїнське “Христос Воскрес”. Йому хором відповіли “Воістину Воскрес” і заспівали “Христос Воскрес...”

Десь взялася горілка. Накривки з малярських гранат служили за чарки. Горілка на порожній шлунок видавалася гострою, гріла, викликала легке сп'яніння. Жодне свячене в житті не смакувало так, як тоді в лісі. По сніданню відпочивали всі, крім алярмової чоти. Дехто грав у шахи, дехто в карти, інші відпочивали, гуторили. Ці Великодні свята в УПА були для мене перші й останні. Хоч як було важко, але свято було радісне, щире. Сонце не гріло, але по чарці, по небуденнім сніданку — було тепліше і веселіше, як щодня. Була туга за родиною, за церквою, але доля народу поневоленого, гноблена Україна кликала до боротьби до загибелі. Скільки наших друзів спочивало в довколишніх лісах і селах, які віддали молоде життя за ті ідеали!

Весною 1947 р. переходили ми біля села Милків. Стрілець “Рибак” попросив, щоб йому дозволити зайти до села. Там ще жила його родина. Поля вже заросли бур'янами, молодим лісом. Населення майже не було. Прийшли ми на подвір'я одного господаря, а він, побачивши нас, зачав вимахувати руками. Не знаючи, в чому річ, ми спинилися за стодолю. Тоді він почав кликати, щоб зайти, він має щось показати.

Показує газету. У ній знімка ген. Сверчевського і напис: “Генерал Вальтер Сьверчевські, віце-міністр оборони народоу, забіти пжез банди УПА”. Господар кидає шапкою об землю і радісно: “Я знав, що наші колись їм дадуть”. Я прочитав усе, щоб знати як воно сталося. Думав, може, акісти, самі поляки вбили. У газеті писали, що генерал з охороною наїхав на засідку якогось відділу УПА і там загинув. Їхав, щоб викинути наше населення з прадідівської землі, і не доїхав. Хотів зліквідувати УПА, та УПА зліквідувала його. Акція виселення на якийсь час припинилася.

Польський уряд був змушений звернутися до “старшого брата” СССР, а через нього й до чеського уряду за допомогою. Підписано договір, щоб спільними силами, величезними порівняно із скривавленою УПА, почати спільну акцію винищення. У геройських боях, мабуть, перших таких в історії світу, багато наших друзів лягло в прадідівську, напоєну ворожою і своєю кров'ю землю. Спалено оселі, висаджено мости — лишилися згарища і пустка. Так ми записали право на свою землю. Це історичні факти, це наша земля. Ми її віддали у нерівній, довгій боротьбі. Нас ламали — ми не гнулися.

Чи є в історії людства щось подібне?

Ми не всі загинули. Частина пройшла на захід, частина пройшла кордон в Україну. Вони там ще довго не здавалися. Деякі з них закінчили свій тяжкий бойовий шлях у повстаннях на Тайшетській трасі в Сибіру.

Навесні 1947 року почалося виселення решток українського населення, але вже не на схід, а на захід, на т. зв. Зе́ме Одзискане. Військо оточувало села, зганяло людей на залізничні станції, у вагони — й на захід. Так опустіли цілком села Любачівщини, Равщини, т. зв. Посяння і Лемківщини.

Всюди пуста. У засіяних хлібах рилися дикі свині. У селах бігали здичавілі пси і коти. Весна — кували зозулі, та вже не було кому числити, скільки літ я буду жити. Мовби кували загиблим, гейби будили їх зі сну. Здавалося, що загиблим легше, як живим, коли дивитися на це безконечне цвинтарище. Стояли самотні церкви, мов у жалобі, в тузі за священниками і вірними. Ще недавно так гаряче молилися тут люди, покладаючися лише на Бога, бо весь світ був проти них.

Улітку 47-го загинув кущовий “Сава”.

Стояли ми біля села Милкова і Старого Села — рештки кущів, відділ “Тучі” і частина сотні “Бриля”. Частина “брильщиків” уже відійшла на захід, у напрямку Німеччини. Часами з нами перебував курінний “Залізняк”. 14 серпня 1947 р. прийшов до нас надрайоновий провідник “Крим”. Він зібрав присутніх біля села Милкова й розповів нам про ситуацію, в якій ми опинилися. Найважливіше, не було вже нашого населення і наша роль була закінчена. Сказав, що це останні дні нашого перебування в цих теренах. Звідси будемо розходитися, хто куди захоче. Можна через кордон в Україну, можна на захід до Австрії, Німеччини. Потім скликав командирів і питав, хто куди піде. Робилося моторошно, дивно. Стільки літ, і замикається цикл історії. Кінець партизанки, кінець боротьби. Покликав і мене. Куди йдете, друже? Куди накажете, відповідаю. Ні, ви рішаєте. Тоді я волів би на захід, кажу. А чому, питає. Я кажу, що був у німецькому полоні, знаю трохи Німеччину. Не знаю східної говірки, буде важко. Добре, каже, я схвалюю ваш вибір, але мусите взяти зі собою не більше десяти й не менше п’яти вояків. Не вільно грабувати, треба уникати сутичок. Ваше завдання — дістатися з людьми на захід. Відповідаєте за групу і за всі вчинки. Як прийдете, розкажіть правду про нашу боротьбу, все як було. Пам’ятайте, що так багато ваших друзів полягло і ви так довго боролись за велику справу. Потиск руки і останній салют повстанському зверхникові.

Ще того самого дня покликав мене друг “Крим” і каже, що всі голодні, чи можна щось з’їсти постаратися. Питаю стрільців, чи хтось щось має — ніхто ані крихти. Знаю, що в полі є вже молода бараболя. Взяв я кількох стрільців і пішов. Накопавши трохи бараболі, вертаємося. Нараз звідти, куди прямуємо, заграв скоростріл, посипалися постріли. Що ж, темна ніч, щось сталося, треба чекати ранку. Уранці, підсунувшись до місця постою, знайшли ми зв’язкового із сотні “Тучі”. Він розповів, що поляки зробили засідку. Ройовий “Хмара” з села Залуза натрапив на засідку і там загинув. Наказ — усім розходитися.

Увечері прийшов сотенний “Туча” і сказав, що деякі частини вже відійшли.

Частина сотні і куща пішли в Україну. Я лишився з чотирма друзями з куща і почали ми планувати дорогу на захід. Це були: “Ворон” із щибилівського куща, “Берест”, “Ярич” і “Орел” — з диківського. На одному присілку ми дістали ще буханець хліба, трохи цукру і з тим вирушили в дорогу. Було це 18 серпня 1947 року. Вирушили з лісу біля села Диків пов. Любачів. 26 жовтня ми переправилися через ріку Дунай, приблизно за 25 км на

захід від Лінца, до Австрії. Австрійська жандармерія того самого дня передала нас американцям. Американці випитали нас про все і 31 жовтня передали нас Українському Комітетові. Нами заопікувався молодий чоловік. Ми доїхали поїздом до Зальцбурга і пішки “на чорно” перейшли кордон Західної Німеччини. Далі потягом до Мюнхена на Розенгайм Штрассе. Тут вперше по довгих роках по-людськи помилися й відпочили. Почалися політичні дебати. Йшлося про поняття слова “бандерівці”. Емігранти в таборах розуміли його інакше, ніж ми, які прийшли. Почалися таборові будні. Багато запитань, похвал, дорікань.

Приїхав друг “Семенів”, якого ми знали з сотні “Бриля”, і забрав нас на Фіріх Шуле, а за п’ять днів ми переїхали до Берхтесгадену, в табір “Орлик”.

Стрільці, які зі мною прийшли, — “Ворон” і “Ярич” у Вінніпегу, “Орел” – Петро Скрипеч у Філадельфії.

Упорядкував Олександр Ґереба

Катерина Когут-Лялюк–“Грізна”

ІЗ НОТАТНИКА ДО ІСТОРІЇ УПА

“Довбуш”

Був серпень 1946 року. Вже ранок сповіщав, що заноситься на спеку, а коли опівдні пригріло ясне сонечко, здавалося — жара летиться з неба. Кожен шукав кутка тіні, в обіймах якої можна було б хоч трохи відітхнути. Як інші, так і я, обезвладнена відчуттям лінивства, відпочивала в затінку, коли почула раптом якісь розмови. Особливо виділявся хлоп'ячий голос, що видався мені дуже заляканим.

Був це молодий хлопчина, що прибув до Сурохова, де ми квартирували, ровером, щоб сповістити нам тривожну вістку. Він швидко говорив, що хтось вислав його із Собатина над Сяном, на Ярославщині, щоб попередити нас про велику акцію польських військових з'єднань (із Ярослава – І. Л.), проти УПА.

По короткій нараді теренових провідників підпілля “Жана” й “Корнійчука” — мені було доручено вибратися на Любачівщину, де тоді часі перебував наш вищий провід.

Моїм завданням було дійти до назначеного місця, а по дорозі висилати зв'язкових до сусідніх сіл, щоб попередити інших наших теренових підпільників, відділи УПА про наміри польської влади, а також за посередництвом зв'язкових надсилати звіти до місця, з якого я вийшла, й інформувати мій провід про місце мого перебування та про події, що відбуваються там.

Я мусила хутко вибратися в дорогу, а ті, що залишилися, мали бути напоготові.

У дорозі треба було притримуватися глибокої конспірації, пересуватися в терені обережно, оминати небезпечні місця й непевні села та контактувати з довіреними людьми. До Маковиська дорога була мені добре знана, туди я зайшла без жодних перешкод. Тут сконтактувалася зі станичною на псевдо “Славця”, якій переказала інструкції відносно її завдань, і вислала зв'язкову назад до Сурохова. Потім подалася до Корениці, звідки знову вислала зв'язкову до Маковиська, і так було весь час моєї дороги.

Доходячи вже до села М'якиш Новий, з бічної стежки подалася я до головної дороги, аж тут з-за куців раптом просто до мене вийшла група польських вояків, сім чи вісім осіб. На втечу було запізно, треба було йти просто до них, але — нема куди правди діти — вся шкіра стерпла, а кров, здавалося, моментально відплила у п'яти.

Йдучи, повторюю подумки попередньо обдуману байочку, мовляв, іду до М'якиша по “бабку” (так у наших сторонах звали жінку-акушерку), бо моя сестра збирається родити дитину. У міжчасі потираю рукою то одну, то другу

шоку, бо знаю, що в таких ситуаціях бліда, 'як труп на канікулах'. Думка ганяє одна другу, і кожна видається дурнішою за попередню. Ми зрівнялися. Їхні перші слова були: звідки, куди і за чим я їду? Заабсорбована власними думками, починаю відповідати, але на моє приємне розчарування впізнаю, що це упісти, одягнені в польські уніформи. Між ними я впізнала друга "Довбуша".

Я дуже зраділа щасливому обороту справи, та на розмови не було часу. Заки ми розійшлися, упісти радили мені повернутися, бо на Любачівщині, по селах, багато польського війська й там можна наразитися на велику небезпеку.

Я попередила їх, що тут також заповідають велику акцію польських військ, і ми розійшлися в різні сторони.

Над вечір я дійшла до Люблинця Старого, звідки зв'язкові завели мене до присілка Трускавець, де тоді перебували провідник "Сталь" і курінний "Залізняк". Вони вже були готові до великої акції польських військ.

Вертаючись назад на Ярославщину, за два дні я знов зустрілася з упістами в польських уніформах, з якими бачилася по дорозі на Любачівщину. Тим разом ми зустрілися у Висоцьку, де мали змогу трохи більше побалакати та обмінятися думками щодо ситуації. Серед них і тим разом був "Довбуш", з яким я зналася давніше.

"Довбуш" був членом боївки "Чубчика", родом зі села Лази на Ярославщині. Надзвичайно енергійний, бадьорий, а що був гарний і пристойний, правдоподібно, тому трохи гордий і певний себе. Пройшовши бурхливий шлях у тереновій мережі УПА, 1947 року по виселенні українського населення із Закерзонських земель, виїхав на т. зв. Зєме Одзискане, до місцевості, куди насильно поляки виселили наших людей, між іншими його дівчину Марійку. Тут обоє з Марійкою застановлялися над складною ситуацією й про можливе залегалізування "Довбуша". Він мав метрику неживого вже хлопця з його року народження, яка послужила йому хоч як і тимчасовий, але документ заангажування до роботи в Пе-Ге-Рі (Паньствоове Господарство Рольне, тобто Державне Сільське Господарство — І. Л.).

По якомусь часі польська розвідка почала ним цікавитися, що змусило його до конспірації і укривання. Протягом двох місяців ховався в одного брата Марійки, потім у другого. Вкінці обидва мали досить льокатора "крета", оскільки боялися репресій польської влади й вивірили йому "квартиру". Одна надія, яка залишилася колишньому воякові УПА, як звичайно буває — це найвірніше серце коханої дівчини. Його сподівання справдилися і він перенісся до неї. Побудував собі криївку під хатою, вхід до якої був через піч. Обоє з Марійкою весь час були обережними й уважали, щоб ніхто не міг їх розконспірувати.

Доти був спокій, поки по селі не рознеслася вістка, що Марійка вагітна. Свій стан вона намагалася приховати перед людьми так довго, як могла, але врешті це стало неможливо. Сусіди й знайомі гадали, хто може бути батьком майбутньої дитини, але ніхто не міг знайти відповідного кандидата. Врешті Марійкою почала цікавитися польська міліція, а потім і УБП (Уряд Публічної Безпеки — І. Л.), але все втихомирилося. Марійка народила сина.

Працювала й виховувала сина, потроївши обережність. Було їй дуже важко жити самій з дитиною, приховуючи велику таємницю та живучи весь час у страху — що може принести завтрашній день чи навіть година? Нема з ким вговоритись, від кого засягнути поради, життя стає в певному сенсі огидним мимо того, що з'явилося нове життя й радісний щебет дитини. Одна лиш думка переслідує день і ніч: що буде далі? А далі друга вагітність. До теперішньої журби додається друга. Польська поліція почала навідувати хату Марійки не лише вдень, а й уночі. Марійку викликали на станицю поліції, куди зголосилася з великим страхом, з дитиною на руках.

На запитання хто батько дітей і де ховається, Марійка відповіла, що це виключно її особиста таємниця і ніхто не має права втрутатися в її життя.

“Як доберемося до твоєї шкіри, — говорив слідчий, — то зараз нам усе скажеш!” І почав готуватися до виконання обіцянки. Не маючи іншого виходу, Марійка збрехала, що батьком її дітей є сімдесятилітній чоловік, якого звала дядьком. Він їй дуже часто допомагав у польових і господарських роботах. Ще попередньо Марійка домовилася з дядьком, що саме на нього вкаже як батька її дітей. Щоб порятувати дівчину й упіста, дядько погодився на те й був готовий до допитів.

Вчувши від Марійки про дядька, польські поліцаї почали кричати на Марійку, щоб не пошивала їх у дурні. Ти така молода і гарна, говорили вони, можеш здібати собі молодого хлопця, а ти нам плетеш тут нісенітниці.

“Ви, — відповіла Марійка, — хочете вірити в те, що я вам кажу, то вірте, а не хочете — ваша справа, але я вам говорю всю правду”. На другий день викликали дядька на станицю, де залякували його карами й допитували, але дядько тримався твердо. Зразу говорив, що не може зрадити таємниці, бо пообіцяв Марійці, що нікому цього не зрадить. Тоді поліцаї почали допитувати дядька, чи він часом не підглянув, чи хто приходить до Марійки? Дядько й далі твердив, що не може зрадити таємниці, хіба що самому лиш командантові станиці віч-на-віч. Командант наказав іншим поліцаям вийти з кімнати, а коли залишилися обидва з дядьком, останній почав несміливо розповідати, що він часто помагає Марійці в різних роботах і одного разу трапилося, що на молоду й гарненьку дівчину “зібрала його охота”. Позаяк вона не мала жодного товариства, живучи самотньо, дійшло між ними до любовного акту, Марійка завагітніла. Другим разом, говорив дядько, пішло вже легше, але на наше нещастя знайшлася друга дитина, і як тут кому-небудь виявити правду? Ніхто із сусідів їх обох не підозріває, бо й нікому не може така думка прийти в голову. І дядько журиться Марійкою, її долею, бо знову в селі буде багато різного говорення, а вона, однак, не хоче, щоб дядько до цього кому-небудь признався. Дядько старався переконати команданта поліції, і йому дали спокій, але чи повірили в його казку — не знав, але Марійку почали переслідувати ще сильніше й частіше.

Навесні 1952 року польський уряд під керівництвом першого секретаря комуністичної партії Болеслава Берута проголосив амністію. Було розкидано летючки, в яких закликали колишніх членів польських підпільних організацій та УПА до зголошування в станиці міліції. Ті, хто зголоситься

добровільно, за їхнє минуле не будуть арештовані і всі провини будуть їм даровані. Коли Марійка купила газету й летючку, їй цього дня важко було діждатись вечора, а коли настала ніч, вона полізла в криївку відвідати “Довбуша” й сповістити йому, як їй здавалося, веселу вістку. Дядько залишився в хаті доглядати маленького сина Марійки. Якби хтось увійшов, мав сказати, що Марійка поїхала відвідати брата.

Віддавши газету й летючку “Довбушеві”, Марійка нетерпляче чекала на його реакцію. “Довбуш” зі злістю відкинув усе в кут криївки і почав кричати на Марійку: “...І ти в це повірила? Ти, знаючи їх, дала зловитися на їхній пропагандивний гачок? Ти сама хочеш видати мене на шибеницю!” Марійка, зі слізьми в очах, переконувала “Довбуша”, що наказ про прощення підписаний самим Берутом, який гарантує його виконання. “Послухай мене, — говорила Марійка, — є добра нагода скінчити з таким життям. Прийде на світ друга дитина, і що ж буду я сама робити? Як можна безкоштовно жити в страху про завтрашній день, у вічному страху за твою долю? Я боюся не лише влади, а й сусідів, не маю ні знайомих, ні приятелів, боюся своєї власної тіні, живу в постійній напрузі нервів і безконечній журбі. Я піду з тобою до уряду польської безпеки, покличемось на наказ і летючку, та я вірю, що тим разом скинемо з наших плечей важке ярмо”.

У розмовах провели всю ніч, не дійшовши до жодного порозуміння, а над ранок, з гнівом розсталися. Марійка заявила, що більше його не відвідуватиме. Весь день ходила по хаті й обійстю, немов приголомшена. Не мала до кого звернутися за порадою, та й нікому не могла виявити своєї глибокої таємниці, хто міг би переконати “Довбуша” про безсенсовність дальшого безконечного укривання перед владою. Дідусь про все знав, та хоч із глибини серця хотів полегшити Марійці, не міг придумати на те ради.

Настала друга важка ніч. Марійка билася з думками, що їй далі робити, але такі ще постанови не зломил а й не пішла відвідати “Довбуша”. А він, хоч добре розумів Марійку й не бажав нічого іншого, як лишень добра їй, дітям і самому собі, не міг відважитися на уявлення, бо страх паралізував думку про ув’язнення або ще що гірше.

П’ять років, думав “Довбуш”, п’ять довgezних років життя у глухій темряві криївки, а тепер самому йти в пашу ворога. Ні, це ніколи не може статися, постановив “Довбуш”, бо годі було йому повірити в цю брехню. А коли наступної ночі Марійка не відвідала його в криївці, не витримавши, вийшов, щоб побачитись з улюбленою його серця. Марійка, вчувши умовлений знак, тихенько зірвалася з постелі, щоб не збудити сина, й кинулася в обійми коханого. Із слізьми в очах питала про його рішення. “Івасю, — говорила, — скажи мені про своє рішення? Скажи, нехай я вчую це від тебе, скажи, — благала, — я довше так жити не можу. Я не сплю ночами, не їм, як так далі буде, то я хіба збожеволію”. У суперечках знову минула ніч, і знову дарма. “Довбуш” не міг рішитись на уявлення польській владі. Завітав хмарний ранок, коли обоє розсталися, знов без “підписаного” договору. Що буде далі, думала Марійка. Що принесе нинішній, завтрашній день? Зажурена, пригноблена, з почуттям глибокої резигнації, Марійка починала щоденну хатню роботу.

Того дня дідусь вибрався в село до крамниці. Там завважив чоловіка, що читав газету “Ведомості Ольштинське” (Ольштинські Вісті — І. Л.). Він голосно ділився вісткою з іншими, що в Ольштині на станицю міліції зголосилися два упісти і п'ять членів польського підпілля.

Дядько слухав і обдумував способи, як би дістати цю газету від незнайомця. Коли той скінчив читати, дядько, підійшовши до нього, спитав, чи не міг би дати йому цю газету на папірці. Тютюн має свій, з власного городу, але за папером все мусить шукати. Чоловік віддав йому газету, й урадуваний дядько подався до Марійки.

Увійшовши в хату, дядько вже від порога махав газетою та говорив, що там написано. Обоє з Марійкою почали читати, спалахнула нова іскорка надії: може, тим разом Івась (“Довбуш” — І. Л.) згодиться на Марійчину пропозицію? Але треба було чекати до ночі, а день тягнеться помаленьку, немов би волами...

Коли нарешті настала ніч, з криївки вийшов “Довбуш”.

Запізнавшись зі змістом газети, “Довбуш” довгий час сидів мовчки, а його обличчя в глибокій задумі виглядало, немов закам'яніле. Марійка не перешкоджала йому. Чекала його ініціативи. Думки в її голові бурхливо колотились, неначе хвилі неспокоїної поверхні океану. Прикра мовчанка пригнічувала обох, аж врешті перший обізвався “Довбуш”: “Марійко! — сказав він. — Я рішився зголоситися до польських властей, хай діється Божа воля. Завтра поїдемо до Ольштина, щоб зголоситися в станиці міліції”.

На цю вістку Марійка розплакалася, та сама не знала — з радості чи зі страху? В голові знов почали кружляти різні думки, сумніви щодо правильності їхнього рішення. А що ж, думала, як його заарештують? Жах тиснув груди й серце, бо тоді вона не могла б простити сама собі того, до чого намовила нареченого. До кінця життя будуть переслідувати її муки совісті, почуття вини, але мусила йти обраним шляхом.

Марійка із Івасем знову не спали ніч, готуючись до завтрашнього дня. Обмірковували все, як і що треба буде сказати міліції, задавали собі взаємно можливі запитання, давали на них відповіді, щоб не бути заскоченими.

Другого дня раненько, щоб ніхто їх не бачив, пішли на залізничну станцію, до поїзда. У поїзді сиділи мовчки, в обох думки невеселі. Хоча було тепло, дриготіли, немов у гарячці. Марійка гаряче молилася, а у своїй руці тримала руку нареченого, немов хотіла додати йому відваги до невідомого їм кінця.

Опинившись на двірці в Ольштині, спочатку вступили до буфету випити чаю й розпитати про адресу станиці міліції, куди подалися пішки. Хоча серця калатали у грудях, неначе хотіли вискочити, переповнені страхами й сумнівами йшли вперед, до мети. Двері станиці відкрив черговий міліціант, запитав, у якій справі вони туди прийшли так раненько. Марійка відповіла, що хочуть конечно говорити у важливій справі з самим командантом станиці. Черговий відповів, що то щойно шоста тридцять, а урядування розпочинається о восьмій, отже, зараз ні команданта, ні когось іншого ще немає.

Пішли обоє вулицею далі, а в дорозі “Довбуш” висловився, що це їм добра пересторога та що він уже більше туди не піде. Подалися до парку, де сівши на

лавочці, почали обговорювати все спочатку. Марійка плакала й просила: “Івасю!” За місяць народиться друга дитина, і що ж я сама вдію з двома дітьми, без батька? На що будемо ждати довше? Такої нагоди вже більше може не бути. Будемо жаліти, що не скористали з того. Прецінь, я тобі бажаю добра, і тільки добра, послухай мене. Я звідси не рушусь, якщо не підемо до міліції.

“Довбуш” не обзивався, слухав Марійку мовчки, а коли наблизилась година восьма ранку, вона взяла його під руку і, мов дитину, повела до станиці міліції. Ввесь час побоювалася, що “Довбуш” вирветься й почне тікати, а тоді що? Вона за ним не побіжить, бо й так його не дожене, але її страхи були безпідставні. Обоє опинилися перед будинком. Привітав їх той самий черговий, який зараз зголосив командантові, що двоє молодих людей хочуть з ним особисто говорити. Командант станиці, капітан, казав їх запровадити до своєї кімнати, попросив сідати, а опісля сказав: “Слухам” (слухаю — І. Л.).

Обоє були так перелякані, що жодне з них не могло видобути слова, та перша почала Марійка. Витягла газету й летючку, й усе це без слова подала командантові.

— Ага! — сказав капітан і з сусідньої кімнати покликав іншого міліціонера, а “Довбушеві” казав підняти руки вгору. “Я маю пістоль”, — сказав “Довбуш”, і почав сягати до кишені, але міліціонер його стримав і сам витягнув пістолет, поклав його на столі. Командант був заскочений, але почав допити; персональні дані з цивілья, опісля з підпілля, про приналежність до організаційної одиниці підпілля, функцію, територію, час приналежності до УПА. Чи був “Довбуш” у контакті під час укривання, чи знає про кого іншого. Опісля подав “Довбушеві” папір і олівець і наказав усе описати. Коли “Довбуш” писав, командант час від часу задавав йому запитання. Раптом почав кричати на “Довбуша”, бо щось не сподобалось йому у відповіді упіста. Говори правду, кричав командант, бо інакше я накажу тебе арештувати, і... встав з крісла.

Цей рух капітана Марійка зрозуміла як намір арештувати “Довбуша”. Налякана, підсвідомо піднялася і вона з крісла та швидким рухом руки вдарила команданта міліції в лице, почала кричати, що завдяки її намовам “Довбуш” зголосився до них, бо вона повірила в те, що написано в часописах і в летючках, а тим часом тут стрічаються з чим іншим. На папері гарантували, що нічого злого не стріне тих, хто добровільно зголоситься, а тут їх хочуть арештувати...

Командант був так заскочений реакцією Марійки, що мовчки сів назад у крісло і щойно по хвилині обізвався: “Жінко! За твій вчинок я міг би тебе згноїти, але рятує тебе твій великий живіт. Боюся, щоб ти не розтряслася тут та щоб не мав з тобою клопоту”. Тим разом Івась узяв її за руку й просив щоб заспокоїлася, але сам увесь час думав, що з того всього вийде?

Спокій вертався поволі. “Довбуш” скінчив писати, ще раз це прочитав, ще кілька питань і відповідей, нарешті командант сказав протокол, написаний самим “Довбушем”, підписати. І, знов нетерпиме чекання, що буде далі? Чи справді скажуть їти додому, як вільній людині? Хоч як “Довбушеві” хотілось в це вірити, та не міг, до кінця не міг повірити в те, що

вважав за підступ і пропагандивний трюк. Врешті командант сказав: “Ви вільні, але щодва тижні мусите зголошуватися на найближчій станиці міліції”. І сповістив, що можуть вертатися додому.

Вернулися обоє до хати, де на них чекав дядько з сином. Плавав дядько і всі разом з ним, а малий синок рвався на руки до мами, якої не бачив цілий день.

Ставши вільною людиною, не змушений ховатися від світу і людей, “Довбуш” довгий час не міг звикнути до нового життя. Важко йому було повірити в те, що він втішатиметься волею. Зразу важко було йому вийти надвір, бо, живучи п’ять років ізольований від людей, без жодних контактів, як сам говорив, — здичавів. По двох тижнях вільного життя “Довбуша” відвідали два міліціанти повітової станиці. Почали розмову від розпитів, на які бувший упіст відповідав так, щоб нікому не шкодити, а потім прямо запитали, чи він з вдячності до “демократичного” польського уряду не хотів би з ними співпрацювати?

“Довбуш” категорично відповів — ні! Я, сказав він, починаю нове життя. Незабаром збільшиться у нас родина ще на одну душу, я мушу шукати праці, щоб забезпечити родині життя.

Небажані гості навідували “Довбуша” ще якийсь час, та врешті залишили його в спокої.

Невдовзі прийшов на світ другий син. Марійка почувалася щасливою мамою, маючи чоловіка, а діти батька.

Дядько й далі приходив до них, допомагав у господарських роботах, забавляв хлопців, а коли народився третій син, один із міліціантів сказав “Довбушеві”: “... То такий з тебе козак!”

Доробляючись, працювали тяжко й часто згадували погану минувшину, але недовго судилося Марійці втішатися щастям теплого родинного життя. Одного дня сіла на вантажну автомашину з заміром зробити закупи в місті. Їдучи, на скруті дороги водій вдарив у придорожнє дерево. Він сам загинув на місці випадку, а Марійці відірвало обидві ноги. Лежала при дорозі й кликала Івася. Приїхав туди скоріше від санітарки. Марійка шепотіла ще: “Івасю! Дбай про синів!”, і скінчила життя.

“Вехтер”

У 1946–1947 роках довелося мені працювати в підпіллі на теренах Ярославщини й Перемищини. Хочу розповісти дещо про події з часів вільної боротьби українського народу, які живі в пам’яті по нині.

У селах Молодич, Радева і Цетуля на Ярославщині був лікар з Любачова, який в Українській Повстанській Армії, у підпіллі працював під псевдом “Вітер”. Був ще дуже молодий, пристойний і гарний чоловік, з майже дівочими рисами обличчя, кучерявий блондин. Він завжди був серед тих, хто потребував лікарської опіки й допомоги. У той час до групи лікаря прийшов ще один хворий упіст, на псевдо “Вехтер”, який прибув у наші терени десь зі Східної України.

Він був середнього зросту, чорнявий, спортивної будови, гарно співав, а що був новий у наших теренах, то й привернув до себе увагу багатьох дівчат. Мабуть, мав хворі легені, бо лікар робив йому уколи пеніциліну. Я досить часто бачилася з ним, зустрічалась, бо приємно було розмовляти з ним на різні теми.

Пригадую, якогось вечора ми зустрілися і перші його слова були: "...А, добрий вечір, "Грізна!" Я вірю, що довго буду жити, бо кажуть — до трьох разів штука, а я вже третій раз втікаю полякам з рук". На жаль, не пам'ятаю двох попередніх пригод, але третя врізалась глибоко в серце й душу.

Наприкінці березня 1946 року "Вехтер" перебував у маленькому присілку Ривізньні, між селами Сурмачівка і Цетуля. Раптом, глянувши крізь вікно, на подвір'ї побачив трьох польських військовиків, що прямували до хати, в якій він квартирував. Зірвався з місця, й швидко через задні двері вибіг надвір, щоб добігти до недалекого лісочка.

Польські вояки бігли за ним і кричали: "Не стшеляць, браць живцем". "Вехтер" був зодягнений у тяжкий, довгий кожух, озброєний лиш пістолем. Сніг тоді почав уже танути, тож місцями під поволокою снігу була вода, що затруднювало біг. Біжучи, він не завважив попереду невеликого ставка, чи то великої ями, вкритої поволокою снігу й оточений кущами, в яку раптом упав. Вода набралася в чоботи, які тяжіли на ногах. Вчепившись за кущі він намагався вилізти з ями, але тут підбіг до нього один із польських вояків з наміром зловити його живим. "Вехтер" вистрілив з пістоля і поляк упав мертвим. Другого поляка, "Вехтер" поранив у плече і він уже не мав відваги наблизитися до упіста. Третій поляк вже дещо обережніше наближався до "Вехтера", який з усіх сил пробував вилізти з ями, здаючи собі справу, що може ніколи не вийти з неї живим. Вчепившись за кущі, спробував підтягнутися вгору, але чоботи повні води, та намоклий кожух дуже утруднювали рухи. По котрійсь там вже спробі, великим зусиллям волі вдалося йому підтягнутися на берег, та віддаль між ним і поляком вже була на простягнення руки.

"Вехтер" швидко звівся на рівні ноги, і в цей момент поляк схопив його за полу кожуха, який не був зашпилений на гудзики. Упіст опустив руки вниз, і великий, важкий, мокрий кожух залишився в руках поляка, який на ньому спіткнувся і, як довгий, повалився на сніг. "Вехтер", скориставши з нагоди, втік, опинившись у Цетулі. У селі блискавкою рознеслася вістка про пригоду "Вехтера", якого ввечері багато з нас пішли відвідати, й послухати його власну розповідь. Довго ми сиділи, балакали, щасливі, що саме так закінчилася пригода вояка УПА — "Вехтера".

Наша радість, на превеликий жаль, не тривала довше одної ночі, бо вранці наступного дня розбудили мене постріли автоматичних пістолів. Перша думка була, куди сховатися, бо, напевно, в селі поляки. Але постріли незабаром вщухли. Я швидко одяглася. По короткому часі прибіг сільський хлопчина, який розповів, що на дорозі лежить убитий партизан у червоному кошуку. Я знала, що "Вехтер" був одягнений у такий кожушок, тому защемило серце, готове вискочити з грудей, повірити в це було дуже важко. Ще хвилю чекаємо, наші хлопці поодинці почали виходити з крівок. Хлопчину, який

приніс нам сумну вістку, висилаємо вдруге на розвідку, чи відійшли вже поляки? Впевнившись, що поляки таки залишили село, ми обережно підійшли на кінець села, де на дорозі вже був натовп людей. Підійшовши ближче, побачили тіло упіста, що скорчений лежав біля воріт одного сільського подвір'я. Якось із жінок чи дівчат червоною хустиною прикрила обличчя покійного, немов у пісні: "Червоною китайкою оленька накрито".

Від господині пізніше ми дізналися про перебіг трагічної події. "Вехтер" квартирував у її хаті, вона саме готувала сніданок. Крізь вікно завважили в подвір'ї польських вояків. На втечу було запізно. "Вехтер" наказав не панікувати. Четверо польських військовиків ввійшли в хату, питаючи про документи. Господиня і донька вийняли документи зі шафи, що стояла біля дверей. Подаючи їх полякам, господиня сказала, що "Вехтер" її син. Він був зодягнений у цивільний одяг.

Коли прийшла черга до "Вехтера", він сказав, що його документи також у шафі, до якої. Тут моментально відчинив двері й вискочив надвір. Поляків вискочили за ним. Двоє побігли біля хати наліво, а двоє направо. "Вехтер" встиг перебігти подвір'я, а коли вже вискочив за ворота на дорогу, тут настигла його куля. Закінчилося ще одне молоде життя української людини, що хотіла жити вільним життям. Поховали упіста на цвинтарі в Цетулі.

"Щупак" і "Май"

Питання виселення українців навесні 1947 року із їхніх рідних земель, так званого Закерзоння, нині вже широко відоме світові, коли уряд Польської Народної Республіки з допомогою брутальної сили вигнав справжніх господарів тамтих земель на т. зв. "Земі Одзискане", тобто землі, які у висліді Другої світової війни відібрано в Німеччини й віддано комуністичній Польщі. Саме з цього часу починається моя коротенька розповідь про долю двох вояків УПА, які, переживши часи кривавої, жорстокої й нерівної визвольної боротьби, опинилися на чужині, життєві стежки яких розійшлися за незбагненим присудом долі.

Усіх українців з наших теренів, і не тільки з наших, поляки насильно вивезли на т. зв. "Земі Одзискане" і порозкидали їх по кілька родин між польськими поселенцями, в кількох воєводствах. Багато часу минуло, поки родини, приятелі та знайомі могли взаємно віднайтися. Мою родину поселили на теренах теперішнього воєводства Ельблонг, недалеко від міста Пасленк. Щороку на вакації і свята я з дітьми їздила туди до батьків, а як їх не стало — до рідних.

Щойно влітку 1976 року я довідалася, що коло Бранєва Ольштинського воєводства живе колишній упіст на псевдо "Май".

Мене цікавило, як він там опинився і як залегалізувався? Я підмовила мого брата, який мав мотоцикл, щоб він подався зі мною на відвідини друга "Мая", що мешкав приблизно за 70 кілометрів від нас.

Обоє з братом заїхали в село Воля Вільніцка, де проживали деякі люди, виселені з нашого села. Дуже обережно допитувались ми, де і хто

із знайомих живе, в яких селах. Згодом довідалися і про “Мая”. З однієї хати, де ми тимчасово затрималися, ми вислали хлопця на ровері, щоб той попросив “Мая” прибути до нас увечері в гості. “Май” таки прийшов увечері того дня до нас. Хоча ми добре зналися, він мене не впізнав, а я його впізнала хіба тому, що знала, що це він. Радість була дуже велика. Ми обоє весь час говорили, то він мені задавав питання, то я йому. Він розповів мені про свою дорогу піхотою на Зе́ме Одзискане.

Згідно з розповіддю “Мая”, було це так. Ще в час насильного вивезення наших людей з їхніх земель “Май” умовився зі своєю дівчиною, що після поселення на чужині вона напише йому листа, адресованого на адресу одного місцевого поляка, з яким він також попередньо домовився щодо цього листа. У листі дівчина дасть йому знати про місце поселення. Так і зробила.

По якомусь часі “Май” зголосився до згаданого поляка, де на нього вже чекав лист. Врадуваний листом, пішов до криївки, де переховувався ще з одним другом, на псевдо “Щупак”, з села Нелиповичі, над самим Сяном. “Май” був з В’язовниці, про яку скажу далі.

Закінчувалася осінь 1947 року, докучав голод і холод, наших людей не було взагалі, а мішаних родин небагато, та й то всі дуже перелякані. У такій ситуації двом воякам УПА не було діла ні сенсу перебувати даліше на рідних землях, тож вирішили йти пішки на захід, до Бранева, де жила дівчина “Мая”, та два брати й сестра “Щупака”, які вже мали свої родини, жил в міру існуючих умов і власних можливостей.

Дорога була дуже далека, понад 600 кілометрів, та й небезпечна, але іншої можливості не бачили. Йшли пішки, переважно вночі, в польських уніформах, озброєні машиновими пістолями. Коли вже дійшли до Бранева, не знали, куди податися, щоб потрапити в село, де жили ті, до кого вони йшли. Котромусь з них спала думка, що підуть на торговлицю й будуть слідкувати за фірманками. Кожен селянин, власник фірманки, мусив мати на возі табличку з виписаним ім’ям і прізвищем та назвою села. Так і зробили. Уникаючи людей довгий час, а особливо протягом останніх двох місяців їх самотнього рейду, обидва боялися непередбачених ускладнень, та все-таки пішли обраним шляхом. З автоматичними пістолями під військовими шинелями пішли вперед, у напрямку торговлиці, де у воротах наткнулися на поліцая, що пильнував порядку. “Щупак” таки перелякався й непомітно чкурнув поміж фірманками, а “Май”, знайшовшись у скрутній ситуації, побоюючись, що поліцей наробить непотрібного руху, а то й розпочне стрілянину, холоднокровно підійшов до поліцая, подав йому руку на привітання й попросив о поміч, питаючи про напрям до села, куди йому треба було добитися. “Май” пояснював, що у селі Воля Вільнічка має товариша з воєнних часів, але не знає дороги. Поліцей подав “Маєві” інформацію, та ще й порадив йти між фірманки, де може стріти якогось селянина й добереться з ним до села.

“Май”, подякувавши поліцаєві, зараз же подався на розшуки друга “Щупака”, але той мов крізь землю провалився.

Обійшовши кільканадцять разів торговлицю й не здибавши “Щупака”, “Май” аж голосно сказав: “Хіба шпурнув у воду”. Знаючи вже, де лежить

село, “Май” подався у тому напрямі, не шукаючи за людьми, бо боявся. Ішов поволі, щоб зайти в село аж надвечір, а в дорозі весь час розглядав-ся за “Щупаком”.

Знаючи число хати з листа, ввечері, застукав у двері, які по хвилині відчинились, і в них стала мама Гані — дівчини “Мая”. Побачивши і впізнавши вояка УПА, жінка з радості крикнула: “Ганю!” Обнімалися, цілувалися, з радості плакали, але треба було подумати, що робити далі. Кілька днів “Май” не виходив з хати й нікому не показувався, а мама Гані і сама Ганя по навколишніх селах шукали “Щупака”, розпитуючи між нашими людьми. Віднайшли його на третій день. Він був уже в тому самому селі, але боявся показуватися людям на очі, бо не знав, що сталося з “Маєм”.

“Май” залишився у Гані. Її мама-вдова, жінка дуже енергійна, ініціативна, почала буцімто розглядатися за робітником до сільського господарства, і якраз трапився молодий чоловік, що, мовляв, вертає з Німеччини, з примусових робіт, але вона боїться, бо не має він жодних документів. У цій справі подалася навіть на пораду до солтиса, який виставив їй тимчасову посвідку на право проживання у селі, але остерігав жінку, щоб вважала на нього, аби їх не обікрав чи ще чого гіршого не зробив. Пізніше знайшлися “свідки”, які були з “Маєм” у Німеччині, й так “Май” пристав до родини, за якийсь час одружився, де й проживає понині.

Зовсім інакша доля “Щупака”. Спочатку переховувався в одного брата, але по якійсь часі брат сказав: “Іване! Я маю родину, діти, я не можу довше тебе ховати, бо всі здаємо собі справу, що нас чекає за те”. Другий брат взагалі не хотів його прийняти, боячись терору влади. Бідний Івась подався до сестри, де побудував собі криївку та й пережив зиму. Але з настанням весни швагро заявив, що далі не може наражати себе і свою родину й порадив “Щупакові” стати ковалем власної долі.

Зазнавши багато лиха, холоду, голоду, злиднів, боїв, з яких вийшов ціло, добившись крізь ворожий терен до рідні, знайшовшись у безвихідній ситуації, “Щупак” психічно заламався. Став мовчазний, рідко з “Маєм” стрічався, мовляв, не хочу друга наражати на небезпеку. Під час рідких поодиноких обидва спільно шукали можливого виходу із ситуації, та важко було щось придумати.

Одного дня розійшлася по селі вістка, що над річкою лежить застрілений чоловік.

“Май” розказував: “Мене аж коло серця вкололо, бо ми там часто стрічалися”. Вислав туди Ганю з мамою перевірити. Вернули обидві незабаром, а з їхніх облич можна було прочитати сумну вістку, коли переступили поріг хати, розплакались. Надворі плакати не могли, хоч як сльози тиснули, щоб не зрадитись. “Май” не міг собі місця знайти й, мимо небезпеки, пішов над річку, бо не міг повірити в гірку правду. Прийшовши над річку, побачив тіло товариша, з яким так довго ділив долю і недолю, промаршував разом тисячі кілометрів, ділився останнім кусником сухого хліба, пережив разом стільки злиднів і горя. “Щупак” лежав мертвий горілиць. Стрілив собі з пістоля просто в живчик голови. Не мучився. На обличчі немов усмішка,

спокій, що ніби кажуть: “Я вже спокійний, ви всі зі мною”. Хоча відтоді минуло вже тридцять років, розказуючи про цю трагедію, “Май” плакав, немов мала дитина, а я разом з ним. Ми його всі дуже любили, рідко хто кликав його на псевдо, а радше — Івась або малий Івась, бо був низького зросту. “Май” подивляв його настанову, спокій та відвагу. Не хотів бути тягарем для нікого, пішов над річку, викупався, помив голову, поголився, вбрав чисту білизну. Потім положився на землі рівненько, мов до труни, ніби боявся, щоб ніхто не мав з ним клопоту. Лежачи застрілювався — добре приспособився в останню дорогу.

Про “Щупака” не можу більше нічого розказати, а “Май” походив з села В’язовниці, де командантом був поручник “Гліняк”. У роках 1945–1946 роках його відділи сіяли страх на довколишні українські села. Вони часто нападали на українські села, палили, грабували й убивали, найчастіше старих і дітей, бо молоді втікали.

“Май” був круглим сиротою. Весною 1945 року, місяця не пам’ятаю, партизанка “Гліняка” часто нападала на село “Мая”. Деякі люди втікали на фільварок, щоб сховатись перед партизанкою “Гліняка”, бо там стаціонував відділ большевицького війська, а люди вірили, що цей відділ оборонить їх. Та ті люди завелись у надії, бо коли одного дня польська партизанка напала на фільварок, стріляли всіх, навіть малих дітей, а москалі не вистрілили жодного разу в обороні. “Май” залишився живий, привалений трупами, й не зраджувався аж до ночі. Уночі виліз з-під трупів, доволівся до паркану й утік. Усі його рідні загинули в тому фільваркові. “Май” мав тоді 16 або 17 років. Інший упіст “Косар”, що був старшим за “Мая” на десять років, забрав його в ряди УПА, в Терebinські ліси.

“Косар”

Історія “Косаря” довга й бурхлива. В УПА не раз доводилося бути в дуже складних обставинах, в яких кожен підпільник часто був змушений самому собі бути командантом, приймати швидкі рішення на ті, чи інші події. “Косар” був одним з тих холоднокровних вояків УПА, яких я особисто рідко зустрічала. Ця холоднокровність довго допомагала йому, та врешті таки настигла його ворожа куля, та про це пізніше.

Під час німецької окупації торгував чи, як у нас казали “гендлював” чим попало і що на той час оплачувалось: кінями, ліками, харчами, шкірою, сукном, нафтою тощо. Його нелегальна торговельна діяльність дозволила завести широкі знайомства в Ярославі, Перемишлі та інших містах, що потім дуже придалося в діяльності відділів УПА в тамтих теренах. “Косар” постачав в УПА в медикаменти, шкіру, дреліх на уніформи, сіль та інше. Він мав також свої способи і шляхи, якими набував зброю. Його підприємливість справила й те, що ми в лісі мали тридцять вуликів з бджолами, і насолоджувалися деякий час власним медом. Коли хтось не міг чогось дістати, вдавався до Леона, бо хоча мав псевдо “Косар”, ніхто його не кликав на псевдо, а радше на ім’я.

“Косар” був дуже відважний. Найчастіше перебував у селі Цетуля, яке упісти назвали своєю столицею УПА. На Ярославщині це велике й дуже відоме село. У тамті часи було там близько двохсот вісімдесяти дівчат. Упісти жартували, що якби в селі заквартирували три сотні УПА, то кожен стрілець мав би свою дівчину. Село лежало у вигідному, з точки зору партизанської діяльності, місці, з двох сторін оточене лісом.

Одного разу “Косар” з трьома іншими друзями — “Сливкою”, “Доном” і “Голубом” — заквартирували у Маречків. Пізнього попудня в хтось крикнув — поляки! Три вояки УПА встигли ще схопити за зброю й вибігти в сіні. Поляки оточили хату, здавалося, немає виходу. Треба було негайно вирішувати, як вибратися з цього, здавалося, безвихідного становища. “Косар” крикнув: “Хлопці, на задні двері!”. Обережно відчинили, двері, та тут полилися постріли польських автоматів. Вояки УПА пробували відстрілюватися хвилину, та ворожа куля вцілила “Сливку”, і він упав мертвим. “Косар”, уваживши, що поляки напірають на передні двері, спрямував туди свій автомат, й дав довгу чергу пострілів. Польські вояки попадали, а він з “Голубом”, вискочивши на подвір’я, й відстрілюючись, відступили до лісу. “Дон” зовсім розгубився, втік до комори, де сховався за великою дерев’яною бочкою. Там його і знайшли поляки, витягли на подвір’я. Здаючи собі справу з того, що його чекає, “Дон” зірвався до втечі. Не встиг відбігти кілька кроків, як його наздогнала куля. Господаря хати поляки заарештували.

Інша пригода з “Косарем” трапилася в польському селі Півода, поблизу Ярослава. У цьому польському селі жила тета “Косаря” вдова, її зять, який походив з українсько-польської мішаної родини, був польським поліцаєм, але нікому з українців кривди не робив, а радше був прихильно наставлений до української визвольної боротьби.

Під час великих облав “Косар” все мав змогу сховатися там, і то часто не сам. Одного разу вибрався до тети із двома друзями — “Маєм” і “Лисом”. Зайшовши туди, вони заквартирували над стайнею на сіні, притримуючись законів конспірації. Та злобне око котрогось із сусідів-поляків щось завважило — і донос готовий. Після обіду перед хату заїхали дві польські вантажівки, повні польських вояків, які швидко оточили стайню, де квартирували упісти. Польські вояки почали кричати: “вилазьте, бо бендзєми паліць”.

Вийти з піднесеними руками, воякам УПА ані не снилося, а прийняти бій трьом нашим воякам із десятками польських гарантувало хіба що загибель, навіть якби й упало кілька поляків. Упістам здавалося, що вже кінець — не бачили жодного виходу. Тоді “Косар” сказав: “Продаємо своє життя дорого” та почали чекати на дальший хід подій.

Тим часом польські вояки почали лізти по драбині в гору, та, мабуть, побоюючись смерті, зійшли з драбини назад вниз. Поляки були певні, що упісти там є, але не мали відваги їх звідтам дістати. Тоді вирішили підпалити стайню. Язики полум’я почали лизати складене сіно, яке, твердо столочене, замість горіти полум’ям, давало багато диму. Дим, що витискав сльози, докучав упістам, але й польським воякам також. Косар сказав: “Мусимо вискакувати з іншого боку, може, комусь вдасться втекти!”

У диму польські вояки плакали, та душилися, те саме докучало упістам, але для них важливішим було питання рятуватися від неминучої загибелі.

Коли не було вже іншого виходу, як живцем згоріти у вогні, всі троє повискакували в клуби густого диму. Польських вояків дезорієнтувало те, що упісти були в польських уніформах, то ж, розгублені, не знали, хто свій, хто чужий.

Під заслоною диму упісти розбіглися поміж будинками. “Лис” був легко поранений кулею в ногу, а в “Косаря” націлівся один із польських вояків, та швидкий рефлекс упіста підказав йому рятівну думку. Він крикнув до польського вояка: “Антек! До холери ясней, не познаєш мнє?”. Це й врятувало “Косаря”, який, скориставшись моментом, чмихнув з поля зору поляка. Всі три упісти розбіглися поміж хатами, кожен прямував, куди міг. “Косар”, за щасливим збігом, натрапив на коня, вскочив на нього, й швидко подався в напрямку лісу. У лісі довгу хвилю чекав на своїх друзів. Пізніше до нього долучив “Май”, але що сталося з “Лисом”, не знали. Додумувались, що, може, поранений, а то й убитий? Вечір запав, а друга “Лиса” нема. Майже всю ніч кружляли по лісі в пошуках друга, та ні сліду по ньому не могли здібати. Над світанком подалися в село Цетуля, де, на їхню велику радість, зустріли “Лиса”, який уже давно на них чекав, не знаючи, своєю чергою, що з ними сталося.

Улітку 1947 року “Косар” відійшов із Закерзоння в Україну, де у Львівській області сподівався віднайти свою дівчину. Друзі, які відходили на Захід, намовляли “Косаря”, щоб ішов разом з ними, але він не послухав, кажучи, що серце не слуга. У Львівській області, віднайшовши свою дівчину, “Косар” глибоко розчарувався, бо його мила вийшла вже заміж за місцевого хлопця. У приступі ревності, “Косар” побив чоловіка його колишньої дівчини, то ж мусив тікати, й замітати за собою сліди. У тамтих теренах було багато людей, переселених із Закерзоння. “Косар” знову став славний між ними, знову почав працювати у своєму старому фаху — торгівлі.

У 1948 році взимку накрило його НКВД. Утікав, відстрілюючись, та досягла його ворожа куля, яка перервала нитку бурхливого, молодого ще життя.

“Лис”

Обіцяла я згадати за “Лиса” окремо, тож постараюсь розповісти коротко те, що залишилося в моїй пам’яті. Друг “Лис” походив з присілка Терebenь коло Радева (Ярославщина). Був це юнак близько 20 років, стрункий та гарний. Жив з мамою і двома сестрами, батько його ще перед Другою світовою війною виїхав до Франції, на заробітки. “Лиса” його рідні дуже любили, бо ж був одинаком, та ще й наймолодшим у родині. Він ще хлопцем зв’язався з чоловіками з УПА, які тоді стояли в терebenських лісах. Коли опинився в українському підпіллі, мама й сестри дуже дбали про нього. Знаючи місця його квартирування, часто його відвідували, приносили йому харчі, чисту білизну тощо.

У 1946 році польська партизанка під командою поручника “Гліняка” (у спогаді про “Щупака” та “Мая” я вже згадувала про цього польського

“жезімешка” — Гліняка) напала на село “Лиса”, яке повністю спалила, а селяни, що лишилися живими, мусили шукати іншого притулку.

Рідня “Лиса” поселилася в іншому селі, приблизно за 5 кілометрів від Терібеня.

Коли настала пора жнив, мама “Лиса” вирішила вийти в поле жати. З огляду на небезпеку з боку польської партизанки рідні відраджували літню жінку вибиратися в поле. “Хто і за що, — говорила жінка, — може мені щось зробити?” Поради не послухала й таки вибралася в поле на жнива, наказавши іншим йти за нею.

Безборонна, нікому нічого не винна жінка встигла вжати кільканадцять сніпків, коли її обступили польські партизани. Мати “Лиса” не вернулася додому ввечері того дня, не вернулася й наступного. Всі відчували, що сталося, мабуть, найгірше. Через два тижні знайшли її тіло в лозах над Сяном, заколене багнетами. Нарахували дев’ятьдесять дві рани.

“Лис” разом з кількома друзями підводою привіз тіло матері до села Радева, де й поховали її на місцевому кладовищі. Залишились сестри “Лиса”, яких він відвідував при кожній нагоді, і всі троє взаємно собі помагали.

Слід тут згадати про групу польського війська, яка постійно стояла в селі Жапалів. Була то спецгрупа, близько сорока вояків, спеціально вишколена до боротьби з УПА. Кожен вояк тієї групи добре володів українською мовою, тож часто переодягалися за упістів. Щоб дезорієнтувати українське населення, переодягалися на селян, ішли в село з косами на плечах або з кошиками в руках і в такий спосіб несподівано заскакували не лише селян, а й вояків УПА.

Вони часто нападали на довколишні українські села, влаштовували зачіпки, раптові наскоки тощо, вживаючи різних провокаторських засобів та інтриг.

Тактика тієї групи часто давала позитивні для поляків наслідки, бо дезорієнтовані селяни інколи несвідомо подавали інформацію, шкідливу українському підпіллю, а також і самим селянам. Словом, сіяли пострах серед українського населення, поки тієї групи не зліквідувала сотня командира “Бриля”, про що я довідалась вже тут, на еміграції.

Якось, ще до її ліквідації, ця напала на село Скуратки, де жили й погорільці села Терібень, а серед них і сестри “Лиса”. Як звичайно, польські вояки знущались над селянами, грабували все, що їм попало в руки. У сестер “Лиса” забрали чоботи, так звані офіцерки, а що старша сестра не хотіла їх віддати, її дошкульно побили.

Наступного дня молодша сестра сказала, що вона піде до команданта польської групи зі скаргою, й вимагатиме чоботи назад. Хоч старша сестра й сусіди відмовляли її, вперта дівчина не послухалася, таки пішла до команданта.

Коли зайшла на подвір’я, де квартирував командант, її затримав стійковий, не дозволяв пройти далі. Вона пояснила, з яким наміром прийшла.

З хати вийшли кілька військовиків, почали з дівчини кепкувати, врешті поводитися непристойно, ординарно зачіпаючи її. Дівчина почала кричати на весь голос, що вона хоче поговорити з командантом. Крики й метушня змусили самого команданта вийти надвір.

Дівчина розповіла йому про заборані чоботи, а командант запитав, чи вона може свої чоботи розпізнати. Відповіла, що так.

У масі награбованих чобіт сестра “Лиса” таки знайшла свої чоботи, які командант дозволив їй забрати. Втішена, дівчина повернула щасливо додому.

Іншого разу польські вояки з тієї самої групи зграбували їм єдину корову, яка на той час ще їм залишилася. Стерегли її, доглядали як малу дитину, та такі не вберегли від польських грабіжників. Ця корова годувала їх самих, а також і сусідських дітей, бо тоді рідко хто мав корову. Сестри проплакали всю ніч, журилися, що скажуть Михасеві (“Лисові”), коли він прийде, і що дадуть йому їсти, якщо вже й молока немає.

По довгій, невиспаній ночі, молодша сестра Стефа заявила, що піде до Жапалова шукати свою корову “Красулю” (як її звали). І хоча сестра й інші сусіди знову відмовляли її від такого кроку, вона, відважніша вже по пригоді з чобітьми, не послухала ради й вибралася до Жапалова. Мудріша з попереднього досвіду, сказала вести себе просто до “довудци”, але тим разом завели її до якоїсь шопи й там замкнули на кілька годин.

Польські жовніри підходили до шопи, викрикали ординарні слова, насміхалися, “чи українська к... еще хце довудци”.

Увечері випустили її з шопи й сказали йти до хати, де в присутності кількох польських вояків вона заявила, що без корови додому не піде, хоча б мали її таки там зараз вбити. Врешті запровадили її до канцелярії, де запитали якогось урядника, що їм діяти з цією впертою бабою? А вона знов твердо заявила, що без корови не вступиться. Закликали ще якогось урядника чи старшину, який, вислухавши її, почав верещати — звідки ти знаєш, що твоя корова тут? Як ти можеш її впізнати? Тепер темна ніч, всі корови чорні. Де тепер, у темну ніч, запровадиш корову хоча б ти її й здибала і упізнала? Дівчина відповіла, що навіть не мусить заходити до стайні, бо не вона корову, а корова її впізнає. Дозвольте мені, сказала дівчина, вийти надвір і покликати на корову, а далі самі побачите.

Голосний сміх і ординарні слова були відповіддю, та врешті дозволили їй вийти на подвір'я, а за нею висипали з хати польські вояки, цікаві бачити, як виглядатиме зустріч дівчини з коровою.

Стефа підійшла до стайні й закликала: “Красуля! Ти є там?” Коли “Красуля” вчула голос господині, почала мичати, скакати по стайні, аж врешті зірвалася з ланцюга.

Старшина сказав випустити корову, говорячи: “Нех та баба раз і назавше встопмі мі сєм з очу” (нехай ця баба раз і назавжди вступиться мені з очей — І. Л.).

Коли корову випровадили на подвір'я, розповідала мені Стефа, вона підійшла до “Красулі” й сказала у вухо: “Красуля! Поляки!”. По тих словах Стефи “Красуля” задерла хвіст й пігнула на дорогу, а за нею Стефа. Хоч

була темна ніч, а до хати сім кілометрів, корова бігла полями й лісом, а Стефа за нею, спотикаючись на загонах і коріннях у лісі. Падала й знову вставала, бігла за коровою в обаві, щоб десь її знову не загубити. Донині не знаю, казала Стефа, звідки бралася в мене сила, що я могла поклати таку віддаль, ще й у шаленому бігу, а коли опинилася на власному подвір'ї, де ми тоді жили, сусіди зі сестрою вже мене оплакували.

Зі Стефою я зустрілася випадково влітку тобто 1980 року, коли поїхала до Польщі відвідати мою рідню на Ольштинщині, а вона приїхала туди відвідати свою сестру. Ми стрінулись на станції. Проговорили всю ніч. Про долю її брата “Лиса” я чула ще у своїх теренах, а Стефа розповіла ще.

Коли наших людей вивезли на захід, “Лис”, лікар “Вітер”, “Голуб” та ще один стрілець, псевда якого не пригадую, збиралися йти рейдом на захід. Чекаючи ще на когось, хто мав до них долучити, затримались в лозах над Сяном, біля села В'язовниця. Перебували там кілька днів. Правдоподібно, поляки застукали їх під час сну, і вони всі загинули, але конкретно невідомо, як це сталося. Про смерть брата “Лиса” сестри довідалися вже пізніше, на т. зв. Зємях Одзисканих.

Із долею “Лиса” була пов'язана судьба однієї дівчини, зі села Цетуля, прізвища якої, з відомих причин не можу подати, на ім'я Ганя. Любов між молодими була палка і щира, то ж ще на рідних землях мама Гані часто згадувала про весілля, та при тому журилася, як то воно буде в умовах партизанської дійсності. Склалося так, що мрії молодих в тамті часи не могли здійснитися.

У часі насильного виселення 1947 року Ганю заарештували й запроторили у концентраційний табір в Явожні, а по короткому часі перевезли до жіночої тюрми в Фордоні (біля Бидгощі). Під час допитів її згвалтували, і в наслідку зайшла в тягу. Ганя це страшно пережила, але що могла бідна дівчина зробити? Мусила примиритися із гіркою долею, не знаючи навіть, що її нареченого “Лиса” вже немає серед живих. Перед пологами випустили її тимчасово з тюрми, до мами, де привела на світ дитину — дівчинку, до якої Ганя, як казала її мама, ніколи серця не мала. З Ганею я вже ніколи не бачилася. Через півроку Ганя вернулася назад до тюрми відбувати решту присуду, а саме п'ять років важкої тюрми лишень за те, що була нареченою українського партизана — “Лиса”. Мама Гані виховувала внучку, батька якої, правдоподібно, покарали за згвалтування, але ніхто не знав, якою карою.

Ганя вийшла з в'язниці внаслідок старань її мами, яка в тій справі особисто їздила до Варшави, до тодішнього першого секретаря польської комуністичної партії Болеслава Берута. Вийшовши на волю, через якийсь час Ганя вийшла заміж, і з чоловіком виїхали з Зєме Одзисканих на Ярославщину, але не до рідного села, де вже були поселені поляки, а до Собатина, де живуть понині. Дочку Гані, яку всі звали “вєнзьнярка”, весь час виховувала бабуня, але дальша доля тамтих людей мені невідома.

На основі звукозапису
та рукопису зладив Іван Лико

**З матеріалів,
отриманих редакцією “Літопису УПА”**

Федір Лопадчак

ЯКІВ ЧОРНІЙ—“УДАРНИК”

Народився Яків Іванович Чорній у с. Хишевичі тодішнього Рудківського повіту (теперішнього Городоцького району Львівської області) 15 листопада 1907 р. в сім'ї селянина. Село міститься приблизно за 40 кілометрів на захід від Львова. Батько Якова Івана Стахович Чорній і мати Ксеня Михайлівна Чорній (з дому її прізвище Кіпаш) проживали в с. Хишевичі вели одноосібне приватне господарство. У сім'ї було одинадцятьоро дітей — сім хлопців і чотири дівчини; жили дружно і в злагоді. Діти росли дисциплінованими, вихованими. Це була сім'я, з якої брали приклад сусіди, що підтримували з Чорніями і їхніми дітьми добрі стосунки, бо Іван і Ксеня Чорнії були заможними господарями, активними у громадському житті села і навіть повіту. З юних років діти не тільки навчалися у школі, а й привчалися до праці на полі й городі. Батьки намагалися дати дітям відповідну освіту, привчити їх до праці, виховати їх дисциплінованими, а головне — щоб вони були патріотами України, борцями за незалежну Українську державу.

Доля дітей склалася по-різному. Михайло був мобілізований до Австро-Угорської армії (Галичина була окупована Австро-Угорською імперією з 1772 по 1918 рік) і загинув на фронті в боях з військами Антанти. Петро був воїном УПА. Під час боїв з енкаведистами загинув смертю героя в сусідньому селі Завидовичі і похований на цвинтарі в с. Хишевичі. Ілько працював солтисом с. Хишевичі, був засуджений “визволителями” на багато років тюремного ув'язнення і в під час т. зв. хрущовської відлиги був звільнений з тюрми, проживав у селі Ставчанах під Львовом і помер у глибокій старості. Один з синів помер малолітнім. Крім них, були сини Гаврило, Андрій і Яків та чотири дочки: Пелагія, Марія, Анна і Анастасія.

Особливо здібним до навчання був Яків. Вчився спочатку в сільській Хишевицькій школі. Після успішного закінчення 6-го класу батьки послали його на навчання до Львівської гімназії, яку закінчив у 1928 р. Активно працював у молодіжній організації “Пласт”, згодом служив у польській армії, де навчався у підстаршинській школі. Відслуживши армію, Яків Чорній повернувся в Хишевичі і став активним членом “Просвіти”, яка вела велику патріотично-просвітницьку роботу і не тільки в цьому селі, а й у сусідніх селах, тим більше, що його старший брат Петро працював головою “Просвіти” села Хишевичі.

Але найбільший вплив на його долю і долю інших юнаків і дівчат у той час мала ОУН, що виникла в 1929 р., яку створили колишні старшини січових стрільців під керівництвом полковника УСС Євгена Коновальця. Яків Чорній стає активним членом юнацтва ОУН, а згодом і членом ОУН. Щоб пропагувати націоналістичні ідеї, він і його друзі вирішують створити при читальні “Просвіти” оркестр, щоб мати можливість організовувати молодіжні фестивалі, концерти. Але для цього потрібні були гроші. Де їх узяти? Адже роботи в селі, за яку би платили гроші, тоді не було, а знайти її у Львові чи в інших містах було неможливо. У той час за проїзд з Коропужа до Львова поїздом (у селі Хишевичі станції не було) потрібно було заплатити п'ять злотих. Це було не по кишені будь-кому. Щоб мати гроші на закупівлю музичних інструментів і на організацію фестивалів і концертів, юнаки і дівчата з своїм найавторитетнішим у селі лідером Яковом Івановичем Чорнієм знайшли вихід. Вони організували артіль з продажу торфу. Члени цієї артілі копали і сушили торф (у той час він був основним паливом у селах, довкола яких не було лісів, а таким селом і були Хишевичі), а потім продавали його всім охочим. А на долинах села Хишевичі, особливо в урочищі “Рури”, що лежало за залізницею, торф був високоякісним, чорним, який при згорянні давав достатню кількість тепла. Тому цей торф охоче купували. У сусідньому селі Коропужі торф теж був, але сивий, гіршої якості, який при згорянні давав менший ефект. Батьки Якова та інших юнаків підтримували цю справу молоді, тим більше що виручені гроші витрачались здебільшого на громадські цілі — організацію культурно-просвітницької діяльності. Авторитет Якова Чорнія швидко зростає не тільки в своєму селі, а й у навколишніх селах і в повіті. Він встановив тісні зв'язки з проводом ОУН і почав залучати до ОУН нових членів (не тільки своїх друзів, а й інших людей), згодом він став одним з чільних діячів ОУН. Люди старшого покоління розповідали, що його в село не менше як два рази приїжджав Степан Бандера, у його домі часто бував Степан Стебельський з м. Самбора, активний діяч ОУН серед молоді краю, пізніше сотенний УПА в Закерзонні “Хрін”.

Дуже часто в читальнях західноукраїнських земель збиралися люди на вистави і політичні сходи. У той час драматичні гуртки ставили різні п'єси, і читальні під час вистав були переповнені людьми. Дуже активно діяли оунівці, які проповідували ідею незалежності України і політичні демократичні свободи. У 30-х роках ХХ ст. дві політичні сили на західноукраїнських землях діяли найбільш активно — це ОУН і КПЗУ (останню підтримував СРСР). Яків Чорній на таких сходинах завжди намагався бути і виступати з ідеєю незалежної самостійної України, водночас розкриваючи справжнє обличчя більшовиків. Часто у вечірній час у читальні з'являлися польські поліцаї і тоді люди розходилися по своїх будинках, припиняючи політичні суперечки. А іноді поліцаї розганяли людей.

Яків Чорній у житті був веселою людиною. Любив жарту і сам жартував, такий настрої підтримував дома серед братів і сестер, друзів і знайомих. На початку 30-х років він вступив на навчання в Люблінський університет у Польщі на юридичний факультет. Але доля розпорядилася по-іншому.

15 червня 1934 р. бойовик ОУН Григорій Мацейко близько четвертої години після обіду у Варшаві стріляв з пістолета в міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького, винного за здійснення політики “санації” на західноукраїнських землях, і смертельно поранив його тоді, коли Перацький ішов у їдальню на обід. Григорію Мацейку вдалося втекти за кордон. Після терористичного акту Г. Мацейко перед втечею за кордон добрався з Варшави до Любліна і переночував на квартирі, яку знімав Яків Чорній, навчаючись в університеті. У зв’язку з убивством Перацького на другий день почалися арешти підозрілих. Було арештовано і Я. І. Чорнія. Жив він тоді в м. Любліні на вулиці Веселій у квартирі № 1 будинку № 10, де наймав житло у поліція Францішка Мацеевського до 21 червня 1934 року. Тоді він відмовився від того помешкання, а 28 вересня 1934 р. його арештували. Участь в замаху на Перацького Я. Чорній не брав. У звинуваченні на Варшавському процесі було сказано: “Як члени Організації Українських Націоналістів ті ж самі Чорній, Качмарський, Мигаль, Зарицька й Рак помагали Григорові Мацейкові — коли він 15 червня 1934 року вбив міністра Броніслава Перацького, уникнути карної відповідальності за те злочинство в той спосіб, що: “Чорній переночував його в помешканні під числом 10 вулиці Веселої в Любліні, щоб уможливити йому втечу”. (Зиновій Книш. Варшавський процес ОУН, т. 1. Торонто, — Срібна Сурма, 1986 р., с. 18).

Інші члени ОУН, сказано у звинуваченні, допомогли Григорію Мацейкові втекти до Чехословаччини (до м. Ясінь), віддавши його під опіку Ярослава Барановського, як це було раніше домовлено, і таким чином Г. Мацейкові вдалося уникнути кари польських властей. Під час слідства в цій справі було допитано жінку поліція Францішка Мацеевського, у якій квартирував Я. Чорній і яка сказала таке: “...У другій половині червня, того дня, коли Чорній відправлявся на залізничну станцію одного зо співмешканців, Бурака, що виїзжав на вакації, пізнім вечором около 22-ої години приїхав автомобілем якийсь чоловік середнього росту з досить темним волоссям і засмаглим обличчям, віком около двадцять-кілька літ, на голові мав беретку. Його одяг описала так само, як варшавські свідки: крапчато-сірий. Не мав з собою ані течки, ані плаща. Запитався, чи тут живе Чорній, а коли довідався, що його хвилює нема, просив дозволити йому заждати повороту Чорнія. Мацеевська погодилась на те і впустила його до кімнати Чорнія. Коли вернувся Чорній і застав у себе гостя, по короткій з ним розмові попросив господиню дозволити йому на нічліг, кажучи, що це учитель у переїзді через Люблин. Незнайомий переночував з Чорнієм у його кімнаті, вранці вийшов разом з Чорнієм і вже не вернувся. Якийсь час пізніше, коли Мацеевська натякнула Чорнієві, що його гість приїхав автомобілем, Чорній обурився, чому він прийшов до нього, замість переночувати в готелі. Додав при тому, що цілком не знав того вчителя”. (Зиновій Книш, там само, с. 88-89).

Коли польська поліція арештувала Якова Чорнія і допитала його, то записала у протокол таке: “Прибулого чоловіка зовсім не знав і не сподівався застати його в себе. Вітаючися, прибулий подав своє назвисько

невиразно і вияснив загально, що є вчителем десь під Люблином і тепер вертається в околиці Львова. А на другий день зовсім не відпроваджував його, навпаки, лежав у ліжку, коли його гість прощався і вийшов. Чорній описав його як високого чоловіка, руського з густим, зачесаним догори волоссям. Обличчя пам'ятає так слабо, що міг би його не пізнати. Також не завважив добре, як був зодягнений". (Зиновій Книш, там само, с. 89).

Між іншим, у 1930 р. Чорнія підозрювали в участі в ОУН і в підпалі двох шкірт в околицях Львова, що належали польським землевласникам, однак тоді вини його в цій справі не було доказано і слідство було припинено. Під час слідства до Варшавського суду Чорній не признавався у своєму членстві в ОУН. Крім нього, до суду було притягнуто ще одинадцять чоловік, всього дванадцять чоловік, у т. ч. і лідера ОУН Степана Бандеру. Всі вони трималися твердо, крім одного Івана Малюци. Останній твердив про те, що Я. І. Чорній є членом ОУН (про те довідався від раніше засудженого члена ОУН Василя Кука, який теж навчався в Любліні в 1932-1933 роках) і що, "вертаючись з Варшави до Львова, Малюца вступив до Люблина і зорганізував "хату" з такою самою кличкою у студента Чорнія, що жив при вулиці Веселій, число 10, квартира 1. Того Чорнія Малюца уважав за члена ОУН на підставі інформації від якогось Василя Кука, засудженого пізніше за приналежність до організації". (Зиновій Книш, там само, с. 101). Квартира, на якій мешкав у Любліні Я. Чорній, була явочною квартирою для зустрічей членів ОУН. Від того підсудний теж відмовився. На суді Чорній постійно намагався говорити українською мовою, а тому голова трибуналу (суду) вважав, що виступи його українською мовою є не що інше, як відмова від зізнань. Тому його вивели із залу суду і суд почав зачитувати зізнання Я. Чорнія з протоколу слідства. Зиновій Книш у вищезгаданій книзі пише, що Я. Чорній сказав піднесеним голосом, що не буде говорити польською мовою не тому, що ніби належить до ОУН, а тому, що він є українець. А це є порушенням судового процесу. Його могли усунути лише тоді, коли б він своєю поведінкою перешкодив веденню процесу. А цього він не робив. Під час процесу Чорній намагався вдавати, що в нього внаслідок арешту, слідства і суду надломився психічний стан. На вимогу оборонця доктора Ганкевича суд змушений був зачитати з актів справи вислід оглядин стану здоров'я підсудного та привести його до зали суду. Суд це і зробив.

"З відчитаних даних виходить, що підсудного Чорнія систематично оглядав від 28 січня до 6 лютого 1935 року керманіч окружного шпиталю для нервово і психічно недужих в'язнів д-р Шпаковський і ствердив, що підсудний Чорній нездужав у тому часі на реактивну психозу ситуаційного, т. зв. в'язничного характеру. Це ствердження потвердили другі оглядини апеляційного судді для справ виїмкового значення при співучасті д-ра Шпаковського і д-ра Амброзевича. На думку лікарів, підсудного треба було б помістити у позав'язничним замкненім психіатричнім заведенні. У висліді того лікарського ствердження слідчий суддя рішив віддати підсудного Чорнія під шеститижневу обсервацію у заведенні для психічнохворих у Творках. У висліді тієї обсервації знавці ствердили, що підсудний Чорній

має реактивний психічний розстрій, спричинений, мабуть, його перебуванням у слідчій в'язниці. Перед своїм перебуванням у в'язниці, головню тоді, коли мав виконати вчинки, що їх йому закидають, не хворів на ніяку психічну хворобу, що мала би вплив на його поведінку. На думку психіатрів, підсудного Чорнія треба, наскільки дозволяють на те умовини слідства, постійно тримати не в відокремленні і під постійним лікарським наглядом". (Зиновій Книш, там само, с. 223).

Отже, польські психіатри ствердили в Я. Чорнія хворобливий стан — реактивний психічний розлад і виключили безумовну свідому симуляцію. І коли через дев'ять років після того Чорнія зустрів Степан Стебельський, тоді вже підпільник "Хрін" у Закерзонні, то згодом напише, що Яків Чорній мусив вдавати під час слідства і розправи душевно хворого і що та в'язниця негативно позначилася на його характері. А це свідчить про те, що він був досвідченим підпільником і міг обкрутити довкола пальця не лише польських професорів-психіатрів, господину, у якої знімав квартиру, а й навіть суддів. Тому й доручали йому відповідальні завдання в ОУН.

У виступі прокурора на Варшавському суді була вимога засудити Я. Чорнія і за таке: "З зізнань Малюци випливає, що в Чорнія була зорганізована "хата". Чорній мусів знати з надзвичайних додатків до газет про вбивство міністра Перацького, а розмовляючи з Мацейком, мусів здогадуватися, що це один з учасників атентату. З цією хвилиною зробився злочин, бо Чорній мусів узяти до уваги ту можливість, погодився з нею і далі опікувався приїздом. Мацейко мусів покористуватися умовленою кличкою. Отже, Чорній мусів здогадуватися, що це не тільки один з членів ОУН, але й один з учасників атентату. В обох випадках це проступок. Хоч Чорній у цій справі займає останнє місце, але винен, бо був членом Організації і дав Мацейкові захист та облегчив йому дальшу дорогу до втечі з Польщі". (Зиновій Книш, там само, с. 470-471).

Після того виступив оборонець, доктор Володимир Горбовий, який відкинув повністю будь-яку вину Я. Чорнія. У своєму виступі він сказав: "Чорнієві не доказано ні приналежності до ОУН, ні вини. Підсудний Чорній був спокійною людиною, студіював право і ніколи до ОУН не належав. Процес не дав ні одного доказу, що його обтяжував би чи на те, що він належав до ОУН, чи на те, що поміг чоловікові, — що, як запевняє Малюца, — називається Гриць Мацейко. У справі т. зв. "хат" ОУН зберігала найбільшу обережність і тому притягано при творенні таких "хат" тільки людей, що не були в колізії з законом, щоб даною особою не цікавилися спеціальні органи публічної безпеки. Підсудний Малюца, що нікого не щадив у своїх зізнаннях, виразно, сказав що не знав про те, будь-то б Чорній міг здогадуватися, що "хата" пригтовляється для студентської репрезентації, що є легальною інституцією. Через перебування у в'язниці психічний стан Чорнія дуже змінився. Знавець, професор університету, ствердив у цього підсудного хворобливий стан і підкреслював, що виключає безумовну свідому симуляцію. Дотеперішні переживання навчили Чорнія, що не варто нікому робити чемності". (Зиновій Книш, там само, с. 486).

Оборонець Володимир Горбовий у своєму виступі зупинився і на особі підсудного Малюци і твердив, що його зізнанням не можна вірити, бо він на слідстві і суді поводився нещиро і водив манівцями тих, з ким співпрацював, — і суд, і публіку, і тому ці його пояснення потрібно відкинути. У другій половині червня Малюца сказав своєму близькому товаришеві, що замах виконала ОУН, і, мабуть, сказав не тому, щоб його обманути. На думку оборонця, Малюца сказав те, що думав.

31 січня 1936 р. Варшавський суд виніс рішення у справі дванадцяти підсудних. Степана Бандеру, Миколу Лебеда і Ярослава Карпинця було засуджено до страти (згодом рішенням апеляційного суду їм було замінено смертну кару довічним ув'язненням). Микола Климишин і Богдан Підгайний отримали довічне ув'язнення. Дарію Гнатківську засудили на 15 років тюрми, Івана Малюцу, Євгена Качмарського і Романа Мигалю — на 12 років тюрми кожного. Катруся Зарицька отримала 8 років тюрми, а Ярослав Рак і Яків Чорній — по 7 років кожний.

“Підсудного Якова Чорнія, ур. 15 листопада 1907 року в Хишевичах, повіт Рудки, сина Івана і Ксені, трибунал засудив за приналежність до ОУН на 8 років в'язниці за провину 30 статті 148 кримінального закону на 5 років в'язниці і на втрату публічних та громадських прав на 10 років. На основі амністійного закону, стаття 4, уступ 4, трибунал зменшив йому кару з 8 років на 5 років і 4 місяці і за другу провину з 5 років на 2 роки й 6 місяців. На основі статті 31 кримінального закону трибунал вимірів Якову Чорнієві спільну кару на 7 років в'язниці і на втрату публічних та громадських прав на 10 років”. (Зиновій Книш, там само, с. 515).

Цей процес тривав неповних два місяці, з понеділка 18 листопада 1935 р. до 13 січня 1936 р. включно. 14 січня 1936 р. українські громадські, культурні та інші об'єднання відмінили свої заходи з нагоди святкування Нового року. Багато українців вивісили у вікнах чорні прапори. Після процесу ОУН випустила світлину, зверху якої був напис “Хай живе Україна”. Під цими словами український герб — тризуб, а під ним три ряди по чотири — портрети всіх засуджених на Варшавському процесі, під якими було вказано прізвища й імена і термін, на який кожен був засуджений. Внизу під фотографіями напис: “Обвинувачені у Варшавському процесі” і під ним чорними великими буквами — знову прізвища й імена всіх засуджених. Відбував покарання Яків Чорній у тюрмі особливого режиму “Свенти кшиж” коло м. Кельце у Польщі. (Василь Кук. За Вільну Україну, 22–23 лютого 2002 р., с. 4).

Коли був відсутній Яків Чорній, у нашому повіті надрайонним провідником ОУН був Павло Васильович Лопадчак, 1917 р. народження, з с. Хишевичі Рудківського повіту, що на Львівщині. У 1939–1941 рр. він був учителем Коропузької семирічної школи. З 1941 р. — студент Львівського медінституту, загинув у серпні 1944 р. біля свого будинку в Хишевичах у бою з НКВД.

1 вересня 1939 р. фашистська Німеччина напала на Польщу, швидко захопила її територію і вторглася в Західну Україну (територію, якою

тоді володіла Польща). Сталін 17 вересня 1939 р. дав наказ Червоній армії перейти Збруч і “взяти під захист” населення Західної України. Такого захисту в Москві галичани не просили, пізніше дорого їм обійшовся. Але СРСР і Німеччина скоро порозумілися, німці зупинили наступ своїх військ і відвели їх за річку Сян, бо між СРСР і Німеччиною була домовленість про розподіл сфер впливу. (Таємний “Пакт Молотова–Ріббентропа від 23 серпня 1939 р.). Поразка Польщі і відступ її армії привів до того, що польська поліція і адміністрація політичної тюрми “Свенти кшиж”, як і інших тюрем, розбіглися і Яків Чорній та інші політв’язні вийшли на волю і разом з іншими членами ОУН включилися у боротьбу за звільнення України від окупантів. Після виходу з тюрми Чорній за дорученням ОУН почав працювати начальником української допомогової поліції: спочатку у Витотичах у 1940-1941 рр., згодом у 1941–1942 рр. у Пикуличах, а з червня 1942 р. — в Добромилі. В інструкціях ОУН своїм членам, які працювали в допомоговій поліції, була вимога, щоб вони робили все можливе, щоб українське населення не зазнавало прикрих речей від німецької влади і намагались їх зменшити або звести нанівець. Іван Кривуцький, колишній підлеглий Я. Чорнії по праці в поліції і ОУН, згадує: “Познайомився з Яковом Чорнієм, який став моїм безпосереднім керівником по праці в ОУН. Група створеного в самому Перемишлі відділення поліції з п’ятнадцятих молодих хлопців, попри охорону млина в сільці і стеж у приміських селах, виконувала завдання підпілля: охорона перевезень різних вантажів із запасами харчів, одягом, військового спорядження, які за гроші, горілку та іншими способами потрапляли до нас із військової бази, де начальником був якийсь полковник, чех із німецьким прізвищем. Комендантом поліції був призначений Іван Савчак, але він усе неофіційно передавав мені, а сам цілими днями пропадав зі своїми особистими справами. Савчак не належав до ОУН і, напевно, здогадувався, чим я займався, але свідомо не заважав.

Придбане на базарах добро відправляли через Коровники в бік Селиськ і Аксманич, де в давніх австрійських укріпленнях були підпільні сховища... Іноді охороняли кур’єрів, членів підпілля, які проїздили через Перемишль і могли потрапити німцям чи полякам під час облав або перевірок документів”. (Іван Кривуцький, Де срібнолентний Сян пливе. Львів, 2000 р., с. 44).

Члени ОУН, що працювали в українській допомоговій поліції, мали також вказівку керівництва ОУН робити все, щоб рятувати українське населення від вивезень його в Німеччину на каторжні роботи і від свавілля гестапо і німецької адміністрації. І вони це робили щодня. У 1942 р. гестапо запідозрило Чорнія у співпраці з ОУН. Він був арештований. Але, оскільки не було доказів про це, його відпустили. У 1944 р. Я. Чорній і всі його поліційні дільниці на Добромільщині за розпорядженням ОУН покинули працю на німців і перейшли в підпілля зі зброєю та почали створювати підрозділи УПА.

На початку 1944 р. Я. Чорній перейшов на нелегальне становище й очолив Перемиську 6 ВО “Сян” УПА-Захід. Був створений штаб 6 ВО в кіль-

кості трьох осіб, про що писав Є. Штендера у книзі, присвяченій Перемиському куреню УПА: “Поки що відомо, що до штабу округи входили: “Ударник” (“Куля”, “Мушка”) — командир, “Іскра” і “Павук”, якого звали курінним, — члени”. (Літопис УПА. Торонто, Літопис УПА, 1986 р., т. 13, с. XI-XII).

У 1944 р. створюються нові і нові сотні УПА, формуються курені — військові з'єднання, у т. ч. курінь під командуванням Василя Мізерного — “Рена”. На честь свого командира Я. Чорнія — “Ударника” всі сотні 26 тактичного відтинку “Лемко” були названі “Ударниками”. Після повернення із заплілля військові частини і з'єднання УПА вступають у бої з польськими і більшовицькими військами і з'єднаннями НКВД. Ці бої відбувалися дуже часто, майже щодня, і у травні-червні 1945 р. більшість польських банд і міліції були розгромлені українськими повстанцями.

Найбільші бої відбулися наприкінці 1944 року. Про один з таких великих боїв УПА читаємо в Літописі УПА, що командир “Куля” призначив командира “Чорного” командувачем великого загону УПА для розгрому великого з'єднання військ НКВД в селі Кузьміні. “Наші військові сили УПА тоді квартирували в сусідньому селі Ліщаві Горішній в районі Перемишля — згадує сотенний “Чорний”. — Командир відділу “Куля” призначив мене командувачем наступу... 22 жовтня о 7-й годині ранку на нашу заставу від села Кузьміна над'їхало 5-ть вантажних автомашин з енкаведистами. Барабанним вогнем застава вдарила по двох перших автах, які зразу були пошкоджені. Кільканадцять енкаведівських розбишак були скошені градом повстанських куль. Військо, що квартирувало в Ліщаві Горішній, почувши стрілянину, було в гострому поготівлі. Впав наказ командира “Кулі” зайняти бойові становища. 1-ша сотня зайняла південну половину села, а моя північну. Більшовики повисакували з авт і розтяглись по обох боках гостинців. Спалахнули дві червоні ракети — бандити розстрільною почали наступ на село. Повстанці боронилися завзято. Не проминуло й півгодини, як 800 більшовиків прибуло на підмогу. Почався запеклий бій.

Коло години 12-ої дійшло ще 300 енкаведистів і ворожий наступ посилювався. Повстанці без наказу не відступають. Всі чоти зайняли вигідні становища, безпощадно громлять сталінських сатрапів. О 14-й годині більшовики кинули всі свої сили проти моєї сотні. Я перетягаю сотню на лівий бік і даю наказ звернути весь вогонь проти наступаючих звірюк. Під вечір ми побачили, що нас оточено підковою. Я даю умовлену білу ракету відступу. На віддалі трьох кілометрів від місця бою, на збірному пункті, даю червону ракету. Більшовики подумали, що нам прийшла підмога, і панічно стали відступати, залишаючи на полі бою вбитих і тяжко пораниених.

Наступного дня висилаю розвідку до Ліщаві Горішньої. Перед полуднем розвідка вернулася та донесла, що більшовиків у селі нема. З двома сотнями якнайшвидше подаюся до Ліщаві Горішньої. Тут розкладено сильні застави, а решту війська висилаю на побойовище, де було знайдено 23 кулемети “Дегтярьова”, 21 автомат ППШ, 8 крісів “Снайперів”, 94 кріси, 29 різних російських пістолетів та понад 12 000 російської амуніції. В бою вбито около 200 сталінських енкаведистів. Знищено 2 легкі танкетки та 13 вантажних автомашин.

В селі згоріло під час бою 30 селянських будинків, що їх енкаведисти запалювали навмисне. По нашому боці в цілоденному бою впало 14 убитих, між ними сотенний “Хома”, і 2 тяжко ранених.

Цього дня опівдні більшовики радіонадавчим апаратом повідомили всі навколишні райони Перемишля — що в околиці району Бірча є понад 25 тисяч бандерівців”. (Літопис УПА. Торонто, Літопис УПА, 1989, т. 4, с. 41-43).

У цей період Москва вела з ОУН та УПА неоголошену війну. Ця війна набирала дедалі жорстокішого характеру. Сталін називав її “внутрішнім фронтом” і хотів покінчити з нею якомога швидше, адже аналогічні рухи діяли в той час у Прибалтиці, Польщі та інших країнах.

Українські повстанці, хоч і не мали достатньої військової підготовки і базового збройного постачання, завдавали окупантам серйозних ударів, а в політичному аспекті показували для цілого світу справжнє обличчя більшовицького режиму — нелюдського, антинаціонального, жорстокого.

Важливою для УПА була не тільки бойова діяльність, а й виховна, пропагандистська робота. Про це пише Степан Стебельський, сотенний “Хрін”, коли на Великдень у селі Мичкові на Лемківщині перед народом виступали керівники УПА: “По Службі Божій до народу виголосили коротку промову пров. “Ударник”, потім к-р “Хрін”, а опісля “Степова”. Промови були дуже патріотичні і зворушливі. В час промов падали заклики не покидати рідних сіл і не виїзжати до СРСР. Вести боротьбу проти банд, які виганяють український народ з його прадідівських земель”. (Літопис УПА. Торонто; Львів, видавн. Літопис УПА, 2000 р., т. 30, с. 259).

Степан Стебельський — активний учасник підпільної праці в ОУН на Дрогобиччині і Львівщині, а згодом відомий в Україні сотенний УПА (“Хрін”) у своїх спогадах “Крізь сміх заліза” згадує про зустріч з командиром Перемиської 6 ВО “Сян” УПА-Захід на Закерзонні. “Одного дня удвох з “Бурлакою” йдемо на зустріч з віст. “Жаром”. Заходимо в одну хату і тут бачимо кілька дівчат-підпільниць. Одні пишуть на машинках, інші пораються біля порізаних курей. На коцах, розстелених на подвір’ї, опалюється кілька повстанців. Підходимо до них і, на превелике диво, пізнаю тут свого давнього знайомого Яцка (Якова). Друг “Бурлака” полагоджував справи, а я завів розмову з дівчатами і з Яцком, що його не бачив уже дев’ять років. Він змінився, вже не такий веселий, як був. Знищила його в’язниця, а найбільше те, що мусив вдавати під час слідства і розправи душевно хворого. Про в’язницю і згадувати не хоче. Просить заспівати пісню, що її співав я йому, коли ми обидва кладали долівку в читальні “Просвіти” в селі Х. “Ой там за двором”...

І пішли спогади про давні літа... Повстанці зацікавилися, хто ж це веде таку щиру розмову з їхнім командиром. Але трудно — конспірація, і ми лишилися для них “Мушкою” і “Хріном”. Його дивувало моє псевдо. Звідки я придбав собі таке чудацьке? Та воно ходило вже за мною з моїх юних літ. Ще 1939 року ми з невідступним другом Василем Б. прибрали собі такі псевда. Він — “Олекса Босий”, я — “Панько Хрін”...

К-р “Мушка” показує мені різні інструкції командування УПА і Проводу ОУН. З цим ми й вертаємося до села Т”. (Літопис УПА, там само, с. 66-67). Степан Стебельський був нагороджений Золотим Хрестом Боевої Заслуги І-ої класи і згодом загинув у Чехословаччині в боях з чеським військом.

24 грудня 1944 р. на латинське Різдво в лісовому масиві Турниця на Закерзонні повинна була відбутися нарада підпільного активу цього краю. На цій нараді повинен був бути присутній командир Перемиської 6 ВО “Сян” УПА-Захід Яків Іванович Чорній (“Ударник”, “Куля”, “Мушка”). Він перебував у той час у с. Княжпіль, що на Добромільщині. 23 грудня 1944 р. ввечері він і його охорона переходили кордон між СРСР і Польщею, потрапили на більшовицьку засідку і всі загинули. Це сталося коло села Ліщини недалеко від м. Добромиля (тепер Львівської області). Похоронений він на цвинтарі в Ямній Долішній, що на Закерзонні (тепер територія Польщі). З цього приводу Іван Кривуцький у своїй книзі писав: “Підпільна сітка, яку ще від 1943 року очолював “Орлан”, працювала в дуже тяжких умовах. Постійні облави, відправка на фронт мужчин, польський терор — робили своє. Здається, 24 грудня (польське Різдво) 1944 року повинна була відбутися відправа підпільного активу за участю Чорній в лісовому масиві Турниця. Попереднього дня Чорній загинув при переході кордону на засідці коло села Ліщини недалеко від Добромиля. Похований на цвинтарі в Ямній Долішній”. (Іван Кривуцький. Де срібнолентний Сян пливе, с. 51).

Нарада активу повинна була відбутися з дуже важливого питання, а саме: як і який вихід знайти із такого стану, в якому працювала підпільна сітка “Орлана”, а він був дуже тяжкий. Але ця нарада відбулася вже без командира. Разом з ним загинули його три охоронці і його наречена (а можливо, і дружина) Ганна Василівна Галушко. У газеті “За Вільну Україну” від 22–23 лютого 2002 р. її прізвище названо Туживець Ганна. Можливо, що їх обвінчав польовий духівник. Познайомився Я. Чорній з Ганною, мабуть, у 1943 р., коли він був начальником поліції, а Ганна працювала бухгалтером. Родом вона була з села Соляноватка біля Добромиля.

Яків Чорній (“Ударник”, “Мушка”, “Куля”) був посмертно підвищений УГВР до звання майора. Вічна слава героям, що полягли за визволення свого краю від окупантів.

**Додаток до спогадів
Івана Василевського-Путка**

**Некролог Василевської-Путко
опублікований в газеті “Гомін України”**

БЛ. П. ІРИНА ПУТКО–“ГРІЗНА”

Ділимося сумною вісткою з членством Товариства колишніх вояків УПА в Канаді та українською громадою, що по тяжкій недужі, 30 листопада 1999 р. у Монтреалі, на 74-му році життя, відійшла у вічність бл. п. Ірина Путко–“Грізна”.

В глибокому смутку залишила мужа Івана, дочку Марійку з синами Андрійком і Романом, Ірку і Даню та ближчу і дальшу родину в Канаді та Україні.

1 і 2 грудня 1999 року в похоронному заведенні Далера були відслужені панахиди оо.: парохом Віттом і митратом Гаймановичем з участю церковного хору при церкві Успіння Божої Матері під керівництвом Марійки Чолій. 3 грудня 1999 року домовину з покійною перенесено до вище згаданої церкви, а звідси — на український цвинтар Кот Де Неж на вічний спочинок.

По закінченні похоронних молитов усі присутні були запрошені на жалобну тризну до Дому Молоді.

Як господар тризни, інж. Ярослав Чолій звернувся до присутніх і поділився спомином про пройдений тернистий шлях Ірини “Грізної”: “...З кожним днем відходять у вічність наші рідні, наші приятелі, члени нашої Церкви, нашої громади, які у своїй юності не шкодували сил, ані навіть життя, боролись не лише за власну волю, але і за честь і волю поневоленої тоді України.

З великим відчуттям родинної втрати, втрати вірної подруги життя, втрати дорогої дружини, мами і бабці ми прощаємо бл. п. Ірину Путко–“Грізну” у її вічну путь, де немає вже більше терпіння, болю ні зітхання, а життя безконечне.

Прощаємо жінку-патріотку, вірну дочку українського народу, котра в найтяжчий час нашої історії в часі Другої світової війни, коли український народ мусів боротися на два фронти — з німецьким нацизмом і російським комунізмом та польськими займанцями, найбільше на захід висунених українських земель так званих “Закерзоння” на поклик батьківщини вступає в ряди українського підпілля — Української Повстанської Армії.

Не раз її серце, молодоті тоді медсестри, від жалю мов би кров’ю обливалося, коли вона несла першу, а часто останню поміч своїм друзям повстанцям, пораненим у боях, чи пійманим і мордованим ворогом.

Народилася вона 21 липня 1925 року у місті Любачів. В родині було чотири сестри: найстарша Марія, яка була заміжня з Михайлом Митком та яка допомогла родині Путків прибути до Канади і поселитися в Монтреалі.

В 1942 році після відбуття ідеологічно-політичного вишколу у Кам'янці-Струмиловій присягнула, що стає членом ОУН.

В одній із німецьких облав 1942 року попала в руки німців і була вивезена до Німеччини на примусову роботу. Однак довго там не була, бо за допомогою своїх людей в Любачеві дістала дозвіл відвідати рідний дім і попрощатися зі своєю, нібито, умираючою мамою.

До Німеччини більше не поверталась, а пішла у підпілля, де пізнього осінню 1943 року закінчила санітарний вишкіл УПА та практику в одному з повітових шпиталів Любачева, очевидно, за посередництвом українського підпілля.

З приходом большевиків в 1944 році була призначена як медсестра до сотні командира "Крука". В одному з боїв з большевиками була поранена і після видужання далі працювала в підпільних шпиталах. В 1946 р. була призначена районною медсестрою українського підпілля.

У вересні 1945 року молодий тоді упівець Іван Путко був поранений і відставлений на лікування до шпиталю у село Молодівці, де й познайомився зі своєю майбутньою дружиною. Підлікувавшись, Іван Путко в 1946 році у вересні був призначений кущовим самооборонного кущового відділу в місцевості Лівча і туди була призначена також Ірина "Грізна".

В 1947 році, 19 січня, у селі Журавці, на пограниччі Холмщини, вони одружились за дозволом вищого командування УПА. Вінчав їх греко-католицький священник, котрий був членом українського підпілля.

19 серпня 1947 року, після акції "Вісла", частини УПА одержали наказ легалізуватися і тоді молоде подружжя Путків виїхало до Східної Пруссії, а в 1959 році, за старанням сестри Марії Митко, прибуло до Канади, до Монтреалю. Тут п-во Путки виховали три дочки, Марійку, Ірку і Даню, які закінчили вищу освіту. Найстарша дочка Марійка є дуже активною в українському організаційному житті, а саме: в Осередку СУМ і вже кілька років є організаційною референткою відділу КУК в Монтреалі.

Дочки Ірка і Даня також допомогли Марійці виховати двох синів — Андрія, який закінчує працю над магістерським ступенем, та Романа, який закінчує студії інженера. Тут треба наголосити, що мимо різних труднощів у родинному житті та родинних обов'язків, родина Путків ніколи не затратила громадської солідарності та завжди була видною своєю працею у церковному та у громадсько-організаційному житті. Була видною своєю працею, своїми жертвами.

Вже від довгих років Іван Путко є головою відділу Товариства колишніх вояків УПА, якого активним членом була й Ірина Путко—"Грізна" і як довго я їх знаю, кожного року пані Ірина ходила з колядою для інвалідів УПА.

Іван Путко є в управі Ліги Українців Канади і завжди готовий до будь-якої роботи.

Ірина Путко майже кожного року допомагала при влаштуванні Дня Ліги на “Верховині” за що їй я дуже вдячний, як теж члени Ліги Українок і Українців Канади. Маючи дітей, а відтак внуків в юнацтві Осередку СУМ в Монтреалі, Ірина, будучи членом Жіночої Ланки при Осередку СУМ, активно працювала для добра і виховання молодого покоління.

Ірина Путко дуже часто працювала в кухні під час літніх таборів та дбала, щоби діти завжди були задоволені. Без перебільшення можна б сказати, що не було в Монтреалі ні одної більшої імпрези, маніфестації, протестної акції, збірки на національні потреби, щоби не було п-ва Путків. Це родина, на яку завжди можна розраховувати.

Я вірю, що своїм життям, своєю працею в Монтреалі Ірина Путко за-служила на добру і довгу пам'ять. Нехай Всевишній винагородить її за ту-земні труди вічним життям, де праведні спочивають, а канадська земля нехай буде їй легкою.

Прощаючи покійну від ОУДФ і Української Народньої Каси, висловлюю в їхньому імені та в своєму найщиріші співчуття опечаленій родині Путків — Іванові, дочкам Марійці, Ірці, Дані та онукам Андрієві і Романові. Моліться і пам'ятайте свою дружину, маму і бабцю. Вічна їй пам'ять!”

На закінчення муж Іван Путко в імені родини — дочок Марійки, Ір-ки. Дані і онуків Андрія і Романа Грицаїв зложив щирю подяку о. парохів Віттові та о. митратові Гаймановичеві за молитви в похоронному заведенні, в церкві і на цвинтарі, церковному хоріві під керівництвом Марійки Чолій, українському посольству в Оттаві за письмові вислови співчуття за підписом посла Володимира Хандогія і за участь у похороні членові посольства Тарасові Малишевському, Ярославові Чолієві за керування тризною і виголошення зворушливого спомину про пройдений життєвий шлях Ірини, друзів Миколі Куликові, членові Крайової Управи Товариства колишніх вояків УПА в Торонті за участь у похороні, слово над свіжою могилою і під час жалібної тризни в пам'ять Ірини “Грізної”, котру знав ще з підпільної боротьби, Методієві Кінахові, членові Екзекутиви КУК в Монтреалі, Анні Гарасимович, голові Осередку СУМ в Монтреалі, Анні Дейнеці, голові Жіночої Ланки при Осередку СУМ в Монтреалі за сказані слова і вислови співчуття родині покійної. Відтак муж покійної Ірини Іван подякував родині Митків за всю поміч в тому болючому для родини часі.

Щира подяка усім прапороносцям: Канадського Легіону, дивізійникам УНА і колишнім воякам УПА за участь з прапорами в часі панахид, всім тим, що принесли квіти, Ст. Ребізантові за переведення збірки під час похоронних відправ на Дім Інваліда ОУН-УПА в Моршині, паням в кухні на чолі з п-і Литвин за приготування обіду, як також щира подяка всім за участь у панахидах, церкві, на цвинтарі і тризні.

Вічна і славна їй пам'ять! Переведена збірка під час похоронних відправ дала загальну суму \$1,860. З того призначено \$1,360 на Дім Інваліда ОУН-УПА в Моршині, а \$500 на Видавництво “Літопису УПА” в Торонті.

Ст. Ребізант

Василь та Ярослава Левковичі. 50-ті роки.

Білий Іван з дружиною, невісткою та внуками. Його син Іван, псевдо „Буревій” у 1941-1943 рр. — повітовий провідник Чесанівщини, вбитий поляками на вулиці в Чесанові. Ще один син, Ярослав, псевдо „Мілько”, — організаційний референт окружного проводу Холмщини, страчений поляками 5.01.1946 р. На фото: дружина Марія і діти Івана.

Дмитро Слюзар– „Золотар”,
крайовий провідник ОУН Львівського краю, з дружиною Іриною.

Михайло Грицина– „Чайчук”, інспек-
тор штабу ВО „Буг”.

Ярослав Лисай–„Карий”.

Хор при читальні „Просвіти” с. Нестаничі. У центрі — о. Мурович, сидить перша зліва — Ярослава Романіна-Левкович.

Ірина Галамай – „Роксолана”,
окружна провідниця юнацтва
Радохівщини. 1943 рік.

Мирослава Данилюк – „Віра” —
окружна провідниця жіноцтва
Сокальщини, окружна УЧХ.
Загинула у квітні 1946 р.
у Великих Мостах.

Богдан Романина – „Дуб”.

Василь Кіх.

Посередині Степан Рудник – „Дужий”, надрайоновий СБ Жовківщини. Загинув 29.09.1953 р. в селі Добросин Жовківського р-ну.

Євгенія Романина, Ярослава Романина, Марійка Сідельник – „Скала”. Село Пили, Жовківщина, 1947 рік.

Степан Петрушевич–„Дем'ян”,
о́кружний провідник ОУН
Сокальщини. Загинув 30.01.1952 р.
Посмертне фото.

Євгенія Романина, Марія Служала
та невідомі. 1950 рік.

Євгенія Романина, Ярослава
Романина. Село Пили, Жовківщина,
1947 рік.

Ярослава та Василь Левковичі
з батьками Ярослави. Воркута,
17.02.1957 р.

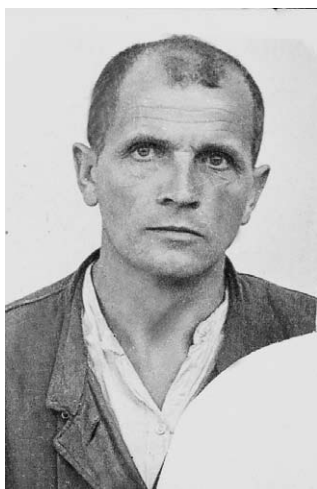
Весілля Василя Левковича та Ярослави Романини. Воркута, 17.02.1957 р.

У центрі — Ганна Романина.

Бригада робітників у мордовському таборі.
У другому ряду зверху третій справа — Василь Левкович.

Василь Левкович. Табірне фото.
Мордовія, 1960 р.

Василь Левкович за працюю.
Мордовія, 1963 р.

Василь та Ярослав Левковичі з дітьми та внуками.

Святування 50-тиріччя УПА в Києві. Справа в передньому ряду четвертий — полк. Василь Левкович, п'ята — Ярослава Левкович.

Василь та Ярослава Левковичі, 90-ті роки.

Іван Василевський-Путко–„Вус” та
Дмитро Трухан–„Дуб”. 1941 рік.

Іван Василевський-Путко–„Вус”.
1943 рік.

Ірина Василевська-Путко–„Грізна”.
1942 рік.

Подружжя Василевських-Путко
Іван та Ірина. 1958 рік.

Фото з 25-літнього ювілею подружжя Василевських-Путко.

Родина Василевських-Путко. Стоять справа Данка, Марійка та Ірка, онуки Андрій та Роман.

Посвячення прапора Монреальського відділу Товариства колишніх Вояків УПА. Голова Крайової управи Товариства колишніх Вояків УПА, Торонто д. Микола Кулик передає прапор голові Монреальського відділу Товариства колишніх Вояків УПА Іванові Василевському-Путку.

Управа Товариства колишніх вояків УПА в Монреалі. Сидять зліва: сот. Андрій Дольницький–„Голубенко”, Ірина Василевська-Путко–„Грізна”, Ю. Гузар. Стоять: Петро Прафанюк, Осип Нечай, Павло Репецький, Іван Василевський-Путко.

Монреальський відділ Товариства колишніх Вояків УПА і гості Крайової управи Товариства кол. Вояків УПА Америки і Канади. Серед них друзі Микола Кулик, Володимир Макар та Лев Футала.

Посвячення пам'ятника УПА в Овквіл, Онтаріо, 30.08.1992 р. На передньому плані — Ірина та Іван Василевські-Путко.

Хорунжі Монтреальського відділу Товариства колишніх Вояків УПА. Зліва — Павло Репецький, Володимир Марчук, Осип Нечай.

Посвячення прапора УПА Монтреальського відділу Товариства колишніх Вояків УПА. Священики о. Колянівський, о. Кушнірик, о. Марків.

Ірина Василевська-Путко на могилі родичів. Львів, 1999 р.

Портрет брата Івана Василевського-Путка Миколи.
Загинув у бою з більшовиками 8 січня 1945 року.

Ірина та Іван Василевські-Путко
на зустрічі із старшинам Збройних сил України. 1996 рік.

Похід українських комбатантів до могили невідомого воїна.
У першому ряду другий справа — Іван Василевський-Путко.

Могила в Люблинці Новому, в якій поховані члени проводу ОУН Любачівщини, стрільці СКВ та куреня „Месники”, серед них і сотенний Григорій Шклянка–„Куліш”. Усього в могилі спочивають 78 повстанців.

Виступ Івана Василевського-Путка на відкритті пам'ятника УПА на сумівській оселі „Верховина”.

Посол України в Канаді

Ambassador of Ukraine
to Canada

310 rue Somerset St., West
Ottawa, Ontario
K2P 0J9

No. _____
_____ 199

Ambassadeur de l'Ukraine
au Canada

Tel. (613) 230-2961
Fax (613) 230-2400
Res. fax (613) 724-3278

Шановні пане Іване Путко та пані Марійка Путко,

До Посольства України в Канаді надійшла сумна звістка про смерть пані Ірени Путко - Вашої дорогої дружини та мами.

Тяжка це доля - відправляти у далеку і неворотну дорогу найближчу Вам людину. Прикро усвідомлювати, що у вічність пішла українська жінка, яка завжди співпереживала за далеку, але не менш рідну Україну, яка разом з чоловіком виховала у глибокій любові до землі прабатьків своїх дітей та внуків.

Нехай земля Канади, що дала Вашій родині притулок у останні десятиріччя, замінить покійній рідну українську, а серед усіх, хто мав честь знати пані Ірену Путко, залишиться по ній вічна пам'ять.

В цю сумну годину прошу Вас прийняти від усіх співробітників Посольства та від себе особисто слова глибокої скорботи, співчуття та нашої підтримки.

З повагою

Посол

Володимир Хандогій

Співчуття посла України в Канаді Володимира Хандогія
з приводу смерті Ірини Василевської-Путко.

Сотенний Микола Тарабан–„Туча”.

Вояки УПА в Німеччині (1951 р.). Сидять зліва: невідомий, Микола Фриз–“Вернигора”, Марія Ровенчук-Лабунька–“Ірина”, невідомий, Василь Зброжик–“Зенко”, невідомий. Стоять зліва: д-р Богдан Гук–“Скала”, Микола Філь–“Пугач”, Йосиф Хома–“Боксер”, Ілько Соха-Молин–“Мак”, Роман Біловус–“Лемко”, Микола Кулик–„Дорошенко”, Іван Козак–“Борис”, Володимир Низ–“Волиняк”, невідомий, невідомий, Михайло Федак–“Смирний”.

Іван Шиманський– „Шум”,
командир III відділу УПА „Месники”
(1913-1947 рр.).

Катерина Когут-Лялюк– „Грізна”.

Санітарка УПА Марія Козій (четверта зліва) з членами видавничого
комітету „Літопису УПА” Миколою Куликом (третій), Петром Потічним
(п'ятий) та Іваном Ликом (шостий).

Родина Мулик, 1948 рік. Зліва направо: Дмитро, Текля з малим Федором на руках, Марійка (сидить), Григорій, Михайло. Ця лемківська родина, вивезена на західні землі Польщі, всіляко допомагала воякам УПА, які опинилися на цих теренах у рейді на Захід.

Родина Мулик, травень 1959 року. Зліва направо: Федір, Текля, Михайло, Григорій, Дмитро; спереду діти: Катерина (в білому вбранні), Іван, Микола.

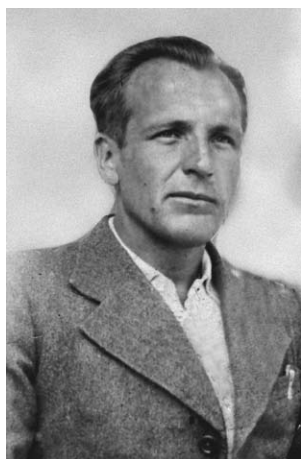
Листівка ОУН з 1936 року із зображенням підсудних на Варшавському процесі. У другому ряду другий зліва — Яків Чорний.

Яків Чорній. Довоєнне фото.

Дружина Якова Чорнія Ганна
Галушко, загинула разом із
чоловіком 23 грудня 1944 року.

Яків Чорній–„Ударник”.

Список скорочень та аббревіатур

АК – „Армія Крайова”

бул. – булавний

бунч. – бунчужний

вд. – відділ

вих. – виховник

ВіН – „Вольносць і Незавіслосьць” —

віст. – вістун

ВО – Воєнна Округа УПА

ВОП – “Войско Охрони Погранича” (Військо охорони кордонів)

ВП – “Войско Польске” (Військо Польське)

вул. – вулиця

г. – гора

газ. – газета

ГВШ – Головний Військовий Штаб (УПА)

ген. – генерал

ГК УПА –Головне Командування УПА, Головний Командир УПА

госп. – господарник

др. – друг

див. – дивись

д-р – доктор

журн. – журнал

заст. – заступник

зв'яз. – зв'язковий

ЗП УГВР – Закордонне Представництво УГВР

КБВ – “Корпус Безпеченьства Вевнен-тшного” (Корпус внутрішньої безпеки)

КБП – “Корпус Безпеченьства Публіч-ного” (Корпус державної безпеки)

КВШ – крайовий військовий штаб

КЗ – краєві зв'язки

КОП – “Корпус охорони погранича” (Корпус охорони кордону)

кол. – колонія

КП – Краєвий Провід УПА

КПЗУ – Комуністична партія західної України

край. – крайовий

к-р – командир

кул. – кулеметник

кур. – курінний

кущ. – кущовий

ланк. – ланковий

лейт. – лейтенант

м. – місто

май. – майор

МВД – “Міністерство внутренніх дел” (Міністерство внутрішніх справ)

МГБ – “Міністерство государственной безопасности” (Міністерство державної безпеки)

МО – “Міліція Обивательска” (Міліція ПРЛ)

моб. – мобілізаційний

надр. – надрайон, надрайоновий Провід, надрайоновий провідник

НКВД – “Народний комісаріат внутренніх дел” (Народний комісаріат внутрішніх справ)

о. – отець

обл. – область, обласний

окр. – окружний

оргмоб – організаційно-мобілізаційний (теж військовий) референт при підпільній адміністрації

ОРМО – “Охотніча Резерва Міліції Обивательскей”, поліційні відділи з місцевого населення для допомоги залогам МО

ОУН – Організація Українських Націоналістів

пвд. – підвідділ

пвх. – політвиховник

ПЖ – Польова Жандармерія

ПНР – Польська народна республіка

пов. – повіт

полк. – полковник

пор. – поручник

пполк. – підполковник

ППР – “Польська Партія Роботніча”

прис. – присілок

пров. – провідник

проп. – референт пропаганди

ПТР – рід зброї ЧА (“Противотанковое ружье”)

р. – ріка, рік
рай. – районний
реф. – референт
р-н – район
рой. – ройовий
розв. – розвідник

с. – село
сан. – санітар
СБ – Служба Безпеки (ОУН)
СКВ – самооборонні кущові відділи
сл. п. – славної пам'яті
сот., сотен. – сотенний
СРСР – “Союз Радянських Соціалістич-
них Республік”
СССР – “Союз Советських Соціалістич-
них Республік”
ст. – сторінка
ст. бул. – старший булавний
ст. віст. – старший вістун
ст. лейт. – старший лейтенант
стр. – стрілець
СУМ – Спілка Української Молоді

ТВ – тактичний відтинок
ТЗ – технічне звено
ТО – технічний осередок
т. зв. – так званий

УБ, УБП – “Ужонд Безпеченьства Пу-
бличного” (Уряд Державної Безпе-
ки), політична поліція ПНР

УВО – Українська Військова Організа-
ція

УГВР – Українська Головна Визвольна
Рада

УНР – Українська Народна Республіка

УНС – Українська Народна Самообо-
рона

УПА – Українська Повстанська Армія

УПА-Захід – УПА на західних україн-
ських землях

УПА-Південь – УПА на південних укра-
їнських землях

УПА-Північ – УПА на Волині

УССД – Українська Самостійна Собор-
на Держава

УССР – “Українська Советська Соці-
алістична Республіка”

УЧХ – Український Червоний Хрест

фарм. – фармацевт

хор. – хорунжий

ЧА – Червона армія

чот. – чотовий

Показчик

А

- Абез, м. 170, 211, 214–217
Австралія 236, 238
Австрія 73, 82, 112, 142, 352, 353
Австро-Угорська армія 371
Австро-Угорщина 87, 371
Адамчук Володимир 60, 144
Аксманичі, с. 377
Амброзевич д-р 374
"Америка", часопис 331
"Амос", ст. бул. 85
"Ангор", стр. 287, 296, 297
Андрієвський 53, 142
"Андрій" див. Касараб Володимир
"Андрій" див. Горобець Ярослав
"Андрій", стр. 44
"Андрійко", бул. 85
"Андрія" район 180
Андрусяк Василь ("Різун") 143
"Аня" („Нуся") 188
"Аркас" див. Рудий Володимир
Армія Крайова, АК 19, 22, 46, 55, 63,
217, 246, 266, 285, 292, 296, 320,
333, 340, 348
Армія Людова 246
"Арпад" див. Слюзар Дмитро
Арсенич Микола ("Михайло") 32, 92
Артем 178
Арутюнов, лейтенант 208
"Археологія", журнал 134
"Астра", маляр 318, 319
"Атака", ст. віст. 85
"Атос" 42
- 282, 372, 374, 376
Бандерівці 120, 121, 139, 187, 224,
234, 237, 294, 300, 353
Банська Бистриця, м. 330
Барановський Ярослав 373
"Барвінок" див. Калиневич Катерина
Барилів, с. 150, 161
Бартошище, м. 328
Барцяни, м. 328
Басай, полк. ВП 42
"Бастіон" ТВ 8, 10, 257, 274, 281, 289
Батюки, с. 35, 75
Батятичі, с. 173
Бaudінст 242
Бахурі, с. 260, 261, 267
Башня Горішня, с. 335, 340
Башня Долішня, с. 335, 340
Башня, с. 334, 335
"Бей", зброяр 247, 280
Бейова Юстина 156, 160, 161
Белз, м. 42
Белзець, м. 296, 326
Белзчина 34, 84, 141
Бендюги, с. 52, 149, 160
Бербека Петро 61, 224
Бердичів, м. 144, 234
Бережанщина 22
Бережниця, с. 29
Бережці, с. 175
Береза Картузька, концтабір 12, 146,
242
"Береза", стр. 313
Березина, присілок 194
Березюк 219
Березя, с. 28
"Берест" 352
Берестечко, м. 242
Берестяни, с. 25, 26
Берія Лаврентій 119
"Беркут", сот. командир 50, 51, 52, 62,
63, 68, 69, 158, 199
Берлін, м. 319, 343
Берлінг, ген. 243
Бесіда, присілок 171
Бессарабія 310
"Бея", чота 278, 279, 282
Белінський Віссаріон 131
Берут Болеслав, полськ. комуністичний
діяч, президент 356, 357, 370
Бидгощ, м. 370
Бик Іван ("Довбуш") 178
Бистра, с. 151

Б

- Бабичі, с. 71, 86, 151, 156, 162, 165
Бабський Олекса ("Сергій") 87, 162
Баб'як Пантелеймон, адвокат 243
Багнюк, голова Стоянівської сільради
224, 223
Базар, м. 238
Бай Іванка 210
"Байда", к-р 347
"Байкар", ПЖ 259
Байко Ніна, артистка 240
Баковський Богдан 231
"Бакунін", повітовий господарчий 151
"Балай", сот. 247, 250, 259, 260, 264,
265, 267, 272, 273, 283, 308, 345,
347
"Балая" сотня 284, 289, 292, 293, 294,
295, 309, 318, 323, 345
Бандера Степан 32, 48, 117, 131, 237,

- "Бич", чот. 255, 256, 258, 259, 260, 266, 267
 Бичков, ген. 121
 Бишів, с. 160
 Бібрецький р-н 30
 Бібреччина 79, 84, 89
 Бібрка, м. 88
 "Бідота" 261
 Біла гора 147
 Біла Ева ("Мати") 11
 Біла Марія 385
 Білан, монах о. 219
 Білас В. 12, 145
 Білгорай, м. 274
 Білгорайщина 329
 Білий Іван ("Буревій") 12, 385
 Білий Костянтин 11, 12, 228
 Білий Степан 12
 Білий Ярослав ("Мілько") 42, 385
 Біловус Роман ("Лемко") 403
 Білогорща, с. 239
 „Білоус" див. Шульган Мар'ян
 Більшовики 11, 12, 14, 15, 18, 21, 29, 32, 34–38, 42, 43, 46, 54–58, 61, 64, 66, 68, 70–72, 75–81, 86, 90, 96–99, 110, 111, 117, 123, 129, 140, 143, 145, 147–150, 152–154, 156–159, 162–166, 173–175, 177, 178, 180, 185, 186, 189–195, 197, 201, 202, 204, 212, 217, 238, 245, 249–251, 254, 262, 267, 268, 277, 281–284, 286–288, 291, 292, 299, 302–305, 307, 319, 323, 332, 335–339, 341, 345
 „Бір" 173
 Бірки, с. 58
 „Біс", сот. 85, 256, 257, 258, 259, 256, 339
 „Блакитний", орг. референт Золочівської округи 33, 34
 Блок поневоленних народів 28
 Бобрівка, с. 260
 Бовшівець, с. 36
 „Богдан", оргмоб Золочівської округи 33, 159
 „Богун", пвх. 72
 „Бойка" сотня 296
 Бойко Марія 171
 Бойко, депутат 293, 294
 „Бойко", к-р 247, 283, 293, 294
 Болахівський р-н 28, 30, 83
 „Бомби" батальйон 24
 Бондаренко 28
 Боратин, с. 42
 Борець Юрій ("Чумак") 238
 Бориничі, с. 88
 Борис Параня ("Роксоляна") 171, 173, 175, 176, 213
 „Борис", к-р 285
 „Борис", кушовий 350
 Борислав, м. 183
 „Бористен" 24, 25
 „Борова Гора", с. 307, 313, 335, 340
 Борове, с. 176
 „Боровий", сот. 28, 177
 Бородач В. 332, 333
 Бороденко, к-р 24
 Борохів 266
 Бортків, присілок 159
 Бортники, с. 84
 Борщовичі, с. 191
 Ботятічі, с. 35
 Боянець, с. 68, 140, 168, 170, 171, 173, 174, 177, 179, 197, 215, 240
 Бранєв, м. 329, 362, 363
 Братунь Ростислав, депутат Верховної Ради СРСР 236
 Бригідки, тюрма 60, 61, 149
 Бриль Іван 140
 „Бриль" див. Гамела Ярослав
 „Бриля" сотня 83, 274, 347, 352, 353, 368
 Бринці, с. 88
 Брідські ліси 149
 Броди, м. 34, 36, 53, 61, 103, 293, 321, 330, 337
 „Бродич" див. Вонс Ігор
 Бродки, с. 30, 53, 59, 89, 99
 Брусно Нове, с. 38, 308, 313, 317, 318, 321, 322
 Брусно Старе, с. 303, 309, 314, 315, 317, 321, 322, 325, 326, 329
 Брусно, с. 303, 333, 334, 340, 343
 Брюховеччина 191, 193, 194, 200
 Брюховичі, с. 58, 191, 194
 Буг, р. 20, 34–36, 40, 42, 43, 49, 50, 54, 55, 59, 66, 67, 69, 70, 71, 74–79, 83–85, 87, 88, 91, 92, 95, 110, 186, 237
 „Буг", ВО 7–10, 24, 33–36, 173, 221, 251, 386
 Будка, єпископ 147
 Бузулів, с. 42
 „Буйний" 90
 „Буйтур", лік. 282, 290
 „Буйтур", санітар 247
 „Бук", стр. 286
 Букачівці, с. 36
 Буковина 73
 Бумбар Михайло 228

Бунів, с. 80, 82, 83
Бурак 373
„Буревій” 385
„Бурий”, окр. пров. 179
„Бурий”, стр. 33, 88, 96, 97, 98, 114
Бурім Денис 118
Бурко Марійка („Оля”), медсестра 170, 172, 215
„Бурлай”, стр. 323
Бурштин, м. 36
„Буряк” 194, 195
Буський р-н 29
Бусько Оля 153
Бутейки, с. 20, 29
Бутини, с. 154, 167, 168, 169, 170, 175, 215
Бучко, єпископ 147
Буца, присілок 243

В

Ваврук Василь („Ватюга”), пвх., майор 34, 84, 88, 106
„Валя”, станична 176, 240
Валява, с. 270
Варешин, с. 47
Варковичі, с. 15
„Вартовий”, чот. 267, 273
„Вартового”, чота 272
Варшава, м. 19, 34, 37, 44, 82, 268, 284, 285, 295, 320, 328, 329, 331, 370, 373, 374
Варшавський процес 373, 376
Варяж, м. 46
Василевська-Путко Ірина („Грізна”) 290, 301, 302, 307, 309, 317, 361, 381, 382, 383, 394, 395, 397, 399, 400, 402
Василевський-Путко Іван („Вус”) 8, 10, 281, 285, 299, 302, 317, 326
Василенко Катерина 205, 210
Василенко Петро („Волош”) 38, 39, 40, 248, 251, 271, 273, 308
Василишин Йосип 159
Василишин Юстина 159
Василишин Ярослав 157
Васильєвський 249
„Василько” див. Кунтий Василь
Васильовський член повітового Проводу 248, 339
Василяшко Василь („Перемога”) 68, 75, 83, 84, 85, 141, 173, 174
„Васька”, стр. 318
„Ватюга” див. Ваврук Василь
„Вах”, рой. 259
„Ваха” рій 249

Великий Василь („Марко”) 197
Великі Мости, м. 67, 72, 74, 98, 99, 100, 140, 174, 176, 177, 178, 229, 314
Великоберезнянська округа 55
Великобританія 236
Великомостівський р-н 167, 197
Великомостівщина 35, 75, 169, 170, 172, 175, 176, 178, 183, 193, 202, 208, 209
Велюра Марія 223
Велюра Степан 223
Вербиця, с. 298, 306, 314, 323, 324, 328
Вербівський р-н 14
Вербіж, с. 42
Вересюк Іван („Іванчук”) 35
„Верещак”, к-р УПА-Схід 28
Верини, с. 75
„Верко”, старшина 208
Верховна Рада України 236, 239
Верхрати, с. 64, 65, 293, 298, 329
Верхратські ліси 292, 310, 313, 315
„Веселий”, к-р СКВ 200, 310–314, 316, 317, 318, 324
„Веселка”, медсестра 170
Весній Василь („Вихор”) 68, 140, 174
„Вехтер” 360, 361, 362
Вибранівка, с. 88
Видри, с. 255
Винники, с. 83
Висоцьке, с. 355
Витвиці, с. 83
Витків Новий, с. 143
Витків, с. 67, 146, 156, 214
Витотичі, с. 377
„Вихор”, ст. стр. 67
Вишеньки, с. 187
Вишня Остап 208
„Вишня” 43
„Вишня”, харчовий 247
Відень, м. 37, 111
„Відродження”, часопис 145
Віжомля 81
„Вій”, хор. 85
Войско Польське (ВП) 82, 245, 252, 259–262, 264, 268, 270, 272–275, 277, 278, 280, 285–289, 291, 292, 294, 296–299, 301, 302, 305, 307–324, 326, 327, 329, 338, 342–344, 347–349, 355, 368
Вільнюс, м. 24, 71, 131
„Вільха”, стр. 79, 81
Вільхілець, с. 30
Вільхова, с. 260, 272
Вільямовські Яцек 330

Вінниця, м. 233, 243
 Вінниччина 29
 Вінніпер, м. 353
 „Віра” див. Данилюк Мирослава
 Вісла, р. 40, 47, 278, 337
 „Вісла”, акція 331
 „Вітер”, лікар 360, 370
 Вітюк Петро („Володимирко”), надр.
 пров. 88, 170
 Віхоть Федя („Петрусь”) 191, 212
 „Влодко” 172
 Внук Рафал, пол. істор. 285
 „Вовк”, ланковий 266, 267, 276
 Вовчак 238
 Водянка, с. 258
 Возняк Анна 214, 237, 239
 Волинська обл. 28
 Волинь 9, 14, 18, 29, 42, 43, 70, 74, 79,
 117, 151, 152, 163, 198, 211, 215,
 220, 223, 236, 237, 246, 332, 335
 Волиця Барилова, с. 144, 161
 Воловецька округа 55
 Вологда, м. 116, 117
 „Володар”, надрайоновий пров 318
 Володимир-Волинський, м. 28, 239
 Володимирець, м. 24
 Володимирова Катерина 217, 231
 „Волош” див. Василенко Петро
 Волошин Михайло 117, 118
 „Вольносьць і Незавіслюсьць” (ВІН)
 285
 Воля Велика, с. 310, 318, 324
 Воля Висоцька, с. 180
 Воля Вільницька, с. 363
 Вонс Ігор („Бродич”), сот. 34, 331
 Вовша 340
 Воркута, м. 32, 41, 44, 79, 81, 82, 115–
 117, 123, 125–127, 175, 184, 198,
 215–220, 223, 231, 233, 389, 390
 „Воркутлаг” 122
 Воробець Ярослав 28, 60, 191, 192,
 193, 200,
 „Воробець”, стр. 317, 321
 „Ворон” 24, 68, 78, 312, 316, 315, 352,
 353
 „Ворон”, есбіст 346
 „Ворон”, стр. 315
 „Ворона” сотня 25
 „Вороний” див. Левкович Василь
 Воронін, ген. 100, 101, 180
 Ворошиловград, м. 195
 Вроцлав, м. 33, 38
 Всеукраїнське Братство УПА 236, 239
 Вугор Микола 183
 Вуїв, с. 221

„Вуйко” 90
 „Вус” див. Василевський-Путко Іван
 В’язівниця, с. 254, 287, 288, 289, 291,
 363, 365, 370
 Вядомосьці Ольштинське”, газ. 358
 В’ятрович Володимир 8, 10

Г

Гавареччина 153
 Гаврилів Ліна 217
 „Гаєвий”, рай. пров. 346
 Гаї, с. 256
 „Гайдар” 88
 Гайник, с. 304
 „Гайовий” 317, 324, 325
 „Галайда” див. Онишкевич Тарас
 „Галайди” сотня 297
 Галамай Борис („Перебийніс”), бунч.
 60, 154
 Галамай Ірина („Роксоляна”) 154, 387
 „Галамай” 249
 Галан Ярослав 193, 198
 Галич, м. 154
 Галичина 14, 23–29, 40, 53, 61, 73, 74,
 76, 78, 79, 86, 87, 103, 112, 141,
 147, 151, 184, 214, 215, 236, 242,
 246, 330, 344, 371
 „Галичина”, дивізія 36, 81, 242, 321
 Галічин Андрій 66
 Галушко Ганна 380
 „Гамалія”, сот. 247, 255, 256, 259, 259,
 294
 Гамела Ярослав („Бриль”) 81, 143, 278,
 280
 Ганкевич, д-р 374
 Гануська, присілок 152
 Гаранін 115
 Гарбачевський 332
 „Гармаш”, повітовий 249
 Гасюк Галя 211
 „Гася” 302, 303, 304, 305, 306
 Гельсінська спілка 235
 Геня Оленка 210
 „Геня” 145, 149, 152, 155, 156, 166,
 167, 170, 173, 175, 178, 183, 184,
 206, 207, 209, 220, 227
 Герасимчук Марійка 216, 217, 218
 Германів, с. 89
 Гібляки 75
 Гітлер Адольф 112, 148, 284
 Глинсько, с. 176, 178, 185, 240
 Глинянщина 89
 Глібовичі Великі, с. 90
 „Глухий”, сот. 55, 83, 85
 Глухів, с. 63

„Глухого” сотня 322
 Гнатів Степан (“Кармелюк”) 77, 165, 167
 Гнатківська Дарія 376
 „Говерла”, ВО 36
 Голе Равське, с. 62, 140
 Голландія 237
 Голоби, с. 238
 Головатий, депутат 240
 Головин 19
 Головінський Юліан 12, 242
 Головчук Ростислав 216, 218
 Голоско, с. 194
 Голяди, брати 90
 „Голуб”, есбіст 31, 33, 94
 „Голуб”, сот. 42, 43, 53, 93, 98, 99, 100, 174
 „Голуб”, стр. 366, 370
 „Голуб”, чотовий 256, 258, 259, 261, 256
 „Голуба” сотня 42, 53
 „Гонти” курінь 84
 „Гончаренко” див. Ступницький Леонід
 Гораєць, с. 242, 286, 287, 306, 307, 309, 311, 313, 318, 322, 339, 342, 345
 Гораєцький Федько 300
 Гораєцькі ліси 286, 292, 305, 307
 Гораї, с. 310, 312, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 321
 Горайське, с. 258, 260
 Горайці, с. 14, 29, 37, 41, 287, 289, 290, 303, 306, 334, 340, 342
 Горбач Антін (“Зуб”) рай. пров. 161
 Горбовий Володимир, д-р адвокат 375, 376
 „Гордій”, окр. пров. Сокальщини 33
 Горенці, с. 317
 Горинець, с. 284, 304, 315, 317, 318
 Горині, брати 132
 Горинів, с. 130
 Горинь Богдан 130, 131, 132, 239, 240
 Горинь Оля 211
 „Горинь”, к-р 79, 85, 91, 93
 „Горицвіт” 81
 „Горліс”, зв’язковий 327
 „Горліс”, чотовий 322
 Горобець Ярослав („Андрій”), рай. пров. 35
 Горобець, сел. 157
 Городенка, с. 80
 Городеччина 56
 Городище, с. 96
 Городоцький р-н 371
 Горожанка Велика, с. 53, 55
 „Горошко”, скорострільник 88, 249,

263
 Горячий Володимир (“Скала”) 309
 Гошівський монастир 219
 „Граб”, вістун 56
 „Грабенко”, сот. 19, 23, 24, 53, 59, 142
 Грабець Василь, повітовий юнацтва 335
 Грабець Іван (“Гармаш”) 248, 290, 334, 336, 337, 338, 339
 Грабець Омелян (“Батько”) 12, 13, 14, 29, 319, 334
 Грабовецький 132
 „Град”, кур. 83
 „Града”, курінь 55
 Границя, присілок 247
 Гребенів, с. 298, 313, 328
 Гребенне, с. 37, 281
 Греми, присілок 187, 188, 191, 200
 Грещук, солтис-поляк 146
 Грибова Гірка 257
 „Грива”, орг. реф. Золочівської округи 33, 171
 Григорій Левко (“Крук”) 256
 Грицай Дмитро (“Перебийніс”), нач. ген. штабу 69, 88, 106
 Грицеволя, с. 161, 162
 Грицик Богдан 61, 216
 Грицик Іван 61
 Грицина Михайло (“Чайчук”) 171, 386
 „Грицька” рій 323
 „Грицько”, рой. 282, 299, 303, 313, 315, 317, 319, 321, 323, 325, 326
 „Грізна” див. Василевська-Путко Ірина
 „Грізна” див. Когут-Лялюк Катерина
 „Грізний” 55, 83
 „Грім” 30, 36, 37, 87
 Грімно, с. 54, 55
 „Гроза” 33
 „Громовий” 46
 „Громового” сотня 42, 84, 153
 Грубешів, м. 46, 332
 Грубешівщина 40, 42, 63, 69, 70, 83, 332
 Грудка Марія 150, 162, 240
 Грушецький, перш. секр обкому 100
 Грушка, присілок 173
 Грушка, с. 251
 Грушко, ген МВД 101
 Гудков, молодший лейт. 208
 Гузар, Ю. 396
 Гук 174
 Гук Богдан (“Скала”) 403
 Гула Стефан 231
 Гуль 338
 Гуляк Юліан 33

Гуменець 54
Гуменюк Василь 161
Гураї, с. 269
Гута Крехівська, с. 189
Гута Любичька, с. 317, 322
Гута Стара, с. 292, 309
Гута Степанська, с. 22, 23
Гутвин, присілок 238
Гуцули 73
Гуцуляк Михайло 120

Г

Гердан, м. 328
Гестапо 377
Гіль Іван („Гонта”), к-р 247, 282, 290, 291, 297, 307, 314, 317, 320, 322, 350
Гліняк, поручник АК 365, 367
„Гонта”, кущовий 284
„Гонти” чота 282, 345
Грохи с. 311
Гуль Степан 55

Д

Давидович Василь („Бандурка”) 75
Дагани, с. 250, 292, 293, 310, 312
Даниленко-Кармелюк 56
Данилишин 12
„Данилів”, ТВ 268, 274
„Данило”, пров. 36, 87, 91
Данилович Сергій, лікар 118
Данилюк (Данильчук) 118
Данилюк Іван („Сніп”), медбрат 170
Данилюк Мирослава („Віра”), окр. пров. жіноцтва 154, 156, 163, 174
Даніель 131
Дармопук Ліна 217
Дахнів, с. 276, 293, 297, 318, 322, 339, 349, 352
Дахнівські ліси 283, 293
Деби, с. 320
Дев’ятники, с. 88
Дейко І. 235
Дембіни, с. 310
Демидівський р-н 14, 18
Демків Василь 146
Демків Петро 60
Демус Люба 236
Демчук Микола 60, 158
„Дем’ян” див. Петрушевич Степан
„Дем’ян”, лікар 80
Денісов 126
Деражне 20
Деревня, с. 179, 208
Дерев’янка, с. 213

Дерев’янка, ген. 120
Дереш 25, 27
„Державність”, журн. 141
„Деркач”, пвх. 247, 257
Джезказган, м. 166
„Дзвін”, бунч. 173, 278, 279
„Дзвін”, журн. 116
Дзвіночок 145
Дзвінчук 30
Дзержинського, вул. 203, 206
Дзіболки, с. 167, 170
Диби, с. 317, 322
Дивітир, с. 316, 317
Диків, с. 38, 313, 316, 317, 318, 347, 348, 352
Диківський куш 347, 350, 352, 350, 357
Диківські ліси 283, 292, 324
„Диль”, рой. 261, 269
„Дим”, чот. 245, 247, 251
„Дир” 31, 55, 83
„Дира” сотня 53
Дичковський Орест 237
„Діброва”, рой. 43
Дібча, с. 250
Дідух Іванка („Дарка”) 154
Дідух Надя („Очколап”) 160
„Дідух”, ПЖ 256
Дік Ром 61
Діл, г. 302, 314, 321
Дмитраш Іван („Кривоніс”) 161, 162
Дмитрів Іван („Дуб”) 165, 170
„Дніпровий” 28, 33
Дніпропетровськ, м. 154
Дністер, р. 36
„Дністер”, сот. 79, 80, 81, 83, 144
„Дністра” сотня 81, 82
Добрик, перший секретар обкому 233
Доброміль, м. 377, 380
Добромільщина 377, 380
Добросин, с. 178, 185, 186, 213, 388
Доброствір, м. 70, 71, 75, 147, 157, 173, 195
„Довбуш” 80, 81, 82, 179, 181, 183, 185, 200, 354, 355, 357–364
„Довбуша” сотня 84
Долина, с. 11, 243
Долинський р-н 161
Долобичі, с. 42
Дольницький Андрій („Голубенко”) 396
Дон, р. 134
„Дон” 366
Донські козаки 33
Дормопук Ліна 213, 215
„Дорош”, господарчий 346
„Дорош”, кущовий 22, 88, 199

Дорошенка Петра загін імені 24, 25
 Дрогобицька обл. 36
 Дрогобицький р-н Львівської обл. 30, 95, 128, 220
 Дрогобич, м. 217, 219, 240
 Дрогобиччина 30, 213, 217, 379
 „Дрозд”, медбрат 168
 Друга світова війна 112, 144, 362, 381
 „Дружинники”, старшинська школа 36
 Дуб, с. 75
 „Дуб”, рой. 305, 306, 307, 308, 322, 346
 „Дуб”, стр. 90, 192
 „Дуб”, чотовий 299
 Дубенко 258, 260
 Дубенська округа 18
 Дубенська тюрма 15, 17
 Дубенський р-н 14
 Дубенщина 18
 Дубинів, присілок 243
 Дубнівський р-н 15
 Дубно, м. 14–18, 21, 92, 100, 109, 234
 „Дубовий” 19, 20, 21, 22, 24, 26, 242, 306
 Дубовиця, с. 25
 Дубок, слідчий 90
 Дубрівка, прис. 293
 Дубрівка, с. 286, 290, 292
 Дубровиця, с. 24
 Дубровник 242
 „Дуда” 40, 43, 46, 83
 „Дуди” сотня 297
 Дужий Петро 180, 237
 Дуздінський поляк 346
 Думичі, присілок 195
 Дунай, р. 96, 114, 352
 „Дух”, розвідник 301
 „Дух”, ст. вістун 300, 311, 313
 Дякон Ярослав („Мирон”) 88

Е

„Економ”, госп. 340
 Ельблѡнзкѡе воеводство 362
 „Ем”, курінний 62, 63, 65, 66, 68, 83, 84, 140, 141, 244
 „Ема” сотня 42
 „Еней” 18, 26, 28, 47

Є

Європа 14, 138, 225
 Європа Західна 280
 „Євшан” 83, 84, 140, 141
 Єльцин Борис 236

Ж

„Жан” 354
 Жапалів, с. 368, 369

„Жар”, віст. 379
 Жарі, прис. 284
 „Жбурляй” 19, 20, 29
 Ждан Ярослав 21, 29
 Желдець, с. 161, 178, 197, 201
 „Жен” 33, 47
 Женья”, медсестра 80
 Жеребецька Ганя 228, 236
 Жеребецький Володимир 226
 Жеребецький Євген 225, 226
 Жеребецький Петро 223
 Жидачівщина 56
 Жиди 100, 131, 144, 155, 284
 Житомир, м. 114
 Житомирська обл. 28
 Житомирщина 234, 235, 238
 „Жіноча доля” 145
 Жмайло 29
 Жовква, м. 56, 179, 180, 181, 202, 204, 209, 314, 323
 Жовківський повіт 88, 178
 Жовківський р-н 34, 170, 179, 388
 Жовківщина 66, 167, 171, 176, 178, 184, 193, 197, 200, 240, 388, 389
 Жовна Михайло 159
 Жовтна Іван 60
 Жовтна Михайло 60
 „Жолудь”, рой. 257
 Жужіль, с. 42
 „Жук” 44
 Жук Юрко 29
 Жуків, с. 11, 12, 21, 28, 41, 228, 231, 243, 246, 284, 286, 287, 291, 292, 332, 333, 340
 „Журавель” 21, 23
 Журавець, присілок 325, 326
 Журавецька Гута, с. 317
 Журавці, с. 298, 316, 317, 322, 382
 „Журба”, к-р групи СБ 319

З

„За Вільну Україну”, газ. 376, 380
 Забавський Андрій 300
 Забавський Антон 118
 Забіла 276, 346
 Забіліна 211
 Заблоцький Василь („Шершень”) 35
 Забрід, присілок 218
 Забужжя 46
 Завадка Ярослава 240
 Завидовичі, с. 371
 Завишень, с. 63, 66, 68, 84, 140
 Загоруйко Роман („Лапайдух”), сот. 37, 141
 „Заграва” ВО 19, 21, 22, 24, 27, 28

Загранюк Михайло 60
 Заєць Іван, депутат 240
 Закарпатська Січ 36
 Закарпаття 13, 36, 39, 41, 53, 55, 73, 318, 331
 Закерзоння 14, 21, 28, 33, 37, 47, 69, 170, 175, 179, 228, 241, 246, 253, 267, 280, 284, 287, 292, 293, 295, 297, 300, 307, 318, 320, 321, 327–329, 355, 362, 367, 381
 „Залізняк” див. Шпонтан Іван
 Залісся, прис. 157
 Залісся, с. 253
 Залуж, с. 335, 339, 340, 344, 352
 Зальцбург, м. 353
 Замостя, м. 87
 Замх, с. 249, 252, 283, 323, 340
 Запалів, с. 261
 „Запорожець”, стр. 79
 „Зараза” 53, 78, 141
 Зарицька Катруся 373, 376
 „Заруба”, рай. пров. 284, 301, 302, 317, 318, 320, 322
 Зарудці, с. 35, 193, 200
 Затварський Володимир 217
 Захаревиц-Липа Галина 83
 Зашків, с. 56, 197, 239
 Збараський р-н 118
 Збоїська, с. 188, 202
 Зброжик Василь („Зенко”) 403
 Збруч, р. 377
 Звенигород, с. 94
 Звіринський Степан 156, 183
 Звіринський Федь 183
 Здишів, с. 35, 172, 173
 Зеленчук Михайло 237
 Зеленюк Оля 181
 Зеленюки 178, 182
 Зельона Гура, м. 38
 „Зенко”, чотовий 274
 Зесоловський, пвх. 335
 Земє Одзискане 300, 351, 355, 362, 363, 370
 Зілий Іван 243
 Зінчук Марійка 211
 „Зірка”, провокатор 201
 Зломи Польські, с. 315
 „Знак”, харчовий 255, 280
 „Золотар” див. Слюзар Дмитро
 Золотники, с. 228
 Золотолин, с. 20
 Золочівська округа 33, 36, 37, 83, 84, 85, 89, 141, 153
 Золочівщина 37, 79, 89, 93, 102
 „Зор”, бул. 85

„Зоряний” див. Штендера Євген
 „Зуб”, к-р 58
 „Зубер” 90

I

Іванець Ярослав («Малий») 173, 195
 Іваничук Євген 116
 Іваничук Роман 116
 Іванів Григорій („Срібний”) 62
 Іванівка, с. 82
 „Іванка”, кур'єрка 83, 176, 177
 „Іванко” 189, 191
 „Іванко”, сот. 36
 Іванова Долина, м. 20
 Івано-Франківська обл. 239
 Івахів Василь („Сом, „Сонар”) 22
 Івкін, слідчий 100, 113
 „Ігор”, пор. 34, 85
 „Ідея і чин”, журн. 88
 Інта, м. 64, 171, 175, 201, 211, 214, 215, 217
 „Іра”, медсестра 168
 Іркутськ, м. 170, 175, 213
 „Іскра” 378
 Італія 143

K

Казахстан 215
 Казван 18
 „Калина” 80
 Калиневич Катерина („Барвінок”), надр. пров. УЧХ 163, 167, 173, 175, 178, 240
 „Калинович”, к-р 37, 38, 41, 83, 249, 261–266, 268, 273, 274, 284, 287–289, 291, 309, 313, 329, 330, 331
 „Калиновича” рій 291
 Калмики 335
 Кам'янка Бузька, м. 67, 74, 84, 85, 103, 141, 153, 382
 Кам'янка Струмилова, м. див. Кам'янка Бузька
 Кам'янецький повіт 154
 Кам'янецький р-н 172
 Кам'янеччина 84, 152, 153, 161, 172, 174, 175, 177, 180, 323
 Кам'янка-Бузький р-н 161, 162, 175
 Канада 62, 142, 236, 238, 331, 381, 382, 383, 397
 Кандиба Олег 141
 Канів, м. 237
 Капшій Оля („Оля”) 173
 Караганда, м. 143, 214
 „Карий”, кур. 84
 „Карий”, ланковий 33, 37, 164, 257

- Карів, с. 37, 62
 „Кармелюк”, к-р 58
 „Кармелюк”, ст. віст. 84
 „Кармелюк”, чот. 165, 166, 167, 223, 249
 „Карп”, к-р 20
 Карпати, гори 28, 30, 36, 47, 53, 57, 79, 86, 95, 106, 165, 241, 335
 Карпатська Січ 242
 Карпатський край 36, 87
 Карпенко Дмитро 140
 Карпинець Ярослав 381
 Карпишин Богдан 165, 166, 167, 169, 217
 Касараб Володимир («Андрій») 179, 185, 200
 Касіян, голова райкому 162
 „Катрушка”, зв’язкова 302, 303, 304, 305, 306, 307, 309, 311
 „Кацо” 28
 Качмарський Евгена 376, 373
 Качур Ярослав 191, 198, 212, 220
 Кашперко О. 234
 Квасниця Василь 61
 Квасниця Дмитро («Загорський») 61
 „Квітка” див. Кондрасюк Стефа
 КГБ див. Комітет Государственной Безопасности
 Кемеровська обл. 183, 222, 223, 233
 Кендзьор Ярослав, депутат 243
 Кентжин, м. 328
 Кентжинський пов. 328
 Керзон 69, 74, 81, 95, 173, 246
 Керниця, с. 81
 Кельце, м. 376
 Київ, присілок 153
 Киї, с. 71, 165, 167, 170
 Київ, м. 90, 101, 104, 105, 108, 111–115, 127–129, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 170, 210, 211, 229, 231, 232, 236, 237, 239
 „Київлянка”, зв’язкова 26
 Київська обл. 28
 „Кий”, рой. 318, 324
 Кізіма Марійка 211, 213
 Кізіма, о. 146
 Кінаш Ярослава («Мая») 188, 240
 Кінгірський лагер 223
 „Кіран”, хор. 85
 Кіх Василь 160
 Кладочний Йосиф, д-р 116
 Клевань, м. 238
 „Клен”, стр. 263
 „Клим Савур” див. Клячківський Дмитро
 Климишин Микола 376
 Климів-Герасимчук Марія («Оксана») надрайонова 172
 Климко Богдан 216, 221
 Клочник Сірко («Доктор») 256
 Клячківський Дмитро („Клим Савур”) 20, 21, 22, 25, 28, 238
 Кминів Марійка 216
 Книш Зиновій 373, 374, 375, 376
 Князі, с. 297
 Кобелюс 119
 „Кобза”, повстанець 29
 „Кобзар”, бул. 85
 Кобилецька Стефа 211
 Кобильниця Мала, с. 256, 269
 Коваленко, к-р. 331
 „Коваль”, вістун 56
 „Коваль”, див. Кук Василь
 „Коваль”, стр. 252
 Ковель, м. 238
 Ковтун, о. 284
 Когут 221, 223
 Когут Микола 219
 Когут-Лялюк Катерина («Грізна») 8, 10, 354, 404
 Козак Ірина («Лада») 90
 Козак Катерина 149, 229
 Козаки, с. 260
 Козаківка, хутір 82
 Козак Іван («Борис») 403
 Козак-Лиско Катерина 151
 Козаков 115
 Козацьке, с. 194, 195, 200
 Козинський р-н 14
 Козир Володимир 60
 Козій Марія 404
 Козловський Василь 60
 Колима 114
 Колодно Велике, с. 207
 Колодуби 54
 „Колосенко”, рай. пров. з Куликівщини 206
 Колтунюк Мирон о. 243
 Колянівський, о., 398
 „Комар”, ком СКВ 282
 „Комар”, рой. 269
 Комарів, присілок 185
 Комарно, м. 36, 86
 Комі АССР 211
 Комітет Государственной Безопасности (КГБ) 203, 229, 230, 231, 232, 233
 Компонієць А. 234
 Комуністи 131, 135, 139, 223, 233, 246, 253, 346, 356, 370
 Кондрасюк Іван 144, 170

Кондрасюк Микола 60, 146, 151, 161
 Кондрасюк Олекса 60
 Кондрасюк Стефка („Квітка”) 152
 Коновалець Євген 239, 372
 Конотопи, с. 177, 194
 Конотоп, м. 194, 200
 Конрад 30, 87, 90
 Конюшки, с. 91
 Копитова, с. 167
 Корениці, с. 354
 Корець, м. 214
 Коритко командант міліції 150
 „Корнієнко”, надрай. госп. 290, 309, 313, 317, 319, 321, 325, 328, 330
 „Корнійчук”, терен. пров. 354
 Коровиця, с. 38, 274, 275, 278, 320
 Коровники, с. 377
 Коропуж, с. 372
 Коростишів, м. 235
 Корпус Безпеченьства Вевнентшнего (КБВ) 252, 286
 „Корсак” 42
 Корчемець, присілок 172
 Корчепка, хут. 34
 Косар Леон 365, 366, 367
 Косів Михайло, депутат 240
 Косіковський Іван 60
 Косіковський Лев 60
 Косіковський Микола 60
 Косіковський Михайло 61, 216
 Косіковський Петро 228
 Косіковський Степан 61
 Космина („Козел”) стр. 42
 Кособуди, присілок 231, 286
 Костишин Марійка 217
 Костопіль, м. 19, 20, 22, 23
 Костопільський курінь 21, 29
 Костопільщина 20
 Костюк Євген 166, 170
 Котельницький Григорій („Шугай”) 36, 83, 85, 89, 141
 Коцопирів Андрій 60
 Кравчук Роман („Петро”) 37, 80, 85, 92
 „Кравчук”, чот. 247
 Краків, м. 13, 327
 Краковець, м. 256, 269
 Краль Василь („Чавс”), сот. 83
 Красінська-Федорів Іра 220
 Красіньчук Григорій 61
 Красіньчук Ярослав 61
 Краснопевцев 132
 Красноярський край 154
 Кременець, м. 17, 18
 Кременецький р-н 175
 „Кремень”, надрай. Радехівщини 197
 „Кремень”, повітов. пров. 160
 Крехів, с. 178, 181, 184, 186
 Крехівська Руда, с. 185
 Криве, с. 166
 Кривиця, с. 25
 Кривичун Арсен 16
 Кривичун Гавриїл 15, 16
 Кривичуни, с. 15
 „Кривоніс”, лікар 73
 Кривуцький Іван 380
 „Крига”, 35
 Крижанівська Слава 213
 „Крилатий”, кухар 248
 Крилів, с. 42
 „Крим”, надрайоновий 273, 278, 314, 352
 Крок Михайло 60, 162, 164
 „Кропило”, священик 268
 Крук Богдан („Мелодія”) 237, 286
 „Крук”, віст 85
 „Крук”, стр. 269
 „Крука”, чота 252, 256, 269, 270, 286
 Крукеничі 55
 „Крутіж”, пор. 84
 Круть 226
 Крушинець 54
 Кузій 208
 Кузій Іван 229
 Кузій Марія 205
 Кузій, провокаторка 210
 Кузьменко Микола („Петренко”) 79
 Кузьмина 378
 Кук Василь („Коваль”) 92, 374, 376
 Кукіс-Служала Марія 178, 197, 240
 Кулайці, с. 318
 Кулашник Марія 177
 Кулик Микола („Дорошенко”) 396, 397, 383, 397
 Куликівщина 206
 „Куліш” див. Шклянка Григорій
 „Куліша” сотня 290
 „Куля” див. Чорній Яків
 Кулява 167, 169, 171, 172, 178
 Кулявець Оленка („Квітка”), надр. УЧХ 167, 240
 „Кум”, сот. 255
 Кунанець Костянтин 83
 Кундіус, командир червоних банд 153
 Кунтий Василь („Василько”) 184, 185, 189, 191, 194
 Купичволя, с. 34, 75, 140, 167, 170, 172, 174, 176, 177, 240
 Куп'як Дмитро 153
 Курило Михайло 243
 Кути, с. 79

Куцеба Лев ("Крук") 151
Кушнірик, о. 398

Л

Лавриків, с. 191
„Лаврів”, надр. пвх. 263
Лагода Петро ("Громовий"), сот. 46, 153
Лагодич Ліда 187
Лагодич Софія 187
„Лада”, обл. реф. УЧХ 85
Лази, с. 355
Лапаївський ліс 82
„Лапайдух” див. Загоруйко Роман
Латвія 132
Лашин Андрій ("Буревій") 41
Лашин Володимир 28
Лашин Швєць 340
Лашкевич Василь ("Старий") 320
Лебедевич, директор школи 287
Лебідь Микола 28, 32, 131, 237, 376
„Лєв”, к-р ПЖ 247, 307, 329
„Лєв”, кур. 79, 80, 83, 142
„Лєва” сотня 80
„Лєвадний” 74
Лєвко Григорій ("Лєвко"), сот. 256
„Лєвко” 89, 186, 200, 329
Лєвкович Василь ("Вороний") 7, 9, 24,
36, 98–100, 106, 108, 110, 142, 218,
232, 237, 385, 391–393
Лєвкович Григорій Романович 143
Лєвкович Даруся 11, 224, 225, 226,
231, 233, 234, 235
Лєвкович Іван 120
Лєвкович Олексa 143
Лєвкович Роман 143
Лєвкович Федор 143
Лєвкович Ярослава 7, 9, 385, 392, 393
Лєвочко Василь („Юрченко”) 42, 43, 44
Лєвчук Тетяна 237, 239
Лємківщина 246, 278, 351, 379
„Лємко” ТВ 378
Лєнін Владімір 237
Лєнінград, м. 74, 132, 155, 211
„Лєтун”, зв’язковий 327
„Лєтун”, хор. 75, 85
Лєхачі, с. 261
Лєхмани, присілок 257
Лєщишин Ганя 213
„Лєгєнда”, край. пров. ОУН 146, 172,
216, 224
Ліко Іван 370, 404
Лінда Остап 30, 86
Ліпа Іван 83
Ліпа Юрій 82, 83
„Ліпей”, кур. 31, 53, 83, 89, 99, 141

Ліпина, с. 260, 277
Ліповецький ліс 81
Ліс Михась 369
„Ліс”, бунч. 74, 75, 80, 83, 85, 92, 141,
278, 280, 367, 368, 370, 374
„Ліс”, стр. 282
Лісай Євгенія 152, 159, 160
Лісай Роман 60
Лісай Федір 144
Лісай Ярослав („Карий”) 386
„Лісай”, старшина для доручень 35
Лісенко 80, 81
„Лісий”, кул. 322
„Лісиця” 259
Ліско 80
Ліско Катерина 229
„Лісоня” ВО 36, 48, 87
Літвин, кагебіст 225, 226, 343, 383
„Літвин”, санітар 255
Літвиця, с. 25
Лихачі, с. 256, 271
Личак Василь 62
Лівча, с. 286, 290, 292, 298, 300–304,
309–312, 315–317, 319, 320, 323,
382
Лівчишин Іван ("Лєв") 329
„Ліда” 92, 187, 209, 240
Лінц, м. 353
„Лісові чорти”, старшинська школа 25
Лішава Горішня, с. 378
Ліщинський, д-р 266
Лобай Євген ("Штиль”) 151
Лобай Параня 175
Логодич Соня („Ліда”) 210
Лози, присілок 175
Ломов 132
Лондон, м. 246
Лопадчак Павло Васильович 376
Лопадчак Федір 8, 10, 371
Лопатин, с. 36
Лопатинський р-н 170
Лопатинщина 150, 160, 161, 163, 164,
165, 167
Лотович, лікар 114
Лотоцька Ярослава 150
„Луг”, пров. 290, 301, 309, 321
Лугинський Богдан 28
Лукашевич Мар’ян ("Ягода”) 40, 42, 43,
44, 45, 46, 83
Лук’яненко Лєвко 132
Лупій Олєсь 140, 141
Луцків Василь 61
Луцьк, м. 117, 155, 238
Луцька Катерина 166
Луцьків Іван 60, 158

Лучка Антін 82

Львів, м. 16, 30, 31, 33, 35, 36, 42, 47, 53, 55–59, 62, 64, 72, 74, 77, 79, 81, 83, 84, 86–89, 91, 93–96, 98, 99, 105, 106, 112, 113, 117, 120, 125, 129, 133, 136, 140, 141, 143, 146, 149, 152, 154, 155, 170, 171, 175–177, 180, 182–184, 186, 194, 200, 201, 204, 208, 227–229, 233, 235–237, 239, 245, 308, 320, 322, 371, 374

Львівська обл. 30, 36, 47, 73, 74, 76, 86, 99, 101, 103, 104, 110–112, 140, 141, 216, 237, 239, 280, 321, 367, 371, 380

Львівський край 36, 47, 66, 84, 92, 110

Львівщина 7, 9, 30, 33, 50, 56, 60, 74, 82, 83, 94, 112, 140, 141, 143, 216, 237, 239, 252, 280, 321, 376, 379

Любачів, м. 10, 12, 40, 55, 187, 244, 265–267, 272, 284, 285, 288, 293, 294, 300, 301, 308, 309, 318, 320, 329, 352

Любачівка, р. 261, 269, 288

Любачівський повіт 11, 179, 228, 300, 307

Любачівські ліси 245

Любачівщина 7–10, 29, 37, 38, 40, 41, 48, 83, 84, 91, 101, 142, 175, 179, 187, 228, 231, 242, 244, 245, 246, 255, 270, 280–282, 287, 288, 290, 291, 295, 296, 300, 308, 318, 319, 322, 331, 334, 335, 340, 343, 346, 351, 354, 355

Любеля, с. 88, 167, 170, 171, 175, 213, 218, 240

Любицька Гута, с. 296, 317, 321

Любича Королівська, с. 285, 294, 296, 297, 317

Люблинець Новий, с. 248–252, 274, 278–280, 286, 287, 290, 292, 313, 401

Люблинець Старий, с. 11, 41, 286, 287, 348, 355

Люблинець, с. 39, 246, 249, 252, 268, 279, 281, 282, 285, 286, 289, 290, 292, 295, 307, 322, 342, 345, 349

Люблинецький ліс 254, 291, 299, 300, 327, 332

Люблинецький р-н 333

Люблін, м. 41, 44, 47, 373, 374

Людвіполь, с. 20

Людкевич Слава 213, 236

Лютівська, с. 55

Лялюк Іван 82

Ляшки, с. 161, 266, 273

М

Магерів, с. 209

Магерівщина 191, 192, 193, 194, 195, 209, 210

Магура, г. 28

Маджарки, с. 43

Мадрига Стефа („Степова“) рай. провідниця жіноцтва 160

Мадяри 25, 53

Маєвий 259

Мазур Григорій („Калинович“) 37, 41, 121

Мазуркевич Зиновій („Володимир“, „Нечипір“) 35

Маї, с. 260, 264, 370

Маївський Дмитро („Тарас“), реф. проп. 88

„Май“ 188, 362, 363, 364, 365, 366

Майський 33

„Мак“, зв'язковий 249, 249

Макар Володимир 397

„Макаренко“, лікар 68, 140, 174

Макарчук Соня 216

Маковиська 354

Максимів Марійка 214

Максимівна, с. 118

Максимович Володимир 31, 53, 117, 118

Макутра Марійка 240

Макушка 282

Малехів, с. 170

Малий Іван („Ярослав“) 173, 195

„Малий“, парторг 233

„Малина“ санітар 262, 263, 277

„Малиновий“ 36, 83

Мальована Фаня 151

Мальцев, майор юстиції 208

Малюца Іван 374, 375, 376

Манастирські ліси 250

Мандрик Стефанія 240

Мандров Петро 123

Маречків 366

Маріана“, станична 172

Марійка 35, 178, 179, 181–183, 185, 193–204, 355–360

Марків, о. 398

„Марко“ 32, 198, 199, 200, 201, 204, 205

„Марко“, рай. провідник ОУН 202

„Марного“ сотня 84

Марта 35, 90, 91, 175, 178, 181, 328

„Мартин“, окружний військовик 348

Марусенко, чекіст 227

Мархевка Микола 21
 Марцінковий Василь 168
 Марченко 277
 Марчук Володимир 398
 Масікевич, письменник 117
 Масленников 120
 Маслюк Марійка 213
 Масюльоніс Бронислав 131
 Махнів, с. 299, 314
 „Махно”, стр. 276
 Мацевко Михайло („Мечник”) 187
 Мацеевська 373
 Мацеевський Францішек, поліцей 373
 Мацейко Григорій 37, 373, 375
 Мацелюк (Горинь) Оля 211
 Мацошин, с. 197
 „Мачай”, член повітового Проводу 335, 339
 Мачуги, с. 261
 МВД див. Міністерство Внутренніх Дел
 МГБ див. Міністерство Государственной
 Безопасности
 Медведев, ком. рад. партизанів 25, 26, 157
 Медвідь о. 240
 „Медвідь” 252, 253
 Мединічі, с. 36
 Мекешта Степан („Зуб”) 175
 Мелна, с. 90
 Мельник Ярослав („Роберт”) 36
 Мельники, прис. 249, 269, 286
 Мельничук Степан 60
 Меншіков 132
 „Месники” I 281
 „Месники”, курінь 8, 10, 37, 241, 242, 247, 256, 261, 280, 281, 287, 289, 291, 294–297, 300, 307, 308, 311, 317, 318, 322, 323, 325, 327, 329, 330, 401, 404
 „Мета”, часопис 145
 „Метелик” 247
 „Мечник” див. Мудрик Степан
 Мигаль Роман 33, 47, 373, 376
 Микилата Марія 171
 Миколаїв, м. 36, 87, 90, 99, 105, 141, 210
 Миколаївський повіт 80
 Миколаївщина 89
 Микольці 161, 166
 Микули, сел. 345
 Милків, с. 250, 253, 255, 265, 270, 275, 283, 289, 292, 293, 295, 346, 348, 351, 352
 Милківські ліси 250, 283, 284, 289, 290, 292, 293, 295, 324, 352
 „Мило” 322
 Милановський Михайло 61
 Милатин, с. 166
 Мирогоща, с. 16
 Мiroзи, присілок 240
 „Мирон” 90
 „Михайлина”, зв’язкова 326, 327
 „Михайло” 94
 Михальчук Василь („Жук”) 43
 Миців, с. 42, 43
 Мишталь О. 235
 Мишуки 227
 Мізга Дмитро („Чудак”) 66
 Мізерний Василь („Рен”) 378
 Міліція Обивательська (МО) 246, 285
 Мілько 41
 Міністерство Внутренніх Дел (МВД) 101
 Міністерство Государственной Без-
 опасности (МГБ) 35, 37, 42, 43, 46, 81, 88–90, 93, 97–101, 103, 105, 108, 112, 115, 125, 127, 128, 134, 136, 140, 171, 174, 180, 182, 183, 199, 200, 206, 208, 209
 Мірчук П. 289
 Місило Євген 281, 284, 289, 331
 Міхалік Кость („Дума”) 8, 10, 332
 Млини, с. 269
 Млинівський р-н 14
 Могила Володимир 219
 Могильний 80
 Мозіль, с. 14
 Мойсик Степан („Стефко”) 194
 Місило Євген
 „Мокрий”, рой. 274
 Мокротин, с. 179, 200
 Молодицька Гребля, с. 253
 Молодич, с. 253, 343, 360
 Молодів, с. 340
 Молодовичі, с. 292, 304, 311, 316, 324
 Молотов Вячеслав 377
 Монастир, с. 292, 340
 Монастирок, с. 314
 Монастирські ліси 278, 324, 329
 „Монета”, сот. 71
 „Монети” сотня 199
 „Мономах”, лікар 255, 259
 Монреаль, м. 381, 382, 383, 396
 „Моргун” 249
 Мордовія 41, 229, 231, 232, 391
 Мордовські табори 15, 94, 132
 Мороз Ярослав („Назар”) 197
 „Морозенко” 310, 314, 316, 317, 318
 Морози, присілок 187
 Морозов, міністр оборони 239
 „Моряк”, надр. СБіст 173

„Моряк”, обл. пров. 33, 36, 86, 114,
174, 189, 190, 200, 274
Москва, м. 113, 115, 117, 119, 131, 132,
134, 135, 139, 155, 232, 235, 236,
245, 246, 268, 285, 295, 314, 377
Мости, див. Великі Мости
Мостівщина див. Великомоствіщина
Мотика Гжегож 285
„Мотика”, ланковий 261
„Мотика”, стрілець 272
Мохната Долина, с. 311
Мригогоди, с. 284, 322
Мудрик Степан („Мечник”) 150, 187,
191, 193, 194, 196, 198, 204, 212
Музика 343
Музика Ганя 168
Мукань, с. 162, 163
„Мукач” 72
Мулик Григорій 405
Мулик Дмитро 405
Мулик Іван 405
Мулик Катерина 405
Мулик Марійка 405
Мулик Микола 405
Мулик Михайло 405
Мулик Текля 405
Мулик Федір 405
Мулява Володимир, полковник 237
Муроване, с. 42
Мурович Ярослав 145, 146, 184
Мурович Євгенія 184
Мурович Марія 184
Мурович Ярослав, о. 145, 146, 150,
170, 179, 184, 219, 228, 387
„Муха”, амуніційний 255, 262
„Мушка” див. Чорній Яків
Мюнхен, м. 91, 237, 353
Мякиш Новий, с. 354
„М'яч”, чотовий 247, 251, 262, 284

Н

„Назар”, рай. реф. 193
Наконечне, с. 80, 81
Наріль 304, 307, 311
„Народна справа”, часопис 145
Народний комісаріат внутрішніх дел
(НКВД) 57–59, 70, 83, 242, 245,
246, 291, 292, 319, 323, 367, 381,
383
Народове Сіли Збройне (НСЗ) 246,
340
„Наталка”, медсестра 172, 173, 179,
180, 186, 199
„Нахтігаль” 25, 30, 35, 36, 53, 59, 62, 63
„Наше слово”, газ. 41

Небожук Андрій 178
„Неділя”, часопис 145
Недовоз Володимир («Славко») 189
„Недоля”, ст. віст. 85
Недригайло, київський нач. міліції 239
Незнанів, с. 154
Нелипковичі, с. 363
Немирів, м. 37, 67, 69, 314, 322
Немовичі, с. 21
Нестаничі, с. 35, 50–52, 69, 70, 75,
143–146, 149, 151, 152, 154, 157–
162, 164–170, 183, 184, 192, 200,
218, 219, 224, 228, 234
„Нестор”, політвиховник 346
Нетреба, с. 296, 317, 326
Нечай Осип 396, 398
„Нечай”, зв'язковий 259, 272
Нечипір Володимир 35
„Нива” часопис 145
Низ Володимир („Волиняк”) 403
Німеччина 15, 35, 64, 118, 133, 142,
148, 149, 152, 153, 157, 233, 256,
258, 331, 352, 353, 362, 364, 376,
377, 382, 403
Німці 14–20, 22–25, 29, 31–33, 37, 38,
40, 46, 48, 55, 61–63, 70, 71, 73,
74, 76–78, 80, 81, 84, 94, 107, 111,
121, 123, 125, 133, 134, 140, 143,
148–150, 152–154, 156, 169, 219,
230, 243–245, 305, 319, 332–335,
337, 343, 344
Ніновський Василь 142
„Ніс”, стр. 290
НКВД див. Народний Комісаріат Вну-
тренніх Дел
Нова Гребля, с. 262, 263, 266, 294, 297,
298, 350
Нова Кам'янка, с. 187
Новак Віктор 238
Нове Село, с. 12, 145, 179, 288, 291,
293, 319, 333, 335, 340, 341, 344,
345, 346
Новий Диків, с. 346
Новий Люблинець, с. 37, 268, 271, 330
„Новий Час”, часопис 144, 145
Нові Стрілиська, с. 30, 32, 36, 86, 141
Новосільці, с. 299, 314
„Носач” див. Ханків Степан
„Нумер I”, ст. бул. 85
„Нумер II”, ст. бул. 85
Нуся 188
Нюнька Ярослав 191, 198, 212, 217

О

„Оверко”, к-р 36, 83

Оглядів, с. 150, 162
 Одеса, м. 238
 Ожіївська Геня 166
 Ожіївська Ірина-Юстина 144
 Ожіївський Василь 183
 Ожіївський Михайло 143
 Ожіївська Катерина Михайлівна 143
 Ожіївський Василь 61
 Ожіївський Іван 60, 160
 Ожіївський Микола 61
 Ожіївський Степан 60, 162
 „Оксана” див. Герасимчук-Клинів Ма-
 рія
 „Олені”, старш. школа 28, 30, 36, 47,
 86
 „Оленка” 173, 174, 179, 181, 184, 185,
 197, 207
 Олесь Олександр 141
 „Олесь” 206
 Олешичі Старі, с. 266
 Олешичі, с. 259, 260, 261, 293, 294,
 308, 346, 347
 Олійник Володимир 61, 149
 Олійник Марійка 152, 159, 160, 218
 Олійник Микола („Орел”) 73, 153
 Олійник Роман („Чикаленко”) пов. реф.
 проп. 60, 163
 Ольжич 141
 Ольштин, м. 358
 Ольштинське воєводство 328, 362
 Ольштинщина 370
 „Оля”, медсестра 168
 Онишкевич Мирослав („Орест, Богдан”)
 34, 40, 63
 Онишкевич Тарас („Галайда”) сот. 35,
 63
 Онишки, с. 260
 Опака, с. 266
 Опільське, с. 42
 Оплицько, с. 144
 „Опока”, сот. 37
 Організація Об'єднаних Націй (ООН) 89
 Організація Українських Націоналістів
 (ОУН) 7, 9, 10, 12, 14, 16–18, 22,
 25, 30, 32, 33, 35–37, 39–41, 47,
 53, 59, 62, 67, 69, 74, 75, 77, 78, 81,
 82, 86–99, 107–109, 117, 118, 130,
 131, 139, 143, 146, 149–154, 156,
 158, 161, 162, 163, 165–167, 170,
 171, 173–175, 177, 179, 184, 185,
 191, 193, 195–197, 202, 208, 211,
 215, 217, 225, 237, 242, 243, 247,
 283, 287, 289, 290–297, 299–301,
 307, 308, 318, 319, 321, 322, 327–
 329, 332, 334, 377–382
 Оргівські хутори 238
 Ордів, с. 87, 151
 „Орел” див. Олійник Микола
 „Орел”, куштовий з СКВ 303, 311
 „Орел”, сот. виховник 329
 „Орел”, стр. 272, 273, 311, 352
 „Орест” див. Онишкевич Мирослав
 „Орест”, чотовий 274
 „Оріх”, стр. 318
 Орко 258
 „Орлан” див. Галаса Василь
 „Орлик”, пвх. 247
 „Орлик”, рой. 31, 84, 353
 Орлюк Віктор 18
 Осадчий Михайло 16
 Осередок, с. 303, 307
 „Остап” див. Польовий Омелян
 „Остап”, районний 175, 176, 177, 178,
 193, 197, 227
 „Острий” 21, 29
 Острів, с. 62
 Острівки, присілок 251
 Острожець 18
 Острожецький район 14
 ОУН див. Організація Українських на-
 ціоналістів
 Охотніча Резерва Міліції Обиватель-
 ської (ОРМО) 246, 270
 Охрапи, с. 289
 Охримович 15, 16
 Охрім 21, 22
 Ошийко Іра, студентка університету
 207, 208

П

Павленко 343
 „Павленко”, пор. 85
 Павлина Федір 61, 157, 164
 Павлівський Андрій („Крук”), стр. 170
 Павлюк Олекса 60, 163
 Павлюк Ярослав 60, 166
 „Павук” 378
 „Павур” див. Мигаль Роман
 Павучинський Дмитро 345
 „Пак”, стр. 276
 Паливода Євген („Пластун”) 90
 „Палій” пвх. 247, 256, 256, 257, 267,
 280, 309
 „Палія” сотня 337
 Панчишин, лікар 168
 Параньки, присілок 174
 Парашка, гора 53
 Париж, м. 81
 Парфенюк Петро 118
 Пасічник 17

Пасленк, м. 362
 Паулюс, фельдмаршал 101
 Пацифікація 12
 Пащенко 21
 Пелех Василь 42
 Пелип Дмитро („Ем“), курінний 62, 63, 66, 68, 84, 140, 141, 244
 Пенцак Катерина 213
 Переводів, с. 47, 75, 85
 Перегінсько, с. 161
 Перемиський курінь УПА 378
 Перемишль, м. 112, 290, 308, 331, 365, 377, 378
 Перемишляни, м. 36
 Перемищина 8, 10, 246, 268, 360
 „Перемога” див. Василяшко Василь
 „Перемога” ТВ 84
 „Перемоги” сотня 167, 170, 172
 Переселенська комісія 341, 342, 343
 Перетоки, с. 227
 Переяслав, м. 117
 „Перспективи”, журнал 330
 „Перський” 91
 Перша світова війна 11, 25, 143, 144, 340
 Петлюра Симон 106, 138
 „Петренка” сотня 80, 81, 83, 339
 „Петренко”, сот. 79, 80, 247, 339
 „Петро” див. Кравчук Роман
 Петров, генерал-лейтенант 98
 Петрусевич-Яцишин Марійка 211
 Петрусь Віхоть („Федя”) 191, 209, 212
 Петрушевич Степан („Зуб”, „Зет”, „Дем”ян”) надр. пров. 177, 180, 190, 191, 194, 196, 198, 199, 203–208, 211, 213, 389
 Печора, р. 211
 Перацький Броніслав 12, 33, 117, 373, 375
 Пикуличі, с. 377
 Пилат Катруся 211
 Пили, с. 167, 178, 185, 200, 388, 389
 Пилипівський Теодор 14, 19, 20, 29
 Пинзеник Віктор, депутат 240
 Пирятин, с. 84
 Пискоровичі, с. 257
 Піводи, с. 255, 366
 Підгайний Богдан 117, 346
 Підгірці, с. 85, 141
 Підгороддя, с. 92
 Піддубці, с. 324
 Піддубчишин 247
 „Підкова”, к-р 266, 272, 273, 317, 318
 „Підкови”, чота 272
 Підкосіл, с. 29
 Підлісся, с. 146, 147
 Підлубці, с. 314
 Підляшшя 47, 69, 70, 246
 Підомщина, с. 335, 340
 Підсокол, с. 29
 Підсоснів, с. 90
 „Пімста” 74
 Плазів, м. 284, 303, 304, 335, 339
 „Пласт” 371
 Пняки, с. 20
 Подільський край 36, 87
 Подольчак Степан 37, 40
 „Поздимир” 149
 Познань, м. 82
 Полісся 17, 21, 24, 70, 95
 Полове, с. 154, 182, 211
 Полонична с. 154, 162, 164
 Полтава, м. 114
 Полтавщина 24, 38, 308
 „Поль”, пор. 28, 29, 30
 Польова жандармерія (ПЖ) 247, 250, 259, 269, 329
 Польовий Омелян („Остап”) 36
 Польська Комуністична Партія 327
 Польська Народна Республіка 362
 Польські Зломи, с. 310, 315, 329
 Польща 11, 12, 19, 37 38, 41, 43, 46, 47, 62, 67–70, 81, 87, 91, 103, 114, 117, 135–137, 148, 151, 154, 179, 185, 216, 232, 236, 244–246, 253, 265, 289, 291, 303, 327, 329, 330, 334, 337, 338, 346, 362, 370
 поляки 19, 20, 22–24, 39–41, 43, 44, 46, 48, 68, 91, 117, 119, 126, 131, 136, 142, 144, 146, 147, 150, 155, 157, 243, 244, 246, 252–257, 260, 261, 263, 264, 267, 270, 271, 273–279, 286, 288, 289, 293, 294, 297–302, 307, 309, 311–313, 315, 318–320, 322–326, 328–335, 337–348, 350–352, 355, 361–363, 366–370
 Поляни, с. 184, 189
 Поморяни, с. 36
 „Помста”, газ. 34
 „Понурий” 80, 81, 82
 Порада Гнат 61
 Пороський Микола 237
 Посадів, с. 42
 Посудкевич Оля 240
 Посяння 351
 Потічний Петро Й. 8, 10, 404
 Поториця, с. 87, 162
 Потьма, м. 225
 Прафанюк, Петро 396

„Прикрий”, ст. бул. 85
 Примисловичі, с. 42
 Пристанський Онуфрій 61
 Пріма (Гасюк) Галя 211
 „Прірва” див. Штендера Євген
 Прокоп'євськ, м. 144, 173, 220, 219,
 223, 224, 225, 233
 Прокопів Богдан („Степан”) 88
 „Просвіта”, товариство 146, 371, 372,
 379, 387
 Прус Петро 60, 159
 Пруссія 280, 328
 „Прут”, пвх. 259, 265
 „Пугач”, ст. бул. 42, 43, 44, 85, 280
 Пугачі, с. 339, 343
 Пукас Григорій („Прут”) 173, 174
 Пустомитівський р-н 191
 Путко Данка 395
 Путко Дмитро 305
 Путко Іван 381, 382, 383
 Путко Ірина 381
 Путко Микола 283, 290, 305
 Путко Михайло 305
 „Пушкар”, ст. бул. 55, 85
 „Пшекруй”, журн. 41

Р

Рава-Руська, м. 33, 37, 62, 63, 140,
 141, 171, 245, 281, 284, 294, 297,
 309, 314, 325
 Рава-Руський повіт 34, 41, 281, 284
 Равський Іван 41
 Равщина 30, 33, 37, 62, 63, 68, 351
 Радванці, с. 61, 150, 160
 Радева, с. 82, 360, 368
 Радехів, м. 69, 70, 73, 86, 111, 140,
 144, 146, 149, 150, 152, 156, 157,
 162, 166, 179, 216, 219
 Радехівський повіт 154
 Радехівський р-н 37, 66, 68, 69, 76, 77,
 96, 143, 146, 151, 160
 Радехівщина 59, 63, 69, 70, 79, 143,
 144, 153, 161, 162, 169, 197, 204,
 214, 223, 225, 227, 387
 Радивілівський р-н 14
 Радимно, м. 260, 269, 270
 Радованці, с. 50, 52, 157
 Радянський Союз див. Союз Радян-
 ських Соціалістичних Республік
 Рак Ярослав 373, 376
 Раневичі, с. 219
 Рачин, с. 15
 Рачинський Ігор („Ромко”) 192, 193,
 195
 Ребізант Степан, член ОУН 243, 383

Регізно, с. 81
 Реклинець, с. 75, 170, 173, 197, 200
 Ременів, с. 146
 Репецкий Павло 396, 398
 Рець, майор 100, 113
 Речич Григорій, ст. лейт. 114
 „Речлаг” 81, 120, 122
 „Рибак”, стр. 351, 350
 Ривізьни, присілок 361
 Ригутський Петро 60
 Ришкова Воля 260, 266
 Ріббентроп Йоахім 377
 Рівне, м. 14, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 24,
 105, 235, 238
 Рівненська обл. 14, 19, 24, 73
 Рівненщину 16, 18, 28, 216
 „Рідна мова”, часопис 145
 „Різун” див. Андрусак Василь
 Річиця, с. 42
 Річки, с. 193
 „Роберт” див. Мельник Ярослав
 Ровенчук-Лабунька Марія („Ірина”) 403
 Рогатин, м. 36, 92
 Рогатинська округа 36
 Рогатинщина 55
 Рогутський Василь 60
 Рожице, м. 238
 Рожко, командант міліції 150
 Розджалів, с. 73, 88, 91, 162, 165, 225
 Розлуцький 140
 „Розточчя” ТВ 174
 „Роксоляна” див. Борис Параня
 „Рома” див. Стефаницька Марійка
 „Роман” 220, 221, 231, 234
 „Романик”, СБ 335, 343
 Романина Анна 144
 Романина Богдан („Дуб”) 50, 61, 144,
 224, 388
 Романина Василь 60, 164
 Романина Ганна 390
 Романина Євгенія 144, 388, 389
 Романина Іван 60, 164
 Романина Йосип 60
 Романина Олекса 60, 61
 Романина Оля 204
 Романина Юстина 166
 Романів, с. 11, 79, 87, 90
 Росія 101, 138, 319, 340
 Росіяни 51, 57, 119, 121, 130, 131, 138,
 147, 155, 212, 213, 257, 289, 319,
 365
 Рубан Василь 32
 „Рубан Максим” див. Лебідь Микола
 „Рубашенко” 25, 26
 Руда Крехівська, с. 171

Руда Ружанецька, с. 244, 246, 279
Руда, с. 284
Рудий Володимир („Аркас”) 34, 85, 88,
104, 106, 107
„Рудий” 26
Рудка, с. 243, 244, 333, 334
Рудки повіт 376, 381
Рудник Степан („Дужий”) 180, 388
Румунія 113, 117
Русинь, с. 43
Русінович Євгеній 126
Рясна-Руська, с. 57
Ряшів, м. 41, 324
Ряшівське воєводство 11

С

„Сабай”, рой. 278
„Сабаль”, рой. 263
„Сава”, куш. 350, 352
Савицький Михайло 118, 119
Савка Теодозій („Софрон”), лікар 114,
151
„Савка”, бул. 85
Савчак Іван 377
Савчин, с. 43, 46, 153, 228
„Сагайдачний”, стр. 279, 280, 317, 321
„Садко”, сот. 73
Саїк Василь 62
Саламін Маркіян 235
Салаші, с. 309, 310, 313
Самбір, м. 372
Самійло Йосип 52
Самійло Роман 61
Саміла Іван 163
Саміло Йосип („Мох”) 61
Самооборонні Кушові Відділи (СКВ)
157, 158, 246, 249, 253, 254, 281,
282, 286, 287, 289, 290–292, 296–
299, 301–304, 307–311, 313–315,
317–321, 323–325, 327, 328
Сарненщина 22, 92
Сарни, м. 20, 21, 22, 23
Сарчук Микола („Буря”) 151, 153
Сахаров Андрей 236
СБ див. Служба Безпеки
Сверж, р. 90
„Свенти кшиж”, тюрма 376, 377
Свистун Арсен 61
Свистун Василь 60
Свистун Іван 61, 219
Свистун Настуня 175
Свистун Тим 61
„Свобода”, радіостанція 236
„Свобода”, сот. 36, 83
„Свобода”, часопис 331

Святе, с. 270, 271
Себечів, с. 34, 42, 84
Селезньов 121
Селиська, с. 377
„Семенів” 353
„Семенко”, стр. 310, 318, 324
Семесюк Петро 61
Семкович Юліан („Стріха”) 161
Сеник 117
Сенюк Василь 85
Сербенюк 116, 117
Стефаницька Марійка („Рома”) 179,
180, 181, 187, 195
Сибір 70, 86, 143–145, 148, 167, 179,
181–184, 209, 210, 220, 223, 225–
228, 234, 315, 351
„Сивий”, хор. 85
Сигли, с. 303, 305, 307
Сингаєвська З. А. 235
Синява, с. 284, 288, 289, 308
Синявка, с. 275, 278, 281
Синявський Андрій, письменник 131
Синявські ліси 253, 286, 314, 343
Сівіцкі Миколай 286, 287
Сідельник Марійка („Скала”) 240, 388
Сілець Бенків, с. 71
Сілець, с. 174, 216
„Сірий” 35, 178, 193, 200
„Сірко”, стр. 181, 200, 324
„Сірко”, лікар 256, 257, 259
„Сіроманці” відділ 47, 53, 141
„Січовик”, сот. 53, 83
„Січовика” сотня 53
Скадовськ, м. 217, 231
„Скаун” 191, 194
„Скала”, сот. 62, 75, 86, 199, 245, 246,
258, 259, 272, 273, 308, 350
„Скала”, обл. пров. 30, 32, 33
Скасків Ярослав („Моряк”) 33
Скварява, с. 178, 179, 182, 185, 200,
240
„Скирда” 29
„Скитан”, оргреферент обл. пров. 30,
31, 32, 87, 90
Скільщина 56
Сколівський р-н 53
Скоморохи, с. 43
„Скорий”, організаційний 335
„Скорий”, ст. стр. 85, 311, 312, 313
Скорик Лариса, депутат 240
„Скорик”, інструктор 79, 91
„Скрегулець”, ст. віст 85
Скрипач 32
Скрипець Петро („Орел”) 353
Скуєнієкс Кнут 132

Скуратки, с. 368
 „Слава” 195
 „Славич” 81
 „Славко” 190
 „Славця”, станична 354
 „Сливка” 366
 Сліпак (Кобилецька) Стефа 211
 Сліпий Йосиф 239
 Словаччина 42, 142, 331
 „Слота”, сот. санітар 259
 Служала Степан („Остап”) 175
 Служала Марія 389
 Служба Безпеки (СБ) 32, 33, 35, 37, 69, 74, 77, 87–90, 92, 93, 103, 114, 162, 174, 177, 196, 278, 285, 287, 290, 296, 297, 301, 303, 307, 310, 312–315, 317, 319–321, 323–326, 328, 330, 335, 339–341, 343, 346
 Слюзар Дмитро („Золотар”, „Арпад”) 36, 53, 77, 84, 86, 87, 88, 106, 171, 386
 Слюзар Ірина 171, 386
 „Смерека”, лікар 168, 169, 171
 „Смок”, реф. СБ 92
 „Смола” 28
 Снович, с. 145
 Собатин, с. 354, 370
 „Сова”, кущовий 279
 „Сойка” 90
 Сокаль, м. 42, 67, 70, 77, 140, 143, 162, 165, 193, 194, 216, 227, 290
 Сокальський повіт 154
 Сокальський р-н 172, 174, 177
 Сокальської округи 154, 162
 Сокальсько-Равської округи 35, 63, 87, 91
 Сокальщина 30, 42–44, 62, 63, 70, 84, 91, 94, 147, 289, 290, 303, 307, 318, 387, 389
 „Сокіл” 258, 268
 „Соколи”, товариство 146
 Соколя, с. 75, 161
 Солобай Оля 211
 „Соловій” 310
 Сологуб Марія 144
 Сологуб Петро 211
 Солокія, р. 42, 46, 49, 70
 Солоп 199, 204, 206
 „Сом” див. Івахів Василь
 „Сонар” див. Івахів Василь
 Сорока Михайло 141
 Сороки, с. 191
 Сорочик, депутат Верховної Ради СССР 236
 Сосниця, с. 271

Соснівка, с. 127, 175, 229
 Соха-Молин Ілько („Мак”) 403
 Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) 15, 46, 86, 91, 97, 100, 101, 107, 108, 110, 115, 123, 124, 128, 133, 135, 136, 138, 139, 147, 148, 208, 217, 222, 224, 236, 245, 253, 254, 257, 258, 265, 268, 321, 337, 338, 340, 344, 345, 351, 372, 377, 379, 380
 „Союз українок” 144, 145, 208
 Співак Іван 50
 Сполучені Штати Америки (США) 62, 94, 171, 236, 331
 „Срібний” 188
 СРСР див. Союз Радянських Соціалістичних Республік
 Ставропольський край 123
 Ставчани, с. 371
 „Сталевий” 293, 297
 Сталін Йосиф 52, 119, 130, 148, 158, 198, 212, 377, 379
 Сталінград, м. 101
 „Сталь” 271, 273, 290, 296, 308, 355
 Станин, с. 37, 50, 77, 144, 152, 153, 156, 158, 160, 165, 167, 183, 204, 217, 221, 228
 Станіславівська обл. 36, 161
 Станіславщина 28, 30, 36, 93, 217, 221
 Стара Гута, с. 302, 310, 313
 Старе Село, с. 253, 260, 261, 265, 270, 272, 275, 276, 292, 346, 352
 Старий Диків, с. 346
 Старина, с. 253
 Старі Стрілиська, с. 32, 53, 141
 Старух Ярослав („Стяг”) 38, 40, 87, 106, 293, 297, 300, 314, 315, 320, 327, 329, 330, 333, 335
 Стасик Іван („Крук”) 37, 41
 Стасик Михайло 14
 „Стаха”, зв’язкова 322
 „Стахур” 193, 198, 212, 217
 Стебельський Степан („Хрін”) 372, 375, 379
 Стеблів, с. 42
 Стельмашук Анна 146
 „Степ”, рай. госп. 311, 328
 Степанський р-н 20, 22, 27, 29
 Степанщина 22
 Степань, с. 20, 25, 238
 „Степова” 161, 379
 „Степовий”, бунч. 247
 Стефаницька Марійка („Рома”) 179, 195, 240
 Стефаницька Софія 240

„Стефко” 194
 Стецько Ярослав 62
 Стецько Ярослава 240
 Стецюк 121
 Стецюк Теодор 118
 Стидинь, с. 20
 Стилї, с. 253
 Стїжки, с. 255
 Стоки, с. 53
 Столин, м. 24
 Сторожук Катруся 211, 215
 Стоянів, м. 69, 146, 151, 223
 „Стреминь” 75, 170, 174
 Стриганка, с. 75
 Стрийщина 56
 „Стрілецькі вісті”, газ. 34, 50, 85
 „Стріха”, лікар 160, 163
 „Студент” 209
 Ступницький Леонїд („Гончаренко”),
 полк. 24, 26, 27
 „Стяг” див. Старух Ярослав
 Судова Вишня, м. 36, 55
 „Сум” 262, 263, 264, 271, 273
 Сумська обл. 194, 200
 Сурмачівка, с. 261, 264, 271, 273, 278,
 279, 280, 361
 Суха Воля, с. 256, 277, 283, 313, 346
 Суходїл, с. 30, 53, 59, 99
 Сушно, с. 160
 Східна Пруссія 38, 280, 300, 324, 328,
 329
 Сьверчевські Кароль („Вальтер”), ген.
 243, 278, 320, 351
 Сьвіт Ян 330
 „Сян”, сот 83
 Сян, р. 40, 47, 79, 81, 83, 85, 87, 142,
 270, 271, 288, 289, 336, 354, 363,
 368, 370, 377
 „Сян” ВО 8, 10, 33, 379

Т

Табака 221, 223
 Тавна, р. 282
 Таданї, с. 144
 Тарабан Микола („Туча”) 8, 10, 244,
 245, 247, 253–256, 258, 259, 265–
 267, 272–280, 295, 297, 347, 348,
 350, 352, 403
 „Таран”, ст. віст. 84
 „Тарас”, куш. 50, 52
 Тарнавський Мирон 215
 Тарногород, м. 274, 329
 Татари 39
 Твердохлїб 345
 Твердохлїб Микола („Грім”) 36

Тенетиська, с. 297, 314
 Тепили, с. 249, 281, 282, 296
 Теплиці, с. 257
 Теппер 121
 Теребинські ліси 365, 367
 Теребїнь, с. 367, 368, 368
 Терезія, присїлок 157
 Теренки, с. 259
 Терентїєв Іван 99, 100
 Терешки, с. 257, 261, 272
 Тернопіль, м. 49
 Тернопільська обл. 36, 239
 Тернопільщина 28, 29, 34, 118, 145,
 175, 220, 228
 Тетевчичі, с. 146, 151
 „Тетяна”, секретарка 318
 Тибенко, голова міськради Червоно-
 града 229
 Тимрук Іван 60
 Тимрук Степан 60
 Тимці, с. 335, 340
 „Тис”, зв’язковий 259
 „Тис”, пвх. 269, 272, 315, 316, 316
 „Тихий”, лікар 247, 290, 314, 316, 322
 „Тихолїс”, рай. есбіст Магерівщини
 194, 195, 200, 206, 209
 Тишиця, с. 71, 75, 170
 Тїсна, с. 320
 Ткаченко 37, 79
 Тобака Микола 152, 153
 Тоболів, с. 159
 Токар 33
 Томашів, м. 44, 293, 297, 300, 303, 311,
 325
 Топили, с. 323
 Топиця Слава 166
 Топорівщина 163, 165
 Торки, с. 151
 Торонто, м. 281, 284, 308, 331, 350,
 373, 378, 379, 383
 „Торчин”, надрайоновий СБїст Жовків-
 щини 176, 178, 188
 Трач Василь 62
 „Трембіта” І, СКВ 296, 328
 Тростянець, с. 20
 „Троян”, ст. віст. 85
 Трухан Дмитро („Дуб”), рой. 323, 394
 Трускавець, присїлок 355
 Тупиця Славка 211
 „Тур” 29, 30
 Туринка, с. 35, 170, 173, 174, 179, 197
 „Турїв” ВО 25
 Турїйськ 238
 Турок Оля 221
 Туря, с. 29

Тухля, с. 269
„Туча” див. Тарабан Микола
„Тучі” сотня 348, 350, 352

У

УБП див. Ужонд Безпеченьства Публічного
Увин, с. 170
УГВР див. Українська Головна Визвольна Рада
Угли, с. 22
Угнів, м. 33, 35, 38, 62, 67, 73, 87, 184, 186, 297, 298, 299, 324
Угнівщина 262, 297, 316, 314, 322, 324
Угорці 25
Угорщина 28, 38, 40, 41, 108, 110, 114, 131, 138, 139, 179, 231, 291, 296, 297, 299, 319, 328
Угринович 173, 174, 176
„Ударник” див. Чорній Яків
„Ударник”, кур. 76, 84
Ужонд Безпеченьства Публічного (УБП) 246, 266, 300, 308, 320, 330, 339, 340, 341, 342, 346, 348, 355
Україна 13, 18, 21, 32, 37, 39, 40, 44, 47, 49, 52, 56, 64, 68, 71–73, 76, 85, 87, 89, 91–94, 100, 102, 103, 111, 113, 115, 129–133, 135, 137, 139, 141, 143–152, 154, 158, 172, 174, 177, 179, 181, 182, 184, 187, 199, 207, 216, 217, 220, 224–231, 233–237, 239, 240, 242, 243, 252, 267, 271, 274, 280, 282, 290, 295, 296, 298, 305, 310, 314, 318, 319, 322, 330, 332, 335, 343, 347, 351, 352, 367
Україна Західна 195, 232, 234, 376
Україна Східна 174, 215, 232, 360
Українка Леся 132, 209
Українська Військова Організація (УВО) 12, 242
Українська Галицька Армія (УГА) 63, 66, 111, 112, 144, 145, 216
Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) 26, 84, 87, 95, 138, 141, 251
Українська греко-католицька церква (УГКЦ) 139, 184, 235, 236
Українська Повстанська Армія (УПА) 7–11, 19–22, 25–30, 33, 34, 36, 37, 40–42, 44, 47, 49, 53–55, 59, 62, 64–71, 73–75, 79, 81, 82, 84, 86–95, 97, 106, 107, 109, 111, 131, 135, 138–142, 144, 146, 151–153, 156, 157, 159, 161, 170–172, 186, 188,

191, 218, 223, 225, 231, 234, 236–239, 242, 244, 245, 251, 253, 256, 258, 278–281, 284, 286, 288, 289, 291–294, 296–303, 305, 307–314, 316–321, 323, 324, 326, 328–330, 334–339, 342, 344, 346–348, 351, 354–356, 359, 361–368, 371, 372, 377–383, 392
Українська поліція 37, 62, 69, 74, 143, 242, 322, 332
Українське юнацтво”, часопис 145
Український Допомоговий Комітет 332
Український Червоний Хрест 85, 167, 170, 207, 387
Українські Зломи, с. 292, 301, 311, 312, 316
Українські Січові Стрільці 377
Українці 17–19, 28, 33, 38, 40, 46–48, 57, 86, 101, 117, 144, 147, 152, 153, 155, 179, 217, 233, 266, 269, 270, 276, 277, 285, 291, 293, 295, 298, 300, 301, 309, 315, 319, 321, 327, 328, 332, 333, 338, 339, 345, 346, 362, 366
Улазів, с. 12, 279, 292, 322, 340, 346, 348
Улицький Ярослав 61
Ульгівок, с. 42
„Уляна” 85
Умань, м. 247
УПА див. Українська Повстанська Армія
УПА-Захід 280, 379
УПА-Південь 319
УПА-Північ 238
УПА-Схід 28
УСС див. Українські Січові Стрільці
Устрівок, присілок 294
УЧХ див. Український Червоний Хрест

Ф

Фалібота Михайло 85, 141
Фарина Ярослав („Левадний”) 61
„Фартух” 175
Федак Михайло („Смирний”) 403
Федорняк Марія 23
Федорчук Сергій 14
„Федочко” 80
Фійна, с. 171
Філадельфія, м. 41, 231, 353
Філь Іван („Шеремета”) 8, 10, 41, 231
Філь Микола („Пугач”) 403
Фільварки, с. 246, 253
Філь-Свистун Надя 217
Фіріх Шуле 357

Фокін, підполковник 207
Фордон, тюрма 370
Фрайфельд, с. 12
Франко Іван 130, 171
Франція 128, 131, 236, 367
Фриз Микола ("Вернигора") 403
„Фукус”, стрілець 271
Футала Лев 237, 397
Футори, с. 272, 278, 283
Фьодоров, слідчий 113

Х

Хабаровськ, м. 153
Хандогій Володимир 402
Ханків Степан („Носач”) 35, 186, 187, 188, 191, 193, 200
Харків Віктор („Хмара”) 35
Харків, м. 59, 87
Хархаліс Роман 82
„Херсонєць” 33
Херсонська обл. 231
Херсонщина 217
Хирів, м. 213
„Хитрейки”, с. 187
„Хитрий” 301, 328
Хишевичі, с. 371, 372, 376
Хімінець Йосип 221
Хімка, с. 75
Хіта, с. 14
Хмара Степан 235, 236, 237
„Хмара”, пвх. 21
„Хмара”, рой. 352
„Хмель” 30, 67, 261, 274
„Хмель”, шеф штабу ТВ 174
„Хміль”, реф. рай. проводу 140, 161
Ходорів, м. 36, 91
Холм, м. 63
Холмсько-Грубешівська округа 33
Холмщина 41, 42, 47, 63, 69, 70, 83, 84, 91, 101, 141, 142, 163, 243, 246, 268, 274, 316, 382, 385
Холоднорці”, відділ 55, 83, 85
Холоїв, с. 144, 150, 151, 155, 156, 165, 200
„Хома”, сот. 379
Хома Йосиф („Боксер”) 403
Хомич Ольга („Калина”) 163
Хоралець Лариса 237
Хотилуб, с. 38, 303, 335, 333, 340
Храпи, с. 255, 287
„Хрін” див. Стебельський Степан
„Хріна” сотня 320
„Хут”, чотовий 258, 265, 273, 274
Хуторів, с. 14

Ц

Цебоволки 261
Цетуля, с. 82, 360, 361, 362, 366, 367, 370
„Цех” 90
Цибульський Василь 41
„Циган” 54, 257, 258
Циганко Андрій („Явір”) 80
Цівів, с. 346
Цівків, с. 38
Цуманські ліси 25
Цумань, м. 19, 20, 26

Ч

„Чабан” 258
„Чавс” див. Краль Василь
„Чавун” див. Чайківський Роман
„Чайка” 324
„Чайка”, дантист 247
Чайківський Роман („Чавун”), к-р 36, 37, 84
Чайківський”, к-р 247
„Чайчук” див. Грицина Михайло
„Чалий” 245
Червона армія (ЧА) 245, 319, 335, 337, 377
Червоний, депутат 240
Червоноград (Кристинопіль), м. 41, 48, 64, 67, 135–138, 140, 175, 226–230, 232–234, 236, 239, 240
Черник Антон („Чорний”) 194
„Черник” 18, 33, 70, 71
„Черника” сотня 77
Чернилява, с. 82
Чернівецька обл. 36
Чернігівська обл. 28
Черняк, депутат Верховної Ради СССР 236
Чесанів, м. 21, 29, 38, 242–244, 246, 252, 286, 287, 293, 332–336, 340–342, 343, 346, 385
Чесанівщина 12, 28, 385
Чехи 330
Чехословаччина 12, 46, 88, 106, 330, 373, 380
„Чигирин” 89, 90, 91
Чикаленко Олійник („Роман”) 164
„Чиж” 91
Чистяков Константин 119
„Чмелик”, к-р сотні 30
„Чорний ліс”, ТВ 141
„Чорний”, СБіст 176
„Чорний” 194
„Чорний”, сот. 378

Чорній Анастасія 371
 Чорній Андрій 371
 Чорній Анна 371
 Чорній Гаврило 371
 Чорній Іван Стахович 371
 Чорній Ілько 371
 Чорній Ксеня Михайлівна ("Кіпаш") 371
 Чорній Марія 371
 Чорній Михайло 371
 Чорній Пелагія 371
 Чорній Петро 371
 Чорній Яків ("Ударник") 8, 10, 371–378, 380, 406, 407
 Чорновіл Вячеслав, депутат 239, 240
 „Чорноморець”, кущов. пров. 208
 „Чортеня” 174, 177
 „Чубенко”, бул. 300
 „Чубчика” боївка 355
 „Чугайстир” 58
 „Чудак” 66, 67, 73, 75
 Чудель, с. 22
 Чуйкевич 277

Ш

Шанковський Лев 83
 „Шаула”, сот. 20
 Шаш 249
 Шашкевич Маркіян 60, 143, 147
 Шведченко, кап. НКГБ 180
 Швеція 130
 Швець 171, 342, 348
 Швець Лашин 340
 Шевченко Тарас 133, 237
 Шевченко, депутат 240
 Шевчук Марія 203, 205
 „Шелест”, к-р 30, 53, 59, 280
 „Шепель”, ст. віст. 85
 Шептицький Андрей 145
 „Шеремета”, пвх. 258, 261, 264, 267, 280
 „Шершень” 35
 „Шершун” 341
 Шиба Володимир 61
 Шиба Ярослав („Соловейко”) 62
 Шиманський Іван („Шум”), чот. 37, 41, 245, 247, 249, 254, 255, 259, 282–284, 286, 288–299, 301, 303–307, 309, 313, 314, 317, 320, 322–324, 326, 328–330, 339, 342, 348, 349
 Шиманський П. 290
 Шишаки, присілок 169
 Шкло, р. 258
 Шклянка Григорій („Куліш”) 158, 289, 290, 303, 307, 401, „Шмига”, стр. 257, 279
 Шморгун, командант міліції 150
 „Шолом”, чот. 71
 Шота 285, 289, 294, 297, 299
 Шпак 92, 94, 95, 247, 252
 Шапововський д-р 374
 Шпільник 14
 Шпонтан Іван („Залізник”), курінний 37, 41, 85, 142, 242, 255, 265, 278, 281, 283, 285, 286, 288, 289, 292, 293, 296, 299, 302, 318, 322, 323, 324, 331
 „Шрам” 248, 249
 Штангурський Дмитро 60, 149
 Штендера Адам 144
 Штендера Євген („Зоряний”, „Прірва”), к-р 34, 47, 83, 142, 144, 146, 163, 328, 378
 „Штиль”, див. Лобай Євген
 „Штиля” відділ 154
 Шуварі, с. 37
 „Шугай” див. Котельницький Григорій
 Шульган Мар'ян („Білоус”) 184, 191, 195
 „Шума” сотня 8, 10, 41, 83
 Шумук Данило 92
 Шутова, с. 80
 Шухевич Роман („Тарас Чупринка”), ген. 30, 37, 53, 59, 92, 95, 97, 191, 239, 320
 Шуцманшафт 17, 19

Щ

Щебиновський кущ 264, 347, 350, 352
 Щебоволки 261
 Щепанський Роман („Буй-Тур”) 191, 193, 212
 Щесняк А. 285, 289, 294, 297, 299
 Щецін, м. 38
 Щибоволки, с. 264
 Щигельський Володимир („Бурлака”), сот. 331
 Щирба Василь 335
 Щирець, м. 36, 141
 „Щупак” 362, 363, 364, 365, 367

Ю

Югославія 128
 Юзвак Михайло 61
 Юзефовка 144
 Юнь Яг, м. 126, 198, 217
 „Юрко”, бул. 85
 „Юрченка” курінь 84
 „Юрченко” див. Левочко Василь

Я

Явас, с. 132

„Явір”, стр. 80, 82

Явужно, м. 330, 370

Яворів, м. 82, 323

Яворівський повіт 80

Яворівський район 83

Яворівщина 81, 83

„Ягода” див. Лукашевич Мар'ян

„Ягоди” відділ 42

Яготинський район 308

Якубович, адвокат 117

Ялівець, с. 247, 278

Янівські ліси 55, 248

Японія 120

„Яр” 25, 26, 247, 274, 282, 309

„Яра” чота 283, 286

„Ярема” сот. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 30,
75, 86

„Яремко”, ст. віст. 85

„Ярий” 247, 256, 267

„Ярич” 352

Ярослав м. 11, 255, 260, 267, 272, 288,
294, 300, 308, 366

Ярославський пов. 285, 289

Ярославщина 7, 8, 10, 37, 82, 83, 84,
91, 254–256, 260, 270, 289, 307,
354, 355, 360, 366, 367, 370, 375

Ясеницька Зоня 211

„Ясень” 328, 335

Ясінь, м. 373

Ясна Поляна 224

„Яструб”, чот. 326, 327

„Яструб” 48, 49, 50, 141, 326

Яструбичі, с. 157, 213, 227

Яцинич Тетяна Іванівна 231

Перелік ілюстрацій

Василь та Ярослава Левковичі. 50-ті роки.	385
Білий Іван з дружиною, невісткою та внуками. Його син Іван, псевдо „Буревій”, у 1941-1943 рр. — повітовий провідник Чесанівщини, вбитий поляками на вулиці в Чесанові. Ще один син, Ярослав, псевдо „Мілько”, — організаційний референт окружного проводу Холмщини, страчений поляками 5.01.1946 р. На фото: дружина Марія і діти Івана.	385
Дмитро Слюзар—„Золотар”, крайовий провідник ОУН Львівського краю, з дружиною Іриною.	386
Михайло Грицина—„Чайчук”, інспектор штабу ВО „Буг”.	386
Ярослав Лисай—„Карий”.	386
Хор при читальні „Просвіти” с. Нестаничі. У центрі — о. Мурович, сидить перша зліва — Ярослава Романина-Левкович.	387
Ірина Галамай —„Роксолана”, окр. провідниця юнацтва Радехівщини. 1943 рік.	387
Мирослава Данилюк—„Віра” — окружна провідниця жіноцтва Сокальщини, окружна УЧХ. Загинула у квітні 1946 р. у Великих Мостах.	387
Богдан Романина— „Дуб”.	388
Василь Кіх.	388
Посередині Степан Рудник—„Дужий”, надрайоновий СБ Жовківщини. Загинув 29.09.1953 р. в селі Добросин Жовківського р-ну.	388
Євгенія Романина, Ярослава Романина, Марійка Сідельник —„Скала”. Село Пили, Жовківщина, 1947 рік.	388
Степан Петрушевич—„Дем’ян”, окружний провідник ОУН Сокальщини. Загинув 30.01.1952 р. Посмертне фото.	389
Євгенія Романина, Марія Служала та невідомі. 1950 рік.	389
Євгенія Романина, Ярослава Романина. Село Пили, Жовківщина, 1947 рік.	389
Ярослава та Василь Левковичі з батьками Ярослави. Воркута, 17.02.1957 р. ..	389
Весілля Василя Левковича та Ярослави Романини. Воркута, 17.02.1957 р.	390
У центрі — Ганна Романина.	390
Бригада робітників у мордовському таборі. У другому ряду зверху третій справа — Василь Левкович.	391
Василь Левкович. Табірне фото. Мордовія, 1960 р.	391
Василь Левкович за працею. Мордовія, 1963 р.	391
Василь та Ярослава Левковичі з дітьми та внуками.	392
Святкування 50-річчя УПА в Києві. Справа в передньому ряду четвертий — полк. Василь Левкович, п’ята — Ярослава Левкович.	392
Василь та Ярослава Левковичі, 90-ті роки.	393
Іван Василевський-Путко—„Вус” та Дмитро Трухан—„Дуб”. 1941 рік.	394
Іван Василевський-Путко—„Вус”. 1943 рік.	394
Ірина Василевська-Путко—„Грізна”. 1942 рік.	394
Подружжя Василевських-Путко — Іван та Ірина. 1958 рік.	394
Фото з 25-літнього ювілею подружжя Василевських-Путко.	395
Родина Василевських-Путко. Стоять справа Данка, Марійка та Ірка, онуки Андрій та Роман.	395
Посвячення прапора Монреальського відділу Товариства колишніх Вояків УПА. Голова Крайової управи Товариства колишніх Вояків УПА (Торонто) д. Микола Кулик передає прапор голові Монреальського відділу Товариства колишніх Вояків УПА Іванові Василевському-Путку.	396

Управа Товариства колишніх вояків УПА в Монреалі. Сидять зліва: сот. Андрій Дольницький–„Голубенко”, Ірина Василевська-Путко–„Грізна”, Ю. Гузар. Стоять: Петро Прафанюк, Осип Нечай, Павло Репецький, Іван Василевський-Путко.....	396
Монреальський відділ Товариства колишніх Вояків УПА і гості Крайової управи Товариства кол. Вояків УПА Америки і Канади. Серед них друзі Микола Кулик, Володимир Макар та Лев Футала.	397
Посвячення пам'ятника УПА в Овквіл, Онтаріо, 30.08.1992 р. На передньому плані — Ірина та Іван Василевські-Путко.....	397
Посвячення прапора УПА Монреальського відділу Товариства колишніх Вояків УПА. Священики о. Колянівський, о. Кушнірик, о. Марків.	398
Хорунжі Монреальського відділу Товариства колишніх Вояків УПА. Зліва — Павло Репецький, Володимир Марчук, Осип Нечай.	398
Ірина Василевська-Путко на могилі родичів. Львів, 1999 р.....	399
Портрет брата Івана Василевського-Путка — Миколи. Загинув у бою з більшовиками 8 січня 1945 року.	399
Ірина та Іван Василевські-Путко на зустрічі із старшинами и Збройних сил України. 1996 рік.....	400
Похід українських комбатантів до могили невідомого воїна. У першому ряду другий справа — Іван Василевський-Путко.....	400
Могила в Люблинці Новому, в якій поховані члени проводу ОУН Любачівщини, стрільці СКВ та куреня „Месники”, серед них і сотенний Григорій Шклянка–„Куліш”. Усього в могилі спочивають 78 повстанців.	401
Виступ Івана Василевського-Путка на відкритті пам'ятника УПА на сумівській оселі „Верховина”.....	401
Співчуття посла України в Канаді Володимира Хандогія з приводу смерті Ірини Василевської-Путко.....	402
Сотенний Микола Тарабан–„Туча”.	403
Вояки УПА в Німеччині (1951 р.). Сьомий зліва у другому ряду Микола Кулик–„Дорошенко”.....	403
Іван Шиманський–„Шум”, к-р III відділу УПА „Месники” (1913-1947 рр.).	404
Катерина Когут-Лялюк–„Грізна”.	404
Санітарка УПА Марія Козій (четверта зліва) з членами видавничого комітету „Літопису УПА” Миколою Куликом (третій), Петром Потічним (п'ятий) та Іваном Ликом (шостий).	404
Родина Мулик, 1948 рік. Зліва направо: Дмитро, Текля з малим Федором на руках, Марійка (сидить), Григорій, Михайло. Ця лемківська родина, вивезена на західні землі Польщі, всіляко допомагала воякам УПА, які опинилися на цих теренах у рейді на Захід.....	405
Родина Мулик, травень 1959 року. Зліва направо: Федір, Текля, Михайло, Григорій, Дмитро; спереду діти: Катерина (в білому вбранні), Іван, Микола.	405
Листівка ОУН з 1936 року із зображенням підсудних на Варшавському процесі. У другому ряду другий зліва — Яків Чорний.....	406
Яків Чорний. Довоєнне фото.....	407
Дружина Якова Чорнія Ганна Галушко, загинула разом із чоловіком 23 грудня 1944 року.	407
Яків Чорний–„Ударник”.....	407

Зміст

Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини.....	7
Reminiscences of UPA Soldiers and Members of the Armed Underground from the L'viv and Liubachiv Region	9

<i>Василь Левкович – “Вороний”</i> СТОРІНКИ З ПЕРЕЖИТОГО КОМБАТАНТОМ УПА.....	11
---	----

<i>Ярослава Романина-Левкович</i> ЖИТТЯ ПІДПІЛЬНИЦІ	143
Дитячі роки.....	143
Визволителі зі Сходу і з Заходу.....	147
Бурхливий 1944 рік.....	151
Почалося радянське “визволення”.....	154
Лопатинщина	161
У Жовківському повіті	178
1947 рік.....	181
У Степана Ханкова (“Носача”), роки 1948–1949	186
В руках КГБ	203
Країна вічних морозів і катувань.....	210
Подружжя в неволі.....	218
Батьківська хата на сибірському засланні	223
В незалежній Україні.....	235

<i>Микола Тарабан – “Туча” та Іван Філь – “Шеремета”</i> ПРО КУРІНЬ “МЕСНИКИ” В Т. ЗВ. ЗАКЕРЗОННІ	241
---	-----

<i>Іван Василевський-Путко, “Вус”</i> У ЛІСАХ ЛЮБАЧІВЩИНИ	281
Початки УПА на Любачівщині	281
Сорок повстанців.....	283
Погроми українських сіл	284
Покарання В’язівниці.....	287
Великдень у Люблинці 1945 року	289
Знищення енкаведистської чоти	291
Розгром ВП в Любичі Королівській.....	296
Великдень 1946 року	297
Бурхливе щодення	300
Облави — буденщина УПА	307
У відділі СКВ Лівча	309
Складність дальшої підпільної боротьби	316
Безнастанні болісні втрати	321
Незнаний друг	327
Легалізація після підпільного життя	328

<i>Старший булавний “Дума” — Кость Міхалик</i> СПОГАДИ	332
--	-----

<i>Катерина Когут-Лялюк – “Грізна”</i> ІЗ НОТАТНИКА ДО ІСТОРІЇ УПА.....	354
“Довбуш”.....	354
“Вехтер”	360

“Щупак” і “Май”	362
“Косар”	365
“Лис”	367

З матеріалів, отриманих редакцією “Літопису УПА”

<i>Федір Лопадчак</i> ЯКІВ ЧОРНИЙ—“УДАРНИК”	371
---	-----

Додаток до спогадів Івана Василевського-Путка

Некролог Василевської-Путко, опублікований в газеті “Гомін України”	381
Список скорочень та аббревіатур	409
Показчик.....	411
Перелік ілюстрацій	435
Зміст	437

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два-три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіальним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA – CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely-used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Серійне книжкове видання документів,
матеріалів і наукових праць до історії
Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріали. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріали до історії УПА на Волині і Поліссі. Третє, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріали про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 3-4. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книжки містять меморіали, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріалів – оповідання, новели й вірші.

Том 3, книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4, книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії і додаткові підпільні матеріали про дії УПА. Між мемуарами – повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942-1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942-1945; книга друга: Серпень 1944-1945 (продовження шостого тому). 1983 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріали; книга перша: 1944-1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945) і статті та матеріали з 1944-45 рр., які стосуються цілості визвольного руху. 1980р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946-1948. Книга містить органи УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріали. 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949-1952. Збірник містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР*, вип. 4-6 і 9. 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько 100 невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., XXXII – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА («Лисоня»): містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – «Лисоня» від листопада 1943 до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень *Повстанський стяг* – виданий з приводу п'ятиріччя УПА, в 1947 році, – та інші документи й матеріали групи УПА «Лисоня». 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемишчина – Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу «Бурлаки» (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу («Ударники» 4, 94а) за час від жовтня 1946 до 24 жовтня 1947 року, ведений бунчужним «Буркуном», з епілогом

Богдана Гука («Скали»). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного «Крилача» (Ярослава Кодьолка) з 1944 і 1947 років, продовжувані по його смерті сотенним «Бурлакою» (Володимиром Щигельським), денник сотні «Крилача» (ведений бунчужним «Орестом») і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід»; спогади. Автор – киянин – оповідає про свої переживання від вибуху війни 1941 року до «звільнення» з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення «УПА-Схід». 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945-1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: *Тижневі вісті, Лісовик, Інформативні вісті, Інформатор і Перемога*. Всі числа цих журналів супроводяться англomовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закерзонні та Акт оскарження О. Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англomовні видання українського підпілля, 1946-1947. Збірник містить передруки підпільних видань: *Нові Лідіце, Виселення єпископа Коциловського, Вибори в СРСР, Нова голодова катастрофа в Україні, Фашистське страшило, До братніх чеського і словацького народів*. 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА «Говерля»; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд тактичних відтинків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА «Маківка». 1990 рік, 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА «Говерля»; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Включає збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще на Україні або негайно після переходу на еміграцію. 1992, 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Показчик до «Літопису УПА»; книга перша: 1-19 томів. Книга містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів «Літопису УПА». 1994, 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941-1943; Книга третя: Червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліційних установ. 1991, 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи «Вісла». Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи «Вісла» за період від травня до вересня 1947 р. 1992, 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Більша частина книги – це спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників медичної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). В книзі теж поміщені підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992, 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942-1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що появився в роках 1942-1946. Журнал містив важливі інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995, 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник включає не тільки властиві пісні вояків УПА, але й уложені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи укладені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію, а також

дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чия події. Збірник має понад 600 пісень чия їх варіантів. 1997, XXIV+556 стор., тверда обкладинка, ноти.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповіді на цьому зборі й інші документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР. 2001, 658 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 27. Роман Петренко: За Україну, за її волю; спогади. Автор – волиняк – оповідає про свою діяльність від вибуху війни у 1939 до відходу на Захід у 1945. Спочатку автор був діячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 в підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА «Заграва», від літа 1943 – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, командир Д. Клячківський) і від літа 1944 – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебеда. 1997, 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин: Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 до 1953 – в підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954. Від 1945 була дружиною В. Галаси, заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 – пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині, а також – у тюрмі КГБ у Києві. 1995, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів («Палій»): 3 юнацьких мрій — у ряди УПА. Це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву картину із щоденного життя повстанців та їхніх командирів, як теж про важке становище українського населення на цих теренах. 1999, 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський): Кризь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського («Хріна»), к-ра ТВ УПА 24 «Маківка» – «Кризь сміх заліза», «Зимою в бункері» та спогади Олексі Конопадського («Островерха») – «Спомины чотового УПА Островерха». Автори оповідають про свої дії в УПА від 1944 до 1949 року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000, 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ «Розточчя», 1943 – 1947. Книга містить спогади «Сої», «Спартака», «Зенона Семеніва» та інших членів відділу УПА к-ра «Бриля». Також подаються оперативні звіти к-ра «Бриля» та к-ра «Гамалії» («Переяслави І» та «Переяслави ІІ») з Тактичного Відтинку УПА «Розточчя». 2000, 324 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Книга друга. Велика частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів і інших працівників медичної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ). 2001, 581 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). Книга містить документи і матеріали, що відносяться до історії та діяльності відділів УПА ТВ-«Лемко» в рр. 1944-1947, оперативні звіти, накази, інструкції та вказівки, схеми рейдів УПА, документи Підстаршинської школи ім. полк. «Коника». 2001, 900 стор., тверда обкладинка, мапи, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – «Холодний Яр», «Бескид», «Верховина»: Політичні звіти. Книга містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944-1947, 2001, 974 стор., тверда обкладинка, організаційні схеми, ілюстрації.

Том 35. Показчик до «Літопису УПА»; книга 2: томи 21-34, томи та 1-3 нової серії та томи 1-3 серії «Бібліотека». Книга містить показники псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про томи «Літопису УПА» старої та нової серії, як також книги «Повстанські могили» за редакцією Євгена Місила. 2002 р., 870 стор., тверда обкладинка.

Том 36. «Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини». Книга містить взяті з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002, 1058 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 37. Іван Лико, «На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945-1955». Книга містить спогади Івана Лика («Скали», «Богдана») – «На грані мрії і дійсності» та спогади Миколи Терепенка («Медведя») – «На грані двох світів». Авторі оповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та в польських тюрмах. 2002 р., 644 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 38. Петро Й. Потічний, «Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів». Книга містить схеми та описи різних криївок УПА й заплілля, та перелік з'єднань Червоної Армії та Внутрішніх Військ НКВС, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві Внутрішніх військ Українського Округу за рр. 1944-1954, який знаходиться в Колекції ім. Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2002, 430 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали. Містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 – 1948 роках. Між документами – звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у («Вольносьць і Независлосць»), звіт із зустрічі з англійським кореспондентом, та інше. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто. 2003, 1056 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готуються до друку томи:

Тактичний Відтинок УПА 27-й «Бастіон»: Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріали. Містить огляди й документи про дії УПА в 1945–1948 роках. Серед документів — звіти Команди Тактичного Відтинка, хроніки відділів куреня УПА «Месники», звіти й огляди керівництва II Округу ОУН «Батурин», господарські звіти тощо. Більшість документів походить з Колекції Петра Й. Потічного при Університеті Торонто.

Президент УГВР Кирило Осьмак. Книга містить документи та матеріали про Президента УГВР Кирила Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть.

Головний Командир УПА Генерал Роман Шухевич–Тарас Чупринка. Книга містить документи та матеріали про ген. Романа Шухевича–Тараса Чупринку, його життя, підпільну діяльність і смерть.

Літопис УПА: Історія видавництва. В книзі буде подано інформативні матеріали про початки та розвиток «Літопису УПА», видавничий комітет, редакцію й адміністрацію та співпрацівників і фундаторів видавництва.

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань України появились такі томи «Літопису УПА»:

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: До зброї, № 16, 1943, Повстанець, № 1-6, 1944-1945, Український перець, № 1-3, 1943-1945 та Бойовий правильник піхоти. Київ – Торонто, 1995, 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та заплілля 1943-1944. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Воєнних Округ «Заграва», «Богун», «Турів» та «Тютюнник». Київ – Торонто, 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943-1959. Збірник містить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також представлені листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ-Торонто, 2001, 652 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). кн. 1, (1943–1945). У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1943–1945 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2002, 597 стор., тверда обкладинка.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга друга: 1946–1947. У книзі зібрані документи з історії боротьби сталінського режиму проти українського національно-визвольного руху протягом 1946–1947 рр. Усі подані матеріали мають інформаційно-звітний характер. Київ–Торонто, 2002, 574 стор., тверда обкладинка.

Готуються до друку томи:

Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга третя: 1948.

Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959.

Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали. Збірник містить документи керівництва УПА–Північ і УПА–Південь, Краєвого проводу ОУН ПЗУЗ і ІВРО та груп (Воєнних Округ) «Заграва», «Богун», «Тютюнник» і з'єднань груп «33» (ПЗК «Москва»), «44» (ПСК «Одеса»).

Воєнна Округа УПА «Буг» 1944-1948. Документи і матеріали. Збірник містить документи керівництва і окремих підрозділів ВО та пресові видання УПА, теренові керівні і звітно-інформативні документи ОУН.

Серія «Літопис УПА» – Бібліотека

1. Юрій Ступницький. Спогади про минуле. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув'язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі «Дружинники». Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

2. Володимир В'ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено одному з маловідомих аспектів історії українського національно-визвольного руху 1940-1950 років, рейдам УПА чехословацькими теренами. Обрана тема дозволяє авторові показати розмах національно-визвольної боротьби в Україні, її вплив на події у післявоєнній Європі, без чого неможливе правильне і об'єктивне тлумачення суспільних процесів того часу Львів, 2001, 208 стор., м'яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

3. Ярослав Грицай – «Чорнота», Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини «Чорноти». У книзі описані спогади чотового командира УПА «Чорноти» про події, що відбувалися в 1943-1945 роках на Закерзонні, та про його страдницьке життя в більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру Мемуари підготовлені до друку дружиною автора Параскою Грицай (з дому Ротко), яка протягом довгих років відтворювала розповіді свого чоловіка, уточнювала, доповнювала та систематизувала їх. Львів, 2001, 332 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Книга містить спогади Василя Левковича («Вороного»), його дружини Ярослави, сотенного Миколи Тарабана («Тучі»), вояків УПА Івана Філя («Шеремети»), Івана Василевського–Путко («Вуса»), оргмоба Костя Міхалика («Думи») та зв'язкової Катерини Когут–Лялюк («Грізної»). В книзі коротка згадка про Якова І. Чорнія («Кулю», «Мушку», «Ударника»), командира Перемиської 6 ВО УПА, авторства Федора Лопадчака. Львів, 2003, 448 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію англійською мовою про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopys-upa/index.html>

Ця інформація складається з чотирьох груп:

1. Вступ до серії (Introduction to the Series), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (Ordering information), які дають короткі інформації про кожний том серії та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (Litopys UPA volumes), де про кожний том подається не тільки повна бібліографічна інформація (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (Related Materials). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та збройного підпілля в Україні. З часом тут реєструватимуться важливі інформації про український визвольний рух також і українською мовою.

Про подальші інформації можна звертатися на адресу Адміністрації:

— Микола Кулик

– **mykola.kulyk@litopysupa.com**

або Редакції:

— Петро Й. Потічний

– **peter.potichnyj@litopysupa.com**

Адміністрація в Україні:

– **litopys@bs.lviv.ua**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на:

www.litopysupa.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та

ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ
ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ "ЛІТОПISУ УПА"

*М. Бохно, С. Голяш, В. Дашко, О. Дольницький, О. Жигар,
М. Зінько, Ірина Камінська, М. Ковальчин, М. Кошик, М. Кулик, Р. Кулик,
І. Лико, М. Мігус, П. Мицак, Емілія Нагірна-Зінько, В. Новак, Б. Пасічник,
Р. Петренко, Марія Пискір, П. Потічний, М. Ріпецький, І. Росіл-Юрко,
В. Сорочак, М. Федак, Марта Філь, Л. Футала, С. Шпак, Є. Штендера.*

Адміністрація:

М. Кулик, В. Дашко, Р. Кулик, М. Мігус, І. Росіл-Юрко

Адреса:

LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station "C"
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
e-mail: mykola.kulyk@litopysupa.com

Адміністрація в Україні:

Ігор Гомзяк, Богдан Столяр

Благодійний Громадський Фонд "Літопис УПА"

ім. Володимира Макара

Володимир В'ятрович

Адреса: "Літопис УПА"

пл. Міцкевича, 6/7, 79000, Львів, Україна
тел./факс (032) 272-4064 e-mail: litopys@bs.lviv.ua

СПОГАДИ ВОЯКІВ УПА ТА УЧАСНИКІВ ЗБРОЙНОГО ПІДПІЛЛЯ ЛЬВІВЩИНИ ТА ЛЮБАЧІВЩИНИ

ТОМ 4

